I

SECOLELE XI-XIV

EDITURA ŞTIINȚIFICA ŞI ENCICLOPEDICA
BUCUREŞTI, 1982

CONSTANTIN GHEORGHIU-ENESCU

CUPRINS

204

KOMANBSC

TABLE DES MATIERES

LISTA ABREVIERILOR

a. IZVOARE NARATIVE ŞI DIPLOMATICE

Albrie = *Chronica* Albrici monachii Trium Fontium, ed. P. Scheffer-Boichorst, în *MGH, S,* XXIII, 1874.

Bull. Franc. = Bullarium franciscanum Romanorum pontificum, I, 1759; II, 1761-III, 1765; IV, 1768, Roma — ed. I. H. Sbaralea; V, 1898; VI, 1902; VII, 1904. Roma; *Epitome et supplementum quattuor voluminum priorum,* Ad Claras Aquas, 1908 — ed. C. Eubel.

Călători, I = *Călători străini despre Ţările Române,* I, ed. M. Holban, Bucureşti, 1968.

Choniates = Nicetae Choniatae *Historia,* ed. Im. Bekker, Bonn, 1835.

Chron. Bud. — Chronicon Budense, ed. I. Podhradczky, Buda, 1838.

Chron. Dub. = Chronicon Dubnicense, în *Historiae Hungaricae fontes domestici, Scriptores,* III, ed. M. Florianus, Quinqueecelessiis, 1884.

Chron. Pict. = Chronicon pictura Vindobonense (IIR, XI), 1937.

Chron. saec. XIV — Chronici Hungarici composito saeculi XIV, ed. Al. Domanovszky, în *SRH-Szentpetery,* I.

Costăchescu, *DMIŞM* = M. Costăchesou, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* Iaşi, I, 1931; II, 1932.

Cron. turc. = Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase, Bucureşti, I, ed. M. Guboglu şi M. Mehmet, 1966; II, ed. M. Guboglu, 1974.

CSR = Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.

DAI = Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio,* ed. G. Moravcsik-R. J. H. Jenkins, Washington, 1967; II, *Commentary,* ed. R. J. H. Jenkins, Londra, 1962.

Defremery, *Fragments* = M. Defremery, *Fragments de geographes et d'historiens arabes et persans inedits relatifs aux anciens peupl.es du Caucase et de la Russie Meridionale,* extras din *Journal Asiatique,* 10, Paris, 1849.

DIR, A; B; C, v...; Introducere = Documente privind istoria românilor, Bucureşti, *A. Moldova, veacul XIV, XV,* I, 1954; *XV,* II, 1954; *XVII,* IV, 1956; *C. Transilvania, veacul XI, XII şi XIII, I,* 1951; *XIII,* II, 1952; *XIV,* I, 1953; *XIV,* II, 1953; *XIV,* III, 1954; *XIV,* IV, 1955; *Introducere,* I—II, 1956.

Dlugosz, *Hist. Pol.* = Ioannis Dlugnssii seu Longini *Historiae Polonicae libri XII,* I, II, III, în *Opera omnia,* ed. Al. Przezdziecki, Cracovia, X, 1873; XI, 1873; XII, 1876.

DRH, A; B; C; D = Documenta Romaniae historica, Bucureşti, *A. Moldova,* I, 1975; XXI, 1971, ed. C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi; II, ed. L. Şimanschi, 1976; *B. Ţara Românească,* I, ed. P. P. Panaitescu şi D. Mioc, 1966; C. *Transilvania,* X, ed. Şt. Pascu, 1977; *D. Relaţii între Ţările Române,* I, ed. Şt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gundisch, D. Mioc, V. Pervain, 1977.

Fejer, *Codex* = G. Fej6r, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis,* Buda, III, 2, 1829; IX, 1, IX, 2, 1833; IX, 3, IX, 4, IX, 5, 1834; IX, 6, 1838; IX, 7, 1842. *FHB = Fontes historiae Bulgaricae,* Sofia, XII, 1965; XV, 1971.

FHDR = Fontes historiae Daco-Romanae, Bucureşti, II, ed. H. Mihăescu, Gh. Ştefan, R. Hîncu, VI. Iliescu, V. C. Popescu, 1970; III, ed. Al. Elian şi N.-Ş. Tanaşoca, 1975.

0

■ v, *Ptihlioteca* = G. Gokibovich, *Biblioteca bio-bibliografica della Terra* îolubovicn, *a™lvOrimte francescano,* Quaracchi-Firenze, I, 1906; II, 1913; III, 1919.
ianto e (jojnbos *Catalogus jontium historiae Hungaricae,* Budapesta, I-—II, 1937; Hi, j_ Hurmuzaki, Documente *privitoare la istoria românilor,* Bucu-
lurmuzaKi, *u<£.,* _^ N rjenwişianu; I, 2, 1890; II, 2, 1891 — ed. N. Densuşianu, ^Kal'uzniacki; II, 1, 1891 — ed. I. Slavici; XIV, 1, 1915; XV, 1, 1911 — ed N. Iorga.
lus let' = rycmuHcKaa Aemonucb, în *PSRL,* II, Sanktpeterburg, 1843. *IR - Izvoarele istoriei românilor,* ed. G. Popa-Lisseanu, Bucureşti, pat *let = HnamieecKan MmonuCb,* în *PSRL,* II, Sanktpeterburg, 1843. C drenos = Georgii Cedreni *Compendium historiarum,* ed. Im. Bekker, Bonn, I,
Let. *V^olkr' - Jlemnucb no BocKpeceMKOM y cnuCKy,* în *PSRL,* VII, Sanktpeterburg,
MGH DC = Monumenta Germanice historica, Deutsche Chronifcen und afidere *Ge~schichtsbucher des Mittelalters,* Hannover.
MGH S o *Monumenta Germanice historica, Scriptores,* Hannover. Mihalyi = I. Mihalyi de Apşa, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV,*
MPH *£ *Monumenta Poloniae historica,* I, 1864; II, 1872 — ed. A. Bielowski; III, 1878- IV, 1884; V, 1888, Lwow; VI, 1893, Cracovia.
Nicolae Costin = Nicolae Costin, *Opere,* I, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 si de la 1709 la 1711,* ed. C. A. Stoide şi I. Lăzărescu, Iaşi, 1976. Nordenski&ld, *Periplus* ea A. E. Nordenskiold, *Periplus, an essay on the early history of charts and sailing-directions,* New York, 1897. *NPL = HoeaopodcKaH nepean Aemonucb cmapuieeo u MAaduiezo useodoe,* ed. A. N. Nasonov, Moscova—Leningrad, 1950.
PG = Patrologiiae *cursus completus, Patrologiae graecae,* ed. J.-P. Migne, Paris.
Plano Carpini = Iohannes de Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum,* în *SF. PSRL — floAHoe coâpaHue pyccKux jiemonuceâ. PVL = Uoeecmb epejuenHux Aem,* i, ed. D. S. Lihacev, red. V. P. Adrianova-Perett; II, *UpuAOOKenuH,* ed. D. S. Lihacev, Moscova—Leningrad, 1950. *RAS — Rerum Austriacarum scriptores, I,* ed. A. Rauch, Vindobonae, 1793. Râsid od-Din = PauiHfl-aa-XI,HH, *CâopnuK Aemonuceă,* Moscova—Leningrad, I, 1; I, 2, 1952, ed. A. A. Semenov; II, 1960, ed. I. P. Petruşevski; III, 1946, ed. A. A. Romaskevici, E. E. Bertels şi A. I. Iakubovski.
RLNS = PycKaa Aemonucb no HuKonoey cnucny, Sanktpeterburg, I, 1767; II, 1768; III, 1786; IV, 1788.
Rogerius = Rogerii *Carmen miserabile (IIR,* V), 1935. Rubruc = Guillelmus de Rubruc, *Itinerarium,* în SF. Scylitzes = Ioannis Scylitzae *Synopsis historiarum,* ed. I. Thum, Berolini et Novi Eboraci, 1973.
SF = *Sinica Franciscana,* I, *Itinera et relationes fratru-m minarwm saeculi XIII et XIV,* ed. A. van den Wyngaert, Ad Claras Aquas (Quaracchi-Firenze), 1929.
Simon de Keza = Simonis de Keza *Chronicon Hungarorum (IIR,* IV), 1935.
. sa *CAaemo-MOAdaecKue Aemonucu XV-XVI ee-,* ed. F. A. Grecul, red. V. I. Buganov, Moscova, 1976.
=^ *Co<piucKaH nepeun Aemonucb,* în *PSRL,* V, Sanktpeterburg, 1851. f <Th lptores *rerum Austriacarum,* ed. H. Pez, Lipsiae, I, 1721; II, 1725. *i-bchwandtner = Scriptores rerum Hungaricarum,* ed. I. G. Schwandtner, Vindobonae, I—II, 1746.
SHH-Szentpetery = Scriptores rerum Hungaricarum, ed. E. Szentpetery, Budapes-,. tai,I, .1937; II, 1938.
~. Scriptores *rerum Prussicarum,* ed. Th. Hirsch, M. Toppen şi E. Strehlke,
Thein PVg> 1861ı H> 1863ı 1H> 1866ı
JIT'" *Y HH* — A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia,* Roma, I, 1859; II, 1860.
Thuroc^=J.ohannis de Thwrocz Chronica *Hungarorum ab origine gestis,* în *SRH-*

ss *СбортiК Ма.мерuа.Аое относnu^uxсп к истopuu 3o.iomou (Jpdu.* I, ed. v. Tiesenhausen, Sanktpeterburg, 1884; II, extrase de V. G. Tiesenhausen, prelucrate de A. A. Romaskevici şi S. L. Volin, Moscova—Leningrad, 1941.
Ureche = Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955.
Urkundenbuch = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen, Henmannstadt (Sibiu), I, ed. F. Zieninermann şi C. Werner, 1892; II, ed. F. Zirnmermann, C. Werner şi G. Miiller, 1897.
"VVadding, *Annales* = Luca Waddingus, *Annales Minorum seu Trium ordinum a S. Francisco institutorum,* Ad Claras Aquas (Quaracchi), ed. a 3-a, I—VI, 1931; VII—X, 1932.

b. LUCRĂRI GENERALE ŞI SPECIALE

A1M = ApxeoAozuuecKue uccjiedoeaHun e MoAdaeuu, Chişinău.
AKM = ApxeoAozuHecKa.fi Kapma MoAdaecKoă CCP, Chişinău.
AO ... G = ApxeoAoeunecKue omK.pum.un... eoda. Moscova.
Aşezări = N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea,* Bucureşti, 1970.
Brâtianu, *Recherches* = G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă,* Bucureşti, 1935.
Cihodaru, *Consideraţii* = C. Cihodaru, *Consideraţii în legătură cu populaţia Moldovei din perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241),* în *SCŞ,* XIV, 1963, 2.
Cihodaru, *Constituirea ,* = C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui,* în *SCŞ,* XI, 1960, 1.
DID, III = I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei,* III, *Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos,* Bucureşti, 1971.
Diaconu, *Les Petchenegues* = P. Diaconu, *Les Petchenegues au Bas-Danube,* Bucureşti, 1970.
DKM = MpeeHHH icyAbmypa MoAdaeuu, red. V. S. Zelenciuk, Chişinău, 1974.
DPM = UaAenoe npouuioe MoAdaeuu, Chişinău, 1969).
Fedorov, Cebotarenko, *Pamjatniki* = G. B. Fedorov, G. F. Cebotarenko, *flaMHmHUKU dpeeHux cAaem (VI-XIIl* se.), *(AKM,* 6), 1974.
Giurescu, *Ist. rom.,* I = C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* I, Bucureşti, 1935.
Giurescu, *Tîrguri* = C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X~lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea,* Bucureşti, 1967.
Grecov, Iacubovschi, *Hoarda* = B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei,* Bucureşti, 1953.
Iorga, *Histoire,* III ss N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romànite orientale,* III, Bucureşti, 1937.
Iorga, *Studii* = N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe,* Bucureşti, 1899.
Ist. Rom. = Istoria României, Bucureşti, I, red. C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ştefan, M. D. Matei, 1960; II, red. A. Oţetea, M. Berza, B. T. Câmpina, Şt. Pascu, Şt. Ştefănescu, 1962.
IVESV, I = *lOeo-BocmoHHasi Eepona e cpednue eexa,* I, Chişinău, 1972.
Moisescu, *Catolicismul* = Gh. I. Moisescu, *Catolicismul in Moldova pînă la sfîrşitul veacului XIV,* Bucureşti, 1942.
Moravcsik, *Byzantinoturdca* = Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica,* ed. a 2-a, Berlia, 1958, I, *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der TiXrkvdlker; XI, Sprachreste der Turkvolker in der byzantinischen Quellen.*
Nudelman, Topografica = A. A. Nudelman, *Tonozpatpun tuadoe u naxodoK eduHunnbix Monetn (AKM,* 8), 1976.
Onciul, *Originile* = D. Onciul, *Originile Principatelor Române,* în *SI,* I.
Panaitescu, *Introducere* = P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1969.
Pascu, *Contribuţiuni* = Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV,* extras din *AIIN,* X, Sibiu, 1944.
Paşuto, *Politika* = *V. T. Paşuto, Bneiumn no.iumuKa Upeeneu Pycu,* Moscova, 1968.

România = M. Popescu-Spincni, *România în istorici cartografiei* i 1938

s p ^ ^^ BucUfeştij 1938

pina ţu *ftei'ations between the autochthonous population and the migratory* *Helatl* o™*ul~tions on the territory of România,* red. M. Constantinescu, Şt. Pascu şi

■□ TVa^nnu Bucureşti, 1975.

P:,,"T^UÎ Scrieri istorice, I—II, ed. A. Saoerdoţeanu, Bucureşti, 1968. i>1.

—.A *nnder'aţii* = V. Spinei, J/neZe *consideraţii cu privire la descoperirile ar-* *Spme ho,,lnnirp din Moldova din secolul al XH-lea pînă în prima jumătate a seco- itluAalXIV-lea,* în *SCIV,* 21, 1970, 4.

• ' *Les relations* = V. Spinei, *Les relations de la Moldavie avec Byzance et* Spmei, *Russie au premier quart du Ile millenaire ă la lumiere des sources archeo- loaiaues în Dacia,* NS, XIX, 1975. *rrun^nrpkcu ' Bizanţ* = R. Theodorescu,

Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X—XIV), Bucureşti, 1974. Wpieand

Ursprung = G. Weigand, *Ursprung der siidkarpathischen Flussnamen in Rurnănien* în *XXVI.—XXIX. Jahresbericht des Institut filr rumănische Sprache*

Xenopol *Ist rom* = A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană,* ed. a 3-a L Vlâdescu, II—III, Bucureşti (1925).

c. PERIODICE

(A)ARMSI, s... = *(Analele) Academiei Române, Memoriile secţiunii istorice,* seria ..., Bucureşti.

AECO = *Archivum Europae Centro-Orientalis,* Budapesta.

AIIA(X) — *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie („A. D. Xenopol"),* [aşi.

AI IN = *Anuarul Institutului de Istorie Naţională,* Cluj.

ArhMold = *Arheologia Moldovei,* Bucureşti.

BCMI = *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,* Bucureşti.

BMNV — *H3eecmun na HapodnuH My3eu—BapHa — Bulletin du Musee National de Vama.*

BSH = *Academie Roumaine. Bulletin de la Section historique,* Bucureşti.

CIş := Cercetări *istorice,* Iaşi,

CNA = *Cronica numismatică şi arheologică, Bucureşti.*

Izvestija-Chişinău = *Eseecmun MoâdaecKozo cpiiAuaAa A.KadeMuu Haţ/K CCP* (= *H38ecmua A/cadejuiiu HayK Mo.idaecKoă CCP, Cepun o6i-necmeeHnux uayK),* Chişinău.

KS s= *KpamKue coo6tufiHUn (HHcmumyma uсmopuu Ma.mepua.MHou K\jAbmypu) (HHcmumyma apxeoAoauu AH CCCP),* Moscova.

MASP = *MamepuaAu no'[apxeoAozuu Ceeepnoeo FlpuHCpHO.uopbn,* Odessa,.

Materiale = *Materiale şi cercetări arheologice,* Bucureşti.

MIA — *MamepuaAbi u uccAedoeaHun\no apxeoAoeuu CCCP,* Moscova (—Leningrad)

OIAK = *Omuem IlMnepamopcnou ApxeoAoamecKou* KOMMUCUU, Sanktpeterburg.

RESEE = *Revue des etudes sud-est europeennes,* Bucureşti.

HHSEE = *Revue historique du sud-est europeen,* Bucureşti.

RIAF = *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie,* Bucureşti.

R/s = *Revista de istorie,* Bucureşti.

RIR = *Revista istorică română,* Bucureşti.

RR'l = *Revue roumaine d'histoire,* Bucureşti.

SA = *CoeemcKan apxeoAoaun,* Moscova.

<ivT *PxeOÂoauH CCCP. Ceod apxeoAoewiecKux ucmonmiKoe,* Moscova. Leningrad. S

-* = *studH şi cercetări de istorie veche (şi arheologie),* Bucureşti.

î. *SJudii ?i cercetări lingvistice,* Bucureşti.

I Studii şi cercetări de numismatică Bucureşti. 5K- -.""o

• * *?i cercetari ştiinţifice, Istorie,* Iaşi. *IM* 1 *%f"'?f'nu m*

Kondakovianum, 1—X, Praga; XI, Belgrad. 5MZM - «"/■

materia^ florie, Suceava.

„ ~ *^cu^n ?i materiale de istorie medie,* Bucureşti.

, . , = *Bu3aH'nuucKuu epeMCHHUK,* Moscova.

- *cianucnu OdeccKoao o6wpcmea. Hcmopua u Opeenocmeu,* Odessa.

PREFAȚA

Limitele cronologice ale perioadei care face obiectul exegezei noastre corespund cu începutul secolului al XI-lea şi cu mijlocul secolului al XlV-lea. în vreme ce pentru fixarea limitei superioare a intervalului de timp amintit momentul întemeierii statului feudal moldovenesc de-sine-stătător reprezintă un reper temporal marcant, cu o semnificație ce nu-şi mai necesită sublinierea, alegerea făcută pentru granițele cronologice inferioare este întrucîtva mai 'arbitrară, deoarece ele nu concordă cu nici un eveniment major din istoria poporului român. Dacă ne-am oprit totuşi la secolul al XI-lea, aceasta este pentru motivul că de atunci datează cele mai vechi mențiuni documentare scrise asupra populației româneşti din regiunile est-carpatice, anul o mie *fiind totodată un moment de răscruce în evoluția societății europene. In ceea ce priveşte coordonatele spațiale, avi avut in vedere teritoriul locuit de români cuprins între Carpatii Orientali, Nistru, Dunăre şi Marea Neagră, circumscris de la mijlocul secolului al XlV-lea de hotarele statului feudal Moldova.*

Obiectivele principale pe care ni le propunem în lucrare constau în abordarea problemelor mai importante legate de istoria Moldovei — privită ca o secvență din trecutul istoric al poporului român — în primele secole ale mileniului al 11-lea, precum şi în încercarea de a oferi soluții întemeiate pentru rezolvarea lor, pe baza utilizării materialului informativ istoric şi arheologic, completat şi lărgit substanțial şi totodată supus unei reexaminări critice, astfel ca reconstituirea cadrului istoric din cuprinsul zonei est-carpatice să fie cit mai reală şi într-o perspectivă amplă în spațiu şi timp. în centrul atenției noastre s-au situat, cum era şi firesc, reliefarea realităților vieții colectivităților umane locale, privite în evoluția lor, precum şi contactele stabilite cu populațiile alogene pătrunse vremelnic în regiunile de la răsărit de Carpatii Orientali. Tema aleasă pentru studiu, cu toate că a format adesea, în totalitate sau parțial, obiectul unor cercetări variate şi intense, finalizate în lucrări cu rezultate fertile, mai păstrează numeroase aspecte insuficient explorate şi departe de a fi cu totul epuizate. Pe de altă parte, persistența în literatura de specialitate a anumitor idei, interpretări şi ipoteze arbitrare, eronate sau contradictorii, precum şi a încadrărilor greşite din punct de vedere cronologic ale evenimentelor istorice sau. ale.-materialelor arheologice, ne-a obligat la adoptarea unei atitudini critice. întrucît pentru istoria spațiului est-carpatic se dispune de un număr redus de izvoare, ne-a preocupat asiduu includerea în

■ cuitul ştiinţific a datelor informative noi sau a celor ignorate de Cl area majoritate a specialiştilor. Pe Ungă mărturiile istorice de curind elevate am căutat să acordăm ponderea cuvenită şi surselor scoase la . ea7Ă mai demult, ca şi concluziilor temeinic fundamentate ale unor nrestiqiosi istorici care n'e-au precedat în preocupări.

Din punct de vedere metodologic am încercat să realizăm o permanentă coroborare a izvoarelor scrise cu materialul arheologic, să judecăm fenomenele istorice, acolo unde a fost desigur cu putinţă, prin prisma evaluării unor categorii de informaţii cit mai variate, inclusiv a celor preluate din lingvistică, antropologie, paleofaună etc. In ceea ce priveşte materialul arheologic din descoperirile făcute în regiunea dintre Prut si Carpaţii Orientali, indiferent dacă a fost publicat ori continuă să rămînă inedit, acesta a fost studiat, cu puţine excepţii, în original, in colecţiile muzeelor din Moldova şi din Bucureşti. în schimb, descoperirile provenind din interfluviul delimitat de Prut şi Nistru, din R S. S. Moldovenească şi din regiunile Cernăuţi şi Odessa din R. S. S. Ucraineană, ne-au fost accesibile îndeosebi prin înlesnirea publicaţiilor de speăaliiate; numai un lot restrîns de materiale a putut fi studiat în muzeele din Chişinău, Moscova şi Kiev.

In efortul de a reconstitui cit mai veridic diferitele aspecte de viaţă proprii spaţiului geografic de la răsărit de Carpaţii Orientali ne-am lovit de carenţele izvoarelor narative referitoare la secolele XI—XIV, păstrate într-un număr destul de redus şi conţinînd informaţii lacunare şi uneori echivoce, precum şi de ritmul lent de acumulare de date al cercetărilor arheologice din obiectivele perioadei medievale. La aceasta se adaugă dificultăţile cauzate de inaccesibilitatea unor ediţii de izvoare narative şi diplomatice, ca şi a altor lucrări, precum şi de imposibilitatea de a realiza studierea directă a tuturor descoperirilor arheologice din jumătatea răsăriteană a Moldovei. Modul de tratare a diferitelor probleme şi îndeosebi ponderea acordată fiecăreia dintre ele în economia lucrării au fost în mare măsură dependente de volumul materialului informativ disponibil, care, atunci cînd nu a fost consistent, ne-a obligat să ne abţinem de la consideraţii generale, pentru a evita alunecarea în sfera afirmaţiilor cu valoare ipotetică.

Proporţiile lucrării ne-au împiedicat, datorită spaţiului ei limitat, să stăruim asupra unor probleme, determinîndu-ne să comprimăm interpretarea anumitor fenomene, să rezumăm succint unele aspecte sau chiar să renunţăm complet la abordarea lor. Din aceleaşi motive am omis inserarea în cadrul lucrării a numeroase date obţinute în urma cercetărilor arheologice, inclusiv a celor proprii, indiferent dacă rezultatele lor au fost sau nu relevate în literatura de specialitate. In aparatul critic au fost indicate principalele lucrări unde şi-au aflat o tratare corespunzătoare diferitele aspecte asupra cărora, din economie de spaţiu sau din olte raţiuni, nu am insistat. Faptul că în numeroase cazuri am stăruit totuşi mai mult în direcţia unor chestiuni de amănunt — ceea ce inJluenţează uneori negativ asupra omogenităţii expunerii — se datorează convingerii că numai clarificarea anumitor probleme importante de detaliu permite reconstituiri mai exacte ale realităţilor trecutului.

Studierea ansamblului formelor de viaţă umană din regiunile situate pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor în primele secole ale mileniului <" ii-lea oferă multiple posibilităţi în ceea ce priveşte modul lor de abor-

dare. Am optat pentru un plan care să permită relevarea cadrului general în care şi-a desfăşurat existenţa societatea românească din Moldova, contactele sale cu locuitorii celorlalte regiuni româneşti, precum şi cu alte popoare şi state învecinate, plan ce îngăduie o analiză diferenţiată atît a rolului colectivităţilor româneşti, cît şi a grupurilor etnice pătrunse în Moldova, la evoluţia generală politică, ecoriomico-socială şi culturală. Planul adoptat reflectă trăsăturile pe care le-am considerat dominante pentru secolele XI —XIV: afirmarea politică \a poporului roman în p urma unui îndelungat proces, culminînd cu constituirea statului feudal independent, şi încercările repetate ale popoarelor şi statelor din zonele învecinate de a lua în stăpînire efectivă sau de a-şi impune hegemonia asupra anumitor părţi din spaţiul cuprins între Carpaţi şi Nistru. Teritoriul Moldovei nu a fost conceput ca o entitate geografică unde s-au desfăşurat fenomene izolate şi independente, ci dimpotrivă, ca o regiune cu contacte neîntrerupte cu lumea exterioară, zonă de întrepătrunderi etnico-culturale, aflată într-o legătură inseparabilă cu celelalte ţinuturi româneşti şi cu multiple relaţii cu arii întinse din Europa Răsăriteană, Sudică şi Centrală, împrejurări ce i-au determinat nu o evoluţie continuă şi rectilinie, ci una al cărei ritm a fost uneori accelerat sau temporizat din cauze diferite.

Prezenta încercare de a schiţa peisajul economic, social-polilic şi cultural din spaţiul românesc est-carpatic nu constituie în concepţia noastră punctul final al unor investigaţii ştiinţifice, fiind conştienţi de lacunele din stadiul actual al cercetărilor în general şi de acelea ale lucrării noastre în special, de posibilităţile de îmbunătăţire a conţinutului ei, de perspectivele sporirii bazei informaţionale, îndeosebi prin intensificarea săpăturilor arheologice.

Elaborarea primei forme a lucrării de faţă, concepută ca teză de doctorat, a început sub competenta îndrumare a mult regretatului prof. dr. docent Ion Nestor şi ulterior a prof. dr. Ştefan Ştefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, decanul Facultăţii de istorie a Universităţii din Bucureşti. Conducătorilor ştiinţifici ai lucrării le datoram sugestii foarte preţioase în domeniul metodologiei cercetării şi în tratarea anumitor teme. De mare utilitate pentru îmbunătăţirea conţinutului lucrării şi a înlăturării unora din neajunsurile ei ne-au fost observaţiile conţinute de referatele prezentate de ceilalţi membri ai comisiei: prof. dr. docent Mircea Petrescu-Dîmboviţa, dr. Şerban Papacostea şi dr. Florin Constantiniu, cu prilejul susţinerii tezei de doctorat la Institutul de Istorie „N. lorga" din Bucureşti, în cadrul şedinţei publice din 25 februarie 1977, prezidate de conf. dr. Radu Manolescu. Un sprijin constant in întreaga activitate ştiinţifică desfăşurată pînă în prezent, îndeosebi prin îndrumarea în sfera cercetărilor arheologice, am primit din partea prof. dr. docent M. Petrescu-Dimboviţa, directorul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi. în efortul de a cunoaşte un material faptic cît mai bogat, ca şi pentru a-i da interpretarea justă, de un real folos ne-a fost colaborarea cu colegii de la Institutul de Istorie şi Arheologie din Iaşi (dr. Alexandru Andronic, dr. Ioan Caproşu, dr. Dimitrie Ciurea, Stela Cheptea, Eugenia Neamţu, Leon Şimanschi, dr. Dan Teodor), Muzeul de Istorie a R.S.R. din Bucureşti (Adrian Bătrîna, Octavian Iliescu) şi de la muzeele judeţene de istorie şi etnografie de la Bacău (Dan Monah), Birlad (Vasile Palade, Eugenia Păpuşoi), Boto-

sâni (Paul Şadurschi), Cîmpulung Moldovenesc (Marcel Zahariciuc), Piatra Neamț (Aurel Buzilă, Ştefan Cucoş, dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba), Suceava (Emil' Emandi, Mircea Ignat) şi Vaslui (Ghenuță Coman) etc. Am avut lp -profitat şi in urma fructuosului contact stabilit cu colegii G. F. Cebotarenco Ion Hlncu, A. A. Nudelman şi L. L. Polevoi de la Sectorul de Arheologie şi Institutul de Istorie al Filialei Academiei de Ştiințe a RS S Moldoveneşti din Chişinău. împrumutarea de la bibliotecile din t'-ă'inătate a unor publicații de specialitate mai greu accesibile ne-a fost facilitată de dr. Minai Bordeianu, directorul Bibliotecii Centrale Universitare M *Eminescu" din Iaşi, şi de Cornelia Miță, şefa serviciului de relații "cu publicul al aceleiaşi instituții. O parte a literaturii ştiințifice utilizate în volum ne-a devenit abordabilă în perioada stagiului de documentare efectuat în R. F. Germania în 1973—1974, ca stipendiat al fundației Deutscher Akademischer Austauschdienst. Pentru realizarea materialului ilustrativ — menit nu să agrementeze lucrarea, ci să reprezinte un suport al afirmațiilor din text — am beneficiat de concursul lui Waltraud Delibaş (fig. 1, 16, 11, 20, 33, 41, 45, 51—54) şi al Emiliei Platon (fig. 2—5, 7—12, 15, 21—26, 28—32, 34, 36, 37, 40, 42, 43, 47—50, 56, 57) pentru desene şi de acela a lui F. Cazacu şi C. Popescu pentru fotografii. Observațiile judicioase făcute cu multă acribie de dr. Şerban Papacostea în referatul alcătuit pe marginea textului dactilografiat prezentat spre tipărire Editurii ştiințifice şi enciclopedice, au fost extrem de binevenite pentru remedierea unor aspecte de- formă şi fond. Cuvinte de îndreptățită recunoştință se cuvin a fi adresate directorului Editurii ştiințifice şi enciclopedice, dr. Mircea Mâciu, pentru solicitudinea dovedită față de necesitatea tipăririi unei lucrări cu subiectul ales de noi, precum şi redactorului volumului, Marcel D. Popa, pentru rigoarea profesionfală şi modalitățile găsite spre a ne face fructuoasă colaborarea. Tuturor celor care ne-au sprijinit într-un fel sau altul la întocmirea lucrării de față le exprimăm întreaga noastră gratitudine.*

1. IZVOARELE ISTORIEI MOLDOVEI IN SECOLELE XI-XIV ŞI ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI

A. IZVOARELE

Reconstituirea principalelor coordonate ale evoluției comunităților umane din spațiul est-carpatic, în primele secole ale mileniului al II-lea, impun utilizarea unor categorii cît mai largi de izvoare. Faptul că nici una din aceste categorii nu aduce în balanța judecății istorice elemente suficiente pentru rezolvarea multitudinii de probleme pe care le ridică cunoaşterea unei perioade îndelungate şi bogată în transformări în structura demografică, economică, socială, culturală şi politică, necesită coroborarea tuturor datelor disponibile.

în clasificarea izvoarelor privind istoria Moldovei din secolul al Xl-lea pînă la mijlocul secolului al XIV-lea adoptăm un sistem deja încetățenit în literatura de specialitate. Observăm totuşi că el este susceptibil de modificări, deoarece izvoarele epigrafice şi numismatice inserate de obicei în categoria izvoarelor scrise se compun în cea mai mare parte din materiale recoltate cu prilejul cercetărilor arheologice, ceea ce ar justifica includerea lor şi în grupa izvoarelor arheologice. Avînd în vedere, însă, generalizarea înglobării lor în grupa izvoarelor scrise, ne vom însuşi şi noi acest mod de clasificare.

Nu am 'Considerat util să înşirăm aici toate izvoarele utilizate în lucrare, ci doar pe cele mai importante pentru problemele a căror investigare ne preocupă.

a. IZVOARELE SCRISE

în aceasta grupă am inserat izvoarele narative, beletristice, diplomatice, cartografice, epigrafice şi numismatice.

Izvoarele narative, în care se includ lucrările cu caracter istoric: cronici, anale, însemnări de călătorie, descrieri geografice etc, prezintă realitățile etnico-politice în forme mai uşor accesibile, fiind totodată cele mai bogate in informații.

In perioada secolelor XI—XIV nu se cunosc izvoare narative interne. Acestea apar sub forma cronicilor oficiale de curte, scrise în limba de cancelarie, adică în slavonă, de-abia în secolele XV—XVI[1], dar conțin şi date privind secolul al XIV-lea, care, deşi foarte sumare şi transmise uneori sub înveliş legendar, sînt de o mare importanță pentru cunoaşterea etapei de început a statului feudal moldovenesc. Modul în care tradiția istorică locală a înregistrat în epoca feudală momentul „descălecatului" se oglindeşte în cronica lui Grigore Ureche, în adaosurile interpolatorilor

săi[2], în lucrările lui Miron Costin[3] şi ale fiului său Nicolae. Costiin[4], dar și în însemnările arhiepiscopului minorit italian Marco Bandini, redactate începînd din anul 1648[5], pentru a nu aminti de alte scrieri de mai tîrziu. . . . . . .

Izvoarele narative externe smt de provenienţa variata, mai numeroase fiind acelea originare din ţările învecinate Moldovei. Ele prezintă diversitate atît în privinţa formei, cit şi a conţinutului.

Pentru secolele XI—XII cele mai bogate informaţii asupra regiunilor extracarpatice se află în cronicile bizantine. Consemnările referitoare la ţinuturile de la nordul Dunării inferioare corespund perioadei cînd Imperiul bizantin îşi reinstaurase stăpînirea *pînă* la marele fluviu şi vecinii de la hotarele septentrionale ale statului reţineau din nou atenţia cercurilor aulice de la Constantinopol. Dintre cronicarii greci care ne furnizează date din cele mai interesante amintim pe Michael Attaliates, Ioannes Skylitzes, Michael Psellos, Georgios Kedrenos, Ioannes Zonaras, Anna Comnena, Ioannes Kinnamos şi Nicetas Choniates. De mare ajutor pentru înţelegerea situaţiei etnice şi politice din stînga Dunării sînt abundentele informaţii consemnate de Constantin Porphyrogenetul la mijlocul secolului al X-lea, situaţia din vremea împăratului-cronicar rămînînd în anumite privinţe asemănătoare şi mai tîrziu. Odată cu pierderea teritoriilor din nordul Peninsulei Balcanice s-a diminuat considerabil şi interesul Bizanţului pentru spaţiul nord-dunărean, asupra căruia nu întîlnim pentru secolele XIII—XIV decît ştiri episodice, îndeosebi indirecte, la Georgios Akropolites, Georgios Pachymeres, Nicephoros Gregoras şi Ioannes Cantacuzenos[6].

Referiri la regiunile est-carpatice se fac şi în vechile cronici ruseşti. Dintre iacestea un mai mare interes prezintă îndeosebi aşa-numita *Povestf vremennych let (Povestea anilor de demult),* atribuită o vreme, pe nedrept, numai călugărului Nestor de la mănăstirea Lavra Pecerskaia de lîngă Kiev, cronică în care ultimele informaţii datează din anul 1113. în *Letopisețul haliciano-volhynian,* cunoscut îndeosebi prin copia executată mai tîrziu la mănăstirea Sf. Ipatie de la Kostroma, se relatează cu multă exactitate evenimentele istorice pînă în ultimii ani ai secolului al XIII-lea. *Letopisețul de la Voskresensk* are o mare importanță pentru problemele care ne preocupă prin faptul că în cîteva copii ale sale se află inserată o cronică de proveniență moldovenească, denumită „moldo-rusă", conținînd o încercare de explicare a originii latine a poporului român, legenda întemeierii statului moldovenesc și date laconice asupra numărului anilor de domnie ai primilor voievozi[7].

Marea invazie mongolă din 1236—1242 a polarizat atenția întregii Europe asupra regiunilor atacate din răsăritul și centrul continentului și aproape toate cronicile contemporane consemnează impresia produsă de pătrunderea tumultuoasă spre vest a nomazilor asiatici[8]. Pentru aprecierea situației din ținuturile afectate direct de invazie lucrarea călugărului italian Rogerius intitulată *Carmen miserabile (Cîntec de jale)* este deosebit de relevantă, fiind scrisă de un martor ocular al evenimentelor, căzut prizonier la mongoli în timp ce îndeplinea o misiune în Transilvania. Descrierea pe care o face drumului parcurs de mongoli înainte de trecerea Carpaților oferă cîteva date prețioase privind unele aspecte ale cadrului politic de la est de Carpați. Asupra acestui cadru deținem informații și de la misionarii franciscani Pian del Carpine și Wilhelm de

Rubruck, care au întreprins călătorii la curtea marelui han, primul între anii 1245 şi 1247, din însărcinarea papei Inocentiu IV, iar cel de-al doilea, în 1253—1255, ca trimis al regelui Franţei, Ludovic IX[9].

Dintre cronicile apusene unde se fac, de asemenea, referiri la spaţiul est-carpatic amintim pe aceea a franciscanului german Thomas Tuscus[10] şi cea a cistercianului francez Alberic de Trois Fontaines, ale cărui informaţii despre răsăritul continentului au putut fi furnizate de monahii cistercieni de la Cîrţa din sudul Transilvaniei[11]. Tot de provenienţă occidentală este şi o descriere anonimă a Europei Răsăritene, terminată în primii ani ai secolului al XlV-lea, aparţinînd probabil unui călugăr francez dominican sau franciscan[12].

Informaţii directe sau indirecte asupra regiunilor şi populaţiilor de la răsărit de Carpaţii Orientali conţin şi cronicile maghiare în limba latină[13]. Dintre acestea menţionăm *Gesta Hungarorum* a notarului anonim — magistrul P — al regelui Bela (probabil al III-lea), cronica lui Simon de Keza, scrisă în ultima parte a domniei lui Ladislau IV Cumanul (127^—1290), *Cronica pictată de la Viena,* începută în anul 1358 de un autor rămas anonim, şi cronica lui Ioan de Tîrnave (Kiikullo), terminată la puţină vreme după 1382, cînd moare Ludovic I de Anjou. Aceasta din urmă a fost inclusă în cronica de la Buda, scrisă în 1473, în cea de la Dubnic, alcătuită după 1479, şi în cea a lui Ioan de Thuroczi, terminată în 1485. Lucrarea cronicarului transilvănean, un curtean al regelui Ludovic I, consemnează evenimente de adîncă semnificaţie pentru momentul creării statului moldovenesc de-sine-stătător.

Dispunînd de manuscrise astăzi pierdute, cărturarul polonez Jan Dîugosz (1415—1480), deşi a scris în a doua jumătate a secolului al XV-lea, ne-a transmis şi date neîntîlnite la alţi cronicari mai vechi, ceea ce sporeşte valoarea documentară a scrierilor sale. Printre aceste ştiri se numără şi cele referitoare la evenimentele în care a fost implicată populaţia românească de la est de Carpaţi sau care au avut ca loc de desfăşurare acest teritoriu[14]. Pe lîngă faptele consemnate cărora li se poate acorda tot creditul, în opera lui Dlugosz s-au strecurat şi informaţii eronate. Amintim între acestea relatarea imaginarei treceri a armatelor împăratului Conrad III prin *Valachia* (=Moldova) în drum spre Locurile Sfinte în anul 1147[15]. Dealtfel, şi asupra relaţiilor din acelaşi an dintre împăratul german şi cneazul polon Wladislaw II, Dîugosz a adăugat unele amănunte neplauzibile[18].

In primele secole ale mileniului al II-lea căile maritime de-a lungul ţărmurilor de vest şi nord-vest ale Mării Negre şi mai ales drumurile terestre ce leagă litoralul nord-pontic cu Peninsula Balcanică au fost în mai multe rînduri parcurse de călători arabi. Notaţii demne de reţinut asupra itinerarului străbătut de ei se află în descrierile geografice făcute de Abu'1-Fida (1273—1331), originar din Damasc, care şi-a conceput opera în 1321[17], şi Ibn Battuta (1304—1377), născut la Tanger, a cărui lucrare nu a fost scrisă chiar de autor, ci doar dictată de acesta, prin anul 1356, adică la aproximativ un sfert de veac de la trecerea sa prin sudul Moldovei şi prin Dobrogea, eveniment petrecut, după opinia specialiştilor, în 1331 sau eventual în anii imediat următori[18].

De un mare interes pentru istoria regiunilor dunărene sînt ştirile privind luptele declanşate la sfîrşitul secolului al XlII-lea în sînul aristocraţiei Hoardei de Aur, relatate de istoricii arabi din nordul Africii:

Baibars (mort în 1325), an-Nuwairi (1279—1333) şi Ibn Chaldun (1332—1406)[19]. Pentru redactarea acestor episoade, Baibars, contemporan cu evenimentele, folosise desigur rapoartele solilor sultanilor mameluei la curtea hanilor de la Sărai. în schimb, enciclopedistul an-Nuwairi este nutin probabil că a utilizat aceleaşi rapoarte ca şi Baibars, ci însăşi cronica compatriotului său, căci anumite pasaje sînt aproape identice la cei doi cărturari din Egipt. In ceea ce-1 priveşte pe Ibn Chaldun, acesta n-a fâcut deeît să rezume pasajele în discuție din lucrările lui Baibars şi an-Nuwairi.

Dintre ceilalți autori orientali ce amintesc în operele lor de populația locală din zonele extracarpatice menționăm pe doctorul armean Vardan Pardsepert'i (din Pardsepert), care a trăit în secolul al XIII-lea[20], şi pe marele istoric persan Răsid od-Din (1247—1318), a cărei monumentală operă *Djami ot Tevarikh (Colecția istoriilor)* a fost terminată în 1310/1311[21].

Izvoarele beletristice cuprind opere literare atît în proză cît şi în versuri. Ținînd seama de modul cum înregistrează evenimentele istorice, valoarea lor este mult mai redusă în comparație cu cea a izvoarelor narative; totuşi ele consemnează uneori anumite date interesante. Dintre lucrările beletristice medievale care atestă populația românească din regiunile est-carpatice din primul sfert al mileniului al II-lea amintim *Eymundar saga* (sau *Eymundar pättr)* şi *Nibelungenlied (Cîntecul Nibelungilor).* Saga islandeză, al cărei prototip oral se conturase încă în secolul al XI-lea, s-a păstrat în codexul *Flateyjarbok,* redactat între anii 1387 şi 1395 la mănăstirea Flatey din Islanda de călugării Jon Tordarson şi Magnus Torhallszon[22]. O primă formă a marii epopei germane care poartă numele nitoelungilor fusese definitivată în jurul anului 1160, ultima redactare făcîndu-se probabil pe la 1200 de către un poet din spațiul germanic meridional[23]. S-a încercat să se demonstreze că informaițiile privind popoarele din estul şi sud-estul Europei din *Cîntecul Nibelungilor* au pătruns prin filiera lucrărilor cronicăreşti de proveniență ungară[24], ceea ce nu ni se pare dovedit în toate cazurile.

Mult discutat în legătură cu problema presupusei stăpîniri ruseşti în zona gurilor Dunării a fost un fragment din *Slovo o polku Igoreve (Cîntecul despre oastea lui Igor),* compus de un autor rămas necunoscut, la scurtă vreme după campania întreprinsă în anul 1185 de cneazul Igor Sveatoslavici împotriva cumanilor, care reprezintă dealtfel şi tema principală a poemului[25].

_ *Izvoarele diplomatice* constituie rezultatul activității unor servicii specializate în emiterea de acte cu caracter oficial — cancelariile — în scopul de a soluționa anumite probleme curente. Intrucît cancelaria domnească din Moldova a început să se organizeze de-abia spre sfârşitul secolului al XIV-lea[26], pentru perioada antestatală şi cea corespunzătoare „descălecatului" nu dispunem de izvoare diplomatice interne. Cu toate acestea, actele emise la sfârşitul secolului al XIV-lea şi în cursul secolului următor prezintă importanță şi pentru epoca anterioară, întrucît în unele cazuri reflectă situația istorică mai veche. în plus, ele oferă un material extrem [e] Prețios pentru toponimia şi onomastica arhaică[27].

_ In ceea ce priveşte faimoasa „diplomă bîrlădeană" din 1134, al cărei en-ătent ar fi fost, chipurile, principele halician Ivanko Rostislavici, s-a dovedit de multă vreme că reprezintă un fals neîndemînatic[28]. Cu totul

surprinzător ni se pare raptul că mai există istorici care continuă să admită autenticitatea diplomei[29].

Un volum de informaţii de mare valoare pentru istoria Moldovei în secolele XIII—XIV conţin actele papale şi acelea redactate în cancelaria regelui Ungariei, precum şi cele ale voievodului Transilvaniei şi ale unor înalţi demnitari laici şi ecleziastici din cuprinsul regatului ungar[30]. Emiterea a numeroase dintre ele stă în directă legătură cu ofensiva spre răsărit a catolicismului, cu încercarea de convertire a populaţiilor păgâne, musulmane şi „schismatice", îndeosebi prin eforturile misionarilor dominicani şi franciscani.

Izvoarele cartografice nu sînt de mare diversitate, cuprinzînd îndeosebi hărţi nautice de provenienţă italiană. Fiind hărţi destinate navigatorilor, ele redau în amănunţime numai ţărmurile mării, nu şi zonele continentale. Nesiguranţa drumurilor comerciale terestre datorată invaziilor nomazilor din stepele euroasiatice a făcut ca acestea să fie mai puţin folosite în cursul secolelor XI—XIII, ceea ce explică de ce lipsesc hărţile căilor de comerţ continentale de la est de Carpaţi. Dintre lucrările cartografice care furnizează indicaţii asupra litoralului moldovenesc al Mării Negre —• unde întotdeauna este redată Mauro Castro (Cetatea Albă) şi zona gurilor Dunării — menţionăm atlasul aşa-zis *Tammar Luxoro,* întocmit la sfîrşitul secolului al XlII-lea sau la începutul secolului următor, hărţile nautice executate de genovezul Petrus Vesconte în 1311, 1313 şi 1318 (două exemplare), la care se adaugă cea din 1320 atribuită tot lui şi anexată cronicii veneţianului Marino Sanudo cel Bătrîn, harta lui Perrinus Vesconte din 1327, cea a majorcanului Angelino Dulcert din 1339 şi cea a fraţilor Pizigani din Veneţia, elaborată în anul 1367[31].

Singurele portulane greceşti, păstrate pînă în prezent, sînt dintr-o perioadă mai nouă — secolul al XVI-lea — şi poartă amprenta influenţei pregnante a celor italiene[32]. Ele redau însă, ca şi multe din modelele lor, o situaţie istorico-geografică anterioară epocii în care au fost alcătuite.

Izvoarele epigrajice includ un număr redus de inscripţii făcute pe materiale diverse, o parte din ele fiind realizate în cuprinsul teritoriului Moldovei.

Extrem de interesantă este inscripţia cu caractere runioe de la sfîrşitul secolului al Xl-lea, incizată pe una din pietrele funerare de la Sjonhem din insula Gotland, unde vlahii sînt amintiţi sub forma scandinavă *Blakumen*[33] (fig. 1).

In afară de aceasta, cercetările arheologice întreprinse pe teritoriul Moldovei au dus ia descoperirea mai multor obiecte purtînd inscripţii în diferite limbi. Astfel, pe ceramica smălţuită de tip bizantin, decorată în tehnica *sgraffito,* recuperată cu prilejul săpăturilor mai vechi de la Cetatea Albă, erau înscrise diferite monograme greceşti[34] (fig. 53—54), avînd analogii cu ceramica din alte centre de cultură bizantină. Cruciuliţele-encolpioane bizantine descoperite la Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ, Adjud şi Dăneşti conţineau succinte inscripţii în limba greacă (fig. 15/5, 7; 24/1). De asemenea, unele cruciuliţe dub'le-relicviar de tip vechi rusesc provenind din mai multe localităţi din jumătatea nordică a Moldovei aveau inscripţii slavone în relief sau incizate, redate de obicei în formă prescurtată[35] (fig. 55/3, 4; 26). Pe lîngă acestea, pe lespezile de la cîteva

morminte musulmane dintr-o necropolă de la Costeşti erau încrustate artistic inscripţii arabe (fig. 56/4—-5), iar printre ruinele unor edificii de la Orheiul Vechi s-au descoperit, de asemenea, inscripţii lapidare arabe din secolul al XIV-lea[36], a căror apariţie se datorează prezenţei în centrele deţinute de Hoarda de Aur a unor grupuri de populaţie islamizată, venită din răsăritul Europei sau din Asia Centrală.

Izvoarele numismatice prezintă interes pentru studiul perioadei secolelor XI—XIV nu numai fiindcă monedele reprezintă cele mai exacte elemente de datare a obiectivelor arheologice, ci şi pentru faptul că circulaţia monetară oferă indicii preţioase privind intensitatea schimbului de mărfuri pe piaţa internă şi externă, ca şi asupra principalelor direcţii ale relaţiilor comerciale. înainte de cel de-al doilea război mondial, numărul pieselor recuperate şi mai ales publicate a fost cu totul redus, fiind direct proporţional cu interesul manifestat pentru numismatica medievală din perioada anterioară constituirii statelor feudale româneşti. De-abia în ultimul sfert de secol s-a acordat atenţie sporită studierii emisiunilor monetare de la începutul mileniului al II-lea.

Din secolul al XI-lea şi pînă la mijlocul secolului al XIV-lea pe teritoriul Moldovei au circulat monede bizantine, ungureşti, germane, cehe, mongole, armeneşti, genoveze şi veneţiene. Monedele germane se întîlnesc pînă în prezent numai în cadrul tezaurului de la Hotin, iar cele veneţiene şi armeneşti sînt extrem de rare. O circulaţie mai intensă au avut emisiunile bizantine şi îndeosebi acelea ale Hoardei de Aur[37].

b. IZVOARELE ARHEOLOGICE

Faptul că izvoarele scrise referitoare la regiunile de la răsărit de Carpaţii Orientali sînt relativ puţin numeroase, că informaţiile furnizate de ele au un caracter lacunar şi că sînt în mare parte epuizate în ceea ce priveşte depistarea de elemente noi, conferă materialelor rezultate din cercetările arheologice o importanţă sporită. Aportul arheologiei medievale se exercită îndeosebi în reliefarea formelor concrete de manifestare a societăţii, obţinîndu-se rezultate edificatoare asupra structurii economioo-sociale a colectivităţilor umane şi asupra realităţilor etnico-demografice şi culturale.

Primele materiale apartkiînd secolelor XI-—XIV identificate pe teritoriul Moldovei provin din descoperiri întîmplătoare sau din săpături arheologice nesistematice, unele efectuate încă în a doua jumătate a secolului trecut. Amintim între acestea descoperirile făcute cu prilejul sondajelor de la Cetatea Albă şi Costeşti, armele şi piesele de harnaşament găsite în regiunile muntoase ale Bucovinei, mormîntul de călăreţ de la Moscu, tezaurele de obiecte de podoabă din argint simplu sau aurit de la Cernăuţi, Cotnari, Oţeleni şi Voineşti, unele valorificate de-abia mult mai tîrziu[38].

Cele dintîi săpături sistematice din regiunea dintre Prut şi Carpaţi într-un obiectiv arheologic aparţinînd primelor secole ale mileniului al II-lea au fost întreprinse în anii 1952—1954, la Hlincea lîngă Iaşi, unde au fost cercetate mai multe complexe de locuire cu un material variat. Dintre săpăturile iniţiate în anii următori amintim pe cele de la Suceava, Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ, Răducăraeni, Trifeşti, Dăneşti, Bîrlad—

,,Prodana", Şendreni, Lunca, Epureni, Olteneşti, Cîmpineanca-Focşani, Hudum şi Bîrlăleşti. Un interes special îl prezintă depozitele de unelte, arme şi piese de harnaşament din fier şi bronz descoperite întîmplător la Vatra Moldoviţei—,,Hurghişca", Coşna şi Cozăneşti. Cu ocazia unor lucrări de caracter obştesc şi a muncilor agricole au fost semnalate mai multe morminte izolate, tezaure monetare şi o gamă largă de obiecte, valorificate parţial din punct de vedere ştiinţific şi muzeistic. Pe lîngă descoperirile prilejuite de săpăturile metodice şi cele întâmplătoare, s-au întreprins intense cercetări de suprafaţă, care au permis precizări îndeosebi privind aria de răspîndire a unor complexe arheologice, asupra tipurilor de aşezări şi a densităţii acestora[39].

Săpături de amploare au fosit efectuate în ultimele decenii în interfluviul format de Prut şi Nistru, în cuprinsul R. S. S. Moldoveneşti şi în regiunile Odessa şi Cernăuţi din R. S. S. Ucraineană. Dintre acestea nu pot fi omise aşezările şi necropolele corespunzătoare secolelor XI—XIV de la Cernăuţi, Cetatea Albă (= Bielgorod Dnestrovski), Costeşti, Echimăuţi, Eitulia, Hansca (Limbari—Căprăria), Hotin, Lozova, Lucaşovca, Mateuţi, Orheiul Vechi şi Vasileu (= Vasilev). Nu mai puţin extinse au fost şi cercetările de suprafaţă prin care s-au identificat sute de aşezări din etapa premergătoare întemeierii statului moldovenesc de-sine-stătător. Concomitent au fost recuperate cîteva mari tezaure monetare la Cetatea Albă, Hotin şi Lozova[40].

încercările de a formula anumite concluzii de ordin istoric, prin sintetizarea principalelor rezultate ale cercetărilor arheologice din Moldova privind secolele XI—XIV, au fost handicapate de volumul încă redus al săpăturilor efectuate, ca şi de modul sumar în care s-a realizat valorificarea materialelor provenind din săpături. In pofida acestor neajunsuri, există toate premisele pentru ca limitele actuale ale documentaţiei arheologice să fie depăşite, astfel ca aportul ei la clarificarea problemelor istorice controversate să devină în viitor şi mai consistent.

B. ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI

Studierea perioadei cuprinse între începutul mileniului al II-lea şi momentul întemeierii statului feudal moldovenesc a reprezentat obiectul unui interes constant în istoriografia românească şi nu a fost ocolită nici în cea a altor ţări europene. O atenţie specială s-a manifestat îndeosebi pentru explicarea condiţiilor istorice care au făcut posibilă trecerea comunităţilor locale la etapa statală de organizare social-politică şi pentru actul propriu-zis de constituire a voievodatului românesc de la răsărit de Carpaţii Orientali.

Epoca menţionată este oglindită atît în lucrări generale privind istoria românilor, cît şi în studii cu caracter special. Nu numai consemnarea principalelor idei cuprinse în aceste lucrări, dar chiar simpla enumerare a tuturor contribuţiilor istoricilor români şi străini reprezintă o întreprindere extrem de vastă, pe care, dealtfel, nu ne propunem să o realizăm aici. Ne vom mărgini să facem doar o sumară trecere în revistă a operelor mai importante, în scopul de a releva că preocupările noastre

urmează unui şir îndelungat şi prestigios de contribuţii, de la 'oare am putut prelua numeroase elemente pozitive. Asupra poziţiei adoptate de specialişti în multiplele probleme ridicate de investigarea, perioadei care constituie obiectul interesului -nostru vom avea ocazia să revenim cu **prilejul** discutării acestora pe parcursul lucrării.

La cronicarii moldoveni nu întîlnim decît date extrem de succinte relative la luptele cu tătarii şi la „descălecat", în vreme ce intervalul de timp cuprins între părăsirea Daciei de către romani şi aceste evenimente nu sînt oglindite deloc sau cu totul vag în operele lor[41].

De-abia odată cu apariţia *Hronicului vechimei* ***a*** *romano-moldo-vlahilor* a cărturarului enciclopedist Dimitrie Cantemir secolele marilor migraţii dobîndese o primă analiză erudită în istoriografia românească prin utilizarea a numeroase izvoare documentare. Cea dintîi variantă a lucrării a fost scrisă în latină în anul 1717, pentru ca, doi ani mai tîrziu, autorul ei să considere necesar să-i dea o formă amplificată în limba română, formă pe care însă, pînă la moartea sa, survenită în 1723, nu a reuşit să o încheie[42].

Literatura istorică de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XlX-lea nu cuprinde opere care să aducă elemente noi de o deosebită importanţă privind situaţia politică din spaţiul est-carpatic în primele secole ale mileniului al II-lea, această perioadă fiind tratată în cadrul unor lucrări îmbrăţişînd sfere cronologice mai largi din trecutul românilor. Dintre acestea amintim cele datorate lui Fr. I. Sulzer[43], I. Chr. Engel[44], Petru Maior[45], D. Fotino[48] şi Gh. Asachi[47]. Remarcabila sinteză asupra istoriei românilor a lui Gh. Şincai, terminată în anul 1811, nu a putut să apară însă în timpul vieţii autorului ei din cauza opoziţiei cenzurii. Ea a fost tipărită la Iaşi, parţial de-abia în anul 1843, iar integral în 1853—1854, bucurîndu-se de multă consideraţie din partea **cărturarilor** epocii paşoptiste[48].

Idei meritorii privind secolele premergătoare „descălecatului" au formulat istoricii paşoptişti Nicolae Bălcescu şi Mihail Kogălniceanu, care, deşi nu au abordat în mod special teme legate de Moldova evului mediu, au intuit interdependenţa dintre geneza statului feudal şi existenţa unei populaţii româneşti relativ numeroase, constituită în mici formaţiuni politice încă în perioada anterioară întemeierii statului de-sine-stătător[49].

Afirmarea europeană a poporului şi statului român în a doua jumătate a_ secolului al XlX-lea, îndeosebi după Unirea Principatelor şi redobîndirea independenţei naţionale, a sporit interesul şi pentru istoria sa mai veche, fapt reflectat în numărul publicaţiilor monografice referitoare la trecutul său istoric. Concomitent, în istoriografia europeană se înregistrează o perfecţionare a metodelor de lucru şi o lărgire a orizontului ei. Apariţia în anul 1871 a lucrării lui Rober't Roesler *Romänische Studien,* al cărei fir roşu îl constituia încercarea de a tăgădui continuitatea elementului daco-roman în spaţiul nord-dunărean[50], a avut darul de a declanşa o aprinsă polemică în legătură cu această problemă şi de a **stimula** în mod considerabil preocupările cercetătorilor spre aşa-numitul „mileniu întunecat", interval cuprins între retragerea aureliană şi închegarea statelor naţionale feudale româneşti. Bogatul material faptic istoric şi lingvistic folosit de autorul german pentru demonstrarea tezelor sale a lost reanalizat şi completat în lucrările generale privind istoria medieaia a romanilor apărute spre sfîrşitul secolului al XlX-lea. Dintre aces-

tea menționam cele aparținînd lui E. de Hurmuzaki, J. 1J. ±-IC, JT. ±i.Un-falvy, A. D. Xenopol şi B. P. Hasdeu, caracterizate prin efortul de a oferi sinteze mai largi şi printr-o tendință de analiză critică a izvoarelor istorice, dar totodată, şi prin interpretări nu întotdeauna fundamentate[51]. Toți aceşti istorici au făcut referiri şi la situația premergătoare întemeierii statului moldovenesc de-sine-stătător. Ei au rămas însă în mare parte tributari concepției cronicăreşti asupra „descălecatului" din Maramureş, prin oare explicau constituirea statului românesc de la est de Carpați.

Un interes particular pentru începuturile istoriei medievale a Moldovei a manifestat Dimitrie Onciul, care a dedicat acestei teme un şir de valoroase studii, rămasa şi astăzi, după mai bine de trei sferturi ele veac de la publicare, fundamentale pentru cunoaşterea primelor secole ale mileniului al II-lea[32]. Pornind de la o riguroasă exegeză a izvoarelor istorice şi de la coroborarea întregului material informativ, Onciul a reuşit să dea „icoana adevărată ... a părții celei mai vechi şi mai misterioase" din istoria neamului său[33] şi să ofere o imagine mult mai clară asupra procesului istoric desfăşurat în Moldova în etapa care a premers momentului formării statului de-sine-stătător decît cea realizată de predecesorii săi. Remarcabilă rămâne în special analiza critică făcuttă legendei „descălecatului" şi modul de punere în acord a tradiției istorice locale cu informațiile diplomatice şi cronicăreşti. Un mare merit al său este de a fi reliefat existența, în epoca anterioară venirii lui Dragoş şi Bogdan de peste munți, a populației româneşti (pe care o considera însă emigrată din Transilvania începînd de la sfîrşitul secolului al Xl-lea) şi a formelor ei de organizare social-politică şi, de asemenea, de a fi combătut cu argumente temeinice teoria dominației haliciene asupra Moldovei. Deşi multe din concluziile lui Dimitrie Onciul nu îşi mai păstrează valabilitatea, iar pentru anumite probleme se dispune de un material informativ substanțial îmbogățit, lucrările sale — îndeosebi *Originea Principatelor Române,* publicată în anul 1899 — nu pot fi ignorate de nici un medievist interesat să aprofundeze studiul perioadei antestatale. Dealtfel, în literatura istorică românească au fost împărtăşite cele mai multe din rezultatele cercetărilor sale.

In cursul primei jumătăți a secolului al XX-lea s-au editat numeroase lucrări de sinteză asupra istoriei naționale, unde sînt tratate şi chestiuni legate de etapa premergătoare constituirii statului moldovenesc de-sine-stătător, ca şi de momentul propriu-zis al întemeierii sale. Amintim dintre acestea pe cele publicate de C. Kogălniceanu[54], N. Iorga[55], A. Bunea[36] şi C. C. Giurescu[57]. în ultima sa sinteză privind istoria românească — cea tipărită în anul 1937 — ca şi în alte studii, Nicolae Iorga a insistat asupra importanței aşezării neamurilor turanice şi mongoloide în regiunile nord^dunărene, a simbiozei lor cu băştinaşii şi a rolului colaborării dintre români şi turanici în cristalizarea formelor de organizare politică a localnicilor. Demn de remarcat este şi modul său de tratare a problemelor specifice spațiului carpato-dunărean, ancorate întotdeauna în peisajul istoric european[58].

Paralel cu operele amintite au apărut lucrări generale referitoare la Bucovina, scrise da D. Onciul şi R. F. Kaindl[59], şi la Basarabia, mai cunoscute fiind acelea aparținînd lui N. Iorga, I. I. Nistor, Al. Boldur şi E. Diaconescu[60].

Numeroase probleme cu implicații directe pentru istoria Moldovei • primele secole ale mileniului al II-lea au fost analizate în monumentalele sinteze elaborate de lingviştii Al. Philippide şi S. Puşeariu, remar-abile si prin coroborarea nuanțată a datelor istorice cu materialul lin-

Precedată de o intensă muncă de publicare a izvoarelor diplomatice, în anul 1962 a apărut sub egida Academiei R.P.R., ca rod al efortului unor prestigioşi istorici, volumul al II-lea din *Istona României,* îmbrățisînd perioada cuprinsă între secolul al X-lea şi începutul secolului al XVII--lea. Consistentul material documentar luat în discuție a fost supus unei" riguroase sistematizări. Acest volum reprezintă prima lucrare amplă de sinteză editată în România privind feudalismul timpuriu şi dezvoltat în care s-a reliefat cu pregnanță rolul factorilor economici şi sociali în geneza fenomenelor istorice[02].

în ultimul sfert de veac au văzut lumina tiparului şi alte studii mono crrafice asupra evului mediu de pe întregul teritoriu românesc, aparținind lui Gh. I. Brătianu[63], P. P. Panaitescu[64], R. Theodorescu[65], C. C. Giurescu şi D. C. Giurescu[66], precum şi unele lucrări care se referă numai la Moldova, datorate lui N. A. Mohov[67], C. C. Giurescu[68], N. Grigoraş[69] şi unor colective de specialişti de la Chişinău[70].

Concomitent cu lucrările de sinteză menționate mai sus au apărut numeroase studii dedicate unor probleme speciale ale istoriei medievale a Moldovei sau oare, alături de alte regiuni româneşti, privesc şi spațiul est-carpatic. Aceste studii însumează o mare varietate tematică, **afectând** atît sfera economico-socială şi culturală, cît şi cea politică, unele din ele situîndu^se prin modul de abordare şi soluționare al aspectelor amintite peste nivelul lucrărilor de sinteză.

Dintre contribuțiile referitoare la anumite domenii ale vieții economice se impun acelea ale lui Şt. Olteanu, L. L. Polevoi, M. Matei, I. Hîncu, V. Neamțu etc, unde sînt folosite cu predilecție rezultatele cercetărilor arheologice, «xtrem de utile pentru cunoaşterea ocupațiilor locuitorilor, a uneltelor folosite, a relațiilor comerciale interne şi externe, a circulației monetare, a genezei vieții urbane etc.[71].

Intr-o măsură mai redusă au existat preocupări în ceea ce priveşte studierea structurii sociale a comunităților locale din Moldova, în prezent lipsind un studiu special dedicat acestei chestiuni. Totuşi, în unele lucrări semnate de P. P. Panaitescu şi H. H. Stahl, îşi găsesc loc şi consistente referiri la trăsăturile organizării sociale a populației din ținuturile extracarpatice în secolele XI—XIV[72].

_ Un interes mult mai mare a fost acordat de specialişti aspectelor etni«^demografice şi politice ale istoriei medievale timpurii a Moldovei, cercetării izvoarelor istorice care se referă la populația românească, la formele ei de organizare militară şi relațiile sale cu triburile în migrație Şi cu statele feudale vecine. Dintre numeroasele studii unde sînt abordate temele citate mai sus amintim pe cele ale lui R. Rosetti, N. lorga, T. Bălan, Gh. I. Brătianu, I. I. Nistor, Şt. Pascu, C. Cihodaru, Th. Holban şi Şt. Ştefănescu, unde sînt oferite interpretări pertinente pentru nume**roase** din problemele investigate[73]. In privința prezenței unor populații străine în spațiul est-oarpatic şi a legăturilor stabilite de ele cu comunitățile băştinaşe remarcăm studiile lui I. Gherghel, I,. Ferenț şi P. Diaeonu asupra pecenegilor şi cumanilor[74], E. Frances, G. Bezviconi şi

N. Mohov asupra ruşilor[73], N. Iorga, Gh. I. Brătianu şi *a.* wn^um ^^ pra genovezilor[76], R. F. Kaindl şi H. Weczerka asupra saşilor[77], R. Rosetti şi G. Liiko asupra ungurilor[78], Gh. I. Brătianu asupra bulgarilor[79].

Aşa cum este şi firesc, un moment crucial al evului mediu românesc ca acela al întemeierii statului de-sine-stătător de la răsărit de Carpaţi şi-a aflat locul **cuvenit** în istoriografie. Realizarea unei imagini de ansamblu, ca şi precizarea reperelor cronologice ale ultimei etape a acestui proces a constituit obiectul investigaţiilor lui A. D. Xenopol, A. Sacerdoţeanu, C. **Cihodaru,** Şt. **S.** Gorovei, P. F. Parasca, Ş. Papacostea ■etc.[80], în timp ce modul în care se reflectă „descălecatul" în tradiţia istorică locală şi semnificaţia sa au fost studiate, în .afară de D. Qnciui, ale cărui lucrări au devenit „clasice" pentru acest domeniu, de către R. Vuia, Gh. I. Brătianu şi M. Eliade[si]. Informaţiile cronicilor interne, unde întemeierea statului medieval din Moldova este atribuită elementelor maramureşene, au fost puse la îndoială de Al. Boldur, care considera că esenţial pentru constituirea noului stat a fost aportul etnic românesc originar din extremitatea septentrională a spaţiului est-carpatic[82]. Anumite probleme legate de crearea statului moldovenesc de-sine-stătător, privite din unghiul aportului elementelor româneşti de pe versanţii apuseni ai Carpaţilor Orientali, au fost analizate în remarcabilele monografii dedicate istoriei Maramureşului, aparţinînd lui Al. Filipaşcu[83] şi R. Popa[84], şi în cele asupra voievodatului transilvănean, datorate lui I. Moga[85] şi Ştefan Pascu[86].

O prezentare globală şi o evaluare critică a principalelor opinii exprimate în privinţa întemeierii statului moldovenesc de-sine-stătător a fost întreprinsă de Ştefan Ştefănescu, care totodată a reluat analiza detaliată a acestui important moment din istoria medievală românească, prin **reinterpretarea** întreguJ.uijiLaiexial^plic^uiioscut. Rolul bazei economice în impulsionarea dezvoltării societăţii şi maturizarea raporturilor feudale, precum şi aportul general al factorilor interni la geneza formei superioare de organizare politică — cea statală — a fost reliefat cu pregnanţă, stabilindu-se etapele principale ale acestui proces[87].

Un număr considerabil de lucrări au avut ca temă principală a investigaţiilor anumite componente ale vieţii spirituale din regiunile est-carpatice în primele veacuri ale mileniului al II-lea. Intrucît ştirile despre organizarea religioasă a populaţiei băştinaşe sînt sumare, în timp ce pentru episcopatele catolice şi pentru misionarismul dominican şi franciscan se posedă date destul de consistente, literatura referitoare la prozelitismul catolic din Moldova este mai bogată. Dintre contribuţiile asupra organizării vieţii ecleziastice de la răsărit de Carpaţi amintim pe acelea elaborate de N. Iorga, C. Auner, N. Pfeiffer, R. Cândea, I. Ferenţ, L. Makkai, Gh. I. Moisescu, S. Reli şi K. Zach[88].

Cercetările în domeniul toponimiei şi al onomasticii au furnizat elemente extrem de importante pentru istoria medievală[89], nevalorificate încă îndeajuns pentru clarificarea unor aspecte diferite, inclusiv ale celor de ordin etnic.

în general se poate aprecia că literatura istorică privind teritoriile est-carpatice în secolele XI—XIV este destul de vastă, abordînd subiecte cu o largă gamă tematică. Se remarcă modalităţile diferite de tratare a subiectelor, multitudinea punctelor de vedere exprimate în legătură cu **încercările** de soluţionare a problemelor controversate, existenţa anu-

• tor teme preferenţiale, dar şi valoarea inegală a contribuţiilor. Progresele cercetărilor au fost în mare parte în raport de dependenţă faţă. de calitatea superioară a editării izvoarelor istorice şi, în ultimul timp, de amplificarea investigaţiilor arheologice.

NOTE

1 *CSR; SML.*

[2] Ureche.

' Miron Costin, *Opere,* ed. P. P. Panaiteseu, Bucureşti, 1958.

* Nicolae Costin.

•■' V A Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646,* extras din *AARMSI,* s. III, XVI, Bucureşti, 1895.

[B] K Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur,* ed. a 2-a, Munchen 1897; N. Iorga, *Medaillon d'histoire litteraire byzantine,* în *Byzantion,* II, 1925,' p. 237—298; Moravcsik, *Byzantinoturcica,* I, p. 165 şi urm.

'[7] D. S. Lihacev, *PyccKue Aemonucu u ux KyÂbmypHO-ucmopuiecKoe 'manenue,* Mos-cova-Leningrad, 1947; B. A. Rîbakov, *Rpeenasin Pyn. Cuasamie. Ebuunbi. Jlemonucu,* Moscova, 1963, p. 157 şi urm.; H.-J. Grabmuller, *Die russischen Chroniken des 11—îs. 'jahrhunderts im Spiegel der Sowjetforschung (1917*—1975), în *Jah.rbv.cher iilr Geschichte Osteuropas,* NF, 24. 1976, 3, p. 394—416 şi 25, 1977, 1, p. 66—90; A. G. Kuzmin, *HanajibHbie smanu dpeenepyccKoeo Aeinonucanue,* Moscova, 1977. Pentru cronica „moldo-rusă" din cuprinsul *Letopisețului de la Voskresensk,* cf. A. I. Iaţi-mirskii, *Cnasanie eapamiţe o M0.idaecKux7> zocnodapnxh ei, BocKpecencKou Aemonucu,* în *H3eecmix OmdejeniH puccmeo asbixa u CAoeecHocmu HMtiepamopcKou AnadeAiiu Haytcb,* VI, Sanktpeterburg, 1901, 1, p. 88—119; A. V. Boldur, *CAaexHO-MO/idaecKax xpOHuaa' e ocmaee BoctcpeceHowu Aemonucu,* în *ApxeoepaipimecKuu exeaodnuK 3a 1963 eod,* Moscova, 1964, p. 72—86; *SML, p.* 6 şi urm.

[8] G. A. Bezzola, *Die Mongolen in abendldndischer Sicht (1220—1270),* Berna-Miinchen, 1974.

[0] A. Batton, *Wilhelm von Rubruk ein Weltreisender aus dem Franziskanerorden und seine Sendung in das Land der Tataren* (Franziskanische Studien, 6), Munster in Westf., 1921; A. Saoerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck et Ies Roumains au milieu du Xllie siecle,* în *Melanges de VEcole roumaine en France,* 1929, 2, p 159—335; G. Soranzo, *II Papato, 1'Eu.ropa cristiana* e i *Tartari,* Milano, 1930, p. 77 —169; I. de Rachewiltz, *Papal Envoys to the Great Khans,* Londra, 1971; G. A. Bezzola, *op. cit.,* p. 120 şi urm.

[10] Thomae Tusei *Gesta imperatorum et pontificum,* ed. E. Ehrenîeuchter, în *MGH,S,* XXII, 1872, p. 483—528.

[11] Gh. Duzinchevici, *Propaganda cistercită printre români,* în *CJs,* IV, 1928, *2,* p. 126—129.

[12] Anonymi geographi *Descriptio Europae Orientalis,* în *IIR,* II, 1934.

[13] H. Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden,* Berlin, 1882; N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passe des Roumains,* în *BSH,* IX, 1921, 3—4, p. 193—223 şi X, 1923, p. 1—21; Gy. Gyorfiy, *Kronikăink es a magyar (istortenet,* Budapesta, 1948; Gy. Kristo, *Anjou-kori kronikăink,* în *Szăzadok,* 101, 1967, 3—4, p. 457—504.

[14] I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Dlugosz,* Iaşi, 1926

[15] Dlugosz, *Hist. Pol.,* II, p. 30.

[15] A. Semkowicz, *Krytyczny rozbior Dziejow Polskich Jana Dlugosza (do roku 1384),* Cracovia, 1887, p. 175.

" *Geographie* d'Aboulfeda, I—II, ed. M. Reinaud, Paris, 1848.

C. Brătescu, *Ibn Batutah. Un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV,* în *Analele Dobrogei,* IV, 1923, 2, p. 138—156; *Călători,* I, p. 1—12; A. Miquel, *Ibn Bat-*[fv]*-ta,* in *Encyclopedie de l'Islam,* NE, III, Leyde-Paris, 1971, p. 758—759.

Tiesenhausen, I, p. 76 şi urm.; C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen* literatur, II, ed. a 2-a, Leiden, 1949, *passim.*

[20] A. Wirth, *Aus orientalischen Chroniken,* Frankfurt a.M., 1892, p. 112—114; A Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea, în lumina izvoarelor istorice armeneşti,* în *AIIN,* VII, 1936—1938, p. 534—539.

[21] Răsid od-Din, III, p. 7 şi urm.

K v. Spinei, *Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice,* în *SCIV,* 24, 1973, 1, p. 65—66 şi 2, p. 277—278.

[23] Pentru indicaţii bibliografice ci. G. Albrecht, K. Bottcher, H. Greiner-Mai, P. G. Krohn, *Deutsches Schriftstellerlexikon,* Weimar, 1963, p. 489—491; W. Kosch, *Deutsches Literatur-Lexikon,* bearbeitet von B. Berger, Berna—Munchen, 1963, p. 296—298.

[24] B. Homan, *Geschichtliches im Nibelungenlied* (Ungarische Bibliothek, 9), Berlin—Leipzig, 1924, p. 24—34.

* D. S. Lihacev, *C.ioeo o IOAKIJ Heopeee. HcmopuKo-AumepamypHbiu onepu,* ed. a 2-a, Moscova—Leningrad, 1955; *CAOSO O noAKy Heopeee — naMSunHUK XII sena,* red. D. S. Li-hacev, Moscova—Leningrad, 1962; B. A. Rîbakov, *Pyccnue Aemonuciţbi u aemop ,,CAOBO o noAKy Haopeee",* Moscova, 1972, p. 393—515.

[2e] L. Şimanschi şi G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc,* în *AHAX,* IX, 1972, p. 107—130 şi X, 1973, p. 123—149.

[87] Costăchescu, *DMIŞM,* I—II; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* I—II, Bucureşti, 1913; *DIR, A, v. XIV, XV,* I; *v. XV,* II; *DRH, Â,* I—II.

[28] I. Bogdan, *Diploma birlădeană din 1134 ţi principatul Bîrladului,* în *AARMSI,* s. II, XI, 1888—1889, p. 65 şi urm.; A. I. Sobolevskii, *FpaMoma KH. HeanKa EepAad-Hixna 1134 a.,* în *Tpydu eocbjuaao apxeoAoaunecKaao cte3da BT> MocKee 1890,* II, Moscova, 1895. p. 173—174; P. P. Panaiteseu, *Diploma bîrlădeană din 1134 şi hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374,* în *RIR,* II, 1932, p. 47—51.

[29] M. V. Levcenko, *Oneptiu no ucmopuu pyccKO-eu3aHmuăcKux omnouietuiu,* Moscova, 1956, p. 438; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und fruhneuzeitliche Deutschtum im Furstentum Moldav,,* Munchen, 1960, p. 16; Paşuto, *Politika,* p. 194; E. V61kl, *Das rumänische Furstentum Moldau und die Ostslaven im 15. bis 17. Jahrhundert,* Wiesbaden, 1975, p. 39; V. Gjuzelev, *Die mittelalterliche Stadt Messembria (Nesebăr) im* 6.—*15. Jh.,* în *Bulgarian Historical Review,* VI, 1978, 1, p. 54.

[30] *Bull. Franc,* I—VII; Theiner, *VMHH,* I—II; Hurmuzaki, *Doc, l—l,* 2; *Urkundenbuch,* I—II; Mihalyi; Wadding, *Annales, l—X; DIR C, v. XI—XIII,* I; *v. XIII,* II; *v. XIV,* I—IV; DRH, C, X; D, I.

[31] Nordenskiold, *Periplus;* K. Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalter,* Berlin, 1909; Popescu-Spineni, *România,* I—II; L. Bagrow, R. A. Skelton, *Meister der Kartographie,* ed. a 4-a, Berlin, 1973.

[32] A. Delatte, *Les portulans grecs,* Liege—Paris, 1947; idem, Les *portuîans grecs,* II, *Complements,* Bruxelles, 1958.

[33] S. Lindquist, *Cotlands Bildsteine,* I, Stockholm, 1941, pi. 62, fig. 146; II, 1942, p. 111. Pentru indicaţii bibliografice, cf. V. Spinei, *op. cit.,* în *SCIV,* 24, 1973, 1, p. 57—61.

[34] B. Slătineanu, *Contribuliuni la ceramica bizantină de la Turnul Severin, Cetatea Albă şi Enisala,* extras din. *Revista fundaţiilor regale,* 11, 1937, p. 17—18; fig. 7—9, 12—13.

[35] Spinei, *Les relations,* p. 231—234, 237—240.

[3B] V. A. Kracikovskaia, *Hoean apa6cKan nadnucb U3 Mo.idaecKou CCP,* în *3nue epaipuica BocmoKa,* XIII, 1960, p. 48—58; L. L. Polevoi, P. P. Bîrnea, *CpedneeeKOBbt-naMHtnHuKu XIV-XVII ee. (AKM, 1),* 1974, p. 29, 39.

" L. L. Polevoi, *K monoepacpuu KAadoe u naxodox Monsm o6paw,aetuuxcn Ha meppumopuu MoAdaeuu* a *K0Hu,e XIII — XV ea.,* în *Izvestija—Chişinău,* 4 (31), 1956, p. 91—105; C. Preda, *Circulaţia monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană,* în *SCIV,* 23, 1972, 3, p. 375 şi urm..; Nudelman, *Topografica,* p. 81—155.

[38] Pentru indicaţii bibliografice, cf. Spinei, *Consideraţii,* p. 595 şi urm.

[39] Pentru indicaţii bibliografice, cf. *Aşezări, passim;* Spinei, *Consideraţii,* p. 597—617; M. Petrescu-Dîmboviţa, D. Gh. Teodor şi V. Spinei, *Some problems concerning the history of Moldavia from the Wth until the 14th century,* în *Relations,* p. 299—312; D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.,* Iaşi, 1978, p. 100 şi urm.

[40] Pentru indicaţii bibliografice, cf. B. O. Timoşciuk *TlieninHa ByKomma — seMAn CAoeRHCbKa,* Ujgorod, 1969; Fedorov, Cebotarenko, *Pamjatniki,* p. 40 şi urm.; L. L. Polevoi, P. P. Bîrnea, *op. cit.,* p. 5—42; G. B. Fedorov, I. G. Hîncu, L. L. Polevoi, A. A. Nudelman, în *DKM,* p. 109 şi urm.

*i *CSR; SML, passim;* Ureche, p. 60—66; Miron Costin, *ed. cit.,* p. 206-H207, 005__228 şi 273—274; Nicolae Costin, p. 69—75.

« D Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vldhilor,* ed. Gr. G. Tocilescu Bucureşti, 1901.

■ F. I. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens,* I—III, Viena, 1781—

[44] J. C. Engel, *Geschichte der Moldav, und Walachei,* Halle, 1804.

**> P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor in Dacia,* I—II, ed. F. Fuga-riu 1970.' Prima ediţie a acestei opere a apărut la Buda în anul 1812.

[48] D. Fotino, 'IciTopEa tîjţ TCAXOCI Aaxîaţ, Viena, 1818; idem, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Ţării Munteneşti şi a Moldovei,* ed. G. Sion, I—III, Bucureşti, 1859.

« G. Asaky, *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie,* I, Iaşi, 1859.

[48] G. Şincai, *Hronica românilor,* I, în *Opere,* I, ed. F. Fugariu, Bucureşti,

'is N. Bălcescu, *Despre starea socială a m.uncitorilor plugari in Principatele Homâne în. deosebite timpuri,* în *Opere,* Bucureşti, 1952, p. 145—147; M. Kogălni-ceami, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie naţională în Academia Mi-tiăilea'nă, rostit la 24 noiembrie 1843,* în *Opere,* II, *Scrieri istorice,* ed. Al. Zub, Bucureşti, 1976, p. 394.

[50] R. Roesler, *Romănische Studien,* Leipzig, 1871.

[51] E. von Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumănen,* I, Bucureşti, 1878; J. L. PiC, *Ueber die Abstammung der Rumaenen,* Leipzig, 1880; idem, *Zur rumănisch-ungarischen Streitfrage,* Leipzig, I, 1886; P. Hunfalvy, *Die Rumănen und ihre Anspriiche,* Viena, 1883; A. D. Xenopol, *Une enigme historique. Les Roumains au Moyen Age,* Paris, 1885; idem, *Ist. rom..,* II—III; B. P. Haşdeu, *Negru-Vodă (Etymologicum Magnum Romaniae,* IV), Bucureşti, 1898.

[52] D. Oneiul, *SI,* I—II.

[53] N. Iorga, *Oameni cari au fost,* II, Bucureşti, 1967, p. 18.

[54] C Kogălniiceanu, *Istoria românilor,* I, Bucureşti, 1903; idem, *Istoria veche a românilor,* Bucureşti, 1938.

[54] N. Iorga, *Geschichte des rumănischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen,* I, Gotha, 1905; idem, *Histoire,* III.

[56] A. Bunea, *Încercare de istoria românilor plnă la 1382,* Bucureşti, 1912.

[57] Giureseu, *Ist. rom.,* I.

[68] Iorga, *Histoire,* III. Ci şi Şt. Ştefănescu, *începuturile statelor româneşti în viziunea lui Nicolae Iorga,* în *Studii,* 24, 1971, 4, p. 673—681.

[59] D. Onciul, *Din istoria Bucovinei,* în *SI,* I, p. 280—312; idem, *Istoria Bucovinei înainte de unirea cu Austria,* în *SI,* I, p. 494—559; R. F. Kaindl, *Geschiehle der Bukowina,* I—II, ed. a 2-a, Cernăuţi, 1903.

[M] N. Iorga, *Studii ţi documente cu privire la istoria românilor,* XXIV, *Basarabia noastră,* Vălenii de Munte, 1912; I. I. Nistor, *Istoria Basarabiei,* Cernăuţi, 1923; A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor, l,* Chişimău, 1937; E. Diaconeseu, *Românii din răsărit.* Iaşi, 1942.

[61] Al. Philippide, *Originea românilor,* Iaşi, I, 1923; II, 1927; S. Puşcariu,. *Limba română,* I, *Privire generală,* ed. I. Dan, Bucureşti, 1976.

[62] *Ist. Rom.,* II.

[M] G. I. Brătianu, La *mer Noire. Des origines ă la conquete ottomane,* Miin-chen, 1969»

[64] Paneitescu, *Introducere.*

[m] Theodorescu, *Bizanţ.*

[m] C. C. Giurescu, D. C. Giureseu, *Istoria românilor,* 1, Bucureşti, 1975.

[67] N. A. Mohov, *Mo,îdaeua snoxu cpeodaAii3Ma,* Chişinău, 1964.

[68] Giureseu, *Tirguri.*

[69] N. Grigoraş, Ţara *Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare (1359—Î457),* Iaşi, 1978.

[70] *McmopuR MoAdaeuu* I, Chişinău, 1951; *Istoria R. S. S. Moldoveneşti, ed.* a 2-i\ I, Chişinău, 1967.

[1] Şt. Olteanu, *Comerţul pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X—XIV,* în *Studii,* 22, 1969, 5, p. 849—874; idem, *'Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X—XIV,* în *Terra nostra,* II, 197^ p 3i__44; şt. Olteanu şi C. Şerbân, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu,* Bucureşti, 1969; L. L. Polevoi, *FopodcKoe ZOH-*

napcmeo npymo-RHecmpoebSi a XIV eene, Chişinău, 1969; idem, în *Hcmopiw Hapodnoeo xosnucmea MoAdaecKOu CCP (c dpeeneăuiux epeueH do 1812 a.),* Chişinău, 1976; M. D. Matei, *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI),* Suceava. 1970; I. G. Hîncu, în *OnepKU ucmopuu KyAbmypu MoÂdaeuu,* Chişinău, 1971, p. 119 şi urm., idem, în *Mpeeme xunuwfi napodoe Bocmowoă Eeponu,* Moscova, 1975, p. 88—103; V. Neamţu, *La technique de la production cerealiere en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII siecle,* Bucureşti, 1975.

72 P. P. Panaitescu, *Interpretări romaneşti,* Bucureşti, 1947; idem, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Epoca feudală,* Bucureşti, 1964; H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* Bucureşti, I, 1958; II, 1959; III, 1965; idem, *Studii de sociologie istorică,* Bucureşti, 1972.

73 R. Rosetti, *Statul berlădean,* în *Revista nouă,* II, 1889, 11—12, p. 464—472; idem, *Brodnicii,* în *Revista nouă,* III, 1890, 1, p. 55—61; Iorga, Studii; idem, *Brodnicii şi românii,* în *AARMSI,* s. III, VIII, 1927—28, p. 147—174; T. Bălan, *Berladnicii,* Cernăuţi, 1928; Brătianu, *Recherches;* idem, *O nouă mărturie (1277) despre un voievodat moldovenesc în veacul al XHI-lea,* în *AARMSI,* s. III, XXVII, 1944—1945, p. 231—244; I. I. Nistor, *Lucius Aprovianus — eroul Ţării Şipeniţului,* în *AARMSI,* s. III, XXIII, 1940—1941, p. 133—176; Pascu, *Coniribuţiuni;* Cihodaru, *Consideraţii;* Th. Holban, *Contribuţii la problema originii şi localizării bolohovenilor,* în *Studii,* 21, 1968, 1, p. 21—27; Şt. Ştefănescu, *Les premieres formations etatiques sur le territoire de la Roumanie,* în *Dacoromania,* 1, Freiburg—Miinchen, 1973, p. 104—113; idem, *Orient et Occident au Bas-Danube; Fondation des Etats Roumains independants,* în *Rumanien Studies,* III, 1973—1975, p. 20—38.

74 I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbiirgens,* Viena, 1891; idem, *Cercetări privitoare la istoria comanilor* (extras din *Tinerimea română),* Bucureşti, 1900; I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopiile lor,* Blaj (1931); P. Diaeonu, Les *Petchenegues;* idem, *Les Coumans au Bas Danube aux XIe et XIIe siecles,* Bucureşti, 1978.

75 E. Frances, *Slavii pe pămîntul patriei noastre în veacul al XH-lea,* în *Studii,* 8, 1955, 3, p. 65—80; G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse,* Bucureşti, 1958; N. Mohov, *Onepau ucmopuu MOAdaecKoao-pyccKO-yKpaucKux cen3eă,* Chişinău, 1961.

76 Iorga, *Studii;* G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce Genois dans la Mer Noire au XIII* siecle,* Paris, 1929; B. Câmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV,* în Studii, VI, 1953, 1, p. 191—236; 3, p. 79—119.

77 R. F. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern,* I, Gotha, 1907; H. Weczerka, *op. cit.*

78 R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova,* în *AARMSI, s.* II, XXVII, 1904—1905, p. 247—322; G. Luko, *Havaselve es Moldva nepei a X—XII. szăzadban,* în *Ethnographia Nepelet,* XLVI, 1935, 1—4, p. 90—105.

79 G. I. Brătianu, *Les Bulgares â Cetatea Albă (Akkerman) au debut du XIV* siecle,* în *Byzantion,* II, 1925, p. 153—168.

80 A. D. Xenopol, *Întemeierea Ţărilor Române,* III, *Descălicarea Moldovei* în *RIAF,* III, 1885, V, 2, p. 285—294; A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la, Alexandru cel Bun,* în *Romanoslavica,* XI, 1965, p. 219—236; Cihodaru, *Constituirea,* p. 61—81; Şt. S. Gorovei, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XlV-lea,* în *AII AX,* X, 1973, p. 99—121; P. F. Parasca, *noAumuKa eenaepcKozo KopOAeectnea e BocmoHHOM flpunapnambe u o5pa3oeaHue MoAdaecKoao cpeodaAbHoeo eocydapcmea,* în *Kapnamo—UynaucKue XMAU e cpednue ecKa,* Chişinău, 1975, p. 33—52; Ş. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les roumains de Transylvanie; une nouvelle source,* în *RRH,* XVII, 1978, 3, p. 389—407.

81 R. Vuia, *Legenda lui Dragoş,* în *AIIN,* I, 1921—1922, p. 300—309; Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în lumina noilor cercetări,* în *AARMSI,* s. III, XXVII, 1944—1945, p. 1—34; M. Eliade, *De Zalmoxis ă Gcngis-Khan,* Paris, 1970, p. 131—161.

62 Al. Boldur, *întemeierea Moldovei,* în *SCŞ,* XIX (II SN), 1946, p. 174—193. 83 Al. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului,* Bucureşti, 1940, p. 47—55. 144 R. Popa, Tara *Maramureşului în veacul al XlV-lea,* Bucureşti, 1970, p. 240—247.

85 I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei* (extras din *AIIN,* X), Sibiu, 1944.

86 Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, Cluj, 1971, p. 468—471.

87 Şt. Ştefănescu, *„întemeierea" Moldovei în istoriografia românească.* în *Studii,* XII, 1959, 6, p. 35—54.

■ ^^V [lo]?*f*[a]' ^^*f*[l]*. *fi documente cu privire la istoria românilor* I—II Bucu-
rești, 1901; idem, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor* I
fo,"o[a]A ' ^"wV' ^[29]*L%*[Aun]*r*^' [E]*P*[isc]°*P*[ia] *Milcoviei,* în *Revista catolică, l,* 1912,
4, p. 5J3—551; N. Pfeiifer, *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von, Uirer
Grtlndung U£l bis zur Tataren Verwustung 1241—1242,* Ztirich *1913*-R.
Cândea, *Der Katholizismus in der Donaufurstentilmern* Leinzig 1916-' T *Tel* renț,
Istoria catolicismului în Moldova. Epoca teutonă, în *Culturi' creștină* IX 1920, 4-5, p.
136-154; 7-9, p. 193-211; 10-11, p. 238-246; 12, p 302-309-' *h.* Makkai, *A Mtlkoi
(Kun) piispdkseg es nepei,* Debrecen, 1936; Moisescu *Catolicismul;* S. Reli, *Istoria
vieții bisericești a românilor,* I, Cernăuți 1942- K Zach *Orthodoxe Kirche und
rumănisches Volksbewusstsein im 15. bis ' 18 Jahrh'undert* Wiesbaden, 1977.

«a Weigand, *Ursprung,* p. 70—103; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—
XIV pe baza toponimiei și onomasticii,* București, 1933; H. F Wendt *Die turki-
schen Elemente in Rumănischen,* Berlin, 1960; I. Iordan, *Toponimia 'românească*
București, 1963; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc* București'
1963; A. Eremia, *Nume de localități,* Chișinău, 1970.

"

2 DENUMIREA ATRSBUSTĂ SPAJSULU! EST-CÂRPATSC ÎN SECOLELE XI-XIV

Modul de desemnare al spaţiului românesc est-carpatic în primele patru secole ale mileniului al II-lea în izvoarele scrise ale vremii prezintă importanţă atît pentru toponimia medievală propriu-zisă, cît şi pentru relevarea unor aspecte legate de istoria politică şi de coloratura etnică a zonei investigate. înainte ca pentru regiunea delimitată de Car pa ţii Orientali, Nistru, Dunăre şi Marea Neagră să se adopte denumirea de *Vlahia* şi *Moldova,* popoarele vecine i-au atribuit un nume derivînd de la cel al triburilor care în mod temporar au deţinut controlul politic la nordul Dunării de Jos.

La mijlocul secolului al X-lea ţinuturile cuprinse între malul opus Dristrei (Silistra) şi cetatea chazară Sarkel, adică între Bărăgan şi Don, erau menţionate în literatura istorică bizantină cu numele de *Patzinăkia* (IlaT^vaxia)[1]. Denumirea a putut apare de-abia după migrarea pecenegilor la vest de Volga, produsă către sfîrşitul ultimului deceniu al secolului ai IX-lea. Constantin Porphyrogenetul ne informează că „locul pecenegilor" (6 xwv Tratat,vaxifwv TOTCOC) era străbătut de rîurile Bapoî>x> Kou[3oîi, TpooXXo;, BpouTo? şi Sepsfoţ[2]. Spre deosebire de celelalte cursuri de apă, identificarea ultimelor două dintre ele cu Prutul şi Şiretul a întrunit adeziunea unanimă a specialiştilor. De asemenea, este evident că prin TpouXXoţ s-a avut în vedere Nistrul, cu toate că pentru acest fluviu, numit în antichitate *Tyras,* împăratul cronicar utilizează în numeroase rînduri şi hidronimul AdcvaffTpi,;;[3]. TpooXXo<; este, aşa cum s-a remarcat, o formă alterată de la turcescul *Torlu* sau *Turla,* prin care Nistrul era desemnat în evul mediu de numeroşi geografi[4], cartografi[5] şi cronicari[6], îndeosebi de cei orientali. Pluralitatea modului de desemnare a fluviului ce mărgineşte Moldova la răsărit a fost încă mai demult relevată de Jan Dhigosz: . . . *Dnyester, qui in Thartarico Turlo, in Latino vel Greco Therisannis alias Tyras appellatur*[7]. Utilizîn-du-se informaţii diferite ca origine şi datare, în opera lui Constantin Porphyrogenetul apar în mai multe rînduri cîte două denumiri pentru acelaşi toponim sau hidronim, fără ca autorul să fi fost conştient de această anomalie. Observaţia este valabilă nu numai în cazul Nistrului, ci şi în acela al Şiretului şi Prutului, desemnate după toate probabilităţile şi sub forma Zapa-r şi Boupa-r; ambele sînt considerate că delimitează ITairC'-vaxia[8]. De asemenea, aşa cum apreciază cei mai mulţi specialişti, Niprul şi Bugul sînt numite în *De administrando imperio,* în afară de Adcvaupiţ şi Boyou, probabil sub forma Bapoux şi Kou|3oo[9].

Im paratul-savant mai relatează că ITaT&vaxta cuprindea opt ţinuturi (-9-£fitxTa), între oare Gyla de jos (XaPou^ivyuXâ) se mărginea cu Ungaria (Toupxioc), iar Giazihopon *(Tlaţixo-K6v)* ou Bulgaria. Distanţa Patzinakiei de Ungaria era apreciată la patru zile de drum, iar de Bulgaria la numai o jumătate de zi[10]. Toate aceste date dovedesc că în secolul al X-lea denumirea de IlaT^ivaxia era aplicată şi părţii răsăritene a spaţiului extraearpatic, unde se aflau şi cele două *S-iţioi-coc* menţionate. Această denumire este atestată aproximativ în aceeaşi vreme într-o epistolă a patriarhului Nicolae[11] şi într-o lucrare de tactică militară aparţinând unui autor grec rămas anonim[12], iar mai tîrziu la Skylitzes într-un pasaj privind tratativele lui Ioan Bogas purtate cu pecenegii în timpul minoratului lui Constantin VII Porphyrogenetul şi un altul, preluat şi de Kedrenos, unde se relatează răscumpărarea sub Roman III a captivilor duşi de pecenegi la nordul Dunării[13]. Utilizarea denumirii în discuţie cu sensul acreditat în literatura istorică bizantină se întîlneşte şi în însemnările de călătorie ale evreului spaniol Ibrahim ibn Iakub din a doua jumătate a secolului al X-lea, reproduse într-o lucrare a geografului arab al-Bakri[14]. Cronicarii orientali se referă şi ei la *Ţara pecenegilor[15],* avînd în vedere însă numai stepele ocupate de nomazi în răsăritul Europei, nu şi regiunile dunărene.

In vremea migraţiei ungurilor şi pecenegilor zona de cîmpie din sudul Moldovei, împreună cu regiunile învecinate din dreapta Niprului, străbătute de cele cinci rîuri amintite, au mai fost numite şi ATSXXO<J^OO sau 'ETSX xou Kou^ou, pentru această din urmă denumire păstrîndu-se specificarea că derivă de la un hidronim[16]. în aceste cazuri Constantin Porphyrogenetul nu a mai acordat teritoriului în discuţie un apelativ grecesc, nici n-a tradus un altul din lumea ,,scitică", ci a reprodus cu destulă exactitate cuvintele ungureşti *Etel-kuzii,* avînd un înţeles identic cu *Mesopotamia,* „între rîuri"[17]. Cu toată această coincidenţă de sensuri, nu putem fi de acord cu faptul că *Atelkuzu* călăreţilor nomazi ar fi corespuns întru totul cu *strategia* bizantină Mesopotamia Occidentală (MsaoTCOToqaia TÎJC A<JCJSO)<;) întemeiată în zona gurilor Dunării în urma campaniei victorioase a lui Ioan Tzimiskes contra bulgarilor şi ruşilor[18].

După pătrunderea cumanilor în zona meridională a Europei Răsăritene, desemnarea acestor regiuni de către contemporani începe să fie făcută după numele tribului turanic amintit. încă din secolul al Xl-lea, în literatura orientală s-a impus pentru mai mult de jumătate de mileniu denumirea de *Deşt-i Kîpciak,* adică *Stepa Kîpciacilor (cumanilor),* corespunzînd iniţial unui teritoriu mai limitat, ce nu depăşea spre vest Donul şi Niprul, denumire extinsă ulterior şi asupra zonei de cîmpie din dreapta Niprului[19]. Referindu-se la realităţi politice anterioare epocii sale, autorul egiptean al-Qalqasandi (mort în a. H. 821 = 1418/1419 e.n.) prezenta *Deşt-i Kîpciăkul* oa o entitate politico-geografică deosebită de *ţara vlahilor[20],* pentru ca la cronicarii turci Mustafa Aii şi Kiatip Celebi din secolul al XVII-lea să întîlnim aprecierea că Moldova se învecina cu *Deşt-i Kîpciăkul[21]*. Rămîne însă neclar dacă stepa Bugeacului din sud-estul Moldovei, unul din locurile preferate ale păstorilor nomazi, făcea parte, în concepţia autorilor citaţi, din *Deşt-i Kîpciak,* ceea ce nu ar fi cu totul exclus.

Din însemnările de călătorie şi din cronicile contemporane rezultă că în secolele XII—XIII, în afară de *Deşt-i Kîpciak,* pentru regiunile nord-pontice fuseseră adoptate şi alte denumiri ce provin de la numele cumanilor, denumiri a căror aparentă diversitate se datorează modului diferit de desemnare .a acestei populaţii de vecini ei mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi: *Kifdjak*[22], *Kin-ch'a*[23], *Kedar*[24], *Valania*[25], *Kumania*[26], *Comania*[21], *regnus Cumanie*[28], *terra cumanorum*[29], HortOK£iţKa<ft BSMAA[30] etc. Toponimul *Comania (Cumania),* redat în grafii variate, s-a menţinut şi după constituirea statului Hoardei de Aur[31], ale cărui granițe includeau regiunile deţinute anterior de triburile nomade ale cumanilor. Referin-du-jse la împuternicirile acordate dominicanilor şi franciscanilor de a propovădui catolicismul printre păgîni şi „schismatici", documentele papale din secolele XIII—XIV — şi în mod anacronic chiar şi cîteva din secolul al XV-lea — amintesc deseori de *terra Cumanorum*[32], prin care trebuie să înţelegem teritoriile din componenţa Hoardei de Aur, inclusiv zonele locuite de români. In privinţa întinderii sale amintim preţioasa însemnare a lui Pian del Carpine: *terra Cumanorum, que tota est plana et habet quatuor flumina magna: .. . Neper, . . . Don, . . . Volga, . . . laec* = Ural)[33]. într-o cronică rusească, relatîndu-se despre nişte evenimente din 1152, se aprecia că „ţara poloveţilor" (= **cumamilor(HoAOKim«<iA** ***3HAAA)*** era cuprinsă între Volga şi Nipru[34]. Dacă la mijlocul secolului al Xl-lea o astfel de afirmaţie ar fi fost îndreptăţită cel puţin pentru graniţa de est a ţinuturilor cumane, în secolul următor ea era inexactă atît pentru limitele răsăritene, cît şi pentru cele apusene ale teritoriilor ocupate de cumani. Aria de răspîndire a triburilor cumane în secolul al XH-lea depăşea spre est Volga, iar spre vest se întindea pînă la Dunăre.

Pe lingă aceste ştiri, din care rezultă existenţa unor accepţiuni largi pentru noţiunea politico-geografică *Cumania,* deţinem izvoare unde ea este folosită şi într-un sens restrîns, desemnînd numai spaţiul extra-carpatie. în această privinţă într-un decret din vremea regelui Sigismund, emis în anul 1435 -— care reflectă însă realităţi istorice mult mai vechi — se specifică: *Cumanio (corect: Cumania) vero dicitur terra Valachiae, quae inhabitatur a Cumanis nigris, quae est sita a fluuio Olth, inter Alpes et Danubium, jacens versus Tartariam, quae nune inhabitatur a Walachis et nuncupatur pars Transalpinae et Moldauiae*[35].

Precizările decretului amintit confirmă mai multe cronici şi izvoare diplomatice din secolul al XlII-lea. Astfel, atunci cînd Villehardouin relata despre reîntoarcerea în „ţara lor" *(en lor pais)* a cumanilor *(Comainz),* care îl sprijiniseră pe Ioniţă împotriva împăratului Balduin[36], avea în vedere desigur regiunile nord-dunărene. Potrivit cunoştinţelor unui alt participant la Cruciada a IV-a, Robert de Clari, Cumania era o ţară învecinată cu Vlahia *(Or est Commanie une terre qui marchist ă Blăkief*[1]. întrucît prin *Blakie* se înţelegea statul Asăneştilor, Cumania amintită de cronicarul francez era situată desigur la nordul Dunării. Pentru limitele teritoriale ale Cumaniei, aceste informaţii trebuie completate cu precizarea lui Alberic de Trois Fontaines: *Comania . . . est ultra Hungariam et in partibus Russie*[38], din care rezultă indirect întinderea ei pînă spre regiunile extracarpatice.

Pînă la marea invazie mongolă din 1241—1242 termenul de *Cumania* se aplica şi regiunilor din dreapta Oltului, aşa cum deducem dintr-un document referitor la expediţia comitelui Ioachim din Sibiu împotriva

Vidinului, despre care se ştie că înainte de a traversa Dunărea a fost înfruntat'de trei căpetenii din *Cumania*[39]. Incepînd din anul 1233 suve-T-cmii unsuri şi-au adăugat la titluri şi pe acela de *rex Cumanie*[i0], caii-ficativ pe care cei mai mulţi specialişti l-au considerat ca reflecta poziţiile dobîndite de regatul arpadian la răsărit şi sud de Carpaţi în urma înfiinţării episcopiei cumanilor[41]. Observăm însă că *rex Cumanie* lipseşte din titulatura lui Andrei II consemnată de actele oficiale emise între 1228 si 1233[42], apărînd de-abia în 1233 împreună cu *rex Bulgarie.* De-spre acest din' urmă titlu se ştie precis că a fost preluat după războiul victorios purtat în 1231 în zona Vidinului împotriva lui Ioan Asan II, război care a avut printre alte urmări crearea banatului de Severin, unde primul demnitar este atestat întâia oară tot în anul 1233[43]. Dacă titlul de *rex Cumanie* ar fi fost obţinut ca urmare a întemeierii eparhiei cumanilor, el ar fi trebuit să fie enumerat în actele coroanei înainte şi nu după cel de *rex Bulgarie,* demnităţile suveranilor fiind înşiruite po-trivit riguroaselor reguli diplomatice în ordinea dobîndirii lor. Rezultă că preluarea demnităţii de „rege al Cumaniei" a avut loc tot în urma lupte-lor cu taratul bulgar, căruia i-au fost smulse de sub control şi anumite zone limitrofe ale Olteniei, denumite *Cumania* în cancelaria Arpadienilor. După năvălirea mongolă —• desigur datorită migrării şi asimilării cuma-nilor şi îndeosebi a creşterii accentuate a rolului cnezatelor româneşti — denumirea de *Cumania* nu se mai aplica teritoriilor de la vest de Olt, ci, aşa cum rezultă din diploma ioaniţilor, numai regiunilor din stingă rîului amintit[44].

Unul din cele mai vechi izvoare din care reiese că termenul *Cumania* se raporta între altele la Moldova şi la partea răsăriteană a Munteniei este actul papal din 1227, unde se precizează că autoritatea papală s-a bucurat totdeauna de mult sprijin în Cumania şi Brodnic *(auctoritas sem-per consuevit multum favoris habere in Cumania et Brodnic)*[ir]>. Documentul făcea desigur aluzie la succesele dobîndite de propaganda catolică pe versanţii răsăriteni şi sudici ai Carpaţilor în vremea şederii cavalerilor teutoni în Ţara Bîrsei, despre care ştim, din două acte din 1231 şi din altele din anii următori, că li se acordaseră şi „o parte a Cumaniei dincolo de munţii înzăpeziţi" (. .. *partem Cumanie ultra Montes nivium)*[K]. Pe l'îngă termenul de *ierra,* documentele papale din aceeaşi perioadă folosesc pentru Cumania din regiunile extracarpatice şi pe acela de *provincia*[41], ceea ce nu este lipsit de semnificaţie. La *Cumania* din ţinuturile româneşti se referea şi documentul din 1230, în care se specifica, exagerîndu-se într-o oarecare privinţă, că anterior invaziei mongole *ierra* menţionată se afla supusă în mare măsură regatului ungar[48]. O altă informaţie din care rezultă includerea Moldovei în *Comania* este cea furnizată de Rogerius, care arată că în drumul spre Rodna armatele mongole au trecut *inter Rusciam et Comaniam*[K]. Regiunea din sud-vestul Moldovei şi nord-estul Muntemei, înglobată în episcopatul cumanilor purta, de asemenea, numele de *Comania*[50] sau de *terra episcopi Comanorum*[51].

Pentru evitarea confuziilor cu sensul larg al noţiunii de *Cumania,* care includea întreaga zonă controlată de uniunea de triburi turanică, de ţa Lacul Arai pînă la Dunărea inferioară, în cronicile latine maghiare, incepînd cu cea a lui Simon de Keza, se atribuie spaţiului est-oarpatic de-numirea de *terra nigrorum cumanorum*[52]. Acest nume apare în pasajele unde se relatează pătrunderea hunilor spre Pannonia şi este evident că

se referea şi la Moldova — întrucît este inserat între *Ruthenia* şi Cîmpia Pannonică —■ fapt ce părea neîndoielnic şi lui Thuroczi cînd preciza despre *nigra Cumania: nune Moldavia forte creditur*[53], confirmînd parţial datele cunoscute de cel ce redactase actul din 1435. Se remarcă că această denumire este atestată în Ungaria la o jumătate de secol de la dispariţia cumanilor ca forţă politică în Europa Răsăriteană, iar adoptarea ei în literatura istorică medievală se datora desigur tradiţiei. Ea apăruse însă, avînd complet altă semnificaţie, la geograful arab Idrisi, aflat în slujba regelui normand Roger II al Siciliei. Atît în harta sa detaliată — aşa-numita *Charta Rogeriana* — cit şi în textul ei însoţitor figurează „oraşele" Cumania Albă *(Kumania al bid)* şi Cumania Neagră *(Knmania al sudf*[4], ignorîndu-se că în realitate acestea erau regiuni. Astfel de confuzii se întîlnesc în lucrarea lui Idrisi şi în alte cazuri. Eforturile mai vechi de localizare a celor două Cumanii[55] s-au materializat prin rezultate puţin concludente, exceptînd doar cele ale lui B. A. Rîbakov, care, ţinînd cont de indicaţiile geografului din Sicilia privind poziţia celor două „oraşe" faţă de unele centre urbane nord-pontice, situa Cumania Albă în dreapta Niprului, iar Cumania Neagră în stînga sa, conchizînd că ele erau de fapt regiuni şi nu aşezări[56]. După cum se remarcă, această localizare se află în vădită contradicţie cu aceea din cronicile ungureşti, potrivit cărora cumanii albi se găseau la est, iar cei negri spre vest. Desemnarea popoarelor cu atribute de culoare reprezintă o caracteristică întîlnită îndeosebi la popoarele orientale şi ea urmează anumite criterii[57]. Culoarea albă era de obicei asociată cu vestul, iar negrul cu nordul. în cazul discutat de noi acest principiu pare a fi mai mult în concordanţă cu datele furnizate de Idrisi. Oricare ar fi însă situaţia, împărţirea cumanilor în două grupe nu-şi găseşte justificarea, întrucît în uriaşul teritoriu deţinut de aceşti turanici, neunitar din punct de vedere politic, nu au existat numai două uniuni tribale, ci mult mai multe. Această departajare nu este exclus să fi existat într-o etapă foarte veche a istoriei cumanilor, fără a fi însă înregistrată documentar în acel moment, ci doar conservată de tradiţie pînă mai tîrziu.

Numele *Cumania Neagră* acordat Moldovei în secolele XIII—XV nu reprezenta denumirea populară a regiunii — nefiind folosită nici de localnici, nici de migratori — ci una rămasă doar în uzul anumitor cercuri aulice, a autorilor de cronici şi a serviciilor de cancelarie. Dealtfel, considerăm că nici denumirea *Cumania,* atît în sensul ei larg, cît şi în cel restrîns, nu s-a menţinut în limbajul curent decît pînă în secolul al XlII-lea, iar în cursul secolelor următoare doar în vocabularul de cancelarie, al cronicarilor şi cartografilor, mult înclinaţi spre arhaizarea toponimelor. Cu totul altul a fost destinul denumirii *Deşt-i Kîpciak,* păstrată timp de secole în limbajul uzual al turanicilor şi al altor popoare orientale[58].

In perioada migraţiei cumanilor spre Dunărea inferioară, în regiunile est-carpatice s-au infiltrat în triburile brodnicilor. Documentele papale şi ale Coroanei arpadiene din prima jumătate a secolului al XlII-lea au transmis numele noilor veniţi şi ţinuturilor unde ei s-au stabilit în mod temporar. In cel mai vechi din aceste acte, datînd din 1222, se arată că teritoriul donat cavalerilor teutoni în afara arcului carpatic se întindea pînă la hotarele brodnicilor *(ad terminos Prodnicorum)*[59]. Cîţiva ani mai tîrziu regiunile brodnicilor erau menţionate -— alături de Cumania — sub

numele de „ţară" *(Brodnic terra illa vicina)*[60] sau de „ţinut", „provincie" *(Brodrricorum provincia)*[61]. Ultima atestare a brodnicilor la est de Carpaţi este înregistrată documentar în anul 1250[62]. Faptul că se învecina cu domeniile ordinului cavaleresc şi că se afla la răsărit de regatul Ungariei dovedeşte că aşa-numita „ţară a brodnicilor" trebuie căutată în partea meridională a Moldovei.

După invazia mongolă şi constituirea Hoardei de Aur, regiunile unde ulterior va lua fiinţă statul moldovenesc de-sine-stătător au început să fie desemnate şi după numele dominatorilor asiatici. Adoptarea noii de numiri a întîmpinat o anumită reticenţă, întrucît cea veche — *Cumania* __ se încetăţenise în cercuri foarte diverse. Totuşi, ea a reuşit să se im pună în prima jumătate a secolului al XlV-lea. Astfel, în unele diplome regale şi cronici maghiare —■ relatîndu-se expediţiile iniţiate de Angevini în 13*24, sub comanda lui Phynta de Mende[63], şi în 1345 şi 1346, organi zate de'Andrei Lâckfi şi secui[64] — se precizează că ele au fost îndreptate *in terram ipsorum Tartarorum,* adică în ţinuturile de la răsărit de Carpaţii Orientali. Acestea apar documentar şi sub numele de *Tartaria* într-o listă a provinciilor şi vicariatelor franciscane, unde, în cadrul vicariatului Ungariei se menţionează: *Clicum* (Siculorum) *forum in metis Tartariae*[65]. De asemenea, într-o interpolare tîrzie făcută cronicii lui Georgios Monachos zis Hamartolos regiunile de la nordul Dunării de Jos sînt numite Taprapta. In numeroase cazuri, atunci cînd în actele emise în can celaria papală şi cea a regelui Ungariei se fac referiri la spaţiul est-oarpatic, acesta este desemnat prin expresia „la hotarele tătarilor" sau prin altele asemănătoare[67]. Chiar şi după crearea statului feudal Moldova, în cîteva scrisori ale papei Grigore XI se afirmă: *naţio Wlachonum* (co rect: *Wlachorum)* sau *populus qui Valachones vocantur ... circa meias Regni Ungarie versus Tartaros commorantes secundum ritus et schisma Graecorum vivebant*[68]. De-abia în ultimele decenii ale secolului al XlV-lea începe să se facă diferenţierea în mod constant între *terra Tartarorum* şi *terra Wăllachorum*[69]. Unele din vicariatele Ordinului franciscan au preluat, de asemenea, un nume ce amintea de noua putere mondială apărută în Asia şi răsăritul Europei. Astfel, custodiile din centrele genoveze nord-pontice, între care şi cele de la Mauro Castro şi Vicina, făceau parte din *Vicariatus Tartariae Aquilonaris,* în vreme ce custodiile din Grecia şi Asia Mică fuseseră incluse în *Vicariatus Tartariae Orienta-*Zis[70]. Ca şi în cazul Cumaniei, termenul de *Tartaria,* ca şi *terra* şi *partes Tartarorum,* se aplica nu numai regiunilor est-carpatice, ci şi altor teri torii înglobate în cadrul Hoardei de Aur, precum şi statelor din Asia cucerite de mongoli. Pentru a nu se produce confuzii, acestea din urma primesc în unele cazuri nume ca *terra nativitatis Thartarorum*[71] sau *par tes Orientdlium Tartarorum*[12], în timp ce pentru ţinuturile Hoardei se foloseşte uneori în cartografie *Tartaria Cumania,* deosebită de „Tartariile" asiatice[73].

Spaţiul nord-pontic, aflat sub dominaţia politică a Hoardei de Aur, era denumit de unii autori bizantini şi prin toponimul arhaic *Sciţia* (Sxu&îa), după cum şi mongolilor li se atribuise numele de SxiSfrai, la Iei cum s-a procedat şi în cazul chazarilor, bulgarilor, ungurilor, pecenegilor, uzilor, cumanilor şi al altor triburi nomade din zona menţionată[74].

In actele diplomatice ale Ţării Româneşti din vremea lui Mircea cel Bătrîn, Mihail I şi Radu II Prasnaglava, între posesiunile voievodale se enumera şi cele din părţile *tătărăşti* (KT* TdTdpcKHiW CTpaHdA\H)[75]. Acestea nu pot fi localizate decît în extremitatea răsăriteană a Ţării Româneşti sau, mai probabil, în partea meridională a Moldovei. Este foarte posibil ca numele de *Basarabia* — acordat iniţial zonei de stepă din sud-estul Moldovei şi doar de la începutul secolului al XlX-lea, din anumite raţiuni politice, întregului interfluviu delimitat de Prut şi Nistru — să reprezinte o amintire a vremelnicei stăpîniri a voievozilor din dinastia Basarabilor asupra unei fîşii reduse din cîmpia de la nordul gurilor Dunării[76]. împrejurările întinderii acestei stăpîniri, durata ei şi suprafaţa teritoriului afectat rămîn deocamdată neprecizate. Denumirea teritoriului Ţării Româneşti după numele voievodului întemeietor de dinastie apare documentar ia mijlocul secolului al XlV-lea în documentele sîrbeşti[77], apoi, cîteva decenii mai tîrziu, în cele papale[78], maghiare[79], moldoveneşti[80] şi polone[81] *(Basumt, terra Bazarabi,* Oecapafl-h, Gacapd6cKd/ft 3EMAA, *Besarabia* etc.), şi, spre sfîrşitul secolului al XlV-lea, în cele munteneşti, dar numai în actele destinate străinătăţii, nu şi în cele interne[82]. Cronicile din Rusia apuseană folosesc pentru Ţara Românească şi această nomenclatură[83]. Cu toate că primele atestări scrise ale numelui *Basarabia* pentru teritoriul cuprins între cursul inferior al Prutului şi Nistrului datează de-abia din secolele XV—XVI[84], toponimul a fost desigur folosit mai demult, fiind păstrat după încetarea stăpînirii temporare a Ţării Româneşti în sudul Moldovei şi după ce s-a renunţat în mod definitiv să se mai desemneze statul românesc dintre Carpaţii Meridionali şi Dunăre după numele întemeietorului său.

Oclată cu afirmarea politică tot mai plenară a elementului românesc din spaţiul est-carpatic, popoarele învecinate au atribuit teritoriului în discuţie aceeaşi denumire — *Vlahia* sau *Ţara vlahilor* — ca şi celorlalte ţinuturi locuite de români, atît din stînga, cît şi din dreapta Dunării[85]. Această nomenclatură unică reprezintă o reflectare a faptului că în imaginea contemporanilor întreaga populaţie românească avea o origine şi o limbă comună. Chiar dacă cele mai vechi menţiuni ale *ţării* românilor din regiunile extracarpatice provin din texte de unde nu rezultă totdeauna cu prea mare precizie localizarea ei, datele furnizate de aceste izvoare prezintă un deosebit interes şi se[1] impun să fie analizate.

■In binecunoscuta epopee medievală *Nibelungenlied,* cea mai de seamă realizare a epicei eroice germane, între numeroasele personaje cu rol secundar, este amintit şi ducele Râmunc din „ţara vlahilor" *(Vlâchen lanţ)*[86]. Personajul menţionat reapare şi în *Biterolf und Dietleib* — un alt poem scris in germana medievală la jumătatea secolului al XHI-lea — unde, de asemenea, i se indică ca loc de origine *Wlâchen lanţ*[87]. Dată fiind alăturarea sa de ruşi, polonezi sau de alte populaţii din răsăritul Europei, localizarea „ţării vlahilor" din poemele citate la răsărit de Carpaţi ni se pare verosimilă. Intr-o continuare la *Nibelungenlied,* denumită *Tînguirea (Die Klage),* compusă cîţiva ani mai tîrziu, este menţionat un alt principe român: *Sigeher von Walâchen*[SR].

Despre o „ţară" *(lanţ)* a „vlahilor sălbatici" situată tot în afara arcului carpatic, avem ştiri din cronica în versuri, rămasă neterminată, *Weltchronik,* compusă de Rudolf von Ems (mort în 1252 sau 1254)[89].

In deceniul al 4-lea al secolului al XlV-lea, florentinul Giovannî Villani, enumerînd ţările din răsăritul Europei, menţiona în vecinătatea Mării Negre *(mare maggiore) Bracchia* (Vlahia) alături de *Cumania, Rossia, Bulgaria* şi *Alania*[90]. Se observă că istoricul italian nu extindea limitele Cumaniei şi asupra regiunilor carpato-dunărene şi nici nu făcea o departajare între ţinuturile româneşti de la sud de Carpaţi şi cele de la est de munţi.

Tot în cursul secolului al XIII-lea izvoarele vechi-ruseşti atestă existenta aşa-numitei „ţări a bolohovenilor" (IieAO<YoKLCKd-î\ 36A\AM). Dacă în ceea ce-i' priveşte pe cnejii bolohoveni, deţinem mai multe informaţii, „ţara" lor este menţionată *expressis verbis* numai o singură dată, cu prilejul relatării unor evenimente din cursul anului 1241[91]. Ea nu se afla însă pe teritoriul actual al Moldovei, ci mai la nord, crearea sa fiind desigur un rezultat al pătrunderii progresive spre nord a populaţiei româneşti din Transilvania şi Moldova.

In legătură cu nomenclatura regiunii de la răsărit de Carpaţi se pot lua în consideraţie şi informaţiile izvoarelor orientale. Astfel, în cronica lui al-'Ainî (1361—1451) — istoric născut în Siria, dar care şi-a petrecut cea mai îndelungată parte a vieţii în Egipt — între ţările cucerite de Batu-han este enumerată şi Valahia[92]. Prezintă, de asemenea, interes relatarea cuprinsă într-unui din manuscrisele mai puţin cunoscute ale cronicii lui Răsid od-Din, unde se arată că în vremea hanului Toda-Mongka (1280—1287) emirul Nogai ar fi supus în propriul folos mai multe ţări, între oare şi *Valah*[93]. Rămîne însă neprecizat dacă autorii menţionaţi aveau în vedere o Vlahie balcanică sau pe cea est-carpatică. Acelaşi semn de întrebare persistă şi în cazul toponimelor amintite în pasajul din cronica lui Baibars şi enciclopedia lui an-Nuwairi privind luptele fratricide izbucnite în tabăra lui Nogai după moartea sa[94]. Ca loc de desfăşurare a conflictelor se indică la început *ţările vlahilor şi ruşilor,* aflate în vecinătatea ţării *aşilor,* care din expunerea evenimentelor par a fi situate toate la nordul Dunării şi Mării Negre. In schimb, într-un pasaj imediat ulterior din lucrările celor doi istorici arabi, *ţara vlahilor* apare menţionată singură în legătură cu continuarea luptelor amintite, despre care se ştie din alte izvoare că au avut loc în dreapta Dunării.

După formarea statului de-sine-stătător numărul atestărilor documentare ale regiunilor est-carpatice sub denumirea *Vlahia* a crescut substanţial, deşi se impusese şi termenul de *Moldova.* Cele două nume au coexistat în întreaga perioadă medievală, unii străini, îndeosebi polonezii, folosind cu predilecţie în continuare, chiar dacă nu într-un mod cu totul consecvent, termenul *Vlahia.* în ultimele decenii ale secolului al XlV-lea acesta apare sub grafii diferite *(Walachia, Valachia, terra Wallachorum)* în mai multe documente papale[95] şi ale înalţilor demnitari ai Ordinului dominican[96], într-un act din 1386 păstrat în arhivele de la Lwow[96a] într-o însemnare din analele transcrise de un călugăr franciscan din Toruri privind un atac al lituanilor în *Walachia* din anul 1377[97] etc. Acest nume este consemnat începînd din anul 1387 şi în primele documente moldoveneşti, emitenţii neuitînd să-1 alăture aceluia de *Moldova*[08]. Excepţie fac ouă^ [ac]te din 1400, unde el este singurul termen prin care se desemnează statul românesc de la est de Carpaţii Orientali, poate şi sub influenţa diplomaticii poloneze, dat fiind că actele fuseseră redactate la Brest Şi priveau relaţiile eu Polonia[99]. Denumirea de „dubla Valahie" *(la*

double Allaquuie), pe care o întîlnim la Philippe de Mezieres[100], cronicarul cruciadei antiturceşti din 1396, era aplicată desigur celor două state româneşti de la nordul Dunării.

Existenţa unor enclave româneşti în Peninsula Balcanică, dar mai ales închegarea organismelor statale separate în Ţara Românească şi Moldova, reclama adoptarea de denumiri deosebite pentru ele. Aşa se explică apariţia în ultimul sfert al secolului al XlV-lea a unei nomenclaturi noi pentru spaţiul est-carpatic: *Vlahia mică, Vlahia neagră* şi *Rusovlahia.* Prima şi cea din urmă dintre ele erau replici ale denumirilor *Vlahia mare* şi, respectiv, *Ungrovlahia,* acordate Ţării Româneşti, în vreme ce pentru *Vlahia neagră* nu întîlnim nici un corespondent cu atribut de culoare pentru regiunea dintre Carpaţi şi Dunăre. In Peninsula Balcanică au fost semnalate, de asemenea, o *Vlahie mare* şi o *Vlahie neagră,* dar este greu de stabilit vreo relaţie directă între aceste denumiri, apărute mult anterior, şi cele din teritoriile româneşti din stînga Dunării.

Cea mai veche atestare a *Vlahiei mici* este cunoscută din corespondenţa papală a anului 1377, unde mama voievodului ţării, Margareta, este numită *domina Walachie minoris*[101]. Denumirea apăruse însă mai înainte, căci într-un act de aceeaşi provenienţă, datat în anul 1373, Ţara Românească este menţionată cu numele de *Walachia maior*[102], ceea ce dovedeşte că emitenţii săi aveau în vedere şi o *Walachia minor.* La sfîrşitul secolului al XlV-lea şi începutul celui următor acest termen se generalizează în ţările unde îşî exercita: autoritatea biserica romană, căci — în afara altor documente papale[103], a celor ale regilor Ungariei[104] şi ale unor înalţi ierarhi ai bisericii catolice[105] — el reapare în limba latină la Ioan de Sulthanyeh[106], şi tradus sub forma *die cleine Wallachei* la Johann Schiltberger[107], *die minder Walachy* la Ulrich von Richental[108] şi *Wallackie la petite* la Guilleibert de Lannoy[109]. In contradicţie cu informaţiile documentare enumerate mai sus — de unde rezultă identitatea terminologică între Moldova şi Vlahia mică — se afla ştirea, conţinută de mai multe cronici ruseşti, privind refugierea în anul 1386 a unui principe rus la Petru Muşat, la *valahii mari*[110], prin care de această dată trebuie să înţelegem pe moldoveni. Astfel de neconcordanţe în terminologie nu sînt cu totul neobişnuite în epoca medievală, mai ales în cazul unor denumiri fără suport în realitate, create în cancelarii sau de cronicari.

Cancelariei patriarhilor constantinopolitani i se datorează impunerea formelor *Vlahia neagră* (MaupopXaxwc), *Vlahia rusă* ('PwaopXa/Ja) şi, ulterior, *Vlahia moldovenească* (MoXSopXaxîa). Prima dintre acestea este atestată într-o listă a mitropoliilor subordonate patriarhiei din capitala Bizanţului — datînd probabil de prin 1386 şi inclusă într-un manual de cancelarie — între care mitropolii este enumerată şi cea din MaupoSXaXia[111]. Ea reapare cu începere din 1393 în numeroase acte emise de patriarhie[112] şi într-un text redactat în anul 1407, conţinînd mai multe capete de acuzare împotriva patriarhului Matei[113]. Este greu de precizat dacă există o legătură între aceiastă denumire şi vlahii negri *(Kara-Ulagh)* care au înfruntat pe mongoli în 1241[114]. Aceasta nu ar fi cu totul exclus, căci mai tîrziu, cînd graniţa nordică a Imperiului otoman a fost fixată la Dunăre, printre termenii prin care turcii osmanlîi numeau voievodatul Moldovei se număra şi acela de[1] *Kara-Bogdan* (Bogdania neagră)[115]. Modul oriental de desemnare al părţilor nordice dintr-c

ţară Şi al populaţiei ei cu atributul *negru* este în acest caz în concordanţă cu nomenclatura bizantină, unde, de asemenea, departajările statelor şi populaţiilor vecine prin epitete de culori nu erau deloc neobişnuite.

începînd din anul 1395 cancelaria patriarhală completează seria terminologică cu 'Pco<7o(3Xax'a[116]' al cărui sens era, aşa cum s-a arătat, de *Vlahia din părţile Rusiei.* Această denumire nu îşi are obîrşia în pretinsa subordonare a voievodatului Moldovei faţă de Rusia haliciană, care de cîteva decenii fusese integrată regatului polon şi deci nici nu mai exista ca stat, ci în dependenţa bisericii moldoveneşti faţă de mitropolia din Haliri. Patriarhia de la Constantinopol considerase util să introducă acest nou termen pentru a evita confuziile cu Vlahiile din Balcani, care, avînd în vedere apartenenţa lor îndelungată la imperiu, erau mult mai bine cunoscute cercurilor ecleziastice bizantine.

Încă înainte oa Vlahiei să-i fie adăugate apelativele determinative menţionate, apăruse necesitatea găsirii unei terminologii noi pentru formaţiunea statală românească de pe versanţii răsăriteni iai Carpaţilor, ca să o distingă în mod clar îndeosebi de primul stat feudal românesc, cel de la sud de Carpaţii Meridionali, pentru care se impusese vechiul nume derivat de la etnonimul ce desemna pe localnici. Astfel, în anii desăvîrşirii procesului de constituire a statului românesc de-sine-stătător dintre Carpaţi şi Nistru a luat naştere termenul de *Ţara Moldovei.*

Presupunerile în ceea ce priveşte existenţa acestui termen încă într-o perioadă mult anterioară nu au lipsit. în acest sens s-a sugerat o anumită relaţie între el şi un onomastic cuprins în relatarea făcută de un înalt prelat, al Ordinului franciscan în anul 1287 — dar referitoare' la evenimente petrecute cu un an înainte — despre un demnitar din Imperiul Hoardei, *Ymor filius Molday*[117]*,* asemănare de nume ce ni se pare însă absolut întîmplătoare şi deci inoportună de a fi luata în discuţie în cazul de faţă. In relatarea evenimentelor mai îndepărtate de epoca în care au fost alcătuite, numeroase cronici medievale au utilizat toponimele şi etnonimele contemporane lor, chiar dacă acestea erau de dată recentă. Aşa se explică menţionarea Moldovei în pasajele privind marea invazie mongolă din unele cronici ruseşti şi polone[118], precum şi a moldovenilor în legătură cu aceeaşi năvălire în *Annales Boiorum* a lui Aventin[119], lucrări compuse în cursul secolelor XVI—XVII. Evident, nu se poate pune preţ pe valoarea informativă a acestor cronici privind aspectul aflat în dezbatere. Anumite suspiciuni comportă şi referirea la *terra* (sau *principatus) Moldaviae* făcută de Jan Dlugosz,' reluată şi de alţi cronicari polonezi — cu prilejul descrierii luptelor pentru tron din 1359[1?0] —• dat fiind că lucrarea sa fusese alcătuită cu peste un secol mai tîrziu. Totuşi, la data menţionată, no-ua nomenclatură a spaţiului est-carpatic nu mai era neobişnuită şi ea putea fi conservată în arhiva familiei Olesnicki, folosită de Dlugosz ca sursă de informaţie pentru anumite capitole ale istoriei sale.

Cele mai vechi menţiuni scrise certe despre *Ţara Moldovei* se găsesc inserate în documentele emise în cancelaria regală a Ungariei la 20 martie 1360 *(terra Moldauana)*[^1] şi 2 februarie 1365 *(terra Moldmna* sau *Moldvana)*[122]. Prima cronică în care se aminteşte *terra Moldaviae* aparţine lui Io an de Tîrnave (Kukullo), scrisă în ultima parte a secolului al XlV-lea. Atestarea regiunii de la est de Carpaţi suib acest nume i-a fost prilejuită in pasajul unde se descrie venirea lui Bogdan de peste munţi şi ridicarea

■sa împotriva suveranului angevin[123]. Denumirea a trecut şi în diplomatica papală, voievodul ţării fiind desemnat cu titlul de *dux Moldaviensis partium seu nationis Wlachie* (1370), dux *Moldaviensis* (1370 şi 1371) sau *Moldauiae dux* (1372)[124]. In tratatul încheiat în 1372 între Carol IV de Luxemburg şi regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, statul românesc est-carpatic apare sub denumirea de *Waywodatus Muldawia*[125], iar în tratatul din 1389 dintre Mircea cel Bătrîn şi regele Poloniei, Wladislaw Jagello, sub aceea de *Muldauia*[126]. O formă uşor modificată *(terra Mol-duana)* întîlnkn în cîteva acte emise de regele Sigismund I al Ungariei la sfîrşitul secolului al XIV-lea[127], dar în textul tratatului de la Lublau din 1412, încheiat de Sigismund cu Wladislaw, emitenţii s-au simţit datori si releve identitatea acestei forme eu alta mai veche, mult mai răspîndită, precizînd: *terra Moldua seu Moldauia*>[2S]. De asemenea, în cîteva acte redactate în cancelaria Ungariei în anul 1395 s-a considerat util să se consemneze — la fel cum s-a procedat şi în corespondenţa papală, deja citată, din 1370 — identitatea între *Valachia minor* şi *terra Mulduana* (sau *Moldauia)*[123].

încă de la primele acte emise, cancelaria statului moldovenesc a folosit pentru numele ţării formule asemănătoare cu cele din documentele papilor şi ale regilor angevini. In actele destinate străinătăţii domnul ţării purta în mod curent titlul de *ivoyeuoda Muldauiensis*[130], iar în cele de uz intern, ca şi în unele externe, îndeosebi KoeKOA<* 3fivwk MOA-,MKCK«î sau rocnoAdp-h 3SMAH A\OAA<»KCK[131]. într-un mod aproape identic denumesc statul românesc dintre Carpaţi şi Nistru şi cele mai vechi letopiseţe slavo-române din Moldova[132], în timp ce în *Cronica moldo-germană* acesta apare sub forma MuZda[133]. Primele emisiuni monetare ale statului moldovenesc, datînd din vremea domniei lui Petru I Muşat, aveau de regulă următoarea legendă: SIM PETRI WOIWODI, SI MOLDAVIENSIS, care se întregeşte astfel: *Signum Petri woiwodi, signum Moldaviensis,* pentru ca în timpul lui Alexandru cel Bun cea mai frecventă legendă să fie "îviONE ALEXANDRI, WD MOLDAVIENSIS, adică *Moneda Alexandri, waiwodae Moldaviensis*[1Si]. în timp ce în actele cu caracter intern ale primilor A^oievozi se remarcă modul constant în oare regiunea est-carpatică este numită *Ţara Moldovei,* în unele documente moldoveneşti destinate străinătăţii apar anumite inconsecvenţe, deliberate însă, în desemnarea ţării şi a locuitorilor ei, inconsecvenţe şi contradicţii prezente adesea în perioada de constituire a serviciilor de cancelarie. Astfel, în actul omagial din 5 ianuarie 1393 către regele Wladislaw, Roman Muşat se intitula KctROAd rtloAAJRKCKHH H A"kA[Hl]i[K] 01,'cen 36MA-k KOAOiiiKCKol[135], iar în actul omagial din 1 august 1404, către acelaşi rege al Poloniei, deşi Alexandru cel Bun era desemnat ca K«>eK©A<i ^HOAA^KCKTVI boierii săi erau numiţi *valahi* (naH-Ki ROAacK-Uta)[136] şi nu *moldoveni* (naH%t A\o<\AaKCK-hhv\H), cum se va întîmpla de-abia în actul cu conţinut asemănător din 6 octombrie 1407[137]. Folosirea concomitentă a două forme diferite pentru desemnarea numelui voievodatului, departe de a reflecta o situaţie politică mai veche, dintr-o perioadă cînd ar fi existat două nuclee prestatale deosebite[138], se explică prin dorinţa emitenţilor actelor de a nu provoca neînţelegeri nici printre străini şi nici printre localnici. întrucît actul citat al lui Roman Muşat îl privea în primul rînd pe regele Poloniei, ţară unde, aşa cum arătam, termenul de *Valahia* se impusese atît în limbajul diplomatic cît şi în cel comun, redactorii do-

cumentului au considerat necesar să-1 adauge în mod excepţional în titlul domnesc alături de *Moldova,* întrebuinţat curent de serviciul cancelarial moldovenesc. Nedumeririle provocate de utilizarea ambelor denumiri ale teritoriului românesc est-earpatie în aceleaşi texte de cancelarie se datorează şi faptului că, spre deosebire de documentele papale si ungureşti amintite mai sus, în care între cele două forme s-a intercalat o conjuncţie disjunctivă, în cazul actului omagial din 1393 a fost preferată una copulativă.

Ulterior a fost creată o formă combinată din cele două nume ale teritoriului dintre Carpaţii Orientali şi Nistru ■— *Moldovlahia* (MoXSopXax^a) __ datorată, ca şi în alte cazuri, tot cancelariei patriarhilor din capitala Imperiului bizantin, formă atestată pentru prima oară în două acte din «26 iulie 1401[139] şi adoptată destul de repede şi în Moldova. Astfel, în inscripţia de pe patrafirul de la Ladoga, Alexandru cel Bun purta titlul de Bos'pcoSa auToxpdcTtop 7iaay]? MoX8o(3Aaxîa? xai IlapaOaÂoccHa!;[140], în *Viaţa Sjîntului Ioan cel Nou* fiind numit rocriOA^fK* y/iuyoMoy *Khct/n* A\OAAO-*KAAXÎA* H noA\opiS[141], pentru ca în documentele interne să se intituleze, dealtfel ca şi urmaşii săi direcţi, KO£KOA<> H recnoAHHK *RHCIH* AloAAOEAaJCiH-CKOH 3JMAH[142]. In mod excepţional toponimul *Moldoblachia* apare folosit şi de curia pontificală[143]. Forma *Moldovlahia,* rod al juxtapunerii denumirii mai vechi şi mai noi a ţinuturilor est-carpatice, prezintă o semnificaţie simbolică pentru apartenenţa acestora la spaţiul unitar românesc car-pato-dunărean.

Dacă în ceea ce priveşte explicarea genezei numelui *Vlahia* — derivat de la etnonimul prin care străinii desemnau pe români — nu există nici o dificultate, stabilirea originii substantivului propriu *Moldova* ridică probleme mai complicate.

■în secolul al XlV-lea, la răsărit de arcul carpatic purtau nume asemănătoare cu ţara Moldovei un rîu şi o aşezare urbană, situaţie care, evident, nu era accidentală, între nomenclatura lor fiind o strînsă legătură. Cea mai veche menţiune asupra rîului — în grafia AloAAosa — şe găseşte într-o listă de oraşe ruseşti şi din alte regiuni, alcătuită în jurul anului 1395 şi inserată în mai multe cronici vechi ruseşti[144]. Sub aceeaşi formă îl întîlnim în documentele' interne moldoveneşti începînd din anul 1400[145], iar mai tîrziu în cronicile slavo-române[140]. In tot cursul secolelor XIV—XVI, ocazional şi mai tîrziu, oraşul Baia a fost denumit deseori în izvoarele latine şi germane, *Moldavia, Moldau* sau prin alte forme derivate de la acestea. Pentru prima oară menţionarea *Moldaviei* — alături de alte centre de la est de Carpaţi, unde călugării franciscani îşi stabiliseră aşezăminte — se întâlneşte în ultimii ani ai secolului al XlV-lea într-o listă a provinciilor Ordinului minorit[147]. în legătură cu oraşul de pe malul apei Moldovei a fost pus un anume Allexandro Moldaowicz, amintit printre boierii cneazului hali cian George-Iurii Troidenovici (= Boleslav de Mazovia) într-un act emis la Lwow m .anul 1334, prin care se reînnoia alianţa cu Ordinul teutonic şi marele maestru Luther von Braumsichweig[148]. Spre deosebire de unele păreri mai vechi, potrivit cărora numele său ar deriva de la *ţara* Moldovei, in ultimul timp specialiştii consideră — deşi o dovadă precisă în acest sens nu există — că el provine de la oraşul de unde era originar[149], ceea ce pare mai verosimil. Oraşul Baia este ulterior atestat cu cealaltă de-

numire a sa în corespondența papală din 1413 *(civitas Moldaviensis)*[150], în sigiliul așezării executat după 1413 *(civitas Moldavie)*[151], în cronica lui Ulrich von Richental *(Molda, Molga)*[152], acest ultim toponim reîntîlnindu-se ușor modificat în *Cronica moldo-germană (Mulda, eyn haubtstat Muldencr land)*[153] și în numeroase alte texte de cancelarie de mai tîrziu.

Prin urmare, în izvoare apare probabil mai întîi un onomastic derivat de la numele orașului, urmînd apoi menționarea țării, iar ulterior cea a rîului și a centrului urban. Ordinea în care ele sîrut atestate documentar nu presupune implicit că aceeași succesiune a fost urmată și în realitate. Anterioritatea apariției numelui orașului și a rîului față de acela al țării ni se pare evidentă, istoria europeană oferindu-ne numeroase exemple ale extinderii numelui unor centre urbane asupra regiunii sau țării unde se aflau[154] sau al numelui rîului asupra ținuturilor străbătute ele ele[135]. Dealtfel, cronicarii și cărturarii din epoca feudală sînt în mod unanim de acord că denumirea apei Moldovei s-a transmis întregului voievodat[156], părere căreia i s^au raliat și cea mai mare parte a istoricilor moderni[157]. Presupunerea că numele rîului ar proveni de la acela al orașului devenit capitală și ulterior s-ar fi extins asupra întregii țări[158] nu se bazează, după părerea noastră, pe argumente convingătoare. Așa cum se știe, o mare parte din orașele și tîrgurile Moldovei — Șiret, Suceava, Bîrlad, Vaslui, Tg. Neamț, Bahlovia (= Hîrlău), Tg. Trotuș, Lăpușna — au preluat numele apei lîngă care erau așezate, fenomenul invers nefiirud cunoscut[150]. De aceea considerăm și noi că apariția numelui rîului a precedat-o pe cea a crasului și voievodatului. Deși din punct de vedere logic denumirea acestuia din urmă putea să fie preluată de la cea a localității, ni se pare mai plauzibilă ipoteza că ea a fost adoptată de la numele apei Moldovei, în bazinul căreia se afla nucleul inițial al unei importante formațiuni statale.

In explicarea etimologiei numelui Moldovei au fost adoptate soluții extrem de numeroase și variate[160]. Enumerarea tuturor ipotezelor emise ar ocupa un spațiu prea întins pentru a ne permite să o întreprindem. De aceea le vom reaminti numai pe acelea care au întrunit în mai mare măsură asentimentul specialiștilor. Toponimul și hidronimul *Moldova* a fost considerat de origine gotică (de la *Mulda,* căruia i s-a atribuit sensul de praf/[61], traco-dacică (de la *Mol* + *dava* etc.)[162], slavă[1"3] ori mixtă (de la forma sincopată a românescului *molid* și din sufixul slav *-ova* etc.)[164], pe lîngă acestea fiind date alte numeroase explicații.

Avînd în vedere cele mai vechi forme în care ni s-a transmis numele Moldovei și alte argumente, optăm pentru ipoteza originii sale din germana medievală[165]. Toponime și hidronime asemănătoare se întâlnesc în mai multe regiuni din lumea germanică[166]. Un nume identic cu acela al rîului de la est de Carpați, în varianta sa săsească, poartă marele afluent ai Elbei din Boemia, Moldau, denumit de cehi Vltava, care în unele izvoare medievale în limba latină apare menționat și sub grafia *Muldavia* sau chiar *Moldavia*[161]. Se pare că aceasta era apa avută în vedere de Miron Costin cînd afirma că „un rîu Molda este în Țara Nemțească, nu departe de aceste locuri"'[168]. Numele rîului și al orașului de pe versanții răsăriteni ai Carpaților a fost dat desigur de coloniștii sași stabiliți încă înainte de întemeierea statului moldovenesc de-sine-

stătător, colonişti care, ca şi în. alte cazuri, au optat pentru o denumire-preluaită din regiunile lor de origine[169]. Nu este exclus ca această nouă denumire să fi fost apropiată de vechea formă locală. Contrar părerii lui Hasdeu, şi a celor ce i-au împărtăşit ideea, euvmtul *Molde,* de la care derivă numele rîului moldovenesc, mu a avut numai sensul de *praf,* ci şi acela de *albie, covată,* ceea ce face mult mai verosimilă o corelare între această accepţiune a sa şi noţiunea de rîu[170]. Este interesant de consemnat că termenul german a fost preluat ca regionalism şi în limba română sub forma *moldă* (plural *molde),* cu acelaşi sens de *albie, covată*[171]. Termenul *Molde,* care reprezintă una din variantele lui *Mulde,* ar fi avut, potrivit părerii unor reputaţi lingvişti, sensul primar de *vas de muls,* provenind de la latinescul *mulctra,* care avea acelaşi înţeles[172].

După cum rezultă din materialul prezentat mai sus, ţinuturile est-oarpati.ce apar în izvoarele din secolele XI—XIV sub denumiri diferite, derivate de cele mai multe ori de la numele populaţiilor care le-au locuit, aitît a celor migratoare, cît şi a băştinaşilor. Triburile străine de la care s-a preluat numele regiunii cuprinse între Carpaţii Orientali şi Nistru pătrunseseră în anumite zone de la nordul Dunării inferioare, unde şi-au impus în mod vremelnic controlul politic, efectuînd invazii periodice în teritoriile învecinate. Aşa se explică de ce străinii au desemnat uneori spaţiul etnic românesc după numele invadatorilor porniţi de acolo (Patzinakia, Oumania, Brodnic, Tartaria) şi nu după cel al populaţiei locale, chiar dacă triburile migratoare erau inferioare autohtonilor din punct de vedere numeric şi al civilizaţiei şi nu se stabiliseră decît în zone restrânse ale ţinuturilor de la răsărit de arcul carpatic. Unele din denumirile regiunii în discuţie nu iau fost utilizate decît de anumite cercuri scriitoriceşti şi de cancelariile laice şi ecleziastice, fără ca ele să fi fost adoptate de populaţiile care locuiau efectiv acele teritorii. Astfel se justifică varietatea nomenclaturii regiunii de la est de lanţul Oarpaţilor şi neconcordanţele terminologice nu numai la cancelariile şi cronicarii din ţări diferite, dar chiar şi din aceeaşi ţară. Remarcăm, de asemenea, faptul că unele denumiri au continuat să se folosească multă vreme după ce populaţiile migratoare de la care ele derivă părăsiseră ţinuturile din stânga Dunării, tradiţionalismul în conservarea anacronică a etnonimelor şi toponimelor reprezentând, dealtfel, o trăsătură distinctă a literaturii istorice, a cartografiei şi a actelor de cancelarie din evul mediu.

Cu toate că nu se păstrează date privind nomenclatura folosită de populaţia locală pentru spaţiul est-carpaitic în primele secole ale mileniului al II-lea — cele ornai vechi consemnări scrise româneşti relative la acest aspect fiind de-abia din a doua jumătate a secolului al XIV-lea — credem că este exclus ca românii să-şi fi denumit propriile ţinuturi după numele triburilor nomade turanice şi mongole. Excepţie a făcut doar o redusă fîşie din cîmpia de la nordul Dunării inferioare, care o anumită perioadă a fost cunoscută, aşa cum am arătat, sub numele de „părţile tătărăşti". Ca pretutindeni unde au locuit în evul mediu, românii au considerat regiunile lor strămoşeşti ca „ţări ale românilor". Faptul că, înoepînd din ultimul sfert al secolului al XlV-lea, în actele redactate în cancelaria voievodală moldovenească regiunea de la răsărit de Carpaţi era numită Vlahia sau printr-o formă derivată de

la toponimul menționat, nu înseiamjnă că românii utilizau în limbaj col rent această denumire. In actele amintite nomenclatura ținuturilor r< mâneşti a fost (tradusă din limiba poporului în slavona oficială.

Incepînd din secolul al XIII-lea posedăm deja indicii precise că **străinii** adoptaseră pentru spațiul etnic românesc nord-dunărean u termen derivat de la forma prin care ei desemnau pe băştinaşi. Istorj europeană cunoaşte numeroase cazuri în care diferite popoare au i| norat vreme îndelungată modalitățile neamurilor învecinate de a nun țara lor şi pe ele înşile, preferind să le aplice o terminologie propri Denumirea de *țara vlahilor,* în diferitele sale variante fonetice, chii dacă nu era identică cu ceia dată de localnici — *țara românească* -avea acelaşi sens cu ea şi oglindea existența unei formațiuni politic a populației autohtone neolatine. Nu dispunem decît de indicii indireci că străinii au cunoscut forma prin care românii se autodesemnau. Amii tim în acest sens faptul că în epica germană medievală numele popon. lui român fusese aplicat unui conducător al săxi — Ramunc[173].

înregistrarea scrisă a numelui țării cu mult timp după acela poporului este firească, căci apariția etnonimelor a precedat de cele multe ori pe cea a toponimelor asemănătoare ca formă. în schimb, *a* lălăit termen oare se referea la regiunea dintre Carpați şi Nistru, adie *Moldova,* nu provine de la un etnonim, ci, dimpotrivă, de la el deriv numele locuitorilor din spațiul geografic în discuție. Termenul *Moldov* la început un nume strict de cancelarie, a trecut apoi în vocabular activ al populației româneşti, nu fiindcă ar fi existat vreo deosebir esențială între situația etnieo-cultunală din diferitele regiuni de la nor dul Dunării inferioare, ci, aşa cum am arătat, datorită necesității d diferenția între ele organismele statale feudale constituite odată evoluția generală a societății româneşti.

NOTE

[1] *DAI,* p. 182—183.
[2] *Ibidem,* p. 174—175.
[3] *Ibidem,* p. 54—55, 62—63, 184—185.
[4] *Geographie* d'Aboulfeda, II, ed. M. Reinaud, Paris, 1848, p. 317; Tiesen hausen, I, p. 236 (al-Umari); C. Marinescu, *Le Danube et le littoral occidental et s lentrional de la Mer Noire dans le „Libro del Conoscimiento",* în *RHSEE,* III, 192f 1—3, p. 4.
[5] Nordenskiold, *Periplus, passim;* F. Brun, *Bepeeb Hepnazo Mopn. Meotcdy Jlneripou u JlnccmpoM-b,* in *ZOO,* IV, 1858, p. 248; K. Kretschmer, *Die italienischen Portolan des Mittelalters,* Berlin, 1909, p. 642; G. M. Thomas, *Der Periplus des Pontus Eu xinus nach miinchener Handschrijten,* în *Abhandlungen der philosophisch-philolo gischen Classe der koniglich bayerischen Akademie der Wissenschaften,* X, 1866 p. 237—238; I. Lepşi, *însemnări despre geografia universală a lui Cluverius şi Bruzei la Martiniere din anul 1729,* în *Buletinul Muzeului regional al Basarabiei div Chişinău,* 9, 1938, p. 41.
[u] *Cron. turc,* I, p. 270 (Mustața Gelalzade), 331 (Sa'adeddin **Mehmed),** 53 (Mustafa Aii), 480 (Ibrahim Pecevi); *Cron. turc,* II, p. 77, 79, 82 (Kiatip Celebi).
[7] Dlugosz, *Hist. Pol.,* I, p. 21. într-un mod asemănător s-au exprimat Fran gois de Pavie, care a călătorit în Moldova în anul 1585: *...Turla, qui j'estim estre celle qu'on nommoit ancienement Nister, ou Tyras* (cf. N. Iorga, *Acte ş fragmente cu privire la istoria românilor,* I, Bucureşti, 1895, p. 35), precum şi Dimi

trie Canitemir *(Descriptio Moldaviae,* Bucureşti, 1973, p. 64): *...Tyras, hodie Nistr, rrcentioribus Graecis scriptoribus Dinastris, Turcis Turla.*

s *DAI,* p. 184—185. Cf. şi *DAI-Commentary,* p. 155 (Gy. Moravcsîk).

!> J Marquart, *Osteuropäische und ostasialische Streifziige,* Leipzig, 1903, p. 33, 597- *DAI-Commentary,* p. 149 (Gy. Moravcsik). S-a mai exprimat opinia că Bctpoux "î"KOU(3O0 ar putea fi Mureşul şi Oltul sau Dîmboviţa (cf. F. Brun, *HepnoMopbe*, I, Ode^sa' 1879, p. 23), ori Botna şi Cogîlnicul, în timp ce TpouXXoi; ar fi Ialpugul din sudul Basarabiei (Diaconu, *Les Petchenegues,* p. 36). "10 *DAI,* p. 166—169.

11 Nicolai Constantinopolitani archiepiseopi *Epistolae,* în *PG,* CXI, 1863, col. *jn__74*

12 Moravcsik, *Byzantinoturcica,* II, p. 247.

« Skylitzes, p. 201, 375. Cf. şi Kedrenos, II, p. 486.

» *Pramene z dejinăm VeVkej Moravy,* ed. P. Ratkos, Bratislava, 1964, p. 339—

[15] Ibn Dasta, *H3eecmix o xasapax'o, 6ypmacax%, 6oAzapax"b, uadbuparh, CAaesiHaxrb u nuccaxb* ed D A Hvolson, S.-Peterburg, 1869, p. 15, 25; *Hudud al-'Alam, The Regions of the World',* ed. V. Minorsky, Londra, 1937, p. 101, 160; *Extrait* d'Abou-Obeid Al-Becri în Defremery, *Fragments,* p. 15; Ibn Khaldun, *The Muqaddimach. An Introduction to History,* ed. F. Rosenthal, I, New York, 1958, p. 161, 165.

i« *DAI,* p. 172—173, 176—177.

[17] Ed. Sayous, *Les origines et Vepoque paienne de Vhistoire des Hongrois,* Paris, 1874, p. 13—14; G. Kuun, *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis,* I, Claudiopoli, 1892, p. 189; *DAI-Commentary,* p. 148, 151 (Gy. Moravcsik). Pentru restul bibliografiei, cf. Moravcsik, *Byzantinoturcica,* II, p. 77. S-a formulat şi părerea că 'ETSX xaî Kouţou ar fi numele a două rîuri.

[18] N. A. Olkonomides, *Recherches sur Vhistoire du Bas-Danube aux Xe*—Xfe *siecles: la Mesopotamie de VOccident,* în *RESEE,* III, 1965, 1—2, p. 72 şi urm.

[1s] J. Marquart, *Vber das Volkstum der Komanen,* în W. Bang şi J. Marquart, *Ostturkische Dialektstudien,* în *Abhandlungen der Koniglichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Gottingen, Phil.-hist. Kl.,* NF, XIII, 1914, 1, p. 79—80, 158—159; Grecov, lacubovschi, *Hoarda,* p. 19 şi urm.; D. Rassovsky, *îloâosupi,* III, *Flpedejiu .JIOAH noAoeeqitaao",* în *SK,* X, 1938, p. 155—178.

[20] Tiesenhausen, I, p. 404, nota 4.

" Mustafa Aii, *Kunh-ul-ahbar,* în *Cron. turc,* I, p. 351; Kiatip Celebi, *Irşadil'l Hayara ila tarihi-Yunau ve'n Nasara,* în *Cron. turc,* II, p. 123.

22 Tiesenhausen, I, p. 3, 26; *Extrait* d'Ibn-Alathir, în Defremery, *Fragments,* p. 80, 83, 86.

[23] E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources,* II, Londra, 1910, p. 68—73.

[24] *Tour du rnonde ou voyage du rabbin Pethachia de Ratisbonne dans le douzi'eme siecle,* ed. E. Carmoly, Paris, 1931, p. 8—14, Cf. şi J. Lelewel, *Geographie du Moyen Âge,* III, Breslau, 1852, p. 201—202.

[25] Rubruc, p. 194.

[2B] K. Miller, *Weltkarte des Idrisi,* Stuttgart, 1928, harta; *Geographie* d'Edrisi, II, ed. A. Jaubert, Paris, 1840, p. 399; B. Nedkov, *E-h.taapim u cbceânume 3euu npea XII eeK cnoped ..FeoapaipuHma" na Hdpucu,* Sofia, 1960, p. 93.

[27] Vincentius Bellovacensis, *Speculum historiale (Speculum maius,* IV), Duaci, 1624 (reimprimat Graz, 1965), p. 1291; Simon de Saiwt-Quentdn, *Histoire des Tartares,* ed. J. Richard, Paris, 1965, p. 76.

[28] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 548.

[29] L. Bendefy, *Fontes authentict itinera (1235—1238) fr. Iuliani illustrantes,* în *AECO,* III, 1937, 1—4, p. 36, 40.

[30] Czoeo o *no.iKy Hzopeee,* ed. a 2-a D. S. Lihacev, Moscova—Leningrad, 1954, P- 68, 74, 92, 100; *Ipat. let., p.* 69, 185.

[31] Plano Carpini, p. 72, 89, 95, 126; Benedictus Polonus, *Relatio,* în *SF,* p. 137—138; C. de Bridia Monachi, *Hystoria Tartarorum,* ed. A. Onnerfors, Berlin, 1967, P- 19, 21; *Continuation de Guillaume de Tyr, de 1229 ă 1261, dite du manuscrit de uoţhelin,* în *Recueil des historiens des Croisades, Historiens occidentaux,* II, Paris. 1859, p. 636; Juvaini, *The History of the World-Conqueror,* I, ed. J. A. Boyle! Manchester, 1959, p. 183, 190; Marco Polo, *II Milione,* ed. L. Foscolo Benedetto, Firenze, 1928, p. 234; Nordenskiold, *Periplus, passim; K.* Kretschmer, op. *cit.,* p. 645; *Geographie* d'Aboulfeda, II, p. 292; Marinus Sanutus, *Liber secretorum fidelium cru-*

cis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione (Gesta Dei per Francos, II, od. I. Bongarsius), Hanoviae, 1611, p. 236 şi harta I; Giovarmi Villani, *Cronica,* în *Cronicile* di Giovanni, Matteo e Filippo Villani, ed. D. A. Racheli, I, Triest, 1857, p. 8, 71, 85; Ibn Khaldun, *ed. cit.,* p. 160, 165; A. Kern, *Der „Libellus de notitia orbis" Johannes' III. (De Galonifontlbus) O. P. Erzbischofs von Sulthanyeh,* în *Archivum Fratrum Praedicatorum,* VIII, 1938, p. 106; Roger Baeon, *The „Opus majus",* 1, ed. J. H. Bridges, Oxford, 1897, p. 360, 366.

32 *Bull. Franc.* I, p. 269, 360; II, p. 285; IV, p. 278; V, p. 35, 150, 211; VI, p. 427, 432—433, 436—438; ***Bull.*** *Franc,* ***Epitome*** *et supplementum,* p. 27, 98, 197; *Historica Hussiae monument a,* I, ed. A. J. Turgenev, Petropoli, 1841, p. 92; *Acta Romanorum Pontificum ab Innocentio V ad Benedictum XI (1276—1304),* ed. F. M. Delorme şi A. L. Tăutu *(Fontes,* s. III, V, 2), Vatican, 1954, p. 142, 184, 209; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 220, 257, 483; I, 2, p. 575. Cu toate că în cîteva documente de acest fel — cum sînt cele emise în 1253 (Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 257), 1258 *(Bull. Franc,* II, p. 285) şi 1291 *(Bull. Franc,* VI, p. 278) etc. — în lungul şir al „ţărilor" alese ca obiective ale prozelitismului catolic apare atît *terra Cumanorum* cît şi *terra Tartarorum,* considerăm că prin aceste denumiri se desemnau de fapt regiuni identice. Asemenea erori ale emitenţilor bulelor se întîlnesc şi în alte cazuri. Semnificativă pentru identitatea celor două toponime este precizarea din însemnările episcopului Ioan de Sulthanyeh, făcute în anul 1404: *Thartaria sive Comania* (A. Kern, *op. cit.,* p. 106).

33 Plano Carpini, p. 107—108.

34 *Ipat. Ut.,* p. 69.

35 *Index seu enchiridion omniurn decretorum, et constitutionum Regni Ungariae, ad Annum 1579,* Viena, 1581, nepaginat. Pasajul a fost semnalat şi de Xenopoî, *Ist. rom-,* II, p. 214, nota 37, anterior fiind reprodus de Petrus de Reva, *De monarchia et sacra corona regni Hungariae,* în *SRH-Schwandtner,* II, p. 832.

36 Villehardouin, *La conquete de Constantinople,* în *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age,* ed. A. Pauphilet—Ed. Pognon, Paris, 1952, p. 169.

37 Robert de Clari, *La conquete de Constantinople,* în *Historiens. . .,* p. 50.

38 Albric, p. 911.

39 *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 338—339; *DRH, D,* I, nr. 11.

40 Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 127.

41 P. Hunfalvy, *Die Rumănen und ihre Anspruche,* Viena—Teschen, 1883, p. 37; Onciul, *Originile,* p. 623—625; C. Kogălniceanu, *Istoria veche a românilor,* Bucureşti, 1938, p. 29; Moisescu, *Catolicismul,* p. 25, nota 1: Panaitescu, *Introducere,* p. 260; P. F. Părăsea, *IJoAumuna eernepcuozo nopojeecmea e BocmonnoM IIpuKapnanibe u o6pa3oeaHue Mo.idaecKoao cpeodiubnozo eocydapcmea,* în *Kapnamo—JlyHauKCKue XMAU C cpedhue eeKa,* Chişinău, 1975, p. 41.

42 Fejer, *Codex,* III, 2, p. 129 şi urm.

43 *Ibidem,* p. 347—348; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 126. Cf. şi Onciul, *Originile,* p. 623—624.

44 Theiner, *VMHH,* I, p. 208—211; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 249—253 (unde este datată greşit în 1251); *DRH, B,* I, nr. 1 (datare rectificată: 1247).

45 Theiner, *VMHH,* I, p. 87; F. **Knauz,** *Monumenta ecclesiae Strigoniensis,* I, Strigonii, 1874, p. 264; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 102; *DRH, D,* I, nr. 6.

46 Theiner, *VMHH,* I, p. 96, 106, 128; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 118, 122, 123, 129; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 246—247, 257, 272.

47 Theiner, *VMHH,* I, p. 93; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 113—114.

48 Theiner, *VMHH,* I, p. 231; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 260 (unde este datat greşit în 1254); *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 345 (datare rectificată: 1250, în urma reanalizării actului de I. Szentpetery, *Az Arpad-hăzi kirălyok okleveleinek kritikai jegyzeke,* I, 2, Budapesta, 1927, p. 287—289).

49 Rog^rius, p. 33, 72.

50 Albric, p. 921.

51 Rogerius, p. 33, 72.

52 Simon de Keza, p. 26, 73; *Chron. Pict.,* p. 7, 120; *Chron. saec. XIV,* p. 257; *Chronicon Posoniense,* ed. Al. Domanovszky, în *SRH-Szentpetery,* II, p. 18; *Chronicon Monacense,* ed. Al. Domanovszky, în *ibidem,* p. 58.

53 Thuroczi, p. 57.

54 *Geographie* d'Edrisi, II, p. 400; K. Miller, *op. cit.,* harta. Eroarea de a considera *Cumania* ca oraş se reîntîlneşte la Ibn al- Vardi (cf. D. Rassovsky, op. *cit.,* p. 170, nota 82} şi la numeroase alte hărţi medievale (cf. Nordenskiold *Peripius,* p. 31,

fig 6 38- pi V; VI, 9; IX, XII, XVI etc; L. Bendefy, în *Les anciens Hongrois et Ies ethnies voisines ă VEst,* Budapesta, 1977, p. 265—267).

s[5] Pentru indicații bibliografice, cî. V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice,* I, în *SCIV,* 24, 1973, 1, p. 78—79, nota 180.

[36] B. A. Rîbakov, *PyccKue aetiAU no tcapme Hdpucu 1154 eoda,* în *KS,* XLIII, 1952. p 36, 42—14.

[57] H Ludat, *Farbenbezeichnungen in Vdlkernamen,* în *SaecuAum,* 4, 1953. p. 138—155.

[58] Tiesenhausen, I şi II, *passim; MamepuciAu no ucmopuu KasaxcKux xaucme XV—XVIII eenoe,* Alma-Ata, 1969, *passim; Cron. turc.,* I şi II, *passim;* Aboul-Ghâzi Behâdour Khan, *Histoire des Mongols et des Tatares,* II, St.-Petersbourg, 1874, *passim.*

[59] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 75; *DRH,* D, I, nr. 1.

e» Cf. nota 45.

ei Cf. nota 47.

62 Cf. nota: 48.

62 *Urkundenbuch,* I, 1892, p. 388; *DIR, C, v. XIV,* II, p. 135.

6* *Chron, Duh.,* p. 151—152, 168; Thuroczi, p. 177.

63 *Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum,* în *Bull. Franc,* V, p. 589; Bartholomaeo de Pisa, *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini lesu,* în *Analecta Franciscana,* IV, 1906, p. 554.

[BB] Georgius Monaehus cognomine Hamartolus, *Chronicon breve,* în *PG, CX,* 1863, col. 1212.

[67] *Bull Franc,* III, p. 348; V, p. 121. Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 485, 622; I, 2, p. 4; *Urkundenbuch,* II, 1897, p. 40; *DIR, C, v. XIII,* II, p. 222; *v. XIV,* IV, p. 345.

[BS] Wadding, *Annales,* VIII, p. 344; Theiner, *VMHH,* II, p. 152; Hurmuzaki. *Doc,* I, 2, p. 216, 217, 220; *Bull. Franc,* VI, p. 539.

89 Pascu, *Contribuțiuni,* p. 39, 54; *Bull. Franc,* VII, p. 90.

[7(1] Wadding, *Annales,* VI, p. 256; IX, p. 298; *Provinciale...,* în *Bull. Franc,* V, p. 601; Golubovieh, *Biblioteca,* II, p. 72, 266—267.

[71] Benedictus Folonus, p. 137.

[72] *Bull. Franc,* IV, p. 394.

[73] L. Tardy, în *Les anciens Hongrois...,* p. 271 şi urm.

[74] Moravcsik, *Byzantinoturcica,* II, p. 279—283. Cf. şi Roger Baeon, p. 374.

[73] *DRH, B,* I, nr. 12, 15, 30, 32, 34, 38, 43, 48.

[76] I. I. Nistor, *Localizarea numelui Basarabia în Moldova Transpruteană,* în *AARMSI,* s. III, XXVI, 1943—1944, p. 1 şi urm.; G. I. Brătianu, *La Bessarabie,* Bucureşti, 1943, p. 17—18; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn,* Bucureşti, 1944, p. 227.

[77] *Monumenta serbica. Spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragussii,* ed. Fr. Miklosich, Viennae, 1858, p. 146 (din 1349) şi 161 (din 1357).

[78] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 193—194, 268.

[79] *Ibidem,* p. 243.

[80] Costăchesou, *DMIŞM,* II, p. 612, 631, 668, 789, 809; *DRH, A,* I, nr. 89, 191.

[81] Hurmuzaki, Doc, II, 2, p. 135, 136, 629; Iorga, *Studii,* p. 74.

[82] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 374, 824, 825. Cf. şi D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn şi posesiunile lui,* în *SI,* II, p. 23—24, 32.

[83] *3anadH0pyccKin Aemonucu,* în *PSRL,* XVII, S.-Peterburg, 1907, col. 66, 137 177, 418, 460; *Xpohoapaip-o 3anadH0—PyccK0ii peda.KU,iu,* in *PSRL, XX,* 2, Petrograd, 1914, p. 234—235.

[81] N. iorga, *Acte...,* III, 1897, p. 72; idem, *Studii,* p. 74—76; I. I. Nistor, *op. cit.,* p. 16.

[85] E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia" şi sensurile ei,* în *Studii,* 21, 1968, 6, p. 1105 şi urm.

[86] *Das Nibelungenlied,* ed. K. Bartsch, Leipzig, 1866, p. 246.

[87] *Biterolf und Dietleib,* ed. O. Jănicke, în *Deutsches Heldenbuch,* I, Berlin, 1866, p. 18, 143. Cf. şi A. Armbruster, *Nochmals „herzoge Râmunc uzer Vlâchen lanț",* în *RRH,* XII, 1973, 1, p. 91.

[88] *Der Nibelungen Noth und die Klage,* ed. a 13-a, K. Lachmann, Berlin. 1910, p. 247.

[89] Rudolfs von Ems *Weltchronik,* ed. G. Ehrismann, Berlin, 1915, p. 36.

[M] Giovanni Villani, p. 8. Cf. şi p. 71.

jiemonucb, ed. A. S. Petruşevici, I, Lwow, 1871, p. 64; *Ipat. let.,* p. 180.

[82] Tresenhausen, I, p. 503.

[93] *Ibidem,* II, p. 69, nota 11.

[94] *Ibidem,* I, p. 116—117, 160—161.

[95] Astfel de documente au fost emise la 24 iulie 1370 (Fejer, *Codex,* IX, 4, p. 246; IX, 7, p. 295; Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 160; *Bull. Franc.,* VI, p. 443), 4 au gust 1370 (Fejer, *Codex,* IX, 4, p. 248; Hurmuzaki, Doc, I, 2, p. 163; *Bull. Franc,* VI, p. 445), 28 ianuarie 1378 (I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului,* I, extras din *Revista catolică,* 1914, p. 9—10), 6 ianuarie 1399 *(Bull. Franc,* VII, p. 90) şi 4 mai 1399 (Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 402—404).

[96] Paseu, *Contribuţiuni,* p. 47.

[9bia] *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum raiasta,* I, ed. Al. Czolowskd, Lwow, 1892, p. 56.

[97] Franciscani Thorunensis *Annales Prussici,* în *SRP,* III, p. 107.

[98] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 296—297, 815; Costăchescu, *DMISM,* II, p. 599, 601, 607.

[99] în cele două acte emise de pretendentul la tron Ivaşcu, acesta se pre zintă oa fiu al lui Petru (Muşat) A^AHH RM4CK H (sau A^A"^) 3IMAH KdrtdCKO-fc). Cf. Costăchescu, *DMIŞM,* II, p. 617—619.

îoo N iorga, *Philippe de Mezieres 1327—1405 et la croisade au XIV? siecle,* Paris, 1896, p. 490. S-a exprimat şi părerea că acest nume se referă numai la Ţara Românească. Cf. E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie in Ţara Românească şi Moldova pînă în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1960, p. 164.

[101] W. Abraham, *Powstanie organizacyi kosciola lacinskiego na Ruşi,* I, Lwow, 1904, p. 342.

[102] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 208; *Bull. Franc,* VI, p. 510.

[103] Pascu, *Contribuţiuni,* p. 54, 65; *Bull. Franc,* VII, p. 91, 556—557, 560—561; I. C. Filitti, *op. cit.,* p. 29.

[104] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 262, 265; XV, 1, p. 4; R. Manoleseu, *Campania lui Sigismund de Luxemburg în Moldova (1395),* în *Analele Universităţii Bucureşti, Seria Ştiinţe Sociale, Istorie,* XV, 1966, p. 72; *DRH, D,* I, nr. 81, 82, 85.

[105] R. Loenertz, *Les missions dominicaines en Orient et la Societe des Freres Peregrinants pour le Christ,* în *Archivum Fratrum Praedicatorum,* IV, 1934, p. 44.

[106] A. Kern, *op. cit.,* p. 103; Ş. Papacostea, *Un călător în ţările române la înce putul veacului al XV-lea,* în *Studii,* 18, 1965, 1, p. 173.

[107] Schiltberger's *Reise in den Orient und wunderbare Begebenheiten,* ed. A. I. Penzel, Miiruchen, 1814, p. 82; *Călători,* I, p. 31.

[108] C. I. Karadja, *Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (in Baden) în anul 1415,* în *AARMSI,* s. III, VII, 1926, 2, p. 66—67, 81—83.

[109] *Voyages et ambassades* de Messire Guillebert de Lannoy, extrase, în *ZOO,* III, 1853, p. 438; *Călători,* I, p. 50.

[110] K"K KEAHKH3 ROAOX'H *(FlpudoMotcenie Aetnonucu no BocKpecencKOMy cnucKy,* în *PSRL ,* VIII, Sanktpeterburg, 1859, p. 51), K K£rtHKki£ KOAoXiii *(Jiemonucb no WeapoecKOMy cnuctcy,* în *PSRL,* XXV, Moscova—Leningrad, 1949, p. 213), K3 KIAHK hj\' KortoY *hi (CuMenoecuax Aemonucb,* în *PSRL,* XVIII, S.—Peterburg, 1913, p. 136).

[111] J. Darrouzes, *Ekthesis nea, manuel des pittakia du XlVe siecle,* în *Revue des etudes byzantines,* XXVII, 1969, p. 47. Cf. şi G. A. Rhalles şi M. Potîes, EtivT<xY[J.a TUU &E£OW xoa UpSv xav6vcov,V, Atena, 1855, p. 502; *Notitia patriarchatus Constantinopolitani,* în *PG,* CVII, 1863, col. 401—402.

[112] *Acta patriarchatus Constantinopolitani,* II, ed. Fr. Miklosich şi I. Miiller, Vindobonae, 1862, p. 167, 174, 178, 202 şi urm.; Hurmuzaki, *Doc,* XIV, 1, p.16 şi urm.

[113] V. Laurent, *Aux origines de Veglise de Moldavie: le tnetropolite Jeremie et l'eveque Joseph,* în *Revue des etudes byzantines,* V, 1947, p. 170.

[114] Tiesenhausen, II, p. 38; Rasid od-Din, II, p. 45.

[115] E. Vîrtosu, *Bogdania, alt nume dat Moldovei,* în *AIIA,* I, 1964, p. 155 şi urm. Cea mai veche menţiune a Moldovei sub acest nume se întîlneşte după toate probabilităţile la cronicarul turc Yazicioglu Aii, autorul unei istorii a selgiucizilor terminată în a.H. 827 (1423/1424) (Cf. A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XUI-lea,* în *Relaţii româno-orientale,* Bucureşti, 1978, p. 172). Termenul a fost împrumutat şi în literatura bizantină tîrzie: MTroySavtix

6 x a) - *Ci.* Laonic Chaloocondil, *Expuneri istorice,* ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, „ 03 94 158, 286, 290. P" 116 *Acta patriarchatus.. .,* p. 241—245, 494; Hurmuzaki, *Doc,* XIV, 1, p. 19—20.

W Bull. Franc, Epitome et supplementum, p. 165, nota 1; Golubovich, *Biblioteca,* TT t> 445 Cf. Şi G. I. Brătianu, *Les Bulgares* o *Cetatea Albă (Akkerman) au debut* ,?« *XlVe siecle,* în *Byzantion,* II, 1925, p. 167, nota 2.

ns Hiw. Iet., P- 339; *CynpacAbatiu cnucoKV,* în *PSRL,* XVII, S.—Peterburg, 1907, ol 27" MarBeft MexoBCKHH (Matliias de Miechow), *TpaKmam o deyx CapMamuRX,* ed. S. A Anninski, Moscova—Leningrad, 1936, p. 131.

na G Strakosch-Grassmann, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242,* Innsbruck, 1893, p. 199.

120 Dlugosz, *Hist. Pol.,* III, p. 277—278; idem, *Vita Sbignei cardinalis et episcopi Cracoviensis,* în *Opera omnia,* ed. Al. Przezdziecki, I, Craooviae, 1887, p. 552.

121 Feje'r, *Codex,* IX, 3, p. 159; Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 61; Mihalyi, p. 38; *DRH, D,* I, nr. 41.

122 Mihalyi, p. 56—57.

122 *Chron Bud.,* p. 337; *Chron. Dub.,* p. 191; Thuroczi, p. 196.

124 Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 160, 162, 169, 197. Cf. şi Fejer, *Codex,* IX, 4, p. 246, 435; *Bull. Franc, VI,* p. 443—444.

125 *Monumenta historica Bohemiae,* II, ed. G. Dobner, Praga, 1768, p. 387.

126 Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 315.

«» *Ibidem,* p. 333, 362, 383; XV, 1, p. 4.

H» *Ibidem,* I, 2, p. 485.

129 *Ibidem,* p. 362, 365; XV, 1, p. 4; R. Manolescu, *op. cit.,* p. 72; *DRH, D,* I, nr. 81, 82, 85.

130 Costăchescu, *DMIŞM,* II, p. 599, 601.

"i *DRH, A,* I, passini.

"2 *CSR, passim; SML, passim.*

133 *SML,* p. 37, 40.

134 C. Moisil, *Legendele monedelor lui Petru Muşat,* în *CNA,* XVII, 1943, 125—126, p. 124—125; G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti,* Bucureşti, 1977, p. 43—65.

135 Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 816; Costăchescu, *DMIŞM,* II, p. 607.

136 Hurmuzaki, *Doc.,* I, 2, p. 826; Costăchescu, *DMIŞM,* II, p. 625.

137 Hurmuzaki, Doc, I, 2, p. 827; Costăchescu, *DMIŞM,* II, p. 628.

13S Cihodaru, *Constituirea,* p. 64—66. Cf. şi L. Şimanshi, şi G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc (II),'* în *AII AX,* X, 1973, p. 135; Ş. Papacostea, *Aux debuts de l'Etat moldave. Considerations en marge d'une nou-velle source,* în *RRH,* XII, 1973, 1, p. 143—144.

133 Acta *patriarchatus...,* p. 528—533; Hurmuzaki, Doc, XIV, 1, p. 32—35.

140 N. Iorga, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun: cel dintîi chip de domn român,* în *AARMSI,* s. II, XXXV, 1912—1913, p. 344.

141 *Viaţa Sf. loan cel Nou de la Suceava,* ed. Melchisedec, în *RIAF,* II, 1884, III, p. 173.

142 *DRH, A,* I, nr. 41, 50, 75, 93, 100, 101, 195, 212, 221.

143 Hurmuzaki, Doc, 1, *2,* p. 599.

144 *NPL,* p. 475; *Let. Voskr.,* p. 240; *EPMOAUHCKOH /lemonucb,* în *PSRL,* XXIII, S.—Peterburg, 1910, p. 163. Părerilor mai vechi, potrivit cărora alcătuirea listei în cancelaria mitropolitului Kiprian al Kievului s-ar fixa între anii 1388 şi 1391 (cf. Al. Andronic, *Oraşele moldoveneşti în secolul al XlV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti,* în *Romanoslavica,* XI, 1965, p. 210), le-a fost opusă recent opinia după care ea ar fi fost redactată în perioada 1394—1396 (cf. E. P. Naumov, *K ucmopuu Aemonucnoao „CnuCKapyccKux aopodos dajibnux u 6AUMHUX",* în *Jletnonucu u xpoпuKU CâopnuK cmameu 1973* a., Moscova, 1974, p. 154—157) sau 1395—1396 (cf. I. B. Grekov, *BocmoHHaa Eepona u ynadoK. 3oAomou Opdu,* Moscova, 1975, p. 341—380).

145 *DRH, A,* I, nr. 11, 23, 50, 67 etc; *DRH, A,* II, nr. 3, 24, 27 etc.

™ *CSR,* p.n6(i55_156i 168; *SML,* p. 55, 58.

Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum secundum codicem Vaticanum nr. 1960, ed. C. Eubel, Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1892, p. 77; *Provinciale...,* în Bull. *Franc,* V, p. 602; Bartholomaeo de Pisa, p. 556 (unde editorii o identifică în mod greşit cu Moldoviţa). Pasajul din izvorul franciscan a fost datat fără o justificare plauzibilă în anul 1345 (cf. W. Abraham, *Biskupstwa ladnskie w Moldawii w wieku XIV i XV,* în *Kwartalnik historyczny,* XVI, 1902, 2, p. 178;

Moisescu, *Catolicismul,* p. 87; R. M. Huber, *A Documented History oi the Franciscan Order (1182—1517),* Milwaukee-Washington, 1944, p. 762), această eroare re-întîlnindu-se ulterior în foarte numeroase lucrări din istoriografia românească, unde se iau în discuție datele listei provinciilor franciscane. Sub cealaltă denumire a sa __ Baia — orașul de pe malul stîng al apei Moldovei este atestat pentru întîia dată în lista de orașe mai sas menționată. Cf. nota 144.

[148] *Codex diplomaticus Prussicus,* ed. J. Voigt, II, Konigsberg, 1842, p. 190. Actul a fost semnalat de E. Kaluzniacki, *Historische Notizen,* în F. Miklosich, *Vber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten,* Viena, 1879, p. 41.

nu p p_ Panaitescu, *Interpretări românești,* București, 1947, p. 44; E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești,* în *DIR, Introducere,* II, p. 473. S-a presupus că și studenții Iacobus de Moldanie și Iacobus de Molda, înscriși la Universitatea din Praga în 1402 și, respectiv, 1410, ar fi originari din orașul de la răsărit de Carpații Orientali (cf. M. P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XIV,* Sibiu, 1944, p. 62), ceea ce ni se pare puțin verosimil. Mai probabilă ar fi proveniența lor dmtr-o localitate cu nume asemănător din Europa Centrală.

[150] I. G. Filitti, *op. cit.,* p. 29.

[151] D. Ciiurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova,* în *SCȘ,* VII, 1956, 2, p. 161; K. Vîrtosu, *Din sigilografia...,* p. 461 și urm., unde se combate da tarea mai eoborîtă a sigiliului, propusă anterior.

[152] C. I. Karadja, *op. cit.,* p. 70, 82, 83.

[153] *SML,* p. 37.

[lbl] Consemnăm aici cazul Imperiului roman și al celui bizantin, al regatului Neapolelui, al principatelor și ducatelor Brandenburg, Braunschweig, Schleswig, Tirol și al cnezatelor de Halici, Novgorod, Poloțk, Riazan etc, al căror nume derivă de la acela al centrului în jurul cărora s-au format.

[1M] Elocvente ni se par cazurile regiunilor românești Maramureș, Oltenia și Crișana, ca și al Renaniei (Rheinland), Moscovei etc.

156 philippi Callimachi *Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem,* ed. S. Kwiatkowski, în *MPH,* VI, p. 23; Georgid a Reychersdorff *Chorographia Moldaviae,* în *SRH—Schivandtner,* I, p. 805; *Călători,* I, p. 248 (Tranquillo Andronico); Antonio Verantio, *De rebus Hungarorum,* în *Scriptores rerum Hungaricarum minores,* II, ed. M. G. Kovachich, Buda, 1798, p. 93; C. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento,* în *BSH,* XVI, 1929, p. 11 (Raffaello Volterrano); V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu acupra scrierii lui Bandinus de la 1646* (extras din *AARMSI,* s. II, XVI), București, 1895, p. 132; M. Po-pescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice,* București, 1978, p. 131 (Andre Țhevet), *144* (Giovanni Botero); I. Lepși, *op. cit.,* p. 39; Ureche, p. 60; Nicolae Costin, p. 55; D. Cantemir, *op. cit.,* p. 52—53; Țara *Moldovei,* ed. G. Ni-colaiasa, în *Revista arhivelor,* II, 1926, 3, p. 375. S-a apreciat, de asemenea, că de la hidronimul Moldova ar deriva numele moldovenilor. Cf. Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei (Cronica polonă),* în *Opere,* ed. P. P. Panai-teseu, București, 1958, p. 209; idem, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor, ed. cit.,* p. 269.

[137] Cf. îndeosebi P. P. Panaitescu, *Interpretări...* p. 44—45; Cihodaru, *Constituirea,* p. 63.

158 v. Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române,* în *RIs,* 28, 1975, 9, p. 1316.

[159] Giurescu, *Tîrguri,* p. 72; Panaitescu, *Introducere, p.* 282.

[180] Indicații bibliografice ample la E. Vîrtosu, *Din sigilografia...,* p. 467 și urm.; T. Bălan, *Numele Moldovei. O istoriografie a problemei,* în *SM,* III, 1973, p. 77—112.

[161] B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor,* I, București, 1875, p. 300; Xenopol, *Ist. rom.,* II, p. 17; Al. Rosetti, *Istoria cuvintelor,* în *SCL,* XXVI, 1975, 1, p. 61.

[1K!] A. V. Boldur, *Originea numelui Moldova,* în *RIs,* 28, 1975, 6, p. 937—939.

[1(53] R. F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina,* II, ed. a 2-a, Cernăuți, 1903, p. 2; Weigand, *Ursprung,* p. 84; Giurescu, *Ist. rom.,* I, p. 224; M. Vasmer, *Russisches etymologisches Worterbuch,* II, Heidelberg, 1955, p. 149.

[164] I. Iordan, *Toponimia românească,* București, 1963, p. 478; Cf. și Al. Rosetti, *Istoria limbii române,* III, ed. a 4-a, București, 1962, p. 87—88; 1. Gheție, Moldova *— cuvînt de origine gotică?,* în *SCL,* XXVII, 1976, 3, p. 307—309.

ie[5] E. Vîrtosu, *Din sigilografia. . .*, p. 473.

IM T. Bălan, *op. cit.,* p. 79—82.

167 *jbidem,* p. 80—81.

i6s Miron Costin, *Cronica Ţărilor Moldovei...,* p. 209.

i*»[9] Chiar dacă întemeierea Băii nu se datorează nomad saşilor — aşa cum credeau undi cronicari (Siinion Dascălul, în Ureche, p. 65; Nieoliae Costin, p. 74), însuşindu-şi o idee pare-se încetăţenită în tradiţia medievală moldovenească — rolul lor la transformarea aşezării în centru urban a fost important. Dealtfel, în tot cursul evului mediu, saşii au reprezentat o componentă etnică însemnată a oopulatiei oraşului. Cf. D. **durea,** *Noi contribuţii la istoricul oraşului Baia,* în *SCŞ,* VI, 1955, 3—4, p. 38—40.

i™ E. Vîrtosu, *Din sigrlografia...,* p. 469; V. Tufescu, *Pe valea Moldovei,* Bucureşti, 1970, p. 18.

ni *Dicţionarul explicativ al limbii române,* Bucureşti, 1975, p. 563.

[172] Fr. Kluge, *Etymologisches Worterbuch der deutschen Sprache,* ed. a 20-a (W Mitzka), Berlin, 1967, p. 492.

[173] A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler,* Iaşi, 1884, p. 116; D. Onciul, *Radu Negru şi originile principatului* ***Ţării*** *Româneşti,* în *SI,* I, p. 390.

PÎNĂ LA MAREA INVAZIE MONGOLĂ DIN 1241-1242

1. CADRUL POLITIC **LA** NORDUL **DUNĂRII DE JOS ÎN PRIMUL** SFERT AL MILENIULUI **AL II-LEA**

■Societatea românească de la est de Carpaţii Orientali a evoluat în cursul evului mediu, ca de-a lungul întregii sale istorii milenare, într-iun strâns şi permanent contact cu celelalte ţinuturi carpato-dunăre-ne, stabilind totodată legături cu statele şi popoarele învecinate, ceea ce a dus, pe de o parte, la realizarea unei unităţi remarcabile a întregului spaţiu locuit de români, iar pe de altă parte, a generat anumite trăsături comune at'ît pentru spaţiul menţionat, cit şi pentru regiunile apropiate geografic. Caracterul peren al acestor legături a determinat o perceptibilă interdependenţă intre dezvoltarea generală a ariei car-pato-dunărene şi cea a zonelor vecine cu ea din Europa Centrală şi Răsăriteană, interdependenţă care a avut oa urinare repercutarea într-o mai mare sau mai redusă măsură a efectelor fiecărui eveniment politic petrecut îinitr-njui anumit teritoriu spre ţările apropiate, chiar atunci cînd nivelul evoluţiei lor economice şi sociale nu era identic. Influenţa regiunilor înconjurătoare asupra spaţiului nord^dunărean a fost mai pregnantă cînd unele din popoarele vecine au încercat să-şi impună dominaţia ori chiar să ocupe efectiv anumite zone din teritoriul cuprins între Car păţi şi Nistru, sau cînd au fost impulsionate de interese confesionale şi comerciale.

Spre deosebire de partea occidentală a continentului, unde in preajma *Anului o mie* se statornicise un climat de stabilitate favorabil consolidării statelor feudale şi luaseră sfârşit marile migraţii, răsăritul Europei continua să fie afectat de intense şi continue mişcări de populaţii, de acute frămînitări în sînul formaţiunilor politice existente, de permanente deplasări ale graniţelor dintre ele.

în această perioadă, dominată de tulburări cu obîrşie foarte diversă, s-a conturat .afirmarea poporului român ca entitate etnică distinctă şi, în pofida vicisitudinilor vremurilor, progresiva sa individualizare şi profilare printre celelalte popoare europene. Cadrul de dezvoltare al poporului român în primul sfert al mileniului ai II-lea a fost nemijlocit influenţat de pătrunderea violentă a neamurilor nomade turanice şi de acţiunile militare ale puternicelor state feudale vecine: Imperiul bizantin, cnezatele de Kiev şi Halici şi regatul ungar.

Sîîrşitul mileniului I găsea Bizanţul în plină epocă de restaurare, într-o amplă *reconquistă* pe toate fronturile. în urma succeselor militare ale lui Ioan I Tzimiskes (969—976) şi ale predecesorilor săi, hotarele imperiului ajung din nou de la Caucaz la Adriatica şi de la Eufrat la Dunăre, amintind epoca de glorie a lui Justinian I. Deşi de la

căderea graniței dunărene, la începutul secolului al Vll-lea, pînă la restabilirea sa în anul 971, statul bizantin cunoscuse schimbări structurale, inteiresul său pentru ținuturile de pe cursul inferior al Dunării, ca zonă strategică de prim rang, rămăsese intact, marele fluviu fiind totodată o arteră comercială de importanță continentală[1]. Acest interes a determinat şi înfiinţarea în apropierea deltei sale a unei noi *strategii* — Mesopotamiia Occidentală — atestată într-un *tăktikon* păstrat la Escorial. Cu toate că asupra localizării ei exacte nu dispunem de informații pre-• cise există anumite argumente care permit să se presupună că cel puțin o parte a acestei strategii se întindea şi în stingă Dunării[2]. Moartea împăratului Ioan Tzimiskes şi anarhia ce a urmat în vremea războaielor civile din prima parte a domniei lui Vasile II (976—1025) au anulat în mare măsură rezultatele succeselor militare obținute şi au permis bulgarilor să restabilească parțial vechea situație: din Balcani. Supraviețuirea administrației bizantine la gurile Dunării în fața contraofensivei bulgare şi a atacurilor nomazilor turci este puțin probabilă. Deabia după preluarea întregului Paristrion în 1001, după victoria decisivă din 1014 şi capitularea Bulgariei din 1018, ținuturile sud-dunărene au fost transformate în mod durabil în provincii bizanitine, vecinătatea lor Inriurind considerabil regiunile româneşti din stînga fluviului. In aceeaşi perioadă Constantinopolul a ținut să-şi sublinieze autoritatea şi pe litoralul nord-pontic, declanşînd în anul 1016 o puternică expediție navală împotriva Chazariei.

Influența Bizanțului în stînga Dunării devenise un fapt real încă înainte de deznodămîntul final al războaielor cu bulgarii. Elocvent în acest sens ni se pare şi faptul că, deşi bulgarii au reuşit să intre în legătură cu pecenegii şi să obțină promisiunea sprijinului lor, atacul turanicilor n-a mai avut loc[3] probabil datorită intervenției diplomației greceşti. Dealtfel, în întreaga domnie a lui Vasile II Bulgaroctonul nu s^au înregistrat invazii ale pecenegilor peste Dunăre.

In vremea urmaşilor săi, triburile pecenege s-au afirmat cu deosebită vigoare în şesul dunărean ea o nouă forță politică[4]. Deşi prima lor atestare la gurile fluviului datează din ultimul deceniu al secolului al ÎX-lea, iar pătrunderi izolate au avut loc în mai multe rînduri şi în secolul următor, întărirea pecenegilor în Cîmpia Dunării, corespunzînd desigur cu aşezarea lor în masă, s-a profilat de-abia în primele decenii ale secolului al Xl-lea. Riposta lipsită de energie şi postarea pe poziții defensive a conducătorilor imperiului, proveniți din rmdurile aristocrației civile, _în fața agresorilor de la hotarele nordice a dus la pierderea totală a controlului politic asupra regiunilor extracarpatice, ceea ce a favorizat consolidarea stăpînirii neamurilor turanice nomade în şesul Dunării. Populația românească nu era încă în măsură să se opună în mod eficient forței de şoc pe care o reprezentau triburile de călăreți de stepă^ Lipsa unei puternice centuri de aşezări fortificate de-a lungul Dunării lăsa cîmp liber acțiunilor de pradă ale pecenegilor. Aceste acțiuni încetează după 1036 timp de aproximativ un deceniu, odată cu intrarea în vigoare a unui tratat de pace între Constantinopol şi nomazii Convinşi de ineficacitatea măsurilor militare, politicienii greci au acceptat, desigur, ideea plății stipendiilor către adversari.

O nouă perioadă de diminuare a pozițiilor Bizanțului în nordul Peninsulei Balcanice s-a conturat atunci cînd Constantin X Monomachos

(1042—1055) a fost nevoit să accepte stabilirea în imperiu a grosului efectivelor pecenege, decizie cu repercusiuni din cele mai nefaste pentru statul său, deoarece a fost timp de mai multe decenii sursa unor tulburări continue. Coalizarea turanicilor ou diferite grupuri locale dizidente a dus la desprinderea unor teritorii de sub autoritatea Constantinopolului. Decăderea marinei de război a prejudiciat, de asemenea, asupra intereselor bizantine la Dunărea de Jos. Pe fondul hărţuielilor repetate cu pecenegii s-a produs invazia uzilor. Ei nu au staţionat aproape deloc în ţinuturile nord-dunărene, care nu le ofereau siguranţă în faţa presiunii crescînde a cumanilor. Acţiunile lor dispersate şi bolile epidemice au înlesnit succesul armatelor imperiale, înlăturîndu-se astfel mult mai uşor decît se aştepta o remarcabilă putere militară. Concomitent cu disputele cu pecenegii şi uzii, Bizanţul a avut de înfruntat în provinciile sale anatoliene pe turcii selgiucizi, iar înfrîngerea suferită la Mantzikert în 1071 — una din cele mai grave înregistrate vreodată de imperiu — i-a diminuat substanţial capacitatea de a face faţă confruntărilor externe. Aşa se explică de ce la începutul domniei lui Alexe I Comnenul (1081—1118) stăpînirea reală a statului nu depăşea ou mult perimetrul capitalei, ceea ce a impus un efort cu totul excepţional din partea administraţiei, întîi pentru salvarea şi apoi pentru consolidarea Bizanţului,

Dificultăţi deosebite a creat imperiului situaţia din Paristrian, unde forţele locale sprijinite de pecenegi căutau să-şi dobîndească autonomia. Definirea formei de organizare a ţinuturilor pariatriene — detaşate temporar de sub controlul Constantinopolului — precum şi a compoziţiei etnice a populaţiei lor, au reprezentat surse de aprinse controverse între specialişti, generînd nu o dată apariţia unor opinii ou caracter strict exclusivist. în vreme ce câţiva medievişti au susţinut -existenţa unor formaţiuni politice româneşti în regiunea dintre Dunăre şi mare[6], alţi istorici au contestat sau au minimalizat aportul românilor la evenimentele din spaţiul amintit[7]. Divergenţele de păreri se datoresc faptului că în opera Annei Comnenai —■ principalul izvor asupra domniei tatălui ei, Alexe I — pentru desemnarea numelor de popoare contemporane s-au folosit etnonime antice, demult ieşite din uz. Opoziţia dîrză făcută de vlahi politicii imperiale îşi găseşte o confirmare elocventă într-un pasaj extrem de interesant din *Cronica* patriarhului Antiohiei, Mihail Sirianul, compusă în siriacă la sfîrşitul secolului al Xll-lea. După cîte ştim, pasajul respectiv a rămas neutilizat pînă în prezent în legătură cu istoria românilor. Făcîndu-se bilanţul faptelor mai importante ale lui Alexe I, în cronică se afirmă că, datorită inteligenţei sale, el a reuşit să elibereze oraşele greceşti de franci, cumani, sîrbi şi vlahi (3a-*lakaye)* şi, luptîndu-se cu toate aceste popoare, a păstrat integritatea imperiului[8]. Deşi în lucrarea arhiereului monofizit din Antiohia lipsesc precizările privind localizarea şi datarea mai exactă a faptelor relatate, ţinînd cont de informaţiile altor izvoare asupra evenimentelor din vremea lui Alexe I Comnenul, considerăm că s-au avut în vedere vlahii din Paristrion de la sfîrşitul deceniului al 9-lea al secolului al Xl-lea, Mihail Sirianul oferindu-ne una din cele mai evidente probe ale afirmării politice a populaţiei româneşti din Balcani în cea de-a doua jumătate a secolului al Xl-lea.

Prin victoria categorică din 1091, obţinută la Debunion, în Traeia, care a dus la înlăturarea pecenegilor «a forţă militară marcantă din Peninsula Balcanică, s-au creat condiţiile redobîndirii controlului asupra provinciilor dunărene. Ţinuturile de la nordul fluviului reintrau astfel din nou în sfera intereselor Bizanţului, de daita aceasta nu vremelnic ci pentru aproape un secol, cît timp tronul a revenit dinastiei Comnendlor.

Politica bizantină la Dunărea de Jos s-a interferat uineon cu cea a cnejilor kievieni. După eşecul campaniilor lui Igor spre Oonstantinopol şi iale lui Sviatoslav în nord-estul Peninsulei Balcanice, ambiţioasele planuri expansive ale principilor de la Kiev spre Bosfor şi gurile Dunării au fost multă vreme abandonate, iar cînd au apărut condiţii pentru a fi puse din nou în practică a intervenit neoesitaitea redimensionării lor conform noilor realităţi politice. Posibilitatea înaintării unei armate de la Nipru pînă spre Dunăre era în secolul ial Xl-lea aproape cu totul exclusă, nu atît datorită distanţei mari, ci faptului că trebuiau străbătute regiuni întinse controlate de călăreţii turanici. In plus, populaţia slavă aflată în secolul al X-lea în dependenţa onezaitului kievian şi care locuia mai aproape de Dunăre — cea din bazinul mijlociu al Nistrului — suferise grele lovituri din partea pecenegilor şi fusese nevoită să-şi abandoneze centrele fortificate şi să se retragă spre nord.

Pe baza datelor din cronici, multă vreme s-a considerat că înitre Nistru, Dunăre şi Marea Neagră locuiau aitit tiverţii cît şi ulicii[9]. Identificarea 'capitalei ulicilor, Peresecen — supusă în anul 940 de voievodul Svemeld, aflat în serviciul cneazului Igor[10] — cu satul Pereseeina de lingă Orhei, venea în sprijinul presupusei localizări a ulicilor în bazinul Nistrului[11]. Cercetările mai recente indică, pe baza .analizei comparate a materialului arheologic, că aşezările ulicdlor se grupează de o parte şi de alta a cursului superior al Bugului de Sud[12], în vreme ce principalul lor centru era situat probabil pe rîul Stugna, afluent de pe dreapta Nipruiui, unide este menţionat şi în lisita oraşelor vechi-ruseşti alcătuită în jurul anului 1395[13]. In acelaşi timp, aşezările dintre Nistru şi Răut, întărite cu val de pămînt şi palisadă de lemn, ca cele de la Alcedar, Echimăuţi, Lucaşovca, Mateuţi, Rudi, Ţarevca etc, au fost atribuite tiverţilor[14] sau atît tiverţilor cît şi ulicilor[15]. De curînd s-a emis ipoteza, potrivit căreia aceste aşezări ar fi aparţinut de fapt numai ulicilor, în vreme ce tiverţii ar fi locuit în tot restul Moldovei, alcătuind una din componentele etnice ale culturii „balcano-dunărene" (Dridu) în aria ei răsăriteană de răspândire[16]. Cetăţile menţionate au fost distruse desigur de nomazii turanici: cele dintre Nistru şi Răut la începutul secolului al Xl-lea, iar cele aflate mai la nord, tot pe Nistrul mijlociu, în a doua jumătate a acestui secol sau. cel mai. tîrziu la începutul secolului al XII-lea[17]. într-o perioadă anterioară, probabil încă în cursul secolului al IX-lea, dispăruseră şi aşezările slave răsăritene din zona Nistrului inferior, în locul lor întîlnindu-se aşezări de tip Dridu. Elocventă în acest sens este situaţia din aşezarea fortificată de la Calfa, unde s-a constatat că nivelul de locuire Dridu din secolele IX-—X succede pe acela de factură slavă din secolele VIII—IX[18]. Dealtfel, informaţia consemnată în *Povestea anilor de demult,* unde se relatează că urmele cetăţilor ulicilor şi tiverţilor ar mai fi vizibile în

momentul redactării cronicii[19], adică la începutul secolului al XH-lea, arată că părăsirea lor avusese loc într-o perioadă anterioară nu prea îndepărtată.

Prin distrugerea acestor puncte fortificate ale populației slave dispăreau prezumtivele baze de atac terestru spre gurile Dunării ale principilor de la Kiev, acestora rămînîndu-le să folosească căile navigabile. Flota kieviană cunoscuse insă o decădere accentuată îneepînd din secolul al Xl-lea, cînd rolul varegilor, recunoscuți ca excelenți navigatori, s-a diminuat considerabil în cadrul armatei oneziale. Ultima încercare de atac naval asupra Constantinopolului s-a produs în anul 1043, urmîndu-se drumul obișnuit de-a lungul litoralului vest-pontic, pe la locul de vărsare al Dunării în Marea Neagră[20].

In deceniile următoare izvoarele contemporane semnalează în cîteva iînduri implicarea principilor ruşi la anumite evenimente din regiunile dunărene, a căror prosperitate economică le stârnea interesul. In anul 1097 cneazul Vasilko Rostislavici mărturisea că avusese intenția de a supune Bulgaria dunăreană[21], ambiție rămasă neîmplinită, ca și pentru ceilalți predecesori ai săi. Acțiuni de amploare ar fi avut loc, potrivit *Poveştii anilor de demult,* în cursul anului 1116, cînd Leon, ginerele marelui cneaz Vladimir Monomiahul, ar fi ocupat citeva oraşe dunărene. După asasinarea acestuia la Dristra, din ordinul împăratului Alexe I, Vladimir .a dispus instituirea de *posadnici,* adică un fel de administratori, în oraşele cucerite. Cronica nusească relatează că, tott în cursul anului amintit, Viaceslav şi Foma Rotiboriei au încercat fără succes să captureze Dristra, desigur tot din dispoziția; cneazului de la Kiev, eşec după care s-au reîntors în țara îor[22]. Aceste informații ale cronicii kieviene nu sînt confirmiaite şi de izvoarele greceşti, care nu înregistrează nici un conflict cu ruşii în anii 1116, constatare ce a provocat îndoieli în privința autenticității ştirilor de proveniență rusească. De aceea, s-a formulat părerea că letopisețul menționat redă evenimente cu caoracteir legendar şi că în pasajul respectiv s-ia strecurat o confuzie cu expediția din 1094 — inițiată de un pretins fiu al lui Rom'an IV Diogenes cu sprijinul cumanilor[23] — atestată şi ea în izvoarele ruseşti, unde este datată însă în anul 1095, iar pretendentul la tron poartă numele de Devghewevici[24]. Se remarcă, între altele, că numele ginerelui cneazului kievian — Leon — era identic cu cel al fiului împăratului Rom» IV, nume care, potrivit Annei Comnena, fusese preluat de ian posterul din 1094[25]. Este foarte posibil ca, pentru a justifica declanşarea expediției kieviene în regiunile dunărene, autorul letopisețului să fi inserat şi episodul despre pretendentul grec de origine imperială.

Nici încercarea din 1116 şi nici altele întreprinse de cnejii de la Kiev nu au dus la ocuparea durabilă a unor puncte întărite in ținuturile de la Dunărea inferioară, dincolo de stepele unde sălăşluiau nomazii turanici, aşa cum reuşiseră la Tmutarakan în Strimtoarea Kerci. Întărirea deosebită a Bizanțului în vremea domniei Comnenilor, epocă în care imperiul redevenise o mare putere politico-militară, limita aproape complet şansele celor ce rivneau să-i ştirbească controlul la Dunărea de Jos.

In această perioadă politica Constantinopolului față de noii invadatori ai Cîmpiei dunărene se restructurează, în sensul că nu mai poartă o amprentă defensivă, ca în secolul aâ Xl-lea, ci dervine mai incisivă şi

plină de mobilitate. Aşa se explică riposta promptă primita de cumani la unele din atacurile lor de pradă din Balcani. In 1114 Alexe I, ajuns la Vi din în urmărirea nomazilor, a trimis un corp ■expediţiooar în stânga Dunării pentru a-i nimici, dar acesta s-a reîntors fără să fi reuşit să angajeze vreo luptă[26]. Avînd în vedere locul ei de declanşare, incursiunea 'bizantină sna desfăşurat desigur în sudul Olteniei.

în anul 1148 Manuel I (1143—1180) i-a urmărit personal pe cumani la nordul fluviului, trecând cu bărcile peste două rîuri navigabile pină la mumtele *Tegu Ormon (opoc,* Tevou 6p(i.ov), despre care Kinnamos precizează că ajungea pînă la hotarele *Taurosciției*[27]. Determinarea itinerarului expediţiei lui Manuel I Comnenul prezintă dificultăţi, provocînd dezacorduri între specialişti[28]. Asemănarea de nume între Tegu Ormon şi Teleorman ar pleda pentru localizarea sa în Cîmpia muntea*-nă[29]. Pe de altă parte, se observă că, în textul istoricului bizantin, Tegu Ormon este categorisit drept „munte", formă de relief neîntîlnită însă în ţinutul de şes al Teleormanului. De asemenea, rîurile din zonă, Vedea" Şi Teleormanul, iau debit redus şi nu sînt navigabile, putînd fi trecute uşor prin vaduri. Precizarea că muntele amintit înainta pînă spre graniţele Taurosciției, denumire prin care erau desemnate ţările ruseşti, pare să indice ca ţintă a campaniei o regiune apropiată de Halici, deci mai probabil Moldova[30], în acest caz cele două rîuri fiind eventual Prutul şi Şiretul, ambele navigabile. în sprijinul ipotezei că expediţia împăratului viza sudul Moldovei sau estul Munteniei vine precizarea izvoarelor că Manuel, aflat la Philippopolis (azi Plovdiv) în momentul primirii ştirii despre invazia cumanilor, s-a îndreptat spre est, la Anchialos, situat pe ţărmul mării, şi de aici spre Dunăre.

Spre mijlocul secolului al Xll-lea, situaţia politică la Dunărea inferioară şi mijlocie aduce noi complicaţii pentru diplomaţia bizantină datorită întăririi regatului arpadian şi a cnezatului hali cian. între Bizanţ şi Ungaria s-au angajat lupte înverşunate pentru supremaţie în nord-vestul Peninsulei Balcanice. Incercînd să-şi găsească un aliat sau cel puţin să-şi asigure neutralitatea unui prezumtiv adversar, imperiul a căutat o apropiere de Haliri[31]. Dependenţa din punct de vedere confesional a mitropoliilor ruseşti faţă de Canstantinopol permanentizau contactele între cele două state şi confereau imperiului o autoritate deosebită. Atunci cînd ungurii au atacat Halioiul în 1149, Manuel I a ripostat intervenind în sprijinul cnezatului rusesc[32]. Interesul faţă de evenimentele din Rusia explică de ce cercurile conducătoare din Bizanţ au acordat azil sau chiar anumite domenii din vecinătatea Dunării unor principi ruşi care fuseseră siliţi de împrejurări să-şi părăsească ţara[33]. Pentru a obţine bunăvoinţa cneazului Iaroslav Osmomîsli, perseverentul său. adversar Ivan Rostislavici a fost otrăvit în anul 1162 la *Selun* (Thessalonic), unde îşi căutase refugiul[34].

^Cursul relaţiilor cu Haliciul n-a cunoscut mereu un sens ascendent, căci şi Ungaria acţiona în spiritul apropierii de onezaitul rusesc. Contractarea căsătoriei lui Ştefan III cu fiica lui Iaroslav Osmomîsli era menită sa asigure această apropiere. Deteriorarea legăturilor între Constantinopol şi Haliei explică de ce dizidentul Andronic Comnenul se hotărîse sase refugieze tocmai în Rusia haliciană, atunci cînd scăpase din închisoarea unde fusese aruncat de împărat. Bizanţul a întreprins demer-'uri diplomatice speciale pentru a restabili relaţiile cu statele ruseşti

trimițînd în anul 1165 o solie la Kiev, condusă de un membru al familiei imperiale, ceea ce arată cit de mult preț se acorda reușitei misiunii sale. Rezultatele 'ambasadei s-au soldat cu un bilanț pozitiv, fiind reîntronată influența Canstantinopolului asupra cnejilor ruși, inclusiv a celui halieian, și obținîndu-se o cooperare la politica externă bizantină. Atenția deosebită a conducătorilor startului bizantin pentru menținerea unui climat politic favorabil imperiului la nordul Dunării de Jos s-a manifestat și prin grija cu care s-a acționat pentru readucerea la normal a relațiilor cu Andronic Comnenul. Prințul de neam imperial, nereușind desigur să obțină sprijinul militar al cnezatului haliciajn, hotărîse să atragă de partea sa pe cumanii nord-dunăreni într-o acțiune îndreptată împotriva vărului și rivalului său, împăratul Manuel I[35]. împăcarea cu Andronic se realizase într-un moment cînd ungurii declanșaseră noi acțiuni contra Bizanțului.

Manuel I a inițiat în anii 1166 o abilă campanie împotriva lor. în vreme ce la Dunărea mijlocie protospătarul Alexe întreprindea manevre menite să distragă atenția adversarilor săi, atacul principial fusese încredințat lui Leon Vatatzes, care și-a dirijat trupele dinspre ținuturile de lîngă Pontul Euxin, de unde bizantinii nu mai năvăliseră niciodată împotriva ungurilor. în armata sa fuseseră recrutați „un mare număr de vlahi" *(Blâxav* TCOX&V OUIXOV)[36], pe care unii istorici îi consideră originari de la nordul Dunării, ceea ce ni se pare însă puțin probabil, căci nu ne putem imagina ca strategul grec să fi pornit campania fără ca armata sa să ou fi fo;st pe deplin constituită și să se fi bazat pe înrolări dintr-un teritoriu destul de puțin cunoscut pentru el. Este dec* mult mai plauzibil ca vlahii din trupele lui Vaitatzes să fi provenit din Paristrion[37], de unde fuseseră solicitați, așa cum s-a emis ipotezia, și pentru faptul că puteau să fie folosiți ca translatori în regiunile nord-dunărene, unde populația predominantă era cea românească[38]. Succesul lui Vatatzes 1-a determinat pe bazileu să dispună trimiterea unui nou corp expedițiomar, pus de data aceasta sub comanda supremă a lui Ioan Dukas, spre a ataca ,,pe hunii care locuiau în vecinătatea Taurosciției" (eş *xohc, Ttpoauiv.ouv^y.c,* TTJV Taupoaxu-9-ixTjv *htj.fia.'hsZv* Ouvvouq) — adică pe ungurii învecinați cu Rusia haliciiană — după ce a străbătut întinderi mari și nepropice acțiunilor ofensive[39]. Aceste date, din care ar rezulta că în drumul său Dukas traversase o parte a Moldovei, se află în vădită contradicție cu informațiile dintr-o epigramă anonimă —- probabil contemporană Comneinilor, inclusă într-un codice grecesc păstrat la Veneția ■— unde se specifică că generalul bizantin ar fi trecut Dunărea pe la Vidin[4'J]. Neconcordanța dintre cele două izvoare ne lasă în imposibilitatea ele a decide asupra itinerarului armatei lui Ioan Dukas. în ceea ce-1 privește pe Leon Vataitzes, este posibil ca el să se fi îndreptat din nordul Dobrogei spre zona curburii Carpaților, trecînd apoi în sud-estul Transilvaniei.

Grija cu care Bizanțul s-a ocupat de restabilirea legăturilor amicale cu HaJiciuil și de realizarea reconcilierii cu Andronic Comnenul par a indica faptul că proiectul unei desfășurări de forțe în spațiul extracarpatic, destinată atacului regatului arpadian prin învăluire, prinsese contur cu mult înainte de declanșarea sa. în același scop trebuia să se fi asigurat neutralitatea cumanilor din Cîmpia Dunării. Obținerea bunăvoinței căpeteniilor cumane nu reprezenta o dificultate insurmontabilă

neutru diplomații de pe malurile Bosforului, chiar dacă divergențelei© cu ălăreții nomazi se repetau periodic. In sprijinul afirmației noastre se noate aduce faptul că un detaşament ai 'cumanilor de la Dunăre se afla *in* serviciul lui Manuel I Comnenul în vremea luptelor purtate în 1176 cu turcii selgiueizi din Asia Mică[41].

Cu 'tot succesul expedițiilor nord-dunărene din 1148 şi 1166, Imperiul bizantin n-a reuşit să-şi extindă dominația politică nici în Muntenia si nici în Moldova[42]. Atît argumentele de ordin istoric cit şi acelea arheologice se opun unei astfel de concluzii. Feudele acordate de împărat principelui rus Vladislav şi miai tîrziu lui Vasilko într-un ținut lîn^ă Dunăre — roxpaTov "Icrc-pou[43]— nu se aflau la nordul fluviului, cum s-a& presupus[44], ci la sudul său. Impunerea autorității bizantine în stînga Dunării nu se puteia realiza atîta timp cîit triburile cumane se mențineau în această regiune. Or, prezența lor în şesul dunărean, nepericlitată nici de statele feudale învecinate, nici de comunitățile locale româneşti, a fost mereu amintită de izvoarele vremii.

Deşi asupra' poziției cercurilor conducătoare constantinopolitane față de: românii nord-dunăreni în perioada Comnenilor nu dispunem de date, se poate aprecia că imperiul nu a fost lipsit de interes față de o populație ce adoptase creştinismul de rit ortodox, cu care întreținea vechi legături. Conform concepției politice elaborate de Bizanț, în lumea ortodoxă puterea supremă era reprezentată numai de împărat şi patriarh, ceilalți suverani laici şi ecleziastici fiind considerați subordonați[43]. Dacă din punct de vedere al ierarhiei bisericeşti autoritatea patriarhiei nu era contestată, din punct de vedere politieo-administrativ feudalii locali din aria ortodoxismului se sustrăgeiau pretențiilor de dominație ale bazileului, atît timp cît acesta nu dispunea de mijloace eficace pentru a-i oonstrînge să-i recunoască supremația. în ceea ce priveşte comunitățile româneşti de la est de Carpați, ele erau în mod indirect dependente în privința ierarhiei spirituale de biserica constanținopolitană, dar nu puteau fi determinate să se supună *de facto* curții imperiale.

în cursul secolului -al XH-lea, în regiunile slave aflate în vecinătatea nord-estică a Moldovei s-au. conturat noi realități politice. Ca urmare a fărîmițării feudale — a căror simptome începuseră să se evidențieze în a doua jumătate a secolului al XI-lea, maniifesitîndu-se mai pregnant după moartea lui Vladimir Monomaihul (1113—1125) — coeziunea statului kievian a slăbit mult, pc-rmițînd desprinderea mai multor cnezate autonome. Încă de la începutul secolului al Xll-lea s-a individualizat în cadrul Rusiei kieviene ținutul Haliciului, devenit curînd centrul unui cnezat, unit mai tîrziu cu Wolhynia. O marcantă perioadă de prosperitate şi o creştere a rolului său initennațional a cunoscut acesta în vremea domniei lui Iaroslav Osmomîsli (1153—1187)[46].

Pe baza conținutului aşa-numitei „diplome bîrlădene- din anul H34, un fals din secolul trecut, şi *&* cîtorva informații destul de ambigue, culese din literatura istorică medievală, unii istorici au susținut *oona fide* sau urmărind anumite scopuri că în cursul secolului al XII-lea statul halician şi-ar fi extins dominația asupra Moldovei[47]. Această ,,teorie" tendențioasă a apărut într-o perioadă cînd țarismul căuta jusimoări în pretinse realități ale trecutului pentru politica sa agresivă ^ Dunărea de Jos.

In acest sens <a fost evocată referirea din poemul istoric *Cîntec despre oastea lui Igor* privind autoritatea cîştigaită de Iaroslav Osmomîsli: no^nept ropbi yropcKbift/cBOHMH JKejii.3HbiMH njn>KH, /3acTynHB'b KOpcneB H nyTb,/3aTBopHB'b HyHaro BopoTa, /Me^a 6peMeHH Hpe3T> o6jiaKbi/cy,m>i pHflH AO *JXynan.* (Tu, munţii ungureşti inai zăvorit / ou oştile-ţi de fier, / craiului tăindu-i drumul / Dunării zăgăzuindu-i porţile, / zvîrlind prin nouri bolovanii grei, / statornicind judeţul tău pînă la Dunăre)[48], în dorinţa de a reliefa prestigiul şi puterea principelui halician, autorul poemului a recurs la procedeul hiperbolizării, fapt pentru care foarte multe din informaţiile oferite nu pot fi preluate *ad literam.* Inexactă este, între altele, şi ştirea privind statornicirea administraţiei lui Iaroslav la Dunăre, ştire ce se încadrează în şirul informaţiilor cu caracter fabulos de felul celor potrivit cărora cneazul de la Hali ci s-ar fi aflat în posesia unui tron de aur, sau că ar fi săgetat sultani din ţări îndepărtate, exagerări reîntîlnite şi într-un pasaj imediat anterior, unde se spune că Vsevolod ar putea seca Donul cu coifurile[49]! Această densitate de ficţiuni impune multă circumspecţie în operaţia de a discerne între ce eate legendar şi real în poem.

De asemenea, în sprijinul părerii că dominaţia haliciană s-ar fi extins pînă la Dunăre se menţionează ştirile privind replierea în mai multe rânduri spre cursul inferior ai fluviului a lui Ivan Rostislavici poreclit Berladnic, pretendent la tronul Rusiei haliciene. Pentru prima oară el este semnalat la Dunăre în anud 1144, cînd fusese izgonit de cneazul Vladimir, după o tentativă nereuşită de a-1 detrona. Fără să încerce să-şi refacă forţele, Ivan Rostislavici s-a îndreptat de îndată spre Kiev, sperînd în ajutorul cnejilor de acolo, aflaţi într-un conflict mai vechi cu cei halicieni[50]. Singura sa şedere ceva mai îndelungată în ţinuturile dunărene a avut loc în anul 1159, prilej folosit pentru a prăda, împreună cu cumanii, doua corăbii ale pescarilor din Hali ci, după care, însoţit de „mulţi cumani" şi de berladnici, ai întreprins o nouă acţiune — terminată, de asemenea, fără succes •— pentru dobândirea puterii în Rusia haliciană[51]. După cum rezultă din această rezumare a informaţiilor cronicilor ruseşti, prezenţa efemeră a lui Ivan Rostislavici în regiunile nord-dunărene nu implică nicidecum apartenenţa acestora la statul haOician. Refugierea prinţului dizident în Moldova dovedeşte, dimpotrivă, că acolo nu se exercita autoritatea suveranilor ţării împotriva cărora lupta ei.

Nici acordarea de posesiuni la Dunăre unor principi ruşi de către împăratul bizantin nu poate fi interpretată ca o dovadă a extinderii teritoriale a 'cnezatelor ruseşti, căci respectivele posesiuni nu erau anexate acelor cnezate, ci rămâneau în componenţa Bizanţului, oa feude subordonate bazileudui. Identificarea unor centre ca Dţinul, Berladul şi MaupoxocuTpou ^TOI Nsaţ 'Pcoataţ — prezentate în izvoarele medievale drept puncte aflate în zona de acţiune a cnejilor ruşi — cu Vicina sud-dunăreană, cu Bîrladul şi, respectiv, Cetatea Albă din Moldova, a reprezentat un alt argument în favoarea tezei potrivit căreia autoritatea Haliciulud se manifesta asupra regiunilor est-carpaitice[52]. Aşa cum vom avea prilejui să arătăm mai jos, centrele menţionate nu se localizează însă în ţinuturile de la Dunărea de Jos.

Cercetările arheologice din ultimele decenii confirmă în mare parte datele menţionate. Cele mai sudice urme de factură haliciană, în afara

■ canturilor, se întâlnesc în bazinul superior al Prutului, pe cursul mij-
1™ u al Nistrului şi în bazinul Răutului. Aşezările din nord-estul Mol-
f vei dintre Prut şi Nistru, de unde provine ceramică cu analogii în cnezatul Haliciului, au fost atribuite aşa-numiţilor „izgoniţi" *(meonu,u),* fugiati de pe cuprinsul cnezatului amintit[53], ipoteză care necesită însă probe convingătoare pentru a putea fi acceptată. Chiar dacă am admite ă în regiunea memţioniată locuiau — înainte de a fi absorbiţi în masa românească ■__ şi grupuri slave, nu este dovedit că acestea s-ar fi aflat în stricta, dependenţă a cnejilor halicieni.

In ceea ce priveşte toponimele şi hidronimele slave din Moldova, ele nu pot servi ca argumente pentru a justifica o dominaţie politică, ci fac numai dovada convieţuirii îndelungate a populaţiei româneşti; cu cea slavă, înainte ca aceasta din urmă să fi fost supusă asimilării. Aceeaşi explicaţie se admite şi pentru cuviinţele de uz comun de origine slavă răsăriteană pătrunse în limba română, cu deosebire că acestea au fost adoptate şi mai tîrziu, prim intermediul limbii oficiale — cea slavă — utilizată în biserică şi oaineelaria domnească, ca şi prin contactele directe dintre români şi slavi, normale pentru popoare învecinate[54]. Procesul de influenţare a fost bivalent, căci şi limba ucraineană conţine numeroase împrumuturi lexicale din limba română[55]. Fenomenul asimilării slavilor în masa romanică se pare că a durat în Moldova o perioadă mai îndelungată decît în celelalte provincii româneşti.

Studiul detaliat al datelor de geografie istorică din cronicile ruseşti arată că hotarele Rusiei halieiene nu depăşeau spre sud Uşiţa şi Kuceiimitnul[56], neiaicluzîmd deci Moldova, şi că au rămas aproape neschimbate pînă la integrarea^ Haliciului la regatul polonez la mijlocul secolului ial XIV-tea. O ocupare de către Halici a zonelor de cîmpie norddunărene era cu totul exclusa, fiind cunoscut că acestea intraseră sub controlul politic al cumanilor, care le foloseau ca baze de atac împotriva Bizanţului şi Ungariei.

în ultimii ani de guvernare a dinastiei Comnenilor, amplitudinea eforturilor politice ale Bizanţului, disproporţionată faţă de forţele sale reale, a slăbit capacitatea de a rezolva problemele interne şi de a riposta eficient în faţa duşmăniilor externi. înfrîingeirea provocată de St\ltanatul de Iconium la Myriokephalon, ofensiva regilor normanzi din Italia meridională şi cucerirea temporară *a* Thessalomieului, ;al doilea oraş *al* ^m'Pierīului, rivalitatea cu Veneţia şi cu suveranii occidentali, răscoala sîrbiior, ca şi izbucnirea revoltei vlahilor şi bulgarilor, soldată cu crearea unui puternic stat independeimt între Dunăre şi Balcani, au însemnat lovituri extrem de grave pentru Bizanţ. Suveranii mediocri din dinastia, Angheliior n-au reuşit să găsească soluţii fericite pentru a redresa situaţia statului.

Succesul răscoalei vlahilor şi bulgarilor a fost legat şi ide strînsa colaborare a _ populaţiilor ele pe'ambele maluri ale Dunării. Conducătorii răscoalei au căutat mereu sprijin în stînga fluviului, venind chiar personal acolo, cînd mersul evenimentelor mu le era favorabil. De mare a_3Utor ie-a fost în disputele cu Bizanţul, iar mai tîrziu cu Imperiul laan, mobila şi întrepriinzătoarea cavalerie uşoară a cumanilor. Populaţia romanească din regiunile extracarpatioe a susţinut şi ea pe Asăneşti. operarea ei la lacţiuirile antibizantine reiese din cîteva .pasiaje ale cronicii lui Nicetas Choniates. Într-unui dim acestea se arată că Petru

şi Asian, refugiaţi la nordul Dunării în faţa ofensivei lui Isaiac II Anghelos din 1186, s-au unit cu *sciţii,* adică cu cumanii, şi au adunat un mare număr de aliaţi (rcXeiaTov sxet&ev crua[j.axix6v)[5V], pricnitre care[1] este de presupus că se găseau şi români nord-dunăreni. Participarea -acestora la luptele Asăneştilor rezultă mai clar dintr-un alt capitol al cronicii, unde se relatează că în primăvara lui 1199 cumanii şi o ceată de vlahi au trecut Dunărea prădînd oraşele din Tnaeiia (SxuQ-oa [XETĂ jxoîpaţ BXâ/cov TOM "Icrupov SiajîavTeq Toîţ *Qpa.tuy.oZt;* 7io>ia[j.aaiv)[58]. Receptivitatea cu care românii din stînga Dunării au răspuns la solicitarea Asăneştilor îşi află desigur explicaţia şi în legăturile tradiţionale intre populaţiile de pe cele două maluri ale marelui fluviu, precum şi în faptul că în fruntea mişcării de emancipare din Balcani se aflau căpetenii de acelaşi neam cu populaţia majoritară din spaţiul ca^pato-dunărean.

In aceste condiţia deteriorarea relaţiilor Bizanţului cu populaţiile din ţinuturile extracarpatice a fost firească. Pentru a împiedica sprijinirea Asăneştilor de către cumanii din Moldova, diplomaţia bizantină a reuşit prin 1200—1*201 să determine pe cneazul Halieiului, Roman Mstislavici, şi pe cel al Cernigo.vului, Rusie II, să iniţieze mai multe expediţii împotriva turanicilor[59]. Deşi aceste campanii s-au soldat cu anumite succese ale cnejilor ruşi, rezultatele lor n-au putut marea o schimbare a situaţiei politice la Dunărea inferioară.

La 13 aprilie 1204 Constamtinopolul cădea în mîinile seniorilor apuseni participanţi llai Oruiciadja a IV-a şi devenea pantru mai mult de o jumătate de secol capitală a Imperiului latin. Fostul stat bizantin a fost împărţit între cruciaţii francezi şi veneţieni, în vreme ce în alte părţi ale sale (Niceea, Epir, Trapezunt) s-a menţinut sităpînirea principilor greci. Prin crearea statului româno-bulgar din Balcani şi cucerirea Constiantinopolului de cruciaţi, dispărînd graniţa comună între >teritoriille bizantine şi acelea româneşti nord-dunăreine, acestea din urmă ieşeau 'temporar din aria interesului cercurilor conducătoare bizantine. Cu toate acestea, legăturile — îndeosebi cele comerciale — cu regiunile din stînga Dunării nu au fost cu totul întrerupte.

în mare parte, însă, locul Bizanţului din cadrul relaţiilor dintre Balcani şi ţinuturile extraeanpatice a fost preluat de taratul româno-bulgar. Dacă primii suverani Asănesti au fosit absorbiţi mai cu seamă de disputele de la hotarele sudice ale statului lor — întîi cu Imperiul bizantin şi ulterior cu cel latin — urmaşii lor au manifestat mult interes şi pentru regiunile nord-dunărene. La întoarcerea din Rusia, unde se refugiase pentru a obţine sprijin militar, pretendentul la tron Ioan —■ viitorul Ioan II Asan — străbătuse în anul 1218 desigur şi teritoriul Moldovei. Cu ajutoarele primite, el a reuşit după dispute îndelungate să-1 detroneze pe ţarul Borilă şi să preia puterea la Tîrnovo[60].

Incepînd din secolul al XIII-<lea, la statele învecinaite care emiteau pretenţii de a-şi exercita dominaţia asupra regiunilor exitnacarpatice se adaugă şi Ungaria. în decursul secolelor XI—XII iniţiaitivele regatului maghiar în acest sens nu se puteau manifesta, întrucît existau mari dificultăţi de impunere a dominaţiei în Transilviania datorită opoziţiei populaţiei locale şi a invaziilor 'turanicilor. In această perioadă direcţiile principale ale politicii arpadiene convergeau spre hotarele apusene şi sudice ale regatului, în vreme ce spre nord-est mai mult interes prezentau cnezatele ruseşti. De la modesta participare a unor

efective ungureşti la invadarea Kievului de către Boleskuv cel Viiteaz[61] oîiiă la preluarea în. 1206 a titlului iluzoriu de *Galidae Lodomeriaeque* rgx adică de rege al Haliiciului şi Vladknirului (Wolhyniei), ide către Andrei II (1206—1235), implicarea Ungariei în problemele interne ale tarilor ruseşti s--a produs în mod ascendent, soldîndu-se în cele din urmă cu recunoaşterea suveranităţii sale asupra cnezatului halician[62]. Actul avea însă valoare mai multt formală, căci atunci cînd regalitatea a ţinut sâ-şi impună în chip real dominaţia în Halki şi Wolhynia, a primit o 'usturătoare ripostă[03].

In scopul de a întări autoritatea regală în sud-vestul Transilvaniei şi de a proteja hotarele răsăritene ale statului său de raidurile cumanilor, Andrei II a oferit cavalerilor teutoni locuri de aşezare în Ţara Bîrsei'M ia acea dată numai formal supusă Ungariei. Situaţia precară a cuceririlor cruciate din Orient a determinat pe marele maestru al ordinului, Hermann de Salza, să accepte în anul 1.211 invitaţia suveranului ungar de a strămuta pe cavaleri de la Saint-Jean-d'Acre (Akko) în Ţara Bîrsei[65]. Contactele ou conducătorii ordinului au fost mijlocite probabil şi datorită legăturilor matrimoniale ale casei regale arpadiene cu familiile princiare germane ocrotitoare ale cavalerilor. Ordinul, fondat de cavalerii germani în anul 1190, cu prilejul Cruciadei a IlI-a, se întărise în decursul anilor, aşa incit confruntările cu cumanii, al căror stil de luptă nu diferea preia mult de acela al „sarazinilor" din Orient, s-au soldat în favoarea lor. Un şir întreg de privilegia, acordate de rege şi de episcopul Transilvaniei, avi urmat succeselor în luptele cu turanicii, consolidînd poziţiile ordinului[66].

La scurtă vreme după stabilirea lor în Ţara Bîrsei teutonii au reuşit să-şi extindă stăpânirea şi dincolo ide Carpaţi *(lâtra rnontes nivium)*[G1]. întinderea zonei intrate sub controlul lor este greu de estimat. Cucerirea de noi regiuni reprezenita, dealtfel, unul din scopurile mărturisite ale regelui ungar, căci în actele de danie către teutoni se exprima speraruţa ca „prin aşezarea lor să se întindă regatul" *{ut et regnum per conversationem eorum propagatam dilateturf*[8]. Numai că, spre decepţia sa, cavalerii nu au înţeles să facă eforturi pentru cauza întăririi regatului, ci doar pentru propriile interese.

In cursul anilor 1217—1218 Andrei II a lipsit cîteva luni din ţară, fiind plecat în cruciadă în Orient. La întoarcere, regatul său nu numai că nu se găsea ,,în stare prosperă" *(in prospero situ),* cuim apreciază cronicile[69], ci dimpotrivă, era ameninţat de o totală anarhie[70]. Considerăm că de această situaţie au profitat şi cavalerii, a căror intenţie era să se sustragă tot mai mult de sub autoritatea regelui, ceeia ce *&* dus la izbucnirea — probabil în a doua parte a anului 1221 — a unui grav conflict, în urma căruia Andrei II le-a retras daniile şi a pătruns cu armatele sale în teritoriile ordinului, hotărât să-1 îndepărteze din regat'[1]. Existenţa anumitor animozităţi între rege şi teutoni, -apărute în vremea acţiunilor comuine din Orient, chiar daca ele ar ,fi fost cu adevărat reale, nu poate explica, aşa cum s-a pretins[72], declanşarea divergenţelor amintite, la originea cărora trebuie să fi stat în primul rînd nerespectarea de către cavaleri a prevederilor daniilor, fapt ce le-a atras virulenta opoziţie a vîrfurilor eclesiasitice şi nobiliare din Transilvania. Intervenţia papei a restabilit încă din 1225 relaţiile ordinului, cu regele, care nu numai că lena restituit donaţiile, dar le-a plătit şi despăgubiri

pentru pagubele produse, lărgindu^le totodată privilegiile acordate îm urmă cu un deceniu[73]. între acestea figura şi permisiunea de a construi cetăţi şi oraşe de piatră *(castra et urbes lapideas)* în locul celor de lemn *(ligneas),* amintite în actul din 1211. Printre cetăţile ridicate de teutoni se afla şi cea numită *Cruceburg* (Kreuzburg), care li se atribuia cu acelaşi prilej împreună cu ţinuturile limitrofe, dovadă că ele nu făceau parte iniţial din donaţia regală. In legătură cu această cetate istoricii nu au eăzuit de acord dacă se localizează în Ţara Bîrsei, la fel ca alte cîteva construite de ei, sau în afara arcului carpatic[74]. De asemenea, tot prin actul din 1222 ordinului i se acorda extinderea teritoriului *usque ad terminos Prodnicorum et... usque ad Danubium.* Aceste regiuni erau situate, aşa cum se specifică în documente emise câţiva ani mai tîrziu, în „partea din Cumania ce se află dincolo de munţii înzăpeziţi" *(ultra montes nivium partem contulit Cumanie)*[15]. Este evident că documentul regal din 1222 nu făcea decît să recunoască şi să confirme o situaţie deja existentă şi nu să anticipeze acţiuni ce urmau a fi întreprinse în viitor. In ce măsură cavalerii teutoni deţineau controlul pînă la marele fluviu este dificil de stabilit. Pînă în prezent în zona extracarpatica nu se cunosc urme arheologice care să li se poată atribui cu toată siguranţa. In orice caz, presupusa identificare a cetăţii Crăciuna din sudul Moldovei cu Kreuzburgul ordinului[76], ca şi punerea pe seama sa a ridicării. Cetăţii Neamţului[77], rămîn neconfirmate de cercetările de teren. Dacă Crăciuna din izvoarele medievale: este aceeaşi cu cetatea de pămînt de pe teritoriul comunei Independenţa (jud. Galaţi) — unde un hidronim şi un toponim denumit Crăciuna s-aiu păstrat pînă în epoca modernă — atunci ea nu poate fi în iniei un caz fortificaţia cavalerilor teutoni, întrucît săpăturile din cetatea din actualul sat Independenţa nu au reperat materiale arheologice mai vechi de a doua jumătate a secolului al XV-lea[78]. In ceea ce priveşte Cetatea Neamţului, cercetările metodice au precizat că o primă incintă fortificată a fost construită în vremea lui Petru Muşat, iar o a doua incintă sub domnia lui Ştefan cei Mare[79]. Anumite ţinuturi din sud-vestul Moldovei şi din nord-estul Munteniei au intrat desigur sub controlul ordinului. Specificarea din cîteva acte emise în cancelaria papală, potrivit cărora cavalerii teutoni nu numai că au respins pe cumani, dar unei părţi a acestora i-ar fi impus chiar convertirea! la catolicism[80], arată că autoritatea lor se manifesta ou destulă pregnanţă pe veirsanţii răsăriteni şi sudici ai Garpaţiior. La răsărit de munţi este posibil ca zona controlată de ei să fi ajuns pînă la Şiret, adică tot pînă acolo unde se vor întinde ulterior hotarele episcopiei cumanilor. O supunere efectivă a populaţiei locale din această regiune era însă dificil să se fi realizat într-un răstimp artît de scurt. Cu tot plusul de privilegii căpătate, (cavalerii au continuat să se detaşeze în continuare de puterea Coroanei, în acest sens găsind un sprijin consistent din partea papei Honoriu III (1216—1227). La solicitarea lui Hermiann de Salza, Scaunul apostolic a preluat sub directa sa jurisdicţie canonică întregul teritoriu ocupat de Ordinul teutonic, deci inclusiv acela din spaţiul extracarpatic, pereepînd anual două mărci de aur[81]. Desigur că o asemenea iniţiativă era de natură să provoace nemulţumirea regelui, instigat de nobilii şi marii prelaţi transilvăneni. Faptul că Andrei II nu s-a plîns papei decît pentru ocuparea ilegală a unor moşii[82] -nu însemna că trecerea domeniilor ordinului sub ocroti-

inaLtului pontif îl lăsa indiferent[83]. La aceasta se adăuga primirea de către cavaleri a coloniştilor refugiaţi din alte părţi ale regatului. Încălcarea flagranta o drepturilor acordate de rege şi extinderea teriifo-rială în ţinuturile învecinate, coroborată cu celelalte abuzuri amintite roaa sus, au. servit lui Andrei II drept pretext pemtru a dispune, în anul 1225 alungarea cavalerilor teutoni. In timpul acţiunii îndreptate împotriva ordinului, armatele regale au ocupat şi o certate puternică situată dincolo de munţi"[84]. Deşi în ceea ce priveşte localizarea ei s-au avansat mai multe presupuneri, subliniem că documentele nu oferă nici o precizare asupra poziţiei sale. Cu toate că marele maestru al ordinului a acceptat în 1226 oferta lui Conrad de Mazovia de a aşeza pe teutoni în Prusia şi i-a dat curs eurînd[85], papa n-a încetat intervenţiile sale stăruitoare către Andrei II şi alţi membri iad casei regale de a-i >ropuine in vechile drepturi în Transilvania de sud-est şi *ultra montes nivium*[86]. Cererile sale au fost înitimpinate însă ou refuz, suveranii arpadieni intuind ou multă clarviziune pericolul oa-1 reprezenta pentru regat întărirea Ordinului cavalerilor germani.

[încercările de supunere a locuitorilor de la est şi sud de lanţul carpatic au fost continuate de regalitatea maghiară şi după alungarea cavaieriloir teutoni. Pentru realizarea acestor obiective Ungaria a acceptat oonlucrareia strînsă era papalitatea, graţie căreia se putea folosi de roadele activităţii ordinelor monastice. Cistercienii, dominicanii, franciscanii, premonstraftenşii, ca şi călugării altor ordine, au obţinut numeroase privilegii şi dreptul de a-şi fixia aşezăminte în îmitregul regat, cele situate în, ţinuturile de graniţţă devenind centre ale prozelitismului catolic şi dincolo de arcul carpatic. îm secolul al XIII-lea deosebit de întreprinzători s-au dovedit în special dominicanii. Scurtă vreme de la eoniirunarea lor de Scaunul apostolic, survenită în anul 1216, ei s-au organizat în opt provincii, dintre care s-â afirmat curînd cea din Ungaria, avîindu-1 în frunte pe Paulus Hungarus. Printre ţelurile propuse ■ie conducătorii provinciei ungare a dominicanilor «na şi convertirea cumanilor, acţiune la care rîvnise chiar întemeietorul ordinului, Dominic[87].

Ca urmare a strădainiiloir depuse de călugării dominicani în spaţiul nord-pontic, propaganda catolică a obţinut anumite succese în rândul cumanilor. După înfrîngereia de la Ealka (1223) aceştia deveniseră mult mai receptivi la o apropiere de regatul Ungariei, de unde sperau că vor putea obţine sprijin în cazul unei noi confruntări cu mongolii. Potrivit cronicii lui Alberic de Trois Fantaines, în anul 1227 fiul hanului cuman, în fruntea unei mici solii, s-a înfăţişat la Robert, arhiepiscopul de Strigonioi, aflat în trecere prim Transilvania, solicitîndu-i botezul său Şi *al* însoţitorilor săi. Ritualul convertirii celorlalţi supuşi ai hanului s-a convenit să aibă loc ulterior[38]. Diratr-o scrisoare papală aflăm că hanul se numea Bortz[89], în timp ce într-un izvor dominican se vorbeşte de un auz *Cumanorum* Burch[90]. Papa Grigore IX a primit cu mult interes Ştirea despre' dorinţa cumanilor de a se creştina şi în acest scop 1-a numit pe arhiepiscopul Robert şi în funcţia de legat apostolic în Cumamiia şi m ţara brodnicilor, unde i-a ■acordat largi prerogative, între .altele şi de a investi episcopi[91]. Intr-o cronică germiană din prima jumătate a secolu-R. ^ ?^"^iea se ail3tă că principele cumian Boricius, identic desigur cu DOrtz-Burch, a fost convertit de dominiioani şi botezait de arhiepiscopul

Robert, în .prezența lui Bela, prinţul moştenitor al Ungariei[3]-, /vşa L-LUU rezultă din alte izvoare, aceste acțiuni ar fi avut loc „dincolo de munți'", în țara cumanilor[93], adică în Moldova. In ceea ce priveşte numărul ituranicilor convertiți, izvoarele contemporane dau cifre foarte diferite: în timp ce unele din ele se mulțumesc numai să aprecieze numărul lor mare[94], în altele sa indică peste 15 000 de noi adepți ai creştinismului[95], 10 000[96] sau numai 1 000[97], această ultimă cifră fiind probabil mai apropiată de cea reală. Din grupul cumanilor catolicizați făoea parte desigur şi acela întâlnit de Wilhelm de Rubruck în timpul călătoriei sale la curtea de la Sărai, care i-a dezvăluit misionarului că fusese botezat de frații săi din Uingaria[98].

In urma acestor largi acțiuni de convertire şi a consolidării pozițiilor cîştigate anterior în regiunile extracarpatice, conducătorii bisericii catolice din Ungaria, cu sprijinul larg al regalității şi al papei, au reuşit să creeze condițiile pentru întemeierea la hotarele de sud-est ale statului arpadian a unui organism ecleziastic, cunoscut sub numele de episcopia cumanilor[99]. In fruntea sa arhiepiscopul de Strigoniu a desemnat pe călugărul Teodoric din Ordinul dominicanilor din Ungaria. Evenimentul s-a consumat, potrivit unei cronici contemporane, în anul 1228[100], desigur înainte de 21 martie, data cînd papa confirma numirea făcută de arhiepiscopul Robert[101].

Deşi precizarea exactă a limitelor teritoriale ale episcopiei ridică anumite dificultăți, este de presupus că aceasta cuprindea zona subcarpatică din sud-vestul Moldovei şi noird-estul Munteniei, dar şi o parte din sud-estul Transilvaniei, după cum rezultă din *Catalogus Ninivensis II* — un izvor valorificat de puțină vreme în istoriografie[102] — al cărui nume provine de la localitatea belgiană Ninove, unde s-a păstrat întro arhivă monahală. Catalogul amintit cuprinde o listă a aşezămintelor Ordinului premonstratemis din mai multe țări europene, între care şi din Transilvania, listă reclactiaită într-o perioadă anterioară marii invazii mongole, pe baza datelor culese în anul 1235 de către abatele Fredericus din Hambum ou prilejul vizitării unor aşezăminite ale ordinului situate în regatul ungar[103]. în lista menționată se precizează că oraşul Braşov, atestat documentar cu acest prilej pentru prima dată sub numele de Corona, făcea parte din. cadrul episcopiei cumanilor: *In hungaria assignata est paternitas dyocesis cumanie: Corona*[10*]. Relativ la întinderea episcopiei în afara arcului carpatic deosebit de prețioasă este ştirea rbransmisă de Rogerius, potrivit căreia căpetenia mongolă Bocbetor „trecu rîul numit Şiret, pătrunzînd în țara episcopului cumanilor" *(fluuium qui Zerech dicitur transeuntes peruenerunt ad terram episcopi Comanorum)*[105], ceea ce arată că Şiretul delimita granițele răsăritene ale eparhiei. Reşedința scaunului episcopal a fost fixată probabil într-o localitate de pe Milcov *(civttas de Mylco),* după cum reiese diintr-o scrisoare a papei Nicolae III din 7 octombrie 1278[106], dar nu este sigur că Teodoric a rezidat vreodată acolo.

Observăm că teritoriul extraoarpatic al diecezei nu includea şi regiunile de cîmpie preferate de crescătorii de vite turanici, ci doar zona subcarpatică, unde, cel puțin pînă în prezent, lipsesc >urmele arheologice aparținînd turcilor nomazi[107]. Numărul cumanilor creştinați şi stabiliți in hatarele' episcopiei nu paire să fi fost prea **mane** şi, pentru a nu des-

creste şi ra'ai m'uW. P&P& ^recomanda episcopului Teodorie să fie extrem le conciliant cu turanicii botezaţi, chiar *şi* cu ©ei ce se ridicau împotriva clericilor[108]. Probabil datorită numărului redus al cumanilor convertiţi şi sedentarizaţi, ca şi a instabilităţii situaţiei din eparhie, prinţul moştenitor al Ungariei tergiversase consitiruireia unei biserici pentru 'turanici, promise mai' demult[109]. în legătură cu ouimatnii cărora Andrei II, secondat de marele pontif, le recunoscuse deplina stăpânire a teritoriului ocupat şi scutirea de orice impozit[110], sfcwtem înclinaţi să credem că nu se stabiliseră în cuprinsul diecezei, unde se ştie că locuitorilor li se impusese plata dăirilor[111]. Analiza documentelor ne lasă cu impresia că numele episcopiei era inadecvat realităţilor etnice din cuprinsul acestui organism ecleziastic. Denumirea fusese formulată după succesul convertirii tribului lui Bontz (Burch, Boricius) şi 'anticipa desigur o extindere mult mai mare a hotarelor episcopiei spre stepele deţinute de cumani în estul continentului[112]. Acest obiectiv n-a mai putut fi realizat datorită dificultăţilor initerne din cadrul episcopiei, unde românii reprezentau principalul element de rezistenţă în faţa încercării de impunere a autorităţii papale şi regale, dar şi a cumanilor, nedispuşi nici ei să accepte o dominaţie străină.

Sub raport etnic românii constituiau comunitatea predominantă din cadcrul diecezei cumanilor, asia cum lasă să se întrevadă aictul dan 14 •noiembrie 1234[113]. Prin faptul că ignorau împuternicirea spirituală a episcopului, făcând opoziţie dîrză politicii de dominaţie şi de catolicizare, românii constituiau o entitate în junul căreia polarizau şi alte populaţii nemulţumite din cuprinsul statului arpadian.

încă de la începutul existenţei noii episcopii, papii i-au acordat o atenţie deosebită, înoercînd să o supună, nemijlocit Romei. Prkutr-un act din septembrie 1229, Grigore IX încuviinţa cererea lui Teodoric să depindă direct de Scaunul papal[114]. Această măsură corespundea unei aspiraţii mai vechi a papalităţii de a-şi exercita jurisdicţia canonică fără intermediari asupra colţului de sud-est al Transilvaniei şi dincolo de mutnţi, în zona curburii Carpaţilor, ea treeditind o altă iniţiativă în acest sens, din perioada staţionării Ordinului teutonic în Ţara Bîrsei. Desigur că hotărîrea Scaunului apostolic nu convenea vîrfurilor bisericii transilvănene, care pierdeau astfel venituri însemnate. Din acest motiv a apărut chiar iun diferend al episcopului Transilvaniei cu decanul şi preoţii din Ţara Bîrsei, cu aplanarea căruia fusese însărcinat episcopul Teodoric, după ce ao©astă sarcină revenise, fană a se solda cu un rezultat pozitiv, şi altor înalţi prelaţi[115].

Constiituirea episcopiei a oferit Ungariei posibilitatea de a orienta potrivit propriilor interese potenţialul militar al cumaniilor, aşa cum s-a întîmplat, se .pare, în 1229, în «wEliotul cu cnezatul halician[116].

în politica sa de la est de Oarpaţi negalitaitea nu a avut în vedere numai acţiunile dirijate prin intermediul episcopiei cumanilor. In scopul de a preveni un atac împotriva Transilvaniei prin valea Bistriţei, a fost ridicată aşezarea întărită de la Bîtca Doamnei-Piatra Neamţ. Ţinând cont de atribuţiile românilor în apărareia păsurilor 'transilvănene, 'ca şi aniu-? n't*L sooPe'râ"i de la Bîtoa Doamnei, nu este deloc exclus ca garnizoana lortifucaţiei să fi fost constituită din români[117]. Punctul întăriit de la Bîtca Uoamnei reprezenta în acelaşi timp o bază de unde se puteau iniţia acţiuni expansive la răsărit de munţi. Roadele eforturilor regalităţii de

a implanta avanposturi extracarpaitâce iau fost în itotaiuiutit? ai.u*..v r____ invazia mongolă din 1241, în urma oăireia a fost distrusă atît episcopia cumanilor, cît şi aşezarea fortificată de pe valea Bistriţei. Dealtfel marea invazie mongolă a dus la restructurări esenţiale în ansamblul realităţilor politice de la nordul Dunării inferioare.

NOTE

[1] Pentru problemele generale ale istoriei bizantine, ca şi pentru angrenajul raporturilor politice de la Dunărea inferioară de la sfîrşitul secolului al X-lea şi din secolele XI—XII, cf. îndeosebi G. Finlay, *A History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time,* II—III, Oxford, 1877; G. Schlumberger, *V Epopee byzantine* â la *fin du dixieme siecle,* I, ed. a 2-a, Paris, 1925; II—III, 1905; F. Chalandon, *Les Comnene,* I, *Essai sur le regne d'Alexis* Ier *Comnene,* Paris, 1900; idem, *Les Comnene,* II, *Jean II Comnene et Manuel I Comnene,* Paris, 1912; A. A. Vasiliev, *Histoire de VEmpire hyzantin,* 1—II, Paris, 1932; *The Cambridge Medieval History,* IV, Cambridge, 1936; N. Iorga, *Etudes byzantines,* I, Bucureşti, 1939; N. Bănescu, *Les duches byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie,* Bucureşti, 1946; G. G. Litavrin, *EoAzapim u Bu.3aH.musi e XI—XII* sa., Moscova, 1960; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates,* ed. a 3-a, Miinchen, 1963; H. Ahrweiler, *Byzance et* Jo *mer,* Paris, 1966; D. Anghelov *Hcmopun na BusaHinun,* It, Sofia, 1968; A. B. Urbansky, *Byzantium and the Danube Frontier,* New York, 1968; *DID,* III; E. Stănescu, *Byzance et les Pays Roumains aux lX*[e]—XV[C] *siecles,* în *XlVe Congres internaţional des etudes byzantines, Bucarest 6—12 septembre* 1971, *Rapports* IV, p. 7—28; V. Tăpkova—Zaimova, *Romu Jlynae — apamiiHcm sona na Bu3aHmuucKiin sanad,* Sofia, 1976.

[2] N. A. Oikonomides, RechercTies sur *Vhistoire du Bas-Danube aux X*[e]*—XI*[e] *siecles: la Mesopotamie de VOccident,* în *RESEE,* III, 1965, 1—2, p. 57—79; I. Bozilov, *K'bM ucmopuHecKama aeoepcupun na ceaepo3anadHomo MepHOMopue:* Msoor:oTaţxtot — HCOOTCO-«(xia Tîjţ Aicreoţ, in *BMNV, XII (XXVII),* 1976, p. 19—32.

[3] Skyliiitzes, p. 356; Kedrenos, II, p. 465—466.

[4] Pentru relaţiile bizantino-pecenege, cf. V. G. Vasilievski. *BiaaHimiH u neneneiu (1048—1094),* în *Tpydu,* I, Sanktpeterburg, 1908, p. 1—175; Diaconu, *Les Petchenegues.*

[5] Skylitzes, p. 457; Kedrenos, II, p. 584.

[c] N. Iorga, Cele *dintîi cristalizări de stat ale românilor,* în *Revizia istorică,* V, 1919, p. 103 şi urm.; N, Bănescu, Les *premiers temoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube,* in *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbucher,* III, 1922, p. 287—310.

[I] I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopiile lor,* Blaj (1931), p. 16—18; C. Necşulescu, *Ipoteza formaţiunilor politice române la Dunăre in* sec. *XI,* în *1UH,* VII, 1937, p. 122—151; M. Gyoni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jalxrhundert in Paristrion,* în *AECO,* IX—X, 1943—44, p. 83—188.

[8] Michel le Syrien, *Chronique,* ed. J.-B. Chabat, III, Paris, 1905, p. 205.

[9] *PVL,* I, p. 34: ... a yayiH ii THBepbu.ii c-feasixy 60 110 JXH-JJCTPV, npuc-feaHxy Kt HynaeBii. B-fe MHOXHCTBO HXI,; c-feaaxy 60 no An-feCTpy O-IH ao Mopa, H cyîb rpa^H HX H ao cero ane ... . Cf. şi J. L, Pic, *Zur rumänisch-ungarischen Streitjrage,* Leipzig, 1886, p. 132, 144—147; N. A. Mohov, *Mojidaeun anoxu cpcodan.u3Ma,* Chişinău, 1964, p, 77—81; A. V. Boldur, The Enigma *of the Ulichy-Tivertsy People,* în *Balkan Studies,* 9, 1968, 1, p. 55 şi urm.

[10] Dintr-o eroare, în toate variantele redactării noi ale *Primului letopiseţ de la Novgorod,* acest eveniment este relatat de două ori şi datat în mod deosebit: o dată în anul 922 *(NPL,* p. 109, 435, 515), iar altă dată în 940 *(Ibidera,* p. 110, 436, 516), în vreme ce în alte cronici cucerirea Peresecenei este fixată în anul 914. Cf. *SPL,* p. 97; *Bo.wzodcKO — nep.ucKUR .lemonucb,* în *PSRL.* XXVI, Moscova—Leningrad, 1959, p. 17; *RLNS,* I, p. 41; *Let. Voskr.,* p. 277; *XoAMoeopcKM Mmonucb,* în *PSRL,* 33, Leningrad, 1977, p. 17.

[II] N. Nadejdin, 0 *uecmono.wxcHiu dpeenuzo eopoda nepecenena, npuHadAexaeiuaio napody, yaAimaMK* în *ZOO,* I, 1844, p. 235—256; J. Bromberg, *Toponymical and historical*

miscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia, în *Byzantion* XII, 193V, 2, p. 451. Documentul moldovenesc unde se menţionează pentru **crima** oară pîriul (cu localitatea!) Peresecina nu datează din anul 1396, cum s-a afirmat ci din 1436 (Cf. *DRH, A,* I, nr. 149), actele în care este atestat statul cu acelaşi 'nume fiind mult mai tîrzii (cf. ***DIR,** A, v.* ***XVII,*** IV, p. 198, **215).**

[12] P. I. Havliuk, *JJpeoHbopycbxi eopoduw,a na lliedeHHOMy Eysi,* în *C.ioe'mo-pycbKi cmapooKumHOcmi,* Kiev, 1969, p. 156 şi urm.

«" B. A. Bîbakov, *VJUIHU,* în *KS,* XXXV, 1950, p. 6—7.

[11] G. 13. Fedorov, *Ineepupi,* în *BecmnuK doeeHeu ucmopuu,* 1952, 2, p. 250—259.

[15] Idem, *Mmoau u sadcmu myneHun dpeenecAaesiHCKOu KyAbmypu toeo-sanada CCCP,* în *KS,* 105, **1965,** p. 21 şi urm.; idem, în *DKM, p.* 103—**110.**

[m] I. G. Hîncu, *K eonpcuy o pacccicnuu mueepuee i: ijAwieu e flodHecmpoebe.* în *IVESV,* I, p. 159—175. Identificarea tiverţilor cu o ramură descendentă din traci. ca **şi derivarea** numelui lor de la cetatea Tyras, sau de la tirageţi (cf. A. V. Bul-dur, *op. cit.*, p. 55—90; idem, *Great Thrace,* Colecţia Carpaţi, 23, Madrid, 1977, p 22—25) este prea fantezistă pentru a putea fi luată în consideraţie.

[17] G. B. Fedorov, *HacesieHue toeo-3anada CCCP e l-nana.K II nibicme.iemuR Huuieu 3pu,* în *CoeemcKcm amnoapacpuH,* 1961, 5, p. 106; Fedorov, Cebotarenko, *Pamjatniki,* p. 8—9.

[18] G. F. Cebotarenko, *Ka/upa — aopcdini{e VIII — X ee. na Jlnecmpe,* Chişinău. 1973.

[19] *PVL,* I, p. 14.

[20] *Ibidem, p.* 103—104.

si *Ibidem,* p. 176.

[22] *Ibidem, p.* 201. Cf. şi *Ipat. let., p.* 7—8; *Let. Voskr.,* p. 24.

[23] F. Chalandon, *Les Comnene,* I, p. 267.

[24] *PVL,* I, p. 148; *SPL, p.* 150; *Let. Voskr., p.* 8.

[25] Anne Comnene, *Alexiade,* ed. B. Leib, II, Pairis, 1943, p. 190. Adevăratul nume al fiului lui Roman IV ar fi fost Constantin şi nu Leon *(ibidem, p.* 190, nota 2). Cf. şi M. Mathieu, *Les faux Diogenes,* în *Byzantion,* XII, 1952, p. 133—148; P. Diiaeonu, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siecles,* Bucureşti, 1978 p. 41 şi urm.

[26] Anne Comnene, III, 1945, p. 182—183.

[27] Ioannis Cinnjama *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestaruvi,* ed. A. Meineke, Bonn, 1836, p. 93—95; *FHDR,* III, p. 232—237. La această expe diţie se fac succinte referiri şi în alte izvoare bizantine. Cf. Eustathius Thessalonicensis metropolita *Manuelis Comneni imp. laudatio funebris,* în *PG,* CXXXV, 1887, col. 1019—1020; *FHDR,* III, p. 176—177; Choniates, p. 103—104.

[28] Largi indicaţii bibliografice la I. Barnea, în *DID,* III, p. 158—160.

[29] B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă (Etymologicum magnum Romanuie,* IV), Bucu reşti, 1898, p. LXXV.

[30] Xenopol, *Ist. rom.,* III, p. 191.

[31] G. Vem;adskij, *Relations byzantino-russes au XIIe siecle,* în *Byzantion,* IV, 1927—1928, p. 269—276; M. V. Levoenko, *Onepun no ucmopuu pyccK0-eu3aHmuuc-KUX omnouieHuii,* Moscova, 1956; E. Franee's, *Les relations russo-byzantines au XII? siecle et la domination de Galicie au Bas-Danube,* în *Byzantinoslavica,* XX, 1959, 1, p. 50 şi urm.; O. Jurewicz, *Aus der Geschichte der Beziehungen zwischen Byzanz und Russland in der zweite Hălfte des 12. Jahrhunderts,* în *Byzantinistische Beitrăge,* Berlin, 1964, p. 333 şi urm.; Paşuto, *Politika, p.* 186 şi urm.

[32] Cinnamus, p. 115—116. Cf. şi E. Frances, *Slavii pe pămîntul patriei noas tre în veacul al XU-lea,* în *Studii. 8,* 1955, 3, p. 71—72.

[33] **Cinmamus,** p. 236—237; *FHDR,* III, p. 238—239; *Ipat. let., p.* 91. Cf. şi E. Frances, ***Slavii...,*** p. **69,** 75.

[34] *Ipat. let.,* p. 91. In *Let. Voskr.,* p, 75 evenimentul este daitat în anul 1161.

[35] Choniates, p. 173; *FHDR,* III, p. 252—253.

[36] **Cmnamais,** p. 260; *FHDR,* III, p. 238—239.

[37] Pentru indicaţii bibliografice privind localizarea vlahilor, cf. I. Barnea, in *DID,* III, p. 160—161; P. Diaconu, *Despre situaţia politică la Dunărea de Jos* ***m*** *secolul al XlI-lea,* în *SCIVA,* 27, 1976, 3, p. 303—304; C. Cihodaru, *Românii dintre Dunăre şi Marea Neagră in secolele X—XIII,* în *Analele Universităţii „Al I. Cuza" Iaşi, Istorie, S.* III, XXIII, 1977, p. 70—71.

[38] L. L. *Lritavrin,BAOXU eu3aHtnuucKux ucmoHHUKOe X — X/II ets., în iVESV, l,* p. 102.

[39] Cmnam îs, p. 260—261; *FHDR,* III, p. 238—241.

[40] *FHDR,* III, p. 544—545. Cf. P. Ş. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le regne de Manuel Comnene.* în *Byzantina,* I, 1969, p. 180—181.
[41] Choniates, p. 230; *FHDR,* III, p. 252—253.
[42] Pentru ipoteza dominaţiei bizantine la nordul Dunării în a doua jumă tate a secolului al XII-lea, cf. P. Diaconu, *Despre situaţia...,* p. 299 şi urm.; idem, *Les Coumans. . .,* p. 99—100.
[43] Cinnamus, p. 236; *FHDR,* III, p. 238—239.
[44] N. Bănescu, *La domination byzantine sur les regions du Bas-Danube,* în *BSH,* XIII, 1927, p. 21.
[45] G. Vernadskij, *op. cit.,* p. 272.
[46] V. B. Antonovici, *MoHoapacpiu no ucmopiu 3anadHoă u meosanadnou Pocciu,* I, Kiev, 1885; V. T. Paşuto, *Onepuu no ucmopuu ra.tuu.KO-BoÂbtHCKOu Pycu,* Moscova. 1950.
[47] R. Roesler, *Romänische Studieri,* Leipzig, 1871, p. 323—326; D. Ilovaiski, *HcmopiH Pocciu,* I, 2, Moscova, 1880, p. 29—31; J. L. Pic, *Ueber die Abstammung der Rumänen,* Leipzig, 1880, p. 106—112; Xenopol, *Ist. rom.,* II, p. 204—205; P. Mutafciev, *npou3xod"bin"b mi Aceneeiţu,* în *MciKedoHCKu npea.ied-b,* IV, 1928, 4, p. 20—23-; A. N. Nasonov, *,,PyccKan 3CM.Î.H" u o6pa3oeanue meppumopuu dpcenepyccKoeo aocydapcmeo,* Moscova, 1951, p. 140—144; V. T. Paşuto, *repounecuan 6opт6a pyccKoeo H.apoda na ne-3aeuciM0cmb (XIII een),* Moscova, 1956, p. 71—72; idem, *Politika,* p. 194—195; M. V. Levcenko, *op. cit.,* p. 437—438; E. Frances, *Les relations . ..,* p. 50 şi urm.; N. Mohov, *Oiepuu ucmopuu MOÂdaecKoeo-pyccKO-yKpauHCKUX cesaeu,* Chişinău, 1961, p. 15 şi urm.; *Ist. Rom.,* II, p. 100—103; B. A. Rîbakov, *Flepeue eena pyccKou ucmopuu,* Moscova, 1964. p. 210—213. Pentru combaterea acestei păreri, cf. Onciul, *Originile,* p. 684—685; Cihodaru, *Consideraţii,* p. 238—242; Giurescu, *Tirguri,* p. 25 şi urm.
[48] *CÁOBO O no.my Hzopeee,* ed. a 2^a D. S. Lihacev, Moscova—Leningrad, 1954, p. 86. Traducerea este redată după *Cîntecul oastei lui Igor.* ed. a 3-a, Bucureşti, 1959, p. 46—47, aparţinînd lui M. Beniuc.
[49] *CAOSO...,* p. 84,' 86.
[50] *Ipat. let.,* p. 20.
[51] *Ibidem,* p. 83—84; *Let. Voskr.,* p. 68; *Jlemonucb no VeapoecKOMii cntiCKy,* în *PSRL,* XXV, Moscova—Leningrad, 1949, p. 64.
[52] A. N. Nasonov, *op. cit.,* p. 138—141; M. V. Levcenko, *op. cit.,* p. 308, 438—439.
[53] P. P. Bîrnea, *K eonpocy o KepaMUKe za.iuu,Koao mima na meppumopuu MoAcSaauu,* îr, *DPM,* p. 91—100; Fedorov, Cebotarenko, *Pamjatniki,* p. 9.
[54] M. C. Ştefănescu, *Elemente ruseşti-rutene din limba românească şi vechi mea lor,* Iaşi, 1924; M. V. Serghievskii. *TononuMiin Beccapafiuu u ce ceudeme.itctneo npou,ecce 3aceAeHun meppumopuu,* în *H3eecmun AKadexuu HayK CCCP. Omd. Mim. u »3.,* V. 1946, 4, p. 333 şi urm.; E. Petrovici, *Toponimice slave de est pe teritoriul Republicii Populare Române,* în *Romanoslavica,* IV, 1960, p. 41—63; V. Vascenco. *Elementele slave răsăritene în limba română,* în *SCL,* X, 1959, 3, p. 395—408; A. Eremia, *Nume de localităţi,* Chişinău, 1970, p. 26—32.
[55] E. Kaluzniacki, *Rumunisches ini Kleinrussischen und Polnischen,* în F. Miklosich, *Vber die Wanderungen der Rumunen in den dalmalinischen Alpen und den Karpaten,* Viena, 1879, p. 11—22, 59—62; D. P. Bogdan, *Despre elementele româneşti în limba ucraineană,* în *Arhiva românească,* V, 1940, p. 267—271; O. Horbatsch, *Ukrainische Ortsnamen rumänischer Herkunft,* în *Beiträge zur Namenforschung,* NF, 6, 1971, 4, p. 357—377.
[56] V. B. Antonovici, *op. cit.,* p. 122—123.
[57] Choniates, p. 488; *FHDR,* III, p. 258—259.
[58] Choniates, p. 663; *FHDR,* III, p. 290—291.
[59] Choniates, p. 691; *FHDR,* III, p. 306—309.
[60] Georgii Acropolitae *Annales,* în *PG,* CXL, 1887, col. 1033—1034; *FHDR,* III, p. 402—403.
[61] Thietmari *Chronicon,* ed. I. M. Lappenberg, în *MGH, S,* III, 1839, p. 870—871.
[62] Fejer, *Codex,* IX, 4, 1834, p. VII—XXIII; M. Hrusevskyj, *IcmopiR VKpainu-Pycu,* III, Lwow, 1905, p. 18; Paşuto, *Politika,* p. 167—182.
[63] *Ipat. let.,* p. 160—161. Cf.'şi *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 277.
[64] A. v. Bethlen, *Geschichtlichen Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbiirgen,* Viena, 1831; F. Philippi, *Die Deutschen Ritter im Burzenlande,* Kronstadt (Braşov). 1861; R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldo-*

în *AARMSI,* s. II, XXVII, 1904—1905, p. 258—272; E. Lăzăreseu, *Cavalerii teutoni în Ţara Bîrsei,* în Ţara *Bîrsei,* VII, 1935, p. 140—152; Iorga, *Histoire,* III, ι ^24__137;' M. Tumler, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis ^400* Viena, 1954, p. 181—194; G. Bako, *Cavalerii teutoni şi Ţara Bîrsei,* în *Studii,* V 1957 1 P 143__16°: G- Adriânyi, *Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Si'fihenbur'gen* în *Ungarn-Jahrbuch,* 3, 1971, p. 9—22; H. Glassl, *Der deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211—1225),* în *ibidem,* p. 23—49; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, Cluj, 1971, p. 137—141; J. Schiitze, *Bemerkungen zur Berufunq und Vertreibung des Deutschen Ordens durch Andreas II. von Ungarn,* în *Siebenbiirgisches Archiv, 8,* 1971, p. 277—283. Contestarea autenticităţii documentplor papale asupra prezenţei teutonilor în Ţara Bîrsei (cf. I. Şchiopul, *Contribuţiuni la istoria Transilvaniei în secolele XII şi XIII,* Cluj, 1932) este nejustificată, actele respective nefiind considerate suspecte (cf. E. C. Lăzăreseu, *Notă despre documentele Ţării Bîrsei şi cavalerii teutoni,* în *Ţara Bîrsei,* VI, 1934, 4, p. 336—356). Dealtfel, există mai multe izvoare medievale care atestă activitatea ordinului în redatul ungar (cf. *Magistri generales Ordinis Teuthonicorum fratres,* ed. W. Ketrzyri-skî în *MPH,* IV, p. 54), în unele din ele specifieîndu-se chiar prezenţa lor în Ţara Bîrsei *(Wurcza)* (cf. Peter von Dusburg, *Chronicon terrae Prussiae,* în *SRP,* I, p. 31).

» Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 56—58; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 150—151.

ee *Urkundenbuch,* I, p. 14—16; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 153—154, 157—158.

[67] Hurmuzalci, *Doc,* I, p. 82, 85, 88, 91, 93, 95, 96; *DIR, C, v. XI—XIII,* I. p. 201 204—206, 214—216, 221, 223.

•8 Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 57, 74; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 150, 183, 370.

[69] *Chron. saec XIV,* p. 466; *Chron. Pict.,* p. 95, 218.

[70] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 67, 69; *DIR, C, v. XI—XIII,* 1, p. 170—171, 173.

[71] Huirmuzaki, *Doc.,* I, p. 75, 77; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 184, 188.

[72] R. Rosetti, *op. cit.,* p. 266; G. E. Miiller, *Die Ursachen der Vertreibung des Deutschen Ordens aus dem Burzenlande und Kumanien im Jahre 1225,* în *Korrespondenzblatt des Vereins jur siebenbiirgische Landeskunde,* XLVIII, 1925, 6—8, p. 61—62, nota 5.

[73] Hurmuzaki, *Doc,* p. 74—76; *DRH, D,* I, nr. 1. Opinia lui W. Ketrzyriski, potrivit căreia actul din 1222 nu ar fi autentic, a fost combătută de M. Perlbach, *Der deutsche Orden in Siebenbiirgen,* în *Mitteilungen des Instituts filr osterreichische Geschichtsforschung,* XXVI, 1905, p. 415—430.

[74] S-au invocat mai multe argumente în sprijinul ipotezei localizării cetăţii teutonilor în ■trecătoarea monitană Tabla Buţdi. Cf. P, Binder, *Contribuţii la localizarea Cruceburgului şi unele probleme legate de ea,* în *Culegere de studii şi cercetări,* Braşov, I, 1967, p. 121—135. Planul cetăţii de la Tabla Butii şi fragmentele ceramice recuperate la suprafaţă ar pleda însă pentru datarea ei în secolele XIV—XV. Cf. Gh. I. Cantacuzino, *Cetăţi şi curţi domneşti din Ţara Românească în secolele XIII—XV* (Rezumatul tezei ' de doctorat), 'Bucureşti, 1977, p. 12—13. De curînd s-a propus localizarea Cruceburgului la Cetăţeni (jud. Argeş) (cf. I. Nania, *Cruceburg-Episcopatul Cumaniei-Cetatea Dîmboviţei-Cetăţeni,* în *Archiva Valachica,* VIII, Tîrgovişte, 1976, p. 84), unde există şi vestigii arheologice din secolul al XHI-lea. Cf. D. V. Rosetti, *Şantierul arheologic Cetăţeni,* în *Materiale,* VIII, 1962, p. 73—88.

[73] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 122, 123; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 246, 257, 272; DRH, C. I, nr. 7. 8.

u Oniciiul, *Originile,* p. 696; C. Auner, *Episcopia Milcoviei,* în *Revista catollca*:. I' }912> 4< P- 544>' I- P- M. Pali, *Originea catolicilor din Moldova şi franciscanii păstorii lor de veacuri,* Săbăoani—Roman, 1942, p. 129; Moisescu, *Catolicismul,* p. 3_4, nota 3; Panaitescu, *Introducere,* p. 259.

TI K K' A" Romsrtorfer, *Schloss Neamţu und einige Klosteranlagen in seiner ungebung, in Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museum,* VII, 1899, p. 12; Onciul, *vnginxle,* p. 696; G. I. Lahovari, C. I. Brătianu, Gr. I. Tocilescu, *Marele dicţionar* yeograjtc *al României,* IV, Bucureşti, 1901, p. 468; I. Ferenţ, *Istoria catolidsmu*-t"i *in^ Moldova. Epoca teutonă,* în *Cultura creştină,* IX, 1920, 7—9, p. 194.

' L. Chiţescu, *Cu privire la localizarea cetăţii Crăciuna,* în *SCIV,* 18, 1967. A p. Joi—359; idem, *Noi consideraţii arheologico-istorice în legătură cu cetatea Crăciuna,* în *SCIV,* 19, 1968, 1, p. 81—94.

XI 1960% Con'^^15escu' Date wi m *legătură cu Cetatea Neamţului,* în *SCIV,* f0

Cf.'nota 75.

[61] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 85—86; *DRH, D,* I, nr. 4. Cf. şi Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 96.
[82] Hurmiuzaki, Doc, I, p. 91; *DRH, D,* I, nr. 5.
[83] Cf. G. E. Muller, *op. cit.,* p. 63—65; G. Adriânyi, *op. cit.,* p. 19—20.
[84] CI nota 82.
[85] *Fontes Olivenses,* ed. W. Ketrzyriski, în *MPH,* VI, p. 293; Martini Cromeri *De origine et rebus gestis Polonorum,* Basidoae, 1554, p. 195.
[86] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 96 şi urm.; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 223 şi urm.; A. Armbruster, *Nachspiel zur Geschichle des Deutschen Ordens im Burzenland,* în *RRH,* XVIII, 1979, 2, p. 285—287.
[87] N. Pfeiffer, *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Grilndung 1221 bis zur Tatarenverwiistung 1241—1242,* Zurdch, 1913, p. 5, 15—21, 76—77; I. Ferenţ, *Cumanii...,* p. 100—118.
[SB] Albric, p. 920. Informaţia o regăsim redată cu miei omisiuni într-o altă •cronică belgiană, unde însă evenimentul este datat eronat în anul 1220. Cf. F. Knauz, *Monumenta ecclesiae Strigoniensis,* I, Strigonii, 1874, p. 263.
[89] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 102; *DRH, D,* I, nr. 4.
[80] *Commentariolum de provindae Hungariae originibus,* în N. Pfeiffer, *op. cit.,* p. 144.
[31] Vezi nota 89.
[82] Emonis *Chronicon,* ed. L. Weiland, în *MGH, S,* XXIII, 1874, p. 511. Un izvor dominican pretinde că după Burch ar fi fost botezat principele cuman Membrok de însuşi regele Ungariei, Andrei II (cf. *Commentariolum,...,* în N. Pfeiffer, *op. cit.,* p. 144—145), confundîndu-4 ou fiul şi urmaşul său, Bela.
[93] Albric, p. 920; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 108,
[94] Emonis *Chronicon,* p. 511; N. Pfeiffer, *op. cit.,* p. 178; Hurmuzak!, Doc, I, p. 107, 108, 111; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 230—231.
[93] Albric, p. 920; F. Knauz, *op.* cit., p. 263.
[96] Paltrami seu Vatzonis *Chronicon Austriacum,* în *SRA,* I, p. 711; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* în *ibidevi,* p. 808; *Chronicon Claustroneubiurgense,* în *RAS,* I, p. 75.
[97] *Commentariolum.* .. în N. Pfeiffer, *op. cit.,* p. 144.
[93] Bubruc, p. 217. Cf. B. Morariu, în *Centenarul al Vll-lea de la moartea simţului Francisc de Assisi, 1226—1926,* Hălăuceşti, 1926, p. 49.
[99] R. Rosetti, *op. cit.,* p. 272—281; C. Auner, *Episcopia Milcoviei,* în *Revista catolică,* I, 1912, 4, p. 533—551; N. Pfeiffer, *op. cit.,* p. 75—92; R. Cândea, *Der Katholizismus in der Donaufurstentiimern,* Leipzig, 1916, p. 5—9; I. Ferenţ, *Cumanii...,* p. 133—152; L. Makkai, *A Milkoi (Kun) piispokseg es nepei,* Debrecen, 1936; Moisescu, *Catolicismul,* p. 10—17; Gh. I. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii române,* 1, Bucureşti, 1957, p. 135 şi urm.; J. Richard, *La papaute et Ies missions d'Orient au Moyen Age (XIIIe—XVe si'ecles),* Roma, 1977, p. 24—26.
[100] Albric, >p. 921: *Archiepiscopus Robertus Strigonensis de Hungaria novum jecit episcopum in Comania, Theodericum nomine.*
[101] Hurmuaaki, Doc, I, p. 111; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 231—232. Teoria existenţei unei episcopii catolice în regiunea Mileovukii încă din secolul al Xl-lea s-a dovedit ne fondată, -ea bazîndu-se pe o scrisoare falsă purtând ca dată anul 1096, ticluită şi publicată de J. Benko, *Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis,* I, Viennae, 1781, p. 55—57. Tot în legătură cu dieceza cumanilor s-au pus două acte din 1217 şi 1218 (cf. Hurmuzaki, Doc, I, p. 60, 65—66; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 161, 168—169), care de fapt se referă la episcopia italiană de la Como. Cf. C. Auner, *op. cit.,* p. 539; N. Pfeiffer, *op. cit.,* p. 81, note 23; Moisescu, *Catolicismul,* p. 16—18, nota 4. In mod cu totul surprinzător, unid istorici mai consideră şi astăzi că cele două acte privesc eparhia cumanilor. Cf. V. P. Şuşarin. *CeudemeAbcmea nucbMeHHMX naMntriHUKoe KopoAeecmea Bempuu 06 aniHWiecKOM cocmaee naceAenuH eocmoHHOeo ripuKapnatnbH nepeou noAoeunbi XIII eeKa,* in *Hcmopun CCCP,* 1978, 2, p. 47.
[102] K. Reinerth, *Ein bisher unbeachtet gebliebenes Verzeichnis der Kloster der Prămonstratenserordens in Vngarn und Siebenbiirgen in der Zeit vor dem Mongolensturm,* în *Zeitschrift fur Kirchengeschichte,* VF XV, LXXVII, 1966, p. 268—289; P. Binder, *Unele probleme referitoare la prima menţiune documentară a Braşovului,* în *Cumidava,* III, 1969, p. 126, 130. In ceea ce priveşte ipoteza apartenenţei sud-estului Transilvaniei la dieceza cumanilor, formulată încă de multă vreme (cf. E. v. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumănen,* I, Bucureşti, 1878, p. 178; R. Rosetti, *op. cit.,* p. 257—258, 278; Giurescu, *Tirguri,* p. 41), aceasta

se baza îndeosebi pe conținutul uruud document din 1228 (J. Benko, *op. cit., p.* 116; Hurmiuzaki, *Doc,* I, p. 108—109), dovedit ca fals (L. Makkai, *op. cit.,* p. 8).

103 N Backmund, *Monasticon Praemonstratense,* I, Staubing, 1949, p. 17, 416, 441- III, 1956, p. 365—367, 397.

' i°[4] *Ibidem,* III, p. 402. în listă este amintit şi Sibiul ca făcînd parte din dieceza transilvăneană: *Dyocesis ultra siluane: Villa hermanni (ibidem).*

i°[5] Rogerius, p. 33. Cf. şi *SRH—Szentpetery,* II, p. 564.

îois N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* I—II, Bucureşti 1901, p. XIX, nota 2; C. Auner, *op. cit.,* p. 543. S-a formulat şi ipoteza potrivii căreia *civitas de Mylco* s-ar localiza într-unui din satele din ţinuturile argesene Cf. G. Liiko, *Havaselve es Moldva nepei a X—XII, szăzadban,* în *Ethno-graphia nâpelet,* XLVI, 1935, 1—4, p. 104—105, nota 43; D. Ciurea, *Noi contribuţii privind oraşele şi tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX,* în *AIIAX,* VII, 1970, p. 22.

107 v Spinei, *Antichităţile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea,* în *SCIVA,* 25, 1974, 3, p. 394 şi urm.

ios Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 112; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 235.

i»9 Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 131; *DIR,* C, *v. XI—XIII,* I, p. 274—275.

"o Hurmuzaki, Doc, I, p. 112—113; *DIR, C. v. XI—XIII,* I. p. 236.

"i Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 130, 132; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 274, 275.

[112] Papa se arăta preocupat şi după crearea noii dieceze să trimită misionari dominicani *ad Cumanos* sau *in Cumaniam* (cf. Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 107, 111), formule prin care nu se desemna desigur populaţia din cuprinsul episcopiei.

"a Theiner, *VMHN,* I, p. 131; Hurmuzaki, Doc, I, p. 132; *DRH, D,* I, nr. 9.

i" Hurmuzaki, Doc, I, p. 112; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 235.

11[5] Hurmuzaki, Doc, I, p. 136—139, 141—142; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 284—289.

[118] N. Pfeiffer, *op. cit.,* p. 79; V. T. Paşuto, *flojioeeiţKoe enucKoncmeo,* în *Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen (Festschrift fur Eduard Winter zum 70. Geburtstag),* Berlin, 1966, p. 37.

[117] Spinei, *Consideraţii,* p. 612—614.

2. EVOLUȚIA SOCIETĂȚII LOCALE

A. REALITĂȚILE DEMOGRAFICE

în primul sfert al mileniului al II-lea, populația românească din Moldova, ca şi din celelalte regiuni din componența spațiului carpato-duinărean şi balcanic, care îşi definise profilul lingvistic şi se afirmase drept comunitate etnică consolidată, se impunea în mod treptat printre popoarele Europei, medievale.

Ooniturarea laturilor procesului evolutiv parcurs de societatea românească din ținuturile est-oarpatice în primele secole ale mileniului al doilea este mijlocită atît de cercetarea izvoarelor scrise, cît şi a celor arheologice.

a. ATESTĂRI ALE ROMÂNILOR IN IZVOARELE SCRISE

Cea mai veche consemnare scrisă referitoare la românii din regiunile de la răsărit de Gairpații Orientali pare a fi inscripția runică de pe o piaitră comemorativă descoperită în localitatea suedeză Sjonhem din insula Gotland (fig. 1). Inscripția, dataită îm secolul al XI-lea, menționează omorîrea varegului Rodfos de către „Blakumen în timpul călătoriei în stoăinătate'"[1]. Etnonimul *Blakumen* reprezintă, potrivit părerii aproape unanime a specialiştilor, o formă scandinavă a numelui vlahilor[2]. Dat fiind că drumul obişnuit al varegilor de pe coastele baltice spre Cons,tantinopol trecea de-a lungul liftoinalului moldovenese al Mării Negre, este firesc să admitem că românii întîlniți de Rodfos erau cei ce locuiau la răsărit de arcul carpatic.

Într-un mod asemănător — *Blokumenn* — sînt denumiți românii şi în Saga *lui Eymund (Eymundar saga),* cunoscută şi sub numele de *Pâttr lui Eymund, fiul lui Hring (Eymundar pättr Hringssonar),* operă literară islandeză, a cărei formă scrisă, datînd din secolul al XlII-lea, transpunea o variantă orală mult imai veche, poate chiar din secolul al XI-lea. Ea fusese inserată în Saga *Sf. Olaf (Saga Olafs konungs hins helga),* păstrată in codexul *Flateyjarbok,* compus în Islanda la sfîrşitul secolului al XlV-lea. Aoest izvor atestă cea mai veche prezență a românilor la est de Carpați într-un pasaj unde se relatează pregătirile de luptă ale lui Burizleif (Sviatopolk) împotriva lui larizleif (Iaroslav), în timp ce se repliase în *Tyrkland,* de unde plănuia un atee în *Gardarike* (Rusia), cu o armiaită formiaită din *Tyrkir* (turci = pecenegi) şi *Blokumenn (vlahip.* Potriviit oronicitor ruse, Sviatopolk s-ar fi refugiat la pecenegi în iarna din 1018—1019, lupta hotărîtoare cu Iaroslav avînd loc la Alta în anul 1019[4].

Din. literatura medievală ne este cunoscută şi denumirea scandinavă fa ţării vlahilor". în timp ce în lucrările marelui cronicar *şi poet* islande? Snorri Stunluson (1178—1^41) — *Saga Sf. Olaf,* redactaită probabil înaimte de 1218, şi *Cercul lumii (Heimskringla),* alcătuită între 1220 şi ^230 __se menţionează o „ţară a vlahilor" *(Bldkumunnaland)*[5] situată în Penicnsuila Balcanică, într-o altă legendă nordică, *Saga lui Egil şi Asmund (Egils saga ok Asmund),* compusă în Islanda în primul sfert al secolului al XlV-lea şi caracterizată prin abundenţa elementelor fantastice, se aminteşte o „ţară a vlahilor" *(Bldkumannaland),* care prin prisma vecinătăţii cu *Russia* şi *Himaland*[6] pare a se localiza in partea răsăriteană a Europei.

Intre cele mai vechi atestări ale românilor la răsărit de lanţul carpatic este considerată şi ©ea din, cronica lui Nicefas Choniaites, terminată la începutul secolului al XlII-lea, în pasajul unde este nrelatată evadarea din temniţă a lui Andronic Comnenul şi încercarea sai de a se refugia în Rusia haliciană în anul 1164. Prinţul de neam imperial fusese prins de către vlahi (PXâ^oi) în momentul eînd se crezuse soăpait din mâinile urmăritorilor şi ajunsese la hotarele Haliieiului (TWV TTJ? *Taliile,* opicov)[7]. Textul istoricului bizantin, prezemtînd anumite neclarităţi în redarea faptelor, a constituit obieatul unor îndelungate dispuite între istorici, neîncheiate nici astăzi, în ceea ce priveşte 'locaflizareia românilor oare l-<au intereeptait pe Andronic. Dat fiind că prinţul dizident noi se putea afla în siguranţă decît după ce ar fi părăsit teritoriul bizantin, considerăm că prinderea sa de către români s-a produs la nordul Dunării, în apropierea graniţelor statului haliciia|n.

Părţi consistente din lucrarea lui Nicetas Choniiates, între oare şi pasajul 'privind acţiunea românilor împotriva lui Andronic, au fost reproduse aproape identic în a doua jumătate a secoiiului al XlII-lea în cronica lui Theodoir Skuteriotes[8].

Tot în cronica lui Nicetas Choniaites se vorbeşte despre ajutorul primiit ide Asăneşti din partea românilor şi cumanilor dei la nordul Dunării — probabil din Muntenia sau Moldova — care ar fi trecut fluviul prin anul 1199 penjtru a participa la luptele cu bizantinii[9].

Informaţii asupra populaţiei româneşti nord-dunărene se înitîlne«c şi în literatura medievală germană. In *Nibelungenîied,* în cîrntul al XXII-lea, unde se descrie nunta lui Etzel (AKila) şi Krimhilda, între prinicipii străini invitaţi este enumerat Şi ducele Râmunc din ţara vlahilor, venit în frunitea unui pîlc de 700 de oameni *(Der herzoge Râmunc uzer Vlâ-chen lanţ, I mit siben hundert mannen kom er jur sie gerant)*[10]. Avînd în vedere că într-un pasaj anterior vlahii sînit alăturaţi ruşilor, grecilor şi polonilor *(Von Riuzen und von Kriechen reit dâ vil manie man: I den Poelân und den Vlâchen sah man swinde gân),* urmînd apoi o scurtă referire aisupna oaspeţilor din cnezatul kievian *(lanţ ze Kiewen)* şi a „pecenegilor sălbatici" *(die wilden Pescenaere)"*, considerăm că localizarea „ţării vlahilor" la răsărit de lanţul carpatic este cea mai plauzibilă[12]. Conducătorul cetei româneşti mai este amintit în cîntul al XXXI-lea al poemului, îndreptindu-se în compania unui alit principe spre „aşezările hunilor": *Râmunc und Hornboge [riten] nâch hiunischen siten*[13]. Ipoteza identificării lui Râmiunc cu un personaj istoric real — Roman Mstisla-vi-ci, principe al Haliciului la începutul secolului al XlII-lea[14] — nu o

considerăm îndreptăţită, el fiind mai curînd un erou. eponim al poporului român[15].

în poemul istoric intitulat *Biterolf und Dietleib,* compus probabil îmtre 1254 şi 1268 şi aparţinînd aceluiaşi ciclu de legende germane cai şi *Nibelungenlied,* este, de asemenea, menţionat *Râmunge uz der Wlăchen lanț*[16]. Imtrucît Râmunge reapare înitr-un alt fragment, unde se relatează o luptă La oare iau participat ruşii şi poiloniii, este posibil ca autorul poemiului să-i fi asociiat, la fel oa şi în *Nibelungenlied,* pe criteriul vecinătăţii lor geogiiiaifice, in acest daz ţara lui Râmunge trebuind să fie situată la răsărit de Garpaţi. In acelaşi poem, alături de Râmunge este indicat şi numele lud Sigeher, despre care în aşa-numita *Tînguire (Die Klage)* — o continuare a *Cîntecului Nibelungilor* — compusă în jurul anului 1215, se specifică: *Sigeher von Walâchen*[17].

La mijlociul secolului al XlII-lea RudoiL.voiL..Ems_jamintea ca trăind în [teritoriul „închis" al ungurilor pe „cumani şi vlahii sălbatici" *(Valiven*

precizînd însă că „ţara" *(lanț)* lor se afla „dincolo, *i*

Q j l Q) , p „ţ *O* „

de muinţiide zăpadă" *(jensit des sneberges hani)*[18], expresie aproape identică ou obişnuita formulă *ulţrq montes nivium,* întrebusnţată de cancelaria papală atunci cînd se făceau referiri la spaţiul extracarpatic[19]. Ni se pare de aceea justificat să credem că poetul german avusese în vedere o „ţai'ă" a româniloir din Moldova sau MJumtenia.

In cuprinsul secolului al XIII-lea, dincolo de hotarele nordice ale Moldovei sînt atestaţi *bolohovenii,* al căror mume derivă de la etnonimul est-aLav *voloh* desemnîmd pe români[20]. Cnejii bolohoveni (KHHBH SoAoX'oKKCu.iH) apar menţionaţi: în mai multe rânduri în *Ipatievskaia letopis':* prima dată în 1231, cînd luptă aliaturi de regele Ungariei contra principelui halician Daniil Romanovici; apoi în 1235, cînd participă tot împotriva sa la asediul KameneţuLui; în 1241, cînd sînt nevoiţi să pregătească recoltai pentru & fi rechiziţionată de mongolii pătrunşi în cnezatuil Hailiici-Wolhynia; în acelaşi ian aşezările lor întărite sînt atacate de Daniil; în 1257 — pentru ultima oară — cînd, în urma înfrîngerii provocate de armata cneazului halician, dispar din izvoare[21].

încă de multă vreme istoricii au postulat existenţa unei legături între bolohoveni şi localitatea Bolohovo, menţionată în letopiseţ în anul 1150[22]. Nu ieste exclus ca şi forma Borohov, atestată în anul 1172, să se refere la această aşezare[23]. Dealtfel, mai multe localităţi din cuprinsul cnezatului halician purtau 'un nume asemănător. Una dintre ele, poate chiar cea pomenită în 1150, este identică cu Bolechowul, despre care într-un document polonez emis în anuil 1472 în cancelaria de la Lwow se specifică *villa.. . Valachorum dicta,* ceea ce este extrem de semnificativ pentru originea roimânească a numelui aşezării, dar şi a bolohovenilor[24]. In secolele XIII—XIV, ca şi mai tîrziu, în cuprinsul teritoriailui bolohovenilor, ca şi în alte regiuni oile cnezatului Halici-Wolhynia, sînt atestate numeiroase toponime, hidronime şi onomastice româneşti sau aşezări organizate după *jus valachicum,* ceea ce dovedeşte vechimea şi larga răspîndire a elementului românesc in acele zone[25].

Faptul că într-un pasaj din *Ipatievskaia letopis',* unde se relatează evenimente de la sfîrşitul secolului al XlII-lea desfăşurate în cuprinsul regatului ungar, românii sînt desemnaţi şi sub numele de *volohi* (KCAO^H)[26] nu vine în contradicţie cu semnificaţia etnică a numelui bolohove-nilor subliniată mai sus. Deosebirea de nomenclatură se explica

şi prin împrejurarea că ■bolohovemoa au reprezentat un grup regional relativ izolat de restul maisei româneşti, iar ceti cărora li se datorează ultima redactare a cronicii nu realizau identitatea lor cu ceilalţi români. Pe de altă parte, diferenţa de nomenclatură *s-&r* putea datoria şi izvoarelor deosebite Utilizate penitnu alcătuirea diferitelor părţi din componenţa letopisețului de la mănăstirea Sf. Ipatie de la Kostroma.

Săpăturile arheologice din ultimele două decanii au dus la idenţtificareia mai multor aşezări aparţinînd bolohovenilor, printre acestea fiind şi cele atestate în cronici[27]. Sistemul lor de apărare şi inventarul descoperit, chiar dacă sînt asemănătoare celor de factură vest-rasească, nu constituie argumente -peremptorii în favoarea originii slave a bolohovenilor, împrumutarea anumitor trăsături de civilizaţie de către o comunitate etnică minoritară de la o altă populaţie înseriindu-se între fenomenele absolut normale[28]. Nu este însă exclus ca o parte a clasei dominante a bolohovenilor să fi fost supusă procesului de slavizare *încă* în perioada premergătoare invaziei mongole. în schimb — judecind după datele de toponimie şi antroponimie medievală evocate mai sus — se pare că acest proces a afectat înitr-o măsură mai redusă enclavele de populaţie romanească stabilite de-a lungul versanţilor Carpaiţilor Nordici.

Teritoriul ocupat de bolohoveni era limitat spre nord de cursul superior al rîului Sluc' şi de bazinul superior iad Bugului ide Sud, iar spre sud probabil de hotarele septentrionale ale Moldovei, unde, aşa cum indică un document din 1433, se afla aşa-numiita „câmpie Bolehov" (IIOA/A BortoXoKa)[29]. In regiunea meiniponiaîfcă bolohovenii locuiau alături de ruteni şi de alte neamuri slave, preponderente din punct de vedere numeric. *▪ ?
%p'

Din cuprinsul acestor succinte informaţii deducem existenţa unui nucleu teritorial ai bolohovemiilor desprins temporar de sub autoritatea principilor muşi, organizarea cnezială a bolohovanilor, lupta lor permanentă de a-şi menţine autonomia faţă de statul halician, ceea ce i-a determinat să accepte alianţa cu ailte populaţii.

Date mai consistente asupra populaţiei româneşiti de la răsărit de Carpaţii Orientali sînt oferite de scrisoarea papei Grigore IX adresată la 14 noiembrie l!234 prinţului moştenitor ââ Ungariei, Bela;. Scopul scrisorii era de a-i solicita intervenţia împotriva vlahilor *(Walati, Walathi)* din dieceza eumamă pentru, faptul că ignorau prerogativele episcopului Teodoric. Marele pontif informa totodată pe Bela că vlahii dispun ide propriii lor „pseudoepiscopi" de rit grecesc, adică ortodox, şi se arăta nemulţumit pentru că atrăgeau la ei pe unguri, saşi şi alţi enoriaşi catolici, care sub influenţa lor adoptaseră ortodoxismul. Precizarea din documentul cancelariei Scaunului apostolic că locuitorii menţionaţi veneau la vlahi din regatul Ungariei *(de regno Ungarie)* dovedeşte că populaţia românească la care se referea Grigore IX era ceai din afara arcului carpatic şi nu din colţul de sud-est al Transilvaniei, cuprins şi el în hotarele episcopiei cumanilor, aşa cum rezultă din *Catalogus Ninivensis II.* Pentru a-i rupe de sub influenţa arhiereilor „schismatici", papa împuternicise pe episcopul cumanilor să numească un. vicar episcopal catolic special pentru vlahi, cerîndu-i totodaită lui Bela să recurgă la forţă pentru a-1 impune pe respectivul prelait şi să-i asigure venituri din dările încasate de la vlahi[30]. Rezultatele intervenţiei papale nu ne

.sînt cunoscute, -dar, chiar in evenrtuau.iuj>t
prinţul moştenitor al Ungariei şi de episcopul cumanilor in seu ciitărilior din scrisoare, este extrem de puţin probabil ea românii să fi cedat presiunii exercitate asupra lor.

O succintă atestare a românilor la mijlocul secolului al Xlll-leat s« întîlneşte în *Geograjia* învăţatului armean Vardan din Paxdsepent (Pard-seperţ'i), unde se arată că neamul vlahilor *(Oulachaţ')* se găseşte în. ve-cinătatea ruşilor, precizare ce sugerează localizarea sa la est de Car-paţi[31]. După forma în care este redat numele românilor, se pare că. în opera cărturarului din Cilicila s-au ui1ili'ziat informaţii venite prin filiera populaţiilor turce.

în legătură cu prezenţa comunităţilor româneşti în ţinuturile de la răsărit de lanţul carpatic la începutul mileniului al ll-lea s-au luat une-ori în consideraţie în mod eronat şi izvoare care de fapt se referă la aLte grupuri etnice. Astfel, nu se poate accepta identifiicasrea geţilor şi dacilor din cronica lui Vinoentius Kadlubek, amintiţi între efectivele ar-matei regelui polonez Cazimir 1 (1038—1058)[32], ou românii din Moldova[3]*. De asemenea, menţionarea în anul 1070 a vlahilor alături de ruteni şi pecenegi (. . .*exercitum ex Ruthenis, Pieczyrdegys et Wăllachis),* ca aliaţi ai cneazului Viaoeslav împotriva regelui Boleslav II, îm ediţia din 1711 a cronicii lui Jan Dlugosz[34] — vlahi consideraţi tot ca originari din Mol-dova?[5] — se datoreşte unei greşeli de transcriere ia etnonimului în ma-nuscrisul folosit, în manuscrisele mai exacte ale lucrării cărturarului din Cracovia, în loc de *Wăllachis* se întîlnesc formele — mai apropiate de cele corecte — *Warăhis* sau Warais, ce desemnau pe varegi[36].

în afara menţiunilor ce se pot raporta la românii din Moldova, există alte informaţii privind populaţia autohtonă de la nordul Dunării, unde nu se precizează însă regiunea în oare locuia.

Deosebit de importante sînt ştirile consemnaite în celebra cronică kieviiană *Povestea anilor de demult,* unde volohii sînt amintiţi în mai multe rînduri. Dacă este încă discutabil că sub denumirea de ROAT^M — ce apare în introduoeirea istorioo-geografică de la începutul letopise-ţului, unde sînt enumerate mai multe popoare europene[37] — se ascundea populaţia neolatină dunăreană ori eventuai francii sau italienii[38], celelalte menţiuni ale volohilor, consemnate în grafii puţin deosebite, se referă evident la populaţia românească nord-dunăreană şi nu tot la franci, cum pretind R. Roesler şi epigonii săi[39]. Volohii (KOAOX'H) aliaţi cu slavii împotriva unguirikxr năvălitori[40] sînt cu siguranţă cei din Transilvania, aşa cum dealtfel confirmă şi cronicarul anonim al regelui Bela[41]. Rămîne neprecizată doar localizarea volohilor (B«A\'OA\-K), despre care se spune că i-au atacat şi supus pe silavii de la Dunăre[42].

Fără să fie prea numeroase, consemnările sorise privind populaţia românească din regiunea cuprinsă intre Carpaţii Orientali şi Nistru fac dovada peremptorie că în primul sfert al mileniului al II-lea acest teritoriu nu reprezenta pentru contemporani o *terra incognita* şi nici o *terra deşerta.* Atestarea comunităţilor locale din Moldova constituie un reflex al contactelor diverse ale acestora cu populaţiile din ţările în-vecinate, atât de natură paşnică — comerciale sau confesionale — cit

si divergentă, manifestate prin confruntări militare. Faptul că aceste atestări nu sîcnit în număr prea mare şi iniei prea consistente în date îşi află îmtre altele, explicaţia în absenţa totală a izvoarelor sorise in-tern'e ____ societatea autohtonă neatdmgmd. încă un nivel de dezvoltare suficient petnftru a asigura progresul scrierii — precum şi în organizarea destui de tîrzie a activităţii regulate a serviciilor de cancelarie, ca şi în stadiul începător al evoluţiei literatorii istorice din statele feudale din vecinătate, exceptînd bineînţeles pe *cea* bizantină. Pe de altă parte, populaţia românească din regiunile extoacarpartice, alcătuită din comunităţi sedentare agricole şi pastorale, fără veleităţi războinice şi nedispunîncl de o organizare militară capabilă de a-şi însuşi teritorii străine, făcea în mai mică 'măsură obiectul interesului cronicarilor vremii de'cît neamurile aflate în migraţie în teritoriile nord-dunărene, cu o largă arie ide acţiune.

Originea ştirilor asupra românilor din Moldova inserate în izvoarele scrise este relativ diversă, ele provenind din lumea scandinavă, bizantină, germanică, rusească, armeană sau. italiană şi fiind înregistrate în diferite limbi sau dialecte germanice, greceşti, slave, armeneşti şi latine, ceea ce justifică formele deosebite ale denumirilor date poporului român: *Blakumen, Blokumenn, BXâyoi, Vlâchen,* Ko,ioXoK-fcC!j,M, *Oulachaț, Walati-Walathi.* Această diversitate de nomenclatură reprezintă un fenomen absolut normal, explicabil prin caracteristicile fonetice proprii fiecărei limbi. Toaite aceste denumiri constituie variante ale formei slave meridionale *vlah,* apărute în urma turnul complicat proces prin derivarea unui etnonim de origine germanică. La neamurile germanice termenii *Walhs, walah, walh, walch, welscher* aveau sensul de *străin, celt* sau *roman,* desemnînd iniţial tribul celtic numit de Oaesar *Volcae*[i3]. In ia doua jumătate a mileniului I slavii au preluat de la germanii pentru *vlah-voloh-wloch-vlach* numai accepţiunea de neam romanic, aitriibuinid-o romanilor în general, dar *şi* italienilor şi românilor, atît celor de la nordul cit şi de la sudul Dunării[44]. Bizantinii au adoptat de la slavii meridionali acest fel de a numi populaţia tracică romanizastă, renunţînd la denumirea de 'Pwjaavoi[45], în. timp ce ei înşişi au. continuat să se autointituleze 'Pto[xa£oi, în virtutea pretenţiilor de a fi continuatori legitimi ai politicii şi civilizaţiei romiane.

_ Termenul de *vlah,* cu toate variantele sale fonetice, avea în forma sa iniţială sensul de popor de limbă şi origine romană, ceea ce corespundea cu realitatea istorică. Spre deosebire de vecinii săi mai apropiaţi sau mai îndepărtaţi, poporul român s-a denumit pe el însuşi, din aceleaşi raţiuni ca şi bizantinii, printr-un nume asemănător cu cel al strămoşilor săi, păstrînd în mod permanent conştiinţa originii sale romane. O situaţie asemănătoare s-a înregistrat în cazul modului de desemnare a locuitorilor Romei, care s-au numit în toate timpurile *romani,* în vreme ce neamurile germanice nu au adoptat acest etnonim, preferind să folosească termenul *loalah* sau celelalte forme amintite mai sus, niciodată întrebuinţate de către romani[46].

__ Nomenclatura din primul sfert al mileniului al II-lea privind romana dintre Carpaţi şi Nistru este identică cu cea a românilor din celelalte provincii carpato-dunăren>e, precum şi din Peninsula Balcanică, această unitate terminologică dovedind că popoarele europene considerau masa romanităţii orientale unitară din punct de vedere etnic şi

lingvistic. In 'timp ce, prin pătrunderea slavilor şi a altor neamuri, blocul neoliaiiiin din Balcani a fost segmentat în mai multe grupuri, generîndu-se apariţia unor dialecte, comunităţile romanice nord-dunărene au rămas ne diferenţia te lingvistic de-a lungul întregii sale istorii[47]. Menţinerea seculară a unităţii lor de limbă şi a trăsăturilor etnico-culturale fundamentale, în pofida perturbaţiilor pricinuite de fluxurile şi refluxurile migraţiilor slavilor, ungurilor şi turanicilor, îşi găseşte explicaţia în caracterul constant şi divers al legăturilor interregionale şi în schimburile periodice de locuitori de c pante şi de alta a versanţilor Carpaţilor.

b. POPULAŢIA LOCALĂ ÎN LUMINA IZVOARELOR ARHEOLOGICE

Ştirile istorice scrise asupra populaţiei româneşti de la est de lanţul carpatic sînt confirmate şi completate substanţial de izvoarele arheologice apărute oa urmare a eforturilor întreprinse îndeosebi în ultimul sfert de veac. Chiar dacă materialul arheologic existent este deocamdată insuficient spre a oferi rezolvări pentru toate problemele importante ridicate de studiul perioadei asupra căreia ne-am concentra't atenţia, el contribuie la elucidarea multora din ele şi avem deplina convingere în progresul cercetărilor, odată cu amplificarea săpăturilor şi publicarea corespunzătoare[1] a rezultatelor lor.

Descoperirile atribuite comunităţilor româneşti esit-oarpatice din secolele XI—XIII simt inserate în mod convenţional, după trăsăturile tipologice şi datarea lor, în cadrul mai multor culturi. Păstrarea conceptului de *cultură,* utilizat îndeosebi în arheologia preistorică, este justificată în actualul stadiu al cercetărilor penitiru anumite parioade ale epocii medievale datorită persistenţei unor aspecte mai puţin desluşite şi a divergenţelor printre specialişti îndeosebi în privinţa încadrării cronologice şi etnico-culturale a descoperirilor.

In prima parte a secolului al XI-lea este atestată evoluţia etapei tîrzii a culturii Dridu, succedată în secolele XI—XII de gultuira Răducăneni, după care urmează cronologic cultura nenominalizată a secolelor'Xrn—XIV. Relativ la nomenclatura lor se constată lipsa unui consens general. Astfel, unii arheologi înglobează toate descoperirile din secolele X—XIV apairţinînd populaţiei locale din imterfluviul delimitat de Prut şi Nistru în aşa-numita *cultură balcano-dunăreană*[48], termen prin care alţi specialişti români şi străini desemnează numai cultura Dridu (secolele VIII—XI). Pentru această cultură s-au mai folosit şi denumirile de *carpato-dunăreană, balcano-carpatică* sau *cultura primului tarat bulgar^,* această opţiune terminologică reflectând în unele cazuri o anumită orientare în ceea ce priveşte atribuirea etnico-culturală.

Cunoştinţele pe oare le posedăm în prezent relativ la vestigiile din secolele XI—XIII sînt întrucâtva inegale, fiind corespunzătoare volumului de săpături întreprinse şi modului lor de valorificare ştiinţifică. Săpăturile efectuate în ultimele decenii au vizat în mai mare măsură obiective arheologice din perioada de evoluţie a culturii Dridu, punîndu-se accent îndeosebi pe cercetarea aşezărilor, îii icname ce numărul necropolelor depistate rămine extifleim de raîus. De lasemenea, datele privind cultură" Răduoăneni şi măi ales acelea asupra culturii secolului

^ XlII-lea sîtnit deocamdată puţin comsistenite. O însemnată porte a descoperirilor fie că a rămas inedită, fiie a> fost publicată selectiv ori fără indiciarea precisă ia complexului de unde provin, ceea ce se repercutează în mod negativ asupra' posibilităţilor de a întreprinde o nuanţată departajare a componentelor eitnico-euiturale sau regionale şi a etapelor cronologice din cadrul culturilor. Situaţia aceasta determină: implicit ca o parte din concluziile exegeţilor să păstreze un caracter de provizorat, ele urmînd să fi© confirmate, completate sau restructurate cînd în circuitul ştiinţific vor intra materiale arheologice mai numeroase şi concludente.

Cultura Dridu, răspîndită pe un teritoriu foarte vast, incluzînd m-tregul spaţiu oarpato-dunărean, păstrează aceleaşi caracteristici; principale şi în regiunea dintre Oarpaţi şi Nistru[50]. Cele mai numeroase descoperiri de factură Dridu se grupează în bazinul inferior şi mijlociu al Şiretului şi Prutului şi cel inferior al Nistrului, precum şi în zona lacurilor dunărene. Mai puţine aşezări se cunosc în regiunea dealurilor subcarpatice, ele lipsind din perimetrul cuprins între Răut şi Nistru, precum şi din extremitatea septentrională a Moldovei (fig. 2). Fără să fie deosebit de bogat, inventarul aşezărilor Dridu cuprinde o gamă destul de largă de obiecte (fig. 3; 4), precum şi ceramică (fig. 10; 11).

Avîndu-se în vedere în primul rînd trăsăturile materialului ceramic, în cadrul etapei tîrzii a culturii Dridu de la est de Oarpaţii Orientali din secolele X—XI se pot departaja două variante cu caracter regional. Prima din aceste variante este răspîndită în sudul Moldovei, fiind organic legată de descoperirii© de tip Dridu din estul Munteniei şi nordul Do-brogei, în vrem© ce cealaltă variantă este atesitaită în centrul şi o parte din nordul Moldovei, caracterizîndu-se prin persistenţa unor elemente ><f tipice pentru culţura_JEiJinceja:_3^ariiantei 'meridionale a fazei tîrzii ai culturii Dridu îi aparţin unele complexe de locuire din aşezările de la Şen-dreni (jud. Galaţi)[51], Cîmpineanca—Focşani (jud. Vrancea)[52], Dodeşti, Epureni[53], Bîrlăleşti[5*]» (jud. Vaslui), Etulia (raionul Vulcăneşti, R. S. S. Moldovenească)[53], Glubocoe[56], Safian (reig. Qdessa, R. S. S. Ucraineană)[5'1] etc., unde s-au efectuat săpături niiatodice siau simple sondaje, precum şi numeroase alte aşezări identificate prn cercetări de suprafaţă[58]. Celeilalte variante i se poit aiMbui anumite locuinţe descoperite în aşezările de la Şorogiari (corn. Aroneanu)[59], Băiceni—„Dîmfoul lui Pletosu" (com. Oucuteni, jud. laşi)[60], Patruha (naiomul Orhei)[61], Hansca (raionul Kotovsk, R. S. S. Moldovenească)[62] etc, în cadrul cărora proporţia vestigiilor de factură Hlinceia este în minoriitalte comparativ cu aceeia a vestigiilor de tip Dridu. O linie de demarcaţie fermă între ariile de răspîndire ale celor două variante, este deocamdată destul de greu de trasat. Departajarea culturii Dridu în variantele amintite s-a datorat ritmului de dezvoltare deosebit a ţinuturilor est-carpatice. In timp ce în jumătatea nordică a Moldovei în cadrul culturii Dridu s-au menţinut anumite componente ale culturii Hliinoea, în partea meridională a regiunii aceste componente au fost mult mai repede absorbite. Aspectul culturii materiale din aşezările Dridu din sudul Moldovei în secolele IX-—X era în mare parte asemănător cu acela din jumătatea de nord a regiunii menţionate în cursul secoielor X XI. In ceea ce priveşte desicoperirile Dridu din teritoriul dintre Prut şi Nistru, au fost diferenţiate patru grupe regionale avînd msa şi valoare cronologică, denumite Calfa, Hansoa, Petruha şi Stîncăuţi

după localităţile unde s-au făcut cercetări ou rezultate mai edificatoare. La lacesite descoperiri se remarcă, de asemenea, anumite mici deosebiri întoe componentele grupelor cetnamice, ca şi între instalaţiile de încălzit din complexele de locuire din jumătatea de nord şi cele din sudul regiunii[63].

Necropolele din etapa târzie a culturii Dridu au fost pînă în prezent mai puţin cercetate. Acestei etapei i se pot atribui cele 11 morminte de inhumaţie de la Arsura (jud. Vaslui), din inventarul căroria nu s-au publicat decît cîteva obiecte de podoabă[64], precum şi cimiitirul de la Hansca—„Căprăria", cuprinzind 75 de morminte, relativ diverse în privinţa' 'ritualului şi inventarului funerar. Dintre acestea 60 cuprindeau înhumaţi în poziţie întinsă, orientaţi vest-est, cu dispoziţia braţelor în cinci, moduri diferite, opt cu înhumaţii în poziţie chircită, depuşi[1] în gropi rectangularei (6) sau ovale (2), la care se adaugă şapte cemotafe. Inventarul lor se compunea din nasituiri, catarame, aplice, cercei, cuţite, amnare, ceramică **eite.** Varietatea ritualului îace dovada existenţei originii deosebite la celor înmormântaţi[65].

Momentul de încheiere a evoluţiei culturii Dridu sau, mai bine zis, dispariţia ori transformarea anumitor elemente din componenţa sa în Moldova, ca şi în celelalte ţinuturi din stînga Dunării, este destul de greu de precizat. Deşi este probabil oa unele aşezări' din Cknpia Dunării să fi încetat să mai existe încă din a doua jumătate a secolului al X-lea ca urmare a infiltrării triburilor peeemege, nu toţi localnicii din ţinuturile dle şes au puituit fi înlăturaţi de nomazi. In acest sens, moneda emisă în cel de-al doilea sfert al secolului a)l al Xl-lea, descoperită' înitr-un bordei de la Şendreni, dovedeşte că faza tîrzie a culturii Dridu a dăinuit cel puţin trei decenii în secolul al Xl-lea, poiate pînă la mncenitaarea grosului efectivelor pecenege la nordul Dunării inferioare, înainte de a se deplasa dincolo de fluviu în timpul domniei lui Comstlanitin IX Monomachos, sau eventual chiar pînă la sosirea uzilor.

Problema atribuirii etnice a culturii Dridu a provocat aprinse controverse în rînidul specialiştilor, fără ca deocamdată să se contureze un consens al opiniilor exprimate. Considerăm că soluţiile unilaterale, de felul celor prin care se apreciază ca exhaustiv rolul unei singure populaţii la geneza acestei culturi, ignoră ştirile oferite de izvoarele scrise. Dealtfel, o limitate etnică a spaţiului atît de vast în care este răspândită cultura Dridu, înglobînd regiuni foarte întinse de pe ambele maluri ale Dunării, este contrară realităţilor şi logicii istorice. O asemenea unitate nna putut exista nici chiar în zone mai puţin cuprinzătoare din dreapta sau din stînga Dunării. Aşa cum a precizat Ion Nestor, se poate admite doar preponderenţa elementului romanic la nordul fluviului, în timp ce înrtre Dunăre şi Balcani elementul dominanit eina cel slavo-bulgar[66]. Insă, după cum în Peninsula Balcanică alături de siavii meridionali au locuit şi romanii, în regiunea carpato-dunăreană românii au convieţuit temporar cu mici grupuri de turanici şi de slavi sudici şi răsăriteni. Persistenţa anumitor componente ale culturii Hlincea în aşezările de tip Dridu, ca şi mormintele cu înhumaţii în poziţie chircită şi cenotafele din necropolele de la Hansoa[67], indică existenţa **unor** structuri alogene în cultura Dridu din Moldova.

In ceea ce priveşte aria de răspândire a culturii Dridu, s-a susţinut că aceasta ar corespunde întocmai limitelor teritoriale ale primului tarat

bulgar. Imtrueît din datele privind swtuiaiţâa politică de la nordul Dunării orezenitaite de Constantin Porfirogenetuil şi de alţi autori rezultă că la miilocul secolului al X-lea «raniţele septenitrioniale 'ale statului buugar nu depăşeau cursul inferior al marelui fluviu, în vreme ea persistenţa culturii Dridu in ţinuturile carpato-dumăirene pînă în prima jumătate a secolului al Xl-lea este probată de descoperirile arheologice, apare evidentă lipsa sincronismului cronologie dimitire durata primului tarat şi aceea a culturii Dridu din stingă Dunării. Este posibil însă ca statul bulgar 'să fi avut un rol în uniformizarea anumitor aspecte culturale din bazinul inferior al Dunării. Avînd în vedere, însă, predominarea numerică a comunităţiloir româneşti la răsărit de Carpaţii Orientali, da şi în celelalte ! egiuni din stingă Dunării de Jos, lor le-a revenit contribuţia :cea mai importamtă ia crearea valorilor materiale şi spirituale.

ţ^ *Cultura Răducăneni* urmează din punct de vedere cronologic culturii Dridu, de care este legată genetic. Cele mai numeroase descoperi:':! aparţinînd cuilturii Răducăneni se concentrează în imterfluviul format de Prut şi Şiret, în stepa colinară Prut-Elan-Horincea, Podişul Central Moldovenesc şi bazinul inferior al Bahluiului (lig. 5). Sînt rare deocamdată descoperirile ee depăşesc spre vest Şiretul şi spre est Prutul, ca şi din zona de stepă din sudul Moildovei, în timp ce în partea sa septentrională urme ale culturii Răduicăraetnâ nu au fost identificate[68], în condiţiile răspândirii niegeneralizate a culturii Răducăneni la est de Carpaţi ram ine pentru moment mepredzat dacă în secolele XI—XII cultura populaţiei locale nu îmbrăca şi .alte forme în celelalte micţroregiuni ale Moldovei. Complexe arheologice asemănătoare ou cele de tip Răducăneni nu au fost semnalate pe teritoriul Munteniei; în schimb, descoperiri analoage se întîinesc în aşezările de la începutul mileniului al II-lea din Transilvania şi îndeosebi din nordul Dobrogei.

Cultura Răducâneni este cunoscută mai cu seamă din săpături efectuate în aşezări, singurele necropole oare conţin şi câteva morminte ce ar puitea fi puse pe seama acestei culturi fiind cele de la Haiasca* de la punotul „Căprăria" (secolele X—XII) şi de la punctul „Limbari" (secolele XI—XIII)[69], precum şi de la Pîhneşti (com. Arsuna, jud. Vaslui), de unde provin trei morminte de inhumaţie[7<)]. Săpate ri au caracter restrîns au fost întreprinse în aşezările ele la Hlincea—Iaşi[71], Răducăneni[72], Brădiceşti[78a] (jud. Iaşi), Olteneşti[73] şi Dăneşdi[74] (jud. Vaslui), unde s-aiu descoperit mai multe complexe de locuire, ouprinzînd un bogat invenitar ceramic şi un număr destul de redus de alte obiecte (fig. 6). Materiale înrudite ou cele de Hip Răducăneni iau fost semnaliate şi la Hansca[75]. Celelalte aşezări aitribuite acestei culturi au fost identificate prin cercetări de suprafaţă[70].

Datele stnaiiigraliee şi analogiile obiectelor de metal şi ale ceramicii cu piese similare din nordul Dobrogei, îndeosebi de la Garvân—Dinogetia'[7], ea şi din alte regiuni, pledează pentru încadrarea •cronologică a culturii Răducăneni în a doua jmmătaite a secolului al Xl-lea şi în seooluâ al XH-lea. Apariţia primelor elemente definiitorii pentru cultura Răducăneni nu datează mai înainte de mijlocul secolului al Xl-lea, întrucît în prima jumătate a acestui secol se înregistrează încă evoluţia cul-turi; Dridu, iar 'coexistenţa celor două cuiburi este exclusă.

Ocupând o arie în care anterior fusese răspândită culitura Dridu, cultura Răducăneimi a preluat foarte multe din elemenitele proprii epocii

precedente. Amintim m cuuc31, ^.^ _____
rate pentru lampltasarea aşezărilor, tipurile asemănătoare de ioeuinve, uc construcţii destinate încălzitului şi preparatului hranei, de unelte şi obiecte de uz curent, ca şi ritualul de înmormântare comun[1]. Nu este lipsită de interes constatarea că în multe localităţi au fost reperate urme arheologice aparţinînd ambelor culturi, elocvente pentru succesiunea lor în aceleaşi microzone. Toate aceste corespondenţe se daitoresc desigur afinităţilor de ordin etnico-oultaral existente între eie.

Pe lîngă similitudinile deja constatate, între cele două culturi apar şi anumite elemente ce le diferenţiază. Dintre acestea se remarcă proporţia mare a căldărilor ce lut din componenţa culturii Răducăneni (fig. 12/8—13; 13/5—7). Ipoteza că purtătorii lor ar fi pecenegii[75] sau cumanii[79] nu se poate admite, în>triK>ît în nici unul din complexele arheologice din bazinul mijlociu şi inferior eâ Dunării atribuite cu precizie acestor triburi nu se îratîlnese vasele în discuţie. Prototipurile lor sînt originare din aria culturii SaLtovo-Maiiaţk, de unde au fost vehiculate şi în spaţiul carpaito-duinărean, în nordul Peninsulei Balcanice şi în Câmpia Pannonieă, probabil îndeosebi de către kabaro-chazari, bulgari şi maghiari. Desigur că nu în toate loicaliităţile de unde provin căldări de lurt. «trebuie presupusă prezenţa componentelor etnice origimaire din răsăriibul Europei. Aceste forme au fost adoptate şi în repertoriul ceramic al populaţiilor locale clin regiunile dunărene, inclusiv de către români, fiind chiar produse de olarii băştinaşi. Aşa se şi explică divarsistatea lor tipologică şi variantele mult evoluate faţă de prototipurile iniţiale.

^ *Cultura populaţiei locale din secolul ol XIII-lea* este în mai mică măsură cunoscută decât culturile menţionate anterior, volumul cercetărilor întreprinse fiind redus. In stadiul actual al cercetărilor nu dispunem în toate cazurile de posibilitatea diferenţierii precise a materialelor din perioada premergătoare marii invazii mongole de acelea din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Urme arheologice din secolul, al XIII-lea au fost semnalate în mai multe localităţi din Moldova[80], săpături cu rezultate mai elocvente efeatuindu-se în aşezările de la Hlincea-Iaşi[81], Dobro-văţ'"' (jud. laşi) şi Suceava (jud. Suceava)[83], alte materiale din aceeaşi perioadă fiind recuperate la Orheiul Vechi (— Trebujeni, raionul Orhei, R. S. S. Moldovenească)[84], Piatra Neamţ—„Pietricica" (jud. Neamţ)[85] etc. (fig. 5). în ceea ce priveşte complexele funetnare, datele disponibile simt, de asemenea, puţin numeroase. Săpături mai ample au fost întreprinse doar în necropola de la Hansca—„Limbari", datată în secolele XI—XIII, din. care au fost cercetate peste o sută de morminte[86]. Marea lor majoritate prezentau trăsăturile ritualului creştin, cu orientarea vest-est, fiind datate îndeosebi în secolele XI—XII, alături de care apar în mod excepţional morminte orientate sud-nord şi, într-o măsură ceva mai mare, cele dispuse nord-sud. Acestea din urmă se încadrează, potrivit obiectelor de inventar, într-o grupă mai nouă, din secolul al XIII-lea, eventual şi din prima parte a secolului următor. Dat fiind că aceste morminte nu se suprapun peste cele ou înhumaţii dispuşi cu capul spre vest, nici nu se plasează într-o zonă aparte a cimitirului, ci printre celelalte, su~gerînd deci sincronismul la un momietmt dat al celor două tipuri de înmormîntări, se poate admite că unele morminte orientate vest-est datează şi din secolul al XIII-lea. In ceea ce priveşte necropola de la Trifeşti (jud. Iaşi), considerată iniţial ca fiind din secolul al XIII-lea[87], la o re-

xamimaire a inventarului funerar pare mai curînd din secolele XIII—XIV. Secolului al XlII-lea îi aparţinie probabil >morinînt<ul izolat de lia Ibăweşti Cud Botoşani), de 'unde provine iun encolpion din bronz din secolele XII—XIII[8]**.

Printre descoperirile din secolul al XlII-lea mai bine: reprezentate cantitativ se detaşează materialul ceramic, caracterizat prin deosebiri destul de evidente'faţă 'de acela aparţinând culturii Răducăneni. Pe ilî-ngă dispariţia anumitor forme de viase, înitre care se numără eastrolamele şi căldările de lut, ca şi a unor motive decorative, în secolul al XlII-lea se constată folosirea' anumitor tipuri ceramice mult simplificate, de o factură calitativă mai puţin evoluată. Cîteva din acestea, provenind de la Hlinoea—laşi şi Dobrovăţ, păstrează totuşi anumite elemente preluate din ceramica specifică secolelor XI—XII. Menţionăm, de asemenea, că în locuinţele datate în secolul ai XIIMea nu se mai înitîlnesc construcţiile de încălzit din pietre mari, tipice perioadelor anterioare. Stabilirea momentului de încheiere a evoluţiei culturii Răducăneni, ca şi acela ai genezei culturii locale, reprezentată prin descoperirile de la Hlinoea—■ Iaşi, Dobrovăţ şi Suceava, precum şi precizarea circumstanţelor istorice care au determinat acesite fenomene, repreziinltă deocamdată probleme *non liquet* pentru arheologia medievală.

Un monument arheologic de o factură aparte îl constituie aşezarea întărită de la Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ[89]. Situată pe o înălţime dominantă, eu pătrate aibnupte, ea avea menirea de a supraveghea valea Bistriţei, rîu care curge la poalele sale la o diferenţă de ndvel de aproape 150 m. Singura pantă accesibilă a înălţimii a fost fortificată de un val de pămîmt ou paldsadă din blrne- de lemn, ridicată deasupra fundaţiilor unui zid de piatră consitruit în epoca dacică, în faţa valului cu palisadă, la o distanţă de circa 200 m, panta era secţionată de trei şanţuri transversale, cu adîncimea de aproximativ 3 m, a căror vechime nu a fost precizată. Chiar în eventualitatea săpării lor de către daci, nu ar fi exclus să fi fost refolosdte şi în perioada medievală.

Alături, de locuinţele de caracter civil, 'al căroir sistem de construcţie a rămas nedeterminat, au mai fost identificate urmele de la o clădire de lemn presupusă a fi fost biserică, dat fiind că în vecinătatea sa se afla un mic cimitir. Mormintele descoperite dovedesc că aşezarea fortificată de la Bîtca Doamnei nu avea un caracter strict militar, căci ea adăpostea nu numai bărbaţi, ci şi femei şi -copii. Poziţia depunerii înhumaţilor era conformă ritualului de înmormînitare creştin. Gale opt schelete analizate din punct de vedere antropologic au. scos la iveală varietatea tipurilor craniene[90].

Din sforţatul corespunzător epocii medievale provine un bogat şi divers material arheologic, compus din unelte (un brăzdar, un cuţit de pkig, seceri, coase, burghie, o nicovală, pile, foarfece), arme (săbii, buterole, vîrfuri de lance şi săgeată, capete de buzdugan, topoare de luptă), piese de harnaşamenit (pinteni, scări de şa, potcoave), diferite obiecte de uz personal şi casnic (catarame, animare, lacăte, cuie, balamale, o patină cu crampoane_pentru mers pe gheaţă), obiecte de cult (trei cruciuliţe duble relicviar, dintre care una bizantină şi două kieviene) etc, la care se adaugă ceramica (fig. 7—9; 23/2; 24/1).

Pentru încadrarea cronologică a nivelului medieval de la Bîtca Doamnei dispunem de elemente de datare precise, dată fiind circulaţia relativ

restrânsă a umor tipuri de obiecte, w uum» ,
numai în Hmiftele secolelor XII—XIII. Foarte edifiiciaitoaire pemrtru această problemă sîmit cele două einodlpioaine ruseşti, produse la Kiev cu puţin tiimp înainte de mianea invazie mongolă, şi moneda de largiint emisă în vremea lui Delia III (1172—1196), pe baza cărora cetăţuia de pe Bîitca Doamniei se datează în ultima parte -a secolului al Xll-lea şi primele patru decenii ale secolului următor. Părăsirea cetăţuii s-a produs probabil la Începutul anului 1241, ©a urinare a pătrunderii hoardelor mongole-prin păsurile carpatine spre Transilvania.

'Analiza descoperirilor de la Bîtca Doaimnei comparativ ou cele din alte aşezări din Moldova şi din regiunile învecinate — din care rezultă, între altele, factura ■transilvăneană a celor mai multe dintre obiectele recuperate — imdică provenienţa de peste munţi a apărătorilor cetăţuii. Ei emau foarte probabil români[91], pe care, aşa cum reiese din izvoarele scrise, suveranii arpadieni îi investiseră în secolul al XIII-lea cu atribuţia de ia străjui împreună cu secuii la graniţa răsăriteană a statului lor[92]. în sprijinul acestei presupuneri pledează prezenţa între descoperirile de pe Bîtca Doamnei a celor trei encolpioajne provenind din ţări unde prozelitismul ortodox se manifesta activ. Legăturile confesionale cu asemenea state şi importul obiectelor de culit produse acolo era normal să se fi realizat de o populaţie aparţinînd ritului ortodox, aşadar de către români.

Aşa cum am mai[1] arătat, în prima jumătate a secolului al XIII-lea cronicile ruseşti menţionează pe boilohoveni în regiunile aflate la nordul Moldovei, prilej eu oare stat enumerate şi eîteva dîtn aşezările lor: Derevici, Guibin, Kobuid, Kudin, Gorodeţ, Bo'jskii şi Diadkov[93], la acestea ariăugîndu-se şi Bolohovul, aminttiit aparte', în alt context. Cercetările îinîtreprimse în ultimii ani eu dus la identifiicarea pe teren ia aşezărilor întărite de la Bolohov (la Liubar)[94], Derevici (la Velikii Derevici) în reig. JMomir şi de la Gubiin, Kudin (la Kudinka)[95] şi Gorodeţ (la Goro-dişce)[96] în reg. Hmelniţki, în timp ce pentru Koibud s-ia propus localizarea la Starokonstantinov în reg. Hmelniţki[97] (toate în R. S. S. Ucraineană). El» iaveau în general dimensiuni reduse, fiind amplasate pe forme de relief dominante, fortificate prin valuri înalte şi şanţuri adinei.

Izvoarele scrise şi arheologice certifică existenţa populaţiei româneşti pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor de-^a lungul înitre'gii perioade aflate în centrul atenţiei noastre. Ele infirmă teoriile mai vechi privind dispariţia în cursul marilor migraţii a elementului romanic la nordul Dunării de Jos şi locuirea acestor teritorii numai de neamurile turanice şi slave. Cu toartă pătrunderea temporară a numeroase triburi alogene, ceea ce a avut ca efect anumite modificări in structura etnică a spaţiului carpato-dunărean, populaţia autohtonă s-a menţinut în permanenţă în ţinuturile strămoşeşti, păstrîndu-şi identitatea şi individualitatea etnică.

Descifrarea fenomenelor de demografie cantitativă din Moldova prezintă, oa şi pentru toate societăţile umane dealtfel, o mare importanţă, efectivul populaţiei înrîurind şi fiind la rîndul său dependent de nivelul dezvoltării economice şi ai organizării politice. Numeroase laturi ale procesului istoric au fost substanţial influenţate de variaţiile demografice

amplificate sau diminuate datorită fluxului mişcărilor de populaţii. Astfel de fluctuaţii în dinamica demografică, determinate de cauze **diferite** s-au **înregistrat atât** 'temporal cît şi spaţial.

' în secolele IX—XI, perioada cînd evoluează cultura Dridu, se înreaistreiazâ o densitate de locuire destul de **ridâoaltă,** miulit **superioară** concern'raţiei demografice din epoca precedentă (fig. 2). In ţinutul delimitat de Carpaţii Orientali şi Nistru s-au identificat pînă în prezent circa 300 de aşezări de tip Dridu. în unele din **acesta aşezări** rurale, unde s-au efectuat săpături sistematice, cum sfcut, spre exemplu, cele de la Băieeni-„Dîmbul Iui Pletosu", Bîrlăleşti, Dodeşti şi Epureni, locuinţele se găseau grupate, ceea ce presupunea existenţa unei zone dens populate. Potrivit oj3 'rvaţiilor etnografilor, satele „îngrămădite" sînt caracteristice economiei intensive bazate **îndeosebi** pe agricultură, spre deosebire de cale „dispersate", unde de obicei predomina creşterea vitelor[98].■ Se impune, ele asemenea, a .conseminia constatarea că intensitatea locuirii din jumătatea sudică a Moldovei depăşea eu mult pe cea din partea sa nordică. De acest spor demografic mu sînt străine unele realizări din sfera activităţilor economice, oa cele din agricultură şi meşteşuguri, precum şi ac ti 'vizarea relaţiilor comerciale îndeosebi în ţinuturile din preajma **Dunării.** La evidenta creştere numerică a populaţiei la est de Carpaţi începlnd de la sfârşitul mileniului I au conlucrat, se pare, pe lingă obişnuitul spor natural, şi alte realităţi **istorice.** După părerea unor istorici şi filologi, ar fi **vorba,** între altele, de transferarea unor elemente neolatine din dreapta Dunării — cărora le^ar fi revenit menirea de a consolida nucleul romanic auitobtoai nord-dunărean — precum şi de asimilarea smi-mitor fracţiuni migratoare de către comiutniităţile locale". In ceea ce priveşte deplasările **grupurilor** de **populaţii** romanice de peste Dunăre posedăm -anumite indicaţii rezultate din analiza hărţilor lingvistice şi aceea **a** materialelor arheologice[100], dar o reexaminare a lor de ansamblu n-ar fi exclus să conducă spre emendarea unoaia din coneiluziile admise anterior.

Incep-înd din a doua jumătate a secolului al Xl-lea şi pînă în secolul ai XlII-lea numărul aşezărilor identificate descreşte substanţial în comparaţie cu acela din **perioada** anterioară. Pînă în prezent au fost semnalate aproximativ 50 de aşezări de tip Răducăneni şi un număr şi mai redus de **Localităţi** conţinind materiale datate în secolul al XllI-lea. Complexele de locuire se aflaiu destul de distanţate în cadrul aşezărilor. Aceste date, chiar dacă nu reflectă decât un stadiu provizoriu al cercetărilor, sînt **grăitoare** mai **ades** dacă sînt alăturate celor referitoare la cultura Dridu şi la aşezăiriie din secolul al XIV-lea[101]. Ele oglindesc o scădere numerică temporară a populaţiei îndeosebi în sudul Moldovei, unde pătrunderea violentă a **nomazilor** turci şi mongoli a dislocat o pante a **aşezărilor** sedentare. Nu «te de aceea întîmplătar că, în secolele XI—XIII, în Bugeac şi Bărăgan, în locul localităţilor stabile se întâlnesc morminte 'ale triburilor romiade de stepă (fig. 14). In schimb, din datele pe care le avem la dispoziţie, se **observă** că în secolul al XllI-lea cele mai multe aşezări ale comunităţilor locale polarizează spre centrul şi nord-vestul Moldovei, unde condiţiile naturale **de apărare** oferite de dealuri şi munţi erau mult mai favorabile ca în zonele de şes.

Cu toate peirturbaţiile pricinuite de ultimele migraţii, populaţia românească nu numai că nu **a** fost înlăturată de 'la răsărit de Carpaţi, dar a

să se afirme. Elocvent în acest sens este un pasa] ctim seri**soarea** papală din 14 noiembrie 1234, **unde** se «raită că printre români se stabileau unguri şi saşi din regalul arpadian, alcătuind „un singur popor" eu românii *(populus unus facti cum eisdem Walathis)*[102]. O astfel de populaţie, capabilă să influenţeze comiunirbăţi străine cu un nivel de civUiziaiţie destul de avansat, era desigur nu numai evoluată, dar şi numeroasă.

8. STADIUL DEZVOLTĂRII ECONOMICE

a. AGRICULTURA ŞI CREŞTEREA VITELOR

în cursul secolelor XI—XIII comunităţile umane locale din Moldova prezentau trăsăturile unei societăţi sedentare, legate de ocupaţiile sale tradiţionale, agricultura şi creşterea vitelor, la care se adăugau îndeletnicirile meşteşugăreşti. Ele îşi duceau traiul exclusiv în mediul rural aşazăaide lor fiind amplasate în macea lor majoritate, indiferent de subunităţile geografice tunde se găseau, în locuri deschise, situate în apropierea sttrselolr de apă, pe grindurile de pe albia majoră a pâraielor, pe terasele de luncă jcase sau pe pantele line ale dealurilor. Aceste poziţii deschise ocupate de aşezări în vecinătatea solurilor fertile erau cele mai adecvate pentru o populaţie cu îndeletniciri agricole.

Istoriografia străină mai veche contesta în mod tendenţios practicarea acestei ocupaţii de către români pînă în preajma întemeierii statelor feudale, susţinînd exclusivitatea îndeletnicirilor păstoreşti şi că iniţierea lor îmi muncile agricole s-ar datora în mare măsură contactelor cu slavii. O astfel de concluzie contravine în mod evidemt conţinutului izvoarelor istorice, arheologice şi etnografice. Elocventă pentru vechimea şi practicarea neîntreruptă a îndeletnicirilor legate de munca cîmpului este terminologia agricolă, principalele noţiuni privind lucrul pămîntului şi recoltarea *(a ara, a săpa, a sevĭăna, a secera, a culege, a treiera, a vîn-tura)*, denumirile de cerea'e *(griul, meiul, orzul, secara)* şi alte plante, cele referirtoaire la un maa'e număr de unelte, preaum şi termenii ce desemnează varietăţile de terenuri cultivaite, fiind de[1] origine latină, în timp ce nomeimclatura de origine slavă priveşte mai mult lucrările agrotehnice secundare şi 'anumite numiri de unelte[103].

Dovezi fără putinţă de tăgadă că în primele secole ale mileniului al **II-lea** oul'iivarea sistematică a plantelor constituia o ramură precumpănitoare în economia populaţiei locale au fost aduse odată cu amplificarea cercetărilor arheologice în ultimele decenii[104]. Astfel, din aşezările Dridu de la est de Carpaţi provin hrăzdare de tip simetric, săpăligi, seceri, oticuri de fier şi rîşniţe de piatră, în aşezarea eponimă a culturii Răducăneni fiind descoperită o seceră, în timp ce de pe cetăţuia de la Bîitca Doamniei au fost recuperate atît unelte destinate aratului (un brăzdar — fig. 9/10 — şi un cuţit de fier), cît şi pentru strângerea recoLtei (seceri — fig. 9/1—8 — şi coase). O altă dovadă a practicării agriculturii simt gropile de păstrare a cerealelor din apropierea locuinţelor de tip Dridu. In unele din aceste gropi, ca şi în eîteva locuinţe, din secolele

,,.__XII s-au păstrat regituri de seminţe oairbomdziaite. Analizele paieobotanice au dovedit că ele provin de la iddferite specii «te grîu *(Triticum com--onctum* şi *Triticum aestivum)* şi de orz, ca şi de la seicară, ovăz, mei şi mazăre plante 'a c^iror cultură ane vechi 'tnadiţii pe teritoriul Moldovei, mersînd adesea pînă în neolitic[108].

Ca siBitietm de cuiMuiră se generalizase cel al desţelendirifLor şi defrişă-lor succesive, rămas sistem preponderent în iiegiuniile extracarpaitioe în întreaga perioadă medievală[106]. Pădurile au ocupait pînă Ha începutul eoocii moderne suprafeţe exitrem de întinse în spaţiul oaiipato-duinărean nu numai în ţinuturile de deal şi mumte, ici şi în cele de şes[107], astfel că suprafaţa agricolă în evul mediu era cu mult mai resltrînsă ca astăzi, iar pentru lărgirea ei se impuineau eforturi deosebite. Topoarele de fier descoperite atît în nivelele de locuire din secolele X—XII (fig. 21), cît si la Bîtoa Doamnei (fig. 9/9) şi Cozăneşti (fig. 2*2/1—3) din' secolul al XlII-lea, puteau servi şi la defrişarea necesară obţinerii de noi parcele arabile, 'in ceea ce priveşte! asolamentul bienal, presupus a fi folosit în unele ţări înveeinalte, nu există niici o dovadă că a fost cunoscut şi în Moldova la începutul maternului al II-lea.

In aşezările din secolele X—XI uneltele agricole înregistrează atît un spor cantitativ, cît şi unul calitativ, în comparaţie cu piesele similare din perioadele anterioare. O anjumiită evoluţie se eonstartă în cadrul uneltelor şi de^a lungul primelor secole ale mileniului al II-llea. Astfel, spre deosebire de brăzdarele simetrice dintr-o singură foaie metalică, cu marginile sudate, descoperite în aşezările de tip Dridu, înitre aiitele la Mănăstirea (com. Măluşlt'eoi)[108] şi Gnumezoada (com,. Huirdugi[1], j'ud. Vaslui)[109], brâzdarul, de asemenea simetric, <de la Bîtca Doamniei era de un tip mai lăţit şi avea marginile lamei îmtărite icu benzi de fier sudate pentru a proteja piesa de uzură prematura, iar cele două bucăţi oare compuneau lama erau întărite[1] în zona sudată de o bandă miatialică longiitudinială (fig. 9/10). Tipurile de brăzdare simetrice cu umerii lamei reliefaţi sînt considerate ca provenind .de la aratrul ou piaz, care uşura munca agricultorului şi dădea rezultate mai bune, în sensul că terenul lucrat era afinat în întregime, nu parţial oa în cazul araltrului fără plaz. Se puteau obţine astfel recoiljte superioare[110].

Având în vedere întregul utilaj agricol ditn Moldova, apreciem că eî corespundea în general nivelului calitativ constatat şi în regiunile învecinate din centrul şi răsăritul continentului[111]. In ansamblu acest nivel era scăzuit, ca dealtfel în toată Europa medievală, înzestrarea "tehnică necorespunzătoare influenţînd negativ asupra randamentului agricol[112]. Sporul de recoltă se obţinea în mică măsură prin culturile intensive, ci mai ou seamă prin extinderea spaţiului cultivat. Fără acest spor nu ne-«n explica creşterea efectivului populaţiei.

împreună cu agricultura, creşterea animalelor a constituit o altă ocupaţie de bază a comuniităţilor locale esit-ioairpatice, la fel ca şi a celor din alte ţinuturi româneşti. Despre vechimea foarte mare a vieţii pastoraue],a români şi la strămoşii lor vorbeşte terminologia predominant latină referitoare la ^creşterea vitelor şi viaţa păstorească, la oare se adaugă şi citeva cuvinte de presupusă origine traco-dacică[113]. Economia bazată pe creşterea vitelor egala probabil în amploare economia agricolă, raportul suprafeţelor ocupate de păşuni şi fineţe menţinîndu-se siiperior faţă de aceia al suprafeţelor cultivate pînâ la mijlocul secolului al XlX-lea.

Această superioritate era desigur mult mai accentuată la începutul mileniului al II-lea, ctod pădurile se extindeau înitr-o arie extineim de largă[114].

Cercetările temeinice în domeniul etno>grafiei dovedesc că în spațiul carpato-dunărean nu au existat oatutnadieții tataie agricultură şi păstoriitul sedentar; dimpotrivă, cele două ocupații s-iau întregit ■reciproc, contribuind împreună la asigurarea necesarului de produse vegetale şi animale, ca şi a unor materii prime destinate practicării anumitor meşteşuguri săteşti. Dealtfel, cele mai multe tipuri şi variante ale păstoritului la români erau practicate în strânsă legătură cu muncile agricole, contribuind la realizarea echilibrului economiei rurale. Forma cea miai răspândită de păsitorî/t 'era cea in care .turmele, la fel ca şi cirezile, noi părăseau hotarul obşrtei[115].

Creşterea vitelor pentru hrană şi tracțiune în localitățile stabile este dovedită de prezența unui bogat material osteologic în perimetrul şi vecinătatea locuințelor din aşezările secolelor XI—XIII. Potrivit analizelor preliminare predominau bovinele, urmate de ovicaprine, într-un procent mai redus întîlniindu-se porcinele şi cabalinele. Mai rar se găsesc resturi osoase de la păsări de curte (găini, rațe), precum şi de la cîini[116].

In eeeia ce priveşte păstoritul de transhumantă, nu posedăm mărturii scrise relative la practicarea sa în Moldova în primul sfert .al mileniului al II-lea, iar depistarea sălaşelor itinerante ale oierilor de pe culmile munților depăşeşte deocamdată posibilitățile tehnice ale arheologiei. Cu toarte acestea, este sigur că acest tip de păsitorit a avut vechi tradiții în munții Moldovei, la fejl ca şi în întregul! lanț carpatic şi balcanic. Păstoritul de transhumantă, detaşat în cea mai mare parte de factorul agricol, se caracteriza prin păşunarea oilor în zonele fînețelor alpine pe timp de vară şi iamiairea la şes sau lângă bălți. Bl mu era practicat în forme nomade decîit în cazuri extrem de nane şi limitate spațial, căci familiile oierilor şi unii din proprietarii oilor rămîneau să locuiască de cele mai multe ori în satele lor de baştină, în vreme ce turmele erau trimise cu un număr redus de însoțitori. Chiar şi în perioadele istorice cele mai vitrege, poporul român nu a adoptat niciodată o viață pur pastorală, ci şina menținut permanent îndeletnicirile agricole[117].

Păstorii români din Carpații Orientali şi Nordici au avut un rol foarte important în transmiterea în limba polonă şi ucraineană a numeroşi termeni din graiul păstoresc, a unor toponime şi hidronime, ca şi a altor cuvinte de origine românească. O parte din acest fond de cuvinte a fost probabil receptat încă din primele secole ale mileniului ai II-lea.

b. MEŞTEŞUGURILE, COMERȚUL ŞI CIRCULAȚIA MONETARĂ

Alături de agricultură şi creşterea vitelor, la comunitățile locale de la răsărit de arcul carpatic erau răspîndite diferite îndeletniciri meşteşugăreşti şi dasiniice, intre care, pe baza materialelor recuperate prin cercetări arheologice, 'dispunem de lanumiite date[1] asupra prelucrării minereului de fier şi a lemnului, producerii uneltelor şi & obiectelor de uz gospodăresc şi personal (fig. 3; 4; 6), precum şi asupra olăritului, torsului (fig. 4/7—13; 6/9—10), râşnitului cerealelor etc.

Dintre acestoa se detaşează prin importanţa sa procurarea minereului de fier, combinată cu reducerea şi prelucrarea sa. Despre amploarea acestei ocupaţii vorbesc numeroasele resturi provenind de la reducerea minereului fieros, care constau din zgură şi lupe, descoperite în mai multe aşezări din secolele X—XII, răspîndite în toate regiunile Moldovei* Aceste resturi indică existenţa în apropiere a cuptoarelor pentru redus minereul. Dat fiind că pe teritoriul Moldovei lipsesc zăcăminte bogate în fier, o parte din necesarul de metal era procurat prin exploatarea lentilelor feruginoase din depunerile sedimentar-aluvionare sau din lentilele de siderit intercalate în rocile marno-calcaroase din zona carpatică a fiişului[113]. Sărăcia procentajului de fier din componenţa acestor lentile şi procedeele tehnologice neevoluate folosite pentru obţinerea metalului limitau extrem de mult randamentul economic al exploatării. Cuptoarele destinate redusului minereului, fiind puţin perfecţionate, nu asigurau o capacitate prea mare de producţie, lăsînd neextras din bulgării de zgură un procentaj relativ mare de fier. Cu toate acestea, eforturile depuse de societate pentru obţinerea fierului au fost considerabile, dată fiind gama largă de unelte, arme şi alte piese ce se realizau din acest metal. Avînd în vedere dificultăţile transportării solurilor cu acumulări feruginoase, este de presupus că reducerea şi chiar prelucrarea metalului se efectuau în apropierea locurilor de exploatare. Cea mai mare parte a uneltelor şi obiectelor descoperite erau desigur produse locale, în timp ce unele piese, atît unelte cît şi arme, cu un volum mai mare de metal este posibil să fi provenit de pe urma relaţiilor de schimb.

Date destul de consistente posedăm în legătură cu meşteşugul olăritului. Ca urmare a progreselor realizate în ceea ce priveşte calitatea pastei şi a generalizării folosirii roţii de picior cu turaţie medie, în locul celei cu turaţie mică, calitatea produselor ceramice s-a îmbunătăţit în comparaţie cu perioada anterioară. Arderea ceramicii se realiza în cuptoare ce permiteau pătrunderea unui flux de oxigen datorită căruia pereţii vaselor căpătau o culoare roşietică. Discul roţii clarului conţinea uneori în negativ anumite semne pentru a fi imprimate în relief pe fundul vaselor (fig. 11/8; 12/6). Semnificaţia semnelor nu a fost pe deplin clarificată. O parte a lor este posibil să reprezinte mărci de olar.

In primul sfert al mileniului al II-lea produsele ceramice au evoluat destul de mult de la o perioadă la alta, în acelaşi teritoriu şi aceeaşi epocă coexistînd uneori mai multe tipuri de vase.

Pentru etapa tîrzie a culturii Dridu sînt caracteristice două specii principale de vase: prima, lucrată la roata cu turaţie medie dintr-o pastă cu nisip ca degresant, arsă neunitar, este reprezentată numai prin borcane cu umerii reliefaţi şi castroane, cu ornamente alcătuite îndeosebi din benzi liniare incizate orizontal şi în val şi mai rar cu linii scurte oblice, alveole sau impresiuni de pieptene (fig. 10; 11); cealaltă, lucrată tot la o roată cu turaţie mijlocie, beneficiind de o ardere neunitară, cu nisip foarte fin în compoziţia pastei, se caracterizează prin borcane de culoare gălbuie sau cenuşie cu corpul sferoidal şi buza în formă de colac, cu decorul constînd din motive formate din linii lustruite orizontale sau în reţea. Pe lîngă aceste categorii de vase, se întîlnesc uneori, în număr foarte redus, căldările de lut şi oalele-borcan lucrate din caolin. în jumătatea nordică a Moldovei s-au menţinut într-o proporţie redusă, mai

multă vreme ca în alte părți, două specii ceramice moștenite din repertoriul caracteristic culturii Hlincea: prima, modelată cu mîna, cu cioburi pisate şi microprundişuri ca degresant, are ca formă tipică borcanul cu umerii aplatizaţi şi tipsia; cealaltă, avînd compoziţia pastei identică, dar lucrată la roata cu turaţie înceată, este reprezentată prin borcane decorate cu linii incizate orizontale sau verticale, impresiuni de pieptene etc.

Cultura Răducăneni preia de la cultura Dridu vasele în formă de borcan, în cadrul cărora se disting două tipuri: primul, cu o formă mai zveltă, cu un gît alungit şi umerii aplatizaţi (fig. 13/3); cel de-al doilea, mai scund, cu diametrul maxim în zona umerilor (fig. 13/1, 2, 4). Alături de borcane apar într-o proporţie mare căldările de lut de formă tron conică sau cilindrică, cu deschiderea gurii foarte largă, cu buza îngroşată şi răsfrîntă orizontal, de unde pornesc două urechiuşe perforate dispuse simetric (fig. 12/8-13; 13/5-7). într-un număr restrîns se întîlnesc şi castroanele tronconice cu pereţii drepţi sau oblici. Pasta vaselor se distinge prin degresantul compus de obicei din cochilii pisate şi uneori din nisip, bucăţele de calcar sau pleavă. Dintre motivele decorative preferate amintim benzile de linii incizate, orizontale sau în val, alveolele şi impresiunile rectangulare dispuse în şiruri orizontale. Două căldări descoperite la Răducăneni erau ornamentate cu motive zoomorfe redînd imaginea stilizată a unui cal.

Anumite diferenţieri regionale se constată în cadrul ceramicii clin secolul al XlII-lea. In jumătatea nordică a Moldovei era răspândită o specie ceramică avînd amestecată în pastă nisip şi microprundişuri, lucrată la roata cu turaţie lentă şi medie. Repertoriul formelor este sărac, fiind alcătuit aproape numai din borcane cu buza simplă, răsfrîntă în afară, şi umerii uşor arcuiţi, uneori decoraţi cu linii în val. Degresantul mai puţin fin, arderea incompletă şi pereţii îngroşaţi ai vaselor conferă acestei categorii ceramice un aspect destul de grosier. Pînă în prezent nu s-au putut preciza eventualele legături genetice cu ceramica perioadei anterioare, ea fiind asemănătoare cu cea semnalată în aşezările româneşti din Maramureş şi estul Transilvaniei din secolele XIII—XIV[119]. In acelaşi timp, în jumătatea sudică a Moldovei se folosea o ceramică de o calitate superioară, lucrată cu o roată avînd turaţia mijlocie, reprezentată îndeosebi prin borcane decorate cu linii incizate în val şi orizontale, avînd anumite asemănări cu produsele ceramice ale perioadei precedente.

Alte trăsături îmbracă materialul ceramic descoperit la Bîtca Doamnei, compus din vase lucrate la o roată cu turaţia mai rapidă, dintr-o pastă conţinînd nisip, microprundişuri şi mică, bine frămîntată şi consistentă. Borcanele, care reprezintă forma predominantă, sînt tronconice, sferoidale sau de alte tipuri, conţinînd motive ornamentale executate prin incizie sau impresiune.

Pentru celelalte meşteşuguri, deşi unele erau la fel de însemnate ca şi cele discutate anterior, nu posedăm decît date cu totul sumare.

O anumită importanţă pentru procurarea resurselor de hrană continuau să aibă vînătoarea şi pescuitul. Suprafeţele forestiere întinse adăposteau un fond cinegetic bogat şi divers, oferind un cîmp de activitate extrem de larg pentru vînători. Pentru practicarea pe scară destul de largă a vînătorii pledează resturile faunistice descoperite în locuinţe

şi în apropierea lor, ca şi vîrfurile de săgeţi de la arc (fig. 4/5; 6/4; 7/9__13). Aceste resturi arată că între animalele sălbatice căutate pentru vînat se numărau cerbii, căpriorii, iepurii, mistreţii, bourii şi vulpile[120]. In afară de carne, vînătoarea era desigur întreprinsă şi pentru procurarea blănurilor şi pieilor. In ceea ce priveşte pescuitul, profesarea sa este atestată de cîte'va resturi osteologice de la peşti şi de cîrligele din fier de la undiţă găsite în cuprinsul aşezărilor. Zona Dunării era frecventată şi de pescării veniţi din ţări învecinate. In acest sens, la mijlocul secolului al XH-lea dispunem de menţionarea ambarcaţiunilor pescarilor halicieni[121].

In primele secole ale mileniului al II-lea erau stabilite atît relaţii de schimb interne, interregionale, cît şi externe, cu populaţii străine.

Anumite aspecte ale legăturilor comerciale ale comunităţilor locale ne sînt dezvăluite prin prisma descoperirilor arheologice şi îndeosebi a materialului numismatic. Mărfurile ce reprezentau obiectul schimburilor comerciale interne constau din produsele muncii păstorilor, agricultorilor şi meşteşugarilor, fără ca în actualul stadiu al cercetărilor să le putem preciza cu exactitate. Dintre aceste mărfuri nu lipseau desigur sarea, peştele şi ceramica. Uniformitatea materialului ceramic în privinţa tehnicii de lucru, formelor şi decorului în întreg teritoriul est-carpatic nu s-ar putea concepe fără larga sa circulaţie, la fel ca şi în perioadele mai tîrzii. Produsele pe care localnicii le puteau oferi negustorilor străini presupunem că erau cele agrare, animalele, pieile, blănurile, peştele, brînzeturile, mierea, ceara etc, adică aceleaşi mărfuri ce vor fi exportate şi după formarea statului de-sine-stătător. In ceea ce priveşte mărfurile primite în schimb, ele constau, după cum deducem din inventarul descoperit în aşezările şi necropolele populaţiei locale, din arme, probabil din anumite unelte, obiecte de podoabă şi de cult etc.

Direcţiile principale ale legăturilor comerciale erau canalizate spre Imperiul bizantin. Dintre piesele produse în Bizanţ provenind din ţinuturile de la răsărit de Carpaţi amintim cruciuliţele simple şi duble, mărgelele din pastă sticloasă (la Bîrlăleşti — fig. 4/1 — Arsura[122] şi Harnica[123]) şi amforele (la Hansca[124], Etulia[125], Dodeşti, Epureni şi Şendreni[126]). Un ulcior de provenienţă bizantină s-a găsit şi în aşezarea slavă întărită de la Echimăuţi, din apropiere de Nistru[127].

O imagine concludentă privind legăturile comerciale cu lumea bizantină şi a rolului monedei în circulaţia mărfurilor ne oferă studiul materialului numismatic. Incepînd de la sfîrşitul secolului al X-lea, cînd graniţele nordice ale imperiului au fost restabilite la Dunărea inferioară, şi pînă la marea invazie mongolă din 1241—1242, de pe teritoriul Moldovei avem cunoştinţă de numeroase descoperiri monetare izolate[128] (fig. 5). O mare parte din aceste piese se integrează în categoria *follis*-ilor anonimi emişi la Constantinopol. Pentru clasificarea lor adoptăm tipologia stabilită de Margaret Thompson. Tipul A 2 a fost identificat — în cîte un exemplar — la Bacău (jud. Bacău), Bogdăneşti (fig. 14/2) (jud. Suceava), Giurcani (corn. Găgeşti), Grumezoaia (corn. Dimitrie Cantemir, fost Hurdugi), Negreşti (jud.'Vaslui), Nicolae Bălcescu (fig. 15/1) (jud. Botoşani), Panciu (jud. Vrancea) şi într-o localitate necunoscută din Moldova, tipul B la Miroslava (jud. Iaşi), Rădăuţi, Suceava (jud. Suceava), Sărăţeni (fig. 15/6) (com. Murgeni, jud. Vaslui), Şendreni (jud. Galaţi), Izmail (reg. Odessa, R. S. S. Ucraineană) şi în localităţi necunos-

cute dintre Carpaţi şi Prut (două exemplare), tipul C în împrejurimile oraşului Galaţi (fig. 15/3), în împrejurimile oraşului Tecuci (două exemplare) (jud. Galaţi), Ştefăneşti (fig. 15/4) (jud. Botoşani), Izmail şi Orlovca (raionul Reni, reg. Odessa), tipul D la Cîrja (fig. 15/2) (corn. Murgeni), Horga (corn. Epureni), Şuletea, Voineşti (jud. Vaslui), împrejurimile oraşului Galaţi, Orheiul Vechi (= Trebujeni, raionul Orhei, R.S.S. Moldovenească) şi Bolgrad (reg. Odessa), tipul F la Bolgrad şi Izmail (reg. Odessa). M. Thompson, urmată de C. Morrisson, datează monedele anonime de tip A 2 în vremea domniei lui Vasile II şi Constantin VIII, în perioada de după reprimarea rebeliunii lui Bardas Phocas (989—1025), şi în timpul ocupării tronului de către Constantin VIII (1025—1028), monedele de tip B în anii de domnie a lui Roman III Argyros (1028—1034), cele de tip C în vremea împăratului Mihail IV Paflagonianul (1034—1041), cele de tip D în perioada domniei lui Constantin IX Monomachos (1042—1055), iar cele de tip F în timpul stăpînirii lui Constantin X Dukas (1059—1067)[128a]. Un alt sistem cronologic pentru emisiunile anonime admite Philip Grierson, care consideră că tipul A 2 se datează în perioada 976(?) — circa 1030/1035, tipul B între 1030/1035 şi 1042, tipul C în perioada 1042—1050(?), tipul D în 1050—1060 şi tipul F aproximativ între 1060 şi 1065[128b].

Concomitent cu *follis-ii* pe care nu se menţionează numele împăratului emitent, în spaţiul carpato-nistrian au circulat şi alte categorii de monede. Dintre acestea avem cunoştinţă de următoarele descoperiri izolate: două monede din bronz din secolul al X-lea şi al Xl-lea la Orheiul Vechi, o monedă de aur emisă de Vasile II şi Constantin VIII la Holercani (raionul Dubăsari), o alta de bronz din secolul al Xl-lea, atribuită lui Roman III *(follis* anonim de tip B?), la Botoşani (jud. Botoşani), cîte o monedă de aur din vremea domniei lui Constantin IX la Cetatea Albă-Belgorod Dnestrovski (reg. Odessa), Musaid (raionul Vulcăneşti) şi Purcari (raionul Suvorovo), o alta din bronz bătută de Constantin X Dukas In Vetrişoaia (jud. Vaslui), o monedă de aur de la Mihail VII Dukas (1071—1078) la Colibaşi (raionul Vulcăneşti), o alta de bronz emisă de Alexe I Comnenul (1081—1118), după reforma monetară din 1092, la Murgeni—„Ilişoaia" (jud. Vaslui), două monede de bilon, una schifată de la Alexe I şi alta de la Ioan II Comnenul (1118—1143), provenind de la Bolgrad şi, respectiv, dintr-o movilă (?) de la Găvănoasa (raionul Vulcăneşti), un hyperper frapat emis în vremea domniei lui Manuel I Comnenul (1143—1180) la Manoleasa (jud. Botoşani), o monedă frapată din bronz de la acelaşi împărat la Suceviţa (jud. Suceava), o monedă de aramă de la Andronic I Comnenul (1183—1185) la Orheiul Vechi, o alta tot din aramă, din secolul al Xll-lea la Sloboda—Hodorogea (raionul Orhei), o monedă de bronz bătută la Chersones în secolele XI—XIII la Izmail (reg. Odessa)[128c]. în afară de aceste piese, în colecţia Institutului de Istorie şi Arheologie din Iaşi se păstrează o monedă de aur de la Vasile II si Constantin VIII[129] (fig. 14/1), iar în colecţia Muzeului de Istorie a Moldovei din Iaşi sînt înregistrate — în cîte un exemplar — monede din bronz de la Ioan I Tzimiskes şi Alexe I Comnenul, din argint de la Ioan I, din aramă schifate de la Isaac II Anghelos (1185—1195) şi Ioan III Dukas Vatatzes (1222—1254) şi din aur schifată, tot de la acest din urmă împărat[130], monede care ar fi posibil să provină din Moldova. De asemenea, în colecţia numismatică a Muzeului de Istorie din Chişinău se

află mai multe monede bizantine de arama: cîte două de la Ioan I Tzimiskes, Vasile II şi Constantin VIII (976—1025) şi Teodora (1055—1056), trei de la Mihail IV şi una de la Constantin X Dukas, Manuel I şi dintr-o perioadă neprecizată, al căror loc exact de descoperire nu este cunoscut, fiind probabil însă că provin din regiunea delimitată de Prut, Nistru şi Dunăre[131].

Din cele aproape 70 de monede bizantine izolate cunoscute pînă în prezent, predomină cele din bronz sau aramă, care reprezintă circa 85°/c din totalul lor, restul fiind din aur şi foarte rar din bilon şi argint. Mai mult de jumătate din ele sînt din secolul al Xl-lea, îndeosebi din a] doilea şi al treilea sfert al acestui veac. Destul de puţin numeroase sînt emisiunile din perioada Comnenilor, pentru ca în prima jumătate a secolului al XlII-lea să se înregistreze o stagnare evidentă a circulaţiei monetare.

In afară de piesele izolate, pe teritoriul Moldovei au fost depistate mai multe tezaure monetare bizantine, din care, însă, nu s-a reuşit să se recupereze întotdeauna întregul conţinut. Extrem de contradictorii sînt datele privind monedele tezaurizate la Dolheşti (jud. Iaşi), de unde au fost consemnate informaţii relative la tezaure din piese de aur, din vremea lui Vasile II şi Constantin VIII, descoperite prin 1881—1882 (50—60 exemplare), 1905 (circa 60 de monede, un lanţ şi o plachetă de aur)[132], 1902 (circa 20 de monede, dintre care unele prinse cu un lanţ în formă de salbă)[133] şi 1904 (40 de monede şi 10 verigi de aur)[134]. Coroborînd toate aceste informaţii, ajungem la concluzia că în realitate de la Dolheşti provine numai un singur tezaur de monede şi verigi de aur sau eventual două, depistate unul în apropierea celuilalt. Numai două monede au fost recuperate şi descifrate de specialişti, şi anume două piese de aur emise în perioada 1005—1025 la Constantinopol şi reprezentînd pe revers pe Vasile II şi Constantin VIII[133].

Tezaure cu monede emise în Bizanţ au mai fost semnalate şi în alte cîteva localităţi din spaţiul dintre Carpaţii Orientali şi Nistru: din împrejurimile Paşcanilor (jud. Iaşi) provine un tezaur din care ne-au parvenit patru monede anonime de bronz de tip A 2, B, C şi G[135a] (fig. 14/3—6), piesa cea mai nouă — *follis-ul* de tip G — fiind atribuită de specialişti domniei lui Roman IV Diogenes (1067—1071)[135b] sau perioadei cuprinse între anii 1065 şi 1070(?)[135c]; într-o localitate neidentificată din raionul Arciz (reg. Odessa, R. S. S. Ucraineană) s-a găsit un tezaur din nouă monede anonime de tip A 2; la Izmail (reg. Odessa) s-a semnalat un bogat tezaur din 200—250 piese schifate din bilon, din care s-au putut recupera trei exemplare emise de Alexe I, şase de Ioan II şi două de Manuel I; de la Reni (reg. Odessa) provine uri tezaur, din care specialiştii au intrat în posesia a numai două monede de la Manuel I; într-o movilă a nomazilor de lîngă Suvorovo (raionul Izmail, reg. Odessa) s-a descoperit un tezaur conţinînd zece monede de la Manuel I, una de la Andronic I şi două de la Isaac II Anghelos[136]. Spre deosebire de cazul pieselor izolate, o mare parte din monedele recuperate din tezaure aparţin epocii Comnenilor, cele din alte perioade fiind mai puţin numerotise. Descoperirile numismatice enumerate mai sus nu reflectă decît parţial rolul jucat de emisiunile monetare bizantine în relaţiile de schimb de la nordul Dunării de Jos. Numeroase monede bătute în Bizanţ nu au fost înregistrate de specialişti, dispersîndu-se în colecţii particulare fără

să li se consemneze locul de descoperire, dat fiind că interesul pentru numismatica bizantină este relativ recent.

Odată cu revenirea bizantină la Dunăre în vremea lui Ioan Tzimiskes circulaţia monedei imperiului în spaţiul carpato-dunărean cunoaşte o evidentă intensificare[137]. Ea nu a încetat să ocupe în cadrul tranzacţiilor comerciale un rol relativ important, chiar şi în perioadele de eclipsă temporară a puterii economice şi politice a statului bizantin — cînd între Balcani şi Dunăre se interpuseseră populaţii străine sau se constituise taratul româno-bulgar — şi chiar după cucerirea Constantinopolului de cruciaţi şi divizarea imperiului. Semnificativă în această privinţă este prezenţa în întreg spaţiul carpato-dunărean a unui număr considerabil de hyperperi emişi în Imperiul de la Niceea[138]. Numele acestei monede bizantine a intrat şi în terminologia regională românească sub forma *perper,* de la care a derivat şi denumirea unei dări: *părpăritul*[139]. Cu toate acestea, perioadele de criză din istoria Bizanţului, îndeosebi cele ce au urmat înlăturării dinastiei Comnenilor de ia tronul bazileilor, se reflectă în diminuarea evidentă a circulaţiei banilor emişi în Bizanţ.

Faptul că cea mai mare parte a monedelor izolate şi a tezaurelor monetare se compun din piese divizionare din aramă sau bronz, deci nu posedă valoare intrinsecă, dovedeşte că ele erau utilizate ca mijloc curent de schimb. Tradiţiile multiseculare în folosirea monedei bizantine în procesul relaţiilor comerciale dintre imperiu şi comunităţile autohtone din spaţiul carpato-dunărean justifică atribuirea rolului principal în cadrul operaţiunilor de schimb din secolele XI—XIII populaţiei româneşti[140]. Cu toate acestea, prezenţa monedelor greceşti nu este legată exclusiv de legăturile comerciale întreţinute de populaţia locală, întrucît astfel de monede provin şi din complexele funerare ale triburilor turanice (Suvorovo, Găvănoasa—?), populaţii la care ele este posibil să fi ajuns ca urmare a expediţiilor de pradă întreprinse în provinciile bizantine. In ceea ce priveşte monedele din aur tezaurizate la Doineşti, ele reprezentau probabil stipendiile plătite de Bizanţ aliaţilor săi sau sumele destinate răscumpărării ostaticilor[141].

Monedele bizantine nu au fost singurele care au circulat în spaţiul est-carpatic în primul sfert al mileniului al II-lea. Alături de ele au mai pătruns emisiuni monetare central-europene, dar numărul lor, exceptînd cele din tezaurul de la Hotin, este cu totul redus. Monede emise de regii arpadieni au fost descoperite izolat în cetăţuile de la Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ şi Lencăuţi—Cernăuţi. Din prima din ele provine o monedă de argint de la Bela 111(1172—1196)[142], iar din cea de-a doua o monedă de aramă din vremea domniei lui Ştefan IV (1163)[143]. în afară de acestea, tezaurul de la Hotin cuprindea un dinar emis de Salomon (1063—1074)[144].

O descoperire unică pînă în prezent pe teritoriul Moldovei, atît prin conţinut cît şi prin volum, este bogatul tezaur monetar descoperit Ia Hotin (reg. Cernăuţi, R. S. S. Ucraineană), compus din peste o mie de monede, din care au fost recuperate 851 piese întregi, jumătăţi şi fragmentare. Marea lor majoritate erau bracteate germane emise în a doua jumătate a secolului al XH-lea şi primul sfert al secolului următor în diferite ducate, comitate, seniorii, arhiepiscopate, episcopate, abaţii etc. din Saxonia Inferioară (Halberstadt, Quedlinburg, Braunschweîg-Liineburg etc), Saxonia Superioară (Meissen, Pegau, Mansfeld etc), Thuringia

(Altenburg, Muhlhausen, Nordhausen, Erfurt, Merseburg etc), Hessen (Fulda, Eschwege etc), Franconia şi Rhein-Pfalz, la care se adaugă un pfennig din Carinthia şi cîte un dinar din Boemia şi Ungaria, în afară de peste o sută de piese nedeterminate din cauza condiţiilor precare de conservare. Cea mai timpurie monedă era un dinar — deja amintit — din timpul domniei lui Salomon, iar cele mai tîrzii erau cîteva bracteate bătute la Meissen în preajma anului 1230 şi un dinar emis de regele Boemiei Pfemysl I Ottokar (1197—1230). Aceste din urmă piese fixează îngroparea tezaurului în perioada 1225—1230[145]. Impresionanta cantitate de monede tezaurizate la Hotin putea să aparţină după părerea noastră fie unui negustor venit din ţările germane, fie unui feudal local răsplătit de un principe originar clin Europa Centrală ca urmare a unor servicii oarecare.

In cursul secolelor XII—XIII s-au stabilit relaţii de schimb şi cu statele ruseşti. Mărfurile provenind din cnezatele ruseşti constau îndeosebi din obiecte de cult şi de podoabă. în mai multe localităţi, situate aproape în exclusivitate în partea nordică şi centrală a Moldovei, s-au descoperit cruciuliţe simple din bronz (fig. 57/1, 4) sau piatră şi encolpioane din bronz (fig. 25; 26), iar în unele localităţi — între care Lencăuţi—Cernăuţi[146] şi altele rămase neidentificate — din nordul Bucovinei, aflate în bazinul superior al Prutului, au fost recuperate mai multe brăţări şi mărgele de formă variată din pastă sticloasă de culori diferite[147] (fig. 16). Un fragment de brăţară cu suprafaţa netedă, aparţinînd unui tip aflat în circulaţie în prima jumătate a secolului al XlII-lea, s-a găsit la Iaşi, pe locul Curţii domneşti, într-un nivel din a doua jumătate a secolului al XIV-lea[148]. Tot din nordul Bucovinei, de la Bucovca (raionul Glibokaia, reg. Cernăuţi), provine o amuletă din bronz amintind ca formă un tăiş de topor cu două protuberante în partea superioară, de un tip care a circulat în Rusia în perioada premongolă[149]. In aceeaşi zonă, avînd evidente legături etnico-culturale cu regiunile de nord şi nord-est, au fost cercetate mai multe aşezări şi necropole din secolele XI—XIII, în inventarul cărora se aflau diferite obiecte de podoabă şi de cult de factură veche rusească[150]. Analiza tipologică a obiectelor enumerate mai sus arată că o mare parte a lor fuseseră produse în ateliere din Rusia haliciană. Dintre obiectele de certă origine kieviană menţionăm cruciuliţele duble-relicviar de tip B (fig. 26).

De multă apreciere s-au bucurat în Europa Răsăriteană operele bijutierilor ruşi şi balcanici, care nu numai că şi-au însuşit procedeele tehnice folosite în Bizanţ, dar au şi reprodus îndeaproape prototipurile obiectelor realizate de meşteşugarii greci. Cîteva din aceste piese de podoabă au ajuns pe calea schimbului şi în regiunile est-carpatice. Cu totul deosebite sînt bogatele tezaure de obiecte de argint recuperate la Voineşti (jud. Iaşi) şi Cernăuţi (reg. Cernăuţi). Din tezaurul de la Voineşti se păstrează 31 de obiecte de podoabă întregi şi fragmentare din argint simplu sau aurit: 14 brăţări (dintre care 10 întregi), 9 cercei de tîmplă cu unul sau trei bumbi fixaţi pe verigă (patru întregi), două pandantive circulare (unul întreg), o cataramă de curea cu placa gravată, o limbă de curea şi patru aplice (trei în formă de ancore duble şi una triunghiulară), la acestea adăugîndu-se un inel şi o aplică pierdute de-a lungul timpului, la fel ca şi vasul în care erau depuse. După formă şi decor brăţările erau plate şi neornamentate (trei exemplare), torsio-

nate cu capetele lățite și decorate cu granule (opt exemplare), cu fire împletite și capetele lățite (un exemplar), precum și cu suprafața lățită, decorată cu motive geometrice, zoomorfe și vegetale în tehnica *niello* (două exemplare). Cerceii erau fie cu un bumb ovoidal, decorat cu granule, fie cu un bumb ovoidal flancat de doi bumbi sferici mai mici, ornamentați în tehnici deosebite[131] (fig. 17). Tezaurul de la Cernăuți era compus din trei colane *(torques)* din fire trefilate împletite, sudate la capete, cu diametrul mare (fig. 18), o brățară plată și altele două din fire împletite, trei perechi de cercei (verigi) de tîmplă, cu cîte unul sau trei bumbi decorați în tehnica granulației și filigranului, o verigă (cercel?), o cruciuliță, un pandantiv format din două plăcuțe rotunde decorate cu motive cruciforme și în formă de crin și dintr-un inel(?), din care s-a păstrat un cristal încastrat într-o plăcuță ornamentată cu filigran[152] (fig. 19). Brățările și cerceii de tîmplă sînt de tipuri asemănătoare cu cele de la Voinești. în afară de cele două tezaure amintite, pe teritoriul Moldovei a mai fost descoperit un tezaur la Oțeleni (com. Hoceni, jud. Vaslui), din care, în afară de două monede bizantine, 79 dirhemi mongoli și 11 imitații după dirhemi, din ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea, au mai fost recuperate două brățări torsionate cu capetele lățite, decorate cu granule, o brățară plată ornamentată în tehnica *niello,* doi cercei de tîmplă și un pandantiv globular[153] (fig. 20). Deși factura obiectelor de podoabă arată că fuseseră executate în perioada premongolă, ascunderea lor a avut loc la limita dintre secolele XIII—XIV. Dacă acest tezaur a aparținut unui localnic înstărit sau unei căpetenii mongole, care I-a jefuit din Rusia sau Balcani, este greu de spus. Pe lîngă tezaurele menționate, din zona Bîrladului provine un cercel de tîmplă din argint cu trei bumbi ajurați, care pare, de asemenea, realizat într-un atelier răsăritean[154].

Schimburi de bunuri materiale au fost stabilite și cu neamurile turanice, după cum indică prezența în cadrul cîtorva așezări Dridu a unor pandantive și piese de harnașament tipice pentru inventarul pecenegilor[155].

In cazuri mai rare, pe teritoriul Moldovei apar piese al căror centru de producție se afla în regiuni îndepărtate. între acestea se numără și vasul sferoconic provenind de la Nănești (jud. Galați), care își găsește cele mai apropiate analogii în descoperirile din nordul Caucazului datate în secolele XI—XIII[156].

Se poate aprecia că poziția geografică a Moldovei — la nordul unei artere navigabile și axe comerciale de importanță continentală, Dunărea, și în vecinătatea cîtorva state feudale dezvoltate, ca Imperiul bizantin, cnezatul Halici-Wolhynia și regatul ungar — era favorabilă angajării relațiilor de schimb cu popoarele din jur. Cu toate acestea, predominarea economiei naturale, prin care necesitățile materiale esențiale erau acoperite prin propriile resurse, limitau extrem de mult amploarea schimburilor comerciale. Acestea aveau o importanță redusă în ansamblul economiei, revenindu-le doar menirea de a completa bunurile necesare traiului și de a furniza obiecte legate de viața spirituală a populației. Dealtfel, capacitatea comunităților rurale locale de a produce peste disponibilitățile de consum era destul de restrînsă în condițiile înzestrării tehnice insuficiente ale vremii. în ansamblul comerțului ro-

Iul banilor ca mijloc de plată era modest, precumpănitor fiind schimbul în natură. în plus, invaziile periodice ale neamurilor migratoare tăceau nesigure drumurile de comerţ, perturbînd activitatea negustorilor.

C. ORGANIZAREA SQCIAL-POLITICĂ

Structura socială a comunităţilor locale din spaţiul est-carpatic la începutul mileniului al II-lea rămîne deocamdată incomplet cunoscută. Anumite aspecte privind organizarea socială pot fi intuite pe baza aprecierii dezvoltării economice locale, a comparaţiei cu situaţia din alte regiuni aflate la un nivel apropiat de civilizaţie sau prin raportarea la stările de fapt înregistrate în perioada ulterioară constituirii statului moldovenesc de-sine-stătător.

Săpăturile metodice dovedesc că în primul sfert al mileniului al II-lea populaţia locală din Moldova locuia numai în sate, necunoscînd încă viaţa urbană. Ea avea ca formă organizatorică principală obştea teritorială (sau sătească), instituţie de veche tradiţie în spaţiul carpato-dunărean, perpetuată în întregul ev mediu românesc, ale căreh reminiscenţe s-au menţinut pînă în epoca modernă[157]. Acestei organizaţii social-politice i s-au atribuit aceleaşi trăsături generale pe care le-a îmbrăcat societatea vechilor germani şi slavi[158], fără însă să i se poată defini exact etapele sale evolutive *şi* eventualele trăsături regionale. Forma de proprietate caracteristică obştii era cea a îmbinării stăpînirii colective cu cea individuală a pămîntului. Păşunile, pădurile, apele curgătoare şi bălţile erau stăpînite în devălmăşie, adică aparţineau întregii obşti săteşti, în vreme ce pămîntul arabil era împărţit în loturi individuale, fiind lucrat în mod separat de membrii obştii. Desigur că sistemul reîmpărţirii periodice a terenului arabil s-a păstrat, dar loturile personale nu deveniseră încă ereditare. In schimb, este îndoielnică dăinuirea practicii detaşării din suprafaţa arabilă aparţinînd colectivităţii a unui lot cultivat în comun — un fel de *ager publicus* — a cărui recoltă se valorifica în interesul general al obştii.

In ceea ce priveşte nivelul material al membrilor obştii, anumite date sînt furnizate de săpăturile arheologice. Locuinţele descoperite, de suprafaţă sau adîncite, nu se diferenţiază prea mult între ele prin sistemul de construcţie sau prin abundenţa inventarului. De asemenea, necropolele mai mari, ca cele de la Hansca—„Căprăria" şi „Limbari" şi de |[a] Arjjura, nu conţin morminte care să se individualizeze prin bogăţia inventarului. Cu excepţia tezaurelor monetare de la Dolheşti şi Hotin şi a celor de obiecte de podoabă de la Cernăuţi şi Voineşti, în perioada anterioară invaziei mongole pe teritoriul Moldovei nu se cunosc descoperiri a căror valoare intrinsecă să fie deosebit de mare. Toate aceste observaţii indică o anumită uniformizare a nivelului material al locuitorilor, discrepanţele în ceea ce priveşte averile fiind mai rare. Totuşi unele departajări între venituri începuseră să se contureze, ele fiind înregistrate şi de săpăturile arheologice. Amintim în acest sens o con-

strucţie mare din piatră de la Etulia, care se detaşează de celelalte case din aşezarea din secolele X—XI[139], precum şi tezaurele monetare şi de obiecte de podoabă enumerate mai sus. Imposibilitatea de a se asigura întotdeauna condiţii de fertilitate asemănătoare pentru loturile individuale constituia una din sursele de diferenţiere a avuţiei private şi implicit de structurare socială şi de apariţie a germenilor unei ierarhii feudale. Poziţii sociale privilegiate dobîndeau şi persoanele cărora le-au revenit în cadrul obştii anumite atribuţii administrative şi judecătoreşti sau care fuseseră desemnate să mijlocească un *modus vivendi* cu triburile migratoare, în sensul de a reglementa şi de a duce la îndeplinire obligaţiile comunităţilor băştinaşe faţă de cuceritori, materializate prin dijme sau corvezi. Din rîndul acestei pături privilegiate s-au putut ridica căpetenii locale, care, chiar dacă nu uzurpaseră cu totul drepturile obştiilor, se impuseseră prin forţă în fruntea lor. Apariţia pericolelor externe au grăbit închegarea temporară şi apoi definitivă a uniunilor de obşti, ale căror căpetenii dispuneau de cete înarmate menite să le asigure dominaţia asupra membrilor de rînd ai obştiilor şi să se opună planurilor agresive ale unor populaţii alogene. Aşa cum am arătat mai sus, efectivele militare româneşti originare de la răsărit de Carpaţii Orientali sânt amintite în mai multe rînduri în izvoarele scrise. Avem în vedere, în acest sens pe *Blokumenn* din *Eymundar saga,* pe BXdc/oi din cronica lui Nicetas Choniates, pe bolohovenii din *Ipatievskaia letopis'* şi pe *Vlâchen* din *Nibelungenliecl.* Pentru a realiza propria securitate, comunităţile locale nu au recurs decît rareori la întărirea aşezărilor. Astfel de aşezări fortificate sînt cunoscute în regiunea de la est şi nord-est de Carpaţi]a Calfa (cultura Dridu), în cuprinsul cnezatului halician (aparţinînd bolohovenilor), la care se adaugă cea de la Bîtca Doamnei, care prin caracterul ei deosebit iese însă din sfera problemelor discutate mai sus.

Sporirea capacităţii militare a comunităţilor locale este oglindită, între altele, de creşterea numărului de arme (vîrfuri de săgeţi, topoare, capete de buzdugan, cămăşi de zale etc.) şi piese de harnaşament (scări de şa, pinteni) şi îndeosebi de perfecţionarea lor. Vîrfurile de săgeţi erau fie cu lama plată — folifonvi, triunghiulară, romboidală sau prevăzută cu două aripioare, cu sau fără nervură mediană — fie cu secţiunea triunghiulară sau romboidală; pentru ataşarea de partea lemnoasă ele aveau un pecluncul ascuţit sau. un tub transversal[1 fin] (fig. 4/3; 6/4; 7/9—13). In ceea ce priveşte topoarele de luptă, în secolele X—XII predominau exemplarele cu lama asimetrică şi gaura de fixare a cozii flancată de aripioare, atît cu ceafa prelungită, cu lama îngustă sau lăţită, cît şi cu ceafa îngustă şi alungită (fig. 21), pentru ca în secolul al XlII-lea să se impună topoarele cu una din laturile lamei dreaptă şi cealaltă arcuită, ele un tip perpetuat pînă astăzi (fig. 9/9; 22)[161]. Dintre topoarele din secolele X—XII cu ceafa prelungită, care la rîndul lor se subdivid în mai multe tipuri, amintim piesele descoperite la Arbore[162], Liteni[163] (jud. Suceava), Bîrlăleşti (corn. Epureni)[164], Fedeşti (corn. Şu-letea, jud. Vaslui)[165] şi Jariştea (jud. Vrancea)[166], iar clin categoria celor cu ceafa îngustă şi alungită piesele de la Suceava (jud. Suceava)[167] şi Ţolici (corn. Petricani, jud. Neamţ)[168]. Din secolul al XIII-lea sînt topoarele provenind din depozitul de la Cozăneşti (com. Dorna-Arini)[169], din descoperirile izolate de la Suceava[170] şi Vatra Dornei (jud. Suceava)[171]

s' din aşezarea fortificată de la Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ[172]. Capete de buzdugan de bronz sau de fier — întîlnite deocamdată numai începînd din secolul al XIII-lea — aveau de obicei patru colţi dispuşi simetric pe partea mediană şi flancaţi deasupra şi dedesubt de alţi colţi cu dimensiuni mai reduse, fie în patru muchii, fie sferoidali, uniţi cîteodată de nervuri segmentate, cu rol mai mult ornamental. La unele piese tubul de fixare a cozii era mult prelungit spre partea inferioară[1"'] (fie 23/1, 3, 4). Capete de buzdugan întrunind caracteristicile evocate mai sus s'-au descoperit la Cozăneşti (în depozit), Vatra Moldoviţei (jud. Suceava)[174], Vasileu (= Vasilev, raionul Zastavna, reg. Cernăuţi, R S. S. Ucraineană)[173] şi într-o localitate neidentificată din bazinul superior al Prutului (probabil reg. Cernăuţi)[176], alte exemplare, de tipuri mult simplificate, provenind de la Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ[177] (fig. 23/2).

Uniunilor de obşti le-a revenit fără îndoială un rol însemnat la constituirea celor dintîi formaţiuni politice româneşti din ţinuturile aflate la răsărit de arcul carpatic. Crearea lor se înscrie drept o consecinţă firească a structurării societăţii locale, reprezentînd totodată o necesitate pentru asigurarea protecţiei comunităţilor româneşti împotriva presiunilor externe, îndeosebi a celor exercitate de triburile nomade ale pecenegilor şi cumanilor, precum şi de cnezatele kievian şi halician şi de regatul arpadian. Formaţiunile politice româneşti din zonele est-carpatice sînt atestate în mod explicit în *Nibelungenlied* şi *Biterolf und Dietleib,* sub numele de *Vlâchen (Wlâchen) lanţ,* şi în *Ipatievskaia leto-pis'* sub numele de EdAsX'oKhCKaA *MMAA.* De asemenea, scrisoarea din 14 noiembrie 1234, adresată de papa Grigore IX prinţului moştenitor al Ungariei, aduce un argument indirect în favoarea existenţei unui nucleu politic prestatal în zona cotului Vrancei din sud-vestul Moldovei şi nord-estul Munteniei, zonă unde în anul 1228 luase naştere episcopia cumanilor. întrucât scrisoarea pontificală dezvăluie importante " departajări în ierarhia bisericească autohtonă — marcate în primul rînd prin menţionarea episcopilor ■— este normal să admitem că formele superioare de organizare ecleziastică corespundeau unor forme de un anumit nivel de organizare politică a societăţii locale, ştiut fiind că dependenţa instanţelor clericale de realităţile politice reprezintă o caracteristică a structurilor medievale din întregul continent. închegarea unui nucleu politic local în zona curburii Carpaţilor a precedat desigur momentul infiltrării la sud şi est de munţi a cavalerilor teutoni şi a celorlalte forţe ce acţionau în numele regalităţii maghiare şi al papalităţii, realizările locale în sfera organizării politice şi ecleziastice nefiind pe atunci atît de mult îngrădite de tendinţele expansioniste ale Arpadienilor.

D. VIAŢA SPIRITUALA

Ca şi întregul continent european, în evul mediu spaţiul carpato-dunărean a purtat amprenta monopolului spiritual şi ideologic al bisericii. Terminologia creştină de origine latină şi descoperirile arheologice

\

fac dovada vechimii adoptării creştinismului de către populaţia romanizată. In privinţa rînduielilor vieţii bisericeşti în primele secole de la aderarea la noua religie, persistă încă numeroase semne de întrebare, studierea lexicului preluat din limba latină relativ la cultul religios nelăsînd a se întrevedea existenţa unei riguroase organizări ecleziastice şi a vieţii monahale[178]. începutul unei astfel de organizări se situează cronologic la începutul mileniului al II-lea. Chiar dacă ar exista anumite indicaţii asupra activităţii misionare a discipolilor lui Chirii şi Metodiu printre români, aportul curentului slavo-occidental la impunerea liturghiei în limba slavă nu se poate admite[179]. Cei mai mulţi istorici şi filologi sînt de părere că adoptarea liturghiei slave şi totodată a întregului fond terminologic privind ritualul şi ierarhia bisericească din limba română, fond care este în mare parte de origine sud-slavă, ar fi avut loc prin secolul al X-lea, în perioada vremelnicii dominaţii a primului tarat bulgar în stînga Dunării[180]. împărtăşirea aceleiaşi credinţe în formele impuse de biserica ortodoxă a facilitat transferul fără oprelişti a anumitor componente ale tezaurului cultural din lumea creştină greacă şi slavă spre spaţiul românesc. între cele mai însemnate elemente receptate se numără şi scrierea în limba slavă, pentru care primele indicii precise apar în ţinuturile dintre Carpaţi şi Dunăre încă din secolul al X-lea[181].

Modul cum a evoluat organizarea ecleziastică la est de Carpaţi pînă în prima jumătate a secolului al XlII-lea rămîne în mare parte neprecizat. Izvoarele invocate în sprijinul ipotezei existenţei în cursul secolelor IX—XI a mai multor scaune episcopale în spaţiul carpato-dunărean[182] nu se referă de fapt la aceste teritorii, ci la cu totul alte regiuni, situate în Orient[183].

Populaţia creştină din ţinuturile extracarpatice se afla în secolele XI—XII sub dependenţa confesională a instanţelor bisericeşti sud-du•nărene[184]. Autoritatea patriarhului egumenie de la Constantinopol nu se exercita în mod direct asupra credincioşilor ortodocşi din teritoriile est-carpatice, ci prin intermediul eparhiilor sufragane de la Dunărea inferioară. După recucerirea nordului Peninsulei Balcanice de către bizantini, Vasile II a dispus reorganizarea ecleziastică din Bulgaria, înaltului ierarh al Ohridei i-a fost retras rangul patriarhal, fiindu-i recunoscută numai calitatea de arhiepiscop autocefal. Jurisdicţia sa spirituală se extindea, după cum se specifica într-un hrisov imperial din anul 1020 şi asupra „vlahilor din toată Bulgaria" (. . .TWV dvâ uâaav BouXyapiav BXâx«v)[185]. In secolele XI—XII, între diecezele sufragane arhiepiscopiei de Ohrida se număra una afectată special românilor: 6 BpeavoTTjC ^TOI BXaxwv[186]. Este cu totul improbabil ca autoritatea arhiepiscopiei din Ohrida la nordul Dunării să se fi manifestat în mod nemijlocit. In schimb, episcopiile subordonate Ohridei de pe axul Dunării se aflau fără îndoială în contact direct cu parohiile de la nordul fluviului. Legăturile fireşti de natură confesională între populaţia românească de pe ambele maluri ale Dunării au putut fi facilitate desigur de existenţa episcopiei românilor din Balcani. După crearea statului româno-bulgar al Asăneştilor, organizarea bisericească a cunoscut importante schimbări, între ele numărîndu-se înfiinţarea scaunului mitropolitan de la Tîrnovo, ridicat ulterior la rang de patriarhie[187]. Mitropolitul de la Tîrnovo era denumit în corespondenţa

cu

papa Inocenţiu III „primat al bulgarilor şi românilor"[188]. Influenţa nord-dunăreană a statului Asăneştilor a cuprins desigur şi sfera canonică. Intrucît în regiunile est-carpatice lipseau instanţele ecleziastice superioare, legăturile cu teritoriile unde se aflau asemenea organisme erau impuse de normele de desfăşurare ale practicilor de cult şi de funcţionarea instituţiilor corespunzătoare. Procurarea liturghierelor şi a altor texte necesare săvîrşirii serviciului religios se făcea de asemenea din ţinuturile slave meridionale.

Nu este exclus ca şi mitropoliţii din Kiev să fi încercat să-şi extindă influenţa spre regiunile dunărene. Sigiliul unui ierarh al *Roşiei* din secolul al XH-lea, descoperit pe malul drept al Dunării, la Garvăn-Dinogetia[189], sugerează o astfel de ipoteză. Prin întemeierea episcopiei de Halici la sfîrşitul primei jumătăţi a secolului al XH-lea este foarte probabil ca anumite zone din jumătatea septentrională a Moldovei să fi intrat în aria de influenţă a acestei dieceze. Descoperirile arheologice pe care le vom evoca mai jos sînt semnificative în această privinţă.

Prelungirea jurisdicţiei canonice a eparhiilor balcanice şi ruseşti la răsărit de lanţul carpatic a fost posibilă datorită întîrzierii cu care s-a diferenţiat o ierarhie în cadrul clerului românesc. Cele dintîi date concrete privind această ierarhizare sînt conţinute de scrisoarea papală din anul 1234, unde se face menţiunea despre existenţa pseudoepiscopilor de rit grec, adică ortodox, la vlahii din dieceza cumanilor. Nerecunoaşterea legalităţii ierarhice a arhiereilor români se datora nu faptului că ei ar fi fost „schismatici" — ceea ce nici n-ar fi fost justificat din punct de vedere al dreptului canonic catolic — ci probabil pentru că ei nu fuseseră sfinţiţi conform uzanţelor rituale în vigoare, acceptate atît de biserica ortodoxă cît şi de cea catolică[190]. Din analiza conţinutului scrisorii amintite rezultă conturarea în prima jumătate a secolului ai XHI-lea a unei structurări în rîndul clerului românesc din Moldova. Demn de remarcat este faptul că populaţia locală nu dispunea numai de un singur episcop, ci de mai mulţi, ceea ce probează numărul considerabil al enoriaşilor. în activitatea lor, desfăşurată în cadrul unei unităţi organizatorice încă neînchegate, ei aveau de înfruntat nu numai rivalitatea bisericii romano-catolice, ci şi dificultăţile de a angaja contacte permanente cu instanţele ecleziastice superioare, resimţind pregnant lipsa unui organism politic capabil să asigure protecţia practicilor de cult, dat fiind că ierarhia bisericească nu se dezvolta independent de puterea laică.

__ *n legătură cu manifestările de cult din regiunile de pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor dispunem de unele date oferite de săpăturile arheologice. Cercetarea necropolelor din secolele XI—XIII face dovada predominării înmormîntărilor cu orientarea vest-est, cu braţele îndoite din cot şi aşezate pe piept sau abdomen, adică potrivit ritualului creştin. Pe lîngă aceste tipuri de morminte, în cimitirele de la Hansca—„Căpră-ria Şi ..Limbari" se mai întîlnesc şi morminte cu alte orientări şi cu inventar funerar deosebit, aparţinînd probabil unor grupuri alogene, care convieţuiau cu românii în cadrul aceloraşi sate. Anumite corespondenţe este posibil să existe între cultul creştin şi ştampilele în relief de Pe iundul vaselor care reprezintă o cruce înscrisă de obicei într-un cerc. Astfel de motive cruciforme apar atît pe ceramica de tip Dridu[191]

(fig. 11/8), cît şi pe cea de tip Răducăneni[192] (fig. 12/6), dar nu deținem nici o dovadă că vasele respective ar fi avut o destinație rituală.

In ceea ce priveşte locaşurile de cult ortodoxe din spațiul est-carpatic nu dispunem decît de date extrem de sărace, furnizate exclusiv de cercetările arheologice. Astfel de locaşuri au fost identificate la Bîtca Doamnei—Piatra Neamț, precum şi în extremitatea nordică a Moldovei, în interfluviul dintre Prut şi Nistru, la Vicnp—„Martinovca" şi la Vasileu (=Vasilev, raionul Zastavna, reg. Cernăuți). Bisericuța de la Bîtca Doamnei era din lemn şi avea dimensiuni reduse[193]. Cea do la Vicno—„Martinovca", de formă pătrată, cu laturile de 6 m, era toi din lemn şi avea podeaua din pămînt bătătorit[194]. O construcție mult mai impunătoare, cu ziduri de piatră, s-a descoperit la Vasileu, avînd dimensiunile de 21,2X13,6 m[195]. Ea se încadrează din punct de vedere planimetric în rîndul bisericilor în formă de cruce greacă înscrisă, cu numeroase analogii în lumea balcanică şi rusească. Ridicarea monumentului religios de la Vasileu, situat în extremitatea sudică a statului halician, se datora desigur feudalilor locali. Tot în apropierea Nistrului, într-o zonă cu o pregnantă amprentă a culturii slave, s-a identificat o mănăstire rupestră la Neporotove (raionul Secureni, reg. Cernăuți), situată în vecinătatea unei aşezări din secolele XII—XIII[196], existența mănăstirii făcînd dovada apariției unor centre ale vieții monastice.

Răspîndirea amplă a creştinismului şi legăturile cu lumea ortodoxă greco-bizantină şi rusească se reflectă şi în descoperirile de piese de cult semnalate în întreg spațiul est-carpatic.

Piesele de producție bizantină legate de practicile de cult se încadrează în categoria cruciulițelor duble relicviar (encolpioanele) şi în cea a cruciulițelor simple. Pînă în prezent avem cunoştință de patru encolpioane din bronz, descoperite la Adjud (jucl. Vrancea)[197], Dăneşti (jud. Vaslui)[198], Bîtca Doamnei—Piatra Neamț (jud. Neamț)[199] şi Lunca (fostul cătun Bîznoasa) (jud. Botoşani)[200], de unul din argint provenind de la Hansca (raionul Kotovsk, R. S. S. Moldovenească)[201], precum şi de o cruciuliță simplă din plumb descoperită la Hlincea—Iaşi (jud. Iaşi)[202]. Se observă că aceste piese nu se grupează numai într-o anumită zonă a Moldovei, ci sînt răspîndite în toate ținuturile regiunii.

Cruciulițele duble relicviar de la Adjud (fig. 15/7) şi Dăneşti (fig. 15/5), aparținînd aceluiaşi tip, cu dimensiunile de 8,2X4,5 şi, respectiv, 8,0x4,6 cm, au extremitățile brațelor drepte şi puțin lățite, cele superioare şi inferioare avînd urechiuşe cu ajutorul cărora se fixau cele două părți ale piesei. în planul central era reprezentată prin incizie o figură umană schematizată; ea înfățişează un sfînt cu obişnuitul nimb deasupra capului, cu brațele ridicate în atitudine de orant, înveşmîntat cu o tunică lungă, decorată cu motive geometrice. Pe exemplarul de la Dăneşti, din care nu s-a păstrat decît una din jumătăți, imaginea redată reprezintă pe Maica Domnului, după cum indică inscripția de pe brațul superior al cruciuliței: MP 0, forma abreviată de la M(YJTY))P O(SOU). Pe una din jumătățile piesei de la Adjud găsim inscripția grecească O AFEOC FEOP/rEOC, dispusă pe două rînduri, din care rezultă că personajul figurat este Sf. Gheorghe. Deşi figura de pe cealaltă jumătate a encolpionului este identică, presupunem că o înfățişează pe Sf. Măria, avînd în vedere alte piese asemănătoare descoperite în regiunile învecinate. Cruciulițele de acest tip au fost denumite *siriene* după presupusul loc

de producere a lor, deşi cu siguranţă erau mai multe centre în care se realizau. Ele erau larg răspîndite în provinciile Imperiului bizantin, inclusiv în Paristrion, întîlnindu-se totodată şi în alte regiuni cuprinse în aria ortodoxismului şi fiind datate în secolele X—XIII[203].

Celelalte două cruciuliţe duble relicviar bizantine, de la Bîtca Doamnei (fig. 24/1) şi Lunca (fig. 24/2), păstrate integral, sînt de dimensiuni ceva mai mari, de 9,3x6,3 şi, respectiv, 9,7x6,0 cm, avînd motivele decorative realizate prin încrustare în tehnica *niello*. Pe una din jumătăţile encolpionului, la ambele piese este reprezentată în manieră identică scena răstignirii. Isus este înfăţişat cu nimb, cu pieptul neînveşmîntat, pe coapse cu un şorţ scurt şi cu picioarele sprijinite pe un *suppedaneum*. Deasupra sa se afla o cruce, soarele şi luna, iar lateral Sf. Măria şi Sf. Ioan. pe cruciuliţa de la Bîtca Doamnei au fost incizate inscripţii abreviate, care înlătură orice urmă de îndoială asupra personajelor reprezentate. Deasupra braţelor lui Isus se află literele: IC XP, prescurtarea de la *'I(rjoou)C X(piai6)C,* iar dedesubt MP ©Y şi HON, prescurtări de la M(TJTY])P 8(SO)Y şi de la 'HO(<x)N(v»)<;). Cealaltă jumătate a pieselor de la Bîtca Doamnei şi Lunca nu era identică. Exemplarul de la Bîtca Doamnei avea reprezentată o cruce flancată de inscripţia IC XC, la baza ei fiind incizat, la fel ca şi pe jumătatea cu scena răstignirii, un cap uman -— al lui Adam. Pe braţul inferior era figurat un trapez, iar pe celelalte trei, busturile unor sfinţi înscrise în medalioane. Identificarea celor două busturi laterale este'facilitată de inscripţiile n(a)YA0(?) şi n(e)TPO(?), adică Pavel şi Petru, bustul de sus înfăţişîndu-1 desigur pe Sf. Nicolae[204]. Piesa de la Lunca avea în planul central pe Sf. Măria în atitudine de orantă, pe braţele cruciuliţei fiind reprezentate patru busturi de sfinţi, încadrate în medalioane. Deşi în acest caz nu dispunem de inscripţii, se poate presupune, avînd în vedere unele exemplare asemănătoare, că busturile înfăţişează pe cei patru evanghelişti. în timp ce encolpionul de la Bîtca Doamnei se datează cu destulă exactitate la sfîrşitul secolului al XH-lea şi prima jumătate a secolului următor, datorită posibilităţilor de încadrare precisă din punct de vedere cronologic a stratului cultural medieval în care s-a descoperit, pentru datarea cruciuliţei duble de la Lunca, găsită întîmplător, nu dispunem decît de analogiile cu exemplarele asemănătoare lucrate în atelierele bizantine[205]. Avînd în vedere tipologia motivelor ornamentale, piesa de la Lunca pare a fi din secolele XI—XIII. Din encolpionul de argint de la Hansca, recuperat dintr-un nivel datînd de la începutul mileniului al II-lea, se păstrează numai o jumătate, avînd incizată imaginea unui sfînt cu braţele ridicate, la fel ca pe exemplarele prezentate anterior; spaţiile incizate erau desigur destinate umplerii cu amalgamul de *niello.*

Cruciuliţa simplă de plumb de la Hlincea—Iaşi, cu dimensiunile de h* • Cm> *'* Soseşte analogii mai apropiate în piesele din centrele bizantine de la Dunărea inferioară din primul sfert al mileniului al II-lea[206].

U răspîndire mai mare decît cruciuliţele bizantine au avut în regiunile est-carpatice piesele similare produse în cnezatele ruseşti. Le-imrwi- comerciale cu aceste cnezate se puteau realiza fără prea mari mpeaimente, spre deosebire de cele stabilite cu imperiul. Din punct

de vedere tipologic cruciulițele pectorale rusești descoperite în Moldova sînt destul de variate (fig. 25; 26; 57/1—5). Mai numeroase sînt cele duble relicviar din bronz, pe care le-am încadrat în două tipuri principale: *A* și *B*.

Encolpioanele inserate în tipul A (fig. 25; 57/3), compuse din două jumătăți de dimensiuni egale, cu lungimea oscilînd în jur de 9,5 cm, au extremitățile brațelor rotunjite, care se prindeau la capetele verticale cu ajutorul a două urechiușe. Pe una din părți era înfățișat Isus răstignit, iar pe cealaltă Sf. Măria cu Pruncul. La extremitățile a trei brațe ale cruciuliței se aflau trei busturi de sfinți cu nimb și barbă, încadrate în medalioane rotunde. Unele piese purtau scurte inscripții incizate, puțin lizibile, care par să indice că meșterii artizani le-au imitat după alte exemplare fără să le cunoască sensul. Astfel de exemplare au fost identificate la Botoșani, Brăești, Ibănești, Vorniceni (jud. Botoșani), Codăești (jud. Vaslui), Piatra Neamț (jud. Neamț), Suceava (jud. Suceava) și Soroca (raionul Soroca, R. S. S. Moldovenească), la care se adaugă alte patru exemplare (unul întreg, două jumătăți și un mic fragment) provenind din puncte neidentificate din bazinul superior al Prutului (probabil reg. Cernăuți, R. S. S. Ucraineană). Piesele de la Brăești, Ibănești și Piatra Neamț au fost găsite în complexe funerare, iar celelalte în așezări, în condiții stratigrafice neprecizate în cele mai multe cazuri. Cruciulițele duble relicviar de tip A erau răspîndite îndeosebi în cnezatele de Kiev și Halici-Wolhynia, unde se aflau concentrate și atelierele în care se realizau. Ele au fost produse în a doua jumătate a secolului al XH-lea și prima jumătate a secolului următor, dar au continuat să fie utilizate și mai tîrziu, după cum se constată și în cazul descoperirilor de la Brăești, Piatra Neamț și Soroca[207].

O cruciuliță simplă cu dimensiunile de 9,4 X 6,9 cm, avînd pe una din părți reprezentarea Maicii Domnului cu Pruncul și trei busturi de sfinți, redată într-o formă identică ca pe encolpioanele de tip A, iar pe cealaltă parte imaginea răstignirii, prezentată însă într-o manieră diferită și neînsoțită de obișnuitele medalioane cu busturi, provine dintr-o descoperire întîmplătoare de la Fundu Herței (com. Pomîrla, jud. Botoșani)[208]. Avînd în vedere dimensiunile asemănătoare și identitatea uneia din părțile sale cu imaginile de pe encolpioane, cruciulița de la Fundu Herței se poate data într-o perioadă apropiată de cea în care se produceau encolpioanele de tip A sau eventual mai tîrziu.

Cruciulițele pectorale rusești de tip B (fig. 26; 57/2) prezintă o uniformitate mult mai mare, ceea ce duce la concluzia că multe din ele au.fost turnate în aceeași matriță. Ele aveau, de asemenea, extremitățile brațelor rotunjite și același sistem de prindere a celor două părți ca și encolpioanele de tip A, fiind însă de dimensiuni ceva mai reduse: 8,3 X 5,6 cm. Pe una din jumătăți este reprezentat în relief Isus răstignit, acoperit cu un șorț pe coapse, iar pe cealaltă jumătate Sf. Măria înveșmîntată într-o tunică lungă. La extremitățile brațelor se aflau patru medalioane cu chipuri de sfinți. în cadrul encolpioanelor de tip B se disting două variante: una cu inscripții și alta care în locul inscripțiilor avea unele motive nedefinite. Cruciulițele din prima variantă, probabil ceva mai vechi decît celelalte, conțineau pe ambele părți inscripții în relief cu literele întoarse, semn că în matriță ele au fost imprimate în pozitiv și nu în negativ, cum ar fi fost normal. Pe juma-

tatea unde era redată imaginea răstignirii este lizibilă inscripţia IC XC şi XP(6C)T'fi Hflfllii IIOXKfMfl (= Crucea ne este laudă), KP(6e)T'h HflAlTi X(T"fiIII6HK>) (= Crucea ne este alinarea), dispusă orizontal în planul central, precum şi HHKOA (= Nicolae) şi jHpnrop /__ Grigore), plasată în interiorul medalioanelor de pe braţul superior si inferior; în medalionul din stînga este reliefată clar litera B, reprezentînd desigur iniţiala de la cuvîntul EoropOAHUA iar în cel din dreapta sînt vreo trei litere destul de puţin lizibile, probabil arH, care ar putea fi prescurtarea de la flT(lOC) M(OflHH), transpunere după forma grecească 'O ay^oc 'HOGCVVT]C (= Sf. Ioan), într-o manieră întâlnită şi în alte cazuri în arta religioasă rusească. Cealaltă jumătate a cruciuliţei conţine inscripţia G(K<ft)T4/?i Eor(opoAH)ne noMoran (= Sf. Născătoare de Dumnezeu, ajută-ne!), ordonată vertical şi orizontal de o parte şi de alta a Sf. Măria, precum şi Ilrrp-h (Petru), EJCHA (Vasile), K03.ua (Coz-ma) şi A aM<ftH (Damian) în interiorul medalioanelor[209]. Astfel de encol-pioane cu inscripţii au fost descoperite la Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ (două exemplare), Cîndeşti (jud. Neamţ) şi Trifeşti (jud. Iaşi)[210], precum şi în localităţi neprecizate situate în bazinul superior al Prutului (o piesă întreagă, una din care s-a recuperat numai o jumătate şi un mic fragment)[211]. Avînd în vedere identitatea tuturor exemplarelor, se poate admite că ele au avut un loc de producere unic. Acesta a fost Kievul, unde s-au descoperit numeroase asemenea cruciuliţe. De aici ele au fost comercializate nu numai în celelalte cnezate ruseşti, ci şi în alte ţări din Europa Răsăriteană şi Centrală[212]. Producerea lor a avut loc în perioada imediat precedentă atacului mongol de la sfîrşitul anului 1240, care a distrus Kievul, desigur cu numai unul sau două decenii mai înainte de acest eveniment. Singurul exemplar de tip B fără inscripţii cunoscut pe teritoriul Moldovei provine dintr-o descoperire întîmplătoare făcută la Căbeşti (com. Podu Turcului, jud. Bacău)[213] (fig. 57/5). Piese de acelaşi tip lipsite de inscripţie sînt cunoscute în Rusia[214]. O cruciuliţă dublă de tip B, despre care nu ştim dacă avea sau nu inscripţie, s-a descoperit în aşezarea bolohovenilor de la Gorodişce[215].

In afară de aceste două tipuri de encolpioane, pe cursul inferior al Prutului — probabil în regiunea Cernăuţi — au fost descoperite mai multe cruciuliţe simple şi duble din bronz şi altele simple din piatră, datate tot anterior marii invazii mongole[210]. De asemenea, despre un encolpion de tip neprecizat, cu o inscripţie slavă apreciată ca fiind tipică secolului al XlII-lea, se păstrează informaţia că ar proveni din ţinutul Orheiului[217].

Inscripţiile de pe encolpioanele ruseşti de tip A şi B reprezintă cele mai vechi dovezi de scriere slavonă atestată pînă în prezent pe teritoriul Moldovei. Maniera lor de redare, cu prescurtări şi greşeli, nu avea însă darul să contribuie cu ceva la răspîndirea limbii şi scrierii slave.

Prezenţa pie.selor de cult de provenienţă kieviană şi haliciană în regiunile est-carpatice nu presupune implicit, aşa cum s-a presupus, originea rusească a celor care le-au purtat[218]. Ca şi obiectele produse în Bizanţ, ele sînt rod al contactelor economice şi confesionale. Numărul destul de mare al acestor piese de cult ruseşti ar putea sugera un început de gravitare a organizaţiilor clericale din jumătatea nordică a Moldovei spre centrele bisericeşti haliciene.

Biserica locală ortodoxă de la răsărit de Carpaţi a avut de înfruntat, îndeosebi începînd din prima jumătate a secolului al XHI-lea, ofensiva prozelitismului catolic, manifestată prin activitatea depusă de călugăriicavaleri din Ordinul teutonic, de episcopul cumanilor şi misionarii dominicani. Argumentele aduse în favoarea presupusei prezenţe a călugărilor franciscani alături de cei dominicani la est de lanţul carpatic înainte de invazia mongolă[219] nu sînt pe deplin convingătoare. Singurul document care poate fi luat în consideraţie în acest sens este bula papei Grigore IX din 11 iunie 1239, unde, printre ţările indicate ca ţinte ale misionarismului fraţilor minoriţi, se numără şi cea a cumanilor[220]. Rămîne neprecizat, însă, dacă în bulă se avea în vedere Cumania extracarpatică sau cea nord-pontică. Propaganda bisericii romano-catolice în ţinuturile româneşti de pe versanţii răsăriteni şi meridionali ai Carpaţi -lor nu poate fi desprinsă de conlucrarea permanentă cu Ungaria arpadiană. Regele Andrei II inaugurase dincolo de hotarele sudice şi estice ale statului său o politică asemănătoare celei a cruciaţilor din Orient, alături de care luptase dealtfel, politică caracterizată prin îmbinarea acţiunilor militare şi a celor de convertire. Declanşarea ofensivei catolicismului în regiunile extracarpatice avea loc într-o vreme cînd, în urma unor puternice presiuni externe exercitate îndeosebi de Imperiul latin de Ia Constantinopol şi de regatul ungar, principalele centre ale bisericii ortodoxe din Peninsula Balcanică şi din Orientul Apropiat se arătau dispuse, mai mult sau mai puţin formal, să accepte reconcilierea cu Scaunul apostolic şi să-i recunoască autoritatea confesională supremă. Această orientare se datora nu atît intereselor înaltelor cercuri ecleziastice, cît scopurilor politice de moment urmărite de împăratul Ioan III Vatatzes de la Niceea[221], de ţarul Ioan II Asan[222] şi de alţi conducători laici din Balcani. In aceeaşi vreme, prozelitismul catolic sprijinit substanţial de regalitatea maghiară şi polonă se manifesta activ şi la graniţele nord-estice ale Moldovei, în Rusia haliciană[223]. Dar, în afara unor concesii temporare, propaganda catolică nu a dobîndit succese însemnate în aria ortodoxismului balcanic şi rusesc şi desigur nici în regiunile româneşti extracarpatice[224]. Aşa cum creştinismul în general a detaşat populaţia românească de neamurile păgîne răsăritene, ortodoxismul a individualizat-o spiritual de unguri şi de alte grupuri etnice catolice, creînd o barieră în calea deznaţionalizării ei. Comunitatea confesională a românilor a contribuit la consolidarea şi coeziunea lor etnică.

Cu tot rolul deosebit al cultului religios, cea mai mare parte a manifestărilor artistice păstrate de la populaţia românească din Moldova, datînd din perioada primului sfert al mileniului al II-lea, nu sînt în legătură cu practicile rituale. Nu dispunem decît de puţine date ce probează preocupările pentru frumos ale comunităţilor locale. Ele se referă la obiectele de podoabă, din metal şi din os, la decorarea cîtorva obiecte casnice din corn şi a ceramicii. Dintre aceste obiecte de podoabă menţionăm aplicile, cerceii, inelele, pandantivele, brăţările, realizate prin tehnica presării, martelării, încrustării şi trefilării firelor. Preocupări deosebite de decorare a ceramicii se constată mai ales în secolele XI—XII, cînd pereţii vaselor erau acoperiţi de motive ornamentale realizate înainte de ardere, de obicei prin incizie sau imprimare pe aproape întreaga lor suprafaţă, într-o manieră dominată de „teama spaţiului gol" *(horror vacui).* In schimb, în secolul al XIII-lea decorarea ceramicii a fost în

mare parte neglijată. Elementele tehnice şi ornamentale ale pieselor descoperite sînt în general comune pentru o arie geografică mai mare din răsăritul şi centrul continentului, neindividualizîndu-se încă manifestările de artă proprii numai spaţiului carpato-dunărean. Constatarea priveste însă numai un fond artistic redus, cel cunoscut pe baza descoperirilor arheologice de pînă în prezent, care nu reprezintă decît o latură minoră a tezaurului spiritualităţii româneşti.

NOTE

i S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine,* I, Stockholm, 1941, pi. 63, fig. 146 şi II, 1942 p 111" S B. F. Jansson şi E. Wessen, *Gotlands runinskrifter,* I, Stockholm, 1962' p. 263-1268; II, 1962, pi. 82—83.

[2] Pentru indicaţii bibliografice, cf. V. Spinei, *Informaţii despre vlahi în izvoarele medievale nordice,* în *SCIV,* 24, 1973, 1, p. 58—60. Amintim că s-a, exprimat şi părerea după care *Blakumen-ii* ar fi identici cu cumanii (A. Soboievskii, *B noucicax cjiedoe eapnaoe-euKumoe,* în *Slavia,* VIII, 1930, 4, p. 764) sau ou cumanii negri (K. Horedit, *Blokumanaland şi Blakumen,* în *ArhMold,* VI, 1969, p. 179—185).

[3] *Fornmanna Sogur,* V, Kaupmiannahofn, 1830, p. 283; *Antiquites Russes d'apres Ies monuments historiques des islandais et des anciens scandinaves,* II, ed. C. C. Ram, Copenhaga, 1852, p. 193.

4 *PVL* I, p. 97. Cf. şi B. Briem, *Alt-Skandinavien in der neueren russischen wissenschaf'tlichen Literatur,* în *Acta philologica Scandinavica,* V, 1930, 1, p. 232—233; V. Spinei, op. *cit.,* în *SCIV,* 24, 1973, 1, p. 65—66, şi 2, p. 277—278.

[5] Pentru *Saga Sf. Olaf,* cf. *Fornmanna Sogur,* V, p. 137; *Antiquites Russes. . .,* I, 1850, p. 468. Pentru *Heimskringla,* cf. Snorri Sturluson, *Heimskringla. Noregs konunga sogur,* ed. F. Jonsson, Oslo, 1966, p. 612.

[6] *Egils saga einhenda ok Asmundar berserkjabana,* în *Drei lygisogur,* ed. A. Lagerholm, Halle/Saale, 1927, p. 29 Cf. şi V, Spinei, *op. cit.,* în *SCIV,* 24, 1973, 1, p. 63 şi urm.

[7] Chondaites, p. 171; *FHDR,* III, p. 250—251. Cf. şi W. Tomasehek, *Zur walachischen Frage,* în *Zeitschrift fur die osterreichischen Gymnasien,* XXVII, 1876, p. 343.

[8] *FHB,* XV, p. 232; *FHDR,* III, p. 412—413. în formă rezumativă episodul prinderii lui Andronic de vlahi este redat de Johannes Ijeunclavius *(Glycanorum AnnaUum continuatio,* în *PG,* CLVIII, 1866, col. 629) în limba latină.

[9] Choniaţes, p. 663; *FHDR,* III, p. 290-^291.

[10] *Das Nibelungenlied,* ed. K. Bartsch, I^aipaig, 1866, p. 246.

[11] *Ibidem.* Intr-unul din manuscrisele bine cunoscute ale epopeii, cel de la Munchen, apare forma *Pesnaere.* Cf. *Der Nibelungen Noth und die Klage,* ed. K. Lachmami, ed. a 13-a, Berlin, 1910, p. 135.

[12] A. D. Xenopol, *Une enigme historique. Les Roumains au Moyen Age,* Paris, 1885, p. 87; Gh. I. Brătianu, *Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei,* în *AARMSI,* s. III, XXVII, 1944—1945, p. 42.

[13] Das *Nibelungenlied,* p. 344.

[14] N. Iorga, *Ducele Ramunc,* în *Revista istorică* XIX, 1933, p. 114; Gh. I. Brătiaruu, *op. cit.,* p. 41—42.

[15] A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler,* Iaşi, 1884, p. 116; Qnciul, *Originile,* P. 594.

[16] *3iterolf und Dietleib,* ed. O. Jănicke, în *Deutsches Heldenbuch,* I, Berlin, *îobb,* p. 18. Cf. şi A. Armbruster, *Nochmals „herzoge Râmunc îizer Vlăchen lanţ",* in *RRH,* XII, 1973, 1, p. 91.

?chni Der Nihelun9en Noth und die Klage, p. 247. Cf. V. Tempeanu, *Sippenfeind-* naH *und Wiedervergeltung im Nibelungenlied,* Fălticeni, 1938, p. 136; A. Arm-brusiter, *op. cit.,* p. 90—93.

Rudolfs von Ems *Weltchronik,* ed. G. Ehrismaim, Berlin, 1915, p. 36. Aso-^ p'? pulaiîuloT menţionate de teritoriul ungar nu înseamnă, aşa cum s-a pre- ^a ele locuiau în regatul arpadian (cf. K. Schunemann, *Ungarische Hilfs- m der Literatur des deutschen Mittelalters,* în *Ungarische Jahrbucher,* IV,

1924, 1, p. 107), ci, cel mult, că depindeau din punct de vedere politic de acesta. Intrucît în *Weltchronik* se prezintă situaţia etnică anterioară invaziei mongole, nici cumanii, amintiţi alături de vlahi, nu puteau fi cei din Ungaria, unde aşezarea lor în. masă datează din vremea invaziei, iar înainte de acest eveniment în' armata regelui nu se înrolaseră ca mercenari decît grupuri neînsemnate.

[19] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 82, 86, 88, 90, 91, 95, *96,* 118, 122, 123.

[20] A. S. Petruşevici, *K'no 6u.iu EoAoxoecKie KHO3bx?* (extras din *CÂOBO,* 94—95), Lwow, 1877; E. Kaluzniacki, *Historische Notizen,* în F. Miklosich, *Vber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten,* Viena, 1879, p. 40—41; B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă (Etymologicum Magnum Romaniae,* IV), Bucureştii, 1898, p. LIX.

[21] *Ipat. let.,* p. 172, 174, 179—180, 194—195; *BoAbiHCKO-ra.iuiţKan .lemonucb,* ed. A. S. Petruşevici, I, Lwow, 1871, p. 50, 54, 63—64, 90.

[2-] *Ipat. let.,* p. 50. Cf. şi E. Kaluzniackl, *op. cit.,* p. 52, nota 23.

[23] *Ipat. let.,* p. 101. Cf. şi P. A. Rappoport, *fopoda Bo.ioxoecuou XMAU,* în *KS,* 57, 1955, p. 52.

[24] *Akta grodskie i ziemskie z czasow rzeczypospolitej Polskiej,* VII, Lwow, 1878, p. 127—128; Hurmuzaki, Doc, II, 2, p. 219. Onciul *(Originile,* p. 690, nota 21) ne-a transmis informaţia că, încă în timpul vieţii sale, românii de la nord de Prut pe cale de a fi rutenizaţi erau denumiţi în mod ironic „români de la Bolechova".

[25] L. Wyrostek, *Rod Dragow-Sasow na Wegrzech i Ruşi Halickiej,* Cracovia, 1932, p. 11 şi urm.; N. Drăgamu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,* Bucureşti, 1933, p. 404—411; St. Lukasik, *Pologne et Roumanie,* Cracovia, 1938, p. 241—251; Th. Holban, *Contribuţii la problema originii şi localizării bolohovenilor,* în *Studii,* 21, 1968, 1, p. 21—27; M. Jurkowski, Z *hydronimii Karpat polskich,* în *Acta Archaeologica Carpathica,* XI, 1970, 2, p. 317.

[2e] *Ipat. let.,* p. 226.

[27] P. A. Rappoport, *op. cit.,* p. 52—59; K. I. Tereşciuk. *Ro numaHHH npo AO-KaAi3au,im EoAoxiecbKO'i 3CM.H,* în *JHoc.udxeHHR 3 CAae'smo-pycbKOî apxeoAoeiî,* Kiev, 1976, p. 164—175.

[28] V. Spânei. *Informaţiile istorice despre populaţia românească de la est de Carpaţi in secolele XI—XIV,* în *AIIAX,* XIV, 1977, p. 4.

[29] Costăchesou, *DMIŞM,* II, p. 661—662.

[30] Theiner, *VMHH,* I, p. 131; *DRH, D,* I, nr. 9. S-a considerat că tentativele de a înfiinţa un vicariat ortodox special pentru români, subordonat diecezei cumanilor erau în spiritul hotărîrii conciliului de la Lateran din 1215. Cf. C. I. AndreesciU, *Reacţiuni ortodoxe în contra catolicizării regiunilor carpato-dunărene în prima jumătate a sec. XllI-lea,* în *Revista ortodoxă română,* LVI, 1938, 11—12, p. 773.

[31] *Geographie* du Vartabied Vartan, în *Memoires historiques et geographiqv.es sur VArmenie,* ed. J. Saint-Martin, II, Paris, 1819, p. 451. Cf. şi A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XllI-lea, în lumina izvoarelor istorice armeneşti.,* în *AIIN,* VII, 1936—1938, p. 536—539. într-o aită lucrare a lui Vardan — o istorie universală — românii din Peninsula Balcanică aflaţi în solda *francilor* lui Friedrich Barbarossa apar sub denumirea de *Blachaţ'* (A. Decei, *op. cit.,* p. 539 şi urm.).

[32] Magistri Vineentii *Chronicon Polonorum,* în *MPH,* II, p. 285—286. într-o formă asemănătoaa-e evenimentele sînt redate într-o adăugire ulterioară făcută Cronicii lui Mierzwa *(Miersuae Chronicon) (ibidem)* şi mai tîrziu în Boguphali II episcopi Posnaniensis *Chronicon Poloniae (MPH,* II, p.' 485—486).

[33] Giurescu, *Tîrguri,* p. 32; N. Grigoraş, *Românii la est de Carpaţi şi organizarea lor pînă la întemeierea statului românesc al Moldovei,* în *CIs,* SN, VIII, 1977, p. 271—272.

[34] Ioannis Dlugossi seu Longini *Historiae Polonicae libri XII,* I, ed. H.L.B. ab Huyssen, Lipsise, 1711, col. 265.

[35] D. Oanbemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor,* ed. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 384—386; I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Dlugosz,* Iaşi, 1926, p. 67; Th. Holban, *Românii la hotarele Galiţiei,* în *Arhiva,* XXXVII, 1930, 2, p. 134; Giurescu, *Tîrguri,* p. 32—33; *Ist. Rom.,* II, p. 63.

[3B] Dlugosz, *Hist. Pol.,* I, p. 338.

[37] *PVL,* I, p. 10.

[38] V. D. Koroliuk, *BOAOXU U CAaenne pycciwu Aemonucu,* Chişinău, 1971, p. 5 şi urm., combate părerea că ar fi franci, oare dealtfel apar în cronică cu numele lor

obişnuit. In unele cronici ruseşti denumirea de KAOX este acordată Italiei. Ci. *XDOHUKO. JlumoecKa.i' U MMoUmcKan,* în *PSRL,* 32, Moscova, 1975, p. 15.

sa R. Roesler, *Romănische Studieri,* Ijeipzig, 1871, p. 80—82; L. Tamâs, *Ro-mains Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane,* I, în *AECO,* I, jogg __4 p. 47—49; M. Gyoni, *Les Volochs des Annales primitives de Kiev, în Etud'es tlâves et roumaines,* II, 1949, 2, p. 82—92. Cf. şi *PVL,* II, p. 211, 213.

w *PVL,* I, p. 21.

■ii p. Magistri qui Anonymus dieitur, *Gesta Hungarorum, ed. A.* Jakubovich-D Pais, în *SRH-Szentpetery,* I, p. 65—66.

42 PVX, I, P- 11, 210.

43 M Vasmer, *Russisches elymologisches Worterbuch,* I. Heidelberg, 1953, p 222 Cf. şi K. Miillenhoff, *Deutsche Altertumskunde,* II, Berlin, 1887, p. 279—232.

44 panaitescu, *Introducere,* p. 89—90; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* Bucureşti, 1972, p. 13 şi urm.; S. Brezeanu, *De la pop^ulcţia ro manizată la vlahii balcanici,* în *RIs,* 29, 1976, 2, p. 219—221. Este interesant de con semnat că în perioada feudală polonezii şi ungurii foloseau pentru desemnarea ro mânilor şi italienilor etnonime aproape identice. Cf. Miron Costin, *De neamul mol dovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor,* în *Opere,* ed. P. P. Panaitesou, Bucu reşti, 1958, p. 246—247, 261; Nicolae Costin, p. 40; D. Cantemir, op. *cit.,* p. 131, 304

45 *DAI,* p. 122—125 şi urm.

46 G. Paris, *Romani, România, lingua romana, romanicum,* în *România,* I, 1872, p. 1—11; C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alia filologia romanza,* Bologna, 1959, p. 119 şi urm.

47 S. Puşcariu, *Limba română,* I, *Privire generală,* ed. I. Dan, Bucureşti, 1976, p. 214 şi urm.; C. Tagliavini, *op. cit.,* p. 300—315.

48 I. G. Hîncu, *flaMxmHUKU EajiKano — JlyHaucKou Ky.ibmypu X—XIV ea. jiecocrr\cnHOU nojwcbi Mojtdaeuu,* în *ApxeoACZUH, smucepcicf-usi u ucKyccmeoeedeMie "Ao.idaeuu,* Chişinău. 1968, p. 106—124.

43 Pentru prezentarea şi discutarea propunerilor privind nomenclatura culturii de la Dunărea inferioară din secolele VIII—XI, cf. O. Toropu, *Romanitatea tîrzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică,* Craiova, 1976, p. 191—193.

30 Pentru descoperirile Dridu din Moldova, cf. îndeosebi: 1. Nestor, *Les don-nees archeologiques et le probleme de la formation du peuple roumain,* în *RRH.* III, 1964, 3, p. 406 şi urm.; D. Gh. Teodor, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei,* în *SCIV,* 19, 1968, 2, p. 227—278; idem, *Teritoriul esi-car-patic în veacurile V—IX e.n.,* Iaşi, 1978, p. 100—127; I. G. Hîncu, *op. cit.,* p% 106— 124; idem, în *O'iepKU ucmopuW KyAbmypu Mo.idaeuu,* Chişinău, 1971, p. 119—177; idem, în *DKM,* p. 127—150; G. F. Cebotarenko, *Mamepuajiu K apxeo.ioaimecKou Kapme t.cM.n: HUKoeVIII — Xee.!OJKHou'iacmuJJpynio—JlHecmpoecKoaoMexdypeHbH,m DPM,* p. 211—229; G. Coman, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei (stepa colinară Horincea-Elan-Prut),* în *ArhMold,* VI, 1969. p. 277—315; *Aşezări,* p. 123—130; I. Mitrea, *Coritribuţii la cunoaşterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpaţi şi Şiret a Moldovei,* în *Carpica,* V, 1972, p. 115—132; Fedorov, Cebotarenko, *Pamjat-niki,* p. 5—11, 40—52; M. Petrescu-Dîmboviţa, D. Gh, Teodor şi V. Spinei, *Some problems concerning the history of Moldavia from the Wth uniil the lHh century,* în *Relations,* p. 299—302. Referirile la cultura Dridu făcute pe parcursul lucrării se bazează pe aceste studii, pe rapoartele de săpături indicate mai jos, ca şi pe propriile cercetări de teren şi în muzee.

51 N. Gostar, *Săpăturile şi sondajele de la Şendreni-Barboşi (r. Galaţi), în Materiale,* VIII, 1962, p. 506—507; D. Gh. Teodor, *Descoperirile arheologice de la Şendreni—Galaţi,* în *Danubius,* I, 1967, p. 129- 135.

52 I. Mitrea, *Noi descoperiri arheologice din Moldova aparţinînd culturii Dridu,* în *Crisia,* IV, 1974, p. 77—79; fig. 2—6; idem, *Cercetări arheologice privind seco lele IV—XI in judeţul Vranceti,* in *Studii şi cercetări.* Focşani, I, 1978, p. 53—59

^. D. Gh. Teodor, *op. cit.,* în *SCIV,* 19, 1968, 2, p. 232 şi urm.

54 Săpături V. Spinei, R. Maxim şi G. Coman (1977—1979).

ss G. F. Cebotarenko, în *AIM (1972 g.),* 1974. p. 173—182; G. F. Cebotarenko. T. A. Şcerbakova, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 140—155; S. M. Iovkov, *Padomu na Kze MoAdaeuu,* în *AO 1976 G,* 1977, p. 454—455.

56 A. I. Furmanska, *C/ioe'HHCbKe noceAeHHX na mepumopi'i HsAiaîJbCbKoî oâjacrni,* în *ApxeoAosim,* VII, 1952, p. 150—152.

[57] A. A. Kravcenko, *TJoceAenue IX —X ea. H. S. y ceAa CacpbHHU,* în ***MASP,*** 7, 1971, p. 71—77.

[58] M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui (Untere Moldav.),* în *Dacia,* VII—VIII, 1937—1940, p. 438—441; E. K. Cernîș, I. T. Cerniakov, *ApxeoAoaunecicue pa3eedKU e [JodyHaebe,* în *KS,* 99, 1964, p. 89—96; M. M. Șmaglii, I. T. Cerniakov, *ApxeoAoaiHHu po3eidKu 1964 p. e I7oHU33i HyHam,* în ***ApxeoAoain,*** XIX, 1965, p. 215—221; G. Coman, op. *cit.,* p. 277 și urm.; idem, *Cercetări arheologi ce în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI,* în *SCIV,* 20, 1969, 2, p. 287 și urm.; M. Brudiu, *Cercetări perieghetice în sudul Moldovei,* în *Materiale,* IX, 1970, p. 511 și urm.; G. F. Cebotarenko, *op. cit.,* în *DPM,* p. 211 și urm.; L. V. Subbotin,' *Hoei ruiM'xmKu e nowi33i Mynaio,* în *ApxeoAoeiuHi doc.iidxcHHH na yKpaîni e 1969 p.,* IV, Kiev, 1972, p. 362—368.

[59] *Așezări,* p. 219—220.

[60] V. Spinei, *Săpăturile arheologice de la Băiceni-—Dîrnbul lui Pletosu în anii 1967—1968,* în *CIs,* SN, IX—X, 1978—1979, p. 261—272.

[61] I. G. Hîncu, *noce.ieuusi XI —XIV eenoe e OpaeeecKux Kodpax Mo.idaeuu,* Chișinău, 1969, p. 32—51; fig. 40—59.

[62] Idem, în *AIM v 1968—1969 gg.,* 1972, p. 159—178; idem, în *AIU v 1970—1971 gg.,* 1973, p. 177—195; idem, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 159—171; idem, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 175—187; idem, *PacKonKU na nocejienuu Xanaca,* în *AO 1976 G,* Moscova, 1977, p. 460—461.

[63] Idem, în *DKM,* p. 143—147.

[64] D. Gh. Teodor, *op. cit.,* în *SCIV,* 19, 1968, 2, p. 237—238; fig. 25/1, 2, 10, 1

[65] I. G. Hîncu, *KanpapuH — iidAmniHtin KyAbrnypu X — XII ee.,* Chișinău, 1973.

[66] I. Nestor, *op. cit.,* p. 419.

[67] I. G. Hîncu, *HeKomopbie âoAzapcnue neprmi a .uamepuaAbHou KyAbtnype HaceAenun patmezo cpedneeeKoebsi MoAdaeuu,* în *Etudes balkaniques, XI,* 1975, 4, p. 96—102.

[68] Pentru cultura Răducăneni, cf. *Așezări,* p. 130—136; M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor și V. Spinei, *op. cit.,* p. 302—303; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV* (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1977, p. 7.

[69] I. G. Hîncu, *KsnpaptM...* ; idem, *JIujn6apb — cpedmeeKoeuă MoawibHUK XII—XIV eeKoe e MoAdaeuu,* Chișinău, 1970.

[70] Săpături V. Spinei (1976).

[71] M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratorii, *Șantierul Hlincea—Iași,* în *SCIV,* IV, 1953, 1—2, p. 316—320; idem, *Șantierul arheologic Hlincea—Iași,* în *SCIV,* V, 1954, 1—2, p. 240—242.

[72] D. Gh. Teodoru, *Săpăturile arheologice de la Răducăneni,* în *Materiale,* **VIII,** 1962, p. 723—731; idem, *Cîteva observații în legătură cu căldările de lut descoperite la Răducăneni,* în *SCIV,* XIV, 1963, 1, p. 197—205.

[72a] Săpături C. Iconomu (1977—1979).

[73] V. Spinei, *Săpăturile de salvare de la Oltenești,* în *Carpica,* V, 1972, p, 133—141.

[74] Sondaj V. Spinei și N. Ursulescu (1974). Descoperiri sporadice de tip Răducăneni fuseseră semnalate și anterior. Cf. M. Petrescu-Dîmbovița si Em. Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dănești, în Materiale,* VIII, 1962, p. 56.

[75] I. G. Hîncu, în *Onepuu...,* p. 151, 153; fig. 50.

[76] G. Coman, *op. cit.,* în *SCIV,* 20, 1969, 2, p. 311—312; *Așezări,* p. 132—13a.

[77] Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia,* I, București, 1967, *passim.*

[78] P. Diaconii, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie (sec. X—XIII),* în *SCIV,* VII, 1956, 3—4, p. 421 și urm.; I. Barnea, în *DID,* **III,** p. 123; Th. Năgler, *Vințul de Jos în feudalismul timpuriu,* în *Apulum,* VIII, 1971, p. 37—39; D. I. Dimitrov, *HottadcKa KepauuKa e CeeepousmoHm BtAeapux,* în *BMNV,* XI (XXVI), 1975, p. 37—42.

[79] D. Gh. Teodor, *op. cit.,* în *SCIV,* XIV, 1963, 1, p. 202—203.

[80] *Așezări,* p. 136—139; Fedorov, Cebotarenko, *Pamjatniki,* p. 53 și urm.

[81] *Așezări,* p. 136—137.

[82] Săpături N. Pușcașu și I. Pușcașu.

[83] M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava,* București, 1963, p. 33—34.

[84] G. D. Smirnov, *II3 ucmopuu Cmapoeo Opxe.i,* în *Izvestija—Chișinău,* 4 (70), 1960, p. 79.

[85] Colecţia Muzeului Arheologic din Piatra Neamţ. Informaţii A. Buzilă.
[86] Pînă în ainul 1973 fuseseră cercetate 108 monminite. Cf. I. Hîncu,*Jlujuâapb....'* iHom. în *AIM v 1970—1971 gg.,* 1973, p. 197—198; idem, în *AIM (1972) g.),* 1974, p. 171--172- idem, în *AIM (1973 g),* 1974, p. 187—188.
»' I. lonită, *Săpăturile de salvare de la Trifeşti,* în *Materiale,* VIII, 1962, p. 736 si urm.
[88] Spinei, *Les relations,* p. 236, 238; fig. 5/1.
[89] A. Niţu, I. Zamoşteanu şi M. Zamoşteanu, *Sondajele de la Piatra Neamţ,* în *Materiale,* VI, 1959, p. 365—366; C. Matasă, I. Zamoşteanu şi M. Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamţ,* în *Materiale,* VII, 1961, p. 346—348; C. Scorpan, *L'ensemble archeologique feodal de Bîtca Doamnei,* în *Dacia,* NS, IX, 1965, p. 441—454; jsr. Gostar, *Cetăţile dacice din Moldova,* Bucureşti, 1969, p. 9—12. In formaţii ' suplimentare datorăm lui V. Mihăilescu-Birliba, D. Monah şi S. Sanie.
[90] D. Boitezatu şi Gh. Ştefănescu, *Contribuţii la studiul antropologic'al populaţiei feudale timpurii din Moldova din sec. XIII e.n.,* în *Studii şi cercetări de antropologie,* 7, 1970, 1, p. 13—18.
[91] Spinei, *Consideraţii,* p. 614.
[92] Gombos, *Catalogus,* II, p. 1132, 1558.
[93] *Ipat. let.,* p. 180; *BOAUHCKO —TaMiu^Kan Aemonucb,* p. 64.
[94] S. A. Lipko, *JJe 6ye daeniu Bo.ioxosl'* în *yupaîHCbKuu icmopuntuiu otcypHOji,* 4 (121), 1971, p. 99—104; idem, *ApxeoAoei'Ma po3eidKa daenbopycbKoao micma Eo.ioxoea,* în *Apxeo.weiH,'12,,* 1973, p. 95—98.
[95] P. A. Rappoport, *op. cit.,* p. 54—58; *K.* I. Tereşciuk, *op. cit., p.* 164 şi urm. [96] V.I. Iakubovskii, *îlaenbopycbKuâ cnap6 3 c. Fopoduiufi X-ueAbnuiipnol o6/iacnii,* în *Apxeo.iozin,* 16, 1975, p. 87 şi urm.
[97] K. I. Tereşciuk, *op. cit.,* p. 172—173.
[98] R. Vuia, *Satul românesc din Transilvania şi Banat,* în *Studii de etnografie şi folclor,* I, Bucureşti, 1975, p. 239.
[89] Şt. Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei,* Bucureşti, 1974, p. 12—13.
îoo v_ Arvinte, *Formarea limbii şi poporului român în lumina cercetărilor recente,* în *Anuar de lingvistică şi istorie literară,* Iaşi, XVII, 1966, p. 13 şi urm.; N. Ursulesou, *Concepţia lui Dimitrie Onciul referitoare la formarea poporului român, în lumina actualelor cercetări despre complexul cultural de tip Dridu,* în *Suceava. Anuarul Muzeului judeţean,* 4, 1977, p. 93 şi urm.
[101] Concluziile privind densitatea mare a populaţiei Iacale de la răsărit do Carpaţi în decursul secolelor XII—XIII (cf. Şt. Olteanu, *Evoluţia procesului de organizare statală la est şi sud de Carpaţi în secolele IX—XIV,* în *Studii,* 24, 1971, 4, p. 765, 771) se bazează pe materiale arheologice imprecis datate.
[102] Theiner, *VMHH,* I, p. 131; *DRH,* D, I, rar. 9.
[103] Al. Bocăneţu, *Terminologia agrară în limba română,* în *Codrul Cosminului,* II—III, 1925—1926, p. 123 şi urm.; S. Puşcăria, *op. cit.,* p. 357.
[104] Şt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X—XIV,* în *Terra nostru,* II, 1971, p. 31 şi urm.; D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI—XI e.n.,* în *Terra nostra,* III, 1973, p. 223—232.
[100] Z. V. lamuşevioi, *KyjihtnypHue pactnenua mosanada CCCP no naAeo6omaHunecKuM uccMdoeaHuHM,* Chişinău, 1976, *passim.*
[106] v- Neamţu, *La technique de la production cerealiere en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siecle,* Bucureşti, 1975, p. 136 şi urm.
[107] C. C. Giurescu, *Istoria pădurii româneşti din cele mai vechi timpuri pînă astăzi,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1976, *passim.* Faptul că pădurile erau mult mai răs pândite şi că erau supuse defrişărilor este subliniat şi de analizele polinice a se dimentelor din aşezarea de ffcip Dridu de la Bucov—„Tioca" din zona subcarpatică a Munteniei, oare au relevat că terenurile agricole erau relativ restrînse (cf. M. ^arcumairu, *Analiza polinică a straielor de la Bucov (jud. Prahova),* în *SCIV,* 23,
îos P' 427—*"^' si'tiia.ţie *ce* nu se deosebea desigur de cea din Moldova.
Coman> °<*P- cit.,* în *ArhMold,* VI, 1969, p. 282; fig. 17/8. ^
D. Gh. Teodor, *Teritoriul...,* p. 109; fig. 25/5.
. V. Neamţu, *Contribuţii la problema uneltelor de arat din Moldova în penoadajeudală,* în *ArhMold,* IV, 1966, p. 301—302.
_ Pentru utilajul agricol din primele secole ale mileniului al II-lea din ţările învecinate, cf. îndeosebi J. Cangova, *CpedHeeeKoenu op-bdux Ha mpyda e B"bJizapuA, m M3eecmuH na ApxeoAOeunecKuH HHcmumym,* XXV, 1962, p. 19—55; I. Balassa, *A ma-*

gyar ekes foldmiiveles kezdetei, în *Magyar mezogazdasăgi muzeum kozlemenyei,* 1969—1970, p. 45 şi urm.; A. V. Cernețov, *O nepuodu3au,uu pa.HH.eu ucmopuu eocmoi-HOcnaenHCKUx HaxomHUX opyduu, în SA,* 1972, 3, p. 135—'148; M. Beranovă, *Zemedelskă vyroba v 11./14. stoleti na uzemi Ceskoslovenska,* Praga, 1975; R. Miiller, *Die Datierung der mittelalterlichen Eisengerătfunde in Ungarn,* în *Acta Archaeolo-gica,* XXVII, 1975, 1—2, p. 59 şi urm.; V. I. Dovjenok, în *ApxeoAoain yKpaimbKOi PCP, IU,* Kiev, 1975, p. 316—330.

[112] J. Le Goff, *Civilizația occidentului medieval,* Bucureşti, 1970, p. 286; R. Manolescu, *Societatea feudală in Europa apuseană,* Bucureşti, 1974, p. 78—87.

[113] S. Puşcariu, *op. cit.,* p. 357—358; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor,* ed a 2-a, Bucureşti,' 1967, p. 204, 215—216.

[114] P. P. Fanaitescu, în *Viața feudală în Țara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII),* Bucureşti, 1957, p. 16—17; idem, *Introducere,* p. 143—145.

[115] R. Vuia, *Contribuții etnografice cu privire la formarea culturii noastre populare şi a poporului român,* în *Studii de etnografie şi folclor,* I, p. 65—67; idem, *Tipuri de păstorit la români,* Bucureşti, 1974; N. Dunăre, *Typologie des traditionellen Hirtenlebens in karpato-balkanischen Raum,* în *Zeitschrift fiir Balkanologie,* XI, 1975, 2, p. 5—39.

[116] Dispunem de rezultatele preliminare ale analizei resturilor faunistice din aşezările de la Bîrlăleşti (efectuate de prof. dr. S. Haimovicd de la Universitatea „Ai. I. Cuza" din Iaşi), Hansca (cf. I. G. Hîncu, în *AIM v 1968—1969 gg.,* 1972, p. 178; idem, în *AIM v 1970—1971 gg.,* 1973, p. 194—195; idem, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 170) şi Lencăuți—Cernăuți (cf. B. O. Timoşeiuk, *IJienima ByKoeuua — 3SM.AR CAoe'nHCbKa,* Ujgorod, 1969, p. 113). Cele patru morminte de animale din necropola la Hansca—„Limbară" conțineau schelete complete sau fragmentare de la o oaie, un porc şi doi cad (cf. I. Hîmcu, *JIuMâapb...,* p. 62—64; M. S. Velifcanova, *TlajieoaHmpo-MOAozusi ripymcKO—JJ.HecmpoecKOzo MexcdypeibH,* Moscova, 1975, p. 114), iar cenotafele de la Hansca—„Căprăria" cuprindeau resturi osoase de la cornute mari şi mici (cf. I. Hînou, *K.3tip3puH...,* p. 45—47).

[117] P. P. Fanaiteseu, în *Viața feudală...,* p. 15, 18; R. Vuia, *Contribuții. ..,* p. 69.

[118] Şt. Olteanu, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova şi Țara Românească (secolele X—XVII),* în *Studii,* 19, 1966, 5, p. 942—946; N. Maghiar', Şt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România,* Bucureşti, 1970, p. 108—109.

[119] V. Spinei, *Fragen der Geschichte der Moldau im XI.—XIII. Jahrhundert — Historische und archăologische Daten,* în *Deutsch—rumănisches Colloquium junger Historiker, Kulturhistoriker und Zeitgeschichtler (Siidosteuropa—Studien,* 22), Miinehen, 1974, p. 24.

[120] Materialul osteologic analizat provine de la Bîrlăleşti, Hansca şi Lencăuți—Cernăuți. Cf. nota 116.

[121] *Ipat. let.,* p. 83—84; *Let. Voskr.,* p. 68.

[122] D. Gh. Teodor, *Elemente şi influențe bizantine in Moldova în secolele VI—XI,* în *SCIV,* 21, 1970, 1, p. 119—120.

[123] I. G. Hîncu, în *AIM, v 1970—1971 gg.,* 1973, p. 194.

[124] Idem, în *AIM v 1968—1969 gg.,* 1972, p. 163, 169, 171, 172, 177; idem, în *AIM v 1970—1971 gg.,* 1973, p. 180, 182, 189, 190, 192, 194; idem, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 168; idem, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 185.

[125] G. F. Cebotarenko, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 177—178; G. F. Cebotarenko, T. *A.* Şcerbakova, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 152.

[126] D. Gh. Teodor, *op. cit.,* în *SCIV,* 21, 1970, 1, p. 114; fig. 2/5, 7.

[127] G. F. Fedorov, în *DKM,* p, 124; fig. 40.

[128] Pentru indicații bibliografice, cf. P. O. Karîşkovskii, *Haxodxu no3dnepuMCKUx u 8U3aH.muuCKux Monem e OdeccKou oâAacmu,* în *MASP, 7,* 1971, p. 78—86; C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană,* în *SCIV,* 23, 1972, 3, p. 375—415; Spinei, *Les relations,* p. 229—230; Nudelman, *Topografija,* p. 81—89. Pentru piesele inedite am primit informații de la G. Coman, P. Şadurschi şi A. Paragină.

i2Sa M. Thompson, *The Athenian Agora,* II, *Coins from the Roman through the Venetian Period,* Princefon, New Jersey, 1954, p. 73, 113; C. Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliotheque Naționale,* II, *De Philippicus* o *Alexis III (711—1204),* Paris, 1970, p. 586.

128b ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection,* III, *Leo III to Nicephorus III, 717—1081,*

part 2, *Basil I to Nicephorus III (867—1081),* Washington, 1973, p. 634 şi urm. pentru' datarea monedelor anonime de tip A 2, cf. şi I. Dimian, Cu *privire la rronologia şi atribuirea monedelor anonime bizantine de bronz,* în *SCN,* III, 1960, ~. 197___221; D. M. Metcalf, *Coinage in the Balkan, 820—1355,* Chicago, 1966, *'" 41___55. w E Metcalf, *Early Anonymous Folles jrom Antioch and the Cronology of Class A,* în *Museum Notes,* 21, New York, 1976, p. 109—128.

wsc Cf. nota 128.

12» jsf_r, inv. c.f. 2. Moneda a fost considerată în mod eronat că ar proveni de la Cotnari. Cf. D. Gh. Teodor, *Teritoriul...,* p. 111; fig. 46/8.

13°' G. Crăciun, E. Petrişor, *Catalog numismatic* (Muzeul de istorie a Moldovei — Iaşi), Iaşi, 1970, p. 71.

iai Nudeknan, *Topografija,* p. 88.

W2 C. Moisil, *Monede şi tezaure monetare din Roviânia Mare,* în *Buletinul Societăţii Numismatice Române,* XV, 1920, 35—36, p. 78—79.

133 Idem, *Monede şi tezaure monetare găsite în România şi în ţinuturile româneşti învecinate,* In *Buletinul Societăţii Numismatice Române,* X, 1913, 20, p. 63.

134 C. Ştirbu, *Informaţii documentare despre două tezaure de monede bizantine,* în *Cercetări numismatice,* I, 1978, p. 26—27.

135 *Ibidem, p.* 27.

i^a Colecţia privată a prof. Anatolie Ciobanu din Iaşi.

i35b ivi. Thompson, *op. cit.,* p. 114; C. Morrisson, *op. cit.,* p. 586.

i35c Ph. Griersoin, *op. cit., p.* 692—694.

13G P. O. Karîşkovskii, *op. cit.,* p. 79, 81 şi 86, nota 27.

137 O. Iliescu, în *Cultura bizantină în România,* 1971, p. 79; C. Preda, *The Byzantine coins — an expression of the relations between the Empire and the populations north of the Danube in the 6th—13th centuries,* în *Relations,* p. 229—233.

138 O. Iliescu, *L'hyperpere byzantin au Bas—Danube du X±- au XVe siecle,* în *RESEE,* VII, 1969, 1, p. 109 şi urm.; S. Brezeanu, *Asupra începuturilor pătrunderii monedei niceene la Dunărea de Jos,* în *Studii,* 26, 1973, 4, p. 699—714.

139 G. Zâne, *Sisteme monetare şi monete principale din veacurile trecute,* in *Cls,* IV, 1928, 1, p. 9—10.

140 Spinei, *Les relations,* p. 228—230.

i« *Ibidem,* p. 230—231.

142 C. Scorpan, *op. cit.,* p. 451.

143 B. A. Timoşciuk, *Intîlnire cu legenda,* Ujgorod, 1974, p. 108.

144 V. M. Potin, *K-iad 6pa.Kmeam.08 u3 [JodHecmpoebn,* în *HyMU3MamuKa u cippazucmtiKa,* 1, Kiev, 1963, p. 118.

115 *Ibidem,* p. 190—127; V. M. Potin, *Upeennn Pycb u eeponeucnue aocydapcmea e X — XIII 88.,* Leningrad, 1968, p. 222—224. Informaţia privind provenienţa din zona Cetăţii Albe a unui tezaur de bracteate din secolele XI—XII (cf. A. N. Zograf, *MpeeHUtî aopod Tupa — Be.taopod — A.KKepMan,* în *KS,* VIII, 1940, p. 65) este eronată. Monedele avute în vedere făceau parte de fapt din tezaurul de la Hotin. Cf. V. M. Potin, *Upeennsi Pycb...,* p. 222—223.

146 B. O. Timoşciuk, *Teepdum na Tlypmi,* Ujgorod, 1978, p. 61—62.

147 Colecţia Muzeului de Istorie din Suceava*-

148 Al. Andronic, E. Neamţu şi M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iaşi,* în *ArhMold,* V, 1967, p. 198.

14a G. M. Vlasova, *Bpomoebie u3deMin XI —XIII ea. ua ce.ia ăe.ieme,* în *MASP,* 4, 1962, p. 257.

130 B, O. Timoşciuk, *nieniina EyKoeuna...,* p. 65 şi urm.; idem, *întilnire...,* P. 50 şi urm.

151 D. Gh. Teodor, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Vomeşti—Iaşi,* în *ArhMold,* I 1961, p. 245—269. Cf. si *Dacia,* NS, V, 1961, P. 503—520.

152 J- Arneth, *Monumente des K. K. Milnz- und Antiken-Cabinettes,* Viena, p. 80; R. Noii, *Vom Alterturn zum Mittelalter (Kunsthistorisches Museum,* isa *alo9 der Antikensammlung I),* ed. a 2-a, Viena, 1974, p. 91—92 şi fig. 66. .f , D- Gh. Teodor, *Obiectele de podoabă din tezaurul feudal timpuriu descope- ^Ja^peieni,* în *ArhMold,* II—III, 1964, p. 343—361.

IM Colect'a Muzeului de Istorie din Bîrlad. Informaţii E. Păpuşoi. *Turn* ■ Spinei, *Relations of the local population of Moldavia with the nomad* a"Wl1 *tnbes in the 10th—13th centuries,* în *Relations,* p. 271—273.

156 Idem, *Unele probleme privind vasele sferoconice,* în *SCIV,* 21, 1970, 2, p. 253—265.

157 pentru problema obştiilor săteşti, el V. Costăchel, în *Viaţa feudală. ..,* p. 77—108; *Ist. Rom.,* I, p. 799 şi urm.; II, p. 34 şi urm.; P. P. Panaitescu, Obştea *ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală,* Bucureşti, 1964.

158 N. Iorga, *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'ă la reforme agraire,* Bucureşti, 1929, p. 2.

159 Informaţii G. F. Cebotarenko.

160 G. F. Cebotarenko, *K eonpocy o KJiaciupuKau,uu cpedneeeKoebix Mo.idaecKux HCLKO-ueHHUKoe cmpe.i,* în *MASP,* III, 1959, p. 141—150.

îsi pentru analogia cf. A. N. Kirpicinikov, *ffpcenepyccKoe opyotcuc, 2 (SAI,* El—36), Moscova—Leningrad, 1966, p. 26—46; pi. XI—XX1Y; Al. Ruttkay, *Waffen und Reiterausriistung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei* (II), în *Slovenskă archeologia,* XXIV, 1976, 2, p. 305—31.'!.

162 Colecţia Toader Hrib din Arbore. Cf. şi D. Gh. Teodor. *Teritoriul. . .,* fig. 30/5.

163 Colecţia muzeului şcolar din Liteni. Informaţii M. Ignat.

163 Cercetări V. Spi-nei.

1B5 Colecţia Muzeului de istorie a Moldovei din Iaşi. Cercetări G. Coman. 1UG A. Paragină, *Două piese de metal din feudalismul timpuriu descoperite în comuna Jariştea, jud. Vrancea,* în *Studii şi comunicări,* Focşani, I, 1978, p. 82—83. 167 Colecţia Muzeului de istorie din Suceava. Informaţii E. Enrandi. lss Colecţia Nicolae Popa din Tîrpeşti (jud. Neamţ). ia' Colecţia Muzeului arheologic din Piatra Neamţ. Informaţii A. Buzilă.

170 Colecţia Muzeului de istorie din Suceava.

171 Colecţia Muzeului etnografic din Cîmpulung Moldovenesc.

172 C. Scorpan, *op. cit.,* p. 446; fig. 7/10; Spinei, *Consideraţii,* fag. 10/2.

173 Pentru analogii, cf. A. N. Kirpicinikov, *op. cit.,* p. 47—57; pi. XXV—XXIX; L. Kovâcs, *A Magyar Nemzeti Muzeum fegyvertărănak XI—XIV, szâzadi csillag alaku buzogănyai,* în *Folia archaeologica,* XXII, 1971, p. 165—181.

174 Colecţia Muzeului etnografic din Cîmpulung Moldovenesc. Cf. şi Al. Vasilescu. *op. cit.,* p. 58.

175 A. N. Kirpicinikov, op. *cit.,* p. 132; pi. XXVII, 1.

17G Colecţia Muzeului de istorie din Suceava.

177 Colecţia Muzeului arheologic din Piatra Neamţ. Informaţii V. Mihăileseu-Bîrliba. Cf. şi C. Scorpan, *op. cit.,* p. 447; fig. 5/9.

178 S. Puşcariu, *op. cit.,* p. 361.

179 *Ist. Rom.,* II, p. 181; Panaitescu, *Introducere,* p. 199.

uo Onciul, *Originile,* p. 588—590, nota 24; Gh. I. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii române,* I, Bucureşti, 1957, p. 106 şi urm.; *Ist. Rom.,* II, p. 179—181; Panaitescu, *Introducere,* p. 198—199; Theodorescu, *Bizanţ,* p. 125—126. Adoptarea liturghiei slave şi a slavonei ca limbă oficială la nordul Dunării a fost explicată de P. P. Panaitescu *(Contribuţii la istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1971. p. 14—16) ca datorîndu-se prezenţei elementelor slave în rîndurile clasei conducătoare. In privinţa preluării slavei „bisericeşti" s-a emis părerea că acest proces nu s-a încheiat în secolele X—XI şi că abia de atunci se situează cronologic începuturile sale. Cf. K. Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert,* Wiesbaden, 1977, p. 30—31.

181 M. Comşa, *Cultura materială veche românească (Aşezările din secolele VIII —X de la Bucov—Ploieşti),* Bucureşti, 1978, p. 127—136.

162 G. A. Rhalles şi M. Potles, Stivrccy^a TOSv $et<ov _ xat Eep«v_xav6vo>v,_V, Atena, 1855, p. 474, 485, 493. Cf. şi D. Stănescu, MrjTpoTroXtţTvj^KeXTSsv^ţ aiiv *trfi* Kop-rţsvrji; xat TapiSv adică *Mitropolia Celtziniei cu a Dealurilor şi a Tarilor,* Bucureşti. 1940; S. Reli, *Istoria vieţii bisericeşti a românilor,* I, Cernăuţi, 1942, p. 172—191; M. Şcsan, *Organizaţia bisericească veche carpatică,* în *Mitropolia Ardealului,* IV, 1959," 5—6, p. 368—371.

183 V. Laurent, *Argeşul din Valahia şi Argeşul din Armenia,* în *Revista istorică,* XXXII, 1946, p. 37—54.

1Si Xenopol, *Ist. rom.,* II, p. 115 şi urm.; Onciul, *Originile,* p. 593, nota 26; N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* I, ed. a 2-a, Bucureşti, 1929, p. 20—21; S. Reli, *op. cit,* p. 136, 209; Gh. I. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşpu, *op. cit.,* p. 113—114; K. Zach, *op. cit.,* p. 26 şi urm.

185 g Golubimiski, *KpaniKiu onepKb ucmopiu npaeocAasHUxib iţepueeu OoAaapCKou, cepdcnou D[/MbiHCK0u UAU MOJido-eaAaiuCKOu,* Moscova, 1871, p. 263; H. Gelzer, *Ungedruckte und wenia bekannte Bistiimerverzeichnisse d<;r orientalischen Kirche,* II, în *Byzanti-nische Zeitschrift,* II, 1893, p. 46.

is6 H Gelzer, *op. cit.,* p. 59—60.

îs? c. J. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren,* Praga, 1876, p. 226, 231, 238, 258; A D'Avriî, *La Bulgarie chretienne,* ed. a 2-a, Paris, 1898, p. 18—26.

ins Hiîrrou7Jaki, *Doc,* I, p. 20, 22.

189 I. Barmea, în *Dinogetia,* I, Bucureşti, 1967, p. 335—336.

iso B Coinstantinesou, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII—XV,* în *SMIM,* VI, 1973, p. 188.

Mi I G. Hîncu, *IloceAeHUH.. .,* fig. 37/4; idem, în *Owpxu...,* *f*ig. 55/5; 56/2, 5, 8, 11; idem,'în *AIM v 1970—1971 gg.,* 1973, fig. 6/1, 4; idem, *Ksnp9pun...,* fig. 45; G Caman, *Mărturii privind creştinismul în Moldova secolelor VI—XII,* în *Danubius, V,* 1971, P- 76—78; G. F. Cebotarenko, T. A. Şcerbakova, în *AIM (1973 g),* 1974, fig 1/12; F. B. Fedorov, 0 *pa6ome IlpymcKo—JlHectnpoecKou 3Kcneduu,uu,* în *AO 1968 O,* 1969, p. 391.

1iK M. Petrescu-Dîmboviţa şi colaboratorii, *op. cit.,* în *SCIV,* IV, 1953, 1—2, p **319;** D. Gh. Teodoru, *op. cit-,* în *Materiale,* VIII, 1962, p. 727.

IM N. Gostar, *Cetăţile ...,* p. 12.

194 B. A. Timoşciuk, *Intîlnire* ■. ., p. 65—*66.*

195 Idem, *nieHvina ByKoeuna...,* p. 85—88.

196 Idem, *Aşezări slave din Bucovina de Nord,* Ujgorod, 1976, p. 30.

197 G. Ooman, *op. cit.,* în *Danubius,* V, 1971, p. 80; fig. 6/4.

198 Descoperire C. Buraga din Dăneşti.

199 C. Scorpan, *op. cit.,* p. 451; fig. 9.

200 Colecţia Muzeului de istorie din Botoşani. Informaţii P. Şadwschi.

201 I. G. Hîneu, *HccAedoeanue cpedneaeKoebix naMnmuuKoe y c. Xancna,* în *AO 1977 G,* 1978, p. 469—470.

202 D. Gh. Teodor, *op. cit,* în *SCIV,* 21, 1970, 1, p. 124; fig. 8/16.

203 Pentru analogii, ct Spinei, *Les relations,* p. 233—234.

zo» pentru descifrarea inscripţiilor, cf. Spinei, *Les relations,* p. 234; E. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România,* Bucureşti, 1976, p. 404.

205 pentru analogii, cf. Spinei, *Les relations,* p. 234.

206 I. Barnea, în *Dinogetia,* I, p. 356—357; fig. 191/16; P. Diaconiu, în *Păciuul* ***lui*** *Soare,* I, Bucureşti, 1972, p. 161; pi. XXVIII, 5—6; II, **l<?/7,** p. 128—129; fig. 99/17.

207 Spinei, *Les relations,* p. 235 şi urni.; V,. Spinei şi G. Coroliue, Date CM *privire la circulaţia unor obiecte de cult din secolele XII—XIII,* în *SCIVA,* 27, 1976, 3, p. 319—330; D. Gh. Teodor, *Obiecte de cult din secolele XII—XIII pe te ritoriul Moldovei,* în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei,* LI, 1975. 1—2, p. 77—82.

208 Colecţia particulară Summer Chiţu din Botoşani. în mod eronat această piesă a fost eonisideraită encolpion şi i s-a indicat ca loc de descoperire oraşul Botoşani. Cf. Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani, 1,* Bucureşti, 1976, p. 51.

209 pentru descifrarea inscrapţidlor, cf. B. A. Rîbakov, *Pyccnue DamupoeaHHbie nadnucu XI-XIV eenoe (SAI,* E 1—44), Moscova, 1964, p. 39; Z. S. Lovag, *Byzantine type reliquary pectoral crosses in the Hungarian National Museum,* în *Folia Archaeologica,* XXII, 1971, p. 160, 164; Spinei, *Les relations,* p. 237, 240.

210 Spinei, *Les relations,* p. 235 şi urm.

211 Colecţia Muzeului de istorie din Suceava. Informaţii M. Ignat şi T. Constantiniue.

212 N. Leopiardov, N. Ceirnev, *CdcpmiKT, CHUMKOBT, cb npedMemoe-6 âpeanocmu naxo-OfimuxcR m e. t{ueee n Hacmnbix^ py/taxi,, 1,* Kiev, 1890, pi. 4/28, 29; 2, 1891, pi. 1/3; ■VIO, 11; 3—4, 1891, pi. i/ii; B. I. Khanenko şi V. N. Khanenko, *Rpeenocmu pyccnie. Apecmu u o6pa3Ku,* Kiev, 1899, p. 9—10; pi. II, 41—42; I. Pasternak, *Cmapuu ra/iun,* ^racovia—Lwow, 1944, fig. 69/6, 8; M. K. Kargher, *Upeemiu Kuee,* I, Moscova—ad. 1958, pi. XCIX, sus; Z. S. Lovag, *op. cit.,* fig. 6; L. V. Alekseev, *DU r\ xy xecmeeHHoe Aumbe U3HeKomopux 3anadnopyccKux 3eMAb (Kpecmu u UKOHKU EeAO-niou>i'* m- SAf 1974> 3> P- 212—213; A. Zaki, *Archeologia Malopolski wczesnosred-lecznej,* Wroclaw—Varşovia—Cracovia—Gdansk, 1974, fig. 286 a, c—d.

[213] Informaţii D. Monah şi D. Ichiin.
[214] N. Leopardov, N. Cernev, *op. cit.,* 2, pi. 1/7; B. I. Khanenko şi V. N. Khanenko, *op. cit.,* pi. II, 39—40; *KamaAoz-b co6panin âpeenocmeu epaipa A.ieKcen Cepaeeeuna Veapoea. Omd.VlII-XI,* Moscova, 1908, p. 187; fig. 166.
[215] V. I. Iakubovskii, *op. cit.,* p. 90; fig. 5/1.
[216] Colecţia Muzeului de istorie din Suceava.
[217] N. I. *Pebcov,yK03ameAbLI,epKoeHO — ApxeoAoauHecKaaoMy3en npu KicecKoă JXyxoeuou Anadejuiu,* ed. a 2-a, Kiiev, 1897, p. 233.
[218] B. A. Rîbakov, *PeMecno dpeeneu Pycu,* Moscova, 1948, p. 529.
[219] D. Karnabatt, *Sfintul Frandsc din Assisi şi spiritul franciscan,* Săbăoani—Roman (1942), p. 268—271.
[220] *Bull. Franc,* I, p. 269.
[221] Ch.-J. Hefele, *Histoire des conciles d'apres Ies documents originaux,* 8. Paris, 1872, p. 287—294.
[222] V. Gjuzelev, *Das Papstum und Bulgarien im Mittelalter (9—14. Jh.),* în *Bulgarien Historical Review,* V, 1977, 1, p. 44—50.
[223] B. I. Ramm, *Flancmeo u Pycb e X — XV eenoe,* Moscova—Leningrad, 1959, p. 134 şi urm.; E. Winter, *Russland und das Papstum,* I, Berlin, 1960, p. 82—90.
[224] Surprinzătoarea concluzie privind biriitualdsmul românilor („latin" şi „grec") bazată pe bula papei Grigore IX din 1234 (cf. A-D. v. den Brincken, *Die „Nationes Ckrislianorum Orientalium" im Verstăndnis der lateinischen Historiographie,* Koln—Viena, 1973, p. 138—139) este nejustăficată.

3. TRIBURILE NOMADE DE STEPA ŞI RELAŢIILE LOR CU POPULAŢIA LOCALĂ

A. PECENEGII ŞI UZII

Populaţiile de origine turcă — care încă de la mijlocul mileniului I e.n. dominau stepele meridionale ale Europei Răsăritene, de unde au înaintat şi în spaţiul carpato-dunărean — au continuat în primul sfert al mileniului al II-lea să se reverse spre vest în valuri succesive. In migraţia lor, grupuri de pecenegi, uzi, cumani, berendei, ca şi alte triburi nomade, s-au stabilit temporar şi în ţinuturile dunărene, unde pînă la pătrunderea mongolilor au avut un important rol politic, influenţînd evoluţia populaţiei locale.

Pecenegii — numiţi de orientali *pacanak, badznak,* de bizantini IIaT£iva>«T<xi, de ruşi *nenenezu,* de unguri *besenyo, bessi, bysscni* — au migrat spre stepele nord-pontice în urma înfrîngerii suferite la sfîrşitul secolului al IX-lea în regiunea Volgăi inferioare din partea coaliţiei formate de chazari şi uzi[1]. Diplomaţia bulgară a reuşit să-i opună ungurilor din Atelkuzu, atraşi de partea Bizanţului în conflictul cu ţarul Simeon. In urma atacului concomitent lansat de pecenegi şi bulgari în anul 896, ungurii au suferit o zdrobitoare înfrîngere, fiind nevoiţi să părăsească definitiv ţinuturile din nordul Mării Negre şi să se îndrepte spre viitoarea lor patrie din Pannonia, lăsîndu-şi teritoriile în mîinile pecenegilor[2]. La scurtă vreme de la stabilirea lor în Europa Răsăriteană, pecenegii s-au întărit considerabil, devenind o forţă militară de temut, deşi acţionau dispersat, întrucît niciodată nu au realizat o uniune de triburi unică. Într-o geografie persană din secolul al X-lea erau diferenţiate două grupuri distincte: pecenegii turci *(Turkan-i Bachanaki)* şi pecenegii chazari *(Bachanak-i Khazar)*[3], aceştia din urmă fiind desigur cei intraţi sub dominaţia chaganului chazar. Mai bine informat, Constantin Porphyrogenetul preciza că pecenegii sînt împărţiţi în opt triburi, patru locuind în stînga Niprului, iar celelalte patru în dreapta sa[4]. Datele sale sînt confirmate de Mas'udi, care indică existenţa tot a opt triburi purtînd nume asemănătoare cu cele transmise de cronicarul bizantin[5].

In anul 915 a avut loc, potrivit vechii cronici ruse, prima expediţie a pecenegilor împotriva Rusiei kieviene, iar după încheierea păcii cu cneazul Igor ei s-au îndreptat spre Dunăre[6]. De-abia după aceasta dată a început probabil distrugerea aşezărilor întărite ale tiverţilor de pe malul^ drept al Nistrului. Aşa cum anterior procedase cu ungurii, Bizanţul a încercat să-i atragă de partea sa pe pecenegi pentru a lovi dinspre nord statul bulgar, cu care se afla într-un îndelungat război. Flota bizantină a primit însărcinarea de a-i trece Dunărea, dar neînţelegerea dintre şefii militari greci a determinat pe turanici să renunţe la invazie,

astfel că țarul Simeon, nefiind nevoit să-și disperseze forțele, a reușit să înfrîngă armatele imperiale în anul 917[7]. Tentativa neizbutită de traversare a Dunării nu s-a soldat cu abandonarea planurilor pecenegilor privind incursiunile prădalnice în Balcani, deşi principalele lor sălaşe se aflau pe atunci la distanță apreciabilă. Despre o astfel de incursiune găsim referiri în cele două lucrări păstrate de la Mas'udi, în pasajele privind atacarea orașului grecesc *Walandar.* în una din ele se arată că evenimentul s-a produs în anul 932 sau mai tîrziu şi că invadatorii erau patru popoare turce nomade: *Bagnă, Baggard, Bagnăk* şi *Nukarda*[8], în vreme ce în cealaltă lucrare, mai nouă, expediția este datată după 932, iar despre nomazi, al căror nume este redat parțial modificat *(Pacnak, Pacnă, Baggard* şi *Nukarda),* se consemnează că s-au aliat cu bulgarii *(Burgarf.* S-a considerat că cele patru nume ale nomazilor se referă de fapt numai la pecenegi şi unguri şi că paralelismul denumirilor s-ar datora utilizării a două izvoare diferite asupra invaziei. Luîndu-se în considerație informațiile autorilor bizantini, atacul relatat de cronicarul arab a fost identificat cu năvălirea ungurilor în Balcani din anul 934. Dealtfel şi Ibn al-Asir, care reia rezumativ narațiunea lui Mas'udi, datează expediția tot în 934[10]. Identitatea expediției descrise de Mas'udi cu cea relatată în *Miracula S. Georgii,* unde este vorba de atacul bulgarilor şi al altor patru popoare împotriva grecilor, precum şi cu lupta de la Acheloos din anul 917[11], rămîne discutabilă. Dificultățile ridicate politicii bizantine de stabilirea pecenegilor la nordul Mării Negre au determinat intervenția diplomatică a clericului Gabriel pe lîngă unguri pentru a le pretinde să-i atace şi să-i alunge pe turanici. Misiunea s-a soldat însă prin eşec, în memoria conducătorilor maghiari fiind încă vie înfrîngerea din anul 896[12].

In momentul cînd Constantin Porphyrogenetul îşi redacta lucrarea, unele cete pecenege se stabiliseră deja — desigur însă într-un număr foarte redus -— în ținuturile nord-dunărene, pe cursurile inferioare ale Nistrului, Prutului şi Şiretului, pînă în răsăritul Bărăganului, pe malul opus Dristrei, la numai o jumătate de zi de mers de Bulgaria[13]. în Bugeac se afla probabil o parte a tribului Xojt6v, iar ceva mai la nord cete din tribul FuXa, denumite de Mas'udi *Chopon* şi, respectiv, *Jyla*[14]. Specificarea clin lexiconul Suidas, alcătuit în a doua jumătate a secolului al X-lea, că dacii erau numiți în acea vreme pecenegi[15] trebuie înțeleasă în sensul că supremația politico-militară de la nordul Dunării inferioare era deținută de grupurile pecenege. Tot în aceeaşi vreme, Ibrahim ibn Iakub situa Patzinakia *(Bădzânâkija)* la nordul Constantinopolului şi al Bulgariei[16]. Sudul Moldovei şi estul Munteniei au devenit astfel pentru multă vreme o bază de atac spre Peninsula Balcanică. încă înainte de prima jumătate a secolului al X-lea avuseseră loc mai multe invazii în Bulgaria[17].

Cu toate că relațiile cu Kievul au fost deseori încordate, pecenegii au acționat în repetate rînduri alături de ostile cnejilor ruşi. Astfel, potrivit vechiului letopiseț rusesc, în anul 944 ei au însoțit pe Igor în cea de-a doua sa expediție antibizantină pînă la Dunăre, unde trimişii împăratului au reuşit să-1 înduplece prin daruri pe cneaz să renunțe la atac. Pecenegii însă au fost îndemnați de Igor să nu se întoarcă înainte de a prăda Bulgaria[18]. în momentul tratativelor dintre greci şi cneazul

kievian ei se aflau în apropiere de Dunăre, deci în sudul Moldovei. Iz voarele greceşti îi menţionează pe pecenegi şi unguri printre aliaţii lui Sviatoslav în vremea campaniei sale din Balcani[19]. Cronicile ruseşti re latează însă că principele kievian şi-a întrerupt expediţia tocmai pentru a reveni în Rusia[20], unde turanicii îi asediau capitala, ceea ce a condus la presupunerea că pecenegii care luptau alături de el împotriva bizanti nilor făceau parte din grupul stabilit în Ungaria sub conducerea lui Thonuzoba, în vremea domniei lui Tocsun (Taksony) (955—972), şi că ve niseră împreună cu detaşamentele maghiare[21]. în timp ce Sviatoslav şi druiina sa invadase Bulgaria parcurgînd drumul cu corăbiile, cetele pecenege ___ indiferent dacă proveneau din Ungaria sau din stepele poti **re** __ pentru a ajunge în dreapta Dunării au trebuit să străbată regiu nile extracarpatice.

Teritoriile est-carpatice fuseseră folosite de pecenegi şi ca loc de trecere spre Pannonia, unde conducătorii ungurilor* uitînd vechile rivalităţi, îi foloseau în războaie ca trupe auxiliare. Primele cete ale turanicilor ajunse în solda ungurilor sînt atestate încă în timpul domniei lui Zulta (Zoltan), urmaşul lui Ârpad[22]. Nu toţi pecenegii stabiliţi în Ungaria se deplasaseră acolo direct din ţinuturile nord-dunărene, căci, aşa cum remarcă biografii regelui Ştefan cel Sfînt (997—1038), un grup al nomazilor venise *de partibus Bulgarorum*[23]. Relaţiile pecenegilor cu ungurii nu s-au mărginit numai la colaborarea pe plan militai', ci s-au manifestat şi prin conflicte. In vremea lui Ştefan cel Sfînt izvoarele înregistrează un raid al pecenegilor *(Bessi, Bysseni)* în Transilvania[24], pornit desigur de la aceleaşi baze de declanşare a atacurilor, situate în regiunile extracarpatice, folosite şi pentru invaziile din Bulgaria şi Bizanţ. Această incursiune nu este exclus să fie cea pe care Henric von Miigeln o datează în anul 1028[25]. Astfel de atacuri ale nomazilor turanici spre Transilvania şi Ungaria este foarte posibil să fi avut loc şi mai înainte, fără însă ca ele să fi fost consemnate în literatura istorică a vremii.

Imediat după încheierea războiului cu ruşii şi bulgarii şi restabilirea graniţei imperiului la Dunărea de Jos, Ioan I Tzimiskes s-a îngrijit să încheie un tratat cu pecenegii, pentru a nu le mai permite să depăşească cursul marelui fluviu[26]. Vreme de aproape jumătate de secol nu mai ştim nimic despre acţiunile pecenege la Dunărea inferioară. Deabia în 1017 aflăm despre o încercare a bulgarilor de a-şi asocia pe turanici într-un ultim efort de oprire a ofensivei imperiului[27], acţiune probabil dejucată de diplomaţia grecească, care luase cunoştinţă de ce se petrecea în tabăra adversarilor. Şirul invaziilor pecenege în sudul Dunării se reia în 1027[28] şi a continuat cu intensitate şi eficacitate sporită m 1032 (sau 1033), 1034, 1035 şi 1036[29]. Raza lor largă de **acţiune** — răsirmgîndu-şe pînă spre litoralul nord-egeean — şi faptul că nu erau efectuate în compania altor popoare, subliniază întărirea potenţialului rmhtar al călăreţilor nomazi stabiliţi în sudul Moldovei şi Munteniei. întreruperea atacurilor prădalnice ale nomazilor s-a datorat, aşa cum reiese dmtr-un pasaj al cronicii lui Skylitzes, intrării în vigoare a unui tratat de pace cu Bizanţul[30], smuls desigur cu preţul unor stipendii con-

, *n acelaşi timp, pecenegii s-au manifestat activ şi dincolo de **ţinu**uriie răsăritene ale Moldovei. Atacurile **lor** asupra **Rusiei kieviene**

s-au succedat fără întrerupere în vremea lui Vladimir cel Sfînt (978—1015)[31]. Regele polon Boleslav cel Viteaz a obținut alianța lor în luptele cu ruşii din 1013 şi 1018[32]. La acelaşi conflict din 1018—1019 pecenegii împreună cu vlahii au fost atraşi de partea cneazului Sviato-polk în disputele pentru tronul kievian[33]. Concomitent cu cele trei invazii antibizantine din 1036, alte triburi pecenege au asediat Kievul. înfrîn-gerea zdrobitoare din partea lui Iaroslav a lichidat însă pericolul peceneg pentru Rusia[34].
Amploarea şi frecvența incursiunilor împotriva Bizanțului, Rusiei şi Ungariei în primele decenii ale secolului al Xl-lea se explică prin deplasarea nucleului principal al comunităților pecenege spre regiunile dunărene. Izvoarele bizantine care înregistrează situația politică de la sfîrşitul primei jumătăți a secolului al Xl-lea îi situează pe pecenegi între fluviul Borysthenes — adică Nipru — şi Pannonia, unde erau împărțiți în 13 triburi diferite[35]. La începutul secolului al Xl-lea episcopul Brun von Querfurt avea cunoştință numai de patru triburi ale pecenegilor[36]. Strămutarea lor spre vest era urmarea presiunii la care fuseseră supuşi de cîteva decenii de către uzi, împinşi şi ei de cumani. In confruntările cu uzii, pecenegii au fost urmăriți, potrivit lui Skylitzes, pînă la mlaştinile şi lacurile dunărene[37], prin care considerăm că se avea în vedere salba de lacuri din sudul Bugeacului. Aceasta dovedeşte situația nesigură în care se găseau chiar în teritoriul lor, mult micşorat în comparație cu cel deținut în secolul al X-lea. Pericolul agresiunii uzilor şi ripostele hotărîte ale statelor vecine, îndeosebi ale cnejilor ruşi, au contribuit la apariția unor tendințe de unificare ale triburilor pecenege. Astfel s-ar putea explica declanşarea luptelor pentru supremație izbucnite între Tyrach şi Kegen[38]. 11 din cele 13 triburi au recunoscut autoritatea lui Tyrach, față de numai două aflate sub conducerea lui Kegen. In urma ciocnirilor dintre cele două grupări rivale, triburile lui Kegen au fost nevoite să-şi găsească refugiul în sudul Dunării, unde, după convertirea la creştinism a căpeteniilor, au intrat în serviciul împăratului. In această calitate au continuat luptele cu grupul rival condus de Tyrach, năvălind în stînga Dunării. Aceste atacuri au fost, potrivit părerii unor "cronicari bizantini, împărtăşită şi de cîțiva istorici moderni, cauza trecerii tuturor supuşilor lui Tyrach dincolo de fluviu şi a aşezării lor în provinciile nordice ale imperiului, explicație ce nu ni se pare însă satisfăcătoare. Adevăratul motiv al migrației pecenegilor credem că trebuie căutat în şocul provocat de confruntările cu uzii. Dealtfel, atunci cînd Psellos relata că *misienii* s-au strămutat în imperiu din cauza pustiirilor făcute țării lor de către *geți*[M], avea în vedere pe pecenegi şi uzi, cărora le-a atribuit nume antice conform uzanțelor literaturii istorice bizantine. Pentru o populație nomadă de stepă amenințarea cea mai puternică venea nu din partea comunităților agricole sedentare, ci de la alte grupuri nomade, care aveau un mod de viață asemănător şi le rîv-neau păşunile şi turmele. Numărul pecenegilor transferați în Balcani nu este cunoscut; în orice caz, cifra de 800 000 indicată de izvoarele bizantine[44] este mult prea exagerată pentru a putea fi acceptată ca reală. Stabilirea grosului efectivelor pecenege în imperiu, survenită în anul 1046 sau 1048[41], urmată de devastări de o rapacitate puțin obişnuită[42], a reprezentat pentru cîteva decenii o sursă de mari perturbații, îndeosebi în Paristrion. Ca urmare a acestor tulburări Bizanțul a pierdut temporar

controlul politic asupra unor teritorii dintre Dunăre şi Balcani, unde / stăpînirea sa a devenit pur nominală o anumită perioadă din vremea domniilor lui Constantin IX Monomachos, Mihail VII Dukas Parapinakes şi Alexe I Comnenul. De-abia în anul 1091, mobîlizînd o armată puter nic ____ din care nu lipseau nici vlahii balcanici — şi asigurîndu-şi şi ajutorul cumanilor, Alexe I a provocat pecenegilor o înfrîngere decisiva la Lebunion, care a însemnat eliminarea lor ca factor politic şi militar important din Balcani[43]. Ei nu au încetat însă să existe ca popor, efective pecenegs continuînd să fie semnalate la sfîrşitul secolului al Xl-lea si în prima jumătate a secolului următor acţionînd îndeosebi în cadrul armatelor bizantine[44].

In ceea ce priveşte precizările cronicarilor bizantini potrivit cărora Tyrach ar fi traversat Dunărea cu toţi pecenegii *(\xfz«.* TTav~«v TCOV IlaTÎavaxcov)[45], sau că fluviul ar fi fost trecut de întreg neamul lor — care s-ar fi stabilit în teritoriile romeilor (TOV "Io-rpov Tcayysvsî oiaSavrec *ţisi'* ou *TCOXU* TOI? 'Pco[xaîxoî? syKaT£CTXV)vo)aav T6TC<H?)[46], ele sînt evident inexacte. Numeroase izvoare continuă să amintească grupuri pecenege la nordul Dunării şi al Mării Negre în a doua jumătate a secolului al XI-lea şi în secolul următor. Unele din ele au mai sălăşluit o vreme în stepele nord-pontice, apoi, pentru a nu fi nimicite de cumani, şi-au oferit serviciile principilor ruşi, care le-au permis să se aşeze la graniţele meridionale ale cnezatelor împreună cu torcii (= uzii) şi berendeii[47]. Ultima atestare a pecenegilor în letopiseţele ruseşti datează din anul 1169[48], dar ei fuseseră incluşi începînd de pe la mijlocul secolului al'XII-lea, alături de alte populaţii turce în uniunea de triburi a *tichiilor negre (ciornîe klobuki),* subordonată cnejilor din Rusia meridională[49]. Tichiile negre sînt menţionate documentar în textele cronicilor ruseşti începînd din 1146 pînă spre sfîrşitul secolului al XII-lea[50], iar un izvor oriental îi aminteşte în toamna anului 1239 în timpul invadării Rusiei de către mongoli[51]. De asemenea, la începutul secolului al XlV-lea, ei sînt enumeraţi sub numele de *Qara boklii* şi *Kara-borldi* între triburile cumane din perioada Hoardei de Aur de către Šams addin al Dimasqi[5]-' şi, respectiv, an-Nuwairi[53], care şi-au extras informaţiile de la alţi autori arabi mai vechi.

Alte grupuri pecenege s-au îndreptat spre vest, în Cîmpia Pannonică, unde li s-au oferit teritorii de locuit şi au intrat ca mercenari în armatele regilor arpadieni[54]. Ei au fost semnalaţi şi în Transilvania în prima jumătate a secolului al XlII-lea. Un act din 1250 îi aminteşte alături de saşi, români şi secui în armata cu care cornițele Ioachim din **Sibiu a** venit în sprijinul ţarului Borilă (1207—1218) în luptele împotriva **Vidinulr'[35].** în faimoasa „bulă de aur-' a saşilor — aşa-numita *Andreanurn* — din anul 1224, între privilegiile acordate coloniştilor germani figura şi dreptul de a folosi „pădurea vlahilor şi pecenegilor *(Silva Blacorum et Bissenorum)* împreună cu cei de la care pădurea îşi datora numele: *Blaci et Bisseni*[56]. Localităţile ale căror denumiri amintesc de etnonimul desemnînd pe pacenegi dovedesc aşezarea lor în numeroase locuri din ^ Transilvania[57]. Ignorînd înţelegerile confraţilor lor cu suveranii arpadieni, alte triburi turanice, rămase în ţinuturile extracarpatice, au continuat incursiunile în Ungaria. Ultima din şirul acestor invazii, considerată de specialişti ca avînd loc în 1068, a afectat Transilvania şi

estul Ungariei[58]. In timp ce Simon de Keza atribuia atacul pecenegilor, încadrîndu-l în vremea domniei lui Ladislau I cel Sfînt (**1077**—1095)[59], cronicile din secolele XIV—XV îl pun pe seama cumanilor şi îl datează în timpul regelui Salomon (1063-—1074)[60]. Pornindu-se de la observaţia că în unele cronici se precizează că şeful turanicilor, Osul, fusese în serviciul lui Gyula, s-a făcut legătura între numele acestuia şi cel al tribului FuXa, de aici rezultînd concluzia că năvălitorii din 1068 ar fi fost pecenegii aparţinînd tribului menţionat, despre care Constantin Porphyrogenetul arăta că se afla la cea mai mică distanţă de unguri[61]. Această presupunere nu a avut în vedere faptul că, în cei peste o sută de ani de cînd scria împăratul-cronicar, triburile pecenege din regiunile est-carpatice nu mai erau aceleaşi din vremea invaziei lui Osul.

Pătrunderi ale unor grupuri pecenege din ţinuturile nord-dunărene în Bizanţ au avut loc şi după trecerea în Peninsula Balcanică a efecti velor nomade comandate de Tyrach. Ele au profitat de declanşarea perturbaţiilor produse de pecenegii stabiliţi anterior în imperiu. O astfel de infiltrare a pecenegilor din Cîmpia Dunării s-a produs, se pare, în vre mea lui Isaac I Comnenul, cînd imperiul a avut de înfruntat o invazie a ungurilor şi răscoala pecenegilor din Paristrion condusă de Selte[62]. In legătură cu aceste evenimente, Matei din Edesa relatează că împăratul ar fi trecut dincolo de Dunăre în urmărirea pecenegilor[63]. Această ştire rămîne însă îndoielnică, neavînd confirmarea altor izvoare. Mai proba bil ar fi că, în loc să indice că traversarea fluviului fusese efectuată de .^__ către năvălitorii nomazi, învăţatul armean îi atribuia aceasta împăratu lui Isaac I. In prima parte a domniei lui Alexe I, probabil prin 1086, un *neam scitic* (yevo? -u Hxuîhxov), prădat în permanenţă de *sarmaţi,* a tre cut Dunărea în imperiu cu asentimentul conducătorilor populaţiei ames- - tecate din Paristrion şi împreună cu aceştia s-au dedat la prădarea ţi nuturilor bizantine[64]. Numele şi apetitul pentru acţiunile prădalnice ple dează pentru identificarea *sciţilor* cu pecenegii. Stîrneşte însă anumită nedumerire specificarea Annei Comnena că ei au profitat de un mo ment de linişte pentru a semăna mei şi grîu, ceea ce contravine celor ce ştim despre ocupaţiile turanicilor nomazi. Avînd în vedere că în migraţiile lor triburile de călăreţi de stepă antrenau deseori şi populaţii de alt neam, presupunem că alături de pecenegi se aflau şi comunităţi ori ginare din nordul Mării Negre sau din regiunile carpato-dunarene cu îndeletniciri agricole.

j Un ultim atac al pecenegilor împotriva Bizanţului pare a fi cel declanşat la începutul domniei lui Ioan II Comnenul (1118—1143). Pe lîngă \ părerea generalizată, după care autorii invaziei ar fi pecenegii, există j şi opinia că aceasta ar fi fost întreprinsă de cumani[65]. O descriere relativ amănunţită a operaţiunilor militare oferă loannes Kinnamos[66] şi Hicetas Choniates[67], date mai sumare întîlnindu-se la Eustathios al Thessaloni-cului[68] şi la un panegirist anonim al lui Ioan II[6n]. La toţi aceştia, invadatorii de peste Dunăre sînt denumiţi *sciţi,* etnonim prin care istoricii bizantini desemnau neamurile din spaţiul nord-pontic. Nicetas Choniates vine cu preţioasa precizare că în urma victoriei repurtate de Ioan II s-a instituit aşa-numita „sărbătoare a pecenegilor" (TJ TCOV IlaT^vâxGV TEXSTTJ)[70]. Istoricul menţionat arată că împăratul făcuse pregătiri ample pentru contraofensivă, amintindu-şi de distrugerile aceloraşi duşmani

făcute în Tracia şi Macedonia în vremea cînd la cîrma imperiului se afla Alexe I[71]. Nu există nici un dubiu că respectivele distrugeri fuseseră cauzate de pecenegi, ceea ce reprezintă o altă dovadă că atacul din timpul domniei lui Ioan II se datora acestor turanici. Nu este exclus ca ei să se fi refugiat odată cu alte neamuri turce în Balcani venind din partea sudică a cnezatelor ruseşti — unde se stabiliseră în anul 1116, în urma înfrîngerii suferite din partea cumanilor în zona Donului — căci, aşa cum ne informează letopisețele, atunci cînd Vladimir Monomahul i-a izgonit în 1121 pe berendeii din statul kievian, au mai plecat de acolo torcii (= uzii) şi pecenegii[72]. Intrucît ei nu puteau rămîne în stepele nord-pontice, unde cu numai cinci ani înainte fuseseră alungați de cumani[73], este foarte probabil să se fi îndreptat spre Bizanț. Capacitatea pecenegilor de a iniția acțiuni de amploare în regiunile balcano-dunărene în prima jumătate a secolului al XH-lea rezultă şi din menționarea lor în anul 1143 alături de cumani şi franci între popoarele ce provocaseră prădăciuni în partea occidentală a imperiului[74]. In contradicție cu ştirile textelor autorilor bizantini menționați stă informația consemnată de patriarhul monofizit Mihail Sirianul după care imperiul ar fi fost atacat în 1123 de către cumani[75]. Nu este exclus ca aceştia să fi participat la expediție, dar nu singuri, ci în tovărăşia pecenegilor, eventual şi a altor turanici, astfel de acțiuni comune fiind semnalate şi în alte împrejurări. Dealtfel, un panegirist anonim al lui Ioan II Comnenul consemna că împăratul înfruntase pe *sciți* şi *nomazi*[16], avînd în vedere prin această departajare a adversarilor probabil mai multe grupuri etnice turce. Din datele furnizate de cronici rezultă că invazia s-a declanşat în anul 1122[77] şi că lupta decisivă s-a dat în anul următor. S-a presupus că rămăşițele hoardelor turanicilor şi-ar fi aflat refugiul în Ungaria, în acest sens re-levîndu-se un pasaj inserat în cronicile latino-maghiare, unde se arată că un „duce al cumanilor" ar fi fugit la curtea regelui Ştefan II „după măcelul împăratului" *(a cede imperatoris)*[18]. Această expresie a fost considerată că priveşte victoria împăratului Ioan II asupra pecenegilor[79] sau cumanilor[80], ceea ce este inexact, întrucît evenimentul respectiv nu este consemnat în cronicile ungureşti. Observăm însă că într-un paragraf anterior celui amintit se descrie pe larg măcelărirea de către bazileu a armatelor lui Ştefan II, care însuma „toată forța regatului său" *(omne robur regni sui)*[81], prin urmare şi trupele auxiliare ale „ducelui cumanilor'".

Migrația spre vest a pecenegilor a fost urmată de cea a uzilor, cu care erau îndeaproape înrudiți. Originari din Asia Centrală, ca toate celelalte neamuri nomade turce, uzii — denumiți *Ghuzz, Oghuz,* de arabi, 05£ot de bizantini şi *mopnu* de ruşi — sînt semnalați începînd de la sfârşitul secolului al IX-lea între Lacul Arai şi Volga inferioară[82], unde îşi vor stabili sălaşele pînă în prima parte a secolului al Xl-lea, cînd, în urma presiunii cumanilor, se divizează în două grupuri principale: unul, cunoscut sub numele de selgiucizi, îndreptîndu-se spre sud, celălalt spre vest, de-a lungul litoralului nord-pontic[83]. Menționarea aşa-numiților *Becheneg* între cele 24 de clanuri ale uzilor[84] este de natură să sugereze că la uniunea lor tribală fuseseră ataşate şi cete ale pecenegilor.

încercările de a găsi uzilor o ascendență mergînd pînă în antichitate, dealtfel ca şi pecenegilor[85] şi cumanilor[86], bazate pe simple coincidențe între etnonime şi nu pe cercetarea analitică a izvoarelor, nu au darul de a convinge. Pînă la mijlocul secolului al Xl-lea, ramura vestică a uzilor intrase deja în posesia teritoriilor pecenege din stînga Niprului, iar după stabilirea triburilor lui Tyrach în Imperiul bizantin nu mai avea de întîmpinat nici o opoziție puternică în stepele dintre Nipru şi gurile Dunării. Dealtfel, aşa cum am mai arătat, şi înainte de plecarea pecenegilor avuseseră loc incursiuni ale uzilor pînă spre lacurile dunărene. Avînd de înfruntat atacurile cumanilor, uzii nu au reuşit să-şi consolideze stăpînirea în spațiul nord-pontic. In anul 1160, răspunzînd probabil la incursiunile nomazilor, o coaliție formată din armatele cnejilor de la Kiev, Cernigov şi Pereiaslavl s-a îndreptat împotriva lor cu corăbiile pe Nipru şi cu trupe călări. Cronicile ruseşti pretind că, fiind speriați de amploarea expediției, uzii s-au retras şi nu au mai revenit în sudul Rusiei[87]. După această expediție şi în urma confruntărilor cu cumanii este foarte probabil ca grosul efectivelor uzilor să se fi strămutat în regiunile nord-dunărene.

Staționarea lor în regiunile extracarpatice nu a fost de lungă durată, căci datorită pericolului cuman şi a mirajului pe care 1-a reprezentat Imperiul bizantin asupra lor — ca şi asupra tuturor popoarelor migratoare dealtfel — s-au mutat în masă la sudul Dunării. Faptul că ei nu au aşteptat venirea iernii pentru a-şi trece carele cu familiile şi averile peste Dunărea înghețată, cum ar fi fost mult mai uşor, ci au folosit pentru aceasta corăbii, monoxile şi burdufuri din piele[88], pare să indice că şederea la nordul fluviului îi expunea la pericole greu de înfruntat, cauzate de atacurile cumanilor. Precizarea cronicarilor vremii că la traversarea Dunării uzii au recurs în afară de burdufuri — cu care turanicii nomazi treceau de obicei peste marile cursuri de apă[S9] — şi la corăbii şi monoxile, este de mare importanță, căci face dovada existenței pe malul stîng al fluviului a comunităților băştinaşe. Respectivele ambarcațiuni nu puteau să fie furnizate migratorilor decît de localnici. Prin urmare, chiar în zonele de cîmpie, cel mai expuse raidurilor pecenegilor şi uzilor, populația autohtonă a continuat să se mențină. Urmele de incendiu şi de distrugere de la Garvăn—Dinogetia, datate în deceniul al 7-lea al secolului al Xl-lea[90], ca şi îngroparea unor tezaure monetare şi de obiecte de podoabă descoperite în aceeaşi aşezare[91], precum şi la Păcuiul lui Soare[92] — puse în legătură cu invazia uzilor — reprezintă o dovadă că aceste triburi turce au pătruns în Paristrion prin Bugeac.

Stabilirea datei cînd s-a produs acest eveniment comportă anumite dificultăți datorită informațiilor contradictorii conținute în izvoare. Astfel, în timp ce Attaliates arăta numai că invazia a avut loc în cea de-a treia indicțiune[93], Skylitzes (considerat multă vreme un continuator al său), pe lîngă preluarea acestei ştiri, vine cu precizarea suplimentară că ea s-a declanşat în al şaselea an de domnie a lui Constantin X Dukas (1059—1067), şi anume în anul 6573 de la facerea lumii, adică în 1065[94], ceea ce reprezintă o contrazicere a primei informații, deoarece a treia indicțiune — ținînd cont că anul bisericesc bizantin începe la 1 septembrie — cade în 1064. Zonaras şi Glycas s-au mulțumit să indice doar că evenimentele s-au petrecut în cel de-al şaselea an de domnie a împăra-

tului menţionat[95]. In schimb, Matei de Edesa fixează atacul uzilor în anul 514 al erei armene, corespunzător cu perioada 5 martie 1065—4 martie 1066[96]. Avînd în vedere datele amintite mai sus — cu excepţia celor furnizate de cronicarul armean, de regulă ignorate — specialiştii s-au pronunţat fie pentru datarea migraţiei uzilor în sudul Dunării în anul 1064[97], fie în anul 1065[98]. In eventualitatea cînd Skylitzes ar fi încercat să pună de acord datarea preluată de la Attaliates, făcută conform cu sistemul indicţional, bazat pe repetarea ciclică a perioadelor de 15 ani, cu sistemul de calculare a timpului *ab origine mundi,* informaţiile sale suplimentare celor parafrazate nu ar prezenta importanţă în cazul dezbătut, cu atît mai mult cu cît conţin inadvertenţa amintită. Dat fiind că Skylitzes, în afara pasajelor compilate după Attaliates, a adăugat altele originale, plasate îndeosebi spre sfîrşitul paragrafului dedicat migraţiei uzilor, unde se află şi precizările de ordin cronologic menţionate, acestea din urmă au toate şansele să fie reale. Pentru autenticitatea lor pledează, dealtfel, şi indicaţiile cronicii lui Matei de Edesa privind momentul declanşării invaziei, ceea ce ne face să optăm pentru datarea evenimentelor în discuţie în anul 1065.

Trupele bizantine trimise să stăvilească puhoiul nomazilor — apreciaţi, în mod evident exagerat, la cifra de 600 000 — au fost înfrînte, ambii săi comandanţi, Vasile Apokapes şi Nicephor Botaniates fiind luaţi prizonieri[99]. Cu tot acest insucces, şansa a surîs autorităţilor bizantine datorită lipsei de hrană şi a molimelor care s-au abătut asupra invadatorilor, în condiţiile unei ierni foarte aspre. Spre deosebire de pecenegi, care înainte de a se strămuta în imperiu întreprinseseră nenumărate incursiuni la sudul Dunării, ceea ce le făcuseră familiare ţinuturile de acolo, uzii erau la primul lor contact cu realităţile balcanice şi lipsa lor de adaptabilitate a fost scump plătită. Seceraţi de epidemii şi foamete, o mare parte din ei au căzut cu uşurinţă pradă atacurilor garnizoanelor locale şi pecenegilor, în timp ce alţii, pentru a se salva, fie s-au supus bazileului, fie s-au refugiat la nordul Dunării[100]. Un cronicar bizantin notează că aceştia din urmă au fost primiţi şi colonizaţi de conducătorul mirmidonilor (TU TWV MupjziSovcov ap^ovri.)[101], denumire ce ascunde probabil pe unul din cnejii ruşi[102]. Uniţi cu uzii rămaşi în stepele nord-pontice şi cu alţi turanici, ei au intrat mai tîrziu în componenţa tichiilor negre. Judecind după răspîndirea în Ungaria a toponimelor derivate de la varianta rusească a numelui lor, grupate în partea nordică a ţării[103], se pare că uzii stabiliţi în regatul arpadian nu proveneau din rîndul celor retraşi din Balcani, ci erau veniţi din Rusia sud-vestică prin păsurile Carpaţilor Nordici. După eşecul din 10.65, grupuri de uzi s-au reîntors şi stabilit desigur şi în Cîmpia Dunării, unde continuau să săiăşluiască şi hoarde ale pecenegilor.

B. CUMANII SI ALTE GRUPURI TURANICE

Ultimul mare val migrator turanic abătut asupra spaţiului carpato-dunărean s-a datorat cumanilor. Problema etnogenezei lor, cu toate că a făcut obiectul unor cercetări competente, rămîne încă incomplet clari-

ficată. Potrivit geografilor arabi, cumanii — denumiți de ei kîpciaci — constituiau ramura occidentală a kimekilor, de care s-au desprins la sfîrşitul mileniului I[104]. Pătrunderea lor în răsăritul Europei datează cu puțin înainte de mijlocul secolului al Xl-lea. In anul 1055 cumanii sînt semnalați pentru prima oară în stînga Niprului, în vecinătatea statelor ruseşti[10^]. Primind desigur daruri bogate de la cneazul din Pereiaslavl, ei au consimțit să se retragă fără să provoace prădăciuni. Dealtfel, în această perioadă erau reținuți de confruntarea decisivă cu uzii pentru stăpînirea stepelor nord-pontice, tranşată în cele din urmă în favoarea cumanilor. In anul 1061, pe cînd uzii se îndreptau spre ținuturile dunărene, este înregistrată cea dintîi invazie cumană asupra Rusiei, urmată în deceniile următoare de numeroase altele[106].

Menționarea unui atac al lor, întreprins alături de pecenegi asupra Adrianopolului în anul 1078[107] — constituind prima atestare a prezenței cumanilor (Kofxavot) în Balcani — arată că ei străbătuseră şi regiunile extracarpatice. Faptul că acționau în compania pecenegilor dovedeşte că la incursiune au participat cete cumane puțin numeroase, în momentul respectiv incapabile să se bizuie numai pe propriile forțe. în-trucît în acelaşi an alte triburi ale cumanilor erau angrenate în războaiele civile din Rusia[103], este de presupus că cetele care acționaseră în Tracia îşi aveau sălaşele la vest de Nipru. Tot între Nipru şi gurile Dunării locuiau cumanii conduşi de Kutesk, care -prin 1085—1086 au năvălit în Ungaria la instigarea regelui detronat Salomon. In schimbul sprijinului pentru reocuparea tronului, Salomon făgăduise căpeteniei cumanilor că îi va ceda Transilvania[109]. Precizarea cronicilor latin o-ma-ghiare că invadatorii au ajuns pînă la Ung şi Borsua — identificate cu Ungvâr şi Borsova din fostul comitat Bereg, aflat la nord-vestul Maramureşului — este de natură să indice că pătrunderea lor spre Ungaria se făcuse prin pasul Verecke, cunoscut în evul mediu sub numele de „Poarta Rusiei", ocolind deci Moldova şi Transilvania. La scurtă vreme după eşecul suferit în Ungaria, cumanii şi aliatul lor Saiomon s-au îndreptat spre Imperiul bizantin[110]. De data aceasta ei au trebuit să străbată însă sudul Moldovei. In biografia împăratului Alexe I Comnenul scrisă de fiica sa Anna, izvorul cu ştirile cele mai consistente asupra desfăşurării operațiunilor militare din anul 1087, se arată că invazia se datora unei armate numeroase, comandată de *scitul* Tzelgu şi compusă din *sarmați, sciți* şi *daci,* aceştia din urmă avîndu-1 în frunte pe Salomon[111]. Dacă în ceea ce priveşte recunoaşterea pecenegilor sub numele sciților, şi a ungurilor sub acela al dacilor nu există nici o îndoială, identificarea sarmaților comportă anumite dificultăți. Avîndu-se în vedere că în alte capitole ale lucrării sale Anna Comnena îl numeşte *sarmat* pe mercenarul Uzas[112], antroponimic care derivă desigur de la neamul turanic al uzilor, iar cumanii apar de obicei sub numele lor real, s-ar putea crede că sub denumirea de sarmați din fragmentul în discuție se ascund uzii. Remarcăm însă că, într-un alt paragraf, uzilor li se conferă şi denumirea de *huni*[115]*,* fapt ce pledează împotriva ipotezei de mai sus. Asemenea inconsecvențe în atribuirea etnonimelor cu caracter arhaizant nu sînt deloc neobişnuite în lucrarea autoarei de viță imperială. Intrucît cronicile latino-maghiare sînt foarte explicite în privința relatării colaborării pe plan militar a cumanilor şi ungurilor, iar datele transmise de ela

concordă în multe privințe cu cele de proveniență bizantină, nu avem motive să contestăm identificarea cu cumanii a sarmaților amintiți de Anna Comnena, acceptată dealtfel de cei mai mulți specialiști.

După înfrîngerea invadatorilor şi replierea cumanilor dincolo de Dunărea înghețată, în sudul Moldovei sau al Munteniei, aceşti turanici au continuat să locuiască în ținuturile de stepă de la- vest de Nipru, de unde pregăteau alte atacuri. Prilejul pentru asemenea acțiuni s-a ivit cînd Tatos, stăpînitorul de la Dristra, le-a cerut sprijinul împotriva Bizanțului. Din descrierea evenimentelor rezultă că Tatos a lipsit destul de mult din cetatea sa pînă a reuşit să-i aducă pe cumani în sudul Dunării, fapt ce s-ar putea motiva prin împrejurarea că turanicii îşi aveau sălaşele relativ departe de Dunăre. Neconcepînd să se reîntoarcă fără pradă în regiunile de unde veneau, ei au solicitat pecenegilor o parte din bunurile capturate de la bizantini în urma victoriei obținute pe cînd cumanii se aflau în drum spre Dunăre. Refuzați de aliații lor, cumanii au recurs la atacarea acestora, după care, avînd de înfruntat greutăți în aprovizionare, s-au reîntors la nordul fluviului cu intenția de a reveni pentru a se răfui cu pecenegii[114]. Unele grupuri cumane este posibil să fi urmărit de fapt stabilirea în nordul Peninsulei Balcanice. Dificultățile pentru materializarea unei asemenea hotărîri veneau în mai mică măsură din partea administrației bizantine, care de cîțiva ani pierduse controlul în provinciile sale dunărene, ci îndeosebi din partea pecenegilor. Aşa se explică de ce, reîntorcîndu-se cu forțe proaspete din nordul Mării Negre, obiectivul principal al cumanilor a fost de a lovi în pecenegi. Intuind desigur pericolul pe care l-ar fi reprezentat aşezarea lor în imperiu, Alexe I a refuzat la început coalizarea cu cumanii împotriva pecenegilor, preferind să determine retragerea hoardelor cumane prin oferirea de daruri consistente[115]. De-abia după reizbucnirea conflictului cu pecenegii Bizanțul a apelat la sprijinul cumanilor, a căror intervenție a decis dezastrul confraților lor la Lebunion. Măcelărirea prizonierilor şi a familiilor învinşilor a produs o vie impresie asupra cumanilor, care, temători că o astfel de soartă i-ar putea aştepta şi pe ei, s-au grăbit să treacă în stînga Dunării[116]. Ei au rămas o anumită perioadă în preajma fluviului, căci la puține luni după lupta de la Lebunion împăratul primea veşti despre o nouă invazie cumană, concomitent cu izbucnirea unei răscoale în Dalmația. Se pare că acțiunea cumană nu prezenta nici o amenințare gravă, de vreme ce Alexe I a decis să se ocupe întîi de reglementarea situației de pe coasta dalmată[117].

Principalele efective turanice care au pătruns în imperiu în preajma luptei din 1091 proveneau tocmai din bazinul Niprului. în acest sens considerăm elocventă participarea la războiul cu pecenegii a faimoaselor căpetenii cumane Tugorkan şi Boniak — cunoscuți îndeosebi prin acțiunile lor energice din zona Kievului şi Pereiaslavlului[118] — menționați de Anna Comnena sub numele de Togortak şi Maniak[119]. Dealtfel,'nici pretendentul la tronul bazileilor, care a invadat imperiul în 1094, nu se baza pe efective nomade din regiunile dunărene, ci pe cele din vecinătatea Crimeei. Cu acestea din urmă luase legătura în vremea cînd fusese exilat la Chersones[120]. Cumanii care prin 1Q91—1092 au năvălit sub conducerea iui Kopulch în Transilvania şi apoi pînă în regiunea Tisei, străbătând transversal Moldova, veneau de asemenea din regiuni mai îndepărtate, atacul lor fiind întreprins cu ştiința sau chiar la instigația

principilor ruşi, ceea ce a şi constituit pretextul represaliilor maghiare asupra Haliciului[121]. Un astfel de pretext ar fi fost evident nejustificat dacă cetele lui Kopulch şi-ar fi avut sălaşele în Bugeac sau Bărăgan. Toate aceste date fac dovada că marile expediţii cumane din ultimele decenii ale secolului al Xl-lea îndreptate împotriva Bizanţului şi Ungariei, al căror drum trecea prin regiunile româneşti extracarpatice, aveau ca punct de plecare nu spaţiul nord-dunărean, ci ţinuturile din bazinul Nistrului. Aşa se explică de ce, în vremea războaielor din Balcani din 1087—1091 şi a atacurilor din Transilvania şi Ungaria, cnezatele ruseşti nu au mai constituit ţinta năvălirilor cumane, cară au fost reluate deabia din anul 1092[122]. In această perioadă, în fîşia de cîmpie din sudul Moldovei şi a Munteniei, locuită — în afară de populaţia autohtonă — de rămăşiţele pecenegilor şi uzilor, nu se infiltraseră, desigur, decît cete cumane puţin numeroase, incapabile să întreprindă individual acţiuni războinice de amploare. Ele au putut cel mult însoţi în expediţii triburile mai puternice ale confraţilor lor din zona Niprului. în pofida relaţiilor deloc cordiale cu nomazii, Constantinopolul a acceptat ca cete cumane să servească ca mercenari în armatele bizantine alături de grupuri de pecenegi şi uzi. Aceste trupe auxiliare au fost folosite în anul 1097 în vestul Peninsulei Balcanice împotriva detaşamentelor cruciaţilor, aflaţi în drum spre Locurile Sfinte[123], precum şi în Asia, în luptele cu „sarazinii"[124]. Este dificil de precizat dacă micul grup de cumani din Moglena, amintit într-un act din vremea lui Andronic I Comnenul {1183—1185) se stabilise acolo încă de la sfîrşitul secolului al Xl-lea sau într-o perioadă ulterioară[125].

După incursiunea din 1094, vreme de peste o jumătate de veac, prezenţa cumanilor în regiunile dunărene nu mai este relevată decît rareori în izvoare. Letopiseţele ruseşti îi semnalează la Dunăre în anul 1106, fără să dea amănunte în legătură cu aceasta[126]. în anul 1114 ei traversează fluviul în apropiere de Vidin, dar la intervenţia promptă a lui Alexe I — înştiinţat din vreme de posibilitatea unui atac — s-au refugiat pe malul stîng al fluviului, fiind urmăriţi fără succes timp de trei zile[127]. Teama de a angaja ciocniri cu armatele bizantine vorbeşte de Ia sine de slăbiciunea invadatorilor. Aceştia, desigur, nu făceau parte din uniunea tribală din bazinul Niprului, ci erau cei din grupul stabilit în Cîmpia Dunării, grup ce acţionase şi înainte de 1114, prădînd în împrejurimile Vidinului[128]. Reducerea numărului năvălirilor cumane în dreapta Dunării se datora în mare parte grijii cu care administraţia bizantină se preocupa de protejarea graniţelor septentrionale ale statului. Din vremea în care participanţii la prima Cruciadă traversau teritoriul imperiului posedăm o ştire ce atestă implantarea garnizoanelor la Dunăre pentru preîntîmpinarea atacurilor cumanilor şi ungurilor[120]. Pe de altă parte, grosul populaţiei cumane din bazinul Niprului şi Donului era reţinut de confruntările continue cu cnezatele ruseşti şi de participările la războaiele civile din sînul acestor state, aşa că nu-şi mai puteau permite să acţioneze pe prea multe fronturi.

Spaţiul imens controlat din punct de vedere militar de cumani, delimitat de Lacul Arai şi Dunărea inferioară, era lipsit de unitate politică. Specialiştii au diferenţiat cinci[130], şase[131] sau opt grupuri cumane[132], unul din ele fiind considerat cel stabilit în cîmpiile situate de-a lungul litoralului de nord-vest al Mării Negre şi de la nordul Dunării de Jos.

După cucerirea mongolă izvoarele orientale citează 11 triburi cumane[133], în rîndul cărora înglobaseră însă şi alte neamuri turce aservite hanilor Hoardei de Aur.

Spre mijlocul secolului al Xll-lea reîncepe seria invaziilor cumane în Imperiul bizantin[134]. Cronologia lor exactă comportă încă discuţii. In anul 1148, ca răspuns la atacul cumanilor, Manuel I îi urmăreşte personal la nordul Dunării. Cu acest prilej în mîinile bizantinilor a căzut prizonier unul din comandanţii *barbarilor,* Lazăr (Aa^ocpoţ)[135], al cărui nume este cu totul netipic pentru turanici, ceea ce a determinat pe istorici să-1 considere fie un reprezentant al populaţiei locale supuse cumanilor, fie un nomad creştinat sub influenţa ei[136]. Cîţiva ani mai tîrziu, la începutul celui de-al 6-lea deceniu al secolului al Xll-lea, cumanii repetă incursiunea în imperiu ■— de data aceasta, se pare, cu forţe mai numeroase — reuşind chiar să înfrîngă armata trimisă împotriva lor şi să se întoarcă cu o pradă bogată[137]. O altă invazie a avut loc spre sfîrşitul aceluiaşi deceniu. La sosirea trupelor imperiale turanicii s-au grăbit să se retragă la nordul Dunării[138].

Declanşarea acestor năvăliri în Bizanţ, al căror principal obiectiv era jaful, reflectă întărirea grupului cuman de la nordul Dunării de Jos[139]. Faptul că, la două din aceste atacuri, armatele bizantine, cărora le-a revenit misiunea de a izgoni pe nomazi, au avut în frunte pe însuşi împăratul, iar cu prilejul altei invazii trupele trimise să-i înfrunte au fost nimicite, este de natură să ne sugereze forţa invadatorilor. La sporirea potenţialului militar al cumanilor din ţinuturile extracarpatice nu este exclus să fi contribuit şi colaborarea cu forţele locale, aşa cum indică prezenţa alături de nomazi a căpeteniei numite Lazăr. Totuşi, comparativ cu năvălirile turanicilor din cursul secolului al Xl-lea, cele întreprinse de cumani la mijlocul secolului al Xll-lea nu au avut o amploare atît de mare. Ele au afectat mai mult ţinuturile din preajma Dunării, nedepăşind niciodată lanţul Munţilor Balcani.

încetarea invaziilor în a doua parte a domniei lui Manuel I se datorează probabil atît ripostelor ferme venite din partea Bizanţului, cît şi încheierii unor tratate de pace între Constantinopol şi nomazi. Astfel s-ar explica neutralitatea cumanilor atunci cînd în 1166 armatele lui Leon Vatatzes au străbătut regiunile extracarpatice în drum spre regatul arpadian. Menţionăm, de asemenea, că *sciţii paristrieni* (TCOV *rcapiaipiuiv* Sxu&cov), denumire sub care recunoaştem pe cumani, intraseră ca mercenari în armata imperială, fiind folosiţi în luptele cu sultanatul de Iconium[140].

In afara cronicilor bizantine, cumanii sînt atestaţi în regiunile de la nordul Dunării inferioare şi în izvoare de altă provenienţă. In anul 1159 ei sînt semnalaţi în sudul Moldovei, unde pradă corăbiile pescarilor haliceni de pe Dunăre împreună cu Ivan Rostislavici şi, ulterior, participă alături de berladnici la atacul cnezatului halician[141]. Aproximativ în aceeaşi perioadă, un izvor occidental îi indică pe cumani şi pecenegi între vecinii de la estul şi nordul (!) Pannoniei[142].

După izbucnirea marii revolte a românilor şi bulgarilor din Balcani în anul 1185, cumanii nord-dunăreni au fost mereu solicitaţi să sprijine pe răsculaţi în confruntările cu Bizanţul[143]. Atraşi de posibilitatea de a prăda ţinuturile bogate ale imperiului, ei treceau în mod periodic Dunărea, uneori şi în tovărăşia românilor. După cucerirea Constantinopolului de

cruciaţi, călăreţii cumani au continuat să fie aliaţii de nădejde ai Asij neştilor, luptînd împreună împotriva Imperiului latin[144]. Datorită part] cipărilor active la evenimentele furtunoase din Balcani, o parte din n(mazii din cîmpiile nord-dunărene s-au scurs spre celălalt mal al fii viului. Aceasta nu s-a repercutat asupra capacităţii militare a turanic: lor rămaşi în stingă Dunării. Dimpotrivă, la începutul secolului XHI-lea constatăm o activizare a întreprinderilor războinice ale cuman; lor împotriva vecinilor, activizare care nu este exclus să fie legată d deplasarea spre apus a unor grupuri nomade din stepele nord-pontice. I primele trei decenii ale secolului amintit se intensifică atacurile cuman asupra Haliciului[145], ca şi împotriva Transilvaniei, ceea ce a constitu: una din cauzele aducerii în anul 1211 a cavalerilor teutoni în Ţar Bîrsei[146]. Atunci cînd cornițele Sibiului a fost trimis cu trupele spr Vidin, căpeteniile cumane din Cîmpia munteană n-au consimţit la desfăşurare de forţe străine în teritoriile pe care le dominau din pune de vedere politic[147].

Migrarea spre vest a turanicilor s-a accentuat desigur spre sfîrşiti deceniului ai 2-lea al secolului al XlII-lea, cînd stepele kirkize, aflat la limita răsăriteană a răspîndirii triburilor cumane, au devenit obiectv. campaniilor războinice ale puternicului şah al Horezmului, Muhammad[14'] înfrîngerea lor de armatele horezmiene nu a însemnat decît preludii: evenimentelor cu efecte catastrofale pentru nomazii turanici desfăşurat în anii imediat următori. In 1221, după distrugerea Horezmului, hoardei mongole au trecut din Iran Hfnord de Caucaz, ajungînd apoi în terito riile locuite de alani şi cumani. Reuşind prin diferite promisiuni să dez bine alianța dintre cele două popoare, mongolii le-au învins pe rînc Cu toată regruparea forţelor cumane în stepele Donului şi cu tot spri linul consistent al cnejilor ruşi, care au dat uitării vechea vrăjmăşie, că peteniile mongole Gebe (Jăbă) şi Subiităi au reuşit să le provoace î anul 1223 o grea înfrîngere pe rîuleţul Kalka[149]. Retragerea mongolilor slăbiţi de îndelungata campanie întreprinsă, a amînat cu un deceniu jumătate deznodămîntul ce se profila pentru soarta turanicilor din ste pele Europei Răsăritene.

După gravele insuccese suferite, iniţiativele războinice ale cumanilo din cîmpiile de la nordul Mării Negre şi a Dunării s-au diminuat extren de mult. La aceasta a contribuit nu numai slăbirea potenţialului lor mili tar, ci şi preocuparea de a stabili raporturi bune cu vecinii de la care s< putea spera un ajutor în cazul noilor confruntări cu mongolii. O urmări firească a acestor stări de lucru este şi receptivitatea unor grupuri cu-mane la propaganda catolică, concretizată între altele prin crearea îr zona curburii Carpaţilor a episcopiei cumanilor, aflată sub patronaju Scaunului papal şi al Coroanei arpadiene.

Marea invazie mongolă din 1236—1242 a pus capăt supremaţie: politice şi militare a neamurilor nomade turce în spaţiul extracarpatic Pătrunderea mongolilor a declanşat exodul spre vest a unei însemnat* părţi a cumanilor. Intrucît regiunile extracarpatice erau mult mai ex puse invaziei, cumanii au trecut în masă în Ungaria şi Peninsula Bal câni că.

Un alt popor de origine turcă care a ajuns temporar în ţinuturile carpato-dunărene au fost *berendeii.* Menţionarea lor în izvoare aproape întotdeauna alături de alte triburi turce, precum şi analiza puţinelor antroponimice păstrate de la ei, pune în afară de îndoială obîrşia turanică a berendeilor[150]. Apariţia lor în Europa a rămas pînă în prezent enigmatică S-a emis ipoteza că ej. s-au dezvoltat în mijlocul celorlalte comunităţi turce, de care s-au desprins ca trib aparte mai tîrziu[1-51]. Numele *Berendi* purtat ds unul din uzii aflaţi în anul 1097 în slujba cneazului kievian ar putea reprezenta un indiciu că berendeii au fost la un moment dat cuprinşi în uniunea de triburi a uzilor[152]. O concluzie precisa în acest sens este greu de formulat, căci întotdeauna berendeii sînt prezentaţi în izvoare ca un trib diferenţiat de celelalte triburi turce. Nu ar fi deloc exclus ca ei să fi migrat în secolul al Xl-lea spre Europa Răsăriteană din Asia Centrală, unde, fiind probabil desemnaţi prin-tr-un alt nume, nu li s-au putut depista urmele.

Pentru prima dată izvoarele menţionează pe berendei în anul 1097, în tovărăşia pecenegilor şi uzilor, la periferia statelor ruseşti[153]. Ei se aşezaseră acolo cu acordul cnejilor ruşi, interesaţi să protejeze propriile state de cumani cu ajutorul altor nomazi. începînd de la mijlocul secolului al XH-lea atestările documentare privind acţiunile berendeilor din slujba Rusiei se înmulţesc substanţial, ceea ce reprezintă o dovadă a întăririi lor. Luîndu-se în consideraţie faptul că în letopiseţe numărul menţiunilor asupra berendeilor depăşeşte pe acelea referitoare la uzi şi pecenegi, s-a considerat că ei constituiau în cea de-a doua jumătate a secolului al XH-lea cel mai puternic trib din uniunea tichiilor negre[154]. Berendeii s-au aşezat îndeosebi în cnezatele de Kiev, Halici şi Rostov-Suzdal, făcîndu-şi marcată prezenţa şi prin urme în toponimie[135].

Studiul toponimiei şi al onomasticii medievale face dovada pătrunderii berendeilor şi mai spre vest, în Ungaria, Slovacia[156], Bulgaria[137], precum şi în aproape toate regiunile carpato-dunărene (Moldova, Muntenia[158], Transilvania[159], Maramureş[160]). Un sat cu numele Berindeeşti, situat în apropiere de Roman, este menţionat pentru prima dată într-un act emis de cancelaria moldovenească în anul 1453[161], în vreme ce documente de aceeaşi provenienţă amintesc în mai multe rînduri între 1435 şi 1442 un stolnic cu numele Berindei[162]. Alte nume asemănătoare de localităţi rurale şi de persoane se întîlnesc în actele oficiale de mai tîrziu[103].

Izvoarele istorico-literare nu pomenesc prezenţa berendeilor în afara cnezatelor ruseşti decît o singură dată, şi anume în anul 1139, cînd, potrivit Cronicii de la mănăstirea Sf. Ipatie, în sprijinul cneazului Iaropolk Vladimirovici de la Kiev, aflat în conflict cu Vsevolod Olgovici, ar fi venit 30 000 de berendei trimişi de regele Ungariei[164]. într-un alt izvor, numărul berendeilor din cadrul armatei adunate -de Iaropolk este fixat la numai o mie şi nu se mai specifică de unde au venit[165]. Ţinînd cont că în anul 1121 marele cneaz Vladimir îi alungase din statul său[160] şi că în răstimpul dintre 1121 şi 1139 cronicile ruseşti nu mai fac nici o referire la ei, este posibil ca berendeii să fi părăsit vremelnic sudul Rusiei[167] pentru a se îndrepta spre ţinuturile extracarpatice şi spre regatul arpadian, mai ales că în stepele nord-pontice nu se puteau stabili din cauza cuma-

nilor. De asemenea, infiltrarea lor spre regiunile amintite a putut sâ aibă loc şi odată cu pătrunderea spre vest a altor triburi turanice. Faptul că migraţia berendeilor n-a fost înregistrată documentar arată că ea s-a produs fie în grupuri mici, fie la remorca unor populaţii turce mai numeroase şi puternice, de care nu se deosebeau prea mult în privinţa trăsăturilor somatice şi de port.

Pe lîngă triburile turanice nomade, în ţinuturile carpato-dunărene s-au infiltrat şi alte grupuri izolate de turanici, care în regiunile lor de origine duceau o viaţă seminomadă sau chiar erau pe cale de a se seden-tariza. Dintre aceste grupuri menţionăm pe bulgarii răsăriteni şi pe chazari.

In afara bulgarilor de pe Volga şi a celor stabiliţi în Peninsula Balcanică sub conducerea lui Asparuh, alte triburi bulgare locuiau în nordul Mării Negre. La mijlocul secolului al X-lea, ele erau cunoscute sub numele de „bulgari negri"[568]. Despre aşa-numiţii *ismaeliţi,* a căror prezenţă în statTri~aîpă3ian este semnalată în mai multe rînduri în cursul primelor secole ale mileniului al II-lea[169], deţinem informaţia că veniseră din ţara bulgarilor în a doua jumătate a secolului al X-lea: *de terra Bular venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine Hismahelitarum*[1'10]. Denumirea de ismaeliţi — dar nu numai aceasta — desemna însă şi alte populaţii răsăritene stabilite în Ungaria, îndeosebi pe cele ce adoptaseră islamismul[171]. în drum spre regatul ungar, grupurile de bulgari răsăriteni şi de altă naţionalitate au trecut desigur şi prin regiunile est-carpatice. S-a considerat că anumite materiale descoperite în necropolele de la Hansca par să indice că unele morminte au aparţinut acestor bulgari[172]. Prezenţa lor este atestată documentar la începutul secolului al XlV-lea şi la Cetatea Albă[173].

După dezmembrarea statului lor, unele grupuri chazare s-au împrăştiat spre vest. Un detaşament chazar intrat în serviciul cnejilor ruşi este menţionat în vecinătatea nordică a Moldovei, cu prilejul invadării Wolhyniei de cumani în anul 1106[174]. Cete chazare însoţiseră pe pecenegi în regiunile dunărene, după cum indică numele de *Kazar,* purtat de o căpetenie pecenegă care atacase Ungaria din nordul Peninsulei Balcanice spre sfîrşitul celui de-al treilea sfert al secolului al XI-lea[175]. Anterior, kabarii (xa(3apoi),trib desprins din cadrul confederaţiei chazare, participaseră alături de unguri la cucerirea Pannoniei[176]. Ei sînt consideraţi de cei mai autorizaţi specialişti ca strămoşi ai secuilor[177]. Nu este exclus ca anumite antroponimice şi toponime medievale din Moldova să derive de la numele chazarilor. Avem în vedere în acest sens antroponimul Co-zar, semnalat într-un document din anul 1443[178], precum şi numele satelor dispărute Cozarăuţi (Cozareuţi) de pe rîul Răut (probabil lîngă Mas-căuţi, raionul Dubăsari), atestat documentar în 1436 şi 1439[179], şi Cozareuţi, identic desigur cu Cozăreştii (probabil lîngă Terebca, raionul Edi-niţa, R. S. S. Moldovenească), menţionate în acte interne din 1431 şi, respectiv, din 1479[180]. Adoptarea numelui localităţilor s-a făcut după toate aparenţele nu direct de la etnonim — căci atunci ele ar fi trebuit să se numească Cozari, aşa cum s-a întîmplat cu Sîrbi, Ruşi, Jidovi, Nemţeni etc. — ci prin intermediul unui antroponimic.

C. SOCIETATEA NOMADA ŞI RELAŢIILE SALE CU POPULAŢIA ROMÂNEASCA

Prezenţa triburilor vechi turce în spaţiul est-carpatic este atestată si de descoperirile arheologice. Aceste descoperiri constau în cea mai mare parte din complexele funerare, situaţie identică cu cea din stepele meridionale ale Europei Răsăritene, unde au fost identificate peste o mie de morminte din secolele X—XIV puse pe seama triburilor nomade de neam turc[181]. Aşa cum indică unele izvoare, populaţiile nomade turanice nu dispuneau decît rareori de aşezări stabile, locuind îndeosebi în căruţe şi în corturi[182], ale căror urme arheologice nu pot fi surprinse, ceea ce face ca imaginea asupra turanicilor nomazi mijlocită de descoperiri să rămînă unilaterală.

Din datele aflate la dispoziţia noastră, de pe teritoriul Moldovei provine un număr de peste 60 de morminte care se pot atribui triburilor nomade turanice, descoperite în 36 puncte diferite: Bereşti (2 morminte)[183] (fig. 27/1, 6), Moscu[184] (fig. 27/8 a—b), Umbrăreşti (jud. Galaţi), Bîrlad—Moara lui^Chicoş, Bîrlad—Parc[185], Griviţa[186], Pogoneşti[tS7] (jud. Vaslui), Grozeşti[188], Holboca (2)[189], Probota[190] (fig. 27/5, 6) (jud. Iaşi), Todireni (2)[191] (fig. 27/2—4) (jud. Botoşani), Părteştii de Jos[192] (jud. Suceava), Selişte (3)[193] (fig. 31/5—6) (raionul Orhei), Grădiştea[19*] (raionul Cimişlia), Zărneşti (3)[195] (raionul Cahul), Copanca[196] (raionul Slobozia), Olăneşti (2)[197], Tudora (= Tudorovo)[198] (raionul Suvorov), Etulia (4)[109] (raionul Vulcăneşti), Costeşti (2) (raionul Răşcani), Corpaci (2), Cuconeştii Vechi, Hancăuţi (raionul Ediniţa), Gura Bîcului (raionul Anenii Noi = Novoanensk), Mîndreşti (raionul Teleneşti), Taraelia[200], Bălăbăni (2) (raionul Ciadîr-Lunga), Căuşani (raionul Căuşani)[201] (R. S. S. Moldovenească), Budachi (= Primorskoe)[202], Şabalat (= Sadovoe)[203] (fig. 31/3—4, 7) (raionul Belgorod-Dnestrovsk), Fridensfeld (= Mirnopole) (2)[204] (fig. 28—29), Sărata (IO—?)[205] (raionul Sărata), Pavlovca (4)[206] (fig. 30; 31/1—2) (raionul Arciz), Primorskoe[207] (raionul Chilia), Suvorovo[208]- (raionul Izmail) şi Tuzla[200] (raionul Tatarbunar) (regiunea Odessa, R. S. S. Ucraineană). *

Foarte multe din aceste complexe funerare provin din cercetăriJntimplătoare, astfel că nu au fost consemnate cu precizie condiţiile de descoperire şi nici nu s-a recuperat întregul inventar; o altă parte din morminte, îndeosebi cele reperate mai demult, au fost publicate necorespunzător, fără indicarea datelor din care să rezulte ritualul funerar Şi fără ilustraţia adecvată; în fine, alte morminte sînt încă inedite. Această situaţie îşi pune amprenta în mod negativ asupra posibilităţilor de datare şi atribuire etnică a materialelor descoperite. Pe de altă parte, chiar şi în cazul unor morminte cercetate şi publicate corect persistă anumite îndoieli în ceea ce priveşte apartenenţa acestora, fapt ce se datorează atît diversităţii practicilor rituale atestate în cadrul aceluiaşi grup etnic, cît şi împrejurării că în decursul migraţiei lor triburile nomacie se amestecau între ele, cele mai mari şi puternice obligînd pa cele mai mici să li se asocieze în expediţii.

Cu toate acestea, studierea comparativă a trăsăturilor de rit şi inentar funerar ne permite să încercăm încadrarea cronologică şi atri-

buirea complexelor funerare ale nomazilor turci. Cel mai timpuriu dintre acestea pare a fi cel de la Grozeşti, care conţine unele piese de harnaşament cu analogii în necropolele culturii Saltovo-Maiaţk. Mormintele de la Bereşti, Todireni şi Tuzla se datează în secolele X—XI, corespunzătoare perioadei de pătrundere a pecenegilor în spaţiul est-carpatic. Unei etape mai tîrzii, şi anume secolelor XI—XII, îi aparţin unele din mormintele identificate la Bîrlad—Moara lui Chicoş, Fridensfeld (= Mirnopole), Griviţa, Umbrăreşti, Copanca, Grădiştea, Pavlovca şi Sărata, care cuprindeau în inventarul lor funerar zăbale fără curbură dintr-o singură vergea. Acest tip de zăbale, chiar dacă apare uneori şi în morminte ce se pot atribui cumanilor[210], este caracteristic în primul rînd pentru complexele funerare ale pecenegilor[211]. Edificatoare pentru circulaţia acestor piese de harnaşament este datarea exemplarelor descoperite pe teritoriul vechii Rusii: din cele 32 de piese identificate, 28 se datează în secolele X—XI, două în secolul al XI-lea şi tot două în secolele XII—XIII[212]. Avînd în vedere aceste date, ca şi alte considerente, atribuirea mormintelor cu zăbală fără curbură din spaţiul extracarpatic numai cumanilor[213] nu se poate admite. Dimpotrivă, cea mai mare parte a lor au aparţinut triburilor pecenege. Trăsăturile de ritual şi inventar funerar ale mormintelor de la Holboca, Moscu, Selişte, Suvorovo, Şabalat (= Sadovoe) şi a unuia clin mormintele de la Fridensfeld (== Nirnopole) justifică datarea lor în secolele XII—XIII, ceea ce îndreptăţeşte includerea lor între antichităţile cumane. Morminte tumulara se întîlnesc şi după marea invazie din 1241—1242, ceea ce confirmă faptul că populaţia cumană nu a fost cu totul exterminată de mongoli: între acestea se numără şi cel de la Părtestii de Jos, de pe apa Soloneţului, a cărei poziţie cronologică se poate stabili cu destulă exactitate, graţie monedei din vremea lui Tolă Buga (1287—1291) din cuprinsul inventarului său. Precizăm că în multe cazuri încadrarea cronologică şi etnică a complexelor funerare turanice încercată mai sus poartă amprenta provizoratului, ea urmînd a fi confirmată sau reformulată cînd nivelul arheologiei parioadei tîrzii a migraţiilor se va situa pe o treaptă calitativ superioară.

Cartarea mormintelor nomazilor turci indică gruparea acestora în extremitatea sudică a Moldovei, zonă corespunzînd cu ţinuturile de şes din preajma Dunării, aflate în prelungirea stepelor euroasiatice şi asemănătoare cu ele în privinţa reliefului, climei şi vegetaţiei. O situaţie identică se constată şi în Muntenia, unde mormintele turanicilor ■sînt masate în Cîmpia Bărăganului[214]. Complexele funerare din partea centrală şi nordicăT Moldovei, al căror număr este cu mult mai restrîns, se află în vecinătatea unor cursuri de apă, de-a lungul cărora crescătorii de vite nomazi porneau în căutare de zone cu vegetaţie bogată. Aşa cum indică răspîndirea mormintelor, neamurile turanice nomade ocoleau ţinuturile deluroase sau cele acoperite de păduri întinse. Semnificativ este faptul că nu se cunoaşte nici un mormîiit turanic în regiunea de la vest de Şiret din perioada anterioară marii invazii mongole. în ceea ce priveşte mormîntul de la Părtestii de Jos, datat într-o perioadă cînd triburile turce pierduseră suprematia politică în spaţiul nord-pontic, acesta a aparţinut după părerea noastră unui cuman provenind fie din grupul celor fugiţi din Ungaria în urma reprimării răscoalei lor de către Ladislau IV, fie dintr-un grup refugiat în regiunile cu populaţie predominant românească de teama mongolilor.

Necropolele triburilor turce din ţinuturile extracarpatice se remarcă prin numărul foarte redus al mormintelor. In afară de Sărata, unde au fost semnalate vreo zece morminte şi a unor localităţi de unde provin între două şi patru complexe funerare, în celelalte puncte amintite s-a identificat doar cîte un singur mormînt. Aceasta arată că nomazii se deplasau în grupuri puţin numeroase şi că îşi fixau sălaşele în anumite zone numai pe durată scurtă[213].

Una din caracteristicile ritului de înmormîntare al turanicilor constă în folosirea mormintelor tumulare. Ridicarea movilelor în scopuri funerare de către cumani este atestată şi de izvoarele scrise. în afara movilelor construite special, erau folosite şi movilele ridicate anterior de alte triburi de stepă sau promontoriile cu aspect tumular. Fiind populaţii la care, prin specificul vieţii lor, caii jucau un rol foarte important, la înhumarea celui decedat turcii practicau sacrificarea unor astfel de animale şi depunerea lor rituală alături de fostul stăpîn. Practică sacrificării cailor ca şi înmormîntările tumulare au reprezentat o trăsătură specifică nu numai pentru triburile de neam turcie, ci şi pentru cele de origine iraniană, care au deţinut anterior stepele euroasiatice[216]. Inventarul mormintelor turanice constă din piese vestimentare, podoabe, arrrie, piese de harnaşament, vase etc. Existenţa unor morminte cu inventar bogat, conţinînd piese clin aur sau argint, sugerează structurarea socială din sinul comunităţilor nomade.

In legătură cu prezenţa triburilor turanice în regiunile est-carpatice ar putea fi pusă eventual şi statuia de piatră reprezentînd un bărbat matur, descoperită la Năduşită (= Gribovo, raionul Drochia, R. S. S. Moldovenească)[217]. Deşî caracteristicile sale tipologice o apropie îndeosebi de piesele similare din Asia Centrală din secolele VI—VIII[218] şi în mai mică măsură de cele din stepele nord-pontice din primul sfert al mileniului al II-lea[219], raporturile genetice cu acestea din urmă par mai fireşti. Pînă în prezent în Europa Răsăriteană sînt cunoscute peste o mie de statui antropomorfe din piatră, ele fiind asemănătoare într-o anumită privinţă celor din perioada scitică. Potrivit mărturiei lui Wilhelm de Rubruck, astfel de statui erau aşezate în vîrful movilelor funerare ale cumanilor[220], informaţie confirmată şi de cercetările arheologice[221].

In decursul îndelungatei perioade în care triburile .nomade turcice au sălăşluit în cîmpiile nord-dunărene, ele au intrat în contact cu populaţia locală. Formele acestor contacte au fost desigur diverse, dar reconstituirea lor întîmpină mari dificultăţi prin faptul că nu sînt oglindite deloc sau numai cu totul tangenţial în izvoarele scrise.

Pătrunderea călăreţilor nomazi în ţinuturile de la nordul Dunării inferioare a provocat cu siguranţă mari perturbaţii în evoluţia normală a societăţii româneşti. Caracterul prădalnic al migraţiei turanicilor este reliefat elocvent de toate cronicile contemporane şi nu avem motive să credem că atitudinea pecenegilor sau cumanilor faţă de români a fost alta decît faţă de locuitorii Rusiei sau ai Imperiului bizantin. Contradicţiile cu triburile turcice îşi aveau obîrşia în deosebirile dintre sistemul economic al nomazilor şi acela al populaţiei locale din spaţiul carpato-dunărean. Principala ocupaţie a turanicilor — păstoritul nomad de stepă — conturase anumite trăsături specifice modului lor de trai, bazat Pe deplasarea continuă în funcţie de anotimp, împreună cu familiile

şi turmele lor. Această îndeletnicire era îmbinată cu expediţiile de pradă împotriva populaţiilor agricole sedentare, care aveau menirea de a le procura periodic bunuri suplimentare. Caracterul războinic al societăţii nomade era impus, de asemenea, de necesitatea de apărare împotriva triburilor rivale şi de dorinţa de lărgire a perimetrului zonei de păşunat[222]. Intrucît cîmpiile din preajma Dunării şi Nistrului erau din cele mai adecvate păstoritului nomad, interesul turanicilor s-a concentrat asupra acestor regiuni, de unde au încercat să înlăture comunităţile băştinaşe. Edificatoare pentru rezultatul confruntărilor cu nomazii este reducerea aşezărilor localnicilor din Bugeac şi Bărăgan, îndeosebi începînd din prima jumătate a secolului al Xl-lea, pentru ca în secolele XII—XIII ele să devină foarte rare, în urma retragerii comunităţilor autohtone spre ţinuturile unde condiţiile de relief şi vegetaţie ofereau posibilităţi de apărare naturală. Prin pătrunderea turanicilor şi ulterior a mongolilor, întinse ţinuturi au fost dezafectate vreme îndelungată circuitului agricol, iar stepa Bărăganului şi Bugeacului a rămas pînă în epoca modernă cu o densitate redusă a populaţiei[223].

Pe de altă parte, este posibil ca populaţia care locuia în zonele de contact cu teritoriile unde salăşluiau nomazii să fi fost supusă unor prestaţii tributare[224]. Deşi date concrete privind aceste prestaţii lipsesc, se poate presupune că ele constau din dări în produse vegetale şi animale. Aceste dări nu puteau avea un caracter permanent, căci triburile turcice îşi schimbau deseori locurile de staţionare.

Relaţiile dintre localnici şi migratori nu au fost întotdeauna de natură războinică. Au existat perioade în care a fost posibilă stabilirea unor legături de schimb. Cu toate că sistemul economic al societăţii caracterizate prin nomadism ecvestru se baza pe o specializare unilaterală, orientată în sfera păstoritului, turanicii aveau şi preocupări meşteşugăreşti, realizările lor în privinţa producerii armelor şi a pieselor de harnaşament din fier şi corn sau a obiectelor de podoabă din aur şi bronz fiind remarcabile. Angajarea schimburilor de produse între anumite populaţii din Europa Răsăriteană, pe de o parte, şi pecenegi[225] şi cumani[226], pe de altă parte, a fost dealtfel atestată în izvoarele contemporane. Existenţa unor asemenea legături cu populaţia locală din regiunile est-carpatice este dovedită de prezenţa izolată a obiectelor de factură turcică sau imitate după prototipuri ale acestora în cîteva aşezări de tip Dridu. Dintre aceste obiecte amintim piesele de harnaşament (o zăbală şi o psalie), armele (vârfuri de săgeţi din fier şi corn), obiectele de podoabă (o aplică şî~rm- pandantiv) şi un vas, descoperite la Hlincea—Iaşi (jud. Iaşi), Dodeşti, Murgeni, Simila (jud. Vaslui), Hansca (raionul Kotovsk), Lucaşovca şi Petruha—Orhei (raionul Orhei, R. S. S. Moldovenească)[227]. Numărul redus al acestor piese arată că schimbul de produse cu localnicii nu aveau un caracter permanent. Aşa cum se observă, aşezările în care s-au semnalat obiectele de producţie turanică ori imitate după ele se aflau în apropierea zonelor de contact cu migratorii.

Cu toată perioada îndelungată a staţionării neamurilor turcice în ţinuturile extracarpatice, acestea au locuit aproape tot timpul separat de români. Deosebirile radicale între sistemul economico-social, precum şi cele etnice şi de cult, împiedicau fuziunea şi chiar apropierea între localnici şi nomazi, deşi ei ocupau teritorii învecinate. In sînul socie-

tatii nomade nu se conturaseră premisele adoptării pe scară largă a vieţii sedentare, chiar dacă pe alocuri au fost semnalate forme izolate de viaţă agricolă. Cazurile de sedentarizare şi creştinare a turanicilor nomazi se datorau în mare parte unor factori externi, fiind urmarea alungării lor din zonele cu păşuni bogate de către triburile rivale şi refugierea pe teritoriul statelor feudale învecinate. Dacă în rîndul nomazilor din regiunile nord-dunărene ar fi apărut forme de viaţă sedentară înainte de invazia mongolă, ele ar fi trebuit să fie înregistrate de monumentele arheologice, cum s-a întîmplat în Cîmpia Pannonică cu descoperirile din secolele XIII—XIV[228].

Natura raporturilor între români şi turanici s-a modificat în secolul al XlII-lea, cînd echilibrul de forţe se schimbă treptat în defavoarea nomazilor. Cumanii au trebuit să accepte formele economico-sociale ale localnicilor şi să colaboreze cu ei pe plan militar împotriva duşmanilor comuni. Simbioza cu cumanii a avut ca nucleu principal cristalizările politice autohtone, la fel cum s-a petrecut şi în Peninsula Balcanică[229]. Grupurile nomade rămase în regiunile extracarpatice după 1241—1242, dealtfel puţin numeroase, au fost absorbite cu timpul de fondul local, această integrare contribuind la consolidarea clasei dominante româneşti. Nu este întîmplător faptul că vechea onomastică boierească conţinea elemente turcice, îndeosebi în Ţara Românească[230]. In acelaşi timp, o parte din cumani aveau să ajungă să fie aserviţi, aşa cum dovedeşte numele de *Coman* dat uneori robilor ţigani în actele cancelariei moldoveneşti în secolul al XV-lea[231].

Contactele îndelungate cu triburile turcice şi-au lăsat amprenta şi în toponimia şi hidronimia Moldovei. Numele de rîuri purtînd sufixul *-lui* şi *-ui (Bahluî, Călmăţui, Covurlui, Cugurlui, Cuhului, Derehlui, Sahalui, Suhului, Turlui, Vaslui)* — sufix care în Asia Centrală şi Siberia Occidentală avea sensul de *rîu, vale* — au fost considerate de origine pecenego-cumană[232]. Aceeaşi origine a fost atribuită hidronimelor *Bîr-lad, Tecuci*[233]*, Căinar, Ciucur, Ciulac, Cula, Delea*[23i] etc. Toponimele *Coman, Comanăuţi, Comăneşti, Berindeeşti* etc. amintesc şi ele de triburile turanice care au sălăşluit în regiunile extracarpatice[235]. Faptul că o parte din localităţile cu aceste nume se află în zona subcarpatică sau în imediata ei apropiere şi nu în regiunile unde se grupează complexele funerare turcice, dovedeşte fie că adoptarea respectivelor toponime datează **dintr-o** perioadă mai tîrzie, desigur posterioară invaziei mongole, cînd cete turanice şi-au căutat refugiul în ţinuturi mai ferite, fie că ele derivă de la antroponimice. O parte din toponimele menţionate este posibil să fi fost aduse de populaţia venită de pe versanţii apuseni ai Carpaţilor, unde de asemenea sînt cunoscute localităţi care amintesc de grupurile turanice sedentarizate. Legăturilor cu neamurile vechi turce li se datorează adoptarea în limba română şi a unor cuvinte de uz comun. Dintre acestea specialiştii menţionează: *beci, duşman, olat, toi*[23r]\ *bărăgan*[231]*, curgan (gorgan)*[238]*, odaie, cioban*[239]*, 'b'uzdugan*[2^] şi numeroase altele, a căror origine este mai puţin clarificată[241], date fiind dificultăţile de diferenţiere ale lexicului pecenego-cuman de acela al mongolilor tur-cizaţi şi al turcilor osmanlîi — de la care au fost de asemenea preluaţi m Limba română numeroşi termeni — precum şi faptului câ nu se păstrează texte vechi româneşti din perioada migraţiei turanicilor nomazi.

D. BERLADNICII ŞI BRODNICII

In secolele XII—XIII izvoarele consemnează prezenţa vremelnică pe teritoriul Moldovei a berladnicilor şi brodnicilor, fără însă să ofere vreo specificare în ceea ce priveşte originea lor.

Berladnicii sînt menţionaţi în literatura istorică medievală numai cu două prilejuri. în anul 1159, 6000 de berladnici împreună cu o ceată de cumani au intrat în serviciul lui Ivan Rostislavici, poreclit Berladnic, care pregătea o expediţie menită să-1 înlăture pe Iaroslav Osmonîsli de pe tronul cnezatului de Halici. Din ţinuturile dunărene Ivan şi aliaţii săi s-au îndreptat spre nord, străbătînd longitudinal Moldova, pînă au ajuns la Kucelmin şi Uşiţa, localităţi aflate la hotarele sudice ale statului halician. în faţa ripostei lui Iaroslav, armata lui Ivan Rostislavici s-a risipit, iar pretendentul la tron şi-a căutat refugiul în cnezatul kievian[242].

Un an mai tîrziu, in 1160, berladnicii sînt menţionaţi în apropierea gurilor Niprului cu prilejul atacării Oleşiei, important punct strategic şi comercial aflat în dependenţa cnejilor kievieni. Reacţia cneazului Rostislav a fost promptă, berladnicii fiind urmăriţi de detaşamentul condus de Gheorghe Nesterovici şi Iakun şi înfrînţi lîngă Dţin[243]. Identificarea acestei localităţi cu Vicina[244] sau Măcinul[243] este cu totul ■neconvingătoare. Urmărirea berladnicilor de-a lungul sutelor de kilometri ce despart Kievul de gurile Dunării era nerealizabilă în condiţiile dominaţiei triburilor cumane în Deşt-i Kîpciak. De asemenea, este greu de admis că teritoriile incluse în Imperiul bizantin puteau să devină cadrul de desfăşurare al confruntărilor dintre populaţii care nici măcar nu locuiau în cuprinsul graniţelor sale, ignorîndu-se autorităţile provinciei Paristrion. în ceea ce ne priveşte, considerăm că Dţinul trebuie căutat undeva în apropiere de Oleşia, deci lîngă punctul de vărsare a Niprului în Marea Neagră.

Cei mai mulţi istorici admit o legătură între numele berladnicilor şi acela al pretendentului halician Ivan Rostislavici zis Berladnic, precum şi cu cel al localităţii Berlad. Aceasta din urmă este menţionată în primele trei secole ale mileniului al II-lea numai o singură dată, şi anume în anul 1174, într-un pasaj al unor cronici ruseşti, unde sînt relatate divergenţele cneazului Andrei Iurievici Bogoliubski cu fraţii Rostislavici. Ca urmare a acestor neînţelegeri, Rostislavicii au fost expulzaţi de pe domeniile lor: lui Ruric i s-a transmis să plece la Smolensk, iar lui David la Berlad, specificîndu-se că în *ţara rusă* nu i se va permite să rămînă[246]. Cu puţine excepţii[247], specialiştii au identificat Berladul cronicii ruse cu oraşul moldovenesc Bîrlad, considerîndu-1 fie un punct avansat al statului halician[248], fie centrul unei formaţiuni politice — „cnezatul'[1], „principatul" sau „statul berladnicilor" — din partea meridională a Moldovei[249]. Precizăm însă că săpăturile metodice şi ocazionale efectuate în perimetrul actual al oraşului Bîrlad şi în împrejurimi nu au avut ca rezultat descoperirea unei reşedinţe cneziale şi nici a materialelor specifice aşezărilor vechi-ruseşti. Dimpotrivă, în şesul rîului Bîrlad din împrejurimile oraşului nu au fost depistate pentru secolele XII—XIII decît movile funerare ale triburilor turanice, iar în zonele colinare din

apropiere s-au semnalat aşezări de tip rural aparţinînd culturii Răducăneni. Aşa cum am arătat anterior, izvoarele scrise şi arheologice exclud existenţa în secolul al XH-lea a unui centru subordonat cnezatului de Halici în sudul Moldovei.

Specificarea din cronică că Berladul nu era situat în cuprinsul *ţării ruse* a fost considerată un argument în favoarea părerii că acest centru se afla în afara teritoriilor ruseşti. Semnificaţia reală pe care sensul restrîns al noţiunii de *ţară rusă (Pycctcax 3eMAa)* îl avea la începutul mileniului al II-lea contravine însă opiniei menţionate. După cum s-a precizat, prin această noţiune se desemna numai vechiul nucleu al statului kievian, înglobînd ţinutul Kievului, Cernigovului, Pereiaslavlului si Novgorod-Severskului, fără ca ea să includă celelalte regiuni şi centre ruseşti, ca Haliciul, Novgorodul, Poloţkul, Rostovul, Smolenskul, Suzdalul, Vladimirul etc.[250]. Prin urmare, nu există nici un argument care să se 'opună situării Berladului într-unui din cnezatele ruseşti.

In ceea ce priveşte constituirea aşa-zisei formaţiuni statale a berladnicilor în sudul Moldovei, aceasta rămîne o ipoteză neconfirmată. Prezenţa efemeră a unei populaţii într-o anumită regiune nu presupune implicit crearea de către aceasta a unui organism statal. De asemenea, nu există nici un arguVnent plauzibil pentru a considera pe berladnici ca români, căci este greu de imaginat ca o populaţie sedentară să fie semnalată într-un an la nordul Dunării de Jos, acţionînd împreună cu cumanii, pentru ca în anul următor să ajungă cu incursiunile de pradă tocmai la Nipru. Ipostazele în care berladnicii sînt prezentaţi în cronici sugerează mai curînd apartenenţa lor la grupul populaţiilor nomade sau seminomade. Or, aceste populaţii se aflau la un nivel social-politic care nu le permitea să treacă la organizarea unei vieţi statale. Pe de altă parte, descoperirile arheologice corespunzătoare secolelor XI—XIII nu lasă să se întrevadă vreo diferenţiere tipologică sau cantitativă a materialelor recuperate în zona Berladului care să le individualizeze faţă de acelea din ţinuturile din centrul şi sudul Moldovei.

In prima jumătate a secolului al XlII-lea diplomele papale şi un gureşti semnalează populaţia brodnicilor în aceleaşi regiuni din sudul Moldovei, unde în anul 115& fuseseră menţionaţi berladnicii. într-un act emis în 1222 de Andrei II, confirmat în acelaşi an de papa Honoriu III, se preciza că teritoriile acordate Ordinului teutonic ajungeau „pînă la hotarele brodnicilor" *(ad terminos Prodnicorum)*[251]. In anul 1227, un document emis în cancelaria pontificală, al cărui conţinut era repetat aproape întocmai de un altul datînd din 1231, menţiona *Cumania et Brodnic terra illa vicina* ca teritorii unde arhiepiscopul de Strigoniu fusese împuternicit ca legat apostolic[252]. O parte a acestor teritorii fuseseră incluse în cadrul episcopiei cumanilor. învecinarea brodnicilor cu regatul ungar şi cu cumanii este reconfirmată în anul 1250 de scrisoarea lui Bela IV către Inocenţiu IV, unde se arată că la îasantul Ungariei trăiau rutenii, cumanii şi brodnicii şi că înainte de invazia mongolă Rusia, Cumania, Brodnic şi Bulgaria fuseseră supuse „m mare parte" regatului său[253].

. conţiriutul acestor date reiese clar că grupuri ale brodnicilor ae stabiliseră în sudul Moldovei. Pătrunderea lor spre regiunile est-car-

patice avusese loc, se pare, încă în ultima parte a secolului al XH-lea. In acest sens elocventă este menţionarea într-un discurs atribuit lui Nicetas Choniates a *bordonilor,* o ramură a *taurosciților (oi* ex Bop-S6VT]C ... xâiTaupoc7xoQxSv'a7uo(7TOx8e<;), în legătură cu ajutorul dat de aceş-tia şi de sciți (Sxu&ai) vlahilor şi bulgarilor, la scurtă vreme după declanşarea răscoalei antibizantine în anul 1185[234]. Aşa cum au căzut de acord majoritatea specialiştilor, bordonii ar reprezenta numele deformat al brodnicilor, în vreme ce denumirea de sciți ar fi fost aplicată cumanilor[255].

Brodnicii (BP«AHHMH, KPO^HHKH, EPOAHHHH, BpoHHHK'h) sînt amintiți şi în cronicile ruseşti în legătură cu diferite evenimente din Europa Răsăriteană. In anul 1147[256] (după alte letopiseţe în 1146)[257], precum şi în 1216[258], se aflau în serviciul cneazului de Suzdal, care îi folosea în războaiele cu ceilalţi principi ruşi. în lupta de la Kalka (1223), brodnicii în frunte cu voievodul lor Ploscînea au trecut de partea mongolilor, trădîndu-1 pe cneazul kievian Mstislav[259]. După această bătălie brodnicii nu mai sînt menţionaţi în cnezatele ruseşti, de unde au trebuit probabil să plece spre regiunile est-carpatice datorită discreditării lor în urma acţiunii reprobabile de la Kalka.

Problema originii etnice a brodnicilor a fost şi rămîne încă extrem de controversată. Ei au fost considerați slavi seminomazi de felul cazacilor de mai tîrziu[260], români[261], cerkesi[262], obezi sau kasogi[2KI], ber-ladnici[264], pecenegi[265], be'rendei[266], abodriți sau predenecenți[267], chazari amestecaţi cu ruşi[268], o populaţie mixtă compusă din elemente slave, româneşti şi turce[269] sau numai slave şi româneşti[270] etc. Aceste ipoteze în legătură cu identificarea brodnicilor se bazează în general pe argumente neperemptorii şi sînt greu de acceptat. Utilizarea informaţiei letopiseţelor, din care se deduce că voievodul Ploscînea ar fi fost creştin, în încercarea de determinare etnică a brodnicilor nu este de prea mare ajutor în acest sens, avînd în vedere că religia creştină fusese adoptată de foarte multe popoare din răsăritul Europei, inclusiv de unele triburi seminomade.

Emiterea părerii că brodnicii ar fi români se datoreşte îndeosebi unei transcrieri eronate făcute de editori textului bulei papale din 1222, unde se confirmă donaţiile lui Andrei II către teutoni. In bula amintită, în loc de *ad terminos Prodnicorum,* cum apare şi în actul regelui Andrei II din acelaşi an, ale cărui pasaje le reproduce întocmai, s-a inserat — în mod greşit însă — ad *terminos Blacorum[211],* ceea ce, potrivit unor interpretări, însemna echivalenţa între etnonimele în discuţie. Deşi inadvertenţa de transcriere a fost remediată în alte ediţii de documente[272], ipoteza similitudinii brodnicilor cu românii nu a fost părăsită, ignorîndu-se faptul că în cele două acte din anul 1222 este amintită şi *terra Blacorum.* Desemnarea unui popor prin două nume diferite în cadrul aceluiaşi document ar fi fost evident fără sens[273]. Dacă brodnicii ar fi fost români, desigur că Nicetas Choniates nu le-ar fi atribuit în discursul său numele de bordoni, ci pe acela de vlahi, denumire sub care românii sînt de nenumărate ori menționaţi în cronica sa, ca şi în celelalte izvoare contemporane dealtfel.

Din datele care ne stau la dispoziţie rezultă legăturile strînse ale brodnicilor cu cumanii: la est de Carpaţi teritoriile lor se învecinau; în

1146 (1147) şi 1186 participă împreună la aceleaşi expediţii, iar în 1223 ajung în tabere diferite. Spaţiul uriaş de-a lungul căruia sînt semnalaţi **brodnicii** — între sudul Moldovei şi cnezatul Suzdalului fiind peste o mie de kilometri — ne arată că ei duceau o viaţă seminomadă sau nomadă ca şi cumanii. Semnificativ în acest sens este, dealtfel, şi numele lor, format prin substantivizarea verbului *dpodumb* (=a *pribegi., a rătăci),* nume care etimologic ar avea sensul de *pribegi, hoinari-*[1]*. Tovărăşia cumanilor şi preferinţa brodnicilor pentru zonele de stepă **din** nordul Mării Negre, care în primul sfert al mileniului al II-lea erau locuite îndeosebi de neamurile turce, ar pleda pentru apartenenţa lor, la fel poate ca şi a berladnicilor, la familia populaţiilor de origine turanică.

NOTE

1 ***DAI,*** p. 166—167.

1 *Ibidem,* p. 166—167A 174—177; *Annales Fuldenses,* în *MGH,* S, I, 1826, p. 412—413; Reginonis *Chronicon, ibidem,* p. 600 (unde evenimentele sînt datate în mod eronat în anul 889). Cf. şi G. Gyorffy, *Sur la question de Vetablissement des Petchen'egues en Europe,* în *Acta Orientalia,* XXV, 1972, 1—3, p. 233—292.

[3] *Hudud al-'Alam, The Regions of the World.* ed. V. Minorsky, Londra, 1937, p. 160.

[4] *DAI,* p. 146—169.

[b] J. Marquart, *Osteuropaische und ostasiatische StreifzUge,* Leipzig, 1903. p. 65.

[6] *PVL,* I, p. 31.

[7] Theophanes continuatus, *Chronographia,* ed. Im. Bekker, Bonn, 1838, p. 387, 389—390; Symeonis Magistri *Annales, ibidem,* p. 722, 724; Georgii Monachi *Vitae imperatorum recentiorum, ibidem,* p. 879, 882; Nicolai Constantinopolitani archiepiscopi *Epistolae,* în *PG,* CXI, 1863, col. 71—74; Leonis Grammatici *Chronographia,* ed. Im. Bekker, Bonn, 1842, p. 293, 296; Skylitzes, p. 201—205; Kedrenos, II, p. 286—288; Joannis Zonarae *Annales,* în *PG,* CXXXV, 1887, col. 85—88; *PVL,* I, p. 31—32; II, p. 282—283.

[8] J. Marquart, *op. cit.%* p. 61—63. Cf. şi Macoudi, *Les Prairies d'or,* ed. C. Bărbier de Meynard şi P. de Courteille, **II,** Paris, 1863, p. 58—64, unde etnonimele **sînt** transcrise în mod diferit: *Yadjni, Bedjgards,* ***Bedjnak*** şi *Newkerdehs.*

[9] J. Marquart, *op. cit.,* p. 63.

[10] *Ibidem,* p. 64, 67—68, 143. Cf. şi C. D'Ohsson, *Des peuples du Caucase et des pays au nord de la mer Noire et de la mer Caspienne dans le dixieme sfecle.* Paris, 1828, p. 258—259.

[11] I. Bozilov, *Les Petchenegues dans l'histoire des terres du Bas-Danube,* în *Etudes balkaniques,* 3971, 3, p. 172—173; idem, *Bt.ieapun u ne<ie,He3ume (896—1018), în HcmopimecKu npezmd,* XXIX, 1973, 2, p. 47—51.

[12] *DAI,* p. 56—57. Pentru datarea acestei misiuni, cf. *DAI-Commentary,* p. 16 (Gy. Moravcsik).

[13] *DAI,* p. 168—169, 174—175, 182—183.

[14] J. Marquart, *op. cit.,* p. 65.

FHDR, II, p. Q98—699. Denumirea de daci a fost atribuită pecenegilor si in izvoare de la începutul secolului al XlII-lea. Cf. Magistri Vincentii *Chronicon Polonotrutn,* în *MPH,* II, p. 253, 286.

Pramene z dejinăni Vel'kej Moravy, ed. P. Ratkos, Bratislava, 1964, p. 340.

PVL, I, p. 33—34; *SPL,* p. 98—99. Potrivit părerii unor istorici, expediţia r tIE>vut loc în anul 943. Cf. N. I. Polevoi, O *dame emopozo noxoda Mzopa na epenoe u* O(79 *PyfCKux Ha Eepdaa,* în *VizVrem,* XIV, 1958, p. 138—142, 147.

akyhtzes, p. 288—290; Kedrenos, II, p. 384—386; Zonaras, col. 135—130.

[20] *PVL,* I, p. 47—48; *NPL,* p. 118—119, 438; *SPL,* p. 106—107.

[21] A. Nagy, *Eger kornyeki es Tiszavidâki besenyo telepiilesek a X.—XI. szăzadban,* în *Az Egri Muzeum evkb'nyve,* VII, 1970, p. 131. Pentru stabilirea lui Thonuzoba, cf. P. Magistri qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum,* ed. A. Jakubovich—D. Pais, în *SRH-Szentpetery,* I, p. 116—117.

[22] Anonymus, p. 113—114. în privința veridicității acestei informații s-au ex primat anumite îndoieli. Cf. H. Gockenjan, *Hilfsvolker und Grenzwăchter im mittelalterlichen Ungarn,* Wiesbaden, 1972, p. 97.

[23] *Legendae S. Stephani regis,* ed. E. Bartonick în *SRH-Szentpetery,* II, p. 398, 425—426.

[24] *Ibidem,* p. 389, 397, 423.

[25] *Chronicon* Henrici de Miigeln, ed. E. Travnik, în *SRH-Szentpetery,* II, p. 109—111.

[26] Skylitzes, p. 309; Kedrenos, II, p. 412.

[27] Skylitzes, p. 356; Kedrenos, II, p. 465—466.

[28] Skylitzes, p. 373 (unde editorul, Hans Thurn, datează evenimentele în anul 1025); Kedrenos, II, p. 483.

[29] Skylitzes, p. 385, 397, 399; Kedrenos, II, p. 499, 512, 514—515. Cf. şi *FHDR,* III, p. 143—151; Diaconu, *Les Petchenegues,* p. 39—49. Invazia pecenegilor din Moesia la care se referă Glycas (cf. Michaelis Glycae *Annales,* ed. Im. Bekker, Bonn, 1836, p. 584), atribuită în FHDR, III, p. 167, epocii lui Roman I Lacapenos (cea 943), este de fapt cea din 1032/1033 din vremea lui Roman III Argyros.

[30] Skylitzes, p. 457; Kedrenos, II, p. 584. Cf. şi Diaconu, *Les Petchenegues,* p. 50—52.

[31] *PVL,* I, p. 87—89.

[32] Thietmari *Chronicon,* în *MPH,* I, p. 292, 317. Participarea pecenegilor *(Pincinaki)* la conflictele ruso-poloneze este menționată şi de Gallus *(Chronicon,* în *MPH,* I, p. 403), într-un pasaj ce s-a dovedit a fi interpolat, întrucît alături de pecenegi sînt amintiți şi cumanii *(Plauci),* despre care se ştie că au pătruns în stepele nord-pontice mult mai tîrziu. Cf. E. Tryjarski, *A note of the relations between the Pechenegs and Poland,* în *Studia Turcica,* ed. L. Ligeti, Budapesta, 1971, p. 465.

[33] V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice,* în *SCIV,* 24, 1973, 1, p. 65—66; 2, p. 277—278.

[34] *PVL,* I, p. 101—102.

[36] Skylitzes, p. 455; Kedrenos, II, p. 581—582.

[36] *Epistola Brunonis ad Henricum regem,* în *MPH,* I, p. 225.

[37] Skylitzes, p. 455. Cf. şi Kedrenos, II, p. 582.

[38] Skylitzes, p. 455—459; Kedrenos, II, p. 581—537; Zonaras, col. 223—226; *FHDR,* III, p. 150—157, 220—223. Cf. şi V. G. Vasilievski, *Bu3anmifî u neiemeu (1048 -1094),* în *Tpydu,* I, Sanktpeterburg, 1908, p. 9 şi urm.; Diaconu, *Les Pet chenegues,* p. 56—65.

[39] Michel Psellos, *Chronographie ou Histoire d'un sVecle de Byzance (976—1077),* ed. E. Renauld, II, 1928, p. 125. Cf. şi Anne Comnene, *Alexiade,* ed. B. Leib, I, Paris, 1937, p. 127>—129. Presupunerea că prin *geți* se au în vedere românii nord-dunăreni (I. Barnea, în *DID,* III p. 132) nu se poate accepta.

[40] Skylitzes, p. 453; Kedrenos, II, p. 585.

[41] Spre deosebire de vechea istoriografie, A. P. Kazdan *(Moan Maeponod, nenenezu u pyccfcue e cepedune XI* <?., în *36opnuii padoea Bu3aHmoAOiurcoa UHCtnumyma,* VIII, 1963, 1, p. 177—184) s-a pronunțat cu hotărîre pentru anul 1046, părere care a mai găsit aderenți. Cf. I. Barnea,' în *DID,* III, p. 125—129.

[42] Michaelis Attaliotae *Historia,* ed. Im. Bekker, Bonn, 1853, p. 30; *Coeemu u paccKasu KeKaeMena,* ed. G. G. Litavrin, Moscova, 1972, p. 150—153, 162—167; *FHDR,* ni, p. 2—13 (Ioan Mauropus). Cf. şi nota 38.

[43] Pentru acțiunile pecenege din Peninsula Balcanică în a doua jumătate a secolului al Xl-lea, cf. V. G. Vasilievski, *op. cit.,* p. 1—117; F. Chalandcn, *Les Comnene,* I, *Essai sur le regne d'Alexis Ier Comnene (1031—1118).* Paris,^ 1900, p. 105 şi urm.; C. Necşulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în *RIR,* VII, 1937, 1—2, p. 122—151; Diaconu, *Les Petchenegues,* p. 62 şi urm.; I. Barnea, în *DID,* III, p. 127—153.

[44] Matthieu d'Edesse, *Chronique,* ed Ed. Dulaurier, Paris, 1858, p. 266—267; *Recueil des historiens des Croisades. Historiens occidentaux,* III, Paris, 1866, _p. 14, 19 (Petri Tudebodi seu Tudebovis *Historia de Hierosolymitano itinere),* 123—124

(*Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum* seu Tudebodus abbreviatus), *yjq*__179 (Tudebodus imitatus et continuatus *Historia Peregrinorum),* 236—237, 246 (Raimundi de Aguilers *Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem),* 743, 746 (Roberti monachi *Historia Iherosolimitana); FHB,* XII, p. 39 (Ekkehardi *Chronicon universale),* p. 152, 164—165 (Alberti Aquensis *Historia Hierosolymitana).* Cf. şi p 15__18, 25, 56; Gombos, *Catalogus,* II, p. 1113 (Guilelmus Tyrius), 1450 (Leo Marsicanus). Cf. şi C. Jirecek, *Einige Bemerkungen ilber die Vberreste der Petschenegen und Kumanen, soioie uber die V olkerschajten der sogennanten Găgăuzi und Surguei im heutigen Bulgarien,* în *Sitzungsberichte der Konigl. bohmischen Gesel-Ischaft der Wissenschaften, CI. f. Phil., Gesch. u. Phil.,* 1839, p. 5.

[45] Skylitzes, p. 458; Kedrenos, II, p. 585.

[46] Attaliates, p. 30. Desigur că şi Psellos (II, p. 125) avea în vedere evenimentele din 1046 (1048), atunci cînd în pasajul ce preceda relatarea expediţiei antipecenege a lui Isaac I preciza că nomazii au trecut peste Dunărea îngheţată cu tot neamul lor: 8Xov e&voţ TOÎ?.

[47] D. Bassovski, *Tlenenezu, m VKU u oepenom na Pycu a eT> yepiu.în SK,* VI, 1933, p 50 şi urm.

*s *Ipat. let.,* p. 96.

[43] D. Rassovsky, O *pojiu Hzpnbixb KJio6yKoert> e~b ucmopiu dpeeneu Pycu,* în *SK, I,* 1927, p. 93—109; S. A. Pletneva, *Mpesnocmu ^lepHbix KAo6ynoe (SAI,* E 1—19), Moscova, 1973, *passim.*

[50] *Ipat. let.,* p. 23 şi *passim.*

[51] Tiesenhausen, II, p. 3J; Răsid od-Din, II, p. 45.

[52] J. Marquart, *Uber das Volkstum der Komanen,* în W. Bang şi J. Marquart, *Osttiirkische Dialektstudien,* în *Abhandîungen der Koniglichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Gottingen, Phil.-hist. Kl.,* NF, XIII, 1914, 1, p. 157.

[53] C. D'Ohsson, *Histoire des Mongols depuis Tchinguiz-Khan jusqu'ă Timour Beg ou Tamerlan,* I, Amsterdam, 1852, p. 339, nota 1; Tiesenhausen, I, p. 541.

[54] D. Rassovsky, *op. cit.,* în SK, VI, p. 19 şi urm.; H. Gockenjan, *op. cit.,* p. 99 şi urm.

[55] *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 338—341; *DRH, D,* I, nr. 11.

[56] Hurmuzaki, Doc, I, p. 84; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 209.

[57] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii,* Bucureşti, 1933, p. 514—516; H. Gockenjan, *op. cit.,* p. 106—107, 237—238.

[38] Şt. Pascu^ *Voievodatul Transilvaniei,* I, Cluj, 1971, p. 84—87.

[59] Simon de Keza, p. 54, 103—104. Cf. şi *SRH-Szentpetery,* I, p. 182.

[60] *Chron. Pict.,* p. 55—57, 175—177; *Chron. saec. XIV, p.* 366—368; *Chronicon Monacense,* ed. Al. Domanovszky, în *SRH-Szentpetery,* II, p. 75; *Chron. Bud.,* p. 127—128; *Chron. Duh.,* p. 75—76; Thuroczi, p. 116—117. Tot în timpul domniei lui Salomon este plasată incursiunea şi în *Chronicon Posoniense,* dar nu se specifică decît că ea a fost întreprinsă de *pagini* (ed. Al. Domanovszky, în *SRH-Szentpetery,* II, p. 38), în timp ce Henric von Miigeln consideră că invadatorii ar fi tătari (!) (ed. *cit.,* p. 176—177).

[61] H. Gockenjan, *op. cit.,* p. 97 şi 187, nota 90.

[62] Attaliates, p. 66—67; *Excerpta ex breviario historico* Ioannis Scylitzae Curopalatae, în Kedrenos, II, p. 645—646; Zonaras, col. 245—248. O menţionare succintă a ciocnirii lui Isaac I cu pecenegii *(Pastiqaye* sau *Pastinaqaye),* soldată prin infrîngerea acestora din urmă, găsim la Michel le Syrien, *Chronique,* ed. J.-B. Chabot, III, Paris, 1905, p. 165.

[63] Matthieu d'Edesse, p. 105—106.

[64] Anne Comnene, II, 1943, p. 81—82. Pentru analiza etnicului *sciţilor, sarmaţilor* şi a populaţiei paristriene care lupta pentru autonomie, cf. M. Gyoni, *Zur Frage der rumänischen Staatsbildungen im XI. Jahrhundert in Paristrion,* în *AECO, IX—X,* 1943—44, p. 83 şi urm.; I. Barnea, în *DID,* III, p. 139 şi urm.

[65] I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopiile lor,* Blaj (1931), p. 36—37; P. Diaconu, *Les Coumans au Bas-Danube a'ux Xle et Xlle siecles,* Bucureşti, 1978, p. 66—71. După P. Chirnoaga, *Istoria Daciei şi continuitatea daco-romană,* Madrid, 1971, p. 173, in-Va «T" ar cumanii aliaţi cu pecenegii.

[66] Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum,* ed. A Meinecke, Bonn, 1836, p. 7—8; *FHDR,* III, p. 230—233. *[1]* Choniates, p. 19—23; *FHDR,* III, p. 244—247. ^ *FHDR,* IU, p. 182-183.

A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin,* II, Paris, 1932, p. 32.

[70] Choniates, p. 23.
[71] *Ibidem,* p. 20. Sărbătorirea anuală a victoriei este confirmată şi de mitropolitul Eustathios (cf. *FHDR,* III, p. 182—183).
[72] *Ipat. let.,* p. 8; *Let. Voskr.,* p. 25; Hws. Zet., p. 292; *XoAMoeopcK.au Aemonucb** în *PSRL,* 33, Leningrad, 1977, p. 42.
[73] Jpot. Zet., p. 8.
[74] Joannis Antiocheni Orotio *de disciplina monastica et de monasteriis laicis non tredentis,* în *PG,* CXXXII, 1864, col. 1147—1148.
[75] Michel le Syrien, p. 206—207. Cf. şi J. Marquart, *Vber das Volkstum...,* p. 170.
[76] A. A. Vasiliev, *op. cit.,* p. 52.
[77] Ed. Kurtz, *Unedierte Texte aus der Zeit des Kaisers Johannes Komnenos,* în *Byzantinische Zeitschrift,* 16, 1907, p. 86.
[78] *Chron. Pict.,* p. 87, 210; *Chron. saec.* XIV, p. 444.
[79] D. Rassovsky, *op. cit.,* în *SK,* VI, p. 19, 43.
[80] I. Ferenţ, *op. cit.,* p. 37—38. Ca şi D. Rassovsky, I. Ferenţ citează numai pe Thuroczi (ed. cit., p. 141), care însă a preluat relatările cronicarilor mai vechi. Cf. nota 78.
[81] *Chron. Pict,* p. 86, 208; *Chron. saec.* XIV, p. 441.
[82] *DAI,* p. 62—63, 166—167; Macoudi, *ed. cit.,* I, 1861, p. 212, 288; II, p. 19; *IJymetuecmeue H6H—<t>adAan.a na BoAzy,* ed. I. I. Kracikovski, Moscova—Leningrad, 1939, p. 61—66; *Hudud al-'Alam,* p. 100—101, 162; *Extrait* d'Abu-Obeid Al-Becri, în Defremery, *Fragments,* p. 15; Ibn Khaldun, *The Muqaddimah. An Introduction to History,* ed. F. Rosenthal, I, New York, 1958, p. 156.
[83] W. Barthold, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale,* Paris, 1945, p. 79 şi urm.; C. Necşulescu, *Năvălirea uzilor prin Ţările Române în Imperiul bizantin,* în *RIR,* IX, 1939, p. 187—190.
[84] V. V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia,* III, Leiden, 1962, p. 110.
[85] S. P. Tolstov, *0ey3bi, neneneau, Mope JJayuapa,* în *CoeemcK.au sniHozpaipun,* 19aO, 4, p. 49—51.
[86] I. Gherghel, *Cercetări privitoare la istoria comanilor,* Bucureşti, 1900, p. 8; 5. Salaville, *Un peuple de race turque christianise au XHIe siecle: Ies Comans,* în *Echos d'Orient,* 17, 1914, 106, p. 195—198.
[87] *PVL,* I, p. 109. Nu există nici un motiv pentru a subscrie la ipoteza că acţiunea cnejilor ruşi ar fi fost inspirată de diplomaţia bizantină, după cum crede S. A. Pletneva, *Fleneneau, mopKU u noAoeufii a mxnopyccKux ctnennx,* în *MIA,* 62, Moscova-Leningrad, 1958, p. 218.
[88] Attaliates, p. 83; Skylitzes, *Excerpta...,* în Kedrenos, II, p. 654; *FHDR,* III, p. 60—61, 70—71.
[89] *flymetuecmeue H6n — <PadAaHa...,* p. 163; Plano Carpini, p. 80—81; Choniates, p. 124; Georgii Acropolitae, *Annales,* în *PG,* CXL, 1887, col. 1061—1062; Nicephori Gregorae *Byzantina historia,* ed. L. Schopen, I, Bonn, 1829, p. 36—37; *Tour du monde ou voyages du rabbin Pethachia de Ratisbonne dans le douzieme siecle,* ed. E. Carmoly, Paris, 1831, p. 8.
[90] E. Comşa, în *Dinogetia,* I, Bucureşti, 1967, p. 29.
[91] E. Comşa şi Gh. Bichir, *O nouă descoperire de monede şi obiecte de podoabă, din secolele X—XI în aşezarea de la Garvăn (Dobrogea),* în *SCN,* III, 1960, p. 223—244.
[92] P. Diaconu, *Un tezaur de monede bizantine din sec. al XI-lea descoperit la Păcuiul lui Soare,* în *Muzeul Naţional,* III, 1976, p. 235—239.
[93] Attaliates, p. 83.
[94] Skylitzes, *Excerpta...,* în Kedrenos, II, p. 654, 657; *FHDR,* III, p. 60—61.
[95] Zonaras, col. 253—254; Glycas, p. 605.
[96] Matthieu d'Edesse, p. 126.
[97] V. G. Vasilievski, *op. cit.,* p. 26 şi urm.; A. F. Gfrorer, *Byzantinische Geschichte,* III, Graz, 1877, p. 666 şi urm.; D. Rassovsky, *op. cit,* în SK, VI, p. 9; Moravcsik, *Byzantinoturcica,* I, p. 91; I. Barnea, în *DID,* III, p. 133—135.
[98] J. Marquart, *Uber das Volkstum...,* p. 26; C. Necşulescu, *op. cit.,* în RIR, IX, 1939, p. 185 şi urm.; N. Bănescu, *Les duches byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie,* Bucureşti, 1946, p. 32, 89, 141.
[99] Attaliates, p. 83; Skylitzes,' *Excerpta...,* în Kedrenos, II, p. 654. în privinţa calităţii celor doi comandanţi, în istoriografie persistă o veche controversă. S-a pre-

supus că ei au fost guvernatori ai themei Paradunavon şi, respectiv, ai themelor Sirmium sau Bulgariei, ori că unul era guvernator şi celălalt simplu general. Pentru aceasta cf N. Skabalanovici, *Bu.3a,HmuucKoe aocydapcmeo u iţepKoeb* S-B *XI eene,* Sankt-oeterburg' 1884, p. 228; N. Bănescu, *op. cit.,* p. 32—36, 84—90, 141—143; Diaconu, *Les Petchen'egues,* p. 82—99; I. Barnea, în *DID,* III, p. 133—135. Pentru clarificarea acestei disputate probleme ar fi utilă luarea în discuţie a datelor conţinute de cronica lui Matei de Edesa (ed *cit.,* p. 126—127), nefolosite pînă în prezent, conform cărora Vasile, fiul lui Abukab din Edesa, identificabil cu Vasile Apokapes, ar fi fost numit de împărat în fruntea trupelor, inclusiv a celor armeneşti, trimise de el la Dunăre.

i°° Attaliates, p. 84—87; Skylitzes, *Excerpta...,* în Kedrenos, II, p. 655—657; Zonaras, col. 251—254; *FHDR,* III, p. 60—63, 70—73, 224—225. Pentru uzii încadraţi în'armatele bizantine, cf. Skylitzes, *Excerpta ...,* în Kedrenos, II, p. 691—692; Matthieu d'Edesse, p. 169; Petrus Tudebod, p. 19; Raimund de Aguilers, p. 236, Găgăuţii din Dobrogea, care în timpurile moderne au migrat în sudul Basarabiei, au fost consideraţi de unii istorici urmaşi ai uzilor (cf. C. Jirecek, op. *cit.,* p. 19—28; idem, *Das Furstenthum Bulgarien,* Praga—Viena—Leipzig, 1891, p. 142—147), părere ce a fost combătută de Iorga, *Histoire,* III, p. 74. Cf. şi nota 84 de la partea a IH-a, capitolul 1.

101 Attaliates, p. 87.

101 v. G. Vasilievski, op. *cit.,* p. 29; P. Golubovski, *neneneeu, mopKu u noâoeufii do Hauiecmein mamaţrb,* Kiev, 1884, p. 47—48.

103 D. Rassovsky, *op. cit.,* în *SK,* VI, p. 32—33,

104 J. Marquart, *Vber das Volkstum . . .,* p. 97 şi urm.; W. Barthold, *Histoire...,* p. 89.

105 *PVL,* I, p. 109, unde evenimentul este raportat anului 6562 (= 1054 e.n.), în loc de 6563, care a fost în mod eronat omis în textul letopiseţului. Cf. *PVL,* II, p. 390—391; *SPL,* p. 139; *Hus. let.,* p. 269; *RLNS,* I, p. 150.

108 *PVL,* I, p. 109; *SPL,* p. 140; *Let. Voskr.,* p. 334; *Hus. let.,* p. 269.

107 Attaliates, p. 300—301; Skylitzes, *Excerpta...,* în Kedrenos, II, p. 741. în cronica lui Zonaras (ed. *cit.,* col. 285—286) sînt amintiţi ca participanţi la invazie numai pecenegii.

îos *PVL,* I, p. 132.

109 *Chron. Pict.,* p. 73, 195; *Chron. saec. XIV,* p. 408; *Chronicon Monacense,* p. 78.

110 *Chron. Pict.,* p. 74, 196; *Chron. saec. XIV,* p. 409; *Chronicon Monacense,* p. 78.

111 Anne Comnene, II, p. 87. Pentru relaţiile bizantino-cumane din vremea lui Alexe I, cf. F. Chalandon, *op. cit.,* p. 106 şi urm.; S. Salaville, *op. cit.,* p. 199—201; I. Ferenţ, *op. cit.,* p. 21 şi urm.; D. Rassovsky, *nomeupi, IV, Boeiman ucmopia nonoBUfim* în *SK,* XI, 1940, p. 95 şi urm.; I. Barnea, în *DID,* III, p. 147—155.

112 Anne Comnene', II, p. 97, 204.

113 *Ibidem,* p. 104.

114 *Ibidem,* p. 95—105.

115 *Ibidem,* p. 105—106.

110 *Ibidem,* p. 136—145.

117 *Ibidem,* p. 147.

113 *PVL,* I, p. 148, 151, 160—162, 179—180, 185.

118 Anne Comnene, II, p. 136. Cf. I. Gherghel, Zur *Geschichte Siebenburgens,* Viena, 1891, p. 17, 37; I. Ferenţ, *op. cit.,* p. 25.

120 Anne Comnene, II, p. 191—192. Pentru invazia din 1094, cf. şi Zonaras, col. 305—306; Glycas, p. 621.

121 *Chron. Pict.,* p. 75—76, 197—198; *Chron. saec. XIV,* p. 412—414; *Chronicon Monacense,* p. 78; Thuroczi, p. 132; Antonii Bonfinii *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia,* Coloniae Agrippinae, 1690, p. 159—160.

122 *PVL,* I, p. 141.

1i3 Petrus Tudebod, p. 19; Tudebodus imitatus et continuatus *Historia Peregnnorum,* p. 17Q; Raimund de Aguilers, p. 236.

''' Raimund de Aguilers, p. 246.

1is D. Anastasijevic şi G. Ostrogorsky, *Les Koumanes prono'iaires,* în *Annu-*°i'e *de VInstitut de Philoiogie et d'Histoire Orientale et Slave,* XI, 1951 (= *Melange Henri Gregoire,* III), p. 19—29.

12G *NPL,* p. 19, 203.

[127] Anne Comnene, III, 1945, p. 177—178, 182—183.
[128] *FHDR,* III, p. 14—15 (Teofilact al Ohridei).
[129] Anne Comnene, III, p. 160. In anul 1097, temeri în legătură cu pericolul pe care îl prezentau pentru Bizanț germanii, ungurii și cumanii erau împărtășite de împărat unui reprezentant al cruciaților, venit să poarte tratative la Constaiitinopol. Cf. Raimund de Aguilers, p. 238.
[130] D. Rassovsky, *IlOAoeubi, III, Flpedexu ,,IJOAH noAoeeu,Kaeo",* în *SK,* X, 1938, p. 166—175. ;%**
[131] K. V. Kudriașov, *IToAoeeu,KaR cmetib,* Moscova, 1948, p. 130—138; G. A. Fedorov-Davîdov, *KoieeHUKU Boctno'iHoă Esponu nod ejiacmbto 3O.iomoopdbiH.CKux xanoe,* Moscova, 1966, p. 147—150.
[132] S. A. Pletneva, *HoAoeenKue Ka.ucnHbic u38OHHun (SAI,* E 4—2), Moscova, 1974, p. 23; A. Păloczi-Horvâth, *A kunok megtelepedese Magyarorszăgon,* în *Archeologiai ertesito,* 101, 1974, 2, p. 248.
[133] C. D'Ohsson, *op. cit.,* p. 339, nota 1; Tiesenhausen, I, p. 541; J. Marquart, *Vber das Volkstum ...,* p. 157.
[134] Pentru incursiunile cumane în Bizanț din vremea lui Manuei I, cf. F. Chalandon, *Les Comnene,* II, *Jean II Comnene (1118—1143) et Mantiei I Comnene (1143—1180),* Paris, 1912, p. 323 și urm.; I. Ferenț, *op. cit.,* p. 40 și urm.; P. Diaconu, *Les Coumans ...,* p. 78—90.
[135] Cinnamus, p. 93—95.
[136] iorga, *Histoire,* III, p. 70. Cf. și W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hămus-Halbinsel,* în *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften,* XCIX, 1881, 2, p. 485; P. Ș. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sousle regne de Manuei Comnene,* în *Byzantina,* I, 1969, p. 175.
[137] Choniates, p. 123—124; *FHDR,* III, p. 248—249.
»s Cinnamus, p. 201—202; *FHDR,* III, p. 236—239.
[139] V. Spinei, *Antichitățile nomazilor turanici din Moldoi^a în primul sfert al mileniului al II-lea,* în *SCIVA,* 25, 1974, 3, p. 391. [110] Choniates, p. 230; *FHDR,* III, p. 252—253.
[141] *Ipat. let.,* p. 83—84; *Let. Voskr.,* p. 68.
[142] Otto Frisingensis episcopus, *Gesta Friderici I imperatoris,* în Gombos, *Catalogus,* Iii, p. 1770.
[143] Choniates, p. 487 și urm.; *FHDR,* III, p. 178—181 (Eustathios al Tesalonicului), 258—309 (ChQniates)j 380—383 (Euthymios Tornikes), 398—403 (Georgios Akropolites), 417—433 (Teodor Skutariotes), 462—473 (Efrem), 530—531 (Pseudo-Kodinos). Cf. și I. Ferenț, *op. cit.,* p. 46—52; R. L. Wolff, *The ,,Second Bulgarian Empire". Us Origin and History to 1204,* în *Speculum,* XXIV, 1949, 2, p. 198—201; P. Diaconu, *Les Coumans . . .,* p. 114—119, 130—133.
[144] Choniates, p. 808—824 și urm.; Acropolites, col. 1013—1014; Robert _ de Clari, *La conquete de Constantinople,* în *Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge,* ■*ed.* A. Pauphilet—Ed. Pognon, Paris, 1952, p. 50—51; Villehardouin, *La conquete de Constantinople,* în *Historiens...,* p. 161 și urm.; Andreae Danduli *Chronicon Venetum,* în *Rerum italicarum scriptores,* ed. L. A. Muratorius, XII, Mediolani, 1728, col. 132; Gombos, *Catalogus,* II, p. 847 (Detmair-CTwoni/cJ, 1216 (Jacobus de Guisia, *Annales- Hannoniae),* 1331 (Iohannes Longus de Ypra, *Chronica monasterii s. Beriini); FHB,* XII, 1965, p. 241 *(Historia peregrinorum),* 279, 284 (Ansbertus, *Historia de expeditione Friderici imperatoris),* 298 (Roberti canonici S. Mariani Antissiodorensis *Chronicon).*
[145] S. A. Pletneva, *op. cit.,* în *SAI,* E 4—2, p. 18.
[116] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 57; *DIR, C, v. X—XIII,* I, p. 151.
[147] Cf. nota 55.
[118] W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion,* ed. a 3-a, Londra, 1968, p. 369—370.
[Ui]> *Extrait* d'Ibn-Alathir, în Defremery, *Fragments,* p. 78—82; Tiesenhausen, I, p. 25—27 (Ibn el Asyr); II, p. 32—33 (Răsid od-Din); Rââid od-Din, I, 2, p. 229; *Săchsische Weltchronik,* ed. L. Weiland, în *MGH, DC,* II, 1, 1876, p. 243; E. Bretschneider, *Mediaeval Researches jrom Eastern Sources,* I, Londra, 1910, p. 294—299. In cele mai multe letopisețe rusești lupta de la Kalka este datată eronat în anul 1224. Cf. *Ipat. let,* p. 163—164; *NPL,* p. 61—63, 264—265; *TIcKoecKCM nepean Aemonucb,* în *PSRL,* IV, Sanktpeterburg, 1848, p. 177—178; *EPMOAUHCKM Aemonucb,* în *PSRL,* XXIII, S. Peterburg, 1910, p. 69—71; *BoMzodcKo-IJepMCKeui Aemonucb,* **în *PSRL,* XXVI,**

Moscova—Leningrad, 1959, p. 66—69; *Hus. let.,* p. 335. In *Let. Voskr.,* p. 129

132

si *TpouițKasi Aemonucb,* în *PSRL,* I, Sanktpeterburg, 1846, p. 216—219, se indică anul 1223, iar în *RLNS,* II, p. 349—354, anul 1225.

150 L. Râsonyi Nagy, *Der Volksname Bependeă,* în *SK,* VI, 1933, p. 219—226.

151 D. Rassovsky, *op. cit.,* în *SK,* VI, p. 11—12; S. A. Pletneva, *op. cit.,* în *MM.* 62, p. 165; eadem, *op. cit.,* în *SAI,* E 1—19, p. 25.

152 *PVL,* I, p. 173. CI şi D. Rassovsky, *op. cit.,* în SK, VI, p. 11.

153 *PVL,* I, p. 176.

153 S. A. Pletneva, *op. cit., în MIA,* 62, p. 218—219.

u» /pot. Zet., p. 8, 14—15, 24, 37, 73, 78 şi urm. Cf. şi D. Rassovsky, *op. cit.,* în SK, VI, p. 11—12. Pentru numele de persoană derivate de la denumirea lor, cf. S. B. Veselovskii, *OHOM.acnw.K0H,* Moscova, 1974, p. 34.

™ D. Rassovsky, *op. cit.,* în *SK,* VI, p. 33—37.

157 C. Jirecek, *Einige Bemerkungen . ..,* p. 6.

IM *DRH, B,* I, nr. 11, 73.

159 D. Rassovsky, *op. cit.,* în *SK,* VI, p. 3G; Şt. Pascu, *Voievodatul.. .,* II, Cluj-Napoca, 1979, p. 480, 483, 485.

160 Mihâlyi, p. 563.

161 *DRH, A,* II, nr. 33.

ira *Ibidem,* I, nr. 142—145, 152, 156, 159, 161—164, 168, 173 etc.

163 Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* II, Iaşi, 1907, p. 364—374; XXT, Iaşi, 1929, p. 155—163; T. Bălan, *Documente bucovinene,* IV, Cernăuți, 1938, p. 232; VI, Bucureşti, 1942, p. 235—236, 251, 282; M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Bogdan Voevod (1504—1^517),* Bucureşti, 1940, p. 139—145; *DRH, A,* XXI, nr. 45, 331.

164 *Ipat. let.,* p. 14—15.

165 *SPL,* p. 157.

iee Cf. nota 72.

167 S. A. Pletneva, *op. cit.,* în *SAI,* E 1—19, p. 25.

168 *DAI,* p. 64—65; *PVL,* I, p. 37.

169 K. Mesterhâzy, *Ismaelites, Busurmans, Bulgares de la Volga,* în *Les questions fondamentales du peuplement du bassin des Carpathes du Viile au Xe siecle.* Budapesta, 1972, p. 195—211; H. Gockenjan, *op. cit.,* p. 54—57.

170 Anonymus, p. 114.

171 S. Balic, *Der Islam im mittelalterlichen Ungarn,* în *Siidost-Forschungen,* **XXIII,** 1964, p. 24 şi urm.

172 I. G. Hîncu, *Henomopue 6oAzapcKue neptriu e MamepuctMHoă Ky.ibmype naceACHun panmzo cpedHeeenoebx MoAdaeuu,* în *Etudes balkaniques,* XI, 1975, 4, p. 98—99.

173 Wadding, *Annales,* VII, p. 714; *Geographie* d'Aboulfeda, II, ed. M. Reinaud, Paris, 1848, p. 317.

"« *PVL,* I, p. 186; *Let. Voskr.,* p. 20; *RLNS,* II, p. 38; *SPL,* p. 155.

175 *Chron. Pict.,* p. 58, 178; *Chron. saec. XIV,* p. 371; Henric de Miigeln, p. 179,

176 ***DAI,*** p. 174—177.

177 J. Ne'meth, *La question de Vorigine des Sicules,* extras din *AECO,* 6, 1940, 1—4, Budapesta, 1941, p. 11 şi urm.; Gy. GySrffy, *Formation d'Etats au IX<? siecle suivant les „Gesta Hungarorum" du Notaire Anonyme,* în *Nouvelles etudes historiques,* I, Budapesta, 1965, p. 41; H. Gockenjan, *op.* ***cit.,*** p. 114 şi urm.

178 *DRH, A,* I, nr. **236.**

179 *Ibidem,* nr. 158, 196.

180 *Ibidem,* nr. 103; II, nr. 218.

181 S. A. Pletneva, *op. cit.,* în *MIA,* 62, p. 151 şi urm.; G. A. Fedorov-Davidov, *op. cit., passim.*

1K! Leonis Diaconi *Historia,* ed. C. B. Hase, Paris, 1819, p. 97; Matthieu d'Edesse, P. 200; Psellos, **II,** p. 125—126; Skylitzes, p. 455; Kedrenos, II, p. 582; Anne Comnene, I'! p. 96, 97, 141; Cinnamus, p. 8; Robert de Clari, p. 50; Rogerius, p. 26, 65. Cf. şi E. Tryjarski, *Pieczyngorvie,* în K. Dabrowski, T. Nagrodzka-Majchrzyh, E- Tryjarski, *Hunoivie europejscy, protobulgarzy, chazarowie, pieczyngowie,* **Wroc-**law —Varşovia—Cracovia—Gdarisk, 1975, p. 535 şi urm.

183 *Aşezări,* p. 338; V. Spinei, *Antichitățile ...,* p. 394.

^ I84]y[Petrescu-Dîmbovița, *Archăologische Forschungsreise im Bezirk Covur-*'«1 *(Untere Moldau),* în *Dacia,* VII—VIII, 1937—1940, p. 434; idem, *Călătorie de cercetare arheologică în județul Covurlui,* în *Orizonturi,* Galați, III, 1940, 5—9, P- 10—11; V. Spinei, *Antichitățile...,* p. 397—399.

185 V. Spinei, *Antichitățile ...,* p. 395, 396, 400.

186 Săpături V. Spinei (1975).
187 V. Spinei, *Antichitățile* ..., p. 400.
188 Idem, *Considerații,* p. 606, nota 78.
189 (I. Nestor şi colaboratorii) *Şantierul Valea Jijiei,* în *SCIV,* HI, 1952, p. 96, 108.
IM jr;m Zaharia şj N. Zaharia, *Sondajul de salvare din necropola de la Pro-bota,* în *Materiale,* VIII, 1962,(p. 603—604.
191 V. Spinei, *Decouvertes de l'etape tardive des migrations* u *Todireni (dep. de Botoşani),* în *Dacia,* NS, XVII, 1973, p. 277—292.
192 O. Iliescu, *însemnări privitoare la descoperiri monetare,* în *SCN,* I, 1957, p. 463.
193 I. A. Rafalovici, V. L. Lăpuşnian, *PaComu PeymcKoii apxeoAoawiccKOU 3Kcneduu,uu,* în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 142—147.
194 Ţ. Q oboldueva, *Kypian snoxu 6pon3bi na* p. *KozuAtHuK,* în *Izvestija—Chişinău,* 5 (25), 1955, p. 37, 48.
195 N. A. Chetraru, *ApxeoAoewwcKue uccAedoeaHun e Kaey.mcKOM pauone e 1958 ?.,* în *DPM,* p. 49—54.
196 jq-. jq-_ Moroşan, *Geologia şi preistoria regiunii Copanca* (extras din *Buletinul Institutului de cercetări sociale a României, regionala Chişinău,* II, 1938). Chişinău, 1939, p. 58—67.
197 A. I. Meliukova, *Omnem o pa6ome cKucpacoeo ompnda MojidaecKou'sKcnedunuu H.A. u MoAdaecsoao dpujiuajia AH CCCP e 1960 e-,* p. 51—55 (dactilografiat, în Arhiva Institutului de arheologie din Moscova, P—1, Nr. 2409).
198 Eadem, *KypiciH ycamoecKoeo mima y ceâa Tydopoeo,* în *KS,* 88, 1962, p. 82—83.
199 N. L. Serova, *PaCKOtiKU Kypeana y c. SmyAun,* în *AO 1975 G,* 1976, p. 47G
200 Informații V. A. Dergacev.
201 Informații G. F. Cebotarenko.
202 *OIAK-1890,* 1893, p. 50—51, 132.
203 Colecția Muzeului de istorie din Moscova, inv. 57861 (op. 2512).
204 *OIAK—1899,* 1902, p. 39—41; Arhiva Institutului de arheologie din Leningrad, fond 5, nr. 340/234; Colecția Muzeului republican de istorie din Kiev, inv. B—4621.
205 F. I. Knauer, *Omenie o nporneedentiou pacnonue Kypeanoe e IOMHOU Eeccapaâiu,* în *Imenisi e ucmopunecKOM o6w,ecmee Hecmopa Aemonuctța,* III, Kiev, 1889, p. 33—40; L. S. Berg, *EeccapaăiH,* Petrograd, 1918, p. 38—40; Arhiva Institutului de arheologie din Leningrad, fond 5, nr. 340/231—232, 235—23G.
208 *OIAK—1891,* 1893, p. 82—84, 160—165; S. A. Pletneva, *op. cit.,* în *MIA,* 62, fig. 4/9; Colecția Muzeului de Istorie din Moscova, inv. 26797 (op. 369).
li01 G. F. Cebotarenko, I. T. Cerniakov, G. N. Toşcev, *Pa6omu H3MauAbCK0u BKCiedunuu,* în *AO 1976 G,* 1977, p. 387, unde se arată că au fost descoperite „câteva" morminte ale nomazilor tîrzii, fără să se precizeze numărul lor. Potrivit informației lui G. F. Cebotarenko, nomazilor tîrzii li se poate atribui cu certitudine numai un singur mormînt.
208 P. O. Karîşkovskii, *Haxodtcu n03dnepuMCKux a eu3anmuucKux Monem e OdeccKou o6.iacmu,* în *MASP,* 7, 1971, p. 86, nota 27.
209 V. N. Stanko, *flemcnoe 3axopOHeuue KoueeHUKO. e XI e. e03.ie c. Ty3Abi,* în *3anucKU OdeccKoeo apxeoAOzunecKoao o6iuecmea,* I (34), 1960, p. 281—284.
210 G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.,* p. 18—19, 102, 105 115.
211 S. A. Pletneva, *op. cit.,* în *MIA,* 62, p. 155—157.
212 A. N. Kirpicinikov, *CnapsioKeHue ecaduum u eepxoeoeo KOHHHCI Pycn IX —XIII ee.,* în *SAI,* E 1—36, Leningrad, 1973, p. 17—18, 92—95.
21:1 P. Diaccnu, *Les Coumans ...,* p. 19.
211 M. Sâmpetru, *înmormîntări pecenege din Cîmpia Dunării,* în *SCIV,* 24, 1973, 3, p. 453—464.
213 V. Spinei, *Antichitățile . ..,* p. 404.
216 E. H. Minns, *Scythians and Greeks,* Cambridge, 1913, p. 87—95.
217 A. I. Selenghinski, *O noesdKe et> c. Hadywumy, CopoKCKaeo y., Beccapa6cKou zy6.,* în *ZOO,* XXIX, 1911, p. 122—124; E. A. Rikman, *Xydoxecmeenbie coxpoeuw,a dpeeneu Mo.idaeuu,* Chişinău, 1969, p. 56—57; fig. 38.
213 I. A. :, er, *KaMeHHbie U3eaKHua CeMtipeiqn,* Moscova—Leningrad, 1966.

[219] N. Veselovskii, *CoepeMentioe cocmoHHie eonpoca o „KaMenHux-b 6a6axh" UAU „BCUI-6ajuuch",* în ZOO, XXXH, 1915, p. 408—444; G. A. Fedorov-Davîdov, *op. cit.,* p. 166—193; S. A. Pletneva, *op. cit.,* în *SAI,* E 4—2.

[220] Rubruc, p. 186.

[221] M. L. Şveţov, *nojioeeu,Kiie ceamtviuma,* în *SA,* 1979, 1, p. 199—209.

[222] H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică,* Bucureşti, 1972, p. 30—31.

[223] S. Mehedinţi, *Die rumdnische Steppe, eine anthropogeographische Skizze,* în *Zu Friedrich Ratzels Gedăchtnis,* Leipzig, 1904, p. 251.

[224] Există anumite dovezi în legătură cu perceperea tributului de către cumani de la unele populaţii din răsăritul Europei. Cf. Rubruc, p. 171.

[225] *DAI,* p. 48—49, 52—53. Cf. şi E. Tryjarski, *Pieczynglowie,* p. 541—545.

[226] *Extraits* d'Ibn-Alathir, în Defremery, *Fragments,* p. 80.

[227] V. Spinei, *Relations of the local population of Moldavia with the nomad Turanian tribes in the lOth—13th centuries,* în *Relations,* p. 271—273.

[228] L. Selmeczi, *Angaben und Gesichtspunkte zur archăologischen Forschung nach den Kumanen im Komitat Szolnok,* în *A Mora Ferenc Muzeum evkonyve,* 1971, 2, p. 187—197; A. Pâloczi-Horvâth, *A Lăszlofalvăn 1969—1974-ben vegzett regeszeti ăsatăsok eredmenyei,* în *Cumania,* IV, 1976, p. 275—309.

[229] V. Spinei, *Relations ...,* p. 275.

230 JJ. lorga, *Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaboraţiunea româno-barbară în evul mediu,* în *AARMSI,* s. III, VIII, 1927—28, p. 97 şi urm.

[231] *DRH, A,* I, nr. 75, 132; II, nr. 40, 74. Un ţigan cu acelaşi nume este amintit în anul 1492 într-un document din Ţara Românească. Cf. *DRH,* B, I, nr. 230.

232 Weigand, *Ursprung,* p. 96—98; T. Hotnog, *Cîteva nume topice româneşti de origine cumană* (extras din *Anuarul Liceului Naţional,* Iaşi, 1932—1933), *passim;* A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor,* I, Chişinău, 1937, p. 89—90.

[233] Al. Philippide, *Originea românilor,* II, Iaşi, 1927, p. 260 şi urm.

Tii A. Eremia, *Nume de localităţi,* Chişinău, 1970, p. 43.

23o g p Hasdeu, *Negru Vodă (Etymologicum magnuvn Romaniae,* IV), Bucureşti, 1898, p. LXXVI; I. Iordan, *Toponimia românească,* Bucureşti, 1963, p. '269—270.

'36 L. Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturii române,* I, Bucureşti, 1900, p. XVI—XVII; S. Puşcariu, *Limba română,* I, *Privire generală,* ed. I. Dan, Bucureşti, 1976, p. 314.

[237] lorga, *Histoire,* III, p. 41.

[238] G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sjîrşitul sec. X—începutul sec. XVI),* Bucureşti, 1974, p. 105, 208.

[239] H. F. Wendt, *Die tiirkischen Elemente im Rumănischen,* Berlin, 1960, p. 166; C. C. Giurescu, *împrumuturi cumane în limba română: odaie şi cioban,* în *SCL,* XII, 1961, 2, p. 205—214.

[240] W. Rudow, *Neue Belege zu tiirkischen Lehnwortern im Rumănischen,* în *Zeitschrift }ur romanische Philologie,* XVII, 1893, p. 396. Potrivit unei alte păreri acest cuvînt ar fi fost împrumutat de la tătari. Cf. G. Mihăilă, *op. cit.,* p. 208.

[241] H. F. Wendt *(op. cit.,* p. 164—168) enumera aproape o sută de cuvinte de origine pecenego-cumană în limba română. Foarte mulţi din aceşti termeni par însă a fi adoptaţi mai tîrziu.

[242] *Ipat. let.,* p. 83—84. Alte letopiseţe, deşi redau evenimentele într-un mod asemănător, nu ii menţionează pe berladnici ca participanţi la expediţie. Cf. *Let. \'oskr.,* p. 68; *Jlemonucb no <V' eapoecKOMy cnucKtj,* în *PSRL,* XXV, Moscova—Leningrad, 1949, p. 64; *Hus. let.,* p. 306.

[243] *Ipat. let.,* p. 86. In *Let. Voskr.,* p. 71 şi *PSRL,* XXV, p. 67, atacul Oleşiei este datat în anul 1159.

[244] V. G. Vasilievski, *PyccKue na Hynae e XI eexe, în Tpydu,* I, p. 131; N. lorga, *Istoria poporului român,* I, Bucureşti, 1922, p. 245; Brătianu, *Recherches,* p. 28; *Ist. Rom.,* II, p. 102; P. Diaconu, *Despre localizarea Vicinei,* în *Pontice,* III, 1970, p. 275, nota 2.

[245] I. Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 şi principatul Birladului,* în *AARMSI,* s. II, XI, 1888—1889, p. 104; Giurescu, *Ist. rom.,* I, p. 317.

[246] *Ipat. let.,* p. 109; *Hus. let.,* p. 315.

[247] N. Iorga, *Brodnicii şi românii,* în *AARMSI, s.* III, VIII, 1927—1928, p. 150; T. Bălan, *Berladnicii,* Cernăuţi, 1928, p. 15—17; A. V. Boldur, *op. cit,,* p. 135—137; Cihodaru, *Consideraţii,* p. 134—137; Spinei, *Les relations,* p. 242.

[248] M. Hrusevskyj, *Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes,* I, Leipzig, 1906, p. 229; A. N. Nasonov, *„PyccK.an 3CMAH" U oâpasoeaHue meppumopuu dpeeHepyccKoao eocydapcmea.* Moscova, 1951, p. 141; M. V. Levcenko, *Onepuii no ucmopuu pyccK0-eu3a.HiнuucKux omnoiuenuu,* Moscova, 1956, p. 437—438; Paşuto, *Politika,* p. 194—195.

[249] R. Rosetti, *Statul berlădean,* în *Revista nouă,* II, 1889, 11—12, p. 464—472; N. Mohov, *O-iepxu ucmopuu MO.idaecxoso-pyccKO-yKpatiHCKux cstaeă,* Chişinău, 1961, p. 18—19; *Ist. Rom.,* II, p. 102; Şt. Olteanu, *Bîrladul şi veacurile sale de istorie',* în *Magazin istoric,* VII, 1974, 9 (90), p. 30—32; A. V. Boldur, *Ţara Birlad, numele şi unele momente din istoria ei,* în *Revista arhivelor,* an LI, XXXVI, 1974, 3, p. 429—436. împotriva acestei păreri s-au pronunţat Iorga, *Studii,* p. 79; E. Diaconescu, *Roynănii din răsărit,* Iaşi, 1942, p. 38—39.

-[50] B. A. Rîbakov, *fJpo6MMa o6pa3oeamia dpeenepyccKOU napodnocmu e ceeme mpydoe H- B- Cma.iuna,* în *Bonpocu ucmopuu,* 1952, 9, p. 48—49. Cf. şi A. N. Nasonov, *op. cit., passim.*

[251] *DRH, D,* I, nr. 1, 2.

[2">2] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 102, 114; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 228, 245.

253 Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 260 (unde documentul este datat greşit în 1254); *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 345.

[254] F. Uspenskii, *06pa30eanie emapaao BoAzapcuaao uıapcmea,* Odessa, 1879, *npuAO-OKBHue V,* p. 35; G. Popa-Lisseanu, *Brodnicii (IIR. XII),* 1938, p. 41, 64; Nicetae Choniatae *Orationes et epistulae,* ed. 1. A. v. Dieten, Berolini et Novi Eboraei, 1972, p. 93.

[25:1] J. L. Pic, *Ueber die Abstammung der Rumănen,* Leipzig, 1880. p. 110; I. Kulakovskii, *f'de naxodiuiach BtmuncKaa enapxi.H KoHcmaHmuHonoAbCKaeo namquapxama?* în *VizVrem,* IV, 1897, 2, p. 332; Onciul, *Originile,* p. 693; P. Mutafciev, *flpou3xo-diimb na Accneemi,* în *MaKedoHCKu npeaAedz,* IV, 1928, 4, p. 42; Brătianu, *Recherches,* p. 33; Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab I „Întemeietorul" pînă la Mi-hai Viteazul,* Bucureşti, 1970, p. 19.

[21*] *Ipat. let.,* p. 30; *PSRL, XXV,* p. 40; *PSRL,* 33, p. 43.

[257] *Let. Voskr.,* p. 38; *RLNS,* II, p. 93; *PSRL, XXIII,* p. 33; *JîemonucHuu ceod 1497 e-,* în *PSRL,* XXVIII, Moscova-Leningrad, 1963, p. 28; *Jle/nonucnuu ceod 1518* a-*(yeapo6CK.au Aemonucb),* în *ibidem,* p. 183.

[258] *HoeaopodcKtifi >iemeepmasi Aemonucb,* în *PSRL,* IV, Sanktpeterburg, 1848, p. 22; *PSRL,* I, p. 212—213; *PSRL,* XXV, p. 112—113; *Let. Voskr.,* p. 122. In *PSRL,* XXVI, p. 61, se indică anul 1217.

259 ArPLj p. 63> 266; *PSRL,* I, p. 218; *Let. Voskr.,* p. 132; *PSRL,* XXV, p. 120; *PSRL,* XXIII, p. 71; *PSRL,* XXVI, p. 69; *RLNS,* II, p. 353; *PSRL,* XXVIII, p. 50; 208; *PSRL,* 33, p. 64; *JlbsoocKim Aemonucb,* în *PSRL,* XX, 1, S.-Peterburg, 1910. p. 153.

[260] M. Karamzin, *Historie de VEmpire de Russie,* II, Paris, 1819, p. 274; P. J. Safarik, *Slovanske starozitnosti,* II, Praga, 1863, p. 153, 650; M. Hrusevskyj, *op. cit.,* I, p. 197; D. Rassovsky, *op. cit.,* în *SK,* X, 1938, p. 176; Grecov, Iacubovschi; *Hoarda,* p. 191; C. Goehrke, *Wilstungsperioden des frilhen ună hohen Mittelaîters in Osteuropa,* în *Jahrbucher jur Geschichte Osteuropas,* NF, 16, 1963, 1, p. 16.

[261] P. Hunfalvy, *Die Rumănen und ihre Anspruche,* Viena—Teschen, 1883, p. 83; R. Rosetti, *Brodnicii,* în *Revista nouă,* III, 1890, 1, p. 61; Onciul, *Originile,* p. 693—695; A. Bunea, *încercare de istoria românilor pînă la 1382,* Bucureşti, 1912, p. 128—131; C. Kogălniceanu, *Istoria veche a românilor,* Bucureşti, 1938, p. 20—23; G. Popa-Lisseanu, *op. cit.,* p. 29—33; A. V. Boldur, *Ţara „brodnicilor" într-o lumină nouă,* în *Revista arhivelor,* an LII, XXXVII, 1975, 2, p. 191—197,

[262] F. Brun, *VcpHOMOpbe,* I, Odessa, 1879, p. 117.

[263] A. Spiţîn, *KoHCBHUHecKiu Kypzam âAiart z. K)pbeea rio.ibCKaao,* in *H3eecmui MMnepamopcKoă Apxeo.ioawwcKou KoMMUcciu,* 15, 1905, p. 83.

[264] R. Rosetti, *Brodnicii,* p. 58; Cihodaru, *Consideraţii,* p. 237—2;;8.

[255] C. A. Macartney, *The Petchenegs,* în *The Slavonie (and East European, Review,* VIII, 1929—30, p. 351.

[286] I. Ferenţ, *op. cit.,* p. 127—130.

[267] Gy. Gyorffy, *Das GUterverzeichnis der griechischen Kloster zu Szâvaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert,* în *Studia Slavica,* V, 1959, j__2 p 13—15; Paşuto, *Politika,* p. 115.

' as L N. Guniilev, *OmKpumm Xasapuu,* Moscova, 1966, p. 177; *idem, A kazărok utodai* în *Tortenelmi szemle,* XI, 1968, 1—2, p. 16—17.

269 A. Bruce Boswell, *The Kipchak Turks,* în *The Slavonie Review,* VI, 1927,

' 270 c. Auner, *Episcopia Milcoviei,* în *Revista catolică,* I, 1912, 4, p. 534.

271 Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 77.

271 *Urkundenbuch,* I, p. 22—24; D/K, *C, v. XI—XIII,* I, p. 187—188; Di?H, D,

' '273 K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII,* Bucureşti, 1958, p. 152.

' [274] F. Brun, *op. cit.,* p. 114; N. N. Petraşcu şi G. G. Bezviconi, *Relaţiile ruso-române,* Bucureşti, 1945, p. 13; B. A. Rîbakov, *Rpeenue Pycu,* în *SA,* XVII, 1953, p 62__63. Unii istorici consideră că numele brodnicilor ar proveni de la *6pod* (= vad), avînd deci semnificaţia de *vădeni, oameni de la vaduri, poduri.* Cf. P. Hunfalvy, *Neuere Erscheinungen der rumănischen Geschichtsschreibung,* Viena-Teschen, 1886, p. 106; Onciul, *Originile,* p. 694; V. Motogna, *Articole şi documente. Contribuţii la istoria românilor din v. XIII—XVI,* Cluj, 1923, p. 37—39; A. Sacerdoţeanu, *In chestia brodnicilor,* în *Revista istorică,* XXIV, 1938, 7—9, p. 199—203; Giurescu, *Tîrguri,* p. 36. S-a exprimat şi ipoteza derivării numelui lor de la *6pdo (* = munte) sau de la *6poHH* (=platoşă), ceea ce ar însemna că *brodnic* ar fi sinomin cu *muntean* (cf. A. Bunea, *op. cit.,* p. 130; C. Kogălniceanu, *Istoria veche. . .,* p.. 20) ori, respectiv, cu *purtător de platoşă* (cf. A. V. Boldur, *Ţara „brodnicilor". . .,* p.' 194—195). \

III. ILiVliwmvi. i'ivkwiu —— —. . - .-____..............______

DIN 1241-1242 PÎNĂ LA ÎNTEMEIEREA STATULUI DE-SINE-STĂTĂTOR

1. MAREA INVAZIE MONGOLA ŞI URMĂRILE EI POLITICE ÎN SPAŢIUL EST-CARPATIC

Nici un eveniment din primele secole ale mileniului al II-laa nu a lăsat o impresie atît de covîrşitoare asupra contemporanilor şi nu a avut urmări aşa de profunde asupra destinului istoric al popoarelor din Europa Răsăriteană ca marea invazie mongolă. Exploziva ascensiune mongolă, pornită din inima Asiei, a avut ca rezultat crearea într-un timp record a celui mai mare imperiu din istoria milenară a umanităţii, cu hotarele mărginite de ţărmul Pacificului şi de culmile Carpaţilor. Implicaţiile sale constau nu atît în imensele distrugeri de bunuri materiale şi spirituale, ci în modificările profunde produse în structura etnică şi în echilibrul politic din teritoriile afectate de invazie. Declanşarea ofensivei mongole a devenit posibilă odată cu încheierea procesului de unificare a triburilor de păstori de la sud de Baikal, realizată sub conducerea lui Gingis-han, iar succesele ei deosebite s-au datorat în mare parte sistemului organizatoric al armatei, mobilităţii şi spiritului ei extrem de întreprinzător.

Primele contacte ale mongolilor (cunoscuţi îndeosebi sub numele de tătari) cu popoarele europene au avut loc în 1222—**1223**[1], cînd armata comandată de Gebe (Jăbă) şi Subutăi, după ce urmărise în nordul Iranului pe hanul Muhammad al Horezmului, a traversat Munţii Caucaz, întîlnind pe alani şi cumani. Aceştia au fost înfrînţi separat, după ce alianţa lor fusese destrămată printr-o abilă manevră diplomatică. Retrăgîndu-se spre vest, cumanii au reuşit să obţină sprijinul unei puternice coaliţii a cnejilor ruşi. Cu toate acestea, în înfruntarea clin 1223 de pe rîul Kalka, un mic afluent al Donului, mongolii au obţinut o strălucită victorie. De partea lor a trecut şi detaşamentul de broclnici condus de Ploscînea. Valorificarea succesului în sensul acaparării de noi teritorii nu s-a putut realiza, armata mongolă aflîndu-se după o extrem de îndelungată şi istovitoare campanie, al cărei itinerar a purtat în mare parte pecetea neprevăzutului. Expediţia din 1222—1223 a reprezentat însă pentru conducătorii mongoli o utilă luare de contact cu factorii naturali, etnici şi politici din răsăritul Europei. Ţinuturile de stepă din această zonă erau ideale pentru modul de viaţă nomad, iar ocuparea lor a constituit una din ţintele principale ale campaniei din 1236—1242. Nu este întîmplător faptul că un istoric persan contemporan îi atribuia lui Joci aprecieri exaltate referitoare la Deşt-i Kîpciak, despre care spunea că „în toată lumea nu pot exista pămînturi mai plăcute ca acesta, aer mai bun ca acesta, ape mai dulci ca acestea, şesuri şi păşuni mai întinse ca acestea"[2]. La întoarcerea din expediţia soldată cu lupta de la Kalka,

Gingis-han a acordat fiului său Joci dreptul de a lua în stăpînire teritoriile europene[3]. Moartea lui Gingis-han în anul 1227, survenită la foarte scurtă vreme după cea a lui Joci, a amînat temporar cuceririle proiectate. Adunarea marii nobilimi *(kuriltai-ul)* din 1229 a repus problema expansiunii spre vest, iar măsurile concrete nu au întîrziat să apară: în 1229 şi 1232 detaşamentele mongole comandate de Subiităi sînt semnalate în zona Volgăi, acţionînd împotriva bulgarilor[4], iar în a.H. 627 (= 1229/1230) împotriva cumanilor[5].

Decizia istorică pentru începerea marii invazii asupra Europei a fost luată, potrivit izvoarelor persane, la *kuriltai-ul* din anul 1235[6], unde marele han Ogodăi a hotărît organizarea unei armate numeroase şi bine alcătuite, încredinţînd comanda supremă lui Bătu, nepotul lui Gingis-han[7]. Campania a început în anul 1236 prin atacul împotriva bulgarilor de pe Volga. A urmat supunerea başkirilor, mordvinilor, burtaşilor şi a altor populaţii din bazinul Volgăi şi Kamei, iar apoi a alanilor şi cumanilor din nordul Caspicei şi Caucazului. La sfîrşitul anului 1237 s-a declanşat invazia asupra statelor ruseşti, care au căzut unul cîte unul în mîinile mongolilor. Invadatorii nu se mulţumeau numai cu jaful, ci măcelăreau cu o cruzime puţin obişnuită populaţii întregi, distrugînd complet centre urbane prospere.

Pătrunderea mongolilor în stepele nord-pontice şi în Crimeea în a.H. 635 (= 24 8. 1237—13 8. 1238)[s] a provocat exodul în masă al cumanilor spre regiunile dunărene. în anul 1239 hanul Kuthen (Kotian, Koteny) a primit încuviinţarea iui Bela IV de a se stabili în Ungaria împreună cu 40 000 de cumani[9]. Alte triburi cumane şi-au găsit refugiul în Peninsula Balcanică. în acest sens, Ibn Tagribircli relatează că suveranul vlahilor, Unus-han, după ce iniţial le-a acordat permisiunea de a se aşeza în teritoriile sale, i-ar fi atacat pe cumani[10]. Identificarea lui Unus-han cu un conducător al românilor din regiunile nord-dunărene nu se poate lua în consideraţie întrucît ţinuturile respective nu erau de natură să ofere securitate transfugilor. Mult mai probabil este că autorul arab se referea la ţarul loan Asan II, al cărui stat era frecvent denumit *ţara vlahilor* în literatura medievală, inclusiv în cea orientală. Dealtfel, izvoarele bizantine confirmă opoziţia făcută de bulgari la trecerea Dunării de către cumani, relatînd totodată stabilirea acestora din urmă în Macedonia şi Tracia, unde atît bizantinii, cît şi latinii au încercat să-i cîştige ca aliaţi în disputele dintre ei[11]. Nu este exclus ca detaşamentele mongole care îi urmăreau pe cumani să fi ajuns în zona de cîmpie din sudul Moldovei sau, în orice caz, în imediata lor vecinătate încă din anul 1239.

Căderea Kievului în decembrie 1240 a deschis drumul trupelor mongole spre Halici şi Wolhynia, unde ele nu au mai întîmpinat o opoziţie hotărîtă. Socotind confruntarea fără şanse de izbîndă, cneazul halician Daniil s-a refugiat în Ungaria, la fel cum procedase şi Mihail al Kievului, sperînd în obţinerea unui ajutor[12]. Iarna clin 1240—1241 a fost folosită de mongoli în vederea ultimelor pregătiri pentru invadarea Europei Centrale. în acest scop trupele fuseseră concentrate în Halici—Wolhynia, unde au fost împărţite în mai multe corpuri. Lipsa de concordanţă între izvoare, atunci cînd precizează numărul armatelor, se datorează faptului că mongolii acţionau cînd grupat, cînd în detaşamente mai mici, în funcţie de obiectivele strategice propuse. Căpeteniile mongole deţineau

informaţii destul de complete despre potenţialul militar al viitorilor adversari, aşa încît au reuşit să dozeze în mod adecvat efectivele fiecărei armate. S-a optat pentru invadarea concomitentă a Poloniei, Ungariei şi a ţărilor din jur, căci prin această tactică se excludea posibilitatea cooperării între cei atacaţi şi nici nu se oferea acestora timpul util de a-şi organiza apărarea. Sistemul de luptă al mongolilor se baza pe atacuri de mare mobilitate purtate de cavalerie, apariţii surprinzătoare, îmbinate cu retrageri strategice. Pentru a se evita eventualele răscoale în spatele frontului şi pentru a-i îngrozi pe adversari, se recurgea la măsuri de o cruzime extremă, ca măcelărirea femeilor, copiilor şi a tuturor celor susceptibili de a putea mînui armele.

Obiectivele invaziei în ţinuturile carpato-dunărene şi în Europa Centrală nu au fost identice peste tot. In vreme ce campania din Polonia şi Moravia a fost concepută ca o mare expediţie de pradă, în care jefuirea bunurilor localnicilor, capturarea prizonierilor şi impunerea locuitorilor la plata tributului reprezentau dezideratele principale, prin campania clin sudul Moldovei şi din Ungaria — unde cîmpiile propice păşunatului extensiv ocupau teritorii foarte întinse — se urmărea intrarea în posesiunea directă a acestor regiuni. Există mai multe dovezi asupra interesului manifestat de conducătorii mongoli pentru Deşt-i Kîpciak — a cărei extremitate apuseană era formată din şesul Bugeacului — ca şi pentru Ungaria[13]. Planurile de luare în stăpînire a Deşt-i Kîpciakului fuseseră făurite şi apoi definitivate încă după campania din 1222—1223 de către Gingis-han şi de urmaşul său Ogodai. în ceea ce priveşte intenţiile mongolilor în legătură cu Cîmpia Pannonică, elocvent este raportul dominicanului ungur Iulian, trimis în misiune în răsăritul Europei tocmai în momentul declanşării atacului împotriva Rusiei: „De mulţi se dă ca fapt sigur, şi cneazul din Suzdal a transmis verbal prin mine regelui ungurilor, că tătarii se sfătuiesc noapte şi zi cum să învingă şi să cucerească regatul ungurilor creştini"[14].

Marea invazie spre Europa Centrală a fost precedată de două atacuri fără amploare deosebită asupra sud-estului Poloniei. De-abia din luna martie 1241, după trecerea iernii, principalele forţe mongole s-au îndreptat spre Polonia şi Ungaria. Rînd pe rînd principalele centre din jumătatea sudică a Poloniei au căzut în mîinile invadatorilor, iar la 9 aprilie coaliţia germano-polonă, avînd în frunte pe ducele silezian Heinrich II, a fost zdrobită la Liegnitz după o luptă îndîrjită. Pierderile suferite în această bătălie şi cu prilejul asedierii diferitelor cetăţi au împiedicat înaintarea mongolilor spre Germania. în schimb, ei au pornit spre Moravia şi Slovacia, încercînd să facă joncţiunea cu trupele care acţionau în Ungaria. Judecind după înşiruirea căpeteniilor participante la invadarea Ungariei, între care se afla şi Bătu, comandantul suprem al armatelor mongole, grosul efectivelor fuseseră dirijate spre această ţară. Corpul principal, conclus de Bătu, a trecut Carpaţii prin pasul Verecke, aşa-nuiriita *Poarta Rusiei* — cale tradiţională de pătrundere spre vest a nomazilor — în vreme ce alte armate s-au îndreptat spre Transilvania şi Ungaria străbătînd regiunile extracarpatice româneşti. Atacarea regatului din mai multe direcţii a împiedicat forţele locale răspîndite prin ţară să vină în sprijinul lui Bela IV, care a fost nevoit să-i înfrunte pe mongoli cu efective puţin numeroase. Confruntarea de la Mohi, de la confluenţa rîului Sajo cu Tisa, la 11 aprilie 1241, s-a încheiat prin

victoria categorică a lui Bătu. Succesul mongolilor nu se datora unui atac surprinzător, ci puternicei lor forțe de şoc. Bela IV fusese prevenit de mult timp de intențiile mongole atît de trimişii săi din răsăritul Europei[15] şi de refugiații cumani şi ruşi[16], cît şi de emisarii mongoli, care îi pretindeau supunerea[17]. El ordonase implantarea unei garnizoane în pasul Verecke[18] şi întărirea a două cetăți transilvănene[19], dar în general pregătirile pentru a da invadatorilor o ripostă energică au fost insuficiente, astfel că împăratul Friedrich II era îndreptățit să-i reproşeze nepăsarea[20]. La slăbirea capacității defensive a statului arpadian a contribuit şi plecarea cumanilor în Balcani tocmai în momentul declanşării atacului mongol, ca urmare a asasinării hanului Kuthen la instigațiile aristocrației maghiare[21]. Ravagiile invaziei au provocat panică în tot apusul Europei, înregistrîndu-se perturbații în relațiile comerciale şi producînd alertă printre cele mai puternice capete încoronate. Cu toate acestea, repetatele cereri de ajutor ale regelui Ungariei către suveranii catolici şi către curia papală nu s-au soldat decît cu promisiuni şi încurajări. Ideea organizării unei cruciade antimongole preconizată de papa Grigore XI nu s-a putut materializa datorită disensiunilor dintre papalitate şi Imperiul romano-germanic, ca şi a inerției manifestate de alte state.

Marea invazie mongolă a afectat din plin toate regiunile româneşti, a căror luare în stăpînire era de cea mai mare importanță, atît pentru pradă, cît şi pentru faptul că reprezentau baze de atac absolut indispensabile spre alte țări. înainte de a pătrunde în Transilvania şi Ungaria, mari efective mongole se concentraseră în vecinătatea zonelor extracarpatice. Asupra tacticii adoptate de mongoli față de populația din regiunile de pe versanții de est şi nord-est ai Carpaților în iarna din 1240—1241 — adică după îngenuncherea Rusiei şi Cumaniei şi în ajunul invadării Europei Centrale — Rogerius ne-a transmis date contradictorii. Intr-un pasaj al *Cintecului de jale* se arată că în vremea Crăciunului ar fi venit zvonul despre prădăciunile tătarilor la granițele Ungariei învecinate cu Rusia: *circa natiuitatem Domini fama fuit, quod confinia Hungarie Ruscie contigua* (corect: *continua) Tartari deuastabant*[22]. Pe de altă parte, într-un alt pasaj al aceleiaşi opere, întîlnim precizarea că în mod deliberat mongolii nu s-ar fi atins de zonele învecinate Ungariei *(intacta confinia Hungarie continua dimiserunt),* atît pentru ca la declanşarea plănuitei invazii să poată găsi acolo hrană şi nutreț, cît şi pentru a nu alerta detaşamentele de la hotarele statului arpadian[23]. înclinăm să acordăm mai mult credit acestei din urmă informații, deşi nu este exclus ca modul de a acționa al mongolilor să nu fi fost unitar de-a lungul întregii zone de frontieră. Desigur ei urmăreau, de asemenea, să nimicească orice încercare de opoziție din partea populației româneşti, sa zădărnicească tentativele unei eventuale coalizări cu forțele transilvănene şi să asigure libera trecere a lanțului carpatic.

La sfîrşitul lui martie 1241 armata comandată de Cadan a trecut, după cum ne informează Rogerius, pe un drum situat *inter Rusciam et Lomaniam,* adică prin partea nordică a Moldovei, îndreptîndu-se spre cetatea Rodnei[24]. Trecerea mongolilor printre munți şi păduri pînă la Rodna este consemnată şi în alte izvoare[23]. Drumul transmontan cel mai convenabil din sudul Haliciului pînă pe valea Someşului Mare, unde se afla Rodna, era fie cel de-a lungul cursului superior al apei Moldovei, cu

traversarea pasului Mestecăniş, fie cel de-a lungul cursului superior al Sucevei, pe la nord de obcinele Feredeu şi Mestecăniş şi prin pasul Rotunda, situat între Suhard şi Inău. întrucît la numeroase aşezări întărite cu şanţ şi val de pămînt şi palisadă de lemn situate în nordul Bucovinei, în extremitatea sudică a cnezatului Halici—Wolhynia, urmele de locuire nu depăşesc mijlocul secolului al XIII-lea[2G], este aproape sigur că acest fapt se află în directă legătură cu pătrunderea mongolilor. Aşezările menţionate puteau să fie distruse ori în momentul cînd detaşamentele mongole se îndreptau spre Transilvania şi Ungaria, ori în perioada imediat anterioară, cînd grosul efectivelor lui Bătu se concentrau în cnezatul Halici—Wolhynia. Distrugerile înregistrate la cetăţuia de la Bîtca Doamnei-Piatra Neamţ — unde urmele de vieţuire încetează spre mijlocul secolului al XHI-lea, desigur datorită invaziei din anul 1241 — au fost cauzate probabil de o aripă a armatei lui Cadan, care a ales cursul Bistriţei drept cale de a pătrunde spre Transilvania[27]. Pentru a se înscrie pe valea Bistriţei acest detaşament mongol a trebuit să coboare tocmai spre centrul Moldovei, acolo unde rîul amintit iese dintre munţi şi curge în ţinuturile subcarpatice. Nereuşind să cucerească Rodna la primul atac, mongolii au simulat retragerea, revenind apoi prin surprindere, de data aceasta cu succes, în ultima zi a lunii martie. In mod eronat unele izvoare indică pe cumani drept invadatori ai Rodnei[28]. Confuzia este posibil să se fi produs ca urmare a faptului că grupuri cumane fuseseră silite să-i însoţească pe mongoli la expediţia din Ungaria[29]. Alături de Cadan acţiona se pare şi Buri, întrucît Răsid od-Din îi menţionează pe amîndoi ca învingători în trei lupte cu saşii *(Sasanf[0],* care constituiau pe atunci populaţia majoritară a Rodnei.

O altă armată mongolă, avîndu-1 în frunte pe Bochetor, a străbătut întreaga Moldovă, fixîndu-şi ca obiectiv distrugerea episcopiei cumanilor. După trecerea Şiretului, ea a fost înfruntată fără succes de o oaste locală[31]. Efectivele acesteia din urmă se compuneau desigur şi din români, care alcătuiau elementul etnic de bază al eparhiei. Asupra distrugerilor provocate cu prilejul atacului episcopiei găsim referiri şi într-un act diplomatic din a doua jumătate a secolului al XIII-lea[32]. Mongolii au pătruns ulterior în Ţara Bîrsei, unde au fost întîmpinaţi de armata voievodului Transilvaniei, care a căzut pe cîmpul de luptă[33]. Infrîngerea sa este foarte probabil să fi fost provocată tot de corpul comandat de Bochetor, care a putut trece munţii prin pasul Oituz sau printr-o trecătoare din zona curburii Carpaţilor. Trecătorile montane fuseseră apărate, fără succes însă, de către români şi secui *(Olaci et Siculi),* despre care mai multe cronici occidentale consemnează că au fost „închise" după retragerea invadatorilor[34].

în spaţiul extracarpatic au acţionat în acelaşi timp şi alte armate mongole. In luna aprilie 1241 ele trecuseră deja munţii în Transilvania, cucerind Sibiul *(villa Hermanni)[35]*. După cum ne informează Răsid od-Din, corpul comandat de Bocek „trecînd pe drumul *Kara—Ulagh-ilov* prin munţii de acolo a învins acele popoare *Ulagh",* după care, străbă-tînd păduri şi muntele Baiakbuk (variante: Manakbark, Yaprak Tak), ar fi ajuns pînă la hotarele lui Miselav (variante: Pisladu, Miliavdur, Misliavrud), unde a repurtat o altă victorie[36]. Localizarea evenimentelor relatate de autorul persan păstrează anumite semne de întrebare. *Kara—*

Ulagh-n erau desigur „vlahii negri" din afara arcuiţii carpatic. Nu ar fî exclus ca istoricul persan să fi avut în vedere prin această denumire tot populaţia locală de la răsărit de Carpaţi. In schimb, *Ulagh-ii* — la cate Bocek a ajuns de-abia după ce trecuse nişte munţi — erau fie românii din zonele subcarpatice ale Ţării Româneşti, fie cei din sudul Transilvaniei[37]. Despre Miselav, al cărui nume are o rezonanţă slavă, s-a emis ipoteza că ar reprezenta căpetenia unei formaţii politice româneşti, dar este greu de admis că ar fi, aşa cum s-a presupus, aceeaşi persoană cu Seneslau amintit în Diploma ioaniţilor[38]. Dat fiind că ţinuturile lui Miselav erau dincolo de o zonă muntoasă, pare mai probabilă localizarea lor în Transilvania.

Asupra drumului parcurs de Bătu, Cadan şi celelalte căpetenii se fac referiri în *Annales Boiorum,* alcătuite la începutul secolului al XVI-lea de cronicarul bavarez Aventin, care aminteşte de depopularea regiunilor locuite de „moldoveni şi valahi"[39]. Un ecou tîrziu al trecerii mongolilor prin Moldova este înregistrat în prima parte din *Suprasl'skii spisok* — transcris în 1519, dar unde cele mai tîrzii evenimente relatate sînt din anul 1446[40] — precum şi în *Hustinskaia letopis',* terminat la începutul secolului al XVII-lea[41], dar compilată după alte lucrări mai vechi.

Pentru buna desfăşurare a campaniei, mongolii s-au preocupat de asigurarea bazei de aprovizionare, în acest scop obligînd populaţia locală la diferite prestaţii. Astfel, bolohovenii au fost constrînşi în anul 1241 să cultive grîu şi mei pentru mongoli[42]. Rechiziţionarea recoltei şi a altor bunuri a preocupat pe invadatori şi în cursul operaţiilor militare din Transilvania, unde această atribuţie fusese acordată aşa-numiţilor *canesi*[43], care nu erau — aşa cum s-a considerat — cnejii populaţiei româneşti[44], ci desigur demnitari mongoli[45].

Comandanţii mongoli care au acţionat în regiunile extracarpatice se numărau printre strategii cu o amplă experienţă dobândită pe cîmpurile de luptă din răsăritul Europei. Bocek fusese unul din şefii armatei trimise în regiunea Volgăi împotriva cumanilor conduşi de Bacman[46], iar ulterior, împreună cu Cadan şi Buri, se remarcase la acţiunile din cnezatele ruseşti, unde erau cunoscuţi sub numele de Beciak, Kaidan şi Birioi (Birui)[47]. Bocek şi Buri participaseră la cucerirea Crimeei şi la luptele împotriva cumanilor din nordul Mării Negre, iar Cadan la cele împotriva cerkesilor[48]. In ierarhia aristocraţiei mongole aceşti generali ocupau poziţii extrem de importante, fiind descendenţi direcţi ai lui Gingis-han: Cadan era fiul lui Ogodăi, Bocek al lui Tului, iar Buri era nepotul lui Gagatai[49]. Eventualitatea identificării lui Bochetor cu Bărkăcar — vconsiderat de Juvaini ca fiu a lui Joci[30], deci frate cu Bătu — sau cu Bocek, ar putea fi luată în consideraţie, dată fiind asemănarea de nume. In orice caz, ipoteza ca Bochetor să fie una şi aceeaşi persoană cu binecunoscutul emir Subiităi Ba'atur, unul din eroii luptei de pe râul Sajo, sau cu generalul Pa-ha-t'ou, ucis în această bătălie, nu este acceptabilă, mtrucît Bochetor nu putea ajunge pînă pe Saj6, fiind ocupat cu operaţiunile din sudul Transilvaniei[51].

După cum dovedesc izvoarele istorice, populaţia românească s-a ridicat la fel ca şi popoarele vecine în apărarea teritoriului său, crunt afectat de ravagiile invaziei, contribuind prin lupta sa la slăbirea inamicului. Nu putem fi de acord cu opinia că românii s-ar fi alăturat imediat

armatelor mongole, găsind prilejul de a se emancipa de sub suzeranitatea maghiară. în sprijinul acestei idei se citează mai ales informaţia dintr-un codice compus de un călugăr franciscan din Assisi, în care se menţionează un atac asupra oraşului din Umbria, întreprins în 1241 de Vitalis de Aversa împreună cu o armată alcătuită din sarazini, vlahi şi alţi creştini falşi *(. . . cum ceterva militum Sarracenorum et Blachorum et malorum christianorum).* Aceşti *Sarraceni* au fost identificaţi cu mongolii[52], ceea ce ni se pare greu de crezut, deoarece lipsesc dovezile în legătură cu pătrunderea lor pînă în Italia centrală. Prin denumirea amintită autorul codicelui desemna, după părerea noastră, pe arabi, care nu o dată au luat parte în primele secole ale mileniului al II-lea la expediţii de pradă în sudul Peninsulei Apeninice[53].

Armatele participante la invadarea regiunilor locuite de români s-au îndreptat apoi spre Cîmpia Pannonică, făcînd joncţiunea cu trupele lui Bătu. Bela IV, care se refugiase în Austria, a plecat ulterior spre Dalmaţia, unde a fost urmărit de Cadan. Intre timp a survenit moartea marelui han Ogodăi la Karakorum, la 11 decembrie 1241, a cărei veste a putut parveni în tabăra lui Bătu de-abia în primele luni ale anului 1242, determinînd ordonarea retragerii generale a armatelor mongole spre răsărit. O parte a trupelor s-a reîntors, trecînd din nou prin Transilvania, iar de aici prin *Comania*[5i], adică prin ţinuturile est-carpatice, în vreme ce armata lui Cadan, după ce ajunsese pînă la ţărmurile Adriaticii, s-a îndreptat prin Croaţia şi Serbia spre statul Asăneştilor[55]. Potrivit cronicii rimate a lui Philippe Mousket, „regele din ţara vlahilor" *(li rois de la tiere as Blas)* ar fi repurtat în 1242 o mare victorie contra tătarilor, stîrnind bucuria întregii lumi creştine[56]. Faptul că poetul francez menţionează şi în alte împrejurări pe vlahii din Balcani sub acelaşi nume — *Blas*[51] — vine în sprijinul părerii, împărtăşite de cei mai mulţi istorici, că suveranul amintit domnea la sud de Dunăre; s-a manifestat însă scepticism în privinţa veridicităţii informaţiei privind înfrîngerea mongolilor[58]. Statul Asăneştilor era practic lipsit de un conducător legitim, întrucît ţarul Ioan Asan II murise cu puţin timp înainte de invazie, iar urmaşul său la tron, Koloman (Căliman) Asan, era încă minor. O victorie singulară asupra mongolilor, al cărei răsunet să fi ajuns pînă la Philippe Mousket, nu ar fi fost exclusă, însă aceasta oricum a rămas fără urmări asupra ansamblului situaţiei din nordul Peninsulei Balcanice, căci Bulgaria a devenit tributara mongolilor. Dealtfel, potrivit lui Răsid od-Din, atacurilor lui Cadan i-au căzut pradă două centre din ţara *TJlakut* (adică din *ţara vlahilor,* prin care trebuie să înţelegem statul Asăneştilor), centre ale căror nume au fost întregite *Tirnin* şi *Kila,* fiind identificate cu Tîrnovo şi Chilia[59]. In aceeaşi perioadă se situează desigur incursiunea unui detaşament mongol în Tracia, unde într-o primă luptă a fost înfrînt de Balduin II, împăratul latin de la Constantinopol; ulterior mongolii au reuşit să se revanşeze[60]. După raidul prin Balcani armata lui Cadan a trecut Dunărea din Dobrogea în Bugeac, foarte probabil pe lîngă Isaccea, căci, după cum apreciază un cronicar turc de mai tîrziu, acest loc era „mai uşor de trecut decît celelalte trecători ale Dunării"[61].

Adevărata cauză a părăsirii Europei Centrale de către mongoli nu se datorează, aşa cum au susţinut unii istorici, numai divergenţelor dintre căpeteniile invadatorilor sau morţii marelui han, chiar dacă semna-

Iul de retragere a fost urmarea acestui eveniment. Forțele mongole, angrenate într-o campanie extrem de îndelungată şi istovitoare, fuseseră sleite în urma confruntărilor violente cu adversari hotărîți să-şi apere cu dîrzenie pămînturile. Dacă invadatorii ar fi apreciat că regiunile din centrul Europei pot fi menținute cu trupele existente, la moartea lui Ogo'dăi s-ar fi reîntors în Asia numai căpeteniile de vază din familia marelui han şi nu toată armata. In acest mod se procedase la sud de Caucaz şi în Deşt-i Kîpciak. întrucît însă, în spatele frontului principal de acțiune, pozițiile deținute de mongoli erau extrem de şubrede din cauza răscoalelor localnicilor, iar efectivele de care mai dispunea Bătu erau insuficiente, soluția abandonării cuceririlor din centrul Europei era justificată[62]. Chiar dacă nu toate obiectivele pe care şi le propuseseră conducătorii mongoli pentru campania lor europeană au fost -realizate, aceasta poate fi apreciată ca un succes de mari proporții, căci a însemnat cucerirea efectivă a unui uriaş teritoriu, impunerea la tribut şi aservirea din punct de vedere politic a altor regiuni la fel de întinse, pentru a nu mai aminti de imensele prăzi capturate pe parcursul invaziei, constînd din robi, animale şi diferite bunuri materiale.

Soarta regiunilor care au suferit în mod direct de pe urma invaziei a fost diferită: în vreme ce o parte a lor au fost părăsite imediat, altele au fost ocupate efectiv de mongoli ori le-au devenit tributare. Cele mai afectate au fost stepele din zona meridională a Europei Răsăritene, cunoscute sub denumirea de Deşt-i Kîpciak, unde şi-au stabilit sălaşele triburile nomade ale mongolilor şi unde a luat naştere statul Hoardei de Aur[63]. Pentru aceste regiuni noii cuceritori manifestau un interes aparte, căci ele erau asemănătoare în privința reliefului, climei şi vegetației cu ținuturile lor originare şi asigurau condiții optime desfăşurării traiului nomad, bazat în principal pe creşterea animalelor de turmă, ocupație tradițională a neamurilor mongole. Populația existentă în stepele nord-pontice la venirea noilor invadatori, reprezentată îndeosebi de cumani şi de alte grupuri turce, fie că a fost exterminată sau şi-a găsit refugiul în alte regiuni, fie că s-a supus mongolilor. Cu toate că o mare parte din cumani au fost masacrați de cuceritori sau au fost vînduți ca sclavi — îndeosebi în Egipt, unde mai tîrziu, împreună cu alte neamuri oprimate, s-au răsculat punînd bazele statului mamelucilor — numărul celor rămaşi era considerabil. Descoperirea în ținuturile din nordul Mării Negre a numeroase morminte tumulare datate'în secolele XIII—XIV reprezintă o dovadă edificatoare în acest sens, la fel ca şi atestarea păstrării în uz a limbii cumane *(lingua cumanesca)* în Crimeea la mijlocul secolului al XIV-lea[64]. In urma contactelor strînse cu cumanii şi cu celelalte triburi turce cucerite: horezmieni, uzi, bulgari etc, în decurs de aproximativ un secol mongolii din cadrul Hoardei de Aur s-au turcizat. Imensitatea Imperiului mongol făcea imposibilă exercitarea conducerii efective a marelui han de la Karakorum asupra întregului teritoriu, astfel că, în mai puțin de un sfert de secol, Hoarda de Aur (numită şi Ulus-JSci) s-a desprins de sub autoritatea marelui han, ducînd o politică independentă. Capitala Hoardei a fost stabilită pe cursul inferior al Volgăi, în centrul statului, întîi la Sarai-Batu, iar apoi la Sarai-Berke, într-o

regiune cu o viață urbană dezvoltată, unde se intersectau drumuri comerciale de mare importanță.

O altă situație s-a creat în țările rusești și balcanice, care au devenit vasale mongolilor, fără ca să li se impună modificări esențiale în structura lor internă. între aceste țări existau deosebiri în funcție de intensitatea cu care se manifesta autoritatea Hoardei: în vreme ce în unele se stabiliseră detașamente mongole, care supravegheau pe conducătorii formațiunilor statale și le dirijau acțiunile pe plan extern, de la altele nu se pretindea decît un simplu tribut. Poziția acestor state față de Hoardă n-a rămas imuabilă, ea cunoscînd anumite schimbări în funcție de conjunctura politică a vremii. In primul sfert de veac de după invazie regiunile balcanice au avut de suferit destul de puțin de pe urma mongolilor, care s-au mulțumit numai cu perceperea tributului. Existența prestațiilor tributare la mijlocul secolului al XlII-lea se poate deduce din însemnările de călătorie ale călugărului franciscan Wilhelm de Rubruck[65] și dintr-un document emis în cancelaria regală a Ungariei[66]. Intr-o situație mult mai dificilă se aflau statele rusești, cu toate că nici ele nu făceau parte în mod direct din cadrul Hoardei. în afara unui împovărător tribut periodic, popoarelor subjugate li se impuneau uneori și alte prestații, dintre care foarte importantă era obligativitatea de a însoți pe mongoli în expediții războinice. In scopul de a limita capacitatea de rezistență în cazul izbucnirii unor răscoale, cnejilor li s-a impus să distrugă fortificațiile mai puternice, interzicîndu-li-se totodată să ridice altele noi. Cu toate că statele rusești erau autonome din punct de vedere administrativ, demnitatea de cneaz trebuia confirmată periodic de hani, astfel că adesea principii ruși erau nevoiți să meargă la curtea lor, pentru a presta omagiu de vasalitate. Pentru a-și asigura venituri sigure și substanțiale, mongolii au inițiat în teritoriile dependente înregistrarea întregii populații care avea obligația de a plăti dări. Există unele indicații, ce-i drept mai puțin certe, privind un recensămînt efectuat la Kiev în anul 1245[67]. Izvoarele chineze menționează un recensămînt al rușilor și așilor făcut în anul 1253[68], iar cronicarul armean Guiragos face referiri destul de ample asupra unui recensămînt organizat de hani în țările caucaziene în anul 703 al erei armene (= 17.1.1254—16.1.1255)[69]. Un prim recensămînt general pentru toate teritoriile rusești a avut loc în iarna lui 1257, în vremea hanului Berke, un altul fiind atestat în timpul domniei lui Mongkă Temur (1266—1280)[70]. Strîngerea tributului s-a făcut, pînă la sfîrșitul secolului al XlII-lea, de perceptori mongoli, cu sprijinul așa-numiților *baskaci* (al căror nume are sensul etimologic de *opresori),* ulterior această obligație revenind conducătorilor locali. Este interesant de menționat faptul că au devenit tributare mongolilor și regiuni care nu au fost afectate de invazie, semnificativ în acest sens fiind cazul cnezatului Novgorodului. Cu exercitarea supravegherii și controlului direct al conducătorilor politici din țările supuse fuseseră însărcinați baskacii, care dispuneau de mici detașamente militare. Denumirea unor așezări din sudul Rusiei *(Baskaki, Baskakovo, Baskaci* etc.) păstrează amintirea șederii baskacilor sau a cetelor lor. S-a remarcat că astfel de toponime nu se întîlnesc în regiunile care aparțineau nemijlocit Hoardei, ci numai în cele unde se extinsese dominația sa[71].

Cunoaşterea particularităţilor sistemului organizatoric al Hoardei de Aur şi a naturii relaţiilor ei cu popoarele aservite din ţările unde se păstrează date mai bogate asupra acestor probleme permite o înţelegere mai nuanţată a situaţiei create în urma marii invazii asiatice în Moldova, regiune referitor la care izvoarele scrise privind caracterul raporturilor cu statul mongol sînt puţin numeroase şi de cele mai multe ori indirecte.

Invazia şi aşezarea mongolilor în răsăritul Europei au stopat pentru mai multe decenii politica ofensivă a Ungariei în teritoriile extracarpatice. Temîndu-se de o repetare a invaziei din 1241—1242, Bela IV a întreprins susţinute demersuri diplomatice pe lîngă papă şi suveranii occidentali pentru organizarea unei cruciade antimongole. Atunci cînd se edificase că nu va obţine nimic altceva decît făgăduieli şi îmbărbătări, el şi-a afişat intenţia, dezavuată energic de marii pontifi, de a încheia un tratat cu năvălitorii asiatici, pentru a preîntîmpina un nou atac din partea acestora, care i se părea iminent[72]. Ungaria a căutat o apropiere de Rusia de Halici—Wolhynia, unde domnea Daniil Romanovici, un aprig apărător al independenţei ţării sale. După eşecul intervenţiei ungare şi polone în conflictele interne din Halici în anul 1245, cursul relaţiilor dintre foştii beligeranţi s-a normalizat. înţelegerea încheiată a fost întărită prin legăturile matrimoniale contractate între familiile domnitoare din Ungaria şi Rusia haliciană[73]. Relaţiile strînse cu regatul ungar sînt reflectate şi de participările trupelor haliciene la războaiele Ungariei cu Boemia, din vremea lui Bela IV[74] şi Ştefan V[75], precum şi cu Austria, din timpul domniei lui Andrei III[76]. Printre mercenarii din armatele ungureşti, care au înfruntat pe Ottokar II al Boemiei în anul 1260 şi cei care au luptat cu ducele de Austria la sfîrşitul secolului al XHI-lea, s-au aflat şi efective româneşti. Cu toate că în 1245 Daniil a fost nevoit să se prezinte la curtea hanului[77], unde s-au reglementat desigur detaliile statutului de dependenţă faţă de Hoardă, şi cu toate că armatele mongole au intrat în mai multe rînduri pe teritoriul cnezatului său, el nu a renunţat la ideea de a menţine suveranitatea statului halician. De-abia după moartea sa, survenită în anul 1264, Rusia haliciană a fost integrată în mod real în orbita autorităţii Hoardei de Aur[78].

Decenii în şir după marea invazie mongolă, în regiunile est-carpatice nu s-a înregistrat nici o acţiune militară ungară, căci aceasta ar fi putut antrena riposta tăioasă a Hoardei. O primă acţiune de acest fel a avut loc în vremea lui Ladislau IV, după reprimarea răsculaţilor cumani în anul 1282. Aceştia s-au refugiat peste Carpaţi, fiind urmăriţi de armatele regale în regiunile dinspre tătari, unde, după cum se precizează într-un act din 1288, înaintaşii regelui nu mai pătrunseseră: *de jinibus et terminis Tartarorum quos nemo praedecessorum nostrum* (Ladislaui — n.n.) *peregraverat, ultra Alpes*™. Ţinuturile din care Ladislau IV încercase să-i readucă pe cumani corespundeau desigur cu teritoriul viitorului tat feudal moldovenesc. Cu toate că vechile poziţii ungare de la est şi nord-est de Carpaţi fuseseră pierdute după năvălirea mongolă, între demnităţile suveranului arpadian era păstrat în mod anacronic titlul *alicie, Lodomerie Cumanieqne rex*[so], semnificînd nerenunţarea la ideea [e] a le supune din nou Coroanei ungare.

i. -p, P[ă] [rec]ucerirea Constantinopolului în anul 1261, în ţinuturile de a -Dunărea de Jos sînt revitalizate iniţiativele politice ale bizantinilor.

Aşa cum pretinde Manuel Holobolos în cuvîntarea sa panegirică dedicată lui Mihail VIII Paleologul, autoritatea legitimă a împăratului ar fi fost recunoscută şi de „insulele paristriene"[81], toponim prin care se înţelege desigur zona gurilor Dunării[82]. Potrivit aceluiaşi autor, „pămîntul nemărginit al dacilor" — formulare ce desemnează probabil ţinuturile româneşti nord-dunărene — ar fi fost „plin de faima biruinţelor" împăratului[83]. în mod evident nu se poate pune prea mult temei pe elogiile exagerate ale contemporanului lui Mihail VIII. In vremea sa Bizanţul nu mai deţinea controlul politic la Dunărea inferioară decît cel mult în cîteva cetăţi izolate — stăpînirea reală fiind preluată de către mongoli — deşi o dominaţie nominală a Constantinopolului asupra unor teritorii mai întinse era pretinsă şi uneori recunoscută în cadrul relaţiilor internaţionale.

In virtutea pretenţiilor asupra fostelor teritorii ale imperiului, în anul 1263 Mihail VIII a acordat turcilor selgiucizi (sau oguzi) — refugiaţi, sub conducerea lui Izzeddin Kaikaus, din Sultanatul de Iconium ca urmare a invaziei mongolilor hulaguizi în estul Asiei Mici — dreptul de a se aşeza în Dobrogea. Divergenţele izbucnite curînd între împăratul bizantin şi turci şi alianţa lor cu Hoarda de Aur au înlăturat posibilitatea ca ei să devină un instrument în mîinile politicienilor de la Constantinopol. Beneficiind de protecţia hanilor mongoli, o parte din turcii selgiucizi din nord-estul Peninsulei Balcanice s-au stabilit temporar în regiunile nord-pontice, de unde au revenit după scurtă vreme în Dobrogea. Potrivit tradiţiei musulmane, la Babadag se afla mormântul conducătorului lor spiritual, Sari Saltiq. Se presupune că turcii selgiucizi rămaşi în Dobrogea, unde s-au creştinat, ar fi strămoşii găgăuţilor[84].

Reinstaurarea puterii bizantine pe malurile Bosforului a conferit un prestigiu sporit şi patriarhiei din capitala imperiului, a cărei autoritate a fost recunoscută de numeroase oraşe de pe litoralul vest-pontic şi de la Dunărea inferioară[85]. în această perioadă Vicina a devenit reşedinţă mitropolitană, calitate atestată documentar cu începere din 1285 şi menţinută pînă la transferarea lui Iachint la Curtea de Argeş în anul 1359[86]. Autoritatea mitropolitului de Vicina era considerabilă de vreme ce în anul 1302 alanii i s-au adresat lui pentru a interveni pe lîngă împărat în scopul de a le permite stabilirea pe teritoriul Bizanţului[87]. Dependenţa unei mitropolii de patriarhia constantinopolitană nu presupune însă implicit şi dependenţa politică a centrului unde se afla ea faţă de statul bizantin. Dealtfel nu există date convingătoare că întreaga zonă a gurilor Dunării s-ar i'i aflat în secolele XIII—XIV în orbita dominaţiei politice a Bizanţului[88], după cum s-a presupus pe baza aprecierii eronate a situaţiei Vicinei[89]. Imperiul continua însă să deţină un rol important în domeniul schimbului de mărfuri, fiind semnificativ că tranzacţiile comerciale se realizau avînd ca etalon moneda grecească[90]. în pofida faptului că Bizanţul nu se mai număra printre marile puteri continentale şi pierduse supremaţia navală în bazinul Mării Negre, influenţa sa asupra ţinuturilor de la Dunărea de Jos, îndeosebi în sfera culturală, rămînea marcantă.

Noul cadru politic creat în a doua jumătate a secolului al XlII-lea odată cu stabilitatea politică impusă de Hoarda de Aur şi cu restaurarea puterii bizantine la Constantinopol a permis Genevei să declanşeze o largă expansiune comercială în întregul bazin pontic. în schimb, li-

bertatea de acțiune a Veneției în Marea Neagră, dobîndită în vremea Imperiului latin, a fost îngrădită prin conlucrarea genovezilor şi bizantinilor, aflați în vechi şi adînci disensiuni cu Republica dogilor. Prin tratatul de la Nymphaion, din 13 martie 1261, Bizanțul conceda genovezilor mari privilegii în comerțul cu grîne, înlesniri care le-au facilitat preluarea hegemoniei comerciale în traficul pontic. Roadele acestor avantaje nu au întîrziat să se arate, o adevărată salbă de factorii şi chiar cetăți genoveze fiind create de-a lungul țărmurilor Mării Negre, devenită timp de peste o sută de ani, după expresia lui Nicolae Iorga, „un lac genovez"[91]. Pentru întemeierea lor a fost necesar şi consimțămîntul mongolilor, stăpînitorii spațiului nord-pontic, care, recompensați de consistentele retribuții băneşti ale negustorilor italieni, le-au acordat o largă autonomie comercială şi garantarea tranzacțiilor, fiindu-le adesea şi parteneri în relațiile de schimb. Primele centre genoveze de la gurile Dunării şi de pe litoralul dobrogean au apărut la scurtă vreme după încheierea tratatului de la Nymphaion. Dintre ele cea mai mare prosperitate a cunoscut Vicina, care şi-a menținut întîietatea pînă spre mijlocul secolului al XlV-lea, cînd a cedat-o Chiliei[92]. în prima jumătate a secolului al XlV-lea, în centrele genoveze de la Dunăre sau de pe litoralul vest-pontic se emiteau monede avînd pe o parte crucea genoveză, iar pe cealaltă tamgaua[93], elemente care ni se par simbolice, semnificînd dualismul puterii politice din zona amintită, bazată pe un condominiu mongolo-genovez[94]. In jurul principalelor puncte comerciale şi meşteşugăreşti, unde conducerea efectivă fusese acaparată de patriciatul coloniştilor, au fost ridicate fortificații puternice, ele dovedindu-şi utilitatea în vremea conflictelor cu autoritățile centrale ale Hoardei sau dintre republicile maritime italiene. Expansiunea comercială a genovezilor în Marea Neagră a avut de înfruntat de-a lungul secolelor XIII—XIV numeroase dificultăți: luptele cu Hoarda de Aur (1299, 1307—1308, 1343—1347), rivalitatea şi cele trei „războaie ale Strîmtorilor" cu Veneția, litigiile cu împărații de la Constantinopol şi de la Trapezunt şi acelea cu țarii bulgari şi uneori conflictele dintre colonişti şi propria metropolă, ca urmare a luptelor civile dintre Guelfi şi Ghibelini, dificultăți depăşite numai printr-o politică plină de abilitate[93].

Beneficiind de resursele militare cele mai mari, Hoarda de Aur şi-a consolidat -continuu pozițiile în spațiul pontic şi dunărean. Pentru ca administrarea întinselor teritorii ale Hoardei să devină eficace, hanii le-au împărțit între diferiți principi din familiile lor. După cum ne informează Pian del Carpine, în vremea cînd el îşi îndeplinea misiunea încredințată de papă, în regiunile din dreapta Niprului stăpînea Corenza, pe malul opus Mauci, de-a lungul Donului Catan, iar în zona Volgăi însuşi Bătu, hanul Hoardei de Aur[96]. Autoritatea lui Corenza •— al cărui nume este probabil o deformare de la Qurumsi[97] — se întindea desigur pînă la Dunăre şi Carpații Orientali. El" dispunea de o armată apreciată la oOOO de oameni, avînd menirea de a supraveghea popoarele situate la granițele apusene ale Hoardei[98]. In această calitate el a avut cîteva coniruntări cu forțele locale din Rusia de sud-vest[99].

Acțiunile militare inițiate de mongoli s-au succedat destul de des . Preajma şi pe teritoriul viitorului stat feudal moldove;: iese. Pentru a ajunge în Transilvania şi Ungaria sau în țările din Balcani mongolii tre-

buiau să străbată şi Moldova, ceea ce desigur a dus la abuzuri şi prădăciuni pe seama populaţiei locale.

Din conţinutul corespondenţei lui Bela IV cu papa sau al altor izvoare, unii istorici au dedus că invazii mongole în Ungaria s-au produs în 1247[100], 1254[101], 1261[10*] şi 1263[103]. O reanalizare a acestor izvoare arată că ele se referă de fapt la distrugerile mai vechi provocate de campania lui Bătu. In unele cronici se specifică, dealtfel, că de-abia în anul 1285 tătarii năvălesc pentru „a doua oară" în regatul ungar[104]. Înălţimile împădurite ale Carpaţilor Orientali şi replica ce se putea aştepta din partea românilor, saşilor şi secuilor, care străjuiau trecătorile, nu erau de natură să încurajeze invaziile spre Transilvania.

Prima iniţiativă războinică mongolă de amploare spre Europa Centrală după marea expediţie din 1241—1242 a avut loc în anul 1259, cînd armata comandată de emirul Boroldai (Burundai) a invadat Polonia, după ce anterior trecuse prin Halici. Mongolii au obligat pe ruşi, cumani şi pe alte populaţii să-i însoţească la atacul provinciei Sandomir[105]. în anul următor ei au înaintat spre Prusia, unde au avut loc ciocniri sîngeroase cu cavalerii teutoni[106]. Această nouă campanie a provocat îngrijorare în Ungaria, dat fiind prezumptiva posibilitate a reeditării catastrofei din 1241—1242; temerile s-au dovedit nejustificate, efectivele mongole fiind destul de reduse, deoarece principalele forţe militare ale hanilor Hoardei erau concentrate în disputele cu mongolii din Persia. Totuşi spectrul unei noi expediţii spre vest menţinea sub tensiune ţările din Europa Centrală. Altfel nu s-ar explica sesizarea papei Clement IV în acest sens şi nici apelul lansat în anul 1265 de a se organiza o cruciadă antimongolă[107].

In ultimele trei decenii ale secolului al XlII-lea, în fruntea regiunilor occidentale ale Hoardei a ajuns Nogai, unul din cei mai capabili şi energici generali mongoli. încă în vremea lui Berke-han el s-a afirmat conducînd armatele Hoardei pe diferite fronturi, iar sub hanii următori a dobîndit o putere atît de mare încît dirija întreaga politică a statului. Regiuni întinse, cuprinse între Don şi Balcani, se aflau în directa ►sa subordine, el reuşind să întărească mult autoritatea mongolă în zona Carpaţilor şi Balcanilor prin imixtiuni repetate în viaţa politică a ţărilor de pe versanţii lor. Nu întîmplător izvoarele vremii îl numeau rege[108], împărat[109], han[110] sau ţar[111], ca şi pe hanii de la Sărai.

Pretextul pentru declanşarea unei expediţii în Peninsula Balcanică 1-a oferit conflictul împăratului Mihail VIII Paleologul cu sultanul selgiucid Izzeddin Kaikaus şi întemniţarea acestuia din urmă într-o cetate din Tracia. Expediţia era un mod de a răspunde la legăturile strînse stabilite între Bizanţ şi statul mongolilor din Iran, cu care Hoarda de Aur îşi disputa ţinuturile caucaziene. Nogai s-a aliat cu ţarul bulgar Constantin Tich — un înverşunat adversar al lui Mihail VIII — împreună cu care a provocat înfrîngerea bizantinilor[112]. Relaţiile Hoardei cu Bizanţul au rămas mai multă vreme încordate, pînă cînd — pentru a evita consolidarea alianţei mongolilor cu bulgarii — Mihail VIII a reuşit prin abile manevre politice să şi-1 apropie pe puternicul emir, căruia i-a oferit de soţie o fiică a sa naturală[113]. Instigat de bizantini, dar urmărind şi interese personale, în ultimele trei decenii ale secolului al XlII-lea Nogai s-a amestecat frecvent în luptele pentru tron dintre Constantin Tich,

Ivailo, Ioan Asan III şi George Terter I, aducînd statul bulgar în stare de strictă dependenţă faţă de mongoli[114].

Ţinuturile de la nordul Dunării inferioare au căpătat în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea o importanţă strategică sporită, căci pe aici se stabilea legătura între teritoriile nord-pontice ale Hoardei şi poziţiile mongole din Balcani. Spre deosebire de zona sudică a Moldovei — intrată în componenţa Hoardei de Aur — părţile ei centrale şi septentrionale rămîneau doar tributare mongolilor, păstrîndu-şi însă autonomia internă, aşa încît conducătorii locali îşi permiteau să acţioneze conform propriilor interese, după cum dovedeşte participarea grupurilor de români din spaţiul est-carpatic la unele conflicte cu vecinii, în care mongolii nu erau în nici un fel implicaţi.

Bunele relaţii ale mongolilor cu Bizanţul au luat sfîrşit odată cu moartea lui Mihail VIII Paleologul în anul 1282, aşa încît chiar la începutul domniei succesorului său, Andronic II, se înregistrează o expediţie a „sciţilor paristrieni" (T«V Ilapiaiptav Sxu&wv) — denumire sub care recunoaştem pe mongolii stabiliţi la sud de Dunăre, probabil în Dobrogea — asupra teritoriilor greceşti, zădărnicită în urma luptei de lîngă Mesembria[115]. Pericolul unei invazii mongole asupra Traciei şi Macedoniei s-a menţinut şi în anii următori, astfel că prin 1285—1286 împăratul a dispus strămutarea românilor ce locuiau în preajma capitalei pe malul asiatic al Bosforului, pentru a preîntîmpina o eventuală alianţă a lor cu năvălitorii[116].

In anul 1285 emirul Nogai şi prinţul Tolă Buga au întreprins o mare invazie spre Europa Centrală, cea mai amplă întreprindere războinică a mongolilor spre vest după aceea din 1241—1242. Prezenţa la conducerea ei a lui Tolă Buga — nepotul hanului Toda Mongkă — şi a lui Nogai, cel mai prestigios general al Hoardei, arată că însăşi conducerea supremă a statului manifestase interes pentru organizarea campaniei şi îi acorda sprijinul. Declanşarea expediţiei din regatul ungar s-ar fi datorat, potrivit unor izvoare, instigaţiilor cumanilor refugiaţi din Pannonia la mongoli, în urma înăbuşirii răscoalei lor din 1282 de armatele regelui Ladislau IV[117]. Aprecierea nu pare să fie pe deplin conformă cu realitatea, căci atacul din Ungaria nu a fost singular, ci se încadrează într-un ciclu mai larg de acţiuni militare, îndreptate în aceeaşi perioadă împotriva Poloniei şi *g* popoarelor balcanice. Datele privind desfăşurarea campaniei sînt în general confuze[118]. Trupele mongole se concentraseră încă de la sfîrşitul lui 1284 în Halici-Wolhynia, de unde au pornit în plină iarnă spre Ungaria, la începutul anului următor, fiind însoţite de detaşamente de ruşi şi cumani. După cum deducem dintr-o cronică rusă, un corp era comandat de Tolă Buga, iar celălalt de Nogai. Acesta din urmă a străbătut, desigur, longitudinal Moldova pînă în zona curburii Carpaţilor, avînd ca prim obiectiv atacarea Braşovului (HoraH *w**t* Ha KpauuK-K)[119]. Tolă Buga a încercat să traverseze munţii probabil prin pasul Verecke, dar a avut de înfruntat încă de la începutul campaniei mari dificultăţi nu numai oatorită opoziţiei celor atacaţi, ci şi a vremii neprielnice, a terenului muntos şi a lipsurilor din aprovizionare, ceea ce a provocat foamete m rîndurile armatei. între timp, atacul Poloniei asupra Rusiei haliciene _-a silit pe cneazul Lev Danilovici să-şi părăsească aliaţii şi să se reîntoarcă grabnic spre ţara sa[120]. Pierderi şi mai mari le-au fost provocate

mongolilor la retragerea din Transilvania, în zona trecătorilor carpatine, unde fuseseră întîmpinați de detașamentele sașilor și secuilor. Astfel, într-un document din 1289 se arată că secuii din Arieș ar fi nimicit un detașament tătar care se întorcea spre casă încărcat de bunuri jefuite și de prizonieri[121]. In general se poate aprecia că forțele implicate în expediția din 1285 au fost mult inferioare numeric celor din 1241—1242; durata și spațiul în care s-au manifestat au fost, de asemenea, mult mai limitate, ceea ce a avut ca efect diminuarea numărului victimelor și a proporțiilor distrugerilor. Pe de altă parte, salba de fortificații din piatră, apărută în a doua jumătate a secolului al XlII-lea, atît în Ungaria și Transilvania, cît și în Polonia, s-a dovedit eficientă în ciocnirile cu invadatorii, a căror tactică de luptă nu mai reprezenta de data aceasta o surpriză. Toate acestea au determinat ca expediția să se termine cu un semieșec pentru mongoli și ei n-au mai îndrăznit să organizeze campanii de anvergură în Transilvania și Ungaria, ci, cel mult, acțiuni prădalnice în regiunile de frontieră.

In a.H. 697 (= 19 10.1297 — 8 10. 1298), ca urmare a unor adînci disensiuni între ambițiosul emir Nogai și hanul Toqtai, s-au declanșat ciocniri armate directe. Acestea nu au avut loc, așa cum s-a considerat în unele lucrări, în regiunile nord-dunărene, ci mult mai spre răsărit. într-o primă ciocnire, pe rîul las (sau Aksai), Toqtai a fost înfrînt și s-a refugiat peste Don, fără ca să fie urmărit de adversarul său[122]. In a.H. 699 (= 28 9. 1299 —15 9. 1300), însă, după ample pregătiri în ambele tabere, la locul numit Kukanlîk, s-a dat lupta decisivă, unde Nogai și-a găsit sfîrșitul[123]. In privința localizării acestei bătălii au fost emise ipoteze extrem de variate: s-a considerat că ea ar fi avut loc pe rîul Kagamlîk, un mic afluent de pe stingă Niprului[124], în apropierea limanului Kuialnik de lîngă Odessa[125], lîngă lacul Cogîlnic din sudul Basarabiei[126], ori la nordul Terekului[127]. Potrivit datelor furnizate de Răsid od-Din, rezultă că înfruntarea hotărîtoare a fost în dreapta Niprului, pe malul rîului Tarku (Berku, Tarkar)[12S]. Așadar, identificările Kukanlîkului cu puncte situate la răsărit de Nipru, în apropiere de Nistru și Dunăre, sînt greu de admis. Deși asemănarea de nume ar justifica localizarea luptei în vecinătatea Nistrului sau a Dunării, considerăm că aceasta nu s-ar fi putut desfășura decît în apropiere de Nipru. Din relatările asupra evenimentelor ulterioare făcute de cronicarii arabi și persani reiese că principalul teatru de operațiuni al războaielor interne din cadrul Hoardei s-a mutat la nordul Dunării de Jos de-abia după moartea lui Nogai, cînd fiii săi și-au găsit refugiul în regiunile vestice controlate de tatăl lor și unde își păstrau încă autoritatea. Avînd probabil în vedere tocmai acest element, Toqtai nu s-a încumetat să continue imediat ostilitățile. Evenimentele consumate în lunile următoare i-au ușurat însă sarcina datorită fricțiunilor iscate între fiii lui Nogai și susținătorii lor. Luptele purtate între ei în „țările rușilor și vlahilor'- și în „țara așilor" — care se localizează în Moldova și în ținuturile din imediata ei vecinătate — le-au măcinat forțele, așa că la apariția armatei conduse de fratele hanului

— Burliik — Jogă, fiul mai mare al lui Nogai, nu a îndrăznit să-1 înfrunte și a trecut Dunărea în Bulgaria, unde a încercat să preia conducerea țării[129]. Dîndu-și seama că raportul de forțe nu îi este favorabil lui
v
Jogă și că o alianță cu acesta ar atrage represalii din partea hanului,

Theodor Svetoslav şi susţinătorii săi au reuşit să-1 aresteze pe emirul rebel şi, după ce au primit încuviinţarea lui Toqtai, l-au executat'[30]. Semnificativ pentru intenţiile ţarului bulgar este şi faptul că el a dispus lichidarea patriarhului Ioachim, suspectat drept aliat al mongolilor[151]. Acest act reprezintă într-o anumită privinţă o încercare de e'iberare de sub împovărătoarea tutelă mongolă. Cu toate acestea, mongolii continuau să reprezinte o forţă de temut în Peninsula Balcanică. înMngerea lui

Nogai şi Jogă nu a însemnat — aşa cum s-a afirmat —- înlăturarea poziţiilor'Hoardei din Balcani, ci a dus numai la înlocuirea unei partide mongole autonome cu alta devotată hanului. î'n importantul punct strategic de la Saqdja (= Isaccea), unde anterior îşi avusese reşedinţa Nogai, şi-a stabilit cartierul general un fiu al hanulai — TQV.il Buga — căruia Toqtai îi acordase dreptul de a dispune în locul lui Nogai de regiunile occidentale ale Hoardei. Puterea sa se întindea, după cum se precizează în izvoarele egiptene, pînă la Porţile de Fier[132]. Tukăl Buga şi succesorii săi nu au fost însă la fel de întreprinzători şi capabili ca şi Negai, aşa îneît mongolii nu s-au mai amestecat cu brutalitate în problemele interne ale statului bulgar.

Potrivit părerii lui Gheorghe I. Brătianu[133], împărtăşită şi de alţi istorici[134], după nimicirea lui Nogai şi a fiilor săi, în vremea domniei lui Theodor Svetoslav (1300—1322) Bulgaria şi-ar fi extins temporar dominaţia în regiunea dintre gurile Dunării şi Nistru, cu încuviinţarea hanului Toqtai, care răsplătea astfel sprijinul ţarului bulgar la înfrîngerea

lui Jogă. Izvoarele pe care Brătianu îşi argumenta concluziile fie că indică prezenţa bulgarilor la Cetatea Albă, fie că lasă să se presupună ex-. tinderea statului bulgar în stînga Dunării. Astfel, în *G&qgraÂJfl* arabului Abu'1-Fida, terminată în anul 1321, se apreciază că *Acdja-Kerman* (=Akkerman), adică Cetatea Albă, „este un oraş din ţara bulgaHIoF~şî~a turcilor", situat pe coastele Mării Negre, lîngă vărsarea fluviului Thorlu (=Nistru)[133]. Într-o scrisoare din anul 1323 redactată de un minorit din Caffa, reprodusă ulterior şi în alte manuscrise franciscane, este amintită martirizarea de către bulgari, în anul 1314, a unui călugăr minorit la Cetatea. Albă: *Item in Mauro Castro frater Angelus ele Spoleto, tune custos fratrum interemptus est per Bulgaros*[136]. Doi ani mai tîrziu, un document oficial emis la Genova la 22 martie 1316 promulga interdicţia legăturilor cu bulgarii, ca urmare a refuzului lor de a oferi satisfacţie pentru violenţele cauzate comercianţilor genovezi în „ţările" supuse lui Fedixclauus (=Svetoslav), „atît la Mauocastro cît şi în alte părţi" *(in terris subditis dicto domino imperatori tam in Mauocastro quam alibi)'-*[31]. In cronica lui Nicephor Gregoras se menţionează că ţarul Mihail de Ia Vidin „după moartea lui Svetoslav a obţinut dominaţia asupra bulgarilor de dincoace de Dunăre" (TWV SVTO? "Icrrpov BouXydcpwv)[138]^ formulare ce presupune implicit existenţa bulgarilor de „dincolo de Dunăre'[1], adică de la nordul fluviului. De asemenea, în cîteva hărţi nautice, cum sînt acelea întocmite de Angelino Dulcert (1339), fraţii Pizigani (1367) şi Mecia de Viladestes (1413), ca şi într-un „atlas catalan'-' din 1375, inscripţia *Bulgaria* figurează în stînga Dunării, aproximativ în partea de sud a Moldovei[139]. Reexaminarea acestor informaţii, întreprinsă» paralel cu exegeza altor categorii de izvoare, pune sub semnul întrebării valoarea lor în sprijinul tezei lui Gh. I. Brătianu.

Astfel, în ceea ce priveşte datele din lucrarea lui Abu'1-Fida, remarcăm că, dacă Cetatea Albă ar fi făcut parte din teritoriile controlate de Svetoslav, ar fi trebuit să fie categorisită ca „oraş din ţara vlahilor", cum s-a procedat în cazul lui *Sacdji* (= Isaccea) şi *Therno* (=Tîrnovo) — aceasta din urmă capitală a ţarilor bulgari — şi nu ca „oraş din ţara bulgarilor şi turcilor", ca Sâru Kerman (sau Sâry-Kerman) din Crimeea[140]. In legătură cu situaţia de la Dunărea de Jos, geograful arab nu indicase realităţile etnice şi politice contemporane lui, ci altele mai vechi. în concepţia sa şi a altor cronicari contemporani dealtfel, „ţara vlahilor" *(Ulaq)* se identifica cu hotarele statului româno-bulgar din vremea Asăneştilor, delimitate la nord de cursul Dunării, în timp ce „ţara bulgarilor şi turcilor" cuprindea spaţiul nord-pontic, locuit anterior de bulgari şi de alte neamuri turce. Este evident că Abu'1-Fida se referea la bulgarii islamizaţi şi nu la confraţii lor slavizaţi şi creştinaţi din Peninsula Balcanică. Moartea fratelui Angelo di Spoleto nu este exclus să fi fost provocată tocmai de aceşti bulgari mahomedani. Existenţa unei „ţări a bulgarilor" *(Burjăn)* în nordul Mării Negre este menţionată şi de Ibn Chaldun[141].

în ceea ce priveşte referirea lui Nicephor Gregoras despre „bulgarii de dincoace de Dunăre", care implică şi prezenţa în prima parte a secolului al XlV-lea a unor bulgari pe malul stîng al fluviului, aceasta pare a indica în mod indirect deţinerea vremelnică a controlului politic de către ţarii bulgari asupra unor teritorii din sudul Olteniei, nu însă şi dintre gurile Dunării şi Nistru. La această extindere a dominaţiei bulgare la nardul Dunării face aluzie şi un pasaj dintr-o descriere anonimă a Europei Orientale, neluat în consideraţie de Gh. I. Brătianu, unde se afirmă că prin mijlocul „imperiului" bulgar curge Dunărea *(per medium istius imperii transit Danubius fluvius)*[142]. Teritoriile bulgare de la nordul Dunării, la care se referă cronicarul bizantin, aparţineau desigur despotatului de Vidin[143], care în descrierea amintită este identificat în mod eronat cu întreaga Bulgarie.

Nici hărţile nautice nu oferă elemente care să vină în sprijinul pre- ■ supusei stăpîniri bulgare la nord de gurile Dunării la începutul secolului al XlV-lea. Dealtfel, ele datează cu mult timp după moartea lui Theodor Svetoslav. Aşa cum s-a remarcat, portulanul lui Angelino Dulcert conţine elemente preluate şi în celelalte hărţi şi atlase citate mai sus, între care şi situarea Bulgariei în stînga Dunării. Din acest motiv nu ne ră-mîne să discutăm decît veridicitatea amănuntelor din harta maj orcanului Dulcert. Observăm mai întîi că Bulgaria *(Burgaria)* este indicată numai în stînga fluviului, nu şi în dreapta sa, cum ar fi fost normal. în afara unor anacronisme, portulanul mai conţine un număr destul de mare de inexactităţi: astfel, între Bulgaria şi Rutenia este plasat *Regia septem castra* (=Transilvania), Ungaria este situată în vecinătatea muntelui Olimp din Grecia etc. Toate acestea dovedesc lipsa de preocupare pentru o consemnare veridică a situaţiei geografice din interiorul continentului, ceea ce a dus la indicarea eronată a Bulgariei la nordul gurilor Dunării. Pe de altă parte, lîngă inscripţia *Burgaria,* deasupra *Mau(r)o Castro-lui* este figurat un steag cu semilună şi tamga, însemnele regiunilor de sub autoritatea mongolilor. Un asemenea steag apare şi deasupra Vicinei, situată pe malul sudic al fluviului[144]. Din dispunerea acestor steaguri re-

zultă că atît malul moldovean cît şi cel dobrogean al Dunării inferioare erau controlate de mongoli. Litoralul vest-pontic este redat într-un mod aproape identic ca la Dulcert şi în harta nautică a unui alt majorcan, Guilelmus Soleri, alcătuită în anul 1385, dar prezentînd o situaţie istorică mult mai veche: steagurile cu semilună şi tamga apar, de asemenea, în dreptul oraşelor *Vecina* şi *Mau(r)o Castro,* dar *Burgaria* este de data aceasta plasată la sud de Dunăre[143]. Dulcert şi Soleri este posibil să fi avut pentru hărţile lor prototipuri comune, dar să nu fi executat transcrierea acestora în mod identic.

Actul cancelariei genoveze din 1316 rămîne singurul izvor a cărui invocare ar fi îndreptăţită în legătura cu pretinsa întindere a autorităţii lui Svetoslav asupra *Mauocastro-lui.* Precizăm însă că o asemenea concluzie este în vădită contradicţie cu toate celelalte informaţii privind cadrul politic de la Dunărea inferioară din primele două decenii ale secolului al XlV-lea. Din acest motiv presupunem fie că emitenţii documentului genovez au avut în vedere prin *Mau(r)ocastro* aşezarea Mauro (Maopo MwXo) de la capul Kara-Burun — situată între Vama şi Mesembria şi menţionată deseori în portulanele italiene şi greceşti[346] —- fie că supuşii ţarului bulgar s-au aflat cu adevărat la Cetatea Albă, dar nu în calitate de stăpînitori ai oraşului, ci ca detaşament aflat în subordinea Hoardei. După cum este cunoscut, una din îndatoririle principilor dependenţi de mongoli era să le pună la dispoziţie efective militare.

Izvoarele istorice contemporane indică menţinerea stăpînirii Hoardei de Aur atît asupra Cetăţii Albe şi a Bugeacului, cît şi a Dobrogei — pe unde se realiza legătura între Bulgaria şi sudul Moldovei — de-a lungul întregii domnii a lui Svetoslav. Aşa cum am arătat, la începutul domniei sale, la Isaccea — unde se află cel mai favorabil punct de trecere din Moldova în Dobrogea — îşi stabilise reşedinţa un fiu al hanului. Bulgaria continua să rămînă tributară Hoardei. In acest sens, într-o descriere anonimă a Europei Răsăritene, redactată în anul 1308, se precizează: *nune* (Bulgaria — n.n.) *seruit tartaris sub tributo*[141]. Chiar dacă autorul acestei lucrări avusese în vedere numai teritoriile despotatului de Vidin — cum a procedat şi în alte împrejurări atunci cînd făcea referiri la Bulgaria — este de neconceput ca tocmai partea mai îndepărtată' a Bulgariei să fi plătit tribut mongolilor, în vreme ce partea învecinată cu Hoarda să fi fost absolvită de această obligaţie.

Cete mongole continuau să sălăşluiască în dreapta Dunării, fiind menţionate prin 1320—1321, sub numele de „sciţi paristrieni" (TWV IlapiffŢpîov Sxu&wv) ; ele reprezentau o permanentă ameninţare pentru posesiunile bizantine de la sud de lanţul balcanic[148]. Prezenţa lor sud-dunăreană era menită să asigure controlul militar al Hoardei de Aur în aceste teritorii. Despre întinderea spaţiului aflat sub dominaţia Hoardei în a.H. 720 (= 12 2. 1320—30 1. 1321) cronicarul arab Mufaddal făcea următoarea specificare: „De la Porţile de Fier pînă la Horezm şi Sudak şi de la Bulgar la marginile Constantinopolului (stăpîneşte) sultanul Oz-baghan"[149], O indicaţie indirectă asupra extinderii posesiunilor mongole este oferită şi de o bulă a papei Ioan XXII (1316—1334), purtînd data de 26 februarie 1318, unde se delimitează domeniile episcopului de Caffa aci *partes Tartarorum.* Eparhia sa cuprindea teritoriile *a villa de Varia* (=Varna) *iii Bulgaria usque' Saray inclusive in longitudine et a*

mari Pontico usque ad terram Ruthenorum in latitudine[150]. Avînd în vedere că instituirea şi întinderea eparhiilor catolice create în răsăritul Europei a ţinut seama şi chiar a fost determinată de graniţele Hoardei de Aur — interdependenţa dintre organismele medievale ecleziastice şi cele politice fiind un fapt binecunoscut — se poate admite că nu numai autoritatea prelatului din Crimeea ajungea pînă spre Varna, ci şi cea a conducătorilor mongoli. Din aceleaşi raţiuni trebuie acceptată suzeranitatea mongolă în regiunile din preajma Cetăţii Albe şi Vicinei, întrucît într-o listă a aşezămintelor din provinciile Ordinului franciscan, alcătuită prin 1320, în *Vicaria Tartariae Aquilonaris* sînt enumerate, între altele, şi cele două oraşe: *In Tartatria Aq<uilanari fmtres Minanes habent monasteria immobilia 18* (corect: 17 — n.n.), *in civitatibus et villis infra scriptis, videlicet: in vicina iuxta danubin. In Mauro castro. . .*[151]. Apartenenţa mănăstirilor din *Maurum Castrum* şi *Vicena* la vicariatul menţionat este atestată şi într-un manuscris de prin anul 1334[152]. Ele erau incluse în custodia Gazaria, în care fuseseră înglobate toate centrele franciscane din Crimeea şi regiunile dunărene, spre deosebire de cele de la est de Don, inserate în custodia Sărai[153]. Deţinerea de către Hoardă a stăpînirii în sudul Moldovei în prima jumătate a secolului al XlV-lea este confirmată şi de harta nautică ataşată cronicii lui Marino Sanudo cel Bătrîn[154], dar întocmită probabil de Petrus Vesconte în anul 1320[15S], în care deasupra aşezării de la Mauro Castro este figurat un steag cu reprezentarea tamgalei — simbolul puterii mongole — la fel ca şi în harta asemănătoare a lui Perrinus Vesconte din 1327[156] şi în altele de mai tîrziu.

Datele prezentate mai sus infirmă atît presupusa dominaţie bulgară în sudul Moldovei în vremea ţarului Svetoslav, cît şi părerea potrivit căreia poziţiile Hoardei de Aur din spaţiul est-carpatic şi nord-estul Peninsulei Balcanice ar fi fost mult şubrezite după înlăturarea lui Nogai şi că Imperiul Hoardei ar fi intrat într-un accentuat proces de decădere[157]. Dimpotrivă, se poate aprecia că aceste poziţii s-au consolidat în vremea hanului Ozbag. (1313—1342). La aceasta a contribuit în mare parte dezvoltarea centrelor urbane *ă&* la Costeşti şi Orheiul Vechi din răsăritul Moldovei cu sprijinul direct al căpeteniilor mongole locale, care au încurajat substanţial comerţul şi meşteşugurile, între altele prin aducerea de meseriaşi din ţările orientale şi prin emisiunile monetare proprii. Veniturile cîştigate de mongoli de pe urma tributului şi taxelor percepute din aşezările urbane din sud-estul Moldovei, a celor de la gurile Dunării şi de pe litoralul vest-pontic erau de natură să le stimuleze interesul pentru controlul lor.

La sudul Dunării continua să se menţină sub autoritatea politică a Hoardei de Aur o mare parte din Dobrogea. Mai multe izvoare cartografice fixează hotarele vestice ale Imperiului hanilor în vecinătatea Bulgariei sau la Vicina. Astfel, în portulanul lui Angelino Dulcert în dreptul Saraiului — capitala Hoardei ■— se află următoarea inscripţie, con-ţinînd mai multe prescurtări şi omisiuni: *Hic residet i[m]p[er]ator [Us-bech huius] regionis septe(n)[trio]n[alis], cui(us) i(m)p(er)iu(m) [est valde magnum et] [finit] in p(ro)vi(n)cia Burgaria v(er)s(us) occidente(m) et finit in Organdufm) v(er)s(us) orientem.* Inscripţia se regăseşte într-o formă completă, dar conţinînd anumite modificări, în harta fraţilor Pi-

zieani din Veneţia, întocmită în anul 1367: *Itera in dvitate de Saray rnanet imperator Usbech; imperium suum est valde magnum et incipit in provincia de Burgaria et in dvitate de Vecina et finit in dvitate de Orqangi versus levante et compehendit, in illo directe totam tramontanara.* De asemenea, *Burgaria* şi *civitas de Vecina* sînt indicate ca mărginind Imperiul mongol în vremea hanului Ozbăg şi în alte hărţi şi mapamonduri de mai tîrziu, ca şi în itinerarul lui Antoniotto Usodimare. In atlasul catalan din 1375 se aprecia că hotarele Hoardei „încep" din Bulgaria *(l'imperi comenca en la provincia de Burgaria),* dar de data aceasta realităţile geografice în discuţie sînt fixate cronologic în vremea hanului *Jambeck,* adică Jani-Băg (1342—1357)[158]. Informaţiile cartografice menţionate sînt confirmate parţial de un act emis la Pera în 1343, unde despre marginile imperiului lui Ozbag se apreciază că ajung la „fluviul" Vicina: *Et intelligatur dictum Imperium Usbech flumen Vicine versus Thanam*[159]. Alegerea Vicinei ca reper geografic al hotarelor vestice ale Hoardei se datora poate nu atît faptului că ea se afla în realitate la marginea posesiunilor hanului, ci pentru că era cel mai important oraş din zonă, o „capitală a regatului" *(cabeza del reinado),* cum aprecia un franciscan spaniol[160]. Vicina intra în zona controlată de mongoli, căci hărţile nautice, începînd cu cea a lui Dulcert, o reprezintă, aşa cum am arătat, cu un steag cu imaginea semilunei şi a tamgalei. Străbătînd prin anul 1331, dus şi întors, drumul de la Sărai la Constantinopol, călătorul arab Ibn Battuta afirma că cel mai sudic punct deţinut de *turci* — etnonim ce desemna pe mongoli — ar fi fost la Baba-Saltîk, identificat cu actualul Babadag, după care, pînă la „imperiul grecilor", s-ar interpune o regiune pustie şi nelocuită[161]. De fapt, Hoarda se învecina cu Bulgaria, a cărei existenţă fusese ignorată de geograful originar din actualul Maroc. Prezenţa mongolilor în Dobrogea a fost resimţită şi în circulaţia mărfurilor. In acest sens, descoperirea la Păcuiul lui Soare a unei specii ceramice cu pasta roşietică-gălbuie, decorată cu impresiuni, incizii şi nervuri[162], specifică centrelor de producţie controlate de Hoardă în jumătatea sudică a Moldovei, din prima jumătate a secolului al XlV-lea, ni se pare semnificativă.

Grupurile mongole stabilite în Dobrogea, susţinute cîteodată de acelea din stepele nord-pontice, se amestecau deseori în conflictele dintre suveranii balcanici, oferindu-şi serviciile ca mercenari temporari îndeosebi ţarilor bulgari[163]. In această calitate ele au luat parte la mai multe invazii în Bizanţ. Cu prilejul participării la acţiunile militare iniţiate de bulgari, mongolii s-au aflat uneori în aceeaşi tabără cu detaşamentele venite din Ţara Românească. Dintre aceste acţiuni menţionăm pe cea împotriva oraşelor ce trecuseră de partea bizantinilor, întreprinsă prin 1323 de Mihail III Şişman, la care el ar fi beneficiat de ajutorul *ungrovlahilor* (Ouyxpopxâxot), adică a românilor din Muntenia, şi a *sciţilor*
(
(= mongolilor)[16*]. Cîţiva ani mai tîrziu, în faimoasa luptă de la Velbuzd cdn 1330 contra sîrbilor, bulgarii au avut ca aliaţi detaşamentele româneşti trimise de Basarab, pe „tătarii negri" şi pe iaşi[163]. Colaborarea ro-mâno-mongolă pe plan militar şi dominaţia îndelungată a Hoardei de Aur asupra ţinuturilor extracarpatice au determinat adoptarea de către români a anumitor trăsături proprii tehnicii de luptă a călăreţilor asiatici şi a armamentului acestora. Numai aşa se explică confuzia pe care

a putut să o facă împăratul Andronic III între cetele *geților* (= românilor) şi acelea ale *sciților* (= mongolilor)[166], ca şi remarca de mai tîrziu a lui Laonic Chalcocondil referitoare la asemănarea armelor *sciților* (= mongolilor) cu cele ale *dacilor* (= românilor)[167].

In afară de participările micilor detaşamente mongole din Dobrogea la disputele cu caracter local din Balcani, forțele Hoardei de la nordul Dunării au organizat în cîteva rînduri, în al doilea sfert al secolului al XIV-lea, acțiuni de amploare mult mai mare în dreapta fluviului. In anul 1326, atunci cînd turcii din Asia Mică au prădat pînă la Dunăre, s-a produs intervenția mongolilor de la nordul fluviului, în urma căreia invadatorilor le-a fost administrată o usturătoare înfrîngere[168]. Nu ar îi exclus ca acțiunea lor să fi fost determinată de solicitarea Constantinopolului, din ce în ce mai puțin capabil să facă față cu mijloace proprii presiunilor externe. Dealtfel, din datele cronicilor greceşti rezultă că în prima parte a domniei lui Andronic III (1328—1.341> Bizanțul încheiase un tratat de pace cu mongolii[1"9] — întărit, se pare, prin căsătoria fiicei împăratului cu hanul Ozbăg[170] — obligîndu-se totodată să le plătească tribut[171]. Tocmai nerespectarea acestei obligații a fost invocată de mongoli ca pretext al invadării Traciei în anul 1337[172], probabil cea mai dezastruoasă năvălire care a afectat imperiul după acelea din vremea lui Nogai. In primăvara anului 1341 mongolii plănuiau o nouă mare expediție împotriva Bizanțului, dar fie tulburările interne, fie evenimentele din Rusia haliciană au dus la renunțarea declanşării ei[173]. Spre mijlocul secolului al XlV-lea, conducerea Hoardei, angrenată pe plan militar pe alte fronturi, nu a mai acordat atenție problemelor din Balcani, aşa încît grupurile mongole stabilite în sudul Dunării, rupte de autoritatea centrală, şi-au pierdut aproape cu totul importanța politică.

Disputele pentru tron şi tulburările interne din Ungaria de la sfîrşitul secolului al XHI-lea şi primul sfert al secolului următor, ca şi încercările forțelor locale din Transilvania de a redobîndi autonomia, au paralizat în mare parte inițiativele politice ale suveranilor unguri spre Răsărit. Informația din descrierea anonimă a Europei Orientale din 1308, potrivit căreia Şiretul *(Soget)* şi Prutul *(Purut)* se aflau în componența Transilvaniei[174], nu poate fi interpretată în sensul unei subordonări politice a ținuturilor prin care curgeau cele două rîuri față de regatul ungar, ea datorîndu-se probabil unei erori a autorului[175]. De-abia după ce Carol Robert de Anjou a restabilit situația din Transilvania, armatele ungare au putut acționa şi spre regiunile controlate de mongoli, unde au avut loc mai multe confruntări.

Intr-un act din 10 octombrie 1324, întărind un altul anterior din acelaşi an, de la 12 august, se menționează că în vreme ce Carol Robert se afla în Transilvania, între altele pentru a organiza apărarea provinciei împotriva mongolilor, fusese trimisă o armată condusă de Phynta de Mende în „țara tătarilor", pentru a preveni o invazie din partea acestora[176]. Din urmărirea locului de emitere a documentelor regale se constată că, din mai 1323 pînă în mai 1324, Carol Robert era stabilit la Buda şi Vişegrad[177] si de-abia în iunie 1324 venise în sudul Transilvaniei, unde rămăsese cel puțin pînă în luna august[178]. Prin urmare, expediția lui Phynta de Mende nu se putea desfăşura decît în cele trei luni din vara anului 1324. Ea fusese îndreptată contra grupurilor mongole din extremitatea estică a Țării Româneşti sau a celor clin sudul Moldovei. Pe baza

observației că în anul 1326 românul maramureşean Stanislav Kenezy (Cneazul), fiul lui Sten (Stan), primea din partea regelui o moşie şi alte privilegii, ca recunoştinţă pentru devotamentul şi serviciile sale[179], s-a considerat că aceste danii constituiau răsplata pentru participarea încă de atunci a maramureşenilor la expedițiile extracarpatice împotriva mongolilor[180]. O certitudine în acest sens nu există însă.

Disputele cu mongolii capătă cu timpul un caracter de durată, de vreme ce, în 1325, Carol Robert solicita ajutorul papei în luptele cu „neamurile necredincioase" din vecinătatea regatului său, cerere rămasă însă neonorată[181]. In aceste lupte fuseseră desigur luați prizonieri cei doi copii de tătari, pe care regele îi trimitea papei în dar[182]. în anul următor, aşa cum ne indică pasajul care încheie cronica lui Peter von Dusburg, regele Ungariei ar fi nimicit o armată mongolă care îi devastase țara, cifra duşmanilor ucişi — 30 000[183] — fiind, însă, evident exagerată. Dintr-o scrisoare a papei Ioan XXII din 5 august 1331 aflăm despre o expediție a oştilor regale împotriva mongolilor apreciată ca victorioasă (... *triumphum gloriosum obtentum contra Tartaros),* dar care se pare că nu a fost totuşi încununată de succes, căci la întoarcere regelui şi armatei sale i s-a pregătit o cursă extrem de periculoasă[184]. In legătură cu această expediție nu ar fi exclus ca papei să-i fi parvenit informația greşită că regele ar fi fost înfruntat de tătari în loc de românii „schismatici" conduşi de voievodul Basarab, care într-adevăr întinseseră în anul 1330 o abilă cursă suzeranului angevin, provocîndu-i în trecătorile Carpaților una din cele mai zdrobitoare înfrîngeri pe care Ungaria le suferise în decursul istoriei ei medievale[185]. însemnătatea deosebită a victoriei lui Basarab constă în faptul că ea a pecetluit dobîndirea independenței primului stat românesc de-sine-stătător de la nordul Dunării.

Declanşarea acțiunilor antimongole întreprinse din ordinul lui Carol Robert poate fi interpretată ca fiind în spiritul politicii expansioniste dirijate spre spațiul extracarpatic, revitalizată odată cu urcarea dinastiei de Anjou pe tronul Ungariei. Cîteva din aceste acțiuni au constituit răspunsuri la expedițiile de pradă ale tătarilor şi „schismaticilor". Ele nu par să fi avut o amploare deosebită, căci cronicile maghiare nu le consemnează. Prin „schismaticii" menționați în documentele vremii nu trebuie să înțelegem totdeauna pe românii clin regiunile extracarpatice, cum s-a presupus adesea[186], ci în special pe ruteni, despre care se ştie că au însoțit în repetate rînduri pe mongoli în invaziile lor în țările creştine sau chiar au întreprins incursiuni independente. Pentru o participare românească la jafurile mongole din Transilvania şi Ungaria nu există nici o dovadă certă, deşi, avînd în vedere dependența lor politică față de Hoardă, mai ales a celor din jumătatea sudică a Moldovei, faptul nu ar fi cu totul imposibil.

Interesată în expansiunea catolicismului, papalitatea a susținut activ atît moral cît şi material politica *Drang nach Osten* a regilor angevini. în 1314 Clement V acorda iertarea păcatelor celor ce vor muri în luptele cu tătarii şi schismaticii[187]. La rîndul său papa Ioan XXII permitea în 1332 regelui şi oştenilor săi ca, în vremea expedițiilor împotriva schismaticilor, să nu respecte anumite interdicții alimentare în zilele de post[188]. în acelaşi an el ceda lui Carol Robert, la solicitarea acestuia, o treime din veniturile Scaunului pontifical din regatul un-

gar provenind din beneficiile bisericeşti vacante timp de trei ani, pentru a le folosi în luptele cu rutenii şi alţi schismatici şi necredincioşi[189]. Totodată papa se angaja să remită regelui a treia parte din dijmele ce i se cuveneau din Ungaria pe parcursul a şase ani, spre a le utiliza în acelaşi scop[190]. Doi ani mai tîrziu, în 1334, Ioan XXII proclama cruciadă contra „schismaticilor, tătarilor şi paginilor"[191] şi conferea iertarea păcatelor celor ce îşi vor jertfi viaţa în război[192], favoare acordată din nou, în anul 1339, la cererea regelui, de către Benedict XII[193]. în anul următor, după atacarea Poloniei de mongoli, acelaşi papă făcea iarăşi apel la organizarea unei cruciade[194], concomitent cu întreprinderea demersurilor pe lingă hanul Ozbăg de a dispune încetarea incursiunilor în Polonia şi Ungaria[195].

Spre sfîrşitul primei jumătăţi a secolului al XlV-lea se profilau importante schimbări a raportului de forţe din spaţiul carpato-dunărean. în timp ce puterea Hoardei de Aur era în regres, Ungaria regilor Angevini se găsea într-o perioadă de ascensiune. Marile puteri feudale trebuiau să ţină seama din ce în ce mai mult de realităţile româneşti, îndeosebi după cîştigarea independenţei de către Ţara Românească şi întărirea înjghebărilor politice de la răsărit de Carpaţii Orientali.

NOTE

[1] Pentru expediţia din 1222—1223, cf. nota 149 de la partea I, capitolul 3.

[2] Tiesenhausen, II, p. 14 (Guzgani).

[3] Răsid od-Din, II, p. 78—79.

[4] *TlpudoÂOKeHie JIaepeHmieecKou Aemonucu,* în *PSRL,* I, Sankpeterburg, 1846, p. 192, 196. Cf. şi *XoAMoaopCKOR Aemonucb,* în *PSRL,* 33, Leningrad, 1977, p. 66, unde o expediţie antibulgară este datată în anul 6739 (= 1231).

[5] Tiesenhausen, I, p. 73 (Ibn Wasil). Cf. şi B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland. 1223—1502,* ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 15; L. V. Cerepnin, *MonaoM-mamapu na Pycu (XIII e.),* în *Tamapo-MomoAbi o Ă3uu u Eepone,* ed. a 2-a, Moscova, 1977, p. 190.

[6] Juvaini, *The History of the World-Conqueror,* ed. J. A. Boyle, I, Manchester, 1959, p. 196—200, 268—269; Tiesenhausen, II, p. 34 (Răsid od-Din). într-o cronică chineză, *Yiian shi,* se arată că încă din 1234 marele han Ogodăi ar fi însărcinat pe Bătu cu cucerirea Occidentului. Cf. P. Pelliot, *A propos des Comans,* în *Journal Asiatique,* s. li, XV, 1920, 2, p. 166.

[7] Asupra marii invazii din 1236—1242, cf. în special C. D'Ohsson, *Histoire des Mongols depuis Tchinguiz-Khan jusqu'ă Timour Bey ou Tamerlan,* II, Haga—Amsterdam, 1834, p. 110—186; J. Hammer-Purgstall, *Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak. Die Mongolen in Russland,* Pesta, 1840, p. 95 şi urm.; O. Wolff, *Geschichte der Mongolen oder Tartaren,* Breslau, 1872; H. H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the lOth century,* II, Londra, 1880, p. 36 şi urm.; G. Strakosch-Grassman, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242,* Innsbruck, 1893; E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources,* I, Londra, 1910, p. 309—334; A. Sacerdoţeanu, *Marea invazie tătară şi sud-estul european,* Bucureşti, 1933; R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila, Gengis-Khan, Tamerlan,* Paris', 1939, p. 328—333; B. Spuler, *op. cit.,* P. 16—26; Grecov, Iacubovschi, *Hoarda,* p. 57—59, 194—204; G. Labuda, *Woyna z Tatarami w roku 1241,* în *Przeglad historyczny,* L, 1959, 2, p. 189—224; J. J. Saunders, *The History of the Mongol Conquests,* Londra, 1971, p. 73—89; G. A. Bezzola, *Die Mongolen in abendländischer Sicht (1220—1210),* Berna—Miinchen, 1974, p. 32 şi urm.; L. V. Cerepnin, *op. cit.,* p. 192—198; V. T. Paşuto, *MonzoAbCKuă noxod e eAydb Eeponu,* în *Tamapo-MonzoAU..,* p. 210—227.

[8] Răsid od-Din, II, p. 39; Tiesenhausen, II, p. 37.

[9] Rogerius, p. 22—23, 61 (care indică în mod greşit anul 1242 ca dată a venirii lui Kuthen). Cf. şi L. Bendefy, *Fontes authentici itinera (1235—1238) fr. Iuliani illustrantes,* în *ÂECO,* III, 1937, 1—4, p. 37, 41, 46; Albric, p. 946; Marinus Sanutus, *Liber secretorum fidelium cruciş super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione (Gesta Dei per Francos,* II, ed. I. Bongarsius), Hanoviae, 1611, p. 236. Intr-o scrisoare a landgrafului thuringian Heinrich către ducele de Brabant se vorbeşte de 20 000 de cumani refugiaţi la *creştini,* fără să se specifice naţionalitatea acestora. Cf. Matthaei Parisiensis *Chronica majora,* ed. H. R. Luard, VI, Londra, 1882, p. 77.

[10] Tiesenhausen, I, p. 542, unde evenimentele sînt greşit datate în a.H. 640 (= 1242/1243).

[11] Georgii Acropolitae *Annales,* în *PG,* CXL, 1887, col. 1061—1062; Nicephori Gregorae *Byzantina historia,* ed. L. Schopen, I, Bonn, 1829, p. 36—37. Pentru alianţa latinilor cu cumanii *(Commains),* cf. Joinville, *Histoire de Saint houis,* în *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age,* ed. A. Pauphilet—Ed. Pognon, Paris, 1952, p. 311.

[12] *Ipat. let.,* p. 177—178.

[13] Albric, p. 942; Juvaini, I, p. 199; Tiesenhausen, II, p. 34 (Răsid od-Din).

[14] L. Bendefy, *op. cit.,* p. 38, 42.

1[5]*Ibidem;* Albric, p. 942.

[16] Thomae *Historia pontificum Salonitanorum et Spalatinorum,* ed. L. de Heinemann, în *MGH, S,* XXIX, 1892, p. 586.

» Matthaeus Parisiensis, IV, 1877, p. 114, 274.

[18] Rogerius, p. 29, 68.

[19] Albric, p. 946.

[20] V. T. Paşuto, *op. cit.,* p. 211.

[11] Rogerius, p. 35—36, 75. Cf. şi De *invasione Tartarorum jragmentum,* ed. O. Holder-Egger, în *MGH, S,* XXIX, p. 599.

[22] Rogerius, p. 29, 68.

[23] *Ibidem,* p. 32, 71.

[24] *Ibidem,* p. 33, 72.

['a] *Annales Frisiacenses,* ed. L. Weiland, în *MGH, S,* XXIV, Hannoverae, 1879, p. 65 *(Notiţa de la Echternach); Quellen zur Geschichte der Siebenburger Sachsen, 1191—1975,* ed. E. Wagner, Koln—Viena, 1976, p. 20.

[26] B. O. Timoşciuk, *ni/invina BynoeuHa — 3BM.AR CAoe'nucbKa,* Ujgorod, 1969, *passim.*

[27] V. Spinei, *Informaţiile istorice despre populaţia românească de la est de Carpaţi în secolele XI—XIV,* în *AIIAX,* XIV, 1977, p. 7.

[28] Paltrami seu Vatzonis *Chronicon Austriacum,* în *SRA,* I, col. 713; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* în *ibidem,* col. 815; *Chronicon Claustroneuburgense,* în *RAS,* I, p. 84; Gombos, *Catalogus,* I, p. 506 *(Chronicon Austriacum anonymi),* 777 *(Continuatio Sancrucensis II).*

[28] *Chronicon monasterii Mellicensis,* în *SRA,* I, col. 239; *Chronicon Salisburgense,* în *ibidem,* col. 356; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* col. 815—816; Matthaeus Parisiensis, IV, 1877, p. 131; *Chronicon Claustroneuburgense,* p. 83, 85; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 192; Rogerius, p. 49—50, 89—90.

[30] Răsid od-Din, II, p. 45; Tiesenhausen, II, p. 38.

[31] Rogerius, p. 33, 72.

[32] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 429; *Bull. Franc,* III, p. 347—348.

[33] *Annales Frisiacenses,* p. 65 *(Notiţa de la Echternach).*

[34] Gombos, *Catalogus,* II, p. 1332 (Iohannes Longus de Ypra, *Chronica monasterii s. Bertini); Bruchstilcke aus der Weltchronik* des Minori ten Paulinus von Venedig *(I. Recension),* 1, ed. W. Holtzmann, *(Texte zur Kulturgeschichte des Mittelalters,* 3), Roma, 1927, p. 29; Marinus Sanutus, p. 214 (unde evenimentele sînt datate eronat în anul 1230). Pasajul din lucrarea lui Marino Sanudo cel Bătrîn a fost relevat pentru prima oară în istoriografia românească încă la începutul secolului al XVIII-lea de către Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a rovnano-moldo-vlahilor,* ed. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 447—448, 465.

[35] Gombos, *Catalogus,* I, p. 127 *(Annales Erphordenses).*

[36] Pasajul a beneficiat de traducerea unor reputaţi specialişti: C. D'Ohsson, op. cit., II, p. 628; Tiesenhausen, II, p. 38; E. Bretschneider, *op.' cit.,* I, p. 330; P. Pelliot, *Notes sur Vhistoire de la Horde d'Or,* Paris, 1949, p. 153; V. Minorsky, *Caucasica III. The Alan capital Magos and. the Mongol campaigns,* în *Bulletin*

of the School of Oriental and African Studies, University of London, XIV, 1952, 2, p. 227; Răsid od-Din, II, p. 45; A. Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos regions selon la Djami ot-Tevarikh de Fazi ol-lah Răsid od-Din,* în *RRH,* XII, 1973, 1, p. 103.

[37] P. Pelliot, *Notes...,* p. 153, considera că prin *Kara-Ulagh* ar fi desemnată Moldova, iar prin *Ulagh,* Ţara Românească. La rîndul său, A. Decei, *op. cit.,* p. 117, presupunea localizarea *Kara-Ulagh-ilor* în regiunea munţilor Vrancea sau a Buzăului.

[38] Onciul, *Originile,* p. 612—613, nota 56; A. Decei, *op. cit.,* p. 119.

[39] Io. Aventini *Annalium Boiorum libri VII,* Basileae, 1615, p. 419.

[40] *CynpacAbCKiu cnucoKb,* în *PSRL,* XVII, S.-Peterburg, 1907, col. 26.

[41] *Hus. let.,* p. 339.

[42] *Ipat. let.,* p. 180; *BoAbiHCKO — raAuiţKan Aemonucb,* ed. A. S. Petruşevici, I, Lwow, 1871, p. 64.

[43] Rogerius, p. 35, 49—50, 74, 39—90.

[44] *Ist. Rom.,* II, p. 126; R. Schilling, *Cu privire la cele mai vechi informaţii scrise despre cnejii români,* în *Apulum,* VIII, 1970, p. 41—19.

[45] G. Strakosch-Grassmann, *op. cit.,* p. 158—159; A. Decei, *«Canesii» călugărului Rogerius,* în *Omagiu lui Ioan Lupaş la împlinirea vîrstei de 60 de ani,* Bucureşti, 1943, p. 211—220, unde se găsesc şi ample indicaţii bibliografice relative la această problemă. S-a formulat şi presupunerea că mongolii au instituit cneji după modelul celor români. Cf. Iorga, *Histoire,* UT, p. 147—148; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, Cluj, 1971, p. 163—165.

[48] Juvaini, II, p. 554; Răsid od-Din, II, p. 38; Tiesenhausen, II, p. 36 (Răsid od-Din).

[47] *Ipat. let.,* p. 177; *Let. Voskr.,* p. 145; *Hus. let.,* p. 339; *RLNS,* III, p. 7; *JlemonucHbiu ceod 1497* a., în *PSRL,* XXVIII, Moscova—Leningrad, 1963, p. 54. Cf. şi Răsid od-Din, II, p. 38—39, 45.

[48] Răsid od-Din, II, p. 39; Tiesenhausen, II, p. 37. Pentru Buri şi Bocek, cf. şi S. A. Kozin, *CotcpoeeHHoe CKasanue,* I, Moscova—Leningrad, 1941, p. 191—195, 511—515.

[49] Răsid od-Din, II, p. 37, 89; Tiesenhausen, II, p. 34.

[50] Juvaini, I, p. 184, 266, 249. Cf. si Răsid od-Din, II, p. 73; Tiesenhausen, II, p. 84 (Wassaf).

[51] P. Pelliot, *Notes...,* p. 132, nota 2.

[52] Iorga, *Histoire,* III, p. 148; Pascu, *Contribuţiuni,* p. 11—12; Giurescu, *Tîrguri,* p. 45.

[53] V. Spinei, *op. cit.,* p. 7. Posibilitatea ca o armată de tătari şi români să fi fost în solda împăratului Friedrich II în anul 1241 (cf. Golubovich, *Biblioteca,* II, p. 507—508) este, de asemenea, puţin verosimilă.

[54] Rogerius, p. 55, 94—95.

[55] *Ibidem,* p. 53, 93; Thomae *Historia. ..,* p. 594.

[56] Philippi Mousket *Historia regum Francorum,* ed. A. Tobler, în *MGH, S,* XXVI, 1882, p. 819.

[57] *Ibidem,* p. 765, 812.

[58] G. Strakosch-Grassmann, *op. cit.,* p. 169; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.,* p. 39, nota 24; G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală,* în *CIs,* X—XII, 1934—1936, 1, p. 150—151; *Ist. Rom.,* II, p. 122—123; Panaitescu, *Introducere,* p. 264.

[59] A. Decei, *L'invasion...,* p. 104, 120—121. Alţi editori au transcris numele celor două oraşe sub forma Kirkin (Karkîn, Kukin) şi Kîle (Kabil) (cf. Tiesenhausen, II, p. 38; Răsid od-Din, II, p. 45), ceea ce face mai dificilă identificarea lor cu centrele amintite. După V. Minorsky, *op. cit.,* p. 231, din textul lui Răsid od-Din, nu ar rezulta clar dacă ceea ce luase în stăpînire Cadan erau oraşe sau persoane.

[60] Paltrami seu Vatzonis *Chronicon Austriacum,* col. 714; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* col. 816; *Chronicon Claustroneuburgense,* p. 85; Gombos, *Catalogus,* I, p. 507 *(Chronicon Austriacum anonymi).*

[61] *Cron. turc,* II, p. 133 (Kiatip Celebi). Cf. şi *Cron. turc,* I, p. 264 (Mustafa Gelalzade).

[62] E. Lederer, *TamapcKiie Hauecmeue na Bemputo e cest3u c MexdyHapodHbiMU co6bimunjnu anoxbt,* în *Acta Historica,* II, 1953, 1—2, p. 18—19; V. T. Paşuto, *op. cit.,* P. 210—215, 222.

[63] Pentru diferitele aspecte legate de statul Hoardei de Aur, cf. îndeosebi: M. Karamzin, *Histoire de l'Empire de Russie,* IV, Paris, 1819; C. D'Ohsson, *op. cit.,* II; J. Hammer-Purgstall, *op. cit.;* H. H. Howorth, *op. cit.;* J. Curtin, *The Mongol in Russia,* Londra, 1908; R. Grousset, *op. cit.,* p. 468—486; A. N. Nasonov, *MOHZOÂU u Pycb,* Moscova—Leningrad, 1940; B. Spuler, *op. cit.;* Grecov, Iacubovschi, *Hoarda;* G. Vernadsky, *A History of Russia,* III, *The Mongol and Russia,* ed. a 4-a, New Haven—Londra 1966; G. A. Fedorov-Davîdov, *OOwficmeeHHbiă cmpou 3oAomou Opdbi,* Moscova, 1973.

[B4] F. Balducci Pegolotti, *La practica della mercatura,* ed. A. Evans, Cambridge, Massachusetts, 1936, p. 21—22. Cf. şi Fr. Paschalis de Victoria, *Epistola,* în *SF,* I, P- 503.

w Rubruc, p. 167—168.

«f Theiner, *VMHH,* I, p. 231; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 260 (unde este datat greşit în 1254); *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 345.

[67] Grecov, Iacubovschi, *Hoarda,* p. 205, nota 1.

[m] P. Pelliot, *A propos des Comans,* p. 166. Cf. şi E. Bretschneider, *op. cit.,* II, p. 80.

[69] Ed. Dulaurier, *Les mongols d'apres Ies historiens armeniens,* în *Journal Asiatique,* s. V, XI, 1858, p. 461—463.

[70] A. N. Nasonov, *op. cit.,* p. 12—14; Grecov, Iacubovschi, *Hoarda,* p. 79, 205—209.

[71] A. N. Nasonov, *op. cit.,* p. 18—19; B. Spuler, *op. cit.,* p. 338—339.

[72] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 259—262, 280—285, 311—314. Cf. şi B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters,* II, Berlin, 1943, p. 167—171.

[73] *Ipat. let.,* p. 180 şi urm. Cf. şi E. Lederer, *op. cit.,* p. 21 şi urm.; Paşuto, *Politika,* p. 297—301.

[74] *Annales Otakariani,* în *MGH, S,* IX, 1851, p. 184—185; *Historica Russiae monumenta,* I, ed. A. J. Turgenev, Petropoli, 1841, p. 348; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 287.

[''] *Chronicon Claustroneuburgense,* p. 108.

[76] *Ibidem,* p. 115; *Anonymi Chronicon Austriacum Florianense,* în *RAS,* I, p. 220; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* col. 874; Thomae Ebendorfferi de Heselbach *Chronicon Austriacum,* în *SRA,* II, col. 765.

[77] Plano Carpini, p. 102—103.

[78] M. B. Zdan, *The Dependence of Halych-Volyn' Rus' on the Golden Horde,* în *The Slavonie and East European Review,* XXXV, 1957, 85, p. 505 şi urm.

[79] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 484—485.

[80] *Ibidem, passim.*

[81] L. Previale, *Tjn panegirico inedito per Michele VIII Paleologo,* în *Byzantinische Zeitschrift,* 42, 1943/49, p. 36; *FHDR,* III, p. 454—455.

[82] V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIU Paleologue,* în *RHSEE,* XXII, 1945, p. 189; G. I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines ă la conquete ottomane,* Miinchen, 1969, p. 221.

[83] Cf. notele 81—82 şi E. Stănescu, *Byzance et les Pays Roumains aux IX<?—XVe siecles,* în *Congres internaţional des etudes byzantines, Bucarest 6—<&2 septembre 1971, Rapports IV,* p. 26.

[84] G. 6. Balascef, *împăratul Mihail VIII Paleologul şi statul oguzilor pe ţărmul Mării Negre,* ed. G. I. Brătianu, Iaşi, 1940; P. Wittek, *Yazijioghlu'Ali on the Christian Turks of the Dobruja,* în *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, JUniversity of London,* XIV, 1952, 3, p. 639—668; A. Decei, *Pro blema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XlII-lea,* în *Relaţii româno-orientale,* Bucureşti, 1978, p. 169—192; H. Inalcik, *Dobrudja,* în *Encyclopedie de l'Islam,* NE, II, Leyde-Paris, 1965, p. 625—626.

[85] *Acta patriarchatus Constantinopolitani,* I, ed. F. Miklosich şi I. Miiller, Vindobonae, 1860, p. 85; Hurmuzaki, *Doc,* XIV, 1, p. 1.

[8(i] P. Ş. Năsturel, *Les fastes episcopaux de la metropole de Vicina,* în *By-zantinisch-Neugriechische Jahrbucher,* 21, 1971, p. 37—41.

[87] Georgii Pachymeris *De Michaele et Andronico Paleologis,* ed. Im. Bekker, II, Bonn, 1835, p. 307.

[88] V. Spinei, *Aspekte der politischen Verhăltnisse des Gebietes zvAschen LJonau und Schwarzem Meer zur Zeit der Mongolenherrschaft (XIII—XIV Jahrnundert),* în *Dacoromania,* 3, Freiburg—Munchen, 1975—1976, p. 34—35.

[89] V. Laurent, *op. cit.,* p. 184—198; idem, *Le metropolite de Vicina Macarie et le prise de la viile par les Tartares,* in *RHSEE,* XXIII, 1946, p. 225 şi urm.;

G I. Brătianu, *Les Roumains aux bouches du Danube ă l'epoque des premiers Paleologues,* în *RHSEE,* XXII, 1945, p. 199—203.

[90] Brătianu, *Recherches,* p. 50.

[91] Iorga, *Studii,* p. 46.

[92] Ş. Papacostea, *De Vicina ă Kilia. Byzantins et Genois aux bouches du Danube au XlVe siecle,* în *RESEE,* XVI, 1978, 1, p. 65—79; M. Balard, *La Românie genoise (Xlle — debut du XVe siecle),* I, Roma, 1978, p. 144—146.

[93] O. Iliescu, *Emisiuni monetare ale oraşelor medievale de la Dunărea de Jos,* în *Peuce,* II, 1971, p. 261 şi urm.

[94] V. Spinei, op. *cit.,* în *Dacoromania,* 3, 1975—1976, p. 37.

[95] G. Canestrini, *II Mar Nero e le colonie degli italieni,* în *Archivo storico italiano,* NS, V, 1857, 1, p. 3—28; W. Heyd, *Geschichte des Levanthenhandels im Mittelalter,* I—II, Stuttgart, 1879; F. Brun, *HepmMopbe,* I, Odessa, 1879, p. 189—240; Iorga, *Studii;* G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce Genois dans la Mer Noire au XlIIe siecle,* Paris, 1929; idem, *Les Venetiens dans la Mer Noirc au. XlVe siecle apres la deuxieme guerre des Detroits,* în *Echos d'Orient,* 37, 1934, 171, p. 148—159; idem, *Recherches;* idem, *La Mer Noire...* p. 169 şi urm.; M. Berza, *La Mer Noire ă la fin du Moyen Âge,* în *Balcania,* IV, 1941, p. 409—435; R. Ciobanii, *Aspecte ale civilizaţiei portuare din Dobrogea la sfîrşitul secolului al XlII-lea şi în secolul al XlV-lea,* în *Pontica,* III, 1970, p. 297—329; M. Nystazopoulou-Pelekidis, *Venise et la Mer Noire du Xle au XVc siecle,* în 07)<Taup«mâTa, 7, 1970, p. 15—51; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Ţările Române şi Italia pînă la 1600,* Bucureşti, 1972, p. 23 şi urm.; G. Pistarino, *Mercanti del Trecento nel Levante genovese,* în *Clio,* X, 1974, 1, p. 33—65; M. Balard, *op. cit.,* I—II, passim; idem, *Les Genois dans l'ouest de la Mer Noire au XlVe siecle,* în *Actes du XlVe Congres International des etudes byzantines, Bucarest, 6—12 septembre 1971,* II, Bucureşti, 1975, p. 21—32; *Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XIV", Bucureşti, 27—28 martie 1975,* Bucureşti, 1977 (R. S. Lopez, Şt. Pascu, C. C. Giurescu, G. Petti Balbi, G. Astuti, Ş. Papacostea, O. Iliescu).

[9G] Plano Carpini, p. 108.

[97] P. Pelliot, *Notes .. .,* p. 9.

[38] Plano Carpini, p. 106. Pasajul se găseşte compilat în Vincentius Bellovacensis, *Speculum historiale (Speculum maius,* IV), Duaci, 1624 (reimprimat Graz, 1965), p. 1293, unde efectivele lui Corenza sînt apreciate la 60 000.

*>» *Ipat. let., p.* 184, 192, 194—197, unde este numit Kuremsa.

[lm] *A.* Sacerdoţeanu, *op. cit.,* p. 70, nota 1.

[101] B. Spuler, *op. cit.,* p. 31.

[102] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.,* p. 70, nota 1.

[103] P. Georgian, *Invaziile tătărăşti pînă la întemeierea Principatelor,* în *Convorbiri literare,* 57, 1925, 5, p. 362.

[104] *Chron. saec. XIV,* p. 472; *Chron. Pict.,* p. 98, 221; *Chronicon Posoniense,* ked. *Al.* Domanovszky, în *SRH-Szentpetery,* II, p. 44; *Chronicon Monacense,* ed. Al. Domanovszky, în *ibidem,* p. 83.

[101] Boguphali *Chronicon Poloniae, cum continuatione Basconis,* în *MPH,* II, p. 585; *Rocznik kapitulny Krakowski,* în *ibidem,* p. 806—807; *Rocznik krotkiego dopelnienie,* în *ibidem,* p. 806; *Rocznik Traski,* în *ibidem,* p. 839; *Rocznik Poznanski II (mlodszy),* în *MPH,* SN, VI, Varşovia, 1962, p. 137; *Annales capituli Posnanien-sis,* în *MGH, S,* XXIX, 1892, p. 460; Dlugosz, *Hist. Pol.,* II, p. 373—375; *Ipat. let.,* p. 197—200; *Hus. let.,* p. 342. Cf. şi N. I. Veselovskii, *Xam usb me.UHU.K08T, 3o,iomoă Opdbi. Hoeau u eeo epeMH (Memoires de l'Academie de Sciences de Russie, Viile serie, CI. hiat. phil.,* XIII, 6), Petrograd, 1922, p. 23—27; B. Spuler, *op. cit.,* p. 34—35.

[106] *Continuatio Sancrucensis II,* în *MGH, S,* IX, 1851, p. 644; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* col. 825.

[107] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 324—325.

[108] Marco Polo, *II Milione,* ed. L. Foscolo Benedetto, Firenze, 1928, p. 239—243.

[109] *Bull. Franc, Epitome et supplementum, p.* 165, nota 1; Golubovich, *Biblioteca,* I, p. 444.

[110] *McmopuH MouaoÂoe no apM.tHCKUM ucmonHUKaM,* I, ed. K. P. Patkanova, S. Peterburg, 1873, p. 63 (Ştefan Orbelian).

[111] *NPL,* p. 327; *Let. Voskr.,* p. 176; *Hus. let.,* p. 346; *RLNS,* III, p. 97.

[112] Pachymeres, I, 1835, p. 229—240; Gregoras, p. 99—101; Răsid od-Din, II, P. 197: Tiesenhausen, I, p. 154 (an-Nuwairi), 190—191 (Mufaddal), 203 (al-Dahabi). Cf. şi C. Chapman, *Michel Palâologue restaurateur de l'Empire Byzantin (1261—1282),*

Paris, 1926, p. 75, 80—81, 147—148; G. D. Balascef, *op. cit.,* p. 13 şi urm.; A. N. Nasonov, *op. cit.,* p. 41—44; B. Spuler, *op. cit.,* p. 48—49.

[113] Pachymeres, I, p. 231, 265; Gregoras, p. 149.

[114] Pachymeres, I, p. 344 şi urm.; C. J. Jiretek, *Geschichte der Bulgaren,* Praga, 1876, p. 277—283; W. N. Slatarski, *Geschichte der Bulgaren,* I, Leipzig, p. 149—153; P Nikov, *Tamapo67>AeapcKu omnouienun npe3-b cpedmirre eenoce c oe/ied-6 KT>M7> v,apyeaHemo na CMUAe'na,* în *roduuiHUKT, na CocpuucKuii ynueepcunn,* I, *Hcm. — <PuA. <î>aK.,* XV—XVI, 1919—1920, p. 13 şi urm.; C. Cahen, *Les Mongols dans Ies Balkans,* în *Revue historique,* 49, 1924, CXLVI, p. 55—59.

[115] Pachymeres, II, p. 80—81. Identificarea *sciţilor* cu cumanii (cf. Moravcsik, *Byzantinoturcica,* I, p. 281; II, p. 282; *FHDR,* III, p. 447, nota 24) nu este justificată.

[118] Pachymeres, II, p. 103—107; *FHDR, UI,* p. 448—449.

"[7] *Chron. saec. XIV,* p. 471—472; *Chron. Pict.,* p. 97—98, 221; *Chronicon Pesoniense,* p. 44.

[118] *Ipat. let.,* p. 210—215; *Hus. let.,* p. 346—347; Paltrami seu Vatzonis *Chronicon Austriacum,* col. 720; Anonymi Leobiensis *Chronicon,* col. 861; .Ottokars *Osterreichische Reimchronik,* ed. J. Seemuller, în *MGH, DC,* V, 1, 1890, p. 312—313; *Rocznik Traski,* p. 850, 852; *Kalendarz Krakowski,* în *MPH,* II, p. 940; *Rocznik Ma~lopolski,* ed. A. Bielovvski, în *MPH,* III, p. 183; Diugosz, *Hist. Pol.,* II, p. 466 şi urm.; *Chron. saec. XIV,* p. 471—472; *Chronicon Posoniense,* p. 44; *Chronicon* Henrici de Mugeln, ed. E. Travnik, în *SRH-Szentpetery,* II, p. 209; *Chron. Bud.,* p. 207—208; *Chron. Dub.,* p. 106—107; Thuroczi, p. 151—152; Martini Cromeri *De origine et rebus gestis Polonorum,* Basileae, 1554, p. 255—257. Cf. şi N. I. Veselovskii, *op. cit.,* p. 30—37; P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XlII-lea,* în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca,* XVII, 1974, p. 211—223.

[119] *Ipat. let.,* p. 210.

[120] *Ibidem,* p. 210—211.

[121] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 488—489; *DIR, C, v. XIII,* II, p. 313.

ia Tiesenhausen, I, p. 109—111 (Baibars), 158—159 (an-Nuwairi). După un alt izvor lupta s-ar fi dat în stingă Donului, la locul Bahtiari (sau Tedjemari) *(ibidem,* II, p. 71; Răsid od-Din, II, p. 85). Pentru luptele dintre Toqtai şi Nogai, cf. şi Marco Polo, p. 239—243; Pachymeres, II, p. 263—264, 268; *RLNS,* III, p. 97.

[123] Tiesenhausen, I, p. 114 (Baibars), 159 (an-Nuwairi).

[124] G. Vernadsky, *op. cit.,* p. 188; J. J. Saunders, *op. cit.,* p. 163.

125 F Bruilj op_ c#*> n^ 1880, p. 356; P. Nikov, *op. cit.,* p. 32.

[126] J. Bromberg, *Toponymical and historical miscellanies on the medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia,* în *Byzantion,* XII, 1937, 1, p. 163.

[127] B. Spuler, *op. cit.,* p. 76.

[128] Răsid od-Din, II, p. 86; Tiesenhausen, II, p. 71.

[129] Tiesenhausen, I, p. 115—117 (Baibars), 160—161 (an-Nuwairi), 383—384 (Ibn Chaldun).

[130] *Ibidem,* p. 117, 161, 384; Pachymeres, II, p. 265.

[131] Pachymeres, II, p. 265.

[132] Tiesenhausen, I, p. 117 (Baibars), 161 (an-Nuwairi). După Ibn Chaldun stăpînirea regiunilor dunărene — pînă la Porţile de Fier — ar fi fost acordată de Toqtai fiului său Mengli Buga. El nu menţionează însă staţionarea sa la Isaccea *(ibidem,* p. 384). Pentru confruntarea lui Toqtai cu Nogai şi fiii săi, cf. şi P. F. Parasca, *3ojioman Opda u o6pa3oeanue Mo/idaecKoeo cpeoda.tbHoeo eocydapcmea,* în *IVESV,* I, p. 183—184; A. Decei, *La Horde d'Or et les Pays Roumains aux* XIII» *et XlVe siecles selon les historiens arabes contemporains,* în *Romano-arabica,* II, Bucureşti, 1976, p. 62—63.

[133] G. I. Brătianu, *Les Bulgares ă Cetatea Albă (Akkerman) au debut du XIV* siecle, m Byzantion,* II, 1925, p. 153—168; idem, *Recherches,* p. 104—119; idem, *yicina (II),* Bucureşti, 1940, p. 35—37; idem, *„Bulgaria de dincolo de Dunăre" în izvoarele bizantine,'* in *Omagiu lui Ioan Lupaş,* Bucureşti, 1943, p. 130—«132; idem, *La Mer Noire...,* p. 261—262; idem, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti,* Bucureşti, 1945, p. 45—48.

[134] G. Soranzo, *II Papato, l'Europa cristiana e i Tartari,* Milano, 1930, p. 469; I- Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330),* in *CIs,* V—VII, 1929—1931, p. 330, nota 1; I. Dujcev, *II Francescanesimo in Bulgaria nei secoli XIII e XIV,,* în *Medioevo Bizantino-Slavo,* I, Roma, 1965, p. 412—413;

Cihodaru, *Constituirea,* p. 70; *Ist. Rom.,* II, p. 163; Giurescu, *Tîrguri,* p. 202; Panaitescu, *Introducere,* p. 308; I. A. Bozilov, *Zur Geschichte des Fiirstentums Vidin,* în *Byzantinobulgarica,* IV, Sofia, 1973, p. 118; Theodorescu, *Bizanț,* p. 146; P. F. Pa-rasca, *FIoAumuKa eemepcKoao Kopojieecmea e BocmonnoM FlpuKapnambe u o6pci3oeaHiie MOA~ daecKoao (peodaAbHoeo aocydapcmea,* în *Kapnamo-JlyHaucKue 3eMAu e cpednue sena,* Chişinău, 1975, p. 45; M. Balard, *Les Genois* ..., p. 30—31.

"=> *Geographie* d'Aboulfeda, II, ed. M. Reinaud, Paris, 1848, p.317.

[136] A. C. Moule, *Textus duarum epistolarum fr. minorum Tartariae Aquilonaris an. 1323,* în *Archivum Franciscanum historicum,* XVI, 1923, p. 106. Cf. şi Golubovich, j *Biblioteca, II,* p. 72; Wadding, *Annales,* VII, p. 714. In *Provinciale Ordinis Fratrum Minorum* fratele Paolinus arată că martirizarea lui Angelino di Spoleto ar-fi avut loc în Armenia (cf. Golubovich, *Biblioteca,* II, p. 102; Wadding, *Annales,* VI, p. 257). Analiza izvorului indică însă că el a reprodus greşit o altă informaţie. Cf. Golubo vich, *Biblioteca,* III, p. 65—66; Brătianu, *Recherches,* p. 106—107; C. Andreescu, *Aşezări franciscane la Dunăre şi Marea Neagră în sec. XIII*—XIV, în *CIs,* VIII—IX, 1932—1933, 1, p. 155.

[137] *Imposicio Officii Gazarie,* în *Monumenta historiae patriae, Leges municipales,* Auguste Taurinorum (Torino), 1838, col. 382.

[138] Greiîoras, p. 390.

[139] N. Grămadă, *Vicina. Izvoare cartografice. Originea numelui. Identificarea oraşului,* în *Codrul Cosminului,* I, 1924, p. 443 şi urm.; Popescu-Spineni, *România,* I, p. 75—77. Printre hărţile care indică pe bulgari la nordul Dunării, dincolo de „fluviul Alanus" (= Prut?), se numără şi cea de la Herefort, realizată între 1276 şi 1283, rămasă necunoscută lui Gh. I. Brătianu. Cf. K. Miller, *Mappae mundi. Die ăltesten Weltkarten* IV, *Die Herefordkarte,* Stuttgart, 1896, p. 16; G. Lozinskij, *La Russie dans la litterature frangaise du Moyen Âge: Le pays,* în *Revue des etudes slaves,* IX, 1929, 1—2, p. 85—86.

[1:0] *Geographie* d'Aboulfeda, II, p. 316, 318.

[141] Ibn Khaldun, *The Muqaddimah. An Introduction to History,* I, ed. F. Rosenthal, New York, 1958, p. 160.

[142] Anonymi Geographi *Descriptio Europae Orientalis (IIR,* II), 1934, p. 27, 53.

[143] J. Bromberg, *op. cit.,* p. 63; I. A. Bozilov, *op. cit.,* p. 113—119.

[114] Nordenskiold, *Periplus,* p. 58, pi. IX; N. Grămadă, *op. cit.,* p. 443—444, 448; Popescu-Spineni, *România,* I, p. 75; II, harta nr. 27. Harta datată în 1339 şi semnată de Angelino Dulcert prezintă numeroase analogii cu o hartă nautică întocmită cu puţin timp înainte de italianul Angelino Dalorto *(dall'orto),* ceea ce a făcut pe unii specialişti să considere că de fapt ar fi existat numai un singur cartograf cu prenumele Angelino şi să atribuie deosebirea de nume neatenţiei celor care au transcris documentele cartografice.

[145] Nordenskiold, *Periplus,* p. 59, pi. XVIII, A; Popescu-Spineni, *România,* I, p. 75—76; II, harta nr. 28.

[146] G. M. Thomas, *Der Periplus des Pontus Euxinus nach milnchener Handschriften,* în *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der Koniglich Beyerischen Akademie der Wissenschaften,* X, 1866, p. 227 şi urm.; K. Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters,* Berlin, 1909, p. 641; A. Delatte, *Les portulans grecs,* Liege—Paris, 1949, p. 231. Cf. şi W. Heyd, *op. cit.,* I, p. 579, nota 4; J. Bromberg, *op. cit.,* în *Byzantion,* XII, 1937, 1, p. 154 şi XIII, 1938, 1, p. 64.

[147] Anonymi Geographi *Descriptio* . .., p. 27.

[148] Gregoras, p. 302; *FHDR,* III, p. 510—511.

[119] Tiesenhausen, I, p. 198. Mufaddal avea în vedere Porţile de Fier ale Caucazului (= trecătoarea Derbend), cunoscute sub acest nume şi în alte izvoare medievale. Cf. *ibidem,* I şi II, *passim;* Marco Polo, p. 16; Marinus Sanutus, p. 264 şi harta I; Roger Bacon, *The „Opus maius",* I, ed. J. H. Bridges, Oxford, 1897, p. 364, 366.

[1D0] *Bull. Franc,* V, p. 143; *Acta Ioannis XXII (1317—1334),* ed. A. L. Tăutu *(Fontes, s.* III, VII, 2), Vatican, 1952, p. 13.

[151] Golubovich, *Biblioteca,* II, p. 72, 266—267. Cf. şi Wadding, *Annales,* VI, p. 255—256.

[152] Golubovich, *Biblioteca,* II, p. 266, 268. Cf. şi *Bull. Franc,* V, p. 601; C. An dreescu, *op. cit.,* p. 155.

[153] Golubovich, *Biblioteca,* II, p. 266. [154] Nordenskiold, *Periplus,* p. 33, fig. 13. [155] K. Kretschmer, *op. cit,* p. 113—116.

[156] Nordenskiold, *Periplus,* pi. VII, 1; N. Grămadă, *op. cit.,* p. 441.

[157] Cihodaru, *Constituirea,* p. 69; *Ist. Rom.,* II, p. 163; I. Negoiu, *Denaturarea de către istoriografia burgheză a rolului tătarilor în teritoriul patriei noastre,* în *Analele Universităţii Bucureşti, Ser. şt. soc, Ist.,* X, 1961, 20, p. 45.

[158] Brun, *op. cit.,* II, p. 357—358; N. Grămadă, *op. cit.,* p. 444—447; Brătianu, *Recherches,* p. 64—65.

[159] Brătianu, *Recherches,* p. 66.

[160] *Libro del conoscimiento ecrito por un franciscano espaiiol a mediados del siglo XIV,* Madrid, f. a., p. 117. Cf. şi C. Marinescu, *Le Danube et le littoral occidental et septentrional de la Mer Noire dans le „Libro del Conoscimiento",* în *RHSEE, IU,* 1926, p. 5.

[161] *Extrait* d'Ibn-Batoutah, în Defremery, *Fragments,* p. 200—203; C. Brăţescu, *Ibn Batutah, un călător arab prin Dobrogea în sec. XIV,* în *Analele Dobrogei,* IV, 1923, 2, p. 146—147; *Călători,* I, p. 5.

[162] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină,* I, Bucureşti, 1972, p. 116, fig. 51 (unde este datată în secolele X—XI!); P. Diaconu, S. Baraschi, *păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (secolele XIII—XIV),* II, Bucureşti, 1977, p. 64—66, fig. 46.

[163] Gregoras, p. 430, 455, 458, 484; Ioannis Cantacuzeni *Historiarum,* ed. L. Schopen I, Bonn, 1828, p. 175. Cf. şi C. J. Jirecek, op. *cit.,* p. 290, 293, 415.

[164] Cantacuzenos, p. 175; *FHDR,* III, p. 482—483.

[165] C. J. Jirecek, *op. cit.,* p. 293; V. Jagic, *Ein Beitrag zur serbischen Analistik mit literaturgeschichlicher Einleitung,* în *Archiv fur slavische Philologie,* II, 1877, p. 83; Brătianu, *Recherches,* p. 116—117.

[166] Cantacuzenos, p. 4(35—466. Cf. Pascu, *Contribuţiuni,* p. 13.

[167] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice,* ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 94. Observaţii privind asemănarea între armamentul moldovenilor şi acela al tătarilor s-au făcut şi mai tîrziu. Cf. Antonio Verantio, *De rebus Hungarorum,* în *Scriptores rerum Hungaricarum minores,* II, ed. M. G. Kovachich, Buda, 1798, p. 102.

[168] Laonic Chalcocondil, p. 31—32.

[169] Cantacuzenos, p. 465; *FHDR,* III, p. 484—485.

[170] Despre fiica lui Andronic III căsătorită cu hanul Hoardei de Aur, cf. *Extrait* d'Ibn-Batoutah, p. 179; C. Brăţescu, *op. cit., p.* 146; P. Pelliot, *Notes...,* JJ. 83—85; V. Laurent, *L'assaut avorte de la Horde d'Or contre VEmpire byzantin, în Revue des etudes byzantines,* XVIII, 1960, p. 154, 157, **160.**

[171] Gregoras, p. 535.

[172] *Ibidem,* p. 535—536; *FHDR,* III, p. 512—513.

[173] V. Laurent, *L'assaut...,* p. 145—162.

[174] Anonymi Geographi *Descriptio...,* p. 31, 58.

[175] P. F. Parasca, *IJoAumuna...,* p. 45.

[176] *Urkundenbuch,* I, p. 387—388; *DIR, C, v.* XIV, II, p. 135.

[177] *DIR, C, v. XIV,* II, p. 71—72, 82—83, 85, 111, 119—120, 123—124.

[178] *Ibidem,* p. 126—127, 129—132. Din ianuarie 1319 (sau chiar din decembrie 1318) pînă în martie 1323 Carol Robert îşi stabilise reşedinţa la Timişoara (cf. *DIR, C, v. XIV,,* I, p. 305 şi urm.; *DIR, C, v. XIV,* II, p. 2—68), aşa că nu se poate admite că expediţia lui Phynta ar fi avut loc, aşa cum s-a considerat (cf. Cihodaru, *Constituirea,* p. 76—77; P. F. Parasca, *IJoAumuKa...,* p. 46), în anul 1323. Rămine nedovedită şi presupunera (cf. I. I. Nistor, *Lucius Aprovianus — eroul Ţării Şipeniţului,* în *AARMSI,* s. III, XXIII, 1940—1941, p. 151; Al. I. Gonţa, *Afirmarea existenţei statului moldovean în luptele dintre catolici ţi ortodocşi pînă la întemeiere. Voievodatul lui Dragoş, în Mitropolia Moldovei şi Sucevei,* XXXVI, 1960, 9—12, p. 565) că numele lui Phynta ar fi o deformare de la Pintea. '

[179] Mihalyi, p. 6—7; *DIR, C, v. XIV,* II, p. 197—198.

[180] Giurescu, *Tîrguri,* p. 61.

[181] Hurmuzaki, Doc, I, p. 594; *DIR, C, v. XIV,* II, p. 159—160.

[182] Theiner, *VMHH,* I, p. 501—502.

[183] Peter von Dusburg, *Chronicon Terrae Prussiae,* în *SRP,* I, p. 213.

[184] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 617; *DIR, C, v. XIV,* III, p. 28.

[185] *Chron. saec. XIV,* p. 496—500; *Chron. Pict.,* p. 108—112, 233—236; *Chronicon Posoniense,* p. 50; *Chronicon Monacense, p.* 86; *Chronicon* Henrici de Miigeln, p. 220—222; *Chronicon, quod conservatur in Monte S. Georgii,* ed. B. Pukânszky, în *aRH-Szentpetery,* II, p. 284; *Chron. Bud.,* p. 246—250; *Chron. Dub.,* p. 123—126;

Thuroczi, p. 163—164; Dlugosz, *Hist. Pol.,* III, p. 135—136; Gy. Gyorffy, *Adatok a românok XIII. szâzadi tortenetehez es a român ăllam kezdeteihez (Il.resz),* în *Tortenelmi szemle,* VII, 1964, 3—4, p. 553 şi urm.

[18e] Al. I. Gonţa, *op. cit.,* p. 262 şi urm.; Giurescu, *Tîrguri,* p. 45, 61.

[187] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 574—575; *DIR, C, v. XIV,* I, p. 223.

[188] Theiner, *VMHH,* I, p. 588—589; *DIR, C, v. XIV,* III, p. 272.

[1s9] Hurmuzaki, Doc, I, p. 618—621; *DIR, C, v. XIV,* III, p. 269—270.

[190] Theiner, *VMHH,* I, p. 555; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 623—624.

[191] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 630.

W8 *Ibidem,* p. 630—631; *DIR, C, v. XIV,* III, p. 328; *Acta Ioannis XXII,* p. 266.

[193] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 656—657; *DIR, C, v. XIV,* III, p. 498—499; *Acta Benedicti XII (1334—1342),* ed. A. L. Tăutu *(Fontes,* S. III, VIII), Vatican, 1958, p. 70.

[194] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 658—660; *Acta Benedicti XII,* p. 102—104.

[195] Hurmuzaki, *Doc.,* I, p. 661—662; *DIR, C, v. XIV,* III, p. 545; *Acta Benedicti XII,* p. 105—106.

2. EVOLUŢIA SOCIETĂŢII LOCALE

A. **REALITĂŢILE DEMOGRAFICE**

In pofida marilor distrugeri provocate de campania mongolilor din 1241__1242 şi a stabilirii lor în stepele nord-dunărene, populaţia româ nească a continuat să-şi ocupe vechile vetre de pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor, rămînînd elementul etnic predominant din punct de vedere numeric din aceste ţinuturi. Mărturiile izvoarelor scrise şi arheologice sînt elocvente în acest sens.

a. ATESTĂRI ALE ROMÂNILOR IN IZVOARELE SCRISE

Ca pretutindeni în regiunile afectate de iureşul invaziei asiatice, în spaţiul est-carpatic s-au înregistrat desigur grele pierderi umane în rîndurile populaţiei locale. In afara celor ucişi, un mare număr de români au fost luaţi prizonieri, atît pentru a servi ca robi mongolilor, cît şi pentru a fi vînduţi negustorilor italieni, care îi comercializau mai departe pe pieţele levantine. Se cunosc mai multe izvoare unde se menţionează traficul cu robi români în centrele est-mediteraneene în cursul secolelor XIII—XIV[1]. Pentru o parte din ei s-a precizat că sînt de origine sud-dunăreană, dar desigur că nu lipseau nici românii din zonele extra-carpatice. In anul 1246 papa Inocenţiu IV intervenea din motive umanitare pe lingă clericii din Ierusalim pentru a înlesni eliberarea robilor creştini, greci, bulgari, ruşi şi vlahi, atît a bărbaţilor cît şi a femeilor *(... Grecos, Bulgaros, Ruthenos et Blaccos christianos tam mares quam feminas),* vînduţi „sarazinilor" de proprietarii de nave italieni. Avînd în vedere ordinea 'enumerării, presupusa provenienţă a românilor înrobiţi din regiunile est-carpatice nu ni se pare exclusă[2].

In ceea ce priveşte informaţiile scrise relative la românii din regiunea dintre Carpaţii Orientali şi Nistru, din perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XlII-lea şi mijlocul secolului următor, cu tot numărul lor redus, sînt mai consistente şi mai numeroase ca cele din perioada anterioară.

In _ ţinuturile situate la nordul Moldovei, după viguroasa campanie întreprinsă^ de Daniil Romanovici în anul 1241 împotriva bolohovenilor cu prilejul căreia au fost distruse principalele lor aşezări fortificate — aceştia nu mai apar menţionaţi în izvoare decît o singură dată, în 1257, h1 1 hSînt ^n nou înfrînţi de armatele cneazului[3]. Dispariţia din izvoare a oolohovenilor n-a însemnat îndepărtarea comunităţilor româneşti din cuprmsul statului halician, ci numai o limitare a ambiţiilor lor politice.

La puţină vreme după invazia mongolă, trimisul papal la curtea marelui han, franciscanul Giovanni da Pian del Carpine (Plano Carpini) relata că la ieşirea din Cumania, pe cînd se întorcea în anul 1247 din misiunea sa, a întîlnit pe principele Roman, care venea de la mongoli şi pe principele Olaha, care era în drum spre ei, ambii fiind desemnaţi, împreună cu principele de Cernigov *(Cherneglove)* ca „duci ruteni": *Et in exitu Comanie invenimus ducem Romanum qui intrabat ad Tartaros et societatem ipsius, et ducem Olaha qui exibat et societatem ipsius. . .; et omnes işti sunt duces rutheni*[4]. Acest pasaj a fost pus în valoare pentru istoria românilor prima oară de Gh. I. Brătianu, care a considerat că onomasticul *Olaha* derivă de forma ungurească a numelui vlahilor *(olăh),* numele poporului român fiind atribuit în acest, caz unui conducător al său[5]. Potrivit unei alte opinii, pe care nu o împărtăşim însă, Olaha ar fi numele deformat al unui principe rus, Oleg, singurul cneaz cu acest nume fiind pe atunci Oleg Ingvarevici din Riazan[6]. Observăm însă că drumul între Sărai şi Riazan, pe care eventual ar fi trebuit să-l parcurgă Oleg, era cu totul altul decît cel urmat de trimisul papal, care s-a îndreptat spre vest şi nu spre nord. Calificativul de „duce rutean", adică rus, nu poate fi decisiv pentru apartenenţa etnică a lui Olaha, căci călătorul italian putea să se fi înşelat lesne în acest sens, dată fiind religia ortodoxă şi anumite trăsături exterioare comune populaţiilor creştine din estul continentului. In ceea ce-l priveşte pe „ducele" Roman, acesta era probabil fiul cneazului halician DaniiF, pe care, dealtfel, Pian del Carpine îl întîlnise la curtea lui Bătu[8]. S-a sugerat, de asemenea, posibilitatea identificării celor doi ,,duci" ca fraţii Roman şi Vlachata[9] — amintiţi în povestirea cu caracter legendar din cronica anonimă inclusă într-un vechi letopiseţ rusesc[10] — personaje pe care unii istorici le-au considerat însă eroi eponimi ai românilor[11], ceea ce pare mult mai verosimil.

Un alt sol franciscan trimis la curtea marelui han, flamandul Wilhelm de Rubruck, confirmă că vlahii *(Blaci, Blati)* mergeau cu daruri la Hoardă[12], clar din însemnările sale de călătorie nu rezultă unde se aflau ţinuturile lor de origine.

O altă menţiune importantă asupra românilor din Moldova se află inserată în lucrarea franciscanului german Thomas Tuscus *Faptele împăraţilor şi papilor,* într-un pasaj ce evoca conflictul lui Ottokar II al Boemiei cu împăratul Rudolf de Habsburg. Regele Boemiei, silit să încheie o pace dezavantajoasă la 21 noiembrie 1276, a încercat să organizeze o răscoală împotriva suzeranului său, chemînd în ajutor pe „ruteni" *(Bruteiii)* şi „necredincioşi" *(infideles).* Intervenţia rutenilor a fost însă zădărnicită datorită declanşării unui conflict cu vlahii *(Blaci)*[13], din motive ce nu ne sînt dezvăluite. Prin *infideles* Thomas Tuscus desemna probabil pe mongoli, care împreună cu cneazul halician participaseră ocazional şi la alte lupte feudale din Europa Centrală. Luptele între vlahi şi ruteni nu au putut avea loc decît între 21 noiembrie 1276 şi .6 mai 1277, cînd suveranul Boemiei fusese nevoit să încheie la Viena o nouă convenţie de pace[14].

într-o bulă emisă de papa Nicolae IV în anul 1288, printre popoarele la care erau trimişi misionarii din Ordinul predicatorilor, sînt enumeraţi şi românii. Dintr-o formulare a actului amintit *(Valachi ubicumque existentes)* rezultă că la cancelaria pontificală se ştia că ro-

mânii locuiau în mai multe regiuni: nu numai la sudul, ci şi la nordul Dunării[14a]. Intrucît ţările menţionate în bulă erau doar acelea locuite de schismatici" sau „păgîni", este exclus ca serviciul canceiarial papal să se fi referit şi la românii transilvăneni, supuşi regatului arpadian, avînd în vedere îndeosebi pe cei din ţinuturile extracarpatice.

Informaţii extrem de preţioase privind „ţara vlahilor", pînă în prezent insuficient valorificate în literatura de "specialitate românească[13], conţin scrierile istorice medievale arabe. De un deosebit interes este episodul luptelor purtate în regiunile~dunărene de Jogă, fiul lui Nogai, în a.H. 700 (=16. 9. 1300—3. 9. 1301), evenimente expuse în cronica emirului egiptean Baibars, ale cărui informaţii au fost preluate întocmai şi în enciclopedia lui an-Nuwairi. în izvoarele amintite se relatează că ___ după ce Jogă 1-a suprimat pe fratele- său Teka — guvernatorul provinciilor lui Jogă, Tunguz, a ridicat armele împotriva sa şi s-a îndreptat împreună cu Taz spre „ţările vlahilor şi ale ruşilor". în timp ce adversarii i-au prădat sălaşele, Jogă s-a refugiat în ,,ţara aşilor", unde dispunea de o armată de 10 000 războinici, cu care i-a învins pe Tunguz şi Taz. Cerînd ajutor de la hanul Toqtai, acesta a trimis spre hotarele apusene ale imperiului pe fratele său Biirliik. Nesimţindu-se în stare să facă faţă unei confruntări directe, Jogă şi-a găsit refugiul în „ţara vlahilor", cu ţarul căruia se înrudea; acesta însă, la cererea lui Toqtai, a dispus uciderea sa[16]. în acelaşi mod este înfăţişată ultima parte a războiului civil din cadrul Hoardei şi în cronica lui Ibn Chaldun. Spre deosebire însă de predecesorii săi, el indică, desigur greşit, să prima confruntare a fiului lui Nogai cu Tunguz ar fi fost în „ţara alanilor şi ruşilor"[17], în loc de „ţările vlahilor şi ruşilor".

Localizarea regiunilor de desfăşurare a evenimentelor descrise de istoricii arabi ridică mai multe probleme. Este cunoscut faptul că izvoarele medievale, inclusiv cele de provenienţă orientală, desemnează frecvent statul Asăneştilor cu numele de *V(a)lahia,* chiar după ce dinastia de origine românească nu se mai afla la conducerea statului balcanic. Nu fac excepţie în această privinţă nici cronicarii arabi sus-menţionaţi, aşa cum rezultă din indicaţia lor că oraşul Tîrnovo făcea parte din „ţara vlahilor", informaţie confirmată în aceeaşi vreme şi de către Abu'1-Fida[18]. Nu există nici o îndoială asupra faptului că sfîrşitul lui Jogă a avut loc în Bulgaria, cum dealtfel precizează şi Pachymeres[19]. „Ţara aşilor" nu putea fi decît tot în apropiere de gurile Dunării, întinzîndu-se pînă la Nistru sau chiar pînă spre Bug. De fapt termenul de „ţară" este în acest caz impropriu, întrucît asii (= iaşii) şi alanii caucazieni, recrutaţi în număr mare în armatele lui Nogai şi Jogă, nu au constituit niciodată o formaţiune politică în regiunile est-carpatice. Mai problematică rămîne localizarea „ţărilor vlahilor şi ruşilor", despre care se vorbeşte la începutul relatării disputelor lui Jogă cu Tunguz. Remarcăm mai întîi că asocierea celor două „ţări" ni s-ar părea neverosimilă în cazul cînd „ţara vlahilor" ar desemna fostul stat al Asăneştilor aflat la o distanţă de aproape 500 km de ţinuturile ruseşti. Din descrierea evenimentelor făcută de Baibars şi an-Nuwairi reiese că luptele lui Jogă cu Tunguz ar i avut loc la nordul Dunării şi, numai după intervenţia lui Biirliik, Jogă ar " retras la ţarul Theodor Svetoslav, în „ţara vlahilor" din Balcani,

Faptul că fiii lui Nogai s-au refugiat pentru început la nordul Dunării cu un număr redus de oşteni este confirmat şi de cronica persanului Răsid od-Din, unde se precizează că ei fugiseră la kelari şi başghirzi[20], etnonime care desemnează pe unguri[21]. Atacurile mongolilor, susţinute de aliaţii lor cumani, schismatici şi păgîni, asupra regatului ungar, amintite în corespondenţa papală din 1301 şi 1302[22], nu este exclus să fi fost întreprinse ca represalii pentru colaborarea cu duşmanii hanului. Urmînd succesiunea evenimentelor, rezultă că replierea lui Jogă a urmat direcţia nord-sud: din „ţara vlahilor şi ruşilor" a coborît spre Dunăre, în „ţara aşilor", iar apoi spre „ţara vlahilor" din Peninsula Balcanică. Considerăm că argumentele de mai sus justifică presupunerea că istoricii islamici, pe lîngă o Vlahie balcanică, au avut în vedere şi o Vlahie est-carpatică. „Ţara vlahilor" asociată „ţării ruşilor" se afla desigur în părţile limitrofe ale acesteia din urmă, deci în jumătatea nordică a Moldovei.

Intr-o lucrare intitulată *Disputatio jidei et intellectus,* terminată la Montpellier în anul 1303, Ramon Lull (Raimondo Lullo di Majorica), un erudit franciscan de origine catalană, aminteşte printre popoarele schismatice pe greci, iacobiţi, nestorieni, valahi şi ruşi f. . . *sunt mulţi Schismatici, sicut Graeci, Jacobini, Nestorini, Blanqui, Russi.. .)*[23]. Enumerarea vlahilor alături de ruşi presupune vecinătatea geografică a celor două popoare, ceea ce pledează pentru localizarea valahilor amintiţi în 1303 în regiunile extracarpatice. Cunoştinţele de geografie istorică ale lui Ramon Lull sînt explicabile, întrucît el a avut prilejul de a călători vreme îndelungată în întregul bazin mediteranean.

In poemul *Wilhelm de Austria (Wilhelm von Osterreich),* compus la începutul secolului al XlV-lea de Johann von Wiirzburg, autorul imaginează o lungă călătorie a eroului său, care în peregrinările sale a ajuns şi „la cumanii- din Tartaria, unde locuiesc valahii" *(zu den Valwen in Thartary / den die Walachen wonent by)*[2i]. Poetul german avea în vedere fără îndoială pe românii de la est de Carpaţi. într-un alt pasaj al poemului, vlahii sînt menţionaţi între populaţiile aflate în serviciul regelui Traciei *(der hune von Trazzia),* alături de tătari *(Taterer)* şi de unele neamuri greu identificabile: *Sirfys* şi *Winde.* Despre valahi şi wenzi *(Winde)* se apreciază că şi-au dobîndit un bun renume datorită armatei lor: *Walachen und Winde, / die mit ir her geswinde / erwurben da des prises rum*[25]. Întrucît regele Traciei pare a fi un personaj fictiv — neidentificabil nici cu împăratul Bizanţului şi nici cu ţarul Bulgariei — iar naraţiunea are un iz predominant legendar, localizarea valahilor din acest al doilea pasaj este de o importanţă secundară.

Intr-o formă identică •— *Walachen* — românii sînt amintiţi în a doua jumătate a secolului al XlII-lea în cronica în versuri a vienezului Iansen Enikel, într-un pasaj în care este evocată opera de creştinare întreprinsă de Carol cel Mare asupra ungurilor[2]". Desigur că asupra caracterului anacronic al naraţiunii nu mai trebuie insistat. în ceea ce-i priveşte pe vlahii menţionaţi alături de unguri nu rezultă dacă locuiau împreună cu aceştia — deci în regatul arpadian — sau dacă populau ţinuturile extracarpatice.

Potrivit unei informaţii din cronica lui Jan Dlugosz, contingente de vlahi *(Walachi)* ar fi participat, împreună cu rutenii şi lituanienii, la expediţia organizată în anul 1326 de regele Poloniei, Wladislaw Lokietek (1306—1333), împotriva markgrafului de Brandenburg[27]. Nu este cunos-

cut de unde a preluat istoricul polon amănuntele privind acest atac, ele lipsind din relatările cronicăreşti referitoare la aceleaşi evenimente[28]. Avînd în vedere compania rutenilor şi lituanienilor şi faptul că despre cele trei aliate ale Poloniei se specifică că erau „populaţii vecine" cu ea, credem că este mai verosimilă presupunerea că românii care au ajutat pe polonezi în 1326 erau cei din Moldova[29] şi nu din Transilvania[30] sau din alte regiuni.

In legătură cu existenţa elementului românesc în spaţiul est-carpatic în primele secole ale mileniului al II-lea au fost luate în discuţie şi informaţiile altor izvoare, care însă, la o analiză atentă, se dovedesc a fi mai puţin concludente în privinţa problemei analizate. Dintre acestea o amplă discuţie în literatura istorică a provocat un pasaj din cronica rimată a lui Ottokar de Stiria, terminată de redactat la începutul secolului al XlV-lea. Pasajul amintit se referă la disputele pentru coroana Ungariei declanşate după stingerea dinastiei Arpaciene. în cursul luptelor voievodul Transilvaniei, Ladislau, 1-a **făcut** prizonier pe pretendentul Otto de Bavaria şi 1-a trimis spre a fi ţinut în captivitate la un „duce" *(herzog)* al românilor *(Walachen)* care domnea *iiber walt.* După mai multe peripeţii, în mare parte cu caracter legendar, Otto a fost eliberat şi a plecat la ruda sa „regele" *(kunic)* Georg (de fapt Iurii) al Haliciului, care ar fi ordonat o expediţie în „ţara vlahilor", ca represalii pentru umilinţele îndurate de prinţul bavarez[31]. Analizîndu-se şi alte izvoare, reiese că întemniţarea lui Otto ar fi avut loc în primăvara lui 1307, prin vara lui 1308 el fiind deja eliberat. Ele confirmă captivitatea lui Otto la voievodul Ladislau şi menţionează că întoarcerea sa în Bavaria s-a **făcut** prin Rusia şi Prusia în anul 1308[32]. Cei mai mulţi istorici au adoptat pentru *iiber walt* nu sensul de „dincolo de pădure", ci pe cel de „peste munţi", şi au indicat ca loc de origine al voievodului român Moldova[33], Ţara Românească[34] sau Maramureşul[35]. Pentru localizarea conducătorului românilor în Moldova pledează vecinătatea sa cu statul halician, o expediţie a lui Iurii spre Ţara Românească fiind mai greu de imaginat. în schimb, dacă *iiber walt* ar corespunde, după cum s-a presupus, cu sensul lui *ultra silvas* din izvoarele în limba latină referitoare la Transilvania, situarea românilor cărora li se încredinţase paza lui Otto de Bavaria în spaţiul intracarpatic[36] ar avea mai multe şanse să fie cea reală.

In cesa ce priveşte referirile izvoarelor narative la populaţia românească din regiunea cuprinsă între Carpaţii Orientali şi Nistru din perioada întemeierii statului de-sine-stătător, ele vor fi prezentate într-un alt capitol.

b. POPULAŢIA LOCALĂ ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE

Descoperirile arheologice efectuate în ultimele decenii confirmă şi întregesc informaţiile izvoarelor scrise privind populaţia românească de la răsărit de Carpaţi. Au fost depistate un mare număr de aşezări şi necropole, situate îndeosebi în partea centrală şi septentrională a Moldovei[37]. Dintre acestea au beneficiat de săpături, cu rezultate mai importante aşezările de la **Hlincea**—Iaşi[38] (jud. Iaşi), Lunca[39], Hudum[40] (jud. Botoşani), Suceava[41], Rădăuţi[42], Zvorîştea[43] (jud. Suceava), Bîrlad—„Prodana"[44], **Pîhneşti*[5]** (jud. Vaslui), Orheiul Vechi (= Trebujeni)[46], Lu-

caşovca[47] (raionul Orhei), Costeşti (raionul Kutuzovsk)[48], Hansca[49] (raionul Kotovsk), Lozova[50] (raionul Străşeni) (R. S. S. Moldovenească), Cetatea Albă—Belgorod Dnestrovski[51] (reg. Odessa), Hotin[52] (reg. Cernăuţi) (R. S. S. Ucraineană) etc. (fig. 32).

Cu excepţia punctelor întărite sau a centrelor urbane de la Cetatea Albă, Costeşti, Orheiul Vechi şi Suceava, asupra cărora vom face referiri speciale, ca şi a celor de la Hotin şi din nordul Bucovinei, avînd anumite trăsături proprii, toate celelalte localităţi, investigate prin săpături metodice sau reperate prin cercetări de suprafaţă, erau aşezări deschise, de tip rural. Pentru amplasarea lor s-au preferat terasele joase şi luncile şi în mai mică măsură promontoriile dominante. Majoritatea se aflau în vecinătatea cursurilor de apă, în zone propice practicării ocupaţiilor tradiţionale ale românilor, agricultura şi creşterea vitelor. Spre deosebire de aşezările din perioada anterioară, situate mai ales pe văile laterale, în secolele XIII—XIV se întîlnesc numeroase cazuri în care vetrele satelor erau dispuse şi de-a lungul văilor largi ale marilor rîuri. Cele mai multe din centrele orăşeneşti medievale moldoveneşti, apărute în secolele XIV—XV prin evoluţia treptată a unor localităţi rurale preexistente, s-au dezvoltat dealtfel pe cursul principalelor cursuri de apă ale regiunii. Raritatea deosebită a punctelor întărite se datora desigur în mare parte interdicţiilor impuse de către mongoli, cărora nu le convenea ca în teritoriile unde îşi exercitau dominaţia să se creeze focare prezumtive de rezistenţă în jurul fortificaţiilor.

Dat fiind caracterul limitat al săpăturilor de pînă acum, nu dispunem decît de puţine date mai concludente în ceea ce priveşte amplasarea locuinţelor în aşezări. Spre deosebire de aşezarea de la Bîrlad— „Prodana", unde, pe un grind de dimensiuni restrînse de pe apa Bîrla-duTuT7 erau concentrate un număr mare de locuinţe, aflate la distanţe reduse una de cealaltă, în alte aşezări, ca cele de la Lunca, Hudum şi Pîhneşti, locuinţele se aflau izolate sau în pilcuri mici. în anumite cazuri, dispersarea complexelor de locuire şi stratul foarte subţire cu resturi de vieţuire din preajma lor se datora deplasărilor periodice ale comunităţilor agricole, în urma epuizării terenurilor cultivate şi a necesi-[u] taţii de a trece la desţelenirea sau defrişarea altor parcele. Analiza datelor de care dispunem, deşi deocamdată extrem de limitate, ne creează impresia că încă din perioada prestatală în anumite zone din nord-vestul Moldovei predominau satele compuse din grupuri de case izolate, la fel ca în unele localităţi clin zilele noastre situate pe văile Şiretului, Moldovei şi ale altor rîuri.

Locuinţele dezvelite în cursul săpăturilor erau atît de suprafaţă, cît şi semibordeie şi bordeie. Procentajul mai mare al locuinţelor de tip adîncit cercetate pînă în prezent nu credem însă că reflectă proporţia lor reală, ştiut fiind că asemenea construcţii se consarvă mai bine în pămînt comparativ cu casele din lemn sau chirpic, ale căror rămăşiţe — mult mai expuse distrugerilor — sînt în general mai greu de depistat. Semibordeiele şi bordeiele erau de formă rectangulară, avînd de regulă un cuptor din lut pentru preparatul hranei şi încălzit, plasat într-unui din colţuri. Pereţii erau din lemn, fiind fixaţi de cîţiva pari mai groşi, înfipţi la intervale de circa doi metri între ei. Locuinţele de la suprafaţa solului se construiau din lemn şi lut frămîntat cu pleavă, avînd în multe cazuri numai o singură încăpere. în centrele urbane de la Orheiu]

Vechi şi Costeşti s-au ridicat şi case din piatră cu una sau mai multe încăperi, încălzite de cuptoare din piatră sau cu ajutorul olanelor plasate sub podeaua locuinţei.

Paralel cu investigarea aşezărilor, au fost întreprinse cercetări cu rezultate fructuoase în mai multe necropole din secolele XIII—XIV. Dintre aceste necropole menţionăm pe cele de la Izvoare (49 morminte)[53], Doina (30)[54] (jud. Neamţ), Trifeşti (22)[55] (jud. Iaşi), Hudum—necropola I (88)[36] (jud. Botoşani), Hansca—„Limbari'" (7)[57] (raionul Kotovsk), Ma-teuţi (9)[38] (raionul Rezina) şi Brăviceni (2)[59] (raionul Orhei), la care se adaugă cele din cuprinsul sau vecinătatea oraşelor Orheiul Vechi[60] şi Costeşti[61], al căror număr total de morminte nu este indicat în rapoartele de săpături publicate. O parte din mormintele din necropolele de la Doina, Izvoare şi Hudum—cimitirul I este posibil să se dateze şi în a doua jumătate a secolului al XlV-lea. Cu toate că nici una din necropolele enumerate nu a fost cercetată exhaustiv, datele despre ritul de înmormîntare din secolul care a precedat întemeierea statului de-sinestătător sînt destul de consistente, mult mai bogate decît cele pentru perioada anterioară.

Majoritatea mormintelor cercetate conţineau inhumaţi dispuşi în poziţie întinsă, cu braţele de-a lungul corpului şi mîinile aşezate pe piept sau abdomen, avînd orientarea conform ritualului creştin, adică V—E, cu mici deviaţii în funcţie de anotimpul în care s-a produs mmormîntarea. înhumaţii erau depuşi de cele mai multe ori în gropi simple şi mai rar în sicrie de lemn. Se întâlnesc şi morminte cu doi sau trei inhumaţi, aceste înmormîntări colective datorîndu-se desigur decedării concomitente a mai multor membri ai aceleiaşi familii. Numai cîteva morminte conţineau obiecte de inventar, acestea fiind reprezentate îndeosebi prin diferite piese vestimentare (nasturi, catarame) şi obiecte de podoabă (cercei, verigi de tîmplă, inele, plăcuţe de diademă etc.) (fig. 33). Prezenţa într-un mormînt de la Trifeşti a unei jumătăţi de encolpion din bronz (fig. 26/2) rămîne o excepţie. Tot ca un caz extrem de rar, menţionăm depunerea rituală într-un mormînt de la Hudum a unui vasborcan, amintind de o practică mai veche, răspîndită îndeosebi la populaţiile păgîne.

Procentul mortalităţii în rîndul copiilor şi adolescenţilor inhumaţi în necropolele din secoiele XIII—XIV era extrem de ridicat: 60<Vb la Trifeşti, 48,50^0 la Doina şi 59,1% Ia Hudum. Legat de aceasta, s-a constatat că şi durata medie a vieţii celor inhumaţi era foarte scăzută. Astfel, la Doina longevitatea medie globală nu depăşea vîrsta de 24 de ani, iar la indivizii ce trecuseră de 20 de ani longevitatea medie era de numai 38 de ani. Mult mai scăzută era longevitatea populaţiei de la Hudum şi Trifeşti, dar sensibil mai ridicată era cea a comunităţilor de la Izvoare. Stadiul precar al cunoştinţelor de medicină umană explică de ce erau secerate atîtea vieţi tinere. Dealtfel, studiile antropologice au făcut dovada proliferării largi a unor boli ca spondilatroza la persoane ce nu atinseseră o vîrstă înaintată, precum şi a cariilor dentare la majoritatea membrilor comunităţilor de la Doina. în ceea ce priveşte structura tipologică a scheletelor din necropolele populaţiei locale din secolele XIII—XIV, se remarcă prioritatea netă a fondului europoid. în timp ce la Trifeşti singurul grup atestat era cel europoid, la cel puţin patru indivizi de la Doina s-a constatat un amestec al elementelor europoidf:

cu cele mongoloide. Acelaşi metisaj de trăsături europoide şi mongoloide prezentau şi cutiile craniene de la două schelete orientate N—S din necropola de la Hansca—„Limbari", unde la alte cîteva schelete au mai fost remarcate de asemenea elementele mongoloide. La Doina şi Hudum se întîlnesc toate cele cinci componente ale grupului europoid actual, adică mediteranid, nordic, esteuropid, dinaric şi alpin. Dintre acestea, la Trifeşti sînt prezente elementele dinarice — care predomină — precum şi cele nordice şi esteuropide[62].

In necropolele din estul Moldovei, îndeosebi din zona aflată sub administraţia Hoardei de Aur, alături de mormintele făcute conform ritualului creştin, se întîlnesc înmormîntări de tipuri diverse. Astfel, la Mateuţi—„Şcoala nouă" trei din morminte se aflau în poziţia V—E, cu braţele aşezate pe piept, iar altele şase erau orientate N—S cu braţele întinse de-a lungul corpului. Unul din mormintele din această a doua categorie prezenta particularitatea de a avea groapa ovală şi o nişă laterală, unde s-a introdus înhumatul. Tot cu capul spre N, corpul întins pe spate şi braţele de-a lungul trunchiului erau şi şapte morminte din necropola de la Hansca—„Limbari". Inventarul mormintelor orientate N—S era în bună parte comun pentru ambele cimitire menţionate, cuprinzînd topoare, cuţite, catarame şi amnare din fier etc. O diversitate mai mare a complexelor funerare se întîlneşte în oraşele aflate sub controlul conducătorilor locali mongoli. La Costeşti existau mai multe cimitire prezentînd caracteristici proprii: pe lîngă mormintele musulmane cu pereţi din plăci calcaroase sculptate, mai erau două cimitire cu inhumaţii în poziţia N—S şi, respectiv, V—E, depuşi în gropi simple. Morminte din cărămizi simple şi ornamentate — unele adevărate cavouri — au fost identificate la Brăviceni şi Orheiul Vechi. în această din urmă localitate, din necropola II s-au cercetat numai într-un singur an 116 morminte, avînd orientarea V—E; cele mai multe erau lipsite de inventar.

O categorie foarte importantă de descoperiri — revelatoare pentru realităţile demografice din regiunea de la răsărit de arcul carpatic, precum şi pentru unele aspecte de ordin economic şi social — o constituie obiectele izolate şi depozitele de arme, piese de harnaşament şi unelte de fier şi bronz. Se constată că un mare număr de astfel de depozite şi piese izolate de metal provin din zona montană şi subcarpatică din nord-vestul Moldovei, din bazinul rîurilor Prut, Şiret, Suceava, Moldova şi Bistriţa. Dintre aceste depozite menţionăm pe acelea de la Coşna (com. Dorna Candrenilor, jud. Suceava), de unde provin două scări de şa, un mîner de spadă, un cap de buzdugan, cămăşi de zale, o seceră şi un cosor — toate din fier — şi un capac de cădelniţă din bronz[63] (fig. 34; 35/1), şi de la Vatra Moldoviţei—„Hurghişca" (jud. Suceava), unde au fost recuperate un cap de buzdugan şi un nasture din bronz, un coif de fier cu incrustaţii de aur, o sabie fără mîner, un cuţit, peste zece cămăşi de zale, o armură din plăci metalice, un otic, o zăbală, trei perechi de scări de şa — toate din fier — şi o căldare de aramă cu toartă de fier[64] (fig. 35/2—4; 36; 37), descoperiri care se încadrează în secolele XIII—XIV. Cele două capete de buzdugan semnalate la Ostra (jud. Suceava)[65] nu se ştie precis dacă proveneau dintr-un depozit sau dacă au fost găsite izolat. In afara depozitelor menţionate, în aceeaşi zonă s-au descoperit un mare număr de arme din fier de atac şi apărare. Amintim aici

săbiile de la Poiana Micului[66], Gropana[67], Cernăuţi[68] şi Ţibucani[69], vîr-furile de lance de la Gura Humorului, Vatra Moldoviţei[70] şi Ostra[71], topoarele de la Crasna[72], Suceava[73] şi Vatra Dornei[74] (fig. 22/4), coifurile de la Ostra (fig. 35/1) şi Cîrlibaba[75], cămăşile de zale de la Poiana Stampei, Ruda, Pojorîta[76], Dorna—„Giumalău", Sadova[77], Capu Cîmpului, Cîrlibaba, Fundu Moldovei[78], Cîmpulung Moldovenesc, Dorna—Arini, Valea Corbului[79], Schit —Hangu[80], Broşteni[81], Cajvana[82], Mălin[83] etc. Dacă în ceea ce priveşte săbiile de la Cernăuţi şi Ţibucani, topoarele de la Suceava şi Vatra Dornei, coiful de la Ostra şi unele cămăşi de zale, se poate admite datarea lor în secolele XIII—XIV, pentru celelalte piese, în parte pierdute în decursul vremurilor, nu dispunem decît de informaţii cu totul sumare, ceea ce nu permite încadrarea lor cronologică exactă, ci doar presupunerea că s-ar putea data în limitele secolelor XII—XV.

Din analiza globală a vestigiilor arheologice descoperite pînă în prezent, constatăm că anumite componente ale culturii materiale din partea de sud-est a Moldovei prezintă unele caracteristici ce le deosebesc de acelea din jumătatea nord-vestică a regiunii. Avem în vedere în primul rînd descoperirile ceramice şi monetare, dar şi construcţiile de locuinţe şi ritul de înmormîntare. Dacă în secolul al XlII-lea în cea mai mare parte a Moldovei predominau vasele lucrate la roata cu învîrtire lentă, avînd pereţii de culoare cărămizie sau cenuşie, în prima jumătate a secolului al XlV-lea se produc diferenţieri regionale în privinţa circulaţiei speciilor ceramice. în timp ce în nord-vestul Moldovei a continuat evoluţia categoriilor de vase cărămiziu-cenuşii, cu o veche tradiţie locală, în sud-estul regiunii în discuţie apare o specie lucrată din pastă fină, cu roata cu turaţie medie, arsă oxidant, ceea ce i-a conferit o culoare variind de la tonuri gălbui la cele roşietice, de unde provine şi denumirea de „ceramică rosietico-gălbuie" prin care o desemnează arheologii sovietici[84]. Producerea vaselor de acest fel s-a realizat ca urmare a aportului direct al olarilor din regiunile răsăritene ale Hoardei.

Stabilirea ariei de răspîndire a ceramicii roşietico-gălbui, lucrate din pastă de bună calitate, este de o deosebită importanţă, căci prin aceasta devine posibilă delimitarea teritoriilor aflate în sfera influenţei centrelor de olărie de sub controlul Hoardei de Aur şi, implicit, a zonei aflate sub controlul administrativ al mongolilor. Perimetrul în care sînt grupate aşezările cu ceramică roşietico-gălbuie de la Dunărea de Jos este mărginit la est şi vest de Nistru şi, respectiv, Şiret, la nord de bazinul inferior al Răutului şi Bahluiului, iar la sud de bazinul Botnei. Ceramica roşietico-gălbuie lipseşte cu desăvîrşire în Bugeac, întîlnindu-se în schimb la Cetatea Albă[83] şi, în mod cu totul izolat, în Dobrogea, la Păcuiul lui Soare[80]. în cîteva aşezări situate în centrul Moldovei (Hlincea—Iaşi, Hansca, Costeşti) această specie ceramică a coexistat o anumită perioadă în aceleaşi complexe de locuire cu ceramica de tip tradiţional cărămizie-cenuşie. Aria de răspîndire a vaselor din pastă roşietico-gălbuie de la răsărit de Carpaţi corespunde cu zona în care se înregistrează o intensă circulaţie a monedei Hoardei. In schimb, în jumătatea de nord-vest a spaţiului est-carpatic monedele aflate în curs erau îndeosebi cele ungureşti şi cehe (fig. 32). Cele două categorii ceramice principale răspîndite în Moldova în prima jumătate a secolului al XlV-lea nu definesc deosebiri etnice printre cei care le-au utilizat, difuzarea speciilor de vase amintite fiind efectul unor fenomene de ordin economic.

In decursul secolelor XIII—XIV densitatea de locuire pare să fi fost relativ uniformă în partea centrală şi nordică a Moldovei. In schimb, zona de stepă de la nord de gurile Dunării şi îndeosebi Bugeacul erau puţin locuite datorită penetraţiei triburilor de călăreţi turci şi mongoli, în urma căreia populaţia agricolă locală fusese nevoită să se replieze spre ţinuturi mai puţin expuse atacurilor migratorilor. Avînd în vedere că eforturile de depistare ale urmelor de locuire din perioada prestatală au variat în intensitate de la regiune la regiune, considerăm că este prematur ca să se tragă concluzii ferme referitoare la indicele demografic al diferitelor microzone ale Moldovei, chiar dacă în actualul stadiu al cercetărilor cartarea descoperirilor ar putea sugera lipsa de omogenitate în privinţa densităţii de locuire.

O substanţială creştere demografică comparativ cu situaţia din primul sfert al mileniului al II-lea se constată în părţile de nord-vest ale Moldovei. Nu numai în zona deluroasă subcarpatică, dar chiar şi în cea muntoasă din această regiune, au fost semnalate numeroase descoperiri, care indică totodată activizarea legăturilor prin păsurile transcarpatice cu românii din Transilvania şi Maramureş. Nu ni se pare deloc întîmplător că gruparea acestor vestigii se constată în acele zone ale Moldovei avînd hotare comune cu ţinuturile transilvănene şi maramureşene unde predominau comunităţile româneşti. în schimb, în Moldova de sud-vest — învecinată spre apus cu regiunile din sud-estul Transilvaniei, unde fuseseră colonizaţi saşii şi secuii — se cunoaşte un număr mai redus de descoperiri. O mare parte din armele şi piesele de harnaşament provenind din depozitele şi descoperirile izolate din nord-vestul Moldovei au fost produse în ateliere transilvănene, fiind aduse fie pe calea schimburilor comerciale, fie odată cu pătrunderea spre răsărit a unor grupuri umane de peste munţi.

Asupra legăturilor între comunităţile româneşti de pe cei doi versanţi ai Carpaţilor Orientali din perioada anterioară formării statului moldovenesc de-sine-stătător deţinem numeroase alte dovezi. Cercetările arheologice au evidenţiat existenţa unui nivel apropiat în privinţa dezvoltării economice şi a organizării social-politice a populaţiei locale de pe o parte şi de alta a munţilor. Elocventă în acest sens este asemănarea dintre construcţiile de locuinţe, ca şi din inventarul aşezărilor şi necropolelor. Deosebita unitate a materialului ceramic sub raport tehnic (pastă, modelare, ardere) şi tipologic (forme, decor) a fost dovedită prin descoperirile din jumătatea nordică a Moldovei şi cele din estul Transilvaniei (Sîncrăieni[87], Hărman—„Lempeş[88]) şi din Maramureş (Cuhea[79], Sarasău[90], Sighetu Marmaţiei—„Valea Mare"'[91], Giuleşti[92]) datate în secolele XII—XIV.

In afară de aceasta, anumite elemente lexicale, între care şi rotacismele, au fost adoptate din graiul maramureşean în limba cultă din Moldova, unde s-au menţinut pînă în secolele XVII—XVIII[93]. De asemenea, toponimia românească de pe versanţii apuseni ai Carpaţilor Orientali îşi găseşte numeroase corespondenţe şi în Moldova medievală[94]. In ceea ce priveşte numele de *Ungureni,* atribuit mai multor sate din Moldova încă în documentele din secolul al XV-lea — prima dată în 1409[95] — şi cu o largă proliferare în întregul spaţiu românesc extracarpatic, s-a remarcat că are la bază cel mai frecvent epitet prin cară

erau denumiți românii veniți din regiunile unde se exercita autoritatea politică a statului ungar[90].

Toate aceste date indică un transfer de populație românească din Maramureş şi Transilvania la răsărit de arcul carpatic. Schimburile de populație de pe o parte pe cealaltă a Carpaților Orientali erau facilitate de numeroase trecători şi păsuri ce străbăteau munții[97]. Dacă pentru străini, folosirea acestor drumuri transmontane — în general destul de puțin accesibile — implica mari dificultăți, pentru băştinaşi, cunoscători ai locurilor, ele erau mult mai uşor de trecut.

Aşa cum s-a precizat, analiza documentelor contemporane nu lasă să se întrevadă un amplu exod organizat din Maramureş spre Moldova la mijlocul secolului al XlV-lea, adică în perioada „descălecatului", ceea ce înlătură interpretarea acestui moment istoric ca un fenomen demografic[98]. La mijlocul secolului al XlV-lea au trecut în Moldova numai unele elemente aristocratice cu cetele lor, indezirabile pentru Coroana angevină. Stabilirea grupurilor româneşti venite de peste munți în Moldova a fost un fenomen desfăşurat în timp, fără să implice deplasarea bruscă a unor mase umane prea mari. Dealtfel, regiuni ca Maramureşul, cu o densitate demografică limitată, nici nu beneficiau de un excedent de populație.

Strămutarea elementului românesc din Transilvania în ținuturile extracarpatice a fost determinată în mare măsură de opresiunile economice, persecuțiile religioase şi limitarea drepturilor politice, la care era supus de către instrumentele administrative ale regalității maghiare şi de biserica catolică". Refugierea românilor deposedați de drepturile lor strămoşeşti este foarte probabil să se fi intensificat odată cu ocuparea tronului Ungariei de către membrii dinastiei de Anjou, care au patronat înăsprirea asupririi sociale, naționale şi confesionale din regat.

Deplasările românilor transilvăneni şi maramureşeni spre est în preajma întemeierii statului de-sine-stătător nu au avut nicidecum menirea de a coloniza spațiul dintre Carpați şi Nistru, aşa cum lasă să se întrevadă cronicile medievale moldoveneşti şi aşa cum au crezut şi numeroşi reprezentanți ai istoriografiei moderne. Aceste deplasări de peste munți au contribuit doar la întărirea elementului local de la răsărit de Carpații Orientali. Ideea tendențioasă a unei migrații româneşti de la sud şi est de Carpați spre Transilvania, susținută în virtutea concepției că pătrunderea românească la nordul Dunării ar fi de dată tîrzie, posterioară *Anului o mie*[100], este, de asemenea, fără nici un temei documentar Şi logic.

c. COABITAREA DINTRE ROMÂNI ŞI GRUPURILE ETNICE ALOGENE

In secolul care a precedat formarea statului moldovenesc de-sine-stătător, regiunile est-carpatice au fost locuite, în afară de români, şi de alte grupuri etnice. Prezența lor în teritoriul dintre Carpații Orientali Şi Nistru se datoreşte unor împrejurări istorice diferite. în afara mongolilor, rămaşi în sudul Moldovei după invazia din 1241—1242, şi a populațiilor aduse ulterior de ei, ca elemente militare sau meşteşugăreşti, alte colectivități etnice, originare din țările învecinate sau chiar mai îndepărtate, au fost atrase de condițiile de trai favorabile oferite

de ţinuturile est-carpatice, unde s-au aşezat de obicei în localităţile fondate anterior de băştinaşi. Pe lingă colonizarea spontană, este foarte posibil să fi existat şi forme de colonizare dirijată, provocată din iniţiativa vîrfurilor societăţii locale.

Odată cu elementele româneşti din Transilvania, în Moldova s-au stabilit şi mici grupuri de saşi, unguri şi, eventual, secui. Cele mai vechi dovezi despre aşezarea populaţiei germane *(Theutonici)* şi ungureşti *(Ungari)* în **sud-vestul** Moldovei şi nord-estul Munteniei, în cadrul episcopiei cumanilor, datează, aşa cum am arătat, încă din anul 1234[101]. Anterior avuseseră loc pătrunderi ale cavalerilor teutoni dincolo de curbura Carpaţilor, dar ele nu au lăsat urme durabile în structura etnică a regiunii. Distrugerea episcopiei prin invazia din 1241 şi perioada tulbure care a urmat ocupării ţinuturilor de la nordul gurilor Dunării de către mongoli au dus desigur la plecarea elementelor coloniste venite din Transilvania. Ele au revenit probabil de-abia în primele decenii ale secolului al XlV-lea, cînd formaţiunile prestatale pe cale de a se întări făceau eforturi de a asigura un climat de stabilitate, favorabil dezvoltării meşteşugurilor şi comerţului.

Coloniştii saşi s-au stabilit pe valea Moldovei, căreia, după cum am precizat, i-au atribuit o denumire împrumutată din hidronimia Europei Centrale. Dat fiind că un oarecare Allexandru Moldaowicz — originar, aşa cum îi arată numele, din Molde-Mulda (= Baia) — era deja amintit într-un act halician din 1334[102], este de la sine înţeles că începutul aşezării saşilor în nord-vestul Moldovei trebuie să fi premers datei emiterii documentului cu mai mulţi ani sau chiar decenii. Potrivit tradiţiei istorice locale, tîrgul Baia ar fi fost întemeiat de ,,niște__saş_i ce au fost olari"[103]. Evident, această apreciere, care s-a bucurat în **trecut de** ade-" zrOîiea mai multor istorici[104], nu poate fi acceptată, ştiut fiind că grupurile minoritare alogene stabilite în Moldova nu au fondat centre urbane proprii, ci s-au aşezat în localităţi mai vechi ale autohtonilor, contribuind, e drept, la dezvoltarea lor. Pe de altă parte, este mai probabil ca principala îndeletnicire a saşilor din zona Băii să fi fost mineritul şi în mai mică măsură olăritul[105]. Dealtfel, chiar numele românesc al Băii derivă de la *Bănya,* avînd ca şi în maghiară sensul de „mină"[106]. La începutul existenţei sale ca aşezare minieră, localitatea de pe apa Moldovei a purtat chiar numele de Bănia, dat de minerii veniţi din Transilvania, întrucît în lista oraşelor ruseşti întocmită în jurul anului 1395 ea este numită E<JHH[10?], la fel ca şi în actele cancelariei voievodale a Moldovei din secolul al XV-lea[103] şi în vechile cronici slavo-române[109], iar pe cîteva pietre de mormînt[110] şi în corespondenţa[111] saşilor moldoveni din secolele XVI—XVII apare cu denumirea *Banya.* Elementelor colonizatoare străine le-au fost atribuite întemeierea, încă înainte de constituirea statului de-sine-stătător, a mai multor oraşe şi cetăţi din spaţiul est-carpatic. Larg răspîndită în deceniile trecute a fost părerea că, în afară de Baia, saşilor li s-ar datora construirea Cetăţii Neamţului[112] şi a fortificaţiilor de pe dealul Sasca de la Şiret[113]. Rezultatele săpăturilor arheologice din ultimele decenii înlătură însă definitiv aceste presupuneri.

Coloniştii germani stabiliţi în nordul Moldovei la începutul secolului al XlV-lea proveneau în cea mai mare parte din Transilvania, unde pri-

miseră dreptul de a se aşeza în vremea regelui Geza II (1141—1162)[114]. Originea lor transilvăneană este probată şi de faptul că unele vechi toponime moldoveneşti ce amintesc de numele lor poartă denumirea de Sasca, Săsciori, Săseni, Săseşti[115] etc. Cei ce trecuseră munţii în Moldova locuiau anterior probabil în zona Rodnei şi a Bistriţei, centre unde saşii reprezentau sub raport numeric o componentă considerabilă a populaţiei. Nu este exclus însă ca o parte din aceşti colonişti germani să fi venit din Rusia haliciană, unde ei sînt atestaţi începînd din secolul al

Prezenţa unor toponime şi hidronime de origine maghiară, grupate în marea lor majoritate în partea de vest a Moldovei dovedeşte că printre cei stabiliţi la răsărit de Carpaţii Orientali se găseau, şi colectivităţi umane de limbă maghiară. Intrucît cîteva astfel de nume sînt atestate documentar încă înainte de mijlocul secolului al XV-lea *(Bacău, Bîrgău, Chiejdi = Cuejd, Cracau, Hindău, Hîrlău* etc.)[117], iar pentru adoptarea lor de către localnici fusese necesară scurgerea mai multor decenii, este probabil ca ele să fi apărut încă înainte de „descălecat". S-a avansat ipoteza că şi ciangăii s-ar fi aşezat între Carpaţi şi Şiret în secolul al XIII-lea[118], dar cu toate că o asemenea posibilitate n-ar fi teoretic inadmisibilă, ea nu a fost confirmată de nici o mărturie documentară certă.

In extremitatea nordică a Moldovei, în zona din vecinătatea hotarelor cnezatului Halici—Wolhynia, populaţia românească a convieţuit o perioadă relativ îndelungată cu rutenii. Această convieţuire a lăsat urme atît în fondul lingvistic românesc, cît şi în cel ucrainean. Unii istorici admit că în părţile de nord-est ale Moldovei grupuri izolate de slavi, neabsorbite de populaţia românească, şi-au menţinut individualitatea etnică pînă în preajma întemeierii statului de-sine-stătător[119]. în acest sens este amintit între altele pasajul cu caracter legendar din interpolarea lui Simion Dascălul la cronica lui Ureche, pasaj — redat într-o formă amplificată şi de alţi cronicari — în care se relatează că în momentul „descălecării" Dragoş l-ar fi întîlnit în Moldova pe rusul Eţco sau Iaţco[120]. Intrucît acest mit fusese creat în primul rînd pentru a se conferi o explicaţie numelui topic Iţcani, pasajul menţionat nu poate servi ca argument peremptoriu în sprijinul părerii[121] că înainte de întemeiere în ţinuturile nordice şi estice ale Moldovei ar fi predominat populaţia slavă.

Dealtfel, cele mai sudice regiuni locuite de populaţia slavă răsăriteană se aflau în bazinul Nistrului mijlociu şi cel al Prutului superior. In aceste ţinuturi pătrunseseră însă de timpuriu şi grupuri de români, de la care, aşa cum am arătat, s-au păstrat mai multe toponime. Fără a admite o consistentă prezenţă etnică românească în secolele XII—XIV nu s-ar explica^ preponderenţa elementului românesc în cea mai mare parte a teritoriilor în discuţie din perioada de după „întemeiere". Săpăturile efectuate în ultimii ani în regiunea menţionată au dus la identificarea de bogate vestigii arheologice din primele secole ale mileniului al II-lea. între acestea se numără şi resturile unor aşezări întărite, între care amintim pe cele de la Darabani[122], Hotin[123], Perebicăuţi[124] (raionul Hotin), Lomacinţi[123] (raionul Secureni), Vasileu (= Vasilev)[126] (raionul Zastavna), Lencăuţi—Cernăuţi[127] (reg. Cernăuţi, R. S. S. Ucraineană), toate cu consistente depuneri arheologice din secolele XII—XIII. întru-at materialul arheologic recoltat în timpul săpăturilor din localităţile enumerate mai sus a rămas în mare parte inedit, este greu să ne putem

forma o imagine proprie precisă asupra realităţilor etnice din zonă. ' urma cercetărilor întreprinse la Lencăuţi—Cernăuţi, s-a ajuns la cc_ cluzia că fortificaţiile de pămînt şi palisada de lemn ce împrejmuia aî-zarea de pe malul stîng al Prutului ar fi fost distruse chiar de locuite^ săi la cererea mongolilor, în urma acţiunii energice a lui Boroldai (E_ rundai). In schimb, din secolul al XlV-lea a început să se dezvolte a? zarea de pe malul opus al Prutului, de pe locul actualului Cernăuţi.) toate punctele întărite şi-au încetat existenţa după constituirea Hoi|! = dei de Aur. Astfel, la Perebicăuţi s-a constatat că vechile fortificaţii r/ erau în folosinţă în secolul al XlV-lea, iar la Hotin că au fost ridic;_ ziduri în jurul aşezării în a doua jumătate a secolului al XlII-lea, duri ce suprapuneau nivelurile de locuire din secolele VIII—XIII.

Integrarea părţii de sud-est a Moldovei în graniţele[1] Hoardei :\-Aur a facilitat stabilirea temporară la vest de Nistru a unor grup.g etnice de origine orientală. Populaţia eterogenă din punct de vede-etnic era concentrată îndeosebi în centrele urbane. Alături de roml[n] şi mongoli, în aceste centre locuiau meseriaşi şi comercianţi veniţi *c\'* ţinuturile răsăritene ale Hoardei, care fie că se stabiliseră de bună vo" fie că fuseseră colonizaţi forţat. Lor li se datorau desigur anumite cc-strucţii edilitare, produse ceramice şi de artizanat, de o evidentă faeti/ orientală. Mormintele musulmane şi inscripţiile în limba arabă semr'[a] late la Orheiul Vechi şi Costeşti sînt, de asemenea, grăitoare asup[c] amalgamului etnic din oraşele dominate de mongoli[128].

O coloratură diferită a populaţiei se afla la Cetatea Albă, unde *£[e]* novezii, beneficiarii unor largi privilegii economice, deţineau poziţi'(_ principale în sfera comerţului cu grîne şi cu alte produse. într-un *c_* cument din 1351, *Mahocastro,* identificabil cu Cetatea Albă, era me'_ ţionat între centrele pontice unde se stabiliseră genovezii *(ubi Ianue'{_ ses sunt),* a cărui importanţă rezultă şi în faptul că se sconta pe a)[ig] torul locuitorilor săi în războiul cu Veneţia[129]. Profitînd de stabilii*,^ la Cetatea Albă a locuitorilor care împărtăşeau creştinismul de eoni -siune catolică — în special a italienilor — franciscanii au întemeiat a'^_ o mănăstire[130], devenită cel mai important focar al prozelitismului *C^_* .tolic dintre gurile Dunării şi Crimeea. Pentru studierea compoziţiei *t* nice a populaţiei şi a realităţilor politice ele la Cetatea Albă a fost ade:-^ luat în discuţie textul scrierii hagiografice asupra martiriului sfîntul.j Ioan cel Nou, atribuite lui Grigore Ţamblac[131]. Potrivit acestei lucrăm' în fruntea Cetăţii Albe (EiLiwrpdA sau K-fc/\hiH rpa[r]i,^) se ai un „iparh" (ynapX) de neam „persan" — deci probabil mongol — î[1] j conjurat de „doctori meşteri din India şi Persia" (fig. 38—39). Iparh(n ar fi pretins lui Ioan de Trapezunt, care îi fusese predat de un căpit:[r]_ de corabie de credinţă „latină", adică catolică, să adopte religia „p^[e] şilor". Din conţinutul lucrării rezultă că în oraş mai trăiau şi evrei, c£»[r]_ dispuneau de o stradă sau un cartier propriu, precum şi comunităţi <![a]_ todoxe, cu preoţii şi biserica lor. Populaţia creştină ortodoxă era co'[o]_ stituită desigur în primul rînd din români şi greci. Aproape toţi isl[e]_ ricii ce au analizat această operă hagiografică datează evenimentele î-[a] latate în jurul anului 1330[132], deoarece în text se precizează că ai.~_ după „70 de ani şi ceva mai mult" de la martirizarea sfîntului rărf[Q]_ şiţele sale pămînteşti au fost transferate la Suceava, fapt pe care o ci

nică internă îl fixează în al doilea an de domnie a lui Alexandru cel Bun (1400—1432). Această precizare cronologică se află însă în interpolarea tîrzie făcută cronicii lui Ureche de Misail Călugărul[133], în timp ce textul mai vechi al cronicii, căruia i se poate acorda mai mult credit, indică pentru depunerea moaştelor mucenicului la Suceava anul 6923 (= 1415)[134], astfel că, în eventualitatea că această dată nu este o plăsmuire tîrzie[133], evenimentele legate de martiriu ar trebui plasate în jurul anului 1345, eventual între 1340 şi 1345.

Prima atestare explicită a românilor la Cetatea Albă datează din 1421, cînd ei sînt amintiţi de un călător francez alături de genovezi şi armeni *(Genenois, Wallackes et Hermins)*[136], dar, aşa cum am văzut, sînt indicii pentru prezenţa lor în oraş încă în prima jumătate a secolului al XlV-lea. Produsele ceramice şi alte obiecte de factură bizantină descoperite la Cetatea Albă, ca şi numele sub care localitatea apare desemnată în izvoarele medievale, fac dovada că portul era vizitat frecvent de comercianţii greci sau chiar că meseriaşi din imperiu se stabiliseră în oraş. După cum am mai avut prilejul să arătăm, oraşul era locuit şi de bulgari, menţionaţi în cîteva izvoare datînd de la începutul secolului al XlV-lea.

Intre popoarele orientale cărora li s-a atribuit un anumit rol în viaţa economică a regiunilor est-carpatice încă înainte de constituirea statului de-sine-stătător se numără şi armenii. Pe baza unor inscripţii incorect descifrate şi a comparaţiei cu situaţia din cîteva ţări învecinate, primele aşezări ale armenilor în Moldova au fost situate cronologic în secolele XI, XII sau XIII[137], fără să existe însă dovezi elocvente în acest sens. Nici descoperirea la Cetatea Albă a monedelor emise de Hetum I şi Hetum II (fig. 56/1—3)[138] nu reprezintă un argument hotărîtor pentru prezenţa în oraş a armenilor la sfîrşitul secolului al XIII-lea. In sprijinul ideii penetraţiei timpurii a armenilor în Moldova se aminteşte şi tradiţia referitoare la ridicarea unor biserici armeneşti înainte de „întemeiere", informaţii rămase, de asemenea, neconfirmate. Dealtfel, nici un izvor istoric precis nu îi atestă în Moldova pe comercianţii, din Armenia înainte de mijlocul secolului al XlV-lea. Totuşi, avînd în vedere poziţiile cîştigate de ei în regiunile haliciene, ca şi în oraşele pontice[139], considerăm că nu ar fi exclusă infiltrarea negustorilor şi meseriaşilor armeni la est de Carpaţi — evident într-un număr restrîns — şi înainte de data menţionată. In favoarea acestei presupuneri pledează descoperirea la Costeşti a unei locuinţe-atelier de olărie, datată la mijlocul secolului al XlV-lea, al cărei sistem de construcţie avea analogii apropiate în Armenia[140]. S-au relevat, de asemenea, trăsăturile comune ale anumitor specii de ceramică smălţuită găsite în centrele urbane din Moldova cu acelea din spaţiul caucazian[141].

In campaniile purtate împotriva vecinilor, ca şi în războaiele interne, mongolii au încorporat în propriile efective militare diferite popoare supuse. Cu acest prilej, ca şi în vremea hunilor, s-au produs mari dislocări de populaţii. Unele din ele, deşi locuiau în răsăritul Europei, au ajuns pînă în spaţiul est-carpatic. între acestea s-au numărat şi detaşamentele de războinici alani, care deţineau un loc important în cadrul armatelor emirului Nogai şi ale fiului său Jogă, pe care i-au urmat spre regiunile dunărene[142]. Grupuri alane sălăşluiau în stepele nord-pontice şi înainte de invazia mongolă[143]. Populaţiile de neam iranian

originare de la nord de Caucaz, pătrunse spre ținuturile est-carpatice ■ şi în Peninsula Balcanică, apar în izvoare atît sub denumirea de alani cît şi sub cea de asi (= iaşi). In timp ce trimişii franciscani la mongoli identifică pe alani cu asii[144], din relatările cronicarilor orientali şi cîteo-dată a celor din Occident rezultă că cele două etnonime corespund unor populații deosebite[145].

în portulanul lui Giovanni da Carignano de la începutul secolulu al XlV-lea, *Alania* este plasată la nordul deltei Dunării[146], în vreme ce în alte hărți, Prutului i se atribuie denumirea de *Alanus fluvius*[li7]. In legătură cu indicarea **Alaniei** în vecinătatea gurilor Dunării avem dubi că portulanele sus-menționate ar fi înregistrat cu adevărat o situație etnico-politică reală. Nu este exclus ca ele să fi preluat în mod meca-nic, conform unor uzanțe răspîndite la asemenea hărți, datele din cîteva mapamonduri din secolele VII—VIII, unde Alania era plasată în moc **identic[148].** Asemenea mapamonduri urmau îndeaproape binecunoscuta descriere geografică a lumii datorată episcopului Isidor din Sevilla, în care Alania era situată în vecinătatea Daciei[149].

în pofida incertitudinii ce planează asupra valorii informațiilor în problema alanilor din portulanele citate, prezența temporară a acestor triburi la nordul Dunării este indubitabilă. Populațiilor iraniene me dievale li s-au atribuit şi cîteva toponime din regiunile est-carpatice[130] cel mai des luat în discuție în acest sens fiind numele oraşjalui_Iaşi, con siderat ca fiind un derivat de la denumirea" triBului iaşilor[151].

în anul 1302, la scurtă vreme după înfrîngerea definitivă a Iu Jogă, alanilor li s-a permis să se strămute de la nordul Dunări' în te ritoriile bizantine, unde au fost folosiți de împărat împotriva bulgarilor şi catalanilor; ulterior, însă, s-au aliat cu țarul Svetoslav, luptînd con tra Bizanțului[152]. Grupuri de iaşi au intrat şi în serviciul regilor Unga-riei, în această calitate ele sînt amintite în anul 1383 între participanții la o intervenție militară maghiară în Polonia, alături de român: *(... cum multo exercitii Ungarorum, Walachorum et Iqszorum Craco-viam intraverunt)*[153].

Printre populațiile din răsăritul continentului dislocate de mongol: este posibil să se fi numărat şi mordvinii. Nu cunoaştem nici un izvoi narativ de unde să reiasă prezența acestui neam fino-ugric în regiunii* româneşti. In schimb, numele satului Mordvina — astăzi dispărut, si-tuat în apropiere de Rezina — atestat într-un act emis în anul 1437[154] ne duce cu gîndul la mordvini, despre care ştim că au fost supuşi d« mongoli.

In ansamblul realităților etnice dintre Carpații Orientali şi Nistri ponderea elementului alogen comparativ cu cel local a fost redusă. Ci excepția stepei Bugeacului — unde sălăşluiau crescătorii de vite mon goli amestecați cu rămăşițe ale cumanilor — şi a unor centre în can se înfiripase o viață cu trăsături urbane, dispunînd de o compoziți* etnică eterogenă, teritoriul viitorului stat medieval Moldova era locui de o populație în rîndurile căreia predomina elementul românesc. UneL din comunitățile etnice străine au contribuit alături de localnic li crearea valorilor materiale şi spirituale din spațiul în care se stabili seră, la impulsionarea relațiilor comerciale şi la geneza fenomenulu urban.

B. STADIUL DEZVOLTĂRII ECONOMICE

Invazia şi stabilirea mongolilor la nordul gurilor Dunării au afectat, desigur, toate laturile vieţii economice din spaţiul est-carpatic. Cu toate că nu dispunem de date precise privind amploarea distrugerilor provocate de mongoli, se poate estima că ele au fost considerabile, ceea ce a necesitat o perioadă mai îndelungată pentru refacere. în pofida acestor distrugeri, cursul ascendent al dezvoltării societăţii româneşti din afara arcului carpatic s-a dovedit ireversibil, deşi a fost temporar frînat.

Agricultura şi creşterea vitelor au continuat să deţină rolul principal în cadrul vieţii economice, dar alături de ele îndeletnicirile meşteşugăreşti şi comerţul au căpătat o importanţă din ce în ce mai mare, antrenînd evoluţia aşezărilor rurale spre centre cu caracter urban.

a. AGRICULTURA ŞI CREŞTEREA VITELOR

Asupra cultivării plantelor cerealiere deţinem mai multe informaţii de natură diferită. între descoperirile cu semnificaţie cu totul deosebită se înscrie marele depozit de piese agricole recuperat la Orheiul Vechi în nivelul corespunzător perioadei de stăpînire a Hoardei de Aur, datat la mijlocul secolului al XlV-lea. Depozitul cuprindea 68 de brăzdare, 42 cuţite de plug, întăritoare de fier pentru părţile lemnoase ale plugului, un otic, o ramă metalică pentru lopată de lemn, o săpăligă, o coasă şi unelte pentru cultivator. Piesele din depozit erau destinate **atît** pentru arat, cît şi pentru întreţinerea şi culesul recoltei. în ceea ce priveşte starea de conservare a uneltelor de arat, depozitul nu era unitar: pe lîngă piesele aflate în stare bună, care predominau (58 de brăzdare din totalul de 68), se găseau şi exemplare purtînd urme de recondiţionare[155]. Deosebit de grăitor pentru nivelul tehnic al utilajului destinat aratului este faptul că din totalul brăzdarelor numai patru erau simetrice, în timp ce restul de 64 erau asimetrice, ceea ce dovedeşte că folosirea brăzdarelor aparţinînd acestui din urmă tip — mai evoluat — se generalizase şi exista tendinţa eliminării din uz a celor simetrice, cu randament mai scăzut. Predominarea netă a brăzdarelor asimetrice din acest depozit de la mijlocul secolului al XlV-lea contravine aprecierii că în perioada feudală în regiunile extracarpatice plugul cu brăzdar simetric ar fi fost mai răspîndit ca cel asimetric[156]. Folosirea plugului cu brăzdar asimetric se impunea îndeosebi în cazul suprafeţelor ce urmau a fi desţelenite sau cu sol dur. Prin dimensiunile sale, depozitul de unelte destinate agriculturii de la Orheiul Vechi reprezintă, după cunoştinţele noastre, cea mai mare descoperire de acest gen din întreaga Europă Răsăriteană, atestînd pentru epoca respectivă un nivel destul de evoluat al tehnicii agricole. Desigur că descoperirea în discuţie nu presupune generalizarea acestui nivel pe întregul teritoriu al Moldovei, întrucît aşa cum este cunoscut, plugul de lemn se menţinuse în regiunile extracarpatice în **întreaga** epocă medievală şi pe alocuri şi în epoca modernă. Importanţa epozitului rezidă şi în faptul că prezenţa sa face dovada că împrejuri-

mile Orheiului Vechi erau locuite de o numeroasă populaţie agricolă, care în mod evident nu putea fi compusă din mongoli sau din grupurile colonizate de ei, ci din români localnici.

Dintre uneltele agricole descoperite în complexe arheologice beneficiind de o încadrare cronologică relativ precisă amintim oticul din depozitul de la Vatra Moldoviţei—„Hurghişca" (fig. 37/5), un cosor şi o seceră din depozitul de la Coşna (fig. 34/5, 6), un cosor într-un mormînt dublu găsit întîmplător la Dumeşti (jud. Vaslui)[157] (acesta cu o datare mai puţin certă), un cosor mic de fier şi o săpăligă din corn de la Costeşti[158] şi cosoarele de la Orheiul Vechi[159]. Existenţa acestor unelte dovedeşte că, pe lîngă cultura plantelor cerealiere, se practicau şi legumicultura, pomicultura şi viticultura.

O confirmare convingătoare a diversităţii plantelor cultivate în secolele XIII—XIV este oferită de analizele paleobotanice. Din nefericire astfel de analize nu au fost întreprinse decît în două aşezări: la Lozova, unde s-au găsit seminţe carbonizate de grîu pitic şi secară, şi la Orheiul Vechi, unde au fost recuperate seminţe de grîu, orz, secară, ovăz, mei, sorg şi mazăre. Grîul cultivat în zona Orheiului Vechi aparţinea varietăţilor cunoscute sub denumirea de grîu moale *(Triticum aestivum),* grîu pitic *(Triticum compactum)* şi alac *(Triticum spelta);* au fost determinate două varietăţi de orz comun *(Hordeum vulgare)* şi o alta denumită *Hordeum* ***lagunculijorme;*** celelalte cereale şi mazărea aparţineau unor varietăţi obişnuite: *Secole segetale, Avena sativa, Panicum miliaceum, Sorghum cernurn* şi, respectiv, *Pisum sativum*[160].

Ca şi în epocile mai tîrzii, sistemul de cultură din perioada anterioară întemeierii statului românesc de la est de Carpaţi se baza desigur pe desţeleniri şi defrişări de noi terenuri, în urma epuizării suprafeţelor cultivate anterior. Topoarele de tipul celor găsite în necropolele ele la Mateuţi[101] şi Hansca—„Limbari"[162] şi îndeosebi de tipul celui de la Vatra Dornei (fig. 22/4), pe lîngă altă utilitate, puteau servi şi la defrişări. Rezultatele pozitive înregistrate în ceea ce priveşte sporirea recoltei de cereale se datorau atît extinderii terenurilor cultivate cît şi progreselor tehnice, remarcabilă în această privinţă fiind îndeosebi trecerea treptată de la brăzdarul simetric la cel asimetric.

Cerealele recoltate erau păstrate în anumite cazuri în gropi lutuite şi arse, pentru a feri grăunţele de umezeală. Astfel de gropi, avînd formă de cilindru sau de clopot, au fost descoperite la Orheiul Vechi[163]. Depozitarea recoltei în gropi era practicată şi pentru a o ascunde de eventualele prădăciuni, frecvente într-o epocă de instabilitate politică, cum a fost cea corespunzătoare secolelor XIII—XIV. Măcinatul grăunţelor este posibil să se fi făcut nu numai cu rîşniţele, ci şi în mori. Dacă pentru existenţa morilor în Moldova nu dispunem de nici o dovadă, în Ţara Românească ele sînt atestate documentar încă la mijlocul secolului al XIII-lea[164].

Sporirea producţiei de grîu a creat disponibilităţi şi pentru export, surplusurile desfăcîndu-se îndeosebi în portul Cetăţii Albe. Grîul cultivat în ţinuturile din sudul Moldovei avea anumite caracteristici care îl individualiza faţă de grîul provenind din alte centre din bazinul pontic. Într-un cunoscut tratat de comerţ, alcătuit spre sfîrşitul primei jumătăţi a secolului al XlV-lea de un cărturar florentin, grîul de *Mao-*

castro (= Cetatea Albă) era menţionat alături ae acela de la *Asilo* (s= Anchialos), *Varna Za(g)orra* (= Bulgaria), *Vezina* (= Vicina) şi *Sinopoli* (= Sozopolis), care servea la aprovizionarea Constantinopolului şi a Perei[165].

Alături cîe agricultură, creşterea vitelor deţinea o pondere dominantă în economia populaţiei locale. Ca şi în perioada anterioară, cele două îndeletniciri nu se practicau decît rareori separat, ci împreună, întregindu-se reciproc. Edificatoare în această privinţă este prezenţa în cadrul aceleiaşi aşezări sau chiar în aceeaşi locuinţă a unor descoperiri ce fac dovada că agricultura şi creşterea vitelor se îmbinau armonios în economia rurală. Deosebit de preţioase pentru studierea creşterii animalelor sînt analizele resturilor faunistice recuperate în aşezări. Acesta analize — deocamdată foarte puţin numeroase — oferă anumite indicaţii asupra ponderii pe care diferitele specii de animale o aveau în activitatea gospodărească. Oasele depistate în complexele de locuire şi în imediata lor vecinătate se găsesc în cea mai mare parte fragmentate, ca urmare a folosirii lor în alimentaţie, dar şi ca materie primă pentru realizarea unor obiecte şi unelte. în mod cu totul excepţional oase de animale au fost descoperite şi în morminte. Un astfel de caz s-a constatat într-un mormînt păgîn cîe la Mateuţi, unde erau depuse ritual trei astragale de berbec[166]. Determinările precise făcute pe materialul osteologic provenind din aşezarea de la Bîrlad—„Prodana" au evidenţiat abundenţa taurinelor (41,78o/o) şi ovicaprinelor (27,85%), alături de care apar porcinele (11,39%) şi cabalinele (2,53%); oasele de mamifere sălbatice reprezintă un procent redus (16,45%)[167]. Printre resturile faunistice de la Lozova au fost semnalate oase de cai, cornute mari, porci şi oi[168], iar printre acelea de la Costeşti oase de ovine şi taurine[169]. În ceea ce priveşte speciile determinate la Bîrlad—„Prodana", s-a constatat că se creşteau taurine cu talie mică şi medie, cu coarne mici şi gracile. Circa o treime din ovicaprine erau reprezentate de capre, iar restul de oi. Unele din ovinele femele purtau coarne, ceea ce dovedeşte caracterul lor destul de primitiv. Mai puţin primitive erau porcinele, dar şi ele aveau o talie nu prea mare, constatare făcută şi în cazul cabalinelor. Resturile osteologice provenind de la cornute mari şi mici s-au descoperit într-o proporţie ridicată în aproape toate locuinţele de la Bîrlad—„Prodana", evidenţiind importanţa lor în cadrul creşterii vitelor, cu toate că, datorită predominării exemplarelor primitive, rentabilitatea economică era destul de redusă. Condiţiile de descoperire a resturilor de paleofaună permit presupunerea că animalele erau crescute în grupuri mici şi nu în turme sau cirezi. Cele cîteva fragmente osoase provenind de la găina domestică descoperite la Bîrlad—„Prodana" arată că şi păsările de curte aveau un anumit rol în satisfacerea nevoilor alimentare ale populaţiei[170].

Oasele animalelor domestice sacrificate pentru hrană serveau uneori ca materie primă pentru producerea anumitor obiecte de uz casnic sau chiar a uneltelor. Menţionăm în acest sens oasele de la bazin ale unor animale mari depozitate pentru a fi prelucrate, descoperite la Orheiul Vechi[171], precum şi o săpăligă perforată făcută din corn de bovideu provenind de la Costeşti[172].

In legătură cu creşterea cailor, anumite indicaţii ne sînt oferite de descoperirea unor piese de harnaşament. Intre acestea menţionăm ză-

bala din depozitul de la Vatra Moldoviței—„Hurghișca" (fig. 37/6), scările de șa din același depozit (fig. 35/2—3; 37/1—4), precum și cele din depozitul de la Coșna (fig. 34/1, 2), din necropola de .la Hansca—„Limbari"[173] și din așezarea de la Orheiul Vechi[174], pintenul de pe Valea Putnei[175]; din stratul arheologic corespunzător secolului al XIV-lea de la Costești[176] și Orheiul Vechi[177] provin potcoave de fier. Caii nu se creșteau numai din rațiuni economice, ci și pentru a fi folosiți în războaie. Așa cum este cunoscut, neamurile turce și mai ales mongolii au influențat tactica de luptă a românilor și a altor popoare cu care au avut contacte mai îndelungate, îndeosebi în sensul utilizării ample a cavaleriei ușoare.

Pentru acoperirea necesităților de hrană a populației, o importanță secundară revenea vînătorii și pescuitului. Bogăția pădurilor și apelor românești oferea un cîmp foarte larg de activitate în această direcție. Apariția legendei vînătorii bourului de către Dragoș „Descălecătorul" nu este întîmplătoare din acest punct de vedere. Potrivit determinărilor materialului faunistic recuperat din așezarea de la Lozova, locuitorii satului se ocupau cu vînătoarea mistreților, lupilor, cerbilor și a păsărilor[178]. Preferințe în mare parte asemănătoare aveau și comunitățile stabilite la Bîrlad—„Prodana", unde au fost descoperite numeroase resturi de oase de la cerb și un număr mai redus de la căprior și mistreț; un singur rest ar putea proveni de la un bour. La Bîrlad—„Prodana" dispunem și ele dovezi pentru practicarea pescuitului crapului[179]. Vînătoarea nu avea ca singur scop procurarea cărnii pentru hrană, ci și a blănurilor pentru îmbrăcăminte, precum și a coarnelor de cerb pentru confecționarea diferitelor obiecte de uz casnic. O parte din aceste coarne nu proveneau însă de la animale vînate, ci erau piese lepădate, culese de locuitori pentru a le prelucra.

b. MEȘTEȘUGURILE, COMERȚUL ȘI CIRCULAȚIA MONETARĂ

In secolele XIII—XIV, alături de agricultură și creșterea vitelor, un rol mult sporit în ansamblul economiei au dobîndit meșteșugurile. Dintre îndeletnicirile meșteșugărești dispunem de anumite date privind exploatarea și prelucrarea metalelor, prelucrarea osului, cornului și a pietrei, ca și asupra olăritului, orfevrăriei și a unor meșteșuguri casnice. In cursul secolului al XIV-lea, ca urmare a apariției centrelor urbane — a căror geneză nu poate fi separată, dealtfel, de dezvoltarea meșteșugurilor — se produc anumite diferențieri cantitative și calitative între îndeletnicirile meșteșugărești rurale și cele orășenești. Acestea din urmă, prin faptul că erau practicate de meseriași cu o specializare mai avansată, desprinși integral sau aproape total de cultivarea plantelor, au dobîndit performanțe profesionale care se situau deasupra nivelului celor ale meșteșugarilor de la sate.

Necesitățile sporite de metal pentru producerea uneltelor, armelor și a altor obiecte au dus la continua intensificare a eforturilor pentru procurarea sa. Progresele generale înregistrate în cadrul societății feudale explică fenomenul extinderii ample a preocupărilor pentru obținerea unei cantități mai mari de metal, fenomen generalizat în întreg continentul european, care a afectat din plin și regiunile românești[180].

Asa cum am mai arătat, Moldova a fost handicapată de lipsa aproape totală a zăcămintelor de fier, metalul cel mai util pentru producerea uneltelor şi armelor. Din acest motiv s-a continuat exploatarea intercalatiilor feruginoase de vîrstă cuaternară de provenienţă sedirmntar-aluvionară sau a lentilelor de siderit din componenţa rocilor marno-calcaroase din zona de fliş a Carpaţilor Orientali, cu toată rentabilitatea lor scăzută[181].

Bucăţile de zgură şi lupele de fier răspîndite în cuprinsul mai multor aşezări din secolele XIII—XIV fac dovada practicării pe scară largă a activităţii de reducere a minereului. O cantitate foarte mare de resturi de la reducere provine din aşezările de la Lunca[182], Hansca[183] şi Costeşti[184]. Aşa cum s-a remarcat, în primele secole ale mileniului al II-lea, operaţia de prelucrare a metalului din minereu era inseparabilă de aceea de extragere, în sensul că prelucrarea se efectua tot în locurile unde se obţinea materia primă, de către aceiaşi meşteşugari[185]. Nu poate fi exclusă însă nici posibilitatea ca anumite cantităţi de metal să se fi importat în regiunile est-carpatice sub formă semiprelucrată, îndeosebi **din** Transilvania. Pentru reducerea minereului de fier se foloseau cuptoare de tipul celor descoperite la Hlincea—Iaşi[180] şi Bîrlad—„Prodana"[187]. Acestea erau de formă ovală, cu diametrul nedepăşind un metru, avînd camera de ardere construită la suprafaţa solului, iar creuzetul săpat în pămînt. Pereţii şi fundul cuptorului de la Hlincea—Iaşi erau lutuiţi cu o feţuială avînd în compoziţie nisip. în partea sa inferioară peretele era perforat pentru a permite scurgerea metalului fluid într-o groapă alăturată. In pămîntul de umplutură clin cuptor, alături de bucăţi de zgură, cenuşă şi cărbune, se afla şi un tub fragmentar din lut ars servind ca fluier la foalele cu care se activiza arderea combustibilului în cuptor, prin introducerea unui flux de aer oxigenat. Fără acest curent de aer temperatura realizată prin arderea cărbunelui de lemn folosit drept combustibil nu ar fi fost suficientă pentru a depăşi 1535°C, cît reprezintă punctul de topire al fierului. Analiza metalografică a fragmentelor de zgură descoperite în aşezările din regiunile extracarpatice indică un procent ridicat de fier rămas antrenat în zgură, ceea ce arată că mijloacele tehnice aflate la dispoziţia metalurgiştilor erau încă precare. In afara cuptorului situat în vecinătatea unei locuinţe, la Bîrlad—„Prodana" s-a descoperit un semibordei cu trei cuptoare mici de formă circulară şi diametrul de circa 0,20—0,25 m, conţinînd bucăţi de zgură de fier şi cupru[188]. Avînd în vedere concentrarea lor într-o singură încăpere, ni se pare puţin probabil ca aceste cuptoare să fi fost întrebuinţate la redusul minereului, ci mai curînd la prelucrarea unor obiecte din metal, semibordeiul avînd prin urmare destinaţia de atelier de fierărie.

Fierul servea pentru producerea unor numeroase obiecte de uz curent (cuţite, cuie, ace, chei, lacăte, catarame, cazane, sfeşnice, amnare, cîrlige, pile etc.) (fig. 40/7, 12—14, 16—26; 41/3, 8, 9), arme (vîrfuri de săgeţi) şi unelte agricole şi de uz meşteşugăresc. O gamă mai largă de ooiecte din metal se realizau în atelierele orăşeneşti, unde alături de iier, se mai utiliza curent cuprul şi bronzul. In aşezările urbane de la Orheiul Vechi şi Costeşti au apărut şi ateliere de orfevrărie, unde se executau diferite obiecte de podoabă din argint şi cupru (fig. 40/4—6).

Tot acolo este posibil ca, din inițiativa conducătorilor mongoli, sa se fi creat şi centre de batere a monedei locale de aramă[189].

In cele două oraşe din răsăritul Moldovei, pe lîngă specialişti în construcții edilitare din piatră, existau şi meşteri lapidari. Plăci din piatră, împodobite cu frumoase motive geometrice şi vegetale de factură orientală, au fost descoperite la Orheiul Vechi, Costeşti, Pănăşeşti, Goleşti[190] şi Mileşti[191].

Una din îndeletnicirile răspîndite atît în mediul rural cît şi în cel urban era prelucrarea cornului şi osului. Numeroase coarne de cerb, aflate în stadii diferite de prelucrare, s-au descoperit în mai multe locuințe de la Bîrlad-„Prodana'- şi în vecinătatea lor (fig. 41/1, 2, 4; 42), ceea ce dovedeşte existența unor ateliere specializate în confecționarea obiectelor de corn, obiecte care prin numărul lor mare depăşeau necesitățile localnicilor şi erau destinate schimbului. La Orheiul Vechi, pe lîngă prelucrarea cornului, existau preocupări pentru producerea obiectelor din os; altfel nu ne-am explica prezența în două gropi a 32 şi, respectiv, 18 oase de bazin aparținînd unor animale voluminoase[192].

Pentru satisfacerea unor necesități gospodăreşti, îndeletnicirilor casnice continuau să le revină atribuții importante. Descoperirile de fusaiole de lut (fig. 41/6, 7, 10) şi de ace din fier sau corn (fig. 41/4) oferă dovezi pentru practicarea torsului şi cusutului.

Olăritul s-a menținut şi în secolele XIII—XIV printre îndeletnicirile meşteşugăreşti cele mai importante, domeniu în care, la fel ca şi în cazul altor ocupații, s-au obținut progrese însemnate comparativ cu perioada anterioară. Aceste progrese au fost posibile îndeosebi datorită perfecționării tehnicii de lucru şi a cuptoarelor de ars ceramica. Cuptoare de tipuri şi dimensiuni variate, din lut sau cărămidă, au fost cercetate la Costeşti[193], Lozova[194], Brăviceni[193], Orheiul Vechi[190], Cetatea Albă[197] şi Brăneşti[198]. In mediul orăşenesc cuptoarele din lut de tip rural au fost cu timpul înlocuite de cuptoarele compartimentate construite din cărămidă. Mai multe cuptoare de construcție diferită erau masate într-o margine a aşezării de la Costeşti, unde se afla un veritabil cartier al olarilor. Producția realizată în acest mare centru de olărie era destinată desigur să asigure necesarul de ceramică pentru salba de sate din preajma Costeştilor, ea contribuind totodată, împreună cu producția obținută la Orheiul Vechi şi Cetatea Albă, la uniformizarea tipurilor de vase dintr-o întinsă zonă a Moldovei meridionale şi centrale[199].

In secolul al XlII-lea materialul ceramic era relativ uniform în cea mai mare parte a regiunilor est-carpatice. In afara speciei lucrate cu mîna, care apare într-un procentaj destul de redus, deocamdată numai în nordul Moldovei s-a generalizat producerea unor vase cu caracteristici bine conturate. Ele erau făcute dintr-o pastă realizată dintr-un lut avînd ca degresant nisip cu granulație mare şi medie ori chiar microprundişuri. Dozarea degresantului şi calitatea lutului variază de la vas la vas. Porozitatea mai mare a pereților vaselor se constată la exemplarele care nu au fost netezite cu grijă. Ceramica a fost lucrată în cea mai mare parte cu o roată de mînă cu turație lentă, precum şi cu roata de picior cu învîrtire medie. Procentajul vaselor modelate cu roata medie creşte substanțial spre mijlocul secolului al XlV-lea, fără însă să-1 depăşească pe acela al ceramicii lucrate cu roata de mînă. Majoritatea vaselor au fost supuse unei arderi, deseori insuficientă şi neomogenă, ceea ce

a conferit pereţilor o culoare oscilînd de la nuanţe castanii spre cele cărămizii sau brun-cenuşii (fig. 43; 44). Repertoriul formelor este sărac: în afară de un număr redus de castronaşe şi eventual de opaiţe, nu se produceau decît oale-borcan. Castronaşele, de dimensiuni reduse, erau de formă tronconică, fără toartă, cu pereţii oblici răsfrînţi spre exterior şi buza îngroşată (fig. 43/1—2). Exemplarele recuperate sînt în cea mai mare parte lipsite de decor. în cadrul borcanelor se pot separa mai multe tipuri şi variante, în funcţie de forma şi înclinaţia buzei, precum şi de zvelteţea şi dimensiunea corpului vasului (fig. 43/3—9; 44). Cele mai multe exemplare prezentau diferite motive decorative, plasate de regulă pe jumătatea superioară a vaselor. Decorul constă îndeosebi din impresiuni orizontale şi mai ales în formă de val, realizate cu un instrument ascuţit, dispuse izolat sau în benzi. De multe ori ornamentele au fost executate neglijent, impresiunile ondulate întretăindu-se în moci neregulat sau întrerupîndu-se din loc în loc. Marginea unor buze a fost decorată cu crestături, înşiruite mai mult sau mai puţin regulat. Repertoriul redus al formelor ceramice din ţinuturile din jumătatea nordică a Moldovei reprezintă un indiciu că nu se trecuse la o producţie diferenţiată în funcţie de destinaţia vaselor, aceeaşi formă deţinînd în gospodărie roluri funcţionale deosebite. In ceea ce priveşte castronaşele troneonice, nu este exclus ca, pe lîngă alte destinaţii, să fi servit ca opaiţe sau drept capace ale borcanelor cu buza şănţuită în interior[200].

In prima jumătate a secolului al XlV-lea, ceramica cărămizie-cenuşie lucrată la roata cu turaţie lentă sau medie s-a menţinut drept specie predominantă cantitativ numai în ţinuturile din centrul şi nord-vestul Moldovei. In schimb, în ţinuturile de sud-est, adică în zona intrată sub administraţia Hoardei de Aur, s-a impus folosirea unei specii ceramice — fără antecedente genetice în cadrul categoriilor de vase locale mai vechi — modelate dintr-un lut de bună calitate, cu nisip foarte fin în compoziţie şi uneori cu mici concreţiuni calcaroase. Ea era lucrată la c roată cu turaţie medie şi apoi arsă în general în mod unitar, pereţii dobîndind o culoare roşietică-gălbuie. In ceea ce priveşte formele, se constată o mare varietate a acestora (fig. 45), întîlnindu-se vase amforoidale înalte cu gura îngustă trilobată şi două torţi plasate simetric pe umăr, vase amforoidale cu gîtul prelung cu două torţi mari, ulcioare cu silueta zveltă cu o toartă, ulcioare mici cu cioc de scurgere şi o toartă, oale cu o toartă pornind din buză, borcane cu cîte două torţi dispuse simetric pornind tot de la buză, oale globulare cu torţi mici pe partea cu diametrul maxim. Cea mai mare parte a acestor vase este ornamentată cu diferite motive decorative. Alături de ele se întîlnesc însă şi numeroase exemplare lipsite total de decor sau cu elemente ornamentale extrem de sumare. Motivele ornamentale sînt în general destul de variate, constînd din caneluri, brîuri în formă de nervură cu secţiune triunghiulară, linii incizate orizontal sau în val, simple sau în benzi, ghirlande incizate, impresiuni dispuse oblic executate cu pieptenele, linii lustruite paralele sau în reţea etc. Decorul ocupă de regulă o porţiune redusă din suprafaţa vasului, fiind dispus în registre spaţiate (fig. 45—48). Ceramica roşietico-gălbuie îşi găseşte analogiile cele mai apropiate in regiunea Volgăi inferioare, în Crimeea, Horezm şi la nord de Caucaz, adică în zonele cu viaţă orăşenească dezvoltată din teritoriile supuse hanului de la Sărai. Pentru datarea ei în cadrul aşezărilor de Ia răsărit de

Carpaţi, începînd din primul sfert al secolului al XlV-lea şi pînâ în deceniul al 7-lea al aceluiaşi secol, dispunem de elemente de cronologie din cele mai sigure, reprezentate în primul rînd de monede. Nu este însă exclus ca producerea sa să fi început încă de la sfîrşitul secolului al XHI-lea, dar deocamdată lipsesc dovezile precise pentru această datare mai timpurie[201].

Spre sfîrşitul primei jumătăţi a secolului al XlV-lea, în centrele citadine din răsăritul Moldovei a început să se producă o nouă specie de vase, modelată dintr-o pastă compactă şi omogenă, degresată cu nisip cu gramulaţie mică şi medie. Prin ardere în mediu oxidant vasele au căpătat o culoare roşietică. Dat fiind că s-a folosit o roată cu turaţie mai rapidă, pereţii vaselor sînt destul de subţiri. Repertoriul formelor este compus din castroane cu două torţi, amfore cu partea inferioară ascuţită, borcane cu gura largă şi umerii reliefaţi cu şi fără torţi, căni, ulcioare cu o singură toartă, străchinile cu picior, capacele, sfeşnicile, opaiţele, vasele sferoconice, puşculiţele etc. O parte a vaselor sînt lipsite de elemente decorative, iar altele prezintă ornamente sumare constînd din caneluri. brîuri în relief, benzi de incizii orizontale şi în val etc. Pe cîteva vase se întîlneşte decorul realizat prin imprimare. în afară de Costeşti, Orheiul Vechi şi Cetatea Albă, unde ceramica fină roşietică — aşa-zisă „orăşenească" — este bine reprezentată cantitativ[202], cîteva fragmente de vase din această specie s-au descoperit la Suceava[203], Baia[204] şi Rădăuţi[205]. Ceramica de această factură are analogii apropiate la Coconi şi în alte aşezări din Cîmpia Dunării[206].

Costeştii, Orheiul Vechi şi Cetatea Albă erau totodată centre de producţie a ceramicii smălţuite, categorie de vase de lux răspîndită îndeosebi în mediul urban. între formele ceramicii smălţuite menţionăm farfuriile şi castroanele cu picior inelar, ulcioarele cu gît înalt şi o toartă, ulcioarele cu gîtul de dimensiuni normale cu cioc de scurgere şi toartă, oalele cu toarta pornind de la buză, bolurile cu două torţi, opaiţele etc. După modul de decorare ceramica smălţuită se împarte în mai multe categorii: ceramica simplu smălţuită, ceramica cu smalţ şi ornamente în tehnica *sgraffito,* ceramica sgraffitată cu pictura sub smalţ, ceramica numai cu pictură sub smalţ şi ceramica ornamentată în tehnica *cbxxmpleve.* De o mare diversitate sînt motivele care acoperă suprafaţa vaselor (fig. 49—50). Alături de ornamente geometrice, apar motive vegetale şi zoomorfe, cu analogii atît în Orient, cit şi în lumea bizantină[207].

Răspîndirea şi standardizarea ceramicii roşietico-gălbui, a celei roşietice şi a celei smălţuite se leagă, după cum am mai arătat, în special de activitatea meşterilor olari din centrele urbane dintre Prut şi Nistru aflate sub controlul Hoardei de Aur. Realizările remarcabile din domeniul producţiei ceramice din sud-estul Moldovei, ca şi din zonele meridionale din răsăritul continentului, nu se datorau mongolilor, ci meşteşugarilor locali şi a celor colonizaţi de hani şi emiri, proveniţi din alte regiuni supuse lor. La uniformizarea produselor ceramice din spaţiul amintit a contribuit însă decisiv includerea sa în graniţele aceluiaşi stat, cel al Hoardei de Aur, ceea ce a facilitat circulaţia cu mai puţine oprelişti a meseriaşilor, comercianţilor şi, bineînţeles, a mărfurilor.

In importanta aşezare portuară de la Cetatea Albă, pe lingă vasele specifice centrelor Hoardei (fig. 45/5, 8, 15), o largă răspândire a avut ceramica smălţuită de factură bizantină (fig. 51—54), caracteristică nu

numai pentru oraşele din imperiu, ci şi pentru toată zona pontică, aflată în orbita influenţei civilizaţiei constantinopolitane. Ceramica bizantină de la Cetatea Albă cuprindea îndeosebi castroane şi ceşti cu picior inelar şi farfurii, decorate cu smalţ bicron şi policron, predominînd diferitele nuanţe de galben, cafeniu, verde şi portocaliu. Ornamentele sînt redate în tehnica *sgraffito* şi mai rar în *champleve,* constînd din motive geometrice, vegetale, zoomorfe şi antropomorfe de o mare varietate[208]. Pe unele străchini sînt redate monogramele greceşti K, n, A (fig. 53) şi MIX[20"] (fig- 54), aceasta din urmă fiind o prescurtare de la MIXAHA. Toate aceste monograme sînt frecvente pe ceramica de factură bizantină în întreg bazinul pontic[210]. Avînd în vedere cantitatea considerabilă a ceramicii bizantine de la Cetatea Albă se poate presupune că o mare parte a ei nu era importată, ci se producea în portul de la limanul Nistrului de către olari greci şi locali. Atît tradiţiile ceramicii bizantine, cît şi a celei orientale se regăsesc în repertoriul decorativ al ceramicii moldoveneşti din perioada de după întemeierea statului de-sine-stătător[211].

Datorită progreselor din producţia agricolă şi meşteşugărească, dar probabil şi din alte domenii, s-au creat importante disponibilităţi pentru schimb, ceea ce a impulsionat considerabil atît comerţul intern, cît şi cel extern. Centrele urbane, la a căror apariţie dezvoltarea meşteşugurilor şi intensificarea contactelor comerciale au jucat un rol decisiv, au contribuit la rîndul lor la activizarea şi amplificarea schimburilor de mărfuri. în ceea ce priveşte piaţa internă, elocvente sînt datele ce le deţinem în legătură cu comercializarea vaselor. Standardizarea prototipurilor ceramice a fost o consecinţă firească a extinderii contactelor comerciale dintre sat şi oraş. Printre produsele locale solicitate pe piaţa internă figurau desigur diferite unelte, obiecte de uz casnic, obiecte de podoabă, produse alimentare, precum şi sarea, fără de care ar fi fost de neconceput creşterea vitelor pe scară largă.

Prin filiera comerţului extern au pătruns pe teritoriul Moldovei îndeosebi armele (săbiile, vîrfurile de lance, topoarele de luptă, capetele de buzdugan, coifurile, cămăşile de zale etc), piesele de harnaşament (pinteni, scări de şa), eventual anumite unelte mai voluminoase, ceramica de calitate superioară, precum şi obiecte de podoabă şi de cult (cruciuliţe simple şi duble-relicviar). Armele şi piesele de harnaşament erau 4n cea mai mare parte de provenienţă transilvăneană, în timp ce locul de producere al obiectelor de cult se afla îa Bizanţ şi Rusia. O origine mai diversă se poate atribui obiectelor de podoabă. Dintre acestea, bogatul tezaur de la Cotnari, cuprinzînd o diademă semicirculară din argint aurit, împodobită cu pietre preţioase şi semipreţioase, şi trei tipuri diferite de verigi (cercei) de tîmplă din argint simplu sau aurit, provenea din centrele de orfevrărie balcanice, continuatoare ale tradiţiilor meşteşugăreşti bizantine[212]. în ceea ce priveşte produsele ceramice importate, menţionăm pe acelea de tip siro-egiptean şi bizantin de la Cetatea Albă[213], unde traficul comercial era mai intens ca în oricare altă localitate din Moldova, astfel că oraşul de la limanul Nistrului beneficia de o mare varietate de mărfuri, de obîrşie diversă.

La diversificarea legăturilor comerciale au contribuit considerabil comunităţile săseşti şi genoveze stabilite în unele localităţi din vestul Şi. respectiv, sudul Moldovei. Grupurile de saşi au facilitat relaţiile co-

merciale cu orașele transilvănene, devenite partenere de schimb dintre cele mai constante ale Moldovei în decursul întregului ev mediu. Crearea punctelor comerciale genoveze de-a lungul litoralului nord-vestic al Mării Negre și la gurile Dunării a stimulat schimbul de produse cu spațiul pontic. Asupra volumului și naturii tranzacțiilor genoveze la gurile Dunării dispunem de un material extrem de valoros, inserat în registrul ținut de notarul Gabriele di Predono de la Pera în anul 1281. Potrivit datelor înregistrate de acesta, cifra globală minimă a vînzărilor și cumpărărilor de la Vicina depășea lunar în medie suma de 33 000 de hyperperi de aur, ceea ce echivala cu 25 000 florini[214]. Comerțul Vicinei și al celorlalte centre genoveze de la gurile Dunării și de pe litoralul vest-pontic era dirijat atît spre Dobrogea, cît și spre teritoriile viitoarelor state Țara Românească și Moldova, negustorii italieni fiind interesați în achiziționarea de grîne — la care se referă manualul lui Francesco Balducci Pegolotti — precum și de ceară, miere și sclavi, în timp ce localnicii cu posibilități materiale mai deosebite solicitau țesăturile (în primul rînd postavul), mirodeniile și alte produse[215]. Clientela negustorilor genovezi se recruta, așa cum s-a remarcat, îndeosebi din rîndul clasei dominante și nu din mediul orășenesc sau rural, piețe de schimb pentru comerțul internațional neexistînd în regiunile est-carpatice decît într-un număr extrem de redus[21fi]. Fără a ne situa pe pozițiile celor ce au exagerat importanța comerțului genovez pe teritoriul Moldovei, căruia i s-a atribuit pe nedrept un rol decisiv în întemeierea centrelor urbane și chiar în geneza statului feudal[217], nu ne putem ralia nici părerii care contestă aproape orice contribuție pozitivă activității negustorești a genovezilor la răsărit de Carpați în stimularea producției localnicilor destinată schimbului și în apariția drumurilor comerciale ce depășeau sfera intereselor strict locale[218].

Pe lîngă relațiile directe de schimb cu partenerii din Moldova, genovezii au folosit teritoriile de la răsărit de lanțul carpatic pentru comerțul de tranzit spre Lwow și spre centrul și nordul Europei. In portulanul lui Dulcert, alcătuit pentru uzul navigatorilor și comercianților din bazinul pontic, în dreptul orașului Lwow găsim inserată o sugestivă notiță, din care rezultă importanța sa pentru comerțul prin Marea Baltică cu Flandra și îndeosebi cu orașul Bruges: *ad civitatem istam vadunt mercatores, et postea vadunt per mare gothalandie ad partes jiandres specialiter in bruges*[219]. Consemnarea aceasta reprezintă o indicație indirectă a funcționării încă din prima jumătate a secolului al XlV-lea a drumului comercial denumit mai tîrziu „tătărăsc"[220], care urma cursul Nistrului și lega Cetatea Albă de Lwow și de centrul continentului. Alte drumuri importante pentru schimburile de produse apăruseră desigur și de-a lungul celorlalte rîuri principale de la est de Carpații Orientali.

La activizarea schimbului de mărfuri rolul monedei s-a amplificat substanțial în epoca premergătoare întemeierii statului românesc de-sine-stătător de la răsărit de Carpați. Această sporire a importanței monedei, materializată printr-o circulație bănească mult mai intensă (fig. 32), a urmat unei lungi perioade de stagnare a schimbului pe bază de emisiuni monetare, corespunzînd cu cea mai mare parte a secolului al XlII-lea. Criza generală a Imperiului bizantin a avut urmări nefaste pentru circulația monedei proprii, care cu timpul a fost înlocuită pe

piețele de schimb de la est de Carpați cu emisiunile Hoardei de Aur în zonele controlate direct din punct de vedere politic de către mongoli, şi cu cele central-europene în jumătatea septentrională a Moldovei[221]. Atît monedele Hoardei, cît şi cele central-europene, se întîlnesc pînă în prezent numai în ultimele două decenii ale secolului al XlII-lea, cînd viața economică a societății locale îşi reluase cursul normal după violentul contact cu mongolii. Circulația monetară la răsărit de lanțul carpatic s-a intensificat treptat, cunoscînd o evoluție vertiginoasă îndeosebi în al doilea şi al treilea sfert al secolului al XlV-lea, odată cu dezvoltarea vieții urbane.

Un loc extrem de important în cadrul relațiilor de schimb a deținut moneda divizionară a Hoardei de Aur. De la moneda romană nici o altă monedă pînă la cea locală medievală nu a avut o circulație atît de intensă în regiunile de la răsărit de Carpați ca emisiunile monetare ale hanilor mongoli. Pînă în prezent au fost semnalate aproape 5000 de monede ale Hoardei, dintre care mai mult de trei sferturi reprezintă piesele tezaurizate. Tezaure au fost descoperite la Prăjeşti (corn. Traian, jud. Bacău), care cuprindea 52 dirhemi şi imitații ale lor din ultimele două decenii ale secolului al XlII-lea, 4 hyperperi bizantini de aur şi două lingouri de argint[222], Oțeleni (corn. Hoceni, jud. Iaşi), conținînd inițial circa 300—400 monede, din care s-au recuperat 79 dirhemi de argint de la Toda-Monghă (1280—1287), Tolă-Buga (1287—1291) şi îndeosebi Toqtai (1291—1312), bătute în cea mai mare parte în Crimeea, precum şi la Sărai (fig. 55), 11 imitații după dirhemii lui Toqtai, doi hyperperi bizantini de aur şi mai multe obiecte de podoabă[223], Cetatea Albă — I (descoperire 1904), cu 3263 exemplare de argint, cele cu legenda lizibilă fiind bătute în Crimeea de Tolă-Buga în 1287—1288 şi de Toqtai în 1291 şi 1297—1300[22*], Cetatea Albă — II (descoperire 1970), cu 17 piese de aramă şi argint emise în vremea domniei lui Ozbăg (1313—1342) şi Jani-Bag (1342—1357)[225], Lozova, din care s-au recuperat 30 de monede de argint bătute în diferite centre sub Jani-Bag, Berdi-Băg (1357—1359) şi Abd UUah (1362—1369)[226], precum şi într-o localitate rămasă neidentificată din Basarabia, din care provin 8 monede de argint din epoca lui Ozbăg[227]. Ascunderea tezaurelor de la Prăjeşti, Oțeleni şi Cetatea Albă — I s-a produs foarte probabil în vremea conflictului lui Toqtai cu Nogai şi fiii acestuia.

"Un număr foarte mare de monede izolate ale Hoardei de Aur s-a găsit în centrele urbane de la Orheiul Vechi (circa 900)[223], Conteşti (peste ÎOO)[22^] şi Cetatea Albă (cîteva zeci)[230]. Spre deosebire de monedele din componența tezaurelor, care erau în cea mai mare parte de la sfîrşitul secolului al XlII-lea şi de la începutul secolului următor, pre-dominînd exemplarele din argint, cele mai multe din monedele descoperite izolat în cuprinsul aşezărilor se datează la mijlocul secolului al XlV-lea, corespunzînd cu domnia hanului Jani-Bag. în afară de emisiunile lui Jrai-Băg, mai apar, într-un număr mai redus însă, piese din timpul lui Ozbăg, Berdi-Bag, Hizyr, Keldi-Bag, Aziz-Şeih, Abd Ullah şi Mehmed-Bulaq, bătute îndeosebi la Sărai (Sărai al-Mahrusa, Sărai al-Djedid) şi Azak. Comparativ cu monedele de argint, cele de aramă sînt mult mai numeroase (peste 90°/c din total), ceea ce exclude posibilitatea utilizării lor pentru a fi tezaurizate, fondul monetar principal

fiind destinat exclusiv relațiilor de schiwib. Exceptînd o monedă anonimă, datată în perioada 1280—1310, cele mai timpurii monede ale Hoardei descifrate pînă în prezent în cele trei oraşe amintite sînt din vremea lui Ozbag, iar cele mai tîrzii emisiuni din secolul al XlV-lea datează din a.H. 769 (= 1367/1368) la Orheiul Vechi şi la Costeşti, în timp ce în colecția Muzeului de Istorie din Cetatea Albă cea mai nouă emisiune provenind de la Cetatea Albă sau din împrejurimile sale este din a.H. 770 (= 1368/1369).

Monede izolate au mai fost descoperite în numeroase alte localități: un dirhem de argint de la Tolă-Buga într-un mormînt tumular de la Pîrteştii de Jos (jud. Suceava), un alt dirhem, emis de Toqtai în anul 1291, la Hlincea-Iaşi, cîte o monedă de bronz din vremea nanului Ozbăg la Bosia (jud. Iaşi) şi Oancea (jud. Galați)[231], două monede de argint de la Jani-Băg într-un mormînt de la Costeşti (raionul Rişcani)[232], altele din bronz sau argint de la mijlocul secolului al XlV-lea, la Hansca (fig. 40/1—2) (7 exemplare)[233], Sărata Galbenă (raionul Kotovsk), Căzăneşti (raionul Teleneşti), Brăneşti, Ivancea (raionul Orhei) şi Roşcani (raionul Străşeni), sau dintr-o etapă neprecizată la Butuceni, Lucaşovca şi Orhei-,.Petruha" (toate în raionul Orhei, R. S. S. Moldovenească)-[3]-[1], în afară de aceste exemplare, de pe teritoriul Basarabiei mai provin şi alte emisiuni monetare ale Hoardei, al căror loc exact de descoperire a rămas necunoscut. Din acest lot de 34 de monede fac parte piese puse în circulație de Toqtai, Ozbăg, Jani-Bag, Hizyr şi Abd Ullah[235].

O categorie extrem de interesantă de monede datînd din cel de-al 7-lea deceniu al secolului al XlV-lea, descoperite îndeosebi la Orheiul Vechi — de unde provin peste două sute de exemplare — este formată din piese de aramă purtînd o legendă arabă, în care se specifică succint că fuseseră *bătute la Şehr al-Djedid,* adică la *Oraşul Nou.* Pe alte monede numele centrului de emitere este redat sub forma *Ianghi-Şehr,* care în limba turcă, adoptată şi de mongoli, avea acelaşi sens de Oraşul Nou. De asemenea, pe lîngă *Şehr al-Djedid* şi *Ianghi-Şehr,* la cîteva piese s-a adăugat apelativul onorific *al-Mahrusa,* însemnînd „ocrotit de Dumnezeu". întrucît astfel de exemplare se întîlnesc aproape numai în interfluviul format de Prut şi Nistru, s-a presupus că am avea de-a face cu nişte emisiuni locale, bătute foarte probabil la Orheiul Vechi. In această eventualitate, numele purtat de Orheiul Vechi în perioada dominației mongole era Oraşul Nou, aşa cum indică legenda arabă de pe monede[236]. Dat fiind că pînă în prezent la Cetatea Albă, Lozova şi Costeşti astfel de monede nu s-au descoperit decît într-un număr destul de mic[237], posibilitatea emiterii lor în aceste localități este mult mai redusă. In afară de monedele *bătute la Şehr al-Djedid* sau *Ianghi-Şehr,* la Costeşti şi Cetatea Albă a fost identificat un mic lot de monede de aramă, neîntîlnite pînă în prezent în alte aşezări, care ar putea fi de asemenea emisiuni locale; legenda lor a rămas deocamdată nedescifrată[238].

Pe lîngă monede, în Imperiul mongol o importanță remarcabilă ca etalon valoric îl aveau barele şi lingourile de argint. Aceste bare purtau denumirea de *saum (som),* de la care a derivat şi termenul italian *sommo,* atestat în numeroase izvoare medievale şi avînd aceeaşi semnificație[239]. Două lingouri de formă neregulată făceau parte, după cum am arătat, din tezaurul de la Prăjeşti[240].

In ceea ce priveşte imitaţiile după monedele mongole din componenţa tezaurelor de la Oţeleni şi Prăjeşti, ele se datoresc coloniştilor genovezi stabiliţi pe litoralul pontic. Cele 11 monede de la Oţeleni au pe o parte legenda arabă originară imitată în mod stîngaci, iar pe a cealaltă parte semnul crucii. S-a presupus că ele ar fi fost bătute la Caffa în ciuda interdicţiilor stipulate în statutele autorităţilor coloniale genoveze din Pera şi Gazaria (= Crimeea). Replici ale dirhemilor tătărăşti s-au realizat şi în centrele genoveze de la gurile Dunării[241].

Monedele central-europene care au circulat în regiunile unde s-a constituit statul feudal moldovenesc proveneau din Ungaria şi din Boemia. Aria lor de răspîndire era, aşa cum am arătat, deosebită de aria în care se găseau masate monedele Hoardei, interferîndu-se cu ea doar parţial în centrul Moldovei. Pînă în prezent avem cunoştinţă de următoarele descoperiri de monede emise de regii Ungariei: o monedă neprecizată din secolul al XlII-lea la Costeşti[242], 21 de monede de argint de la Carol Robert (1308—1342) şi Ludovic I de Anjou (1342—1382), strînse în şirag, lîngă Suceviţa (juri. Suceava)[243], o monedă din timpul domniei lui Carol Robert şi două din vremea lui Ludovic I la Rădăuţi[214], şase monede de argint de la Ludovic I[245], dintre care un dinar emis între anii 1358 şi 1371 şi cinci groşi emişi în perioada 1346—1351[24li], la Baia, în zona vechiului oraş (sectorul „Parc'"), şi un alt gros, tot de la Ludovic I. lîngă biserica catolică de la Baia[247], o altă monedă de argint din vremea domniei lui Carol Robert provenind dintr-o localitate necunoscută din Basarabia[248].

Alături de monedele ungureşti, în jumătatea nordică a Moldovei au circulat şi groşii de Boemia *(grossi Boemicales)* sau de Praga *(grossi Pragensens)* de argint, astfel de piese fiind recuperate, cîte un exemplar, 3a Fuzăuca (raionul Rezina) şi Mărcăuţi (raionul Briciani), din vremea lui Vaciav II (1283—1305)[249], la Rădăuţi (rtei exemplare)[230], Horecea (reg. Cernăuţi)[251], Costeşti, Fuzăuca şi Orheiul Vechi, din timpul domniei lui Ioan I de Luxemburg (1310—1346), precum şi la Cuizăuca (raionul Rezina) şi din localităţi neprecizate din Basarabia (cinci exemplare), emise de Carol I (IV) (1346—1378)[252]. De asemenea, marele tezaur monetar descoperit la Şiret (jud. Suceava), cu 336 piese de argint, îngropate spre sfîrşitul secolului al XlV-lea, cuprindea, alături de alte monede, un număr impresionant — aproape 300 — de groşi praghezi emişi de Vaciav II, Ioan I şi Carol I (IV). Groşi de argint din aceeaşi perioadă conţin şi unele tezaure mai tîrzii, din secolul al XV-lea[253]. Filiera de pătrundere în Moldova a groşilor de Boemia, ca şi a monedelor Angevinilor, a fost foarte probabil Transilvania, unde aceste piese au fost larg răspîndite în primele decenii ale secolului al XlV-lea[254].

In ciuda restrîngerii teritoriale şi a crizei în care se zbătea Bizanţul în vremea cînd bazileii rezidau la Niceea, moneda bizantină n-a încetat să circule în spaţiul carpato-dunărean. Abundentele emisiuni de hyper-peri iniţiate de Ioan III Dukas Vatatzes (1222—1254) au refăcut cîte ceva I . P[re]stigiul monedei bizantine şi, pînă la prăbuşirea imperiului sub loviturile turcilor, nici o altă monedă bătută în Bizanţ n-a egalat în importanţă hyperperii amintiţi. Astfel de piese de aur au fost descoperite Şi in regiunile est-carpatice, în mod izolat la Vadu lui Vodă-Chişinău[255], intr-o localitate neidentificată dintre Carpaţi şi Prut[256], precum şi în zaurele de la Oţeleni şi Prăjeşti, de unde proveneau două şi, respectiv,

patru exemplare[257]. Avînd în vedere faptul că ascunderea acestor două tezaure a avut loc în ultimii ani ai secolului al XlII-lea şi că şi alte tezaure conţinînd hyperperi de la Ioan III Dukas Vatatzes, cum sînt, spre exemplu, cele de la Mihail Kogălniceanu-Uzunbair, Isaccea (jud. Tulcea) şi Stoeneşti (jud. Brăila) se datează într-o perioadă ulterioară[258], rezultă că hyperperii au rămas în uz multă vreme după emiterea lor, ceea ce era normal pentru nişte monede cu valoare intrinsecă ridicată. Se pare chiar că însăşi răspîndirea lor la Dunărea inferioară datează, cel puţin în parte, dintr-o perioadă care depăşeşte cronologic sfîrşitul domniei emitentului lor. De larga răspîndire spre Dunărea de Jos a hyperperului bizantin — devenit etalon pentru anumite emisiuni monetare din spaţiul pontic[259] — nu au fost desigur străini negustorii genovezi, din documentele cărora rezultă importanţa monedelor în discuţie în cadrul tranzacţiilor comerciale ale epocii.

Tot din timpul domniei lui Ioan III Dukas Vatatzes datează o monedă de aramă schifată, recuperată într-un punct neidentificat din ţinuturile cuprinse între Carpaţi şi Prut[200], în vreme ce la Murgeni-„Oiţa" (jud. Vaslui) s-a descoperit o monedă de bronz din vremea Imperiului de la Niceea (1204—1261), iar la Bîrlăleşti (corn. Epureni, jud. Vaslui) o monedă emisă probabil de Imperiul de Thessalonic[261]. Dintre emisiunile bizantine tîrzii mai menţionăm un hyperper frapat de Andronic II şi Mihail IX de la Izmail[262], o monedă de aramă nedefinită cu precizie dintr-o localitate necunoscută dintre Prut şi Nistru[263], precum şi o altă monedă de aramă, bătută de Ioan Alexe III Comnenul (1349—1390), împăratul de la Trapezunt, descoperită la Costeşti[264].

Spre deosebire de primul sfert al mileniului al II-lea, cînd se constată o predominare netă a pieselor divizionare de aramă şi bronz comparativ cu cele din aur, începînd din a doua jumătate a secolului al XlII-lea raportul s-a inversat, ca urmare a pierderii importanţei monedei divizionare greceşti pe pieţele nord-dunărene. Cartarea localităţilor de unde provin monedele bizantine din secolele XIII—XIV indică răspîndirea lor numai în jumătatea meridională a Moldovei, la fel ca şi a monedelor Hoardei.

Pe lîngă monedele enumerate mai sus, în secolele XIII—XIV s-au aflat în circulaţie pe teritoriul Moldovei, într-un număr foarte redus însă, şi alte emisiuni provenind din regiuni mai apropiate sau mai îndepărtate. Dintre aceste piese amintim o monedă găsită la Suceava-„Şipot", atribuită, cu rezerve, taratului bulgar din secolul al XlII-lea[285], o monedă de aramă provenind de la Şuletea (jud. Vaslui), care s-a presupus că ar fi o imitaţie a Asăneştilor realizată în secolul al XlII-lea după emisiunile mai vechi ale Comnenilor[266], trei monede armeneşti din bronz şi argint bătute de Hetum I (1226—1290) şi Hetum II (1290—1305) la Sis în Cilicia (fig. 56/1—3)[267] şi o monedă emisă de hanul Abu-Said (1316—1335) din dinastia Hulaguizilor din Iran[268], descoperite la Cetatea Albă, un ducat veneţian de aur din timpul dogelui Giovanni Dolfini (1356—1361), singurul recuperat dintr-un grup de monede (tezaur—?) semnalate la Visoca (raionul Donduşeni)[269], un gros de argint emis de regele Poloniei, Cazimir III (1333—1370), recuperat la Cuşmirca (raionul Rezina), la care se adaugă un dinar bătut în Rusia sub Cazimir III, provenind dintr-o localitate neidentificată din Basarabia[270].

Din enumerarea tezaurelor şi a monedelor izolate din teritoriile est-carpatice rezultă că în secolul care a precedat momentului întemeierii statului de-sine-stătător, aportul banilor în procesul de schimb a cunoscut o creştere substanţială. Locul de origine al monedelor este revelator pentru principalele direcţii în care erau canalizate relaţiile comerciale ale populaţiei româneşti de la răsărit de Carpaţii Orientali.

c. APARIŢIA VIEŢII URBANE

Comparativ cu situaţia din celelalte ţinuturi româneşti şi din alte regiuni din răsăritul continentului, fenomenul urban s-a manifestat la est de lanţul carpatic cu o oarecare întîrziere, fapt ce se datoreşte unor realităţi istorice obiective. Exceptînd metropola grecească şi ulterior romană Tyras de la gurile Nistrului, ca şi aşezările preurbane de la Bar-boşi-Galaţi şi Aliobrix-Orlovca, distruse în secolul al III-lea, Moldova a fost lipsită de centre orăşeneşti în antichitate, astfel că tradiţia vieţii citadine — deosebit de importantă în geneza oraşelor medievale în anumite zone ale Europei — nu s-a putut perpetua pînă în mileniul al II-lea. Nu este deloc întîmplător, dealtfel, că, în contrast cu abundenţa cuvintelor în legătură cu viaţa rustică, în limba română nu s-a păstrat şi o terminologie urbană de origine latină[271]. Pe de altă parte, şirul nesfîrşit al invaziilor triburilor răsăritene a acţionat ca o frînă în dezvoltarea societăţii locale, contribuind la temporizarea realizărilor pe plan economic şi la menţinerea ei ca societate strict rurală în primul sfert al mileniului al II-lea[272].

Geneza centrelor orăşeneşti medievale la răsărit de Carpaţii Orientali reprezintă urmarea firească a progreselor evidente calitative şi cantitative în domeniul meşteşugurilor, ca şi a intensificării relaţiilor comerciale, datorită creării unor disponibilităţi mai mari de produse agrare şi de alte mărfuri. Din rîndurile populaţiei locale s-a putut desprinde astfel o pătură de meşteşugari şi comercianţi, îngroşată şi de unele elemente alogene, pentru buna desfăşurare a activităţii cărora cadrul citadin era cel mai adecvat. Apariţia primelor aşezări medievale de tip urban a avut loc, cu mici excepţii, aproximativ în aceeaşi vreme, ceea ce arată că nivelul de dezvoltare economico-socială al comunităţilor locale era în mare parte asemănător în toate regiunile Moldovei. Datele arheologice aflate pînă în prezent la îndemîna cercetătorilor arată că oraşele de la răsărit de Carpaţi au luat naştere fie prin evoluţia treptată a unor vechi aşezări săteşti, fie prin stabilirea populaţiei mai multor sate vecine într-un loc nou, mai adecvat dezvoltării localităţilor cu importante atribute meşteşugăreşti şi comerciale[273].

Ponderea diferiţilor factori care au determinat sau au contribuit la geneza aşezărilor orăşeneşti a fost variabilă de la caz la caz. Cele mai multe din vechile oraşe ale Moldovei au luat fiinţă pe văile rîurilor mai importante, de-a lungul cărora treceau principalele drumuri comerciale: Cetatea Albă la limanul Nistrului, Hotinul pe Nistru, Orheiul Vechi pe Răut, Costeşti pe Botna, Şiretul şi Adjudul Vechi pe Şiret, Baia şi Romanul pe Moldova, Suceava pe Suceava, Cernăuţii pe Prut, Piatra lui Crăciun (Piatra Neamţ) şi Bacăul pe Bistriţa, Iaşii şi Hîrlăul pe Bahlui, Bîrladul şi Vasluiul pe Bîrlad etc. Nu este întîmplător, de aceea, că în

mai multe cazuri toponimul a împrumutat numele hidronimului. O mare parte a localităţilor enumerate erau situate la vaduri, adică unde trecerea apelor se putea face mai uşor[274]. Dispunerea lor şi alte argumente arată că ele au apărut în locurile de întîlnire periodice ale comunităţilor din zona adiacentă, unde se realiza schimbul intern de produse şi unde puteau poposi ocazional şi negustorii străini. Se pare că, încă înainte de constituirea oraşelor, văile alcătuiau unităţi economice separate, unele devenind ulterior şi nuclee politice[275]. Desigur că tîrgurile de pe văile rîurilor nu aveau doar atribuţii comerciale, ci erau totodată şi centre meşteşugăreşti. De asemenea, locuitorii lor au continuat — la fel ca în întregul ev mediu — să-şi profeseze îndeletnicirile agricole, cultivînd cereale şi alte plante în perimetrul tîrgului sau în zona sa limitrofă. Practicarea agriculturii şi creşterii vitelor de către orăşeni în ocoalele târgurilor reprezenta şi o necesitate economică, deoarece cîştigurile realizate prin desfacerea produselor meşteşugăreşti nu erau suficiente pentru a asigura întreţinerea întregii populaţii urbane[276].

La trecerea spre etapa urbană a contribuit desigur densitatea generală a populaţiei din ţinuturile unde se afla aşezarea, numărul satelor ce polarizau din punct de vedere economic spre viitorul oraş, posibilităţile de exploatare a resurselor naturale şi disponibilităţile de produse agricole şi păstoreşti din zonă, poziţia în raport cu căile de comerţ internaţionale şi deci cu comerţul de tranzit. Cîteva localităţi, între care amintim Cetatea Albă, Hotinul şi Suceava, au evoluat spre faza urbană dezvoltîndu-se în jurul unei fortificaţii mai vechi. In centrele cu aşezare geografică favorabilă, care ofereau un minimum de garanţii pentru desfăşurarea activităţii comerciale şi meşteşugăreşti, s-au stabilit colonişti de etnii diferite: saşi, unguri, italieni, greci etc. Aportul lor la geneza oraşelor moldoveneşti, fără să fie decisiv, aşa cum îl prezentau cîţiva cronicari şi reprezentanţi ai vechii istoriografii, a fost totuşi destul de important în anumite cazuri[277]. O influenţă mai pregnantă în domeniul autoadministraţiei municipale au avut coloniştii germani, de la care au fost împrumutaţi mai mulţi termeni pentru desemnarea organelor de cîrmuire orăşenească, derivaţi direct din nomenclatura germană sau preluaţi prin altă filieră[278].

Pe bună dreptate se admite existenţa unui raport cauzal între constituirea aşezărilor citadine şi cea a autorităţii politice, în sensul că pentru ambele este indispensabil un anumit nivel economico-social şi că fenomenul genezei oraşelor se situează fie în acelaşi moment cronologic cu constituirea formelor superioare de organizare politică, fie într-o etapă ulterioară[279]. S-a subliniat, de asemenea, legătura de interdependenţă între formarea relaţiilor feudale şi apariţia oraşului medieval în ţările unde nu au existat localităţi citadine antice sau unde acestea au dispărut în perioada marilor migraţii[280]. Dacă unele aşezări preurbane sau urbane din spaţiul est-carpatic au apărut înainte de momentul întemeierii statului de-sine-stătător, aceasta nu înseamnă că ele se detaşau de autorităţile politice din zonă. Dimpotrivă, acestea s-au aflat în legătură nemijlocită cu formaţiunile politice româneşti regionale, anterioare întemeierii statului centralizat condus de Bogdan, sau cu Imperiul Hoardei, care îşi întindea sfera stăpînirii şi asupra unor părţi ale Moldovei. In prima grupă ar putea fi incluse centrele preurbane de la Şiret, Baia şi Suceava, iar în cea de-a doua grupă aşezările de tip oră-

şenesc de la Cetatea Albă, Orheiul Vechi şi Costeşti. Situaţia Hotinului în cea de-a doua jumătate a secolului al XHI-lea, cînd fuseseră ridicate întărituri cu ziduri de piatră, ne este mai puţin clară, această localitate fiind situată într-o zonă unde influenţa românească se interfera cu cea haliciană. în orice caz, în preajma întemeierii statului de-sine-stătător al Moldovei, Hotinul — la fel ca şi Cernăuţii — nu se afla în orbita controlului politic al Rusiei de Halici-Wolhynia, căci astfel ar fi fost anexat împreună cu celelalte posesiuni ale cnezatului rusesc la regatul polonez în anul 1349, ceea ce nu s-a întîmplat.

în privinţa centrelor amintite din nord-vestul Moldovei — unde săpăturile sînt în curs de desfăşurare — cele mai vechi urme de locuire sînt din secolul al XlII-lea sau de la începutul secolului al XlV-lea. Potrivit datelor, încă nedefinitive, furnizate de cercetările arheologice, faza preurbană a acestor localităţi nu pare să fie mai veche de prima jumătate a secolului al XlV-lea, iar cea urbană de mijlocul aceluiaşi secol. Intr-o perioadă anterioară aşezările menţionate aveau un caracter rurji.

Descoperirile aparţinînd primei jumătăţi a secolului al XlV-lea şi mai ales cele din ultimele decenii ale secolului al XlII-lea sînt deocamdată sporadice la Baia[281] şi Siret[2S2], nepermiţînd să se coboare existenţa fazei urbane din cele două centre mai devreme de mijlocul secolului al XlV-lea. în această privinţă nu este însă exclus ca săpăturile din sectoarele încă neinvestigate să conducă spre emendarea concluziilor acceptate în prezent. O vechime mai mare a elementelor urbane din cele două aşezări este sugerată de anumite informaţii conţinute de izvoarele scrise. Astfel, menţionarea în 1334 a lui Allexandro Moldaowiez într-un act din Lemberg[283] dovedeşte că localitatea de unde era originar — Molda (Mulde), identică desigur cu Baia — dobîndise o anumită importanţă, de vreme ce de la numele ei fusese derivat un apelativ pentru o persoană cu atribuţii politice de seamă. De asemenea, preluarea numelui apei pe care se afla situată arată că în acel moment Baia era cea mai însemnată aşezare de pe cursul Moldovei. Dacă atestarea documentară a Şiretului din anul 1340, în legătură cu martiriul suferit în această localitate de doi franciscani[284], rămîne nesigură, în schimb alegerea Şiretului ca reşedinţă voievodală de către Laţcu, ori poate chiar de predecesorul său, precum şi ca sediu al episcopiei catolice întemeiate în anul 1370, presupune existenţa unui centru cu trăsături urbane destul de bine conturate, care nu puteau fi dobîndite decît în urma unei evoluţii treptate de-a lungul mai multor decenii.

La Suceava s-a constatat că în prima jumătate a secolului al XlV-lea se ajunge la o restrîngere a spaţiului ocupat de aşezare, prin concentrarea locuirii pe o suprafaţă de numai 3—4 ha, fortificată cu şanţ de apărare şi palisadă de lemn[285].

Cercetările efectuate la Rădăuţi au stabilit că biserica Sf. Nicolae fusese ridicată la scurtă vreme după „descălecat", pe locul unei biserici mai vechi din lemn, care avea în preajmă cîteva construcţii adiacente Şi o necropolă. Urmele de locuire din vecinătatea locaşului de cult din lemn se datează la sfîrşitul secolului al XlII-lea şi la începutul secolului următor[286]. Faptul că în biserica Sf. Nicolae, considerată de tradiţie drept ctitorie a lui Bogdan I, au fost înmormîntaţi mai mulţi din primii domni ai Moldovei — Bogdan I, Laţcu, Roman I şi Ştefan I — şi cîţiva membri ai familiei voievodale nu poate fi întîmplător. Alegerea Rădău-

ţilor ca loc pentru necropola primilor voievozi nu şi-ar găsi explicaţia dacă această aşezare nu ar fi deţinut anumite funcţii politico-administrative şi religioase.

In ceea ce priveşte celelalte oraşe medievale moldoveneşti — Bacău, Bîrlad, Iaşi, Piatra Neamţ, Roman, Vaslui etc. — cărora li s-a atribuit, deseori fără argumente întemeiate, o vechime mai mare[287], precizăm că săpăturile metodice întreprinse pînă în prezent nu au surprins nivele cu urme de factură urbană anterioare ultimelor decenii ale secolului al XlV-lea. Dealtfel, izvoarele istorice pe care se bazează partizanii tezei formării oraşelor menţionate în perioada de dinaintea constituirii statului de-sine-stătător se dovedesc neconcludente în acest sens.

Apariţia oraşelor din sud-estul Moldovei prezintă anumite particularităţi datorită condiţiilor speciale în care s-au dezvoltat ţinuturile intrate sub dominaţia directă a Hoardei de Aur. Geneza acestor aşezări urbane se leagă atît de realităţile demografice şi economico-sociale locale evocate mai sus, cit şi de o serie de aspecte proprii vieţii economice din Imperiul mongol şi din Levant.

In primele decenii de după cucerirea Asiei Centrale şi a Europei Răsăritene aristocraţia mongolă nomadă, interesată îndeosebi în extinderea păşunilor, era puţin dispusă să se preocupe de întărirea formelor de viaţă sedentară. De-abia mai tîrziu, apreciind în mod realist avantajele deosebite pe care le-ar fi putut conferi înflorirea aşezărilor citadine, conducătorii mongoli au sprijinit refacerea vechilor centre orăşeneşti ca şi întemeierea altora noi. Intrucît ei înşişi erau lipsiţi de practica vieţii urbane, mongolii s-au folosit de populaţiile cucerite de ei, la care experienţa unei astfel de vieţi era îndelungată. Aşa se explică de ce cea mai mare parte a oraşelor din cuprinsul Hoardei de Aur — atît a celor restaurate cit şi a celor nou-create —■ se afla masată în regiunile cu o veche tradiţie orăşenească sau unde populaţia locală era sedentară şi se ocupa în principal cu agricultura (Volga inferioară, Crimeea, Horezm, nordul Caucazului, Dunărea inferioară). La procesul de apariţie a oraşelor noi din Imperiul Hoardei au contribuit atît factorii economici cît şi cei politici. Simpla existenţă a unei autorităţi militare sau administrative într-un centru nu era suficientă pentru prosperitatea sa, fiind necesară şi o susţinută activitate meşteşugărească şi de schimb, ca şi o poziţie geografică favorabilă, la confluenţa marilor artere comerciale. La fondarea unor oraşe noi hanii au contribuit direct prin colonizarea forţată a unor grupuri umane, îndeosebi a celor cu preocupări meşteşugăreşti. Protejarea meşteşugarilor, încurajarea comerţului de caravană, asigurarea securităţii drumurilor, politica monetară şi preocupările edilitare ale hanilor şi emirilor au contribuit, de asemenea, la prosperitatea economică şi culturală a oraşelor. Deşi dezvoltarea vieţii urbane era urmarea unui proces legic, acest fenomen nu a avut în statele mongole o răspîndire de masă, întîlnindu-se numai în spaţii limitate din zonele cele mai dezvoltate ale Hoardei, cu vechi tradiţii de viaţă sedentară şi urbană. Fără aportul populaţiei locale mongolii nu ar fi fost capabili să determine apariţia oraşelor în regiunile cucerite[2SS].

Aprecierea este valabilă şi pentru partea de sud-est a Moldovei, unde au luat naştere centrele orăşeneşti de la Orheiul Vechi şi Costeşti. Etapa lor urbană de existenţă începe spre sfîrşitul domniei hanului Ozbăg, adică într-o perioadă cînd statul Hoardei de Aur atingea punctul

culminant al puterii sale. Săpăturile îi-creprii...e îr ultimele trei decenii la Orheiul Vechi şi Costeşti oferă o imagine concludentă asupra întinderii, topografiei şi structurii celor două oraşe[289]. Aşezarea de la Orheiul Vechi, al cărei perimetru măsura în jur de 2 km^2, dispunea de o poziţie dominantă, avînd pante abrupte ce se datorau meandrelor rîului Răut. Singura porţiune mai uşor accesibilă era fortificată prin două şiruri de şanţuri şi valuri din pămînt şi lemn. Numele dat de mongoli acestui oraş era, după cum există motive să se presupună, *Şehr al-Djedid,* adică Oraşul Nou. Fiind situată într-o poziţie joasă, aşezarea de la Costeşti s-a putut extinde fără să i se interpună oprelişti din partea terenului, astfel că avea o suprafaţă de peste 4 km^2. Oraşul **propriu-zis** nu era întărit, dar în imediata sa vecinătate au fost reperate două cetăţui rectangulare de pămînt, dintre care una se consideră că a fost contemporană cu aşezarea, iar cealaltă că ar fi fost construită spre **sfîrşitul** secolului al XlV-lea, la puţină vreme după distrugerea oraşului. In partea centrală a celor două oraşe erau grupate construcţii importante din piatră, reprezentînd locuinţele cu mai multe încăperi ale patriciatului orăşenesc şi diferite edificii publice. Dintre acestea din urmă menţionăm băile de factură orientală descoperite la Orheiul Vechi, avînd încăperi pavate cu marmură şi un sistem de încălzire centrală de tipul hipocaustului antic, compus din tuburi, plasate sub podea, prin care trecea aer cald. Unele locuinţe din Costeşti erau alimentate cu apă prin conducte construite din tuburi de ceramică, întărite cu mortar de calcar. în zona periferică a celor două oraşe, locuinţele din piatră erau mai rare, în locul lor întîlnindu-se case din cărămidă sau lemn, precum şi bordeie. Tot în această zonă erau masate atelierele de olărie, fierărie, cărămidărie, orfevrărie etc. Numeroasele descoperiri monetare vorbesc despre locul important al monedei divizionare în cadrul relaţiilor de schimb. Aşa cum am arătat, o parte a emisiunilor aflate în circulaţie în sud-estul Moldovei este posibil să fi fost bătute chiar în centrele locale. Conducătorii mongoli au sprijinit în mod consistent dezvoltarea localităţilor urbane situate între Prut şi Nistru, îndeosebi prin atragerea sau prin aducerea cu ajutorul mijloacelor coercitive din regiunile răsăritene ale Hoardei a numeroşi meseriaşi, care au pus amprenta locului lor de origine asupra obiectelor produse. Aportul direct al mongolilor la crearea acestor bunuri este apreciat ca fiind fără importanţă, ei folosindu-se din plin de munca populaţiilor supuse[290].

După cum am avut prilejul să relevăm, un rol însemnat în ceea ce priveşte iniţiativa creării unor noi centre comerciale în bazinul pontic a revenit negustorilor italieni — îndeosebi a celor genovezi ■— din aria levantină, care, beneficiind de consimţămîntul Hoardei, şi-au fixat un mare număr de emporii de-a lungul coastelor septentrionale ale Mării Negre în cursul secolelor XIII—XIV. Dintre aceste emporii o poziţie aparte a deţinut cea întemeiată pe ruinele anticului Tyras, la Cetatea Albă, cunoscută în evul mediu sub mai multe denumiri: Akkerman, **Asprocastron,** Belgorod, Weissenburg etc, avînd tot sensul de „cetatea alDa', şi Maurocastron, cu sensul de „cetatea neagră". Numele grecesc Pun care genovezii desemnau această localitate şi numeroasele descoperiri de origine bizantină recuperate în incinta sa arată că la întemeierea oraşului contribuţia coloniştilor proveniţi din Imperiul bizantin nu poate fi ignorată. Opoziţia dintre cele două apelative (alb şi negru).

acordate de izvoarele medievale cetăţii de la gurile Nistrului, a fost considerată de unii istorici ca probă hotărîtoare în favoarea ipotezei existenţei a două localităţi deosebite, situate una în vecinătatea celeilalte[291]. Acest argument nu rezistă însă în faţa dovezilor precise asupra identităţii între Cetatea Albă şi Maurocastron[292].

Concluziile privind nomenclatura, geneza şi situaţia politică şi confesională de la Cetatea Albă au fost influenţate negativ de confuziile produse între acest oraş şi localităţi cu nume asemănătoare din alte regiuni. Astfel, oraşul în discuţie a fost identificat cu cetatea „părăsită" "Acrrcpov, — localizată de Constantin Porphyrogenetul pe malul drept al Niprului[293] — a cărui nume s-a pus în legătură cu acela al rîului A"(7T:poţ menţionat de împăratul-cronicar între Nistru şi gurile Dunării într-un alt capitol al **lucrării** sale[294]. Caracterul puţin precis al informaţiilor autorului bizantin privind cetatea "AaTcpov face însă incertă presupunerea localizării sale la vărsarea Nistrului. S-a admis, de asemenea, că la acelaşi oraş se referea *notiţa* aşa-numitului Toparh grec (sau gotic) din secolul al X-lea, atunci cînd aminteşte de toponimul MaopoxocoTpov[293]. In ceea ce priveşte acest izvor, recent i s-a negat autenticitatea, fiind considerat un fals de la începutul secolului al XIX-lea[296], fapt ce impune circumspecţie în folosirea sa pînă cînd se va elucida această problemă. Dealtfel *notiţa* demnitarului grec oferă extrem de puţine elemente care să servească la localizarea exactă a evenimentelor. O „cetate neagră" se menţionează şi în *Notitia episcopatuum,* inserată în *Codex Coislinianus 211,* datînd din secolul al XH-lea, care reproduce cu mici deosebiri o notiţă mai veche din timpul domniei lui Alexe I Comnenul. Intre mitropoliile dependente de patriarhia din Constantinopol este enumerată, imediat după cea de la Dristra (Tpicrcpaţ), şi mitropolia de la *Maurocastron sau Rusia Nouă* (MaupoxdcapToo yj-roi, N£aţ 'Pcooîac), oraş care a fost localizat la gurile Nistrului[297]. Trebuie precizat însă că adăugirea de Nea? 'Ptoaiaţ ar fi cu totul neadecvată pentru un centru aflat la distanţă mare de graniţele cnezatelor ruseşti şi lipsit de legături directe cu aceste state, fiind deci mult mai probabil ca Maurocastron-ul din *Codex Coislinianus 211* să reprezinte traducerea grecească a numelui oraşului rusesc Cernigov (HepHbift ropofl = Oraşul Negru), despre care se ştie că devenise temporar sediu mitropolitan în a doua jumătate a secolului al XI-lea[298]. Mărturiile izvoarelor scrise citate mai sus nu pot fi utilizate prin urmare drept dovezi în favoarea existenţei unei cetăţi bizantine la vărsarea Nistrului în cursul secolelor X—XII. Dealtfel, cercetările arheologice întreprinse la Cetatea Albă nu au scos la iveală resturi de cultură urbană bizantină corespunzătoare secolelor X—XII. Din această perioadă au fost recuperate numai cîteva fragmente ceramice izolate de tip Dridu[299] şi o monedă emisă în vremea lui Constantin IX Monomachos[300].

Informaţiile izvoarelor scrise şi arheologice converg în a fixa începuturile Cetăţii Albe ca oraş medieval în a doua jumătate a secolului al XlII-lea. Cea mai veche menţiune sigură a Cetăţii Aibe ■— sub numele de *Malvocastro* — se află într-un act al unui notar genovez cîe la Caffa, din anul 1290, referitor la drumul parcurs de un comerciant italian în Marea Neagră[301], urmată, la cîţiva ani, de o alta — sub numele de *Maurocastro* — inserată într-o listă de despăgubiri remisă în 1294 de Genova guvernului bizantin[302]. Faptul că Cetatea Albă nu devenise

încă o aşezare portuară importantă la mijlocul secolului al XlII-lea îşi găseşte o indirectă confirmare în nemenţionarea sa într-un amănunţit portulan italian redactat între anii 1250 şi 1265, de unde nu lipsesc *Caliacra, Pangalia, Costanza, Grosseto, San Georgi, Vecina, Aspera, Saline, Licostoma, Elexe* etc.[303]. Numărul atestărilor documentare ale oraşului creşte substanţial în cursul secolului al XlV-lea. Din primele decenii ale acestui secol datează referirile franciscane privind un martiriu din 1314 de la *Mauro Castro*[Mi] şi despre aşezămintele călugărilor minoriţi din aceeaşi localitate[305]. In anul 1316, un act emis în cancelaria metropolei genoveze amintea de prejudiciile provocate supuşilor ei de bulgari la *Mauocastro*[306]. Şirul menţiunilor cartografice privind aşezarea portuară de la gurile Nistrului este deschis de o hartă nautică pisană din secolul al XTII-lea, unde ea apare sub forma *M. Castro*[301]. Importanţa oraşului rezidă şi în faptul că nici un portulan, atlas sau hartă nautică italiană din secolele XIV—XV reprezentînd ţărmurile pontice nu omite să-i consemneze prezenţa, numele ei — redat îndeosebi sub grafia *Mauro Castro* ■— fiind de multe ori scris cu roşu, culoare rezervată numai centrelor de vază[308]. Din prima parte a secolului al XlV-lea datează si cele dintîi atestări ale Cetăţii Albe sub numele ei de origine turcească, Ak-kerman: în 1321 la geograful sirian Abu'1-Fida[309] şi cîţiva ani mai tîr-ziu la un alt învăţat arab, al-Umari, acesta din urmă inserînd-o printre cele mai importante oraşe din Imperiul Hoardei[310]. Descoperirile arheologice corespunzătoare secolelor XIII—XIV, foarte bogate şi variate, fac dovada unei vieţi urbane prospere[311]. Materialele de factură bizantină se îmbină cu cele orientale sau de altă origine, reflectînd diversitatea relaţiilor de schimb şi eterogenitatea elementelor etnico-culturale concentrate în oraş. Dezvoltarea portului s-a datorat în mare parte comerţului cu grîne practicat de negustorii genovezi cu populaţia din vecinătatea sa, constituită desigur în cea mai mare parte din români.

Asupra formelor de organizare administrativă şi politică a Cetăţii Albe rămîn în continuare mari semne de întrebare. Nu ştim dacă conducerea nemijlocită a oraşului a fost acaparată de patriciatul genovez şi nici dacă acesta a reuşit s-o menţină şi după litigiile concetăţenilor lor de la Caffa cu Nogai, Toqtai şi Jani-Băg. în orice caz, dacă se va confirma supoziţia că la Maurocastron s-au emis monede imitate după acelea mongole în vremea lui Nogai[312], am dispune de dovada că la sfîrşitul secolului al XlII-lea genovezii dobîndiseră autonomia în conducerea oraşului. In unele hărţi nautice, ca acelea publicate de Marino Sanudo cel Bătrîn, Perrinus Vesconte şi Angelino Dulcert, deasupra oraşului Mauro Castro este figurat steagul cu tamgaua[313], ceea ce la prima vedere ar putea justifica presupunerea că acolo se impusese dominaţia mongolă. Nu întotdeauna, însă, prezenţa steagului cu însemnele mongole indică stăpînirea efectivă a Hoardei de Aur asupra respectivelor centre, ci doar faptul că ele recunoşteau suzeranitatea Hoardei şi că se găseau într-o regiune aflată sub dominaţia hanilor.

Revelatoare pentru situaţia de la Cetatea Albă este observaţia că în cursul secolelor XIII—XIV în această localitate nu este niciodată atestat un consul genovez, ceea ce ar reprezenta un indiciu că nu fusese instituită o administraţie genoveză proprie[313a]. Dimpotrivă, din lucrarea hagiografică dedicată Sf. Ioan cel Nou, amintită în paginile precedente, rezultă că la conducerea oraşului se afla o căpetenie mongolă. Aceasta

nu exclude însă preluarea în anumite momente de către patriciatul genovez a unor atribuţii administrative. In orice caz, înainte de integrarea Cetăţii Albe în statul feudal moldovenesc, genovezii reuşiseră să-şi asume un rol însemnat în conducerea oraşului, căci altfel nu ne-am explica menţinerea în secolul al XV-lea a unor privilegii în sfera organizării municipale[314], domnii Moldovei consimţind să accepte parţial o situaţie ce se perpetua desigur din perioada anterioară extinderii stăpînirii lor spre litoralul pontic.

In legătură cu determinarea principalilor factori politici care acţionau la Cetatea Albă, foarte important ar fi să se precizeze dacă înălţarea cetăţii voievozilor Moldovei la sfîrşitul secolului al XlV-lea a fost precedată de ridicarea unor fortificaţii de către coloniştii italieni şi, în această eventualitate, de a se stabili etapele lor de construcţie. Ar rămîne de neînţeles atribuirea unui rol atît de mare genovezilor de către tradiţia istorică românească, înregistrată de cronicari atunci cînd fac referiri asupra întemeierii oraşelor-cetăţi din Moldova, între care şi a Cetăţii Albe[315], dacă negustorii genovezi nu ar fi lăsat nici o construcţie militară din piatră la est de Carpaţi. însăşi numele aşezării — *Maurocas-tron* — pare a indica existenţa unor fortificaţii. Trebuie admisă însă şi posibilitatea ca denumirea locului de la limanul Nistrului pe care s-a ridicat portul şi aşezarea medievală să fi fost inspirată de ruinele încă vizibile ale Tyrasului greco-roman.

După cum susţine Grigore Avakian, care a condus o vreme cercetările arheologice întreprinse în oraş, la Cetatea Albă nu ar fi existat o întăritură genoveză[316]. Concluziile sale — susceptibile de a determina rezerve, datorită neaplicării unei metodologii moderne în efectuarea săpăturilor şi a caracterului lor restrîns — nu au fost infirmate, din cîte cunoaştem, de cercetările întreprinse în ultimele trei decenii. Rămîne în sarcina săpăturilor viitoare validarea veridicităţii datelor transmise de tradiţie, ca şi elucidarea celorlalte probleme controversate expuse mai sus.

Calitatea de centru urban incipient pentru regiunile est-carpatice nu era dată în principal de aspectul planimetric şi arhitectural al aşezării, ci de faptul că aceasta însuma o aglomerare de meşteşugari şi comercianţi care se manifestau activ pe planul producţiei şi al schimbului. Acesta este unul din aspectele care conferă o fizionomie specifică localităţilor citadine româneşti din evul mediu.

C. ORGANIZAREA SOCIAL-POLITICÂ

Zguduită de ravagiile marii invazii mongole, societăţii locale i-a fost necesară o anumită perioadă pentru a se reface şi a intra pe făgaşul evoluţiei normale. Evident, în acest interval de timp nu s-au putut înregistra schimbări marcante în cadrul structurilor sociale autohtone, care au rămas desigur la un nivel asemănător acelora din perioada premongolă. De-abia în ultima parte a secolului al XlII-lea şi în prima jumătate a secolului al XlV-lea evoluţia societăţii româneşti s-a înscris în alte coordonate.

Realităţile sociale din ţinuturile est-carpatice au fost într-o oarecare măsură influenţate de constituirea centrelor urbane, fenomen care a dus la creşterea numerică şi întărirea păturii meseriaşilor şi negustorilor. Deosebirile dintre locuinţele modeste de tip bordei şi cele ridicate din lespezi de piatră de la Orheiul Vechi şi Costeşti sînt elocvente pentru diferenţierea de avere a proprietarilor acestora. Aceleaşi concluzii se degajă în urma comparaţiei dintre înmormîntările simple şi cele în cavouri sau cu inventar bogat. Membrilor avuţi ai comunităţilor orăşeneşti le-au aparţinut desigur tezaurele monetare de la Cetatea Albă, depozitul de unelte agricole de la Orheiul Vechi şi obiectele de podoabă mai preţioase descoperite pe teritoriul acestor oraşe. Patriciatul orăşenesc din zonele aflate sub controlul nemijlocit al Hoardei beneficia de sprijinul — evident nu dezinteresat — al căpeteniilor mongole, dispuse să susţină dezvoltarea meşteşugurilor şi comerţului. Nu este de aceea întîmpiător că, imediat după înlăturarea stăpînirii mongole, centrele menţionate au decăzut, fiind lipsite de ocrotirea ei.

Obştea teritorială a continuat să rămînă şi după invazia mongolă forma organizatorică principală a societăţii româneşti. Ea şi-a păstrat atributele şi în condiţiile constituirii celor dintîi formaţiuni politice precum şi a primelor nuclee preurbane la răsărit de lanţul carpatic şi nu a fost afectată prea mult din punct de vedere al orînduielilor interne de pătrunderea ultimelor neamuri migratoare. în preajma întemeierii statului de-sine-stătător loturile individuale ale membrilor obştei nu constituiau desigur încă proprietăţi private ereditare. Mai întîi proprietatea privată s-a extins asupra lotului cultivat din jurul caselor, adică din perimetrul vetrei satului, iar ulterior a cuprins şi cîmpul de cultură delimitat de hotarul satului[317]. înstrăinarea loturilor individuale nu se putea face fără consimţămîntul celorlalţi membri ai obştei. Dispăruse sau era pe cale de lichidare probabil şi porţiunea de lot arabil aflat în proprietatea colectivă. In schimb, în cadrul stăpînirii în devălmăşie se menţineau cu stricteţe celelalte bunuri din hotarul obştei: păşunile, pădurile şi apele.

Proprietatea colectivă asupra unor fîşii întinse din hotarul obştei, reglementările stricte privind înstrăinarea terenurilor arabile şi, prin aceasta, îngrădirea de a pătrunde în comunitatea sătească a elementelor străine au reprezentat un factor de unitate a membrilor obştei teritoriale şi totodată de rezistenţă împotriva tendinţelor acaparatoare ale stăpînitorilor de pămînt. La realizarea coeziunii comunităţilor din obşti a contribuit şi existenţa responsabilităţilor colective juridice şi administrative, dintre care de mare însemnătate era îndeplinirea obligaţiilor (prestaţii militare şi în muncă, tribut etc.) faţă de conducătorii uniunilor de obşti, cnejii locali sau reprezentanţii autorităţilor mongole.

Ca urmare a sporului de produse agrare, animaliere şi meşteşugăreşti, a intensificării schimbului de produse şi a apariţiei germenilor vieţii urbane, au fost create anumite disponibilităţi de bunuri materiale. însuşirea lor de o parte a membrilor obştiilor a dus la adîncirea diferenţierii sociale, la reliefarea mai accentuată a relaţiilor de aservire şi de subordonare. Această diferenţiere este evidentă dacă se compară inventarul funerar al unor morminte din necropolele rurale din secolele *^~XIV (Hudum, Mateuţi etc). In vreme ce majoritatea mormintelor erau în general sărace în privinţa inventarului — situaţie care decurge

în parte şi din convenienţele ritualului funerar creştin — existau şi anumite morminte conţinînd obiecte de podoabă de valoare din argint sau aur, ornamentate în tehnici meşteşugăreşti pretenţioase. în afară de aceasta, existenţa unei pături avute este pusă în evidenţă de descoperirile — deja amintite — constînd din tezaure de monede şi obiecte de podoabă, precum şi din depozite de arme, unelte şi piese de harnaşament. Tezaurele compuse din piese eterogene (Oţeleni, Prăjeşti etc), din zonele controlate direct de mongoli din sud-estul Moldovei, puteau aparţine şi unor căpetenii ale triburilor nomade sau unor negustori străini.

Desigur că inegalitatea de avere se datora într-o mare măsură capacităţii diferite a membrilor colectivităţii de a munci şi de a-şi valorifica roadele muncii sau rodniciei şi bogăţiei solului. Pe lîngă aceasta, însă, disproporţiile de venituri se realizau prin numeroase alte modalităţi. Persoanele învestite cu anumite atribuţii în cadrul sistemului de autoadministrare al obştii au putut deveni beneficiarele unor prestaţii ale celorlalţi indivizi din comunitatea rurală, efectuate într-o etapă primară numai în folosul colectivităţii. Reprezentanţii obştiilor, desemnaţi să reglementeze raporturile cu administraţia Hoardei sau cu cetele mongole aflate în trecere prin ţinuturile româneşti, aveau, de asemenea, posibilitatea de a profita de pe urma acestei situaţii privilegiate, dispunînd de mijloace spre a-şi însuşi o parte din dările pretinse de dominatori. Membrii acestor pături privilegiate sînt desigur cei desemnaţi prin formula „puternicii acelor locuri" *(potentes illarum partium),* aplicată însă şi unor exponenţi ai clerului şi nobilimii transilvănene. In actele emise de curia papală în anii 1332 şi 1347 acestor *potentes* li se atribuia însuşirea abuzivă a moşiilor episcopiei Milcoviei după invazia mongolă[318].

Un prestigiu social considerabil au dobîndit căpeteniile cetelor militare ridicate din rîndurile obştiilor. In perioada continuu tulburată de năvălirile turanicilor şi mongolilor, corespunzătoare primelor secole ale mileniului al II-lea, rostul acestor cete înarmate pentru asigurarea securităţii comunităţilor băştinaşe a fost foarte mare, în condiţiile lipsei unui stat feudal românesc puternic. Existenţa cetelor militare este confirmată de depozitele de arme de felul celor descoperite la Vatra Moldoviţei-„Hurghişca", Coşna şi Cozăreşti, ca şi de numeroase arme izolate găsite îndeosebi în ţinuturile din nord-vestul Moldovei. Trebuie remarcată accentuata creştere numerică a acestor piese comparativ cu perioada precedentă, ca şi diversificarea tipologică sesizată în cazul capetelor de buzdugan, a topoarelor şi săbiilor. Faptul că anumite depozite de arme conţineau şi unelte destinate muncii cîmpului este de natură să indice dubla calitate a celor cărora le erau menite aceste piese: de luptători şi de agricultori. Dispunînd de mijloace de constrîngere, conducătorii militari şi familiile lor şi-au putut asigura venituri suplimentare, suficiente pentru a se detaşa de reprezentanţii de rînd ai obştiilor.

Inegalitatea de avere a dus implicit la apariţia relaţiilor de aservire, care constau din constrîngerea unui grup de producători direcţi să presteze anumite munci şi să remită bunuri în folosul reprezentanţilor păturii privilegiate. Numai cînd procesul de aservire se generalizează şi capătă un caracter dominant, concomitent cu structurarea societăţii în două clase principale — stăpînii feudali şi ţăranii dependenţi — şi în condiţiile unui anumit nivel economic, se consideră că s-a făcut trecerea spre orînduirea feudală[319].

Procesul apariției relațiilor feudale la sud și la răsărit de Carpați nu a avut loc — așa cum au apreciat unii istorici — ca în alte regiuni cucerite temporar de Imperiul roman, printr-un fenomen de sinteză a elementelor moștenite din societatea sclavagistă cu structurile preluate din orînduirea comunei primitive în descompunere, ci numai printr-o evoluție îndelungată, progresivă, a acestora din urmă[320]. După retragerea administrației romane din Dacia și din fîșia nord-dunăreană a Moesiei Inferior, instituțiile sistemului sclavagist nu au fost menținute datorită opoziției populației locale și a triburilor migratoare. Desigur că dacă comunitățile daco-romane nu ar fi fost stînjenite în evoluția lor de șirul îndelungat al migrațiilor străine, nivelul de dezvoltare economico-socială al societății locale ar fi permis trecerea mai grabnică spre orînduirea feudală și în această eventualitate reminiscențele structurilor sclavagiste ar mai fi putut influența geneza relațiilor feudale din spațiul carpato-dunărean, ceea ce însă nu s-a întîmplat. Condițiile istorice nefavorabile au temporizat însă mai multe secole realizarea premiselor pentru trecerea la modul de producție feudal, timp în care tradiția realităților economico-sociale ale sistemului sclavagist a dispărut cu totul în ținuturile nord-dunărene.

De asemenea, aportul popoarelor în migrație, stabilite vremelnic în spațiul extracarpatic, la geneza feudalismului românesc este departe de a fi fost hotărîtor[321]. Ipoteza rolului esențial al turanicilor[322] sau al slavilor[3-'3] la crearea clasei boierești din societatea românească nu se bazează decît pe mărturii istorice mai puțin semnificative, care nu asigură temeiuri științifice concludente pentru formularea în acest sens a unor concluzii cu valoare generalizantă privind întregul spațiu românesc. Prin îmbrățișarea acestor teorii s-a încercat să se găsească similitudini în teritoriile românești pentru unele situații istorice de felul celor create prin stabilirea francilor în Gallia, a bulgarilor în Balcani, a varegilor în Rusia sau a normanzilor în Anglia. Pătrunderea grupurilor cumane și, eventual, slave în rîndurile clasei dominante locale nu a fost decît un fenomen limitat spațial și ca proporții, fără urmări majore pentru configurația structurii societății locale. Așa cum am mai arătat, în procesul asimilării migratorilor în rîndul comunităților românești, elemente cumane au fost antrenate nu numai în sînul clasei avute, ci și în masa aservită, uneori chiar la polul ei cel mai de jos.

Datele furnizate de cercetările istorice și arheologice permit concluzia — împărtășită de un număr din ce în ce mai mare de specialiști — că geneza relațiilor feudale în spațiul românesc are la bază un îndelungat proces intern petrecut în cadrul obștiilor sătești. Chiar dacă factorii externi nu au fost determinanți în procesul apariției germenilor structurilor feudale, similitudinile în desfășurarea transformărilor de ordin social-politic din regiunile românești și acelea din țările învecinate indică o dezvoltare în mare parte paralelă, ceea ce circumscrie fenomenele istorice românești contextului mai larg al feudalismului est-european. Dealtfel, nici o societate europeană nu a avut o dezvoltare absolut detașată de realitățile din jur și cu atît mai mult acest lucru nu s-a putut întîmpla în spațiul carpato-dunărean, loc de contact între mai multe arii de civilizație, confruntat deseori cu penetrații ale populațiilor alogene. Fenomene identice de ordin social s-au manifestat aproximativ

concomitent în toate regiunile locuite de români, evidenţiind şi din acest punct de vedere modul unitar al evoluţiei comunităţilor locale din teritoriile nord-dunărene. Experienţa social-politică ceva mai bogată a ren manilor din Ţara Românească, Transilvania şi din Peninsula Balcanică! este foarte posibil să fi fost împărtăşită în anumite privinţe şi de ro-j mânii din Moldova. In pofida tangenţelor cu civilizaţii diverse, influenţa factorilor externi la edificarea relaţiilor feudale din spaţiul car-patodunărean a fost incomparabil mai redusă ca efect în comparaţie cu situaţia constatată, de exemplu, la societatea slavo-bulgară din Balcani, la cea maghiară din Pannonia sau din alte părţi ale Europei.

In ceea ce priveşte organizarea politică a comunităţilor româneşti de pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor Orientali dispunem de cîteva informaţii extrem de preţioase înregistrate de izvoarele scrise. Aceste informaţii — evocate detaliat în rîndurile anterioare — fie că atestă prezenţa unor formaţiuni statale („ţări") pe teritoriul viitorului stat feudal moldovenesc, fie că se referă la căpetenii ale localnicilor sau la evenimente în care au fost implicate detaşamente româneşti. Menţionarea detaşamentelor militare şi a conducătorilor români presupune existenţa unor organisme statale sau cel puţin a unor uniuni de obşti consolidate, întrucît ar fi de neconceput ca grupurile înarmate să se fi constituit fără a avea vreun suport în realităţile social-politice locale. Relatările lui Pian del Carpine privind „ducele" Olaha, cele din *Ipatievskaia letopis'* despre bolohoveni, cele ale lui Thomas Tuscus şi Jan Diugosz despre confruntările detaşamentelor româneşti cu adversari din alte regiuni, sau cele ale lui Baibars şi an-Nuwairi despre „ţara românilor" reprezintă tot atîtea indicaţii directe sau indirecte că în secolele XIII—XIV, la răsărit de Carpaţi, se aflau anumite formaţiuni româneşti cu caracter statal. Aceste formaţiuni au constituit nucleele din care la mijlocul secolului al XlV-lea s-a închegat statul moldovenesc de-sine-stătător. Organismele politice româneşti nu s-au putut constitui decît în zonele unde existau condiţii favorabile de apărare naturală, zone care au rămas în afara hotarelor statului Hoardei de Aur.

După cum am mai avut prilejul să relevăm, datele istorice şi arheologice de care dispunem în prezent oferă posibilitatea de a delimita cu anumită aproximaţie teritoriile în care aşezarea triburilor mongole a fost efectivă de acelea în care ele deţineau numai controlul politic şi percepeau tributul, precum şi de a defini cîteva din formele relaţiilor stabilite de ele cu populaţia românească din Moldova şi de a preciza anumite diferenţieri în privinţa intensităţii cu care dominaţia noilor pătrunşi s-a exercitat temporar şi spaţial.

Ca toate celelalte populaţii de păstori nomazi, mongolii preferau pentru trai şesurile întinse, cu păşuni pentru hrana turmelor lor numeroase, în general evitînd zonele împădurite din ţinuturile deluroase şi muntoase[324]. Aceasta i-a determinat să ocupe şi cîmpiile de la Dunărea inferioară, anterior controlate de cumani. Credem că în Bugeac ei s-au aşezat la scurt timp după retragerea din campania din Europa Centrală pentru a putea supraveghea în mod eficient popoarele din nordul Peninsulei Balcanice, care le deveniseră tributare. Prin faptul că în diploms din anul 1247, prin care Bela IV acorda cavalerilor ioaniţi anumite privilegii în Cumania de la răsărit de Olt[325], mongolii nu sînt menţionaţi

în vecinătatea acestor regiuni, este de presupus că la acea dată ei nu se extinseseră în Bărăgan.

în afara unei zone, reduse ca suprafață, din sud-estul Moldovei, ocupată nemijlocit de triburile mongole, cealaltă parte a regiunii şi-a păstrat în mare aspectul etnico-politic din perioada anterioară invaziei. Izvoarele pe care le posedăm arată că aceste ținuturi nu au fost înglobate Hoardei, ci au devenit numai tributare acesteia. Bolohovenilor, aşa cum am arătat deja, li se impusese în 1241 să cultive grîu şi mei pentru mongoli, care cruțaseră țara lor de jaf. Apropierea bolohovenilor de mongoli se explică şi prin faptul că primii căutau un protector împotriva cneazului halician Daniil, cu care se aflau într-un vechi şi înverşunat conflict. Intr-o scrisoare din 1250 Bela IV îl informa pe papă că regiunile vecine regatului său — *Ruscia, Cumania, Brodnic, Bulgaria* — supuse anterior autorității sale, trecuseră acum sub dominația mongolilor[326]. In accepțiunea sa, *Cumania* şi *Brodnic* corespundeau cu teritoriile româneşti extracarpatice. Referitor la realitățile politice din spațiul nord-pontic şi balcanic din anul 1253, cînd îşi începea călătoria spre curtea marelui han franciscanul Wilhelm de Rubruck, dispunem de o apreciere extrem de semnificativă: „De la gurile Tanaisului (=Donului — n.n.) spre apus, pînă la Dunăre, totul este al lor (al mongolilor — n.n.) şi chiar peste Dunăre, spre Constantinopol, Vlahia, care este țara lui Assan, şi Bulgaria mică, pînă în Sclavonia, toți le plătesc tribut"[327].

Răsfrîngerea dominației politice a Hoardei asupra Moldovei este dovedită şi de alte izvoare. Misionarul Pian del Carpine întîlnise în drum spre curtea hanului pe „ducele" Olaha, care după nume — un eponim — pare să fi fost o căpetenie a românilor. Călătoria sa spre curtea lui Bătu îi era desigur necesară pentru a obține confirmarea sau învestitura suzeranului mongol. Recunoaşterea stăpînirii mongole de către români se poate deduce şi din însemnările de călătorie ale lui Wilhelm de Rubruck\ unde se relatează că vlahii *(Blaci),* la fel ca şi rutenii, bulgarii, locuitorii din Soldaia, kirkizii şi alanii, se prezentau la han spre a-i oferi daruri[328].

In mai multe izvoare arabe, românii au fost menționați între popoarele învinse şi supuse de mongoli. Astfel, enciclopedistul an-Nuwairi atribuia aceste succese hanului Joci — pe care îl confunda cu fiul şi urmaşul său, Batu-han —, enumerînd alături de valahi pe kîpciaci (=cumani), alani, assi, cerkezi şi ruşi. Despre toate aceste popoare se apreciază că locuiau în „țările nordice"[329]. Date în mare parte asemănătoare sînt înregistrate la inceputul secolului al XV-lea şi în cronica lui al-'Ainî, unde subjugarea popoarelor turce, a triburilor kîpciace, a Alaniei, Asskiei, Valahiei, Cerkesiei şi Rusiei era pusă pe bună dreptate pe seama lui Bătu[330]. Al-Qalqasandi, un contemporan a lui al-'Ainî, care şi-a petrecut, ca şi acesta, ultimii ani la Cairo, arăta, referindu-se evident la o situație mult anterioară, că în componența Hoardei intrau Horezmul, Deşt-i Kîpciakul, țările chazarilor, ale locuitorilor Crimeii şi Azovului, ale cerkesilor, bulgarilor, valahilor, assilor şi ruşilor[331]. Informațiile arabe referitoare la P°ziția românilor în raport cu mongolii sînt confirmate de o ştire inclusă într-un manuscris al cronicii persanului Răsid od-Din, în care — mtre teritoriile „cucerite" de Nogai, unde acesta îşi stabilise „iurta[1]- — se enumera „țările ruşilor, Valah, Tamah şi Uznak", toate situate în dreapta fluviului Uzi (=Nipru)[332]. Acest pasaj reprezintă o atestare di-

rectă a stăpînirii nemijlocite a emirului mongol asupra ţinuturilor locuite ele români.

Ca şi informaţiile lui Wilhelm de Rubruck, nici referirile cronicarilor arabi şi persani privitoare la *valahi* nu sînt explicite în ceea ce priveşte regiunea lor de provenienţă. Izvoarele islamice puteau avea în vedere atît populaţia din fostul stat al Asăneştilor — denumit în mod curent *Vlahia,* nu numai în literatura geografică şi istorică orientală, ci şi în cea occidentală — cît şi pe cea din ţinuturile est-carpatice. In schimb, tradiţia otomană, consemnată la începutul secolului al XV-lea de Yazicioglu Aii, a păstrat informaţia că Moldova *(Kara Bogdan)* ar fi fost supusă mongolilor[333]. Aşa cum arătam, există numeroase alte dovezi peremptorii că stăpînirea Hoardei de Aur a fost implantată pentru mai mult de un secol atît în Dobrogea cît şi în Moldova, dovezi ce contravin afirmaţiilor că graniţele apusene ale Imperiului mongol ar fi fost delimitate de Dunăre[334].

Extinderea dominaţiei mongole asupra sudului Moldovei este reflectată în prima jumătate a secolului al XlV-lea şi de hărţile nautice italiene, în care steagul cu tamgaua este reprezentat deasupra Mauro Castro-ului. In aceeaşi perioadă, în opera lui al-Umari importanta aşezare portuară de la gurile Nistrului este amintită printre oraşele aflate în posesiunea Hoardei; totodată, printre fluviile mai mari din Imperiul mongol sînt enumerate Turlu (=Nistru) şi Dunărea[335].

Recensămîntul populaţiei, realizat pentru a se dispune de o evidenţă mai clară a sumelor ce urmau a fi percepute periodic, este posibil să se fi iniţiat şi în Moldova, odată cu cel din cnezatele ruseşti. In Moldova au fost stabilite, de asemenea, detaşamente ale baskacilor, pentru a supraveghea acţiunile conducătorilor locali şi a asigura perceperea tributului şi îndeplinirea celorlalte obligaţii faţă de han. Despre prezenţa lor în spaţiul est-carpatic posedăm unele indicaţii toponimice. Dintr-un sat cu numele de *Bascacouţi* a fost emis la 30 aprilie 1431 unul din ultimele acte interne ale lui Alexandru cel Bun[336]. Localizarea sa este posibil să fie identică cu aceea a fîntînii *Băscaciani,* menţionată într-un document din. 1599 în vecinătatea satului Ostăpceni şi a siliştii Rănghileşti[337], deci în apropiere de vărsarea Başeului în Prut. Despre *Băscaciani* aminteşte şi un document din 1667, precizîndu-se că este un „sat întreg pe Jijia în ţinutul Dorohoiului"[338]. în eventualitatea că în cancelarie nu se indicase din greşeală Jijia în loc de Başeu, în ţinutul Dorohoiului ar fi existat două toponime cu aceeaşi denumire, ceea ce este mai puţin probabil. în orice caz, în 1772 şi 1774, la recensămintele făcute în vremea ocupaţiei temporare ruseşti, în ţinutul Dorohoi a fost înregistrat un singur sat cu numele *Băscăceni*™. Un alt *Băscăceni* se afla în fostul ţinut al Hotinului, în apropiere de Prut, fiind atestat documentar în 1636[340] şi 1645[341]. Prin urmare, toponimia medievală a Moldovei păstrează cel puţin două denumiri amintind prezenţa baskacilor mongoli.

O dovadă că mongolii au impus sistemul lor fiscal în teritoriile extracarpatice constituie, după părerea unor istorici, prezenţa cîtorva termeni de origine tătărască în limba română: *tamga, tarcan*™² etc. Despre perceperea unei taxe numite *tamga* la trecerea Nistrului în anul 1420, taxă împărţită între Moldova şi Lituania, aflăm din relatarea de călătorie a călugărului rus Zosima[343]. Impunerea ei în Moldova datează cu

siguranţă dintr-o epocă mult anterioară[344]. Despre *tarcan,* care era o scutire de vamă, există menţiuni în actele emise în cancelaria voievodală a Moldovei în anii 1439 şi 1449[345]. Tot de origine tătărească — de la *Milă* — s_a considerat a fi cuvîntul *iliş* — numele unei dijme de grîne, amintite în documente din 1444, 1453, 1458, 1466 şi 1475 — care însă, după alţi istorici, ar deriva de la ungurescul eZes[346].

Prezenţa şi dominaţia mongolilor în regiunile est-carpatice au găsit ecou în toponimie şi hidronimie, un număr considerabil de aşezări, drumuri, munţi, plaiuri, văi, pîraie derivînd de la numele lor[347]. întrucît contactele directe cu tătarii aşezaţi în Bugeac s-au prelungit pînă la începutul secolului al XlX-lea, cînd ultimii locuitori tătari au fost deportaţi de guvernul ţarist după anexarea Basarabiei, este greu de precizat de cînd datează ele. Cîteva din aceste toponime şi hidronime sînt amintite în documente interne din secolul al XV-lea: *Tătar ca, Tătari, Tătăreni, Tătăraşi, Tătăruşi*[3is] etc. şi nu ar fi exclus ca unele din ele să fi apărut încă din secolele XIII—XIV. Tot de la mongoli se crede că au fost adoptate toponimele derivate de la *han* şi *mîrzac,* ca *Hăneasa, Hăneşti, MîrzăştP*[*9] etc. şi, de asemenea, mai multe cuvinte de uz comun: *arcan, calfă, catifea, ceambur, cobuz, mîrzac, olac* etc.[350].

Graniţa dintre teritoriile din Moldova ocupate efectiv de mongoli şi cele aflate numai sub controlul lor politic nu a rămas imuabilă de-a lungul întregii perioade în care s-a manifestat dominaţia Hoardei de Aur la nordul Dunării inferioare, după cum nu au rămas stabile nici hotarele dintre Hoardă şi statele supuse ei din răsăritul Europei. După toate indiciile, în perioada imediat ulterioară marii campanii din 1241—1242, mongolii s-au stabilit numai în zonele deţinute mai înainte de cumani, adică în stepa Bugeacului. Ulterior, familiarizîndu-se cu ţinuturile deluroase din vecinătatea cîmpiei şi fiind atraşi de prosperitatea lor, au extins treptat teritoriile administrate direct de ei, fără însă să înlăture populaţia locală românească. Spre mijlocul secolului al XlV-lea, cînd se înregistra perioada de apogeu a dominaţiei Hoardei la răsărit de Carpaţi, regiunile aflate în stăpînirea nemijlocită a reprezentanţilor hanului nu depăşeau — după cum indică aria de răspîndire a \ emisiunilor monetare mongole şi a ceramicii roşietico-gălbui — la vest valea Şiretului[331], iar la nord cursul inferior al Răutului şi Bahluiului. In mod evident, în aceste ţinuturi populaţia românească nu se putea exterioriza prin realizări în sfera organizării politice din cauza îngrădirilor impuse de cuceritorii străini. în schimb, în jumătatea de nord şi în vestul Moldovei comunităţile locale dispuneau de o largă autonomie. Mongolii nu numai că nu se amestecau în problemele interne ale comunităţilor româneşti, dar le permiteau să aibă iniţiative şi în domeniul relaţiilor externe, bineînţeles în măsura în care nu le erau lezate interesele. Participările românilor moldoveni la acţiuni militare de felul celor din 1276—1277 şi 1326 sînt edificatoare în acest sens. Neîndoielnic, anumite restricţii erau impuse şi românilor din teritoriile necucerite. Intre acestea se afla probabil şi interdicţia de a se fortifica aşezările, pentru preîntâmpinarea posibilităţii transformării lor în centre de rezistenţă antimongolă. In pofida acestor limitări ale suveranităţii, populaţia locală din jumătatea septentrională şi apuseană a Moldovei a dispus de posibilitatea de a se organiza din punct de vedere politic, creîndu-se astfel premisele întemeierii unui stat feudal propriu.

D. VIATA SPIRITUALA

Din punct de vedere confesional cea mai mare parte a populației locale continua să adere la creştinismul de rit ortodox. Sugestive pentru opțiunile religioase ale comunităților autohtone sînt necropolele conținînd morminte cu înhumați depuşi conform practicilor creştine, locaşurile de cult şi cruciulițele pectorale de bronz, descoperite în mai multe zone ale Moldovei, la care se adaugă şi unele informații ale izvoarelor scrise.

Organizarea bisericii româneşti de la răsărit de arcul carpatic se menținea în forme incomplet evoluate, situație ce se datora desigur instabilității politice întreținute de desele invazii străine. Pînă în secolul al XlV-lea românii din Moldova nu au avut o ierarhie ecleziastică superioară proprie, cu activități desfăşurate în conformitate cu toate normele canonice, adică cu vlădici hirotonisiți periodic de arhierei învestiți cu acest drept, precum şi cu sedii diecezane stabile. Se poate doar bănui că au mai continuat să păstorească, la fel ca în prima jumătate a secolului al XlII-lea, acei „pseudoepiscopi" nesfințiți potrivit uzanțelor rituale în vigoare.

Biserica ortodoxă de la răsărit de Carpații Orientali se afla în perioada de după marea invazie mongolă numai în mod indirect sub egida confesională a înaltului for spiritual de la Constantinopol, autoritatea patriarhului ecumenic nefiind exercitată nemijlocit, ci prin instanțele ierarhice inferioare cu sediul în vecinătatea Moldovei. Aşa cum s-a apreciat, organizarea cultului şi a instituțiilor corespunzătoare depindea, cei puțin în jumătatea de nord a regiunii, de dieceza haliciană[352]. In sprijinul acestei păreri, asupra căreia există un *consensus omnium,* au fost invocate îndeosebi unele izvoare din ultimele trei decenii ale secolului al XlV-lea. Dependența ecleziastică a Moldovei de episcopia de Halici este limpede enunțată în două scrisori ale papei Urban V adresate în vara anului 1370 arhiepiscopilor şi episcopilor catolici din Praga, Breslau şi Cracovia[353]. Informația este confirmată de actele patriarhale, de unde rezultă că, pentru conferirea titlului episcopal călugărilor Iosif şi Meletie, voievodul Moldovei s-a adresat mitropolitului de Halici[354].

înființarea episcopiei de Halici — menționată pentru prima dată în anul 1157[355] — a avut loc în al doilea sfert al secolului al XH-lea, după desprinderea cnezatului halician de Rusia kieviană, fiind o consecință pe plan confesional a acestui eveniment politic. Prin 1303—1305 dieceza haliciană a fost ridicată la rangul de mitropolie, calitate care i-a fost retrasă însă în anul 1328, pentru ca să-i fie din nou redată între 1341 şi 1347. După o nouă perioadă, cînd a figurat între eparhiile sufragane mitropoliei din Kiev, Haliciul şi-a redobîndit scaunul mitropolitan în anul 1371, după demersurile întreprinse pe lingă sinodul patriarhiei din Constantinopol de către regele Cazimir III, interesat să curme atîrnarea spirituală a supuşilor săi din Rusia de sud-vest față de centrele mitropolitane aflate în teritoriile controlate de principii lituanieni şi ruşi[356]. Subordonarea bisericii din Moldova față de cea haliciană s-a accentuat şi a căpătat norme mai riguroase de-abia după constituirea statului feudal românesc de la răsărit de Carpați, anexarea la regatul po-

lonez a cnezatului de Halici-Wolhynia, şi, mai ales, după ce domnii Moldovei au recunoscut suzeranitatea Poloniei. Obedienţa confesională s-a putut exercita însă şi fără să se stabilească relaţii de dependenţă politică. Semnificativ în acest sens este că numeroase mitropolii ortodoxe din Rusia şi din Orient recunoşteau primatul forurilor ecleziastice din capitala Bizanţului.

Circulaţia la est de Carpaţii Orientali a obiectelor de cult produse în atelierele din Rusia de sud-vest a continuat şi după marea invazie mongolă. Semnificaţia răspîndirii lor în Moldova depăşeşte cadrul strict al relaţiilor de ordin economic, trădînd şi manifestări ale contactelor în sfera spirituală. Dintre obiectele de cult de provenienţă rusească din secolele XIII—XIV descoperite în spaţiul est-carpatic menţionăm cruciuliţele duble-relicviar din bronz de la Suceava-,,Şipot" (jud. Suceava)[337], Orheiul Vechi şi dintr-o localitate neidentificată din nordul Bucovinei[338]. Din aceste piese nu s-a păstrat decît una din cele două părţi componente ale lor, cealaltă pierzîndu-se în decursul vremurilor. Cruciuli-ţele-encolpioane amintite aparţin la două tipuri diferite. Exemplarul de la Suceava-„Şipot", cu capetele braţelor rotunjite şi suprafaţa împărţită în mai multe registre, are înfăţişat în partea centrală pe Sf. Sihail, iar la cele patru extremităţi busturi de sfinţi încadrate în medalioane ovale[350] (fig. 50/6). Encolpioanele provenind de la Orheiul Vechi şi din localitatea neprecizată, din nordul Bucovinei se deosebesc de cruciuliţa de la Suceava în primul rînd prin extremităţile lor drepte. Suprafaţa pieselor este de asemenea compartimentată prin nervuri subţiri. în plan central era redat Sf. Sihail cu un sceptru în mînă, iar în medalioanele cruciforme laterale bustul unui sfînt[360] (fig. 57/7). Faptul că obiectele de cult de provenienţă rusească descoperite în Moldova se întîlnesc într-un număr mult mai redus după marea invazie mongolă decît în perioada anterioară acestui eveniment nu se explică prin diminuarea influenţei bisericii haliciene la răsărit de Carpaţi, ci prin decăderea generală a meşteşugurilor de prelucrare a metalelor în cnezatele ruseşti dominate de năvălitorii asiatici.

O motivare asemănătoare — declinul îndeletnicirilor meşteşugăreşti — s-ar putea aduce şi pentru circulaţia mult diminuată a obiectelor de cult bizantine nu numai în ţinuturile dunărene, dar şi în alte ţări din Europa Răsăriteană şi Centrală. In regiunile est-carpatice singura cruciuliţă de tip bizantin cunoscută pînă în prezent provine de la Cetatea Albă. Din această cruciuliţă s-a păstrat numai braţul superior, pe care se afla inscripţia *IC,* prescurtarea de la 'I(7]CTOU)C[361].

In legătură cu ierarhia bisericească clin spaţiul est-carpatic, în literatura de specialitate s-a impus părerea că, încă din perioada anterioară „întemeierii"', Cetatea Albă ar fi fost reşedinţa unei episcopii sau mitropolii ortodoxe. în sprijinul opiniei menţionate au fost evocate mai multe izvoare de provenienţă bizantină, care, însă — supuse unui atent examen critic — se dovedesc cel puţin în parte needificatoare sau incerte în ceea ce priveşte problema dezbătută. Astfel, mitropolia Maupoxocaproo *v\ioi.* Nsaţ 'Poc-iaţ, amintită în *Notitia episcopatuum (Ordo thronorum),* alcătuită în primii ani de domnie a lui Alexe I Comnenul (1081—1118), nu se afla în sud-estul Moldovei[362], ci, după toate probabilităţile, la Cernigov, unde existenţa unui scaun mitropolitan rezultă

dintr-o lucrare hagiografică despre sfinţii Boris şi Gleb[363]. La data atestării acestui Maurocastron aşezarea de la limanul Nistrului nu atinsese încă nivelul urban de dezvoltare şi ea nu putea fi în nici un caz sediul unei mitropolii.

în mai multe rînduri printre scaunele episcopale din Rusia este menţionat şi cel de la *Asprocastron,* denumire prin care s-a crezut că este desemnată Cetatea Albă[364], dat fiind că aşezarea de la gurile Nistrului figurează cu acest nume în numeroase izvoare literare, epigrafice şi numismatice medievale. Intr-o listă a eparhiilor aflate sub jurisdicţia patriarhiei constantinopolitane, întocmită în vremea domniei lui Andronic II Paleologul (1282—1328), între cele 12 dieceze sufragane mitropoliei de la Kiev se afla şi xo 'AaTcpoxaorpov TO Msya TrXv]oiov TOU KU£(3OU. .Aceeaşi listă mai conţine şi o înşiruire a celor şapte episcopii dependente de Halici aflate în „Rusia Mică" (waairrwţ xal dţTV)v Mixpav 'Pcoatav), între care, pe ultimul loc, este citată şi „Cetatea Albă de la gurile fluviului Elissos" (TO 'A<xn;p6xaaTov *eic,* TO <TT6(AIOV TOO 'EAîaaou 7ioTafiou)[365]. In afară de aceasta, într-un act din anul 1345, episcopul Chirii din 'AaTtpoxaaTpov este amintit printre prelaţii participanţi la alegerea lui Euthym ca episcop de Smolensk[306]. Identificarea Asprocasfrron-ului din jurisdicţia ecleziastică a Kievului, menţionat în vremea lui Andronic II, şi probabil a celui amintit în 1345, cu oraşul Bielgorod, situat la circa 25 km nord-vest de Kiev, pe rîul Irpen — unde existenţa unui centru episcopal a fost atestată încă din anul 1072, iar ulterior şi în secolele XII—XIIP(i7 — este cît se poate de evidentă. In schimb, problema localizării *Asprocastron-nlni* de pe Elissos este mult mai anevoioasă. Numele cetăţii şi apropierea de Halici pledează, aşa cum s-a relevat, pentru identificarea sa cu Cetatea Albă de la vărsarea Nistrului. Pe de altă parte, precizarea din izvorul grecesc că localitatea în discuţie s-ar afla la gurile Elissos-ului (Elexos din portulanele italiene)[368], hidronim prin care era desemnat Niprul, vine în contradicţie evidentă cu ipoteza propusă. Pe lîngă dificila problemă a identificării, în cazul eparhiei de la Asprocastron de pe Elissos se pune întrebarea dacă în deceniile ce au urmat menţionării sale documentare ea nu a fost cumva subordonată altei mitropolii sau dacă nu a fost desfiinţată, căci pînă în anul 1401 — cînd ne aflăm în posesia unei alte atestări a episcopiei de la Asprocastron dependentă de mitropolia Rusiei Mici[369] — nu dispunem de nici o mărturie scrisă asupra sa. Asprocastron-ul nu figurează în rîndul celor patru centre de reşedinţă a episcopiilor sufragane mitropoliei haliciene reînfiinţată în 1371. Dealtfel, prezenţa în acest an a unei episcopii la Cetatea Albă pare puţin probabilă, pentru că dintr-un act sinodal de la Constantinopol reieşea că între mitropolia Haliciului şi cea a Ungrovlahiei nu se aflau arhierei ortodocşi[370]. De asemenea, nici din *Viaţa Sj. Ioan cel Nou* nu rezultă că în vremea martiriului lui Ioan din Trapezunt ar fi existat o episcopie ortodoxă la Cetatea Albă. Dimpotrivă, această lucrare hagiografică nu lasă să se întrevadă că membrii comunităţii ortodoxe din oraş ar fi fost puternici şi ar fi dispus de forme de organizare superioară. în schimb, scrisoarea patriarhală din 1401 confirmă că într-o perioadă anterioară, corespunzînd probabil cu deceniul al 9-lea clin secolul al XlV-lea, episcopia de la Asprocastron se găsea din nou sub jurisdicţia canonică a mitropoliei Rusiei Mici, adică a Haliciului. întrucît

la Cetatea Albă nu s-a aflat niciodată un scaun diecezan dependent de mitropolia Moldovlahiei, s-a presupus că titularul eparhiei ar fi fost mutat la Suceava, la fel cum se produsese transferul arhiereului de la Vicina la Curtea de Argeş în anul 1359[371], ceea ce n-ar fi exclus. Remarcăm doar că, în timp ce pentru desfiinţarea scaunului mitropolitan de la Vicina existaseră raţiuni politice întemeiate, o măsură identică pentru eparhia de la Cetatea Albă pare mai puţin justificată într-o epocă în care autoritatea domnilor Moldovei în zona ţărmurilor pontice era în plină ascensiune. Datele evocate mai sus arată că existenţa la Cetatea Albă de la gurile Nistrului a unui sediu episcopal sufragan Kievului şi ulterior Haliciului nu este atît de veche precum s-a presupus.

Legăturile canonice cu Haliciul nu au exclus contactele apropiate — îndeosebi ale parohiilor din partea meridională a Moldovei — cu forurile ecleziastice greceşti şi slave din Balcani. Înainte de mutarea la Curtea de Argeş, în Ţara Românească, eparhia din Vicina îşi extindea aria de influenţă poate şi asupra unor ţinuturi dintre C'arpaţii Orientali şi Nistru. Prin intermediul mitropoliilor din Vicina şi Halici, care îşi exercitau jurisdicţia canonică asupra regiunilor de la Dunărea de Jos, patriarhia din Constantinopol încerca să-şi menţină autoritatea în nişte teritorii unde avea de înfruntat ofensiva susţinută a prozelitismului romano-catolic. Reprezentanţii clerului din zonele sudice ale Moldovei au continuat probabil şi legăturile cu patriarhia din Tîrnovo. Gravitarea confesională a românilor din regiunile nord-dunărene spre patriarhia de la Tîrnovo şi episcopiile sale sufragane datează din perioada extinderii dominaţiei politice a Asăneştilor în stînga Dunării şi ea s-a perpetuat desigur şi după decăderea celui de-al doilea tarat bulgar. întrucît limba liturgică era slavona eparhiilor balcanice, de unde se procurau şi manuscrisele cu literatură rituală, stabilirea contactelor strînse cu aceste eparhii era extrem de utilă, ba chiar indispensabilă. După crearea mitropoliei Ungrovlahiei, este probabil că între biserica muntenească şi cea din Moldova meridională să se fi instituit anumite raporturi ierarhice. In literatura istorică mai veche se admite atîrnarea bisericii din Moldova faţă de arhiepiscopia autocefală de la Ohrida în cursul secolului al XIV-lea[372]. Această părere se întemeiază îndeosebi pe menţiunea făcută de doi interpolatori ai cronicii lui Grigore Ureche, reprodusă şi în alte izvoare ulterioare, despre hirotonisirea unui mitropolit al Moldovei de către arhiepiscopul din Ohrida în timpul domniei lui Iuga Vodă[373]. După cum s-a făcut dovada, inserarea în letopiseţele moldoveneşti a informaţiilor asupra legăturilor cu Ohrida sînt rodul unor confuzii, aşa încît dependenţa bisericii româneşti de la răsărit de Carpaţii Orientali de arhiepiscopia Ohridei nu se poate accepta[374].

Datele de care dispunem în legătură cu edificiile religioase ortodoxe din Moldova sînt deocamdată extrem de sumare. Din lucrarea privind martiriul lui Ioan cel Nou rezultă că la Cetatea Albă se afla o biserică de rit ortodox, unde fuseseră depuse timp de peste 70 de ani rămăşiţele pămînteşti ale mucenicului din Trapezunt[375]. Cu prilejul săpăturilor efectuate recent au fost identificate urmele unei biserici de lemn la Rădăuţi — peste care s-a construit un locaş de cult din piatră, cu hramul Sfîntului Nicolae, păstrat şi în zilele noastre[370] — precum şi ale unei biserici cu temelii de piatră la Volovăţ (jud. Suceava)[377], ambele datate în secolul al XIV-lea. Potrivit legendei consemnate într-o cronică locală

tîrzie, Dragoş Vodă ar fi înălţat la Volovăţ o biserică din lemn, care i-ar fi servit şi drept necropolă[378]. Aceluiaşi voievod i se atribuie de tradiţie construirea bisericilor din Boureni, Mirăuţi şi Şiret[379]. Cu siguranţă că în perioada anterioară întemeierii statului moldovenesc, dar şi după aceasta, astfel de locaşuri de închinăciune din lemn erau răspîndite în aproape toate satele. Ele erau desigur construcţii simple, de dimensiuni reduse, ridicate îndeosebi cu cheltuiala obştiilor de către meşterii băştinaşi. Lemnul a rămas materialul cel mai utilizat atît pentru locuinţe, cît şi pentru aşezăminte de cult. Dată fiind perisabilitatea sa, şansele de a depista urmele edificiilor de la suprafaţa solului şi de a diferenţia pe cels de caracter religios de acelea laice sînt destul de reduse.

In legătură cu existenţa mănăstirilor la românii din Moldova în secolul care a precedat „descălecatului" nu ne putem pronunţa din cauza absenţei informaţiilor. Judecind după situaţia din Ţara Românească, care nu putea să se deosebească prea mult de cea de la est de Carpaţi, credem că au lipsit tradiţiile prea bogate de viaţă monahală. Nu întîrnplător, domnul Nicolae-Alexandru considerase util ca, în schimbul unei donaţii băneşti, să trimită călugări din ţara sa la mănăstirea grecească de la Kutlumus de pe Muntele Athos[380], desigur pentru a-i familiariza cu rigorile îndeletnicirii monahale.

Desfăşurarea normală a practicilor de cult la comunităţile locale nu a fost prea mult afectată de constituirea Hoardei de Aur, datorită aplicării de către mongoli a principiilor de largă toleranţă religioasă faţă de popoarele subjugate. Semnificativă în această privinţă este împrejurarea că preoţimea era scutită de dări şi de alte obligaţii şi că la Sărai, deci chiar în capitala Hoardei, hanii au admis în anul 1261 înfiinţarea unei episcopii ortodoxe pentru populaţia rusească adusă cu sila sau stabilită de bunăvoie în oraş. Jertfele umane suferite la răsărit de arcul carpatic atît de ortodocşi, prin Ioan din Trapezunt, cît şi de catolici, prin franciscani, la Cetatea Albă şi la Şiret, nu s-au datorat mongolilor, ci divergenţelor intercomunitare.

In momentul întemeierii Hoardei de Aur mongolii practicau credinţe şamaniste, îmbrăţişate de ei încă înainte de a porni marea ofensivă spre apus. îngăduinţa mongolilor pentru profesarea altor religii de către cei care le erau supuşi s-a manifestat îndeosebi în perioada cînd concepţiile şamaniste dominau viaţa lor spirituală. De-abia odată cu domnia lui Ozbăg s-a produs adoptarea oficială a islamismului în cadrul Hoardei. Opţiunile anterioare ale lui Sartaq spre creştinismul nestorian şi ale lui Berke spre islamism rămăseseră fără urmări durabile pentru societatea mongolă[381]. Din vremea lui Ozbăg sau a urmaşilor săi datează construcţia unei moschei la Orheiul Vechi şi mormintele musulmane din acest oraş şi de la Costeşti. Aceste complexe funerare, construite din plăci decorate cu frumoase motive orientale şi cu inscripţii arabe (fig. 55/4—5), aparţineau nu numai mongolilor, ci şi unor orăşeni de confesiune musulmană veniţi din regiunile asiatice şi est-europene ale Hoardei de Aur. La existenţa unui locaş de cult musulman în Moldova în vremea stăpînirii mongole se referă o cronică otomană de la începutul secolului al XV-lea, unde acesta este atribuit domniei lui Berke[382], ceea ce este însă inexact.

Paralel cu sprijinirea politicii expansioniste maghiare la est de Carpaţi, Scaunul apostolic a continuat trimiterea sistematică a misionarilor

în răsăritul Europei, precum şi a solilor la curtea hanilor. Beneficiile uriaşe ce ar fi fost posibil să se obţină în eventualitatea convertirii mongolilor şi a popoarelor supuse Hoardei de Aur au fost intuite cu clarviziune de cei care conduceau destinele bisericii romano-catolice. Misionarii încercau să suplinească lipsa clerului parohial, propovăduind atît în regiunile ocupate nemijlocit de mongoli, cît şi în acelea aflate sub dominaţia lor, întreprindere favorizată de indulgenţa hanilor faţă de manifestările de cult. Dacă în secolul al XHI-lea papalitatea se folosise pentru propagarea catolicismului în Europa Răsăriteană îndeosebi de dominicani, în secolul următor locul acestora a fost preluat în mare parte de franciscani[383].

In legătură cu acţiunile celor trimişi să răspîndească dogmele catolice la est de Carpaţi se păstrează mai multe bule, dintre care o parte se referă şi la regiunile locuite de români. Nu întotdeauna, însă, textul emanat de curie este explicit în ceea ce priveşte localizarea românilor. In bula din 25 martie 1245 — unde se precizau teritoriile în care franciscanii urmau să-şi ducă la îndeplinire opera de propovăduire a catolicismului — imediat după *ţara bulgarilor* este enumerată *ţara vlahilor (Blacorump[84],* denumire aplicată probabil statului sud-dunărean al bulgarilor şi românilor, desemnat deseori în actele papale şi în cronicile occidentale sub forma *terra Bulgarorum et Blachorum.* în schimb, în actul papei Nicolae IV, purtînd data de 3 septembrie 1288, unde se menţionează misiunea călugărilor predicatori în ţările est-europene şi orientale, între care şi în aceea a vlahilor *(Vlachorum ubicumqne existentiump[85],* se aveau în vedere românii din mai multe regiuni, prin urmare şi din spaţiul extracarpatic. Spre deosebire de bula din 1245, în cea din 1288 *ţara bulgarilor* nu mai este alăturată de aceea a *vlahilor,* între ele fiind interpusă ţara cumanilor, fapt ce reprezintă un argument în plus în sprijinul părerii că românii la care se referă Scaunul pontifical nu erau numai cei din cuprinsul statului Asăneştilor.

Activitatea misionarilor catolici în spaţiul est-carpatic este oglindită şi în alte izvoare de epocă. Printre ţările unde erau dirijate acţiunile lor, documentele pontificale enumera în mod consecvent *terra Cumanorum,* concept geografic care în secolele XIII—XIV desemna de regulă teritoriul Hoardei de Aur, deci şi extremitatea meridională a Moldovei. Astfel de menţiuni apar — înainte de 1370 — în bule din 11 iunie 1239[386], 21 martie 1245[387], 23 iulie 1253[388], 19 aprilie 1258[389], 3 septembrie 1288[390], 13 august 1291[391], 10 aprilie 1299[392],\23 iulie 1307[393], 1 mai 1318[39]*, 23 octombrie 1321[39]s, 5 decembrie 1369[396], 12 martie[397] şi 23 martie 1370[398], al căror conţinut este în multe privinţe analog. Cu excepţia celor — deja evocate — din 1253, 1288, 1299 şi 1318, adresate numai dominicanilor, şi a celor din 1307 şi 1321, adresate atît franciscanilor cît şi dominicanilor, toate celelalte acte îi privesc pe membrii Ordinului franciscan, dovediţi a fi extrem de laborioşi în întreprinderile lor.

Ca centre ale misionarismului franciscan în răsăritul continentului au servit în primul rînd cetăţile şi factoriile genoveze şi veneţiene de pe ţărmul Mării Negre. Din punct de vedere administrativ aşezămintele franciscane din bazinul pontic au fost incluse în vicariatul Tartariei orientale, cu trei custodii, şi în vicariatul Tartariei de miazănoapte, cu numai două custodii: Sărai şi Gazaria. De aceasta din urmă depindeau şi loca-

şele de la *Maurum Castrum* (Cetatea Albă) şi *Vicena* (Vicina), menţionate în izvoare din prima jumătate a secolului al XlV-lea[399]. Ca şi dominicanii, franciscanii au manifestat o pronunţată preferinţă pentru activitatea în mediul citadin, ceea ce a făcut ca harta aşezămintelor lor să corespundă cu „harta urbană a creştinătăţii"[400]. Schimbările politice de la est şi nord-est de Carpaţi, intervenite în urma anexării Rusiei haliciene la Polonia şi a întemeierii statului moldovenesc de-sine-stătătorr au produs modificări şi în organizaţia provinciilor franciscane. Dintr-o listă a locaselor minorite de la sfîrşitul secolului al XlV-lea aflăm că aşezămîntul de la Cetatea Albă nu mai făcea parte din *Vicariatus Tartariae Aquilonaris* şi că fusese inclus în vicariatul Rusiei, împreună cu altele 12 înfiinţate în sudul regatului polon şi în Moldova, dintre care amintim pe acelea de la Şiret, Baia, Hotin şi Licostomo *(Habet hec loca: .. . Cereth, Modaluie, ...Cotcham, Licostoni, Albi Castrif*[01]. Ele existau desigur cel puţin de prin 1385 — cînd în două codexuri minorite se menţionează un număr de 15 şi, respectiv, 14 locaşe franciscane, din păcate nenominalizate[402] — dar probabil nu înainte de 1371, an în care, prin bula din 16 noiembrie, Grigore XI autoriza pe Nicolae de Krosno, vicarul minorit al Rusiei, să ducă 30 de călugări pentru mănăstirile din vicariatul său, semnalat documentar cu acest prilej pentru prima dată[403]. Prezenţa franciscanilor la Şiret este atestată între altele în 1378[404], dar crearea aşezămîntului din această localitate şi din alte centre din Moldova se situează din punct de vedere cronologic ceva mai devreme.

Incepînd din anul 1318, sau eventual chiar din 1317, cînd a fost fondată episcopia catolică de la Caffa, zona din sudul Moldovei — inclusă în hotarele Hoardei de Aur — a intrat sub jurisdicţia sa canonică, care se exercita, în conformitate cu decizia papei, de la Sărai pînă la Varna şi de la ţărmul mării pînă la graniţele Rusiei. Cel dintîi titular al diecezei de la Caffa, care păstra o anumită dependenţă faţă de arhiepiscopia din Genova, a fost minoritul catalan Hieronymus, succedat de dominicanul Matei[405]. In acelaşi timp, în ţinuturile de la răsărit de lanţul carpatic rămase în afara stăpînirii mongole, papalitatea în colaborare cu vîrfurile forurilor ecleziastice clin Ungaria făcea demersuri pentru repunerea în funcţie a vechii episcopii a cumanilor.

Ofensiva spre răsăritul Europei a catolicismului în a doua jumătate a secolului al XHI-lea — pusă în mişcare îndeosebi după istoricul conciliu de la Lyon din anul 1245 — şi în secolul al XlV-lea s-a desfăşurat într-o perioadă de declin politic a statelor unde populaţia majoritară era de confesiune ortodoxă, cînd suveranii lor se arătau concesivi faţă de aspiraţiile de unire ale Bisericii romano-catolice. In pofida acestei situaţii şi cu toate eforturile stăruitoare de impunere a cultului catolic în spaţiul dintre Carpaţii Orientali şi Nistru rezultatele concrete s-au dovedit a fi puţin consistente.

In ceea ce priveşte preocupările estetice manifestate la populaţia locală, ele s-au exteriorizat atît prin producerea obiectelor de podoabă, cît şi prin aplicarea unor elemente decorative pe construcţiile de locuit şi de cult sau pe diferite obiecte de uz comun, cu rol funcţional bine definit. Intrucît pe parcursul prezentului capitol aceste aspecte au mai fost evocate, nu vom reveni asupra lor. Remarcăm doar diversificarea şi creşterea numerică a obiectelor la a căror producere accentul

pe latura strict artistică a căpătat o pondere mai mare ca în perioada anterioară.

Intrarea spaţiului carpato-nistrian în sfera intereselor economice şi politice ale statelor şi populaţiilor vecine explică în anumite privinţe contractarea de către societatea românească a numeroase elemente culturale de origine diferită. Penetraţia componentelor culturale alogene a dus la stabilirea punţilor de legătură cu civilizaţia Bizanţului, a Occidentului catolic, a statelor ruseşti şi a stepelor euroasiatice. Prin suprapunerile mai multor tipuri de civilizaţii s-a produs nu numai o întrepătrundere a lor, dar şi o adaptare la realităţile care li s-au impus.

In legătură cu modul de receptare a bunurilor de cultură, Lucian Blaga formula cu cîteva decenii în urmă o întemeiată judecată: „Originalitatea unui popor nu se manifestă numai în. creaţiile ce-i aparţin exclusiv, ci şi în modul cum asimilează motivele de largă circulaţie"[406]. In ceea ce priveşte populaţia românească din ţinuturile est-carpatice, remarcăm că aceasta nu a recurs la o adoptare neselectivă a componentelor proprii altor civilizaţii, ci doar a acelora adecvate facturii sale psihice şi care corespundeau nivelului ei general de dezvoltare. Dacă în primele secole ale mileniului al II-lea opţiunile societăţii locale spre receptarea elementelor străine de cultură au fost mai puţin diferenţiate, la o preluare eclectică şi o prelucrare creatoare a împrumuturilor se ajunge de-abia într-o perioadă ulterioară.

NOTE

1 A. Pippidi, *Contribuţii la studiul legilor războiului in Evul Mediu,* Bucureşti, 1974, p. 248—250.

2 Pascu, *Contribuţiuni,* p. 15.

8 *Ipat. let.,* p. 194—195.

4 Plano Carpini, p. 129; G. Pulle, *Historia Mongalorum. Viaggio di f. Giovanni da Pian del Carpine ai Tartari nel 1245—ii,* Firenze, 1913, p. 120. In unele manu scrise numele Olaha a fost transcris în mod deformat sub forma Aloha. Cf. *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World, 1253—55, as narrated by himself, with two Accounts of the Earlier Journey of John of Pian de Carpine,* ed. W. W. Rockhill, Londra, 1900, p. 31, nota 2.

5 Gh. I. Brătianu, *Lak. O interpretare greşită* o *unui capitol din „Cartea lui Marco Polo",* în *CIs,* I, 1925, 1, p. 375—376; idem, *Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei,* în *AARMSI,* s. III, XXVII, 1944—1945, p. 43 şi urm.; idem, *In jurul întemeierii statelor româneşti,* în *Ethos,* II, Paris, 1975, p. 40—41.

6 A. Boldur, *Cine a fost principele Olaha?,* în *SCŞ,* XX (III SN), 1947, p. 312—313.

7 Gh. I. Brătianu, *Roman şi Vlachata...,* p. 44.

8 Plano Carpini, p. 103, 128.

9 Gh. I. Brătianu, *Roman şi Vlachata...,* p. 37—39, 45.

10 *Let. Voskr.,* p. 256; *CSL,* p. 154—155, 158; *SML,* p. 55.

11 D. Onciul, *Dragoş şi Bogdan fundatorii principatului moldovenesc,* în *SI,* I, p. 109—110, 117; P. P.' Panaitescu, *Interpretări româneşti,* Bucureşti, 1947, p. 143; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* Bucureşti, 1972, p. 67—71.

12 Rubruc, p. 209; *Relations des voyages* de Guillaume de Rubruk, Bernard le Sage et Saewulf, ed. F. Michel et Th. Wright, Paris, 1839, p. 79.

13 Thomae Tusei *Gesta imperatorum et pontificum,* ed. E. Ehrenfeuchter, în , *S,* XXII, 1872, p. 525.

[14] M. P. Dan, *Cehi, slovaci şi români in veacurile XIII—XVI,* Sibiu, 1944, p. 25 şi urm.; Gh. I. Brătianu, *O nouă mărturie (1277) despre un voievodat moldovenesc din veacul al XUI-lea,* în *AARMSI,* s. III, XXVII, 1944—1945, p. 231—244.

[14]a Pascu, *Contribuţiuni,* p. 16. Cf. şi nota 385.

[15] Brătianu, *Recherches,* p. 39; *Ist.' Rom.,* II, p. 162; A. Decei. *La Horde d'Or et Ies Pays Roumains aux XHIe et XlVe si'ecles selon Ies historiens arabes contemporains,* în *Romano-arabica,* II, Bucureşti, 1976, p. 61—63; V. Spinei, *Informaţiile istorice despre populaţia românească de la est de Carpaţi în secolele XI—XIV,* în *AIIAX,* XIV, 1977, p. 9.

[16] Tiesenhausen, I, p. 116—117 (Baibars), 160—161 (an-Nuwairi), 383—384 (Ibn Chaldun).

[17] *Ibidem,* p. 383.

[18] *Geographie* d'Aboufeda, II, ed. M. Reinaud, Paris, 1848, p. 318.

[19] Georgii Pachymeris *De Michaele et Andronico Paleologis,* ed. Im. Bekker, II, Bonn, 1835, p. 265.

[20] Tiesenhausen, II, p. 72.

[21] P. Pelliot, *Notes sur Vhistoire de la Horde d'Or,* Paris, 1949, p. 115 şi urm.

[22] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 557—560.

[23] Raimundi Lulli *Disputatio fidei et intellectus,* în *Opera,* IV, Maguntiae, 1729, p. 6. Cf. şi Golubovich, *Biblioteca,* I, p. 381; A. Sacerdoţeanu, *Vlahii din 1303 în opera lui Ramon Lull,* în *Revista istorică,* XVII, 1931, 4—6, p. 68—75.

[2i] Johanns von Wiirzburg *Wilhelm von Osterreich,* ed. E. Regel, Berlin, 1906, p. 13.

[25] *Ibidem,* p. 107.

[26] Jansen Enikels *Weltchronik,* ed. Ph. Strauch, în *MGH, DC,* III, 1, 1891, p. 502. Cf. şi G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală,* în *CIs,* X—XII, 1934—1936, 1, p. 139—141.

[27] Dlugosz, *Hist. Pol.,* **III,** p. 116: *Et contractis magnis suorum gentimn copiis, solatiis etiam vicinorum populorum, videlicet Ruthenorum, Walachorum et Lithuanorum stipatus, Marchiam Brandeburgensem citra et ultra Odram sitam, post jestum Sancti Johannis Baptistae ingreditur...* într-o cronică de mai tîrziu lup tele cu Brandenburgul sînt datate în anul 1325, iar vlahii nu mai sînt amintiţi între participanţii la expediţie. Cf. Martini Cromeri *De origine et rebus gestis Polonorum,* Basileae, 1554, p. 286. In legătură cu datarea campaniei s-a formulat presupunerea că ea ar fi avut loc în anul 1327, întrucît tratatul de pace încheiat între Polonia şi Brandenburg expira de-abia la Crăciun în 1326 (Cf. A. Sacerdoţeanu, *Lupta mol dovenilor cu litvanii în 1377,* în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpedatu la împli nirea vîrstei de 60 de ani,* Bucureşti, 1936, p. 774, nota 4). Argumentul nu ni se pare decisiv, dat fiind că încălcările tratatelor nu erau chiar atît de rare în evul mediu.

[28] Al. Semkowicz, *Krytyczny, rozbiâr Dziejow Polskich Jana Dlugosza (do roku 1384), Cracovia, 1887,* p. 344. Cf. şi *Excerpta Ioannis Dlugossi e fontibus incertis,* ed. W. Ketrzyriski, în *MPH,* IV, p. 14.

[29] I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Dlugosz,* Iaşi, 1926, p. 11; Iorga, *Histoire,* **III,** p. 246; Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică a descălecatului Mol dovei în lumina noilor cercetări,* în *AARMSI,* s. III, XXVII, 1944—1945, p. 25; Şt. Ştefănescu, *Les prevn.ie.res formations etatiques sur le territoire de la Roumanie,* în *Dacoromania,* I, Freiburg—Munchen, 1973, p. 111.

[30] St. Lukasik, *Pologne et Roumanie,* Cracovia, 1938, p. 74.

[31] Ottokars *Osterreichische Reimchronik,* ed. J. Seemiiller, în *MGH, DC,* V, 2, 1893, p. 1152—1154. Semnalat prima dată de R. Roesler, *Die Anfãnge des walachischen Furstenthums,* în *Zeitschrift fur die osterreichischen Gymnasien,* **XVIII,** 1867, p. 408.

[32] *Annales Osterhovenses,* ed. W. Wattenbach, în *MGH. S,* XVII, 1861, p. 554—355; *Continuatio canonicorum sancti Rudberti Salisburgensis,* în *MGH, S,* IX, 1851, p. 819; Andreas presbyter Ratisponensis, *Chronicon de ducibus Bavariae,* în Gombos, *Catalogus,* I, p. 73; Ulrich Fiietrer, *Bayerische Chronik,* ed. R. Spiller, Miinchen, 1909, p. 167.

[33] I. Minea, *op. cit.,* p. 11—12; Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică...,* p. 25; Cihodaru, *Constituirea,* p. 66; *Ist. Rom.,* II, p. 163—164.

[34] R. Roesler, *op. cit.,* p. 408; B. P. Haşrîeu, *Negru-Vodă (Etymologicum magnum Romaniae,* IV), Bucureşti, 1898, p. CLXXV—CLXXX1.

[35] E. Lăzărescu, *Despre voievodul românilor din 1307—1308,* în *AARMSI,* s. III,

XXVII, 1944—1945, p. G5 şi urm.; R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XlV-lea,* Bucureşti, 1970, p. 195.

a[6] A Armbruster, *Românii în cronica* ***lui*** *Ottokar de Stiria:* o *nouă interpretare* în *Studii,* 25, 1972, 3, p. 463 şi urm.

" *Aşezări,* p. 139—143; L. L. Polevoi, P. P. Bîrnea, *CpedneeeKoeue naMuniHUKU XIV — XVII 88. (AKM, 7),* 1974, p. 26—42; Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani,* I, Bucureşti, 1976, *passim;* II, p. 384.

[38] M. Petreseu-Dîmboviţa şi colaboratorii, *Şantierul Hlincea—Iaşi,* în *SCIV,* IV, 1953 1—2, p. 312 şi urm.; idem, *Şantierul arheologic Hlincea—Iaşi,* în *SCIV, V,* 1954' 1__2, p. 239—244; idem, *Şantierul arheologic Hlincea—Iaşi,* în *SCIV,* VI, 2955' 3__i, p. 692, 694, 698; *Aşezări,* p. 139—140; Spinei, *Consideraţii,* p. 607—608.

'[39] D Gh. Teodor, E. Neamţu şi V. Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca* Do*rohoi,* în *ArhMold,* VI, 1969, p. 187—200.

« Săpături V. Spinei şi R. Popovici-Baltă.

[41] M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava,* Bucureşti, 1963, p. 34 şi urm.; idem, *Premisele formării oraşului medieval Suceava şi rolul aşezării pînă la mijlocul secolului al XlV-lea, în SCIV,* 28, 1977, 1, p. 71—87; M. D. Matei, E. 1. Emandi, *Observaţii asupra stratigrajiei Curţii Domneşti de la Suceava,* în *Suceava. Anuarul Muzeului judeţean,* IV, 1977, p. 105—118.

[42] Săpături A. Bătrîna şi L. Bătrîna.

[43] Săpături M. Ignat.

[44] Spinei, *Consideraţii,* p. 607—609.

[45] Săpături V. Spinei.

[48] G. D. Smirnov, *ApxeoAoaunecnue uccAedoeanun Cmapoao Opxen,* în *KS,* 56, 1954, p. 24—39; idem, *H3 ucmopuu Cmapoao Opxea,* în *Izvestija—Chişinău,* 4 (70), 1960, p. 77—88; P. P. Bîrnea, în *AIM v 1968—1969 gg.,* 1972, p. 183—200; idem, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 183—204; idem, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 229—241; P. P. Bîrnea, T. A. Şcerbakova, în *AIM v 1970—1971 gg.,* 1973, p. 199—215. Cf. şi P. Con-stantinescu-Iaşi, *Basarabia arheologică şi artistică,* Chişinău, 1933, p. 30—31.

[47] I. G. Hîncu, *K eonpocy o cpedneeeKoeou KepaMUKe MoAdaeuu,* în *MASP,* 2, 1959, p. 80—95; idem, *PacKonKu na cejiuwfi XII —XV eeKoe Jlţ/Kaiuesna V,* în *KS,* 86, 1961, p. 86—91; idem, *CeMiuifi JlyKaiuceKa V XI —XV ee.,* în *MamepuaAU u ucc.iedoeaHun no apxeoAOZuu u amnoapocpiiu Mo.îdaecKOu CCP,* Chişinău, 1964, p. 132 şi urm.

[48] E. A. Rikman, *ApxeoAozmecKue paGomu e 1954 z. na aopoduiufi y c. Kocmeiumu,* în *Izvestija—Chişinău,* 5 (25), 1955, p. 95—111; L. L. Polevoi, *FIoceMHue XIV e. y c. Kocmetumbi,* în *3anucxu OâeccKOzo apxeoAozwwcKOZoo6ui,ecniea,* II (35), 1967, p. 119—130; idem, *FopodcKoe zoHHapcrneo npymo — JJ,Hecmpoebfi e XIV a.,* Chişinău, 1969; L. L. Polevoi, P. P. Bîrnea, *op. cit.,* p. 13—24, 28—30.

"' I. G. Hîncu, în *AIM v 1968—1969 gg.,* 1972, p. 162—167; 177; idem, în *AIM v 1970—1971 gg.,* 1973, p. 192, 194; idem, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 182—185.

[50] I. A. Rafalovici, L. L. Polevoi,*PacKonKu eoHHapnux zopnou na noceMuuu Jlosoeo l,* în *MamepuaAU....* Chişinău, 1964, p. 241—247.

'ol Gr. Avakian, *Săpăturile de la Cetatea Albă,* în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia pentru Basarabia,* III, 1931, p. 47—104; M. G. Rabinovici, *HccAedoeanue cpedneeucoeux CAoee EeAaopoda Jlnecmpoecnozo e 1954 u 1958 za.,* în *KS,* 113. 1968, p. 102—107; A. I. Furmansca, *Po3Konnu Tipu e 1958 p.,* în *Apxeojiozvmi nau'simKU yPCP,* XI, 1962, p. 122 şi urm.; S. D. Krijiţkii, I. B. Kleiman, *Po3twnKU e EiAeopodi — UnicmpoecbKOMy,* în *ApxeoAoaumi docAidotceuna na VKpaîni e 1969 p.,* IV, Kiev, 1972, p. 177—181; A. A. Kravcenko, *CpedmeeKoeaH lomapHasi nem> e EeAaopode—HmcmpoecKOM,* în *AO 1968 G,* 1969, p. 322—324; I. B. Kleiman, A. A. Kravcenko, N. Son, *PacKonKu e e. BeAzopod—Jlnecmpoecnuu OdeccKoă o6Aacmu,* în *AO 1975 G,* 1976, p. 335—337.

[32] B. O. Timoşciuk, *3 MunyAoeo XomuncbKOi cpopmeifi,* în *yKpaîHcbKiui icmopunHuu oţcypnaA,* 1963, 3, p. 103—105; idem, *XomuucbKa (popmeu,H,* în *idem,* 1967, 4, p. 109—111; idem, *CepedHboeîHHuii XomuH,* în *ApxeoAOzin,* 22, 1977, p. 29—39.

[53] R. Vulpe, *Izvoare. Săpăturile din 1936—1948,* Bucureşti, 1957, p. 50—54, 325, 331.

[54] Săpături M. Zamoşteanu. Cf. O. Necrasov şi D. Botezatu, *Studiul antropologic al scheletelor feudale'timpurii de la Doina (sec. XIII—XIV),* în *Studii şi cercetări de antropologie,* 1, 1964, 2, p. 137—155.

[31] I. Ioniţă, *Săpăturile de salvare-, de la Trifeşti,* în *Materiale,* VIII, 1962, P- 736 şi urm.

[56] V. Spinei şi R. Popovici-Baltă, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Hudum-Botoşani din anii 1970—1972,* în *Din trecutul judeţului Botoşani,* Botoşani, 1974, p. 115—134.

[57] I. Hîncu, *Jlujuâapb — cpedHeeeKoeuu MoeuAbHUK XII —XIV eenoe e MoAdaeuu,* Chişinău, 1970, p. 52—61. Din cele peste o sută de morminte cercetate la „Limbari" nu mai 9 — cele cu orientarea N—S — aparţin cu siguranţă secolului al XlII-lea, în timp ce datarea unor morminte dispuse V—S în acest secol este mai problematică.

[58] I. G. Hîncu, *CpedneeeKoeuu MOzuAbnun KţhcoaAa noys ia ceAa Mameyu,bi,* în *DPM,* p. 162—170.

[89] G. F. Cebotarenko, P. P. Bîrnea, *ApxeoAozimecitue pacnonnu y c. Bpaewienu e 1956 zody,* în *Izvestija—Chişinău,* 4 (70), 1960, p. 45 şi urm.

[150] L. L. Polevoi, P. P. Bîrnea, *op. cit.,* p. 37—38; E. N. Abîzova, P. P. Bîrnea, M. Velikanova, A. A. Nudelman, *HccAedoeanua e CmapoM Opxee,* în *AO 1976 G,* 1977, p. 450.

[81] L. L. Polevoi, *FopodcKoe zonnapcmeo ...,* p. 22—24; idem, în *DKM,* p. 157—158.

[62] Pentru analiza antropologică a scheletelor de la Trifeşti, cf. D. Botezatu şi Gh. Ştefănescu, *Contribuţii la studiul antropologic al populaţiei feudale timpurii din Moldova din sec. XIII e.n.,* în *Studii şi cercetări de antropologie,* 7, 1970, 1, p. 13—18. Pentru Doina, cf. O. Necrasov şi D. Botezatu, *op. cit.,* p. 137—155. Pentru Hansca—„Limbari", cf. M. S. Velikanova, *I7aAeoaHmponoAoeuR UpyniCKO—JlHecmpoecK:):o MeoKdypenbH,* Moscova, 1975, p. 114—138. Pentru Hudum, cf. S. Antoniu şi C. Obreja, studiu inedit, în manuscris.

[63] Al. Vasilescu, *Drumurile „tătărăşti" în lumina noilor descoperiri din judeţul Suceava,* în *SM,* 1969, p. 53, 60, 61; fig. 15; Spinei, *Consideraţii,* p. 601; fig. 3/1—2.

[64] Al. Vasilescu, *op. cit.,* p. 50—62; fig. 3—8, 10, 12—14.

[65] *Ibidem,* p. 60—61.

[m] C. A. Romstorfer, *Aus den „Mittheilungen der k.k. Centrăl-Commission",* în *Jăhrbuch des Bukowiner Landes-Museums,* I, 1893, p. 60.

[87] D. O. Olinescu, *Charta archeologică a Bucovinei,* în *Buletinul Societăţii geografice române,* XV, 1894, 1—2, p. 79.

[ra] C. A. Romstorfer, *op. cit.,* p. 60, fig. 14; R. F. Kaindl, *Geschichte von Czer-nowitz von den ăltesten Zeiten bis zur Gegenwart,* Cernăuţi, 1908, p. 6, fig. 8.

[69] Şt. Cucoş, *Mărturi din „arhiva" milenară,* în *Războieni—Valea Albă şi împrejurimile,* Bacău, 1977, p. 34.

[70] Colecţia Muzeului etnografic din Cîmpulung Moldovenesc. Informaţii M. Zahariciuc.

[71] D. O. Olinescu, *op. cit.,* p. 79.

[72] *Ibidem.*

[73] Colecţia Muzeului de istorie din Suceava.

[74] Colecţia Muzeului etnografic din Cîmpulung Moldovenesc.

[7o] Al. Vasilescu, *op. cit.,* p. 55; fig. 9.

[78] R. F. Kaindl, *Zum Alterthumskunde der Bukowina,* în *Kleine Studien (Der Buchenwald,* 5), Cernăuţi, 1893, p. 12.

[77] D. O. Olinescu, *op. cit.,* p. 79.

[78] C. A. Romstorfer, *op. cit.,* p. 60.

[79] Al. Vasilescu, *op. cit.,* p. 47, nota 26 şi p. 53.

[80] C. Matasă, *Cercetări din preistoria judeţului Neamţ,* în *BCMI,* XXXI, 1938, 97, p. 131.

[81] Colecţia Muzeului din Fălticeni.

[62] Colecţia Toader Hrib din Arbore.

[83] Informaţie E. Emandi.

[84] L. L. Polevoi, *06 odnou U3 epynn KcpaMuxa na noceAenuRX XIV e. e Ylpynio — JlnecmpoecKOM Mexdypenbe,* în *Mamepua.ibi...,* Chişinău, 1964, p. 182—196; L. L. Polevoi, P. P. Bîrnea, *op. cit., passim.*

[85] L. L. Polevoi, *06 odnou ...,* p. 190.

[86] Cf. nota 162 de la partea a III-a, capitolul 1.

[87] C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni,* în *Materiale,* VI, 1959! p. 845—853; fig. 20, 22—24.

[88] A. D. Alexandrescu, *Contribuţii la cunoaşterea populaţiei autohtone în feudalismul timpuriu din Ţara Bîrsei,* în *Cumidava,* VII, 1973, p. 51; fig. 1/1—5; A. D. Alexandrescu, I. Pop şi M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Braşov (1961—1970), în'Materiale,* X, 1973, p. 232; pi. V.

89 R Popa M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XlV-îea,* Baia Mare, 1966, p. 25—32.
89 R Popa *Noi cercetări de arheologie medievală în Maramureş. Şantierul Sarasău In SCIV,'22,* 1971, 4, p. 613—621.
91 Idem *Urmele unui sat părăsit din feudalismul timpuriu in hotarul Sighetului Marma'ţiei,* în *SC1VA,* 26, 1975, 2, p. 271—282.
92 Colecţia Institutului de Arheologie din Bucureşti. Informaţii R. Popa.
83 Gh. Ivănescu, *Probleme capitale ale vechii române literare,* Iaşi, 1947, p. 345, 354 359, 375.
94 C Racoviţă, *Migraţiuni din Ardeal peste Carpaţi în lumina toponimiei,* în *Geopolitica şi geoistoria,* II, 1942, 1, p. 69—73; P. P. Bîrnea,*CeeeposanadHbiu nymt, 3ace leHuk mepputnopuu MoAdaeuu eocmoiHOpOMaHCKoM naceAenueM,* în *KS,* 105, 1965, p. 70—74.
94 *DRH, A,* I, nr. 24.
96 C. Racoviţă, *op. cit.,* p. 70—71; I. Iordan, *Toponimia românească,* Bucureşti, 1963, p. 302—304.
97 Al. Vasilescu, op. *cit.,* p. 43 şi urm.; P. Binder, *Drumurile şi plaiurile Carpaţilor Orientali,* în *Studii şi articole de istorie,* XX, 1972, p. 66—74.
98 R. Popa, *Ţara Maramureşului...,* p. 246—247.
9 Şt. Ştefăriescu, *Demografia, dimensiune a istoriei,* Bucureşti, 1974, p. 13, 34—38, 48—53.
100 L. Makkai, în *Geschichte der Rumănen,* ed. L. Gâldi şi L. Makkai, Buda pesta, 1942, p. 38 şi urm.
i"1 Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 132; *DRH, D,* I, nr. 9.
102 *Codex diplomaticus Prussicus,* ed. J. Voigt, II, Konigsberg, 1842, p. 190.
103 ureche, p. 65 (Simion Dascălul); Nicolae Costin, p. 74.
104 E. Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumănien,* Hermannstadt (= Sibiu), 1911, p. 85, 114; I. Ferenţ, *Istoria catolicismului în Moldova. Epoca teutonă,* în *Cultura creştină,* IX, 1920, 10—11, p. 239—244; N. Iorga, *Istoria comerţului românesc,* I, Bucureşti, 1925, p. 78; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und fruhneuzeitliche Deutschtum im Furstentum Moldau,* Miinchen, 1960, p. 95—*96,* 110.
105 D. Ciurea, *Noi contribuţii la istoricul oraşului Baia,* în *SCŞ,* VI, 1955, 3—4, p. 32—35; Giurescu, *Tir guri,* p. 183—184.
106 L. Tamâs, *Etymologisch-historisches Worterbuch der ungarischen Elemente im Rumănischen,* Budapesta, 1966, p. 88.
107 *NPL,* p. 475; *Let. Voskr.,* p. 240; *EPMOAUHCKUH jiemonucb,* în *PSRL,* XXIII, S. Peterburg, 1910, p. 163.
108 Costăchescu, *DMIŞM,* II, p. 630—633, 667—670, 788—791; *DRH, A,* I, nr. 42, 55, 56, 142, 254, 279; II, nr. 24, 26, 41, 75.
109 *CSR,* p. 7, 45, 57; *SML,* p. 26, 58, 64, 69.
110 N. Iorga, *Pietrele de mormînt ale saşilor din Baia,* în *BCMI,* XXIV, 1931, 67, p. 2—3.
111 Hurmuzaki, *Doc,* XV, 1, p. 644, 713.
112 Xenopol, *Ist. rom.,* III, p. 193; R. F. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenlăndern,* II, Gotha, 1907, p. 456; H. Weczerka, *op. cit.,* p. 90—95.
113 Giurescu, *Tîrguri,* p. 269—271.
111 Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* I, Cluj, 1971, p. 115—116; Th. Nâgler, *Aşezarea saşilor în Transilvania şi aportul lor la dezvoltarea societăţii feudale româneşti,* în *Studii de istorie a naţionalităţilor conlocuitoare din România şi a înfrăţirii lor cu naţiunea română. Naţionalitatea germană,* I, Bucureşti, 1976, p. 2? şi urm. (unde este acreditată şi ipoteza stabilirii unor enclave de germani în Transilvania încă în prima jumătate a secolului al Xll-lea). Cf. şi E. Fiigedi, în *Die aeutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europdischen Geschichte,*
iÎ5Schlesinger> Sigraaringen, 1975, p. 471 şi urm.
DRH, A, I, nr. 225, 242, 282; II, nr. 40, 97. Unele din aceste toponime este
MSlbil ^ derive de la antroponimice.
W FHoR' F' Kaindl» *Geschichte der Deutschen...,* p. 31—32; R. Kotzschke şi ■ tbert, *Geschichte der ostdeutschen Kolonisation,* Leipzig, 1937, p. 104; H. Weczerka^ *op. cit.,* p. 42—44.
din vf 7?^^' A> *' Passim- Cf. şi R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice*
p 84—8 în *AARMSI*> s- IX' XXVII, 1904—1905, p. 282—287; Giurescu, *Tîrguri,*

[118] P. Râmneanțu, *Die Abstammung der Tschangos,* Sibiu, 1944, p. 11 şi urm.; G. Bako, *Contribuţii la problema originii ceangăilor,* în *Studii şi articole de istorie,* IV, 1962, p. 37 şi urm.

[119] D. Onciul, *Din istoria Bucovinei,* în *SI,* I, p. 293—294; G. I. Brătianu, *Vicina (II),* Bucureşti, 1940, p. 37—46.

[120] Ureche, p. 64—65 (Simion Dascălul); Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească (Poema polonă),* în *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 232—233; Nicolae Costin, p. 73—74.

[121] yp s Zelenciuk, *MoAdaecKue jiemonucu KUK UCITIOHHUK u3yueHUH pauneu amHwtecKou ucmopuu MOJidaaan,* în *HcmopuoipacpuHecKiie acneumu CAae.HHo-eoAouwKux cesixu,* Chişinău, 1973, p. 17—18.

[122] B. A. Timoşciuk, *MoCAidoxenun daemopycbKOZo aopoduw,a JJ(apa6aHU — LU,086,* în *Cepedni eixu na yKpainu,* 1, Kiev, 1971, p. 187—190.

[123] Cf. nota 52.

[124] B. A. Timoşciuk, *Intîlnire cu legenda,* Ujgorod, 1978, p. 115—118.

[125] Idem, *Aşezări slave în Bucovina de Nord,* Ujgorod, 1976, p. 43—45.

[126] Idem, *ApxeoAoeiHHU naju'uniKu c. Bacwieea, HepmaeupKoi oâ.iacmi,* în *ApxeoAoainHu, naM'nmKU !/PCP,* III, 1952, p. 395—400; idem, *IlieHWHa\ByKoeuHa — aenuisi CAOe'HHCbKa,* Ujgorod, 1969, p. 81—99.

[127] Idem, *JlemweeiţKoe dpeenepyccKoe eopoduw,e,* în *SA,* 1959, 4, p. 250—257; idem, *Intîlnire...,* 106—110; idem, *TeepduHa na [Jpymi,* Ujgorod, 1978, p. 6 şi urm.

[128] Cf. notele 46 şi 48.

[129] Iorga, *Studii,* p. 378; Brătianu, *Recherches,* p. 74—75.

[130] Golubovich, *Biblioteca,* II, p. 72, 266.

[131] *Viaţa Sf. Ioan cel Nou de la Suceava,* ed. episcop Melchisedec, în *RIAF,* an II, 1884, III, p. 163—174.

[132] Iorga, *Studii,* p. 37; N. Dobrescu, *Din istoria bisericii române. Secolul al XIV-lea,* Bucureşti, 1910, p. 73—76; Brătianu, *Recherches,* p. 73, 113—114; Panaitescu, *Introducere,* p. 307; Theodorescu, *Bizanţ,* p. 178; C. C. Giurescu, D. C. Gîurescu. *Istoria românilor,* 1, Bucureşti, 1975, p. 225.

[133] Ureche, p. 69.

[134] *Ibidem,* p. 71. Cf. şi P. Năsturel, *Une pretendue oeuvre de Gregoire Tsajnblak: „Le martyre de Saint Jean le Nouveau",* în *Actes du premier congres international des etudes balkaniques et Sud-Est europeennes,* VII, *Litterature, ethnographie, folklore,* Sofia, 1971, p. 345—351, unde se tăgăduieşte paternitatea lui Grigore Ţamblac asupra operei hagiografice în discuţie; totodată se contestă localizarea cetăţii *Belgrad,* la gura Nistrului, propunîndu-se identificarea ei cu Capul Alb ("Aarep-») fiu-tr?) sau 'Aa-prju.7jT7]), atestat în portulanele medievale în Bosforul Cimmerian. In favoarea acestei localizări s-a considerat că pledează anumite precizări făcute în lucrarea asupra mucenicului Ioan cel Nou, potrivit cărora *Belgradul* s-ar afla la Bosfor (HJKB Ktv KHCnopoy) (ed. cit., p. 166) şi că, pentru reluarea moaştelor martirului la Suceava, voievodul ar fi trimis oaste numeroasă (ed. cit., p. 173—174). împotriva identificării *Belgradului* cu Cetatea Albă moldovenească s-a invocat specificarea consemnată de Grigore Ureche şi de un interpolator al său, după care respectivele moaşte ar fi fost aduse „de la păgîni" sau „din ţara păgînă" (ed. cit., p. 69, 71). Dacă localizarea *Belgradului* la Bosfor este mai greu de explicat în cazul unui oraş aflat în stăpînirea domnului Moldovei şi ea s-ar putea datora unei erori din text, însoţirea rămăşiţelor pămîntesti ale cucernicului sanctificat de o excortă militară nu are nimic neobişnuit. De asemenea, precizarea că moaştele ar fi fost preluate dintr-o zonă controlată de „păgîni" se justifică prin aceea că autorul cronicii avusese în vedere situaţia politică a sudului Moldovei din vremea sa, mult modificată comparativ cu cea de la începutul secolului al XlV-lea: la Cetatea Albă fuseseră implantate garnizoane turceşti, iar tătarii se stabiliseră în Bugeac, care redevenise astfel din nou un ţinut dominat de „păgîni". Pe de altă parte, dacă *Belgradul* s-ar fi aflat în Crimeea, rămăşiţele mucenicului ar fi fost desigur transportate cu o corabie — fapt ce nu îşi găseşte consemnarea vreunui izvor — deoarece trecerea armatei lui Alexandru cel Bun prin stepele nordpontice este puţin probabil să fi întrunit asentimentul tătarilor, cu care Moldova nu întreţinea relaţii bune. In afară de aceasta, remarcăm că rezistenţa aserţiunii lui Petre Năsturel este serios impietată de datele tradiţiei istorice moldoveneşti, unde ca loc al martiriului se indică Cetatea Albă de la limanul Nistrului {Ureche, p. 71; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* Bucureşti, 1973, p. 84—85),

Menţionăm şi faptul că în inscripţia de pe clopotniţa construită de Ştefan cel Mare pentru mănăstirea Bistriţa se arată că patronul bisericii era „Ioan cel Nou de la Cetatea Albă" (lcoaHa Hosar© E-fcrtorp<»,i,CKdr©) (cf- *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1958, p. 155). Dacă s-ar fi avut în vedere o altă „cetate albă" decît cea din Moldova, desigur că meşterul lapidar ar fi specificat aceasta. Precizăm, de asemenea, că în Bosforul Cinimerian — strîmtoarea Kerci de astăzi — nu se cunoaşte nici o „cetate albă", ci doar un „cap alb", ceea ce evident este cu totul altceva.

135 Intr-unul din manuscrisele letopisețului lui Ureche anul aducerii moaştelor lui Ioan cel Nou nu este indicat (cf. Grigore Ureche Vornicul şi Simion Dascălul, *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă,* ed. a 3-a C. C. Giurescu, Craiova (1943), p. 15), ceea ce ridică problema dacă în varianta originală a cronicii exista cu adevărat o astfel de precizare.

136 *Voyages et ambassades de Messire Guillebert de Lannoy,* extrase, în ZOO, III, 1853, p. 438; *Călători,* I, p. 50.

137 Gr. Goilov, *Armenii ca întemeietori de oraşe în partea de răsărit a Europei,* în *RIAF,* X, 1909, 2, p. 233 şi urm.; V. Mestugean, *Istoria armenilor,* II, Bucureşti 1926, p. 44 şi urm.; H. Dj. Siruni, *Cronica armenilor din Ţările Române, I (sec. X—XIII),* în *Ani,* I, 1935, I, p. 68—73.

138 Gr. Avakian, *Trei monede ale regilor armeni găsite la Cetatea Albă,* în Buletinul *Societăţii Numismatice Române,* XIX, 1924, 49—50, p. 10—14.

139 N iorga, *Armenii şi românii: o paralelă istorică,* în *AARMSI,* s. II, XXXVI, 1913—1914, p. 14 şi urm.; Gr. M. Avakian, *Vechimea aşezărilor armeneşti în România. Rectificări şi adăogiri: Cetatea Albă,* în *Ani,* I, 1936, III, p. 76—80; Giurescu, *Tîrguri,* p. 88—90; H. Dj. Siruni, *Armenii în România,* în *Arhiva românească,* V, 1940, p. 158—161.

i« L polevoi, A. Toramanian, *ÂpMHHCKaa zowiapHax Macmepcxaa npymo-Unecmpoebn e XIV e.,* în *HcmopuKO-cptuiOAOzmecKuă xypuaA AH APMHHCKOU CCP,* **1971,** 2, p. 287—291.

141 ***Ibidem,*** p. 290; L. L. Polevoi, *FopodcKoe zowiapcmeo ..., passim.*

142 Pachymeres, I, 1835, p. 345; II, p. 307; Nicephori Gregorae *Byzantina historia,* ed. L. Schopen, I, Bonn, 1829, p. 204; Tiesenhausen, I, p. 116 (Baibars), 160 (an-Nuwairi), 383 (Ibn Chaldun).

143 Theodori episcopi Alaniae *Sermo epistolaris ad Constantinopolim in&rantesque in ea episcopos,* în *PG,* CXL, 1887, col. 391—392.

144 Plano Carpini, p. 89: *Alani sive Assi;* C. de Bridia Monachi, *Hystoria Tartarorum,* ed. A. Onnerfors, Berlin, 1967, p. 23: *Alani qui dicunt se Azzos;* Rubruc, p. 191: *Alani qui ibi dicuntur Aas; ibidem,* p. 199: *Alani sive Aas.*

145 *Hcmopi.H .uoHZO.ioah no apMHHCKiun ucmo'MUKCun,* I, ed. K. P. Patkanova, S. Peterburg, 1873, p. 62 (Ştefan Orbelian); Juvaini, *The History of the World-Conqueror,* ed. J. A. Boyle, I, Manchester, 1959, p. 267; II, p. 553; Tiesenhausen, I, p. 149, nota 1 (an-Nuwairi), 503 (al-'Aini); II, p. 91 (Quazwini); *Geographie* d'Aboulfeda, II, p. 287; A. Kern, *Der „Libellus de notitia orbis" Johannes' III. (De Galonifontibus?) O. P. Erzbischofs von Sulthanyeh,* în *Archivum Fratrum Praedicatorum,* VIII, 1938, p. 108. Cf. şi V. A. Kuzneţov, *AnancKue tuiCMena Ceeepm?o KasKOM,* în *MIA,* 106, Moscova, 1962, p. 123—127.

146 Popescu-Spineni, *România,* I, p. 73.

147 K. Miller, *Mappae mundi. Die ăltesten Weltkarten,* IV, *Die Herefordkarte,* Stuttgart, 1896, p. 17; Brătianu, *Recherches,* p. 43.

148 Popescu-Spineni, *România,* I, p. 62, 64.

149 Sancti Isidori Hispalensis episcopi *Etymologiarum,* în *Patrologia Latina,* ed. J.-P. Migne, LXXXII, Paris, 1850, col. 504. Descrierea lui Isidor este redată în mod rezumativ într-o mică lucrare cu caracter geografic datorată probabil unui minorit, datînd din secolul al XIII-lea (cf. *Brevis descriptio Orbis,* în Golubovich, *Biblioteca,* I, p. 403). Pasajul la care ne-am referit din descrierea geografică a episcopului spaniol era cunoscută şi lui Rubruc *(ed. cit-,* p. 194—195).

w *Istoria RSS Moldoveneşti,* I, ed. a 2-a, Chişinău, 1967, p. 91.

151 W. Tomaschek, *Die Goten in Taurien,* Viena, 1881, p. 42; N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi,* ed. a 2-a, Iaşi, 1914, p. 23; Al. Philippide, *Originea românilor,* I, Iaşi, 1923, p. 728—731; I. Iordan, *op. cit.,* p. 169, 274; G. Vernadsky, .A *History of Russia,* i, *Ancient Russia,* ed. a 7-a, New Haven—Londra, 1969, p. 133. O altă ipoteză care ar trebui avută în vedere cînd se analizează provenienţa numelui

Iaşi este cea, demult uitată, a lui J. v. Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches,* I, Pesta, 1827, p. 5, potrivit căruia acest toponim ar fi de origine tu-ranică. Despre numele oraşului în discuţie, cf. şi Al. Andronic, *Noi precizări în legătură cu numele oraşului Iaşi,* în *AIIAX,* X, 1973, p. 93—98; D. Bădărău, I. Cap-roşu, *Iaşii vechilor zidiri pînă la 1821,* Iaşi, 1974, p. 25—31.

[152] Pachymeres, II, p. 307, 549, 574, 601—603; Gregoras, I, p. 204—207, 222, 229—233.

i[b3] *Kalendarz Krakowski,* în *MPH,* II, p. 931. Cf. şi *MPH,* VI, p. 657.

»[5]< *DRH, A,* I, nr. 175.

[155] G. D. Smirnov, *K eonpocy o nauteHHO.u XMAedeAuu e Mo.tdaeuu e cexiu c naxodicou k.iada ce.ibCKOxo3HucmeeHHbix opyduu XIV e.,* în *Te'jucu doiciadoe u cooQutfiHuu cedbMOu (Ku-uiuneecKOu) сессии cuAtno3uyMa по аарарпои истории Востоnnou Eeponu (oKmnâpb, 1964 e.),* Chişinău, 1964, p. 42.

[li6] N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluţia plugului în Ţările Române în epoca feudală,* in *Acta Musei Napocensis,* II, 1965, p. 338—339; D. C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV—XV,* Bucureşti, 1973, p. 94—95.

1[57] D. Gh. Teodor, *Le haut feodalisme sur le territoire de la Moldavie ă la lumiere des donnees archeologiques,* în *Dacia,* NS, IX, 1965, p. 329, nota 26.

[108] L. L. Polevoi, în *DKM,* p. 161; fig. 62/1, 13.

[159] P. P. Bîrnea, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 197, 199.

[160] Z. V. Ianuşevici, P. P. Bîrnea, *JI3 истории x.HMdeAim НатерритоpииCma-poao Opxen,* în *Bonpocbi SKOHOMunecKou истории Mo.idaeuu snoxu cpeoda.uuiMCi UK.anuma.w3Ma,* Chişinău, 1972, p. 267—276; Z. V. Ianuşevici, în *AIM v 1968—1969 gg.,* 1972, p. 250—257; idem, *Ky.ibtnypHbie pacrnenuM maosanada CCCP no naneodomaHuneacuM uc-CÂedoeaHun.u,* Chişinău, 1976, *passim.*

[161] I. G. Hîncu, *op. cit.,* în *DPM,* p. 162—163; pi. 1/1.

[162] Idem, *JIuMâapb*____ p. 52, 54, 55; fig. 22/1.

«» P. P. Bîrnea, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 189, 199—202.

[164] *DRH, B,* I, nr. 1.

[165] F. Balducci Pegolotti, *La practica della vxercatura,* ed. A. Evans, Cambridge, Massachusetts, 1936, p. 42.

[166] I. G. Hîncu, *op. cit.,* în *DPM,* p. 169; pi. 1/4—6.

[167] S. Haimovici, *Resturile faunistice din aşezarea de la Bîrlad din secolele XIII—XIV,* în *ArhMold,* IX, p. 86—90.

[168] L. L. Polevoi, în *DKM,* p. 154.

ies T. Porucic, *Citeva cuvinte asupra staţiunilor preistorice dintre Prut şi Nistru,* în *Arhivele Basarabiei,* VI, 1934, 1, p. 63—64. [1"°] S. Haimovici, *op. cit.,* p. 85—86.

[171] P. P. Bîrnea, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 199, 201.

[172] L. L. Polevoi, în *DKM,* fig. 62/13.

[173] I. Hîncu, *JIuMdapb...,* p. 57; fig. 24.

[174] P. P. Bîrnea, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 201; fig. 5/6.

[175] Colecţia Muzeului etnografic din Cîmpulung Moldovenesc. Informaţii M. Zahariciuc.

[17e] E. A. Rikman, *op. cit.,* în *Izvestija—Chişinău,* 5(25), 1955, fig. 3/1.

[177] P. P. Bîrnea, în *AIM (1972 g.),* 1974, p. 197.

[178] L. L. Polevoi, în *DKM,* p. 154.

[179] S. Haimovici, *op. cit.,* p. 89—90.

[180] B. A. Kolcin, *Hepnan MemaAAypsusi u MemaAAOoâpaăomna a dpeeneu Pycb (MIA,* 32), Moscova, 1953; Şt. Pascu, *Meşteşugurile în Transilvania pînă în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1954, p. 24—25, 28—29, 66—67; B. A. Rybakov, în *Geschichte der Kultur der Alten Rus',* 1, Berlin, 1959, p. 67 şi urm.; W. Hensel, *Die Slawen im friihen Mittelalter,* Berlin, 1965, p. 129 şi urm.; J. Le Goff, *Civilizaţia occidentu lui medieval.* Bucureşti, 1970, p. 282—284, 300—301; N. Maghiar, Şt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România,* Bucureşti, 1970, p. 99 şi urm.

[181] Şt. Olteanu şi C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Mol dova în evul mediu,* Bucureşti, 1969, p. 14—17; N. Maghiar, Şt. Olteanu, *op. cit.,* p. 108—109.

[182] D. Gh. Teodor, E. Neamţu şi V. Spinei, *op. cit.,* p. 189—190.

[183] I. G. Hîncu, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 183.

[184] L. L. Polevoi, *noceAeuue. ..,* p. 123.

[185] Şt. Olteanu şi C. Şerban, *op. cit.,* p. 15—16.

i[88] M. Petrescu-Dîmboviţa şi colaboratorii, *op. cit.,* in *SCIV,* VI, 1955, 3

4,
n 594—695.
H' w Săpături V. Spinei (1970).
i[88] *Ist. Rom.,* II, p. 60—61; fig. 26; N. Maghiar, Şt. Olteanu, op. cit., p. 105. (unde complexul este datat eronat în secolele XI—XII); Spinei, *Consideraţii,*

îs» L. L. Polevoi, *HyMU3MamuHecKue dauntie K ucmopuu MOAdaeacoeo cpedHeeeicoeozo eopoda Cmapoeo Opxen,* în *KS,* 66, 1956, p. 79—80; idem, în *Hcmopun napodHoeo reniăcmeo MoAdaecKou CCP (c âpeeneăuiux epejuen do 1812 e.),* Chişinău, 1976, p. 67—68; p"p Bîrnea, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 229—241.

[190] E. A. Rikman, *XydoxecmeeHHue conpoeuuţa dpeeneu Mo.idaeuu,* Chişinău, 1969, p 59—69; fig. 40—41.

[191] L L Polevoi, *FopodcKoe zonnapcmeo...,* p. 26—27.

[192] pi P. Bîrnea, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 199, 201.

1B3 L. L. Polevoi, *FomapHbie nenu Ha noceAenuu XIV sena y c. Kocmetumu,* în *Izves-tija —Chişinău,* 4 (70), 1960, p. 35—44; idem, *FopodcKoe zomapcmeo..*., p. 74 şi urm.

[194] J. A. Rafalovici, L. L. Polevoi, *op. cit.,* p. 241—243.

[195] G. F. Cebotarenko, P. P. Bîrnea, *op. cit.,* p. 50—51.

[196] G. D. **Smirnov,** *op. cit.,* în KS, 56, 1954, p. 35—36; P. P. **Bîrnea,** în *AIM v 1968—1969 gg.,* 1972, p. 191—195.

[197] L. D. Dmitrov, *Ocnoeni nidcţ/MKU hMaÎAbCbxoî apxeoAozvmoi eKcneduiţn 1949—1950 pp.,* **în** *ApxeoAOZviul naM'amnu i'PCP,* V, 1955, p. 112—113; A. A. Kravcenko, *op. cit.,* p. 322—324.

198 p p_ Bîrnea, *K eonpocy o KepauuKe eaAiiu,Koeo muna na meppumopuu MoAdaeuu,* în *DPM,* p. 93—95.

[199] L. L. Polevoi, *fopodcKoe aomapcmeo ..., passim.*

[200] M. D. Matei, *Contribuţii...,* p. 34 şi urm.; E. Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XlV-lea de la Suceava (partea 1),* în *SCIV,* XV, 1964, 1, p. 85—102; eadem, *Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova (Secolul al XlV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea),* Bucureşti, 1975, p. 13—26; fig. 2—13; D. Gh. Teodor, E. Neamţu şi V. Spinei, *op. cit.,* p. 191—200; L. Bâtrîna şi A. Bătrîna, *Cercetările arheologice de la Horodnic (jud. Suceava),* în *Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean,* V, 1978, p. 164—166.

[201] L. L. Polevoi, *G6 odnou..*., p. 182—196; idem, *FopodcKoe eomapcmeo..., p.* 108—113; L. L. Polevoi, P. P. Bîrnea, *op. cit.,* p. 5—42; Spinei, *Consideraţii,* p. 607—609.

[202] L. L. Polevoi, *FopodcKoe eomapcmeo...,* p. 114—144; P. P. Bîrnea, T. A. Şcerbakova, *op. cit.,* p. 199 şi urm.

[203] M. D. Matei, E. I. Emandi, *op. cit.,* p. 108, 110; M. D. Matei. *Nivelul pre-muşatin de la Curtea domnească din Suceava,* în *SCIVA,* 29, 1978, 4, p. 547—548.

[204] Colecţia Institutului de Istorie şi Arheologie din Iaşi. Informaţii S. Chep-tea.

[205] Informaţii A. Bătrîna.

[206] N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn,* Bucureşti, 1972, p. 107 şi urm.

[207] L. L. Polevoi, *no.iuenaH KepaMum U3 pa3Konoa pounapnozo pauona na noceAenuu XIV e. y c. Kocmeiumbi,* în *MamepuaAU...,* p. 166—181; idem *FopodcKoe zoH'iapcmeo ....* p. 145—185.

_ [208] Gr. Avakian, *Săpăturile...,* p. 98—100; fig. 117—123; B. Slătineanu, *Con-tribuţiuni la ceramica bizantină de la Turnul Severin, Cetatea Albă şi Enisala,* extras din *Revista fundaţiilor regale,* 11, 1937, p. 15—20; N. Constantinescu, *Contribuţie la cunoaşterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă (Belgorod Dnie-strovski),* în *SCIV,* X, 1959, 2, p. 441—446.

- B. Slătineanu, *op. cit.,* p. 17—18; fig. 7—9, 12—13; L. D. Dmitrov, *op. cit.,* pi. I, 15—16.

„vv[21oH]- Wallis, *Byzantine Ceramic Art,* Londra, 1907, p. 2; pi. VI, 11—15; A.A.XII, 70; D. Talbot Rice, *Byzantine Glazed Pottery,* Oxford, 1930, p. 74—79; fri , Uzev> *CpednoeeKOBHa cepuipumo Kepa.uuKa c MOHoepajnu om Bapna,* în *BMNV, X* (XXV), 1974, p. 155—170; pi. I—IX.

N. Constantinescu, *Contribuţie...,* p. 446—449; C. Nicorescu, *La ceramique maillee de Moldavie et le Proche Orient,* în *Studia et acta orientalia,* VII, 1968, p. 187 197; L_j_^ Polevoi, *KyAbtnypHO-ucmopwiecKue mpaduu,uu e [cpedHeeeKoeoă noAuanou*

p c opHaMeHinoM capadxpumo Kapnamo—JXynaucKux 3eMeAb, în ApxeoAozun, smnoepa-<puH u uCKyccmeoeedenue MoAdaeuu, Chişinău, 1968, p. 125—135.

[22] M. M. Popescu, *Obiecte de podoabă sud-dunărene,* în *Revista muzeelor,* IV, 1967, 1, p. 53—56; idem, *Podoabe medievale în Ţările Române,* Bucureşti, 1970, p. 19—21, 44—45, 49—50.

[213] I. B. Kleirnan, A. A. Kravcenko, T. L. Samoilova, A. G. Pleşivenko, *HccAedoeaHUH EeAaopod—Tupactcou dKcnedumiu OdeccKoeo ApxeoAoeunecKoeo MyxR,* în *AO 1977 G,* 1978, p. 330. •

[24] B. T. Câmpina, *iPespre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XIV,* în *Studii,* VI, 1953, 1, p. 201—202. Ipoteza că Vicina ar fi situată în stînga Dunării, pe locul unde se află în prezent oraşul Izmail (cf. A. Kuzev, *Zur Lokalisierung der Stadt Vicina,* în *Etudes balkaniques,* XIII, 1977, 3, p. 112—125) nu este temeinic fundamentată. Elemente preţioase pentru localizarea acestei im portante aşezări portuare se găsesc într-un portulan italian din al 3-lea sfert al secolului al XHI-lea. Cf. *II Compasso da Navigare. Opera italiana della rnetă del secolo XIII,* ed. B. R. Motzo *(Annali della Facoltă di Lettere e Filosofia della Universilă di Cagliari,* VIII), Cagliari, 1947, p. 131.

[213] C. C. Giurescu, *Le commerce sur le territoire de la Moldavie pendant la domination tartare (1241—1352),* în *Nouvelles etudes d'histoire,* III, Bucureşti, 1965, p. 55 şi urm.; Panaitescu, *Introducere,* p. 270 şi urm.

[215] *Ist. Rom.,* II, p. 162—163.

[217] N. lorga, *Trecutul şi ceva despre viitorul poporului armean,* în *Ani,* II, 1937, III, p. 34—35; P. P. Panaitescu, *Interpretări...,* p. 107 şi urm.; G. I. Brătianu, *La Mer Noire, Des origines ă la conquete ottomane,* Milnchen, 1969, p. 51.

[218] B. T. Câmpina, *op. cit.,* p. 191 şi urm.

[2W] G. I. Brătianu, *La Mer Noire...,* p. 231.

[220] I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts,* Cernăuţi, 1912, p. 7; Panaitescu, *Introducere,* p. 273.

[221] V. Spinei, *Moldova in secolele XI*—XIV" (Rezumatul tezei de doctorat), Bucureşti, 1977, p. 8.

[222] O. Iliescu, *La monnaie genoise dans Ies pays roumains aux XIIIe—XVe siecles,* în *Colocviul româno-italian, „Genovezii în Marea Neagră în secolele XIII—XIV", Bucureşti, 27—28 martie 1975,* Bucureşti, 1977, p. 165.

[223] Idem, *Monede din tezaurul descoperit la Oţeleni,* în *ArhMold,* II—III, 1964, p. 363—407.

[224] *OIAK—1904,* 1907, p. 121; L. L. Polevoi, *K monozpcupuu KJiadoe u naxodoK Monem, o6paw,aeiuuxcH Ha meppumopuu MoAdaeuu e Komi,e XIII —XV ee.,* în *Izvestija—Chişinău,* 4 (31), 1956, p. 101; G. A. Fedorov—Davîdov, *K/iadu dxynudcKux MOnem,* în *HyMU3MamuKa u anuapaxpuKa,* I, 1960, p. 132.

[25] A. A. Nudelman, în *AIM (1973 g.j,* 1974, p. 200; idem, *K eonpocy o cocmaee denexHoe.o o6pawfiHua e MoAdaeuu e XIV-HcmaAe XVI ee.,* în *Kapnamo— JXynaucKue 3eMAU* e *cpednue eexa,* Chişinău, 1975, p. 96.

[26] Idem, *K eonpocy ...,* p. 97—93.

[27] G. A. Fedorov—Davîdov, *op. cit.,* p. 153.

[28] Nudelman, *Topografija,* p. 140; E. N. Abîzova, P. P. Bîrnea, A. A. Nudelman, *MccAedoeanun. e Cmapo.u Opxee,* în *AO 1975 G,* 1976, p. 467; idem, *HccAedoecmusi e CmapoM Opxee,* în *AO 1977 G,* 1978, p. 464; E. N. Abîzova, P. P. Bîrnea, M. Velikanova, A. A. Nudelman, *op. cit.,* p. 450.

[228] L. L. Polevoi, *Monembi U3 pacKonoK к câopoe na noceMHuu Kocmeuinw* — /"wp.-'fl *(1946-1959),* în *DPM,* p. 146—161; Nudelman, *Topografija,* p. 148.

[230] Numai în timpul săpăturilor din 1963—1972 s-au descoperit 25 de monede de aramă. Cf. A. A. Nudelman, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 199—200. Ulterior au fost descoperite şi alte monede de aramă şi argint. Cf. I. B. Kleiman, A. A. Kravcenko, N. Son, *op. cit.,* p. 337; I. B. Kleiman, A. A. Kravcenko, T. L. Samoilova, A. G. Pleşivenko, *op. cit.,* p. 330. In colecţiile mai vechi ale Muzeului din localitate se păstrează peste zece monede de aramă şi argint provenind de la Cetatea Albă şi din împrejurimile oraşului. Cf. L. L. Polevoi, *op. cit.,* în *Izvestija—Chişinău,* 4 (31), 1956, p. 101; G. A. Fedorov—Davîdov, *HaxodKU dxynudcKux Monem,* în *HyMU3MamuKa u anuzpacpuKa,* IV, 1964, p. 211—212.

[231] O. Iliescu, *Monede tătărăşti din secolele XIII—XIV, găsite pe teritoriul Republicii Populare România,* în *SCN,* III, 1960, p. 263 şi urm.

[232] Nudelman, *Topografija,* p. 135.

233 *ibidem,* p. 147—148; I. G. Hîncu, *PacKotiKu na noceAemiu XancKa.m AO 1976 G,* 1977, p. 461.
234 Nudelman, *Topografija,* p. 138, 142—144.
235 *ibidem,* p. 150.
235 L. L. Polevoi, *op. cit.,* în *KS,* 66, 1956, p. 79; A. A. Nudelman, în *DKM,*
n 199' S. A. Ianina, *Hoeuu zopod (=flHeu-iuexp=IlIexp OA flxedud) —Monemnuu deop 3o-*
lomoă 'opdu U eio Mecmotiojioxenue, în *Tpydu focydapcmeeHHoeo HcmopwtecKozo Myxn,* 49,
HyMU3MammecKuu c6opHUK,V, 1, 1977, p. 195 şi urm.
"7 L L Polevoi, *op. cit.,* în *Izvestija—Chişinău,* 4 «(31), 1956, p. 101; Nudelman *Topografija,* p. 148; idem, în *AIM (1973 g.j,* 1974, p. 199.
*238 L. L. Polevoi, *op. cit.,* în DPM, p. 147, 158—159; A. A. Nudelman, în *AIM (1973 g.),* 1974, p. 199—200.
239 B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland. 1222*—1502, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 330; O. Iliescu, *La monnaie. . .,* p. 165—167; M. Balard, *La Romănie genoise (XIle — debut du XVe sVecle),* II, Roma, 1978, *pT* 159 şi urm.
240 O. Iliescu, *La monnaie...,* p. 165.
2« *Ibidem,* p. 159—160, 165.
242 L. L. Polevoi, *op. cit.,* în *DPM,* p. 146.
243 Al. Vasilescu, *op. cit.,* p. 48—50.
244 Informaţii A. Bătrîna.
245 Informaţii Eug. Neamţu.
246 E. Neamţu, V. Neamţu şi S. Cheptea, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Baia,* în *Analele ştiinţifice ale Universităţii* ***„Al.*** *I. Cuza" din Iaşi,* SN, S. III *Istorie,* XXI, 1975, p. 23.
247 Informaţii A. Bătrîna.
248 L. L. Polevoi, *op. cit.,* în *Izvestija—Chişinău,* 4 (31), 1956, p. 100.
249 Nudelman, *Topografija,* p. 134, 138.
250 Informaţii A. Bătrîna.
251 B. A. Timoşciuk, *Aşezări. ..,* *p.* 8; idem, *TeepduHH ....* p. 81.
252 Nudelman, *Topografija,* p. 137, 138, 140, 148, 150.
253 Idem, *K eonpocy ...,* p. 98 şi urm.
254 I. Sabâu, *Contribuţii la studiul circulaţiei monetare în Transilvania în prima jumătate a secolului al XV-lea,* în *SMIM,* IV, 1960, p. 22.
255 Nudelman, *Topografija,* p. 84.
256 G. Crăciun, E. Petrişor, *Catalog numismatic (Muzeul de Istorie a Moldovei — Iaşi),* 1970, p. 71.
257 Cf. notele 222 şi 223.
258 O. Iliescu, *L'hyperpere byzantin au Bas-Danube du Xle au XVe sikcle,* în *RESEE,* VII, 1969, 1, p. 112, 117.
259 Brătianu, *Recherches,* p. 50; M. Balard, *op. cit.,* II, p. 652—655.
260 G. Crăciun, E. Petrişor, *op. cit.,* p. 71.
261 G. Coman, *Murgeni. Contribuţii la istoria unei aşezări străvechi,* Vaslui, 1973, p. 62; fig. 19/3 (pentru piesa de la Murgeni); O. Iliescu, Sur *Ies monnaies byzantines coupees decouvertes en Roumanie,* în *Actes du XlVe Congres international des etudes byzantines, Bucarest,* 6—*12 septembre 1971,* **III,** Bucureşti, 1976, p. 193—196 (pentru piesa de la Bîrlăleşti).
262 O. Iliescu, *L'hyperpere...,* p. 117. /
283 Nudelman, *Topografija,* p. 88.
264 L. L. Polevoi, *op. cit.,* în *DPM,* p. 149. w^
M. D. Matei, *Contribuţii. ..,* p. 33.
268 V. Caraivan, *Monede vechi din regiunea Bîrladului,* în *Răzeşul,* I, Bîrlad, 1926, 9, p. 277.
267 Gr. Avakian, *Trei monede...,* p. 10—14.
''' L. L. Polevoi, *op. cit.,* în *Izvestija—Chişinău,* 4(31), 1956, p. 101.
269 Nudelman, *Topografija,* p. 136.
270 *Ibidem,* p. 137 şi 140.
271 g pUŞCarJu Limba *română,* I, *Privire generală,* ed. I. Dan, Bucureşti, 1976, p. 361.
M. D. Matei, *Quelques problemes concernant Ies debuts de la vieurbaine* S'f6 *}eva^e dans Ies Pays roumains,* în *Vor- und Fruhformen der europäischen •scaat im Mittelalter,* II *(Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Gotnngen, Phil.—hist. Kl.,* DF, 84. 1973), p. 278—279.

[273] Idem, *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI),* Suceava, 1970, p. 57—58.

[274] Giurescu, *Tîrguri,* p. 73.

[275] P. P. Panaitescu, *Interpretări...,* p. 201; idem, *Introducere,* p. 282.

[276] Panaitescu, *Introducere,* p. 285.

[277] M. D. Matei, *Studii..., passim.*

[278] Giurescu, *Tîrguri,* p. 125—128; H. Weczerka, *Die deutschrechtliche Stadt des Mittelalters und das Städtewesen in der Walachei und der Moldau,* în *Siebenbilrgen als Beispiel europäischen Kulturaustausches (Siebenburgisches Archiv,* 12), Koln, 1975, p. 6—9.

[279] M. D. Matei, *Studii.. .,* p. 23—24.

[280] L. L. Polevoi, *Pa38umue eopodoe Mojidaeuu e IX — XV ea. K munoAoeuu (peoda.W3Ma,* în *IOao — BocmoHHCW Eepona e anoxy cpeodaAU3Ma,* Chişinău, 1973, p. 71 şi urm.

[281] E. Neamţu, V. Neamţu şi S. Cheptea, *Începuturile oraşului Baia în lu mina datelor arheologice,* în *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi,* SN, S. III, *Istorie,* XIX, 1973, 2, p. 169—177.

[282] Al. Rădulescu, *Die Keramik von Şiret (14. Jh.). Zur archäologische Erforschung der moldauischen mittelalterlichen Stadt,* în *Dacia,* NS, XVI, 1972, p. 225 şi urm; L. Chiţescu, *Cercetările arheologice din oraşul Şiret,* în *Revista mu zeelor şi monumentelor,* XII, 1975, 3, p. 48—53.

[283] *Codex diplomaticus Prussicus,* II, ed. J. Voigt, KSnigsberg, 1842, p. 190.

[284] Wadding, *Annales,* VII, p. 287; C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XlV-lea,* în *Revista catolică,* III, 1914, 1, p. 66; Moisescu, *Catolicismul,* p. 87, nota 2. In mod nejustificat s-a indicat ca dată a martiriului anul 1349. Cf. *G.* Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae,* Budapesta, 1887, p. 24; Onciul, *Originile,* p. 703, nota 46. Potrivit unor vechi lucrări asupra Ordinului franciscan doi misionari ucişi în Livonia ar fi fost înmormîntaţi la Şiret *(Cereth)* în anul 1326 (cf. Wadding, *Annales,* VII, p. 76). S-a dovedit, însă, că respectivele lucrări, preluînd ştiri mai vechi, au re produs în mod eronat atît anul cît şi locul evenimentului. Cf. Moisescu, *Catoli cismul,* p. 92—95. Informaţiile cele mai demne de crezare privind datarea mar tiriului de la Şiret a doi franciscani le oferă Bartolomeo de Pisa: *In Cereth Walachie minoris a dictis infidelibus circa annum Domini 1378 duo fratres sunt martyrio coronati.* Cf. Bartholomaeo de Pisa, *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini lesu,* în *Analecta Franciscana,* IV, 1906, p. 335.

[2b5] M. D. Matei, *op. cit.,* în *SCIVA,* 28, 1977, 1, p. 82—83.

[2S6] Informaţii A. Bătrîna. Cf. şi A. Stoia, *Les fouilles archeologiques en Roumanie (1976),* în *Dacia,* NS, XXI, 1977, p. 367.

[287] P. P. Panaitescu, *Interpretări...,* p. 197 şi urm.; N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal,* în *SCŞ,* XI, 1961, 1, p. 83 şi urm.; Giurescu, *Tîrguri, passim.*

28» Pentru particularităţile vieţii urbane din cadrul Hoardei de Aur, cf. îndeosebi B. Spuler, *op. cit.,* p. 264—270, 426—434; Grecov, Iacubovschi, *Hoarda,* p. 132—148; V. L. Egorov, *flpuminu 6O3HUKHOXHUR zopodoe y MOHZOAOB e XIII — XIV es.,* în *HcmopuH CCCP,* 4, 1969, p. 39—49; idem, *Feozpadoun lopodoe 3oAomou Opdu,* în *SA,* 1977, 1, p. 114—125; G. A. Fedorov—Davîdov, *06w,ecmeeHHbtu cmpou 3oAomoă Opdbt,* Moscova, 1973, p. 75—108.

[289] Cf. notele 46, 48, 60, 61, 228 şi 229.

[290] G. D. Smirnov, *CpedneeeKoebie sopoda TlpymcKO-HwcmpoecKOzo AiexdypeHbn,* în *Te3ucu doKAudoe ececoi03Hou ceccuu, nocemufiunou umoaaM apxeoAoautecKux u amHoepatpunecKux uccAedoeanuu 1966 eoda,* Chişinău, 1967, p. 33—36; L. L. Polevoi, în *DKM,* p. 155 şi urm.

[291] V. G. Vasilievski, *3anucKa rpenccKaeo monapxa,* în *Tpydu,* II, 1, Sanktpeterburg, 1909, p. 192—194; J. Bromberg, *Toponymical and historical miscellanies on the medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia,* în *Byzantion,* XIII, 1938, 1, p. 50 şi urm.; M. V. Levcenko, *OnepKU no ucmopuu pyccK0-8U3aH.muucKux omnouienuu,* Moscova, 1956, p. 309.

[292] Iorga, *Studii, passim;* Brătianu, *Recherches,* p. 99 şi urm.; idem, *Vicina (II),* p. 27—37; N. Bănescu, *Maurocastrum—Mo(n)castro—Cetatea Albă,* în *AARMSI,* *s.* III, XXII, 1939—1940, p. 165—178. Diversitatea nomenclaturii este greu de explicat. Denumirea mai veche a aşezării, acordată în secolul al XlII-lea de co-

mercianţii greci şi însuşită de cei italieni, se pare că a fost Cetatea Neagră; ((jfau'otaiiTpov). Genovezii au folosit mai puţin forma Maurocastron, preferind în schimb abrevierea Mo(n)castro, căreia credem că i se pierduse sensul primar. Ea a rămas în uz şi după cucerirea cetăţii de către ostile lui Mehmed II. Nu este exclus ca atunci cînd s-a atribuit numele iniţial al aşezării medievale să se fi avut în vedere ruinele înnegrite în decursul secolelor ale vechiului Tyras. Cu timpul locuitorii săi au considerat probabil că este mai potrivit să o numească Cetatea Albă, poate datorită noului său aspect exterior; neamurile turco-tătare si arabii i-au zis *Akkerman,* grecii "AawpovxiaTpov, slavii Efrtropo^j germanii *Weissenburg,* în vreme ce în cîteva izvoare latine figurează sub numele de *Albo*

293 *DAI,* p. 168—169. Cf. şi J. Lelewel, *Geographie du Moyen Âge,* III, Breslau 1852, p.' 172; Iorga, *Studii,* p. 23—24; A. M. Şcerbak, *3HO,KU na KepdMUice u Kupnwiax U3 CaptceAti—EeAou Bexu,* în *MIA,* 75, 1959, p. 381; M. Sâmpetru, *La region du Bas-Danube au Xe sfecle de notre 'ere,* în *Dacia,* NS, XVIII, 1974, p. 245—256 In legătură cu ipoteza unei alte localizări, cf. F. Brun, *HepuoMOpi-c.* I, Odessa, 1879, p. 79, 87.

294 *DAI,* p. 62—63.

295 C. B. Hase, *Notae philologicae et historicae,* în Leonis Diaconis *Histona,.* Paris, 1819, p. 255. Cf. şi Iorga, *Studii, p.* 26—27; Brătianu, *Recherches,* p. 99—100!

290 I. Sevcenko, *The Date and Author of the So-called Fragments of Toparcha Gothicus,* în *Dumbarton Oaks Papers,* 25, 1971, p. 115—188.

297 E. Honigmann, *Studies in Slavic Church History,* în *Byzantion,* XVII. 1944—1945 (American Series, III), p. 158—162. Cf. şi I. Sevcenko, *op. cit.,* p. 157. nota 95.

298 A. V. Poppe, *PyccKueMumpopoAuu KoHcmaHmuHonoAbCKoănampuapxuu eXIcmo.icmuu,* în *VizVrem,* XXVIII, 1968, p. 97—102; idem, *L'organisation diocesaine de la Russie aux XIe—XIIe siecles,* în *Byzantion,* XL, 1970, 1, p. 180—181.

239 G. F. Cebotarenko, în *DPM,* p. 218.

300 p_ o. Karîşkovskii, *HaxodKU no3dHepuMCKux u eu3aHinuucKux Monem e OdeccKou o6Aacmu,în MASP,* 7, 1971, p. 82.

301 Brătianu, *Recherches,* p. 102, 176; M. Balard, *Genes et VOutre-mer,* I, *Les actes de Caffa du notaire Larnberto di Sambuceto 1289—1290,* Paris—Haga. 1973, nr. 569.

302 Brătianu, *Recherches,* p. 102.

303 *II Compasso da Navigare...,* p. 130—131.

304 Golubovich, *Biblioteca,* II, p. 72; Wadding, *Annales,* VII, p. 714.

305 *Bull. Franc,* V, p. 601; Golubovich, *Biblioteca,* II, p. 72, 266; Wadding.. *Annales,* VI, p. 256; IX, p. 298.

909 *Imposicio Officii Gazarie,* în *Monumenta historiae patriae, Leges municipales,* Augustae Taurinorum (Torino), 1838, col. 382.

307 N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del Medio evo,* în *Ephemeris Dacoromâna,* IV, 1930, p. 223.

308 Nordenskiold, *Periplus, passim;* K. Kretschmer, *Die italienischen Portolane des Mittelalters,* Berlin, 1909, p. 642; N. Grămadă, *op. cit.,* p. 223—227; Popescu—Spineni, *România,* I, p. 73 şi urm.; R. Almagia, *Planisferi, carte nautiche e ajfmi dai secolo XIV al XVII esistenti nclla Biblioteca Apostolica Vaticana. (= Monumenta cartographica Vaticana,* I), Cittâ del Vaticano, 1944, *passim;* L. Bendefy, *Sources concernant les Hongrois orientaux aux Archives du Vatican,* în. *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines ă l'Est,* Budapesta, 1977, p. 266, fig. 2.

509 *Geographie* d'Aboulfeda, II, p. 317.

0 Tiesenhausen, I, p. 236; *Das mongolische Veltreich. Al-'Umari's Darstellung* rf' *jpongolischen Reiche in seinem Werk Masalik al-alşar fi mamalik al—amşar,* si Lech> Wiesbaden, 1968, p. 142. ' Cf. notele 51, 197, 208, 211, 213, 224, 225, 230, 316.

O. Iliescu, *La monnaie...,* p. 162—163. *cartoa* ?ordens ki61d, *Periplus,* pi. VII, 1, 2; IX; N. Grămadă, *Vicina, Izvoare*

IOOI *9ra* *ll* *Ce* - *Originea numelui. Identificarea oraşului,* în *Codrul Cosminului,* I, ! 924, p. 44i; 450_

3,"a M. Balard, *op. cit.,* I, 1978, p. 148.

tvi. N- Bănescu, *op. cit.,* p. 177—178; P. Nicorescu, *Monede moldoveneşti bă-te la Cetatea Albă,* în *CIs,* XVII, 1943, p. 78—79.

[315] Ureche, p. 65 (Misail Călugărul); D. Cantemir, *Hronicul vechimei a roma-no-moldo-vlahilor,* ed. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 365. In *Descrierea Moldovei* (Bucureşti, 1973, p. 88—91) Cantemir neagă aportul genovezilor la construirea cetăţilor din Moldova. Tradiţia locală despre ridicarea fortificaţiilor de la Cetatea Albă de către genovezi a fost înregistrată în secolul al XVII-lea şi de un vizitator străin al portului, Petru Stanislavov, episcopul latin de la Nicopole? (CfTlorga, *Studii,* p. 233). Intr-un mod asemănător a explicat tradiţia bulgară apariţia cetăţilor de pe litoralul vest-pontic. (Cf. I. Dujcev, *Vberlieferung iiber die Genuesen aus Bulgarien,* în *Medioevo Bizantino-Slavo,* I, Roma, 1965, p. 439 şi urm.)

[316] Gr. Avakian, *Cetatea Albă,* în *CNA,* IV, 11—12 (47—48), 1924, p. 79—80; idem, *Din trecutul Cetăţii Albe de la Alexandru cel Bun pînă în zilele noastre,* în *Cetatea Albă. Zece ani de la realipire,* Bucureşti, 1928, p. 71.

[317] V. Costâchel, în *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII),* Bucureşti, 1957, p. 89.

[318] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 622; I, 2, p. 5; *DRH, D,* I, nr. 22, 34.

[319] H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică,* Bucureşti, 1972, p. 9—11.

[320] FI. Constantiniu, *Geneza feudalismului românesc: încadrare tipologică,* în *RIs,* 31, 1978, 7, p. 1218—1224.

[321] *Ibidem,* p. 1219 şi urm.

[322] L. Râsonyi, *Contributions ă l'histoire des premieres cristallisations d'Etat des Roumains. L'origine des Basaraba,* în *AECO,* I, 1935, 1—4, p. 227—238.

[323] P. P. Panaitescu, *Interpretări..., p.* 33—80.

[324] H. H. Stahl, *op. cit.,* p. 29 şi urm.; P. F. Parasca, *3oAoman Opda u o6pa3osa-Hue MoAdaecKoao <peoda,ibHOso eocydapcmea,* în *IVESV,* I, p. 188.

[325] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 249—253; *DRH, B,* I, nr. 1.

[326] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 260; *DIR, C, v. XI—XIII,* I, p. 345.

[327] Rubruc, p. 167—168. Cf. şi Roger Bacon, *The „Opus majus",* ed. J. H. Bridges, I, Oxford, 1897, p. 370: *et tota terra ab oriente usque ad Danubium et ultra Danubium, scilicet Bulgaria et Blachia sunt eis tributariae.*

[328] Rubruc, p. 209.

[329] Tiesenhausen, I, p. 149, nota 1.

[330] *Ibidem,* p. 503.

[331] *Ibidem,* p. 404, nota 3.

[332] Ibidem, II, p. 69, nota 11. Cf. şi P. F. Parasca, *op. cit.,* p. 183.

[333] A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiudzi în Dobrogea secolului al Xlll-lea,* în *Relaţii rornâno-orientale,* Bucureşti, 1978, p. 172.

[334] Rubruc, p. 172; Georgius Monachus cognomine Hamartolus, *Chronicon breve,* în *PG,* CX, 1863, col. 1211—1212; Tiesenhausen, I, p. 236 (al-Umari), 410 (al-Qualqasandi).

[333] Tiesenhausen, I, p. 236; *Das mongolische Weltreich...,* p. 142.

[336] *DRH, A,* I, nr. 102.

[337] *DIR, A, v. XVI,* IV, p. 256.

[333] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* XVI, Iaşi, 1926, p. 94.

[339] *Moldova în epoca feudalismului,* VII, 1, *Recensămintele populaţiei Moldo vei din anii 1772—1773 şi 1774,* ed. P. G. Dmitriev, Chişinău, 1975, p. 81, 529.

[340] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise (Documente slavo-române),* II, 1, Iaşi, 1909, p. 114.

[341] *Ibidem,* II, 2, Iaşi, 1910, p. 76. La începutul secolului al XlX-lea satul şi-a schimbat numele în Bădragi. Cf. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* XI, Iaşi, 1922, p. 119—121; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova,* Bucureşti, 1974, p. 52—53, 64—65.

[342] Giurescu, *Tîrguri,* p. 45—46, nota 7.

[343] *Arhiva istorică a României,* II, 1865, p. 49; *Călători,* I, p. 44.

[344] In Rusia există referiri privind perceperea de tamga la Novgorod încă din anul 1257. Cf. *Let. Voskr.,* p. 161. Termenul de *tamga* a fost împrumutat de mon goli probabil de la uzi (oghuzi), la care este atestat cu mult timp înainte (cf. V. V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia,* III, Leiden, 1962, p. 111), el fiind ulterior îmbogăţit în accepţiuni. Pentru *tamga,* cf. şi V. Grigoriev, *ffp.ibiKii ToxmaMbitua u Ceadeb—TepaR,* în *ZOO,* I, 1844, p. 343—345; B. Spuler, *op. cit.,* p. 262—264.

[345] *DRH, A,* I, nr. 200; II, nr. 7.

[346] Costăchescu, *DMIŞM,* II, p. 210. Cf. şi L. Şaineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române,* I, Bucureşti, 1900, p. XI; S. Puşcariu, *op.* cit., p. 314.

[347] Gh. I. Lahovari, C. I. Brătianu, Gr. G. Tocilescu, *Marele dicţionar geogra fic al României,* V, Bucureşti, 1902, p. 557—562; I. Iordan, *op. cit.,* p. 287; A. Eremia, *Nume de localităţi,* Chişinău, 1970, p. 96, 104.

[348] *DRH, A,* I; II, *passim.*

[349] I. Iordan, *op. cit.,* p. 288.

[350] S. Puşcariu, *op. cit.,* p. 314; H. F. Wendt, *Die tiirkischen Elemente im Rn- mănischen,* Berlin, 1960, p. 168—170.

[351] împotriva fixării pe Prut a graniţelor Hoardei de Aur (cf. P. F. Parasca, *op. cit.,* p. 187) pledează numeroase descoperiri arheologice făcute în ultimele de cenii.

[352] E. Golubinski, *KpamKiu onepKb ucmopiu npaeocAaenHux-b iţepKeeu âaieapacou, cepdcKou u pyMbiHCKoă* UAU *MOAdo-eaAatuCKOu,* Moscova, 1871, p. 348, 372; Xenopol, *Ist. rom.,* III, p. 197; S. Reli, *Istoria vieţii bisericeşti a românilor,* I, Cernăuţi, 1942, p. 200—211; Gh. I. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii române,* I, Bucureşti, 1957, p. 174; *Ist. Rom.,* II, p. 180; M. Şesan, *Organizaţia bisericească veche carpatică,* în *Mitropolia Ardealului,* IV, 1959, 5—6, p. 367, 378.

[353] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 160—162.

[354] *Acta patriarchatus Constantinopolitani,* II, ed. Fr. Miklosîch şi I. Miiller, Vindobonae, 1862, p. 528—533; Hurmuzaki, *Doc,* XIV, 1, p. 32—35.

355 jj Baumgarten, *Chronologie ecclesiastique des Terres Russes du X*[e] *au XlIIe sfecle* (extras din *Orientalia Christiana,* XVII, 1, nr. 58, Roma, 1930), p. 16:5.

355 jşj Tihomirov, *raAuiţuan Mumpono.iusi,* S.-Peterburg, 1896, p. 13 şi urm.; C. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi Moldova,* în *AARMSI,* s. III, II, 1924, p. 256—257; Gh. I. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşcu* *op. cit.,* p. 175_—176.

[357] Spinei, *Les relations,* p. 236, 241; fig. 7/2 (unde desenul prezintă anumite greşeli).

[358] Piesa de la Orheiul Vechi, descoperită în 1954, se păstrează în colecţia Mu zeului de Istorie din Chişinău (informaţie A. A. Nudelman), iar cea din nordul Bu covinei la Muzeul de Istorie din Suceava.

[3511] Pentru analogii, cf. N. Leopardov, N. Cernev, *C6opnuK7> CHUMKO6T> CT> npedMe-moffb âpeenocmu, Haxodmyuxca e"b e. Kisee er> HacmHbixn py/taxn, 3*—4, Kiev, 1891, p. 4; pi. 4/23; B. I. Khanenko şi V. N. Khanenko, *Upeemcmu pyccnie. Kpecmu u odpasKu,* Kiev, 1899, p. 9; pi. II, 38; L. V. Alekseev, *Mejucoe xydootcecmeeHHoe Auinte U3 Heicomopbix 3anadnopyccKux 3eMAb (Kpecmu u* UKOHKU *EeAopyccuu),* în *SA,* 1974, 3, p. 214—215.

360 pentru analogii, cf. N. Leopardov, N. Cernev, *op. cit.,* seria a Ii-a, 1, 1891, p. 8; pi. IV, 9; B. I. Khanenko şi V. N. Khanenko, *op. cit.,* p. 20; pi. VIII, 101—102; *OIAK—1902,* 1904, p. 132; fig. 227; M. D. Poluboiarinova, *Pycctue jiiodu e 3oAomoă Opde,* Moscova, 1978, p. 67 şi fig. 11/6; L. V. Alekseev, *op. cit.,* p. 215, fig. 4/3.

[3B1] Gr. Avakian, *Săpăturile...,* p. 96; fig. 109—110.

[362] E. Honigmann, *op. cit.,* p. 159.

[3B3] A. V. Poppe, *op. cit.,* în *VizVrem,* XXVIII, 1968, p. 97—98, 102.

[364] Gh. I. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşcu, *op. cit.,* 143—144; Giurescu, *Tîrguri,* p. 201—202; Theodorescu, *Bizanţ,* p. 199, 216.

[365] H. Gelzer, *Beitrăge zur russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen,* în *Zeitschrift fur Kirchengeschichte,* XIII, 1892, 2—3, p. 252—253; idem, *Ungedruckte und ungeniigend veroffentlichte Texte der Notitiae episcopatuum,* în *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der Koniglich Bayerischen Akademie der Wissenschaften,* XXI, 1901, p. 589, 632.

[36B] *Analecta Byzantino-Russica,* ed. W. Regel, Petropoli, 1891, p. 55, 134.

[367] N. Baumgarten, *op. cit.,* p. 44, 47, 57, 58, 72, 75 etc.

[363] K. Kretschmer, *op. cit.,* p. 642.

[369] *Acta patriarchatus...,* II, p. 529; Hurmuzaki, *Doc,* XIV, 1, p. 35. Presu pusa localizare a acestei dieceze la Bălţi (cf. 12. Golubinski, op. cit., p. 376) este, aşa cum s-a demonstrat, neîntemeiată. Cf. Arsenii. episcop de Pskov, *HacjiedoeauiH u Monozpaipiu no ucmopiu MOAdaeacoă ufipmu,* S.-Peterburg, 1904, p. 33—34, nota 1.

[370] *Acta patriarchatus. . .,* I, 1860, p. 579; Hurmuzaki, *Doc,* XIV, 1, p. 10. Cf. şi D. Onciul, *Teoria lui Roesler,* în *SI,* I, p. 215; Gh. I. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşcu, *op. cit.,* p. 176.

[371] N. Iorga, *Istoria bisericii romaneşti şi a vieţii religioase a românilor,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1929, p. 47, 63.

[372] G. Schmidt, *op. cit.,* p. 29 şi urm.; D. Onciul, *Teoria...,* p. 214—223; X nopol, Ist. *rom.,* II, p. 119—121; III, p. 199—200.

[373] Ureche, p. 68 (Misail Călugărul), 68, 71 (Axinte Uricariul).

[374] M. Lascaris, *Ioachim, metropolite de Moldavie et Ies relations de l'egh moldave avec le patriarcat de* Pec *et l'archeveche d'Achris au XVe siecle, BSH,* XIII, 1927, p. 136—142.

[375] *Viaţa Sf. loan...,* p. 172—173.

[376] Săpături A. Bătrîna şi L. Bătrîna.

[377] Săpături Al. Artimon.

[378] Nicolae Costin, p. 74.

[379] Giurescu, *Tîrguri,* p. 270, 284; N. Grigoraş, I. Caproşu, *Biserici şi măn tiri vechi din Moldova pînă la mijlocul secolului al XV-lea,* Bucureşti, 1968, p.

[380] G. Podskalsky, *Das Verhältnis von Griechen und Bulgaren,* în *Byzan noslavica,* XXXIX, 1978, 1, p. 29—30.

[381] B. Spuler, *op. cit.,* p. 209 şi urm.; Grecov, Iacubovschi, *Hoarda,* p. 150—1: 209—210, 218.

[382] A. Decei, *Problema' colonizării...,* p. 172.

[383] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* I—II, Bu< reşti, 1901, p. XIX; Theodorescu, *Bizanţ,* p. 161 şi urm.

[384] *Bull. Franc,* I, p. 362; *Bull. Franc, Epitome et supplementum,* p. 32.

[385] *Acta Romanorum Pontificum ab Innocentio V ad Benedictum XI (1276—131* ed. F. M. Delorme şi A. L. Tăutu *(Fontes,* s. III, V, 2), Vatican 1954, p. 142. Publi cu unele greşeli şi omisiuni în Hurmuzaki, Doc, I, p. 483; *DIR, C, v. XIII,* II, 302.

[3)46] *Bull. Franc,* I, p. 269; Golubovich, *Biblioteca,* I, p. 415. In *Bull. Frai Epitome et supplementum,* p. 27, actul este datat în anul 1340.

[387] *Bull. Franc,* I, p. 360; Theiner, *VMHH,* I, p. 193; Hurmuzaki, Doc, p. 220.

[388] Theiner, *VMHH,* I, p. 223; Hurmuzaki, Doc, I, p. 257; *DIR, C, v. XIII,* p. 11.

[389] *Bull. Franc,* II, p. 285; Wadding, *Annales,* IV, p. 94.

[390] Cf. nota 385.

[391] *Bull. Franc,* IV, p. 278; *Acta Romanorum...,* p. 184.

[392] *Acta Romanorum ...,* p. 209.

[333] *Bull. Franc,* V, p. 35; Wadding, *Annales,* VI, p. 110.

[3a4] *Bull. Franc,* V, p. 150; Acta *Ioannis XXII (1317—1304),* ed. A. L. T *(Fontes,* s. III, VII, 2), Vatican, 1952, p. 21.

[335] *Historica Russiae monumenta,* I, ed. A. J. Turgenev, Petropoli, 1841, p (unde este datată greşit în 1322); *Acta Ioannis XXII,* p. 94; Wadding, *Annales,* p. 416.

[3!»] Bull. *Franc,* VI, p. 432—433; Wadding, *Annales,* VIII, p. 250. Act d greşit în 1363 în *Chronologo-Provinciale Ordinis F. F. Minorum S. Francisci ventualium provinciae Hungariae et Transsilvaniae,* ed. M. Knâisz de Misk< Posonii, 1803, p. 188.

[397] *Bull. Franc,* VI, p. 436—437; Wadding, *Annales,* VIII, p. 723—725.

[388] BuU. *Franc,* VI, p. 438; Wadding, *Annales,* VIII, p. 726.

[399] *Provinciale Ordinis Fratrum Minorum vetustissimum secundum cod Vaticanum nr. 1960,* ed. C. Eubel, Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1892, p. 73; lubovich, *Biblioteca,* II, p. 72, 266—268; *Bull. Franc,* V, p. 601.

[400] J. Le Goff, *op. cit.,* p. 141.

[4111] *Provinciale...,* p. 77; BuZZ. *Franc,* V, p. 602. Cf. şi Wadding, *Annales,* p. 296. Identificarea localităţii Senetorix (Scotorix) din această listă cu Suc< (cf. Şt. Olteanu, *Premizele majore ale procesului de constituire a oraşelor* m< *vale'la est şi sud de Carpaţi,* în *Studii,* 25, 1972, 5, p. 946) este inacceptabilă, acest nume se ascunde în realitate oraşul Smotrici din Podolia, menţionat în colul al XlV-lea atît în cronici (cf. *3anadHopyccKin Mmonucu,* în *PSRL, ~X* S.-Peterburg, 1907, col. 82, 99, 171 etc; *PSRL,* 32, Moscova, 1975, p. 43 *(Xpo JIumoecKaHu ffiMOăcmKafi), 139(XpoHuKa Ebixoeiţa), cit* şi în acte municipale (cf. *1 niki dziejoive Lwowa z architvum miasta,* I, ed. Al. Czalowski, Lwow, 1892, 5, 14, 22, 35, 36 etc). Locaşele franciscane din Banat făceau parte din cusi Bulgariei, inclusă în vicariatul Bosniei: *Custodia Bulgariae habet locum de*

t *nridavae circa portam ferram, 1. Sebeş, 1. Srim, 1. Chevesdi (Bull. Franc,* 602 Cf şi Bartholomaeo de Pisa, p. 556). -402 Golubovich, Biblioteca, II, p. 255, 257.

RUIZ Franc VI, p. 463. Cf. şi R. Loenertz, Les misstons dormrocames *en* H„ *Societe des Freres Peregrinants pour le Christ,* în *Archivum Fratrum*

!os r[al]Eubeî[ra]Se *wahrend des 14. Jahrhunderts im Missionsgebiet der Domi-* ■*un„* , «BRF *Franziskaner errichteten Bisthiimer,* în *Festschrift zum elfhundertjd-HaenJubUdum des Deutschen Campo Santo in* Rom Freiburg im Breisgau 1897, ? 180--182; J Richard, *La papaute et Ies missions d'Orient au Moyen Age (XIII*—* *PXVB t[C]tk^Va[9]ţlll [V]mtoritic% Trilogia culturii,* Bucureşti, 1969, p. 182.

DE LA RĂSĂRIT DE CARPAŢII ORIENTALI

1. RAPORTURILE POLITICE LA NORDUL DUNĂRII DE JOS LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIV-LEA

Dintre evenimentele politice cu repercutare directă şi pregnantă asupra cadrului general de evoluţie a societăţii româneşti în momentul premergător realizării formelor, superioare de organizare statală la răsărit de arcul carpatic, de cea mai mare însemnătate au fost cele consumate în vecinătatea nordică a Moldovei, în cnezatul rusesc Halici—Wol-hynia. La aceste evenimente au fost implicate în mod activ Hoarda de Aur, Polonia, Ungaria şi Lituania, adică cîteva din statele cele mai puternice din răsăritul şi centrul continentului. în primele patru decenii ale secolului al XlV-lea Rusia de sud-vest traversa o perioadă de criză acută, pe fondul fărîmiţării feudale şi a slăbirii autorităţii centrale, situaţie de care ţările învecinate au căutat să profite amestecîndu-se în problemele interne ale cnezatului, încercînd să-i smulgă anumite teritorii ori chiar să-1 anexeze în întregime. Interesele divergente ale statelor cu hotare comune cu Haliciul şi Wolhynia, alimentate de stări conflictuale mai vechi, au degenerat în lupte acerbe pentru extinderea zonelor stăpînite în detrimentul adversarilor[1]. Focarul de război, întreţinut la cote constante vreme de mai multe decenii, a afectat deseori nemijlocit şi regiunile de la răsărit de Carpaţii Orientali, întrucît teatrul operaţiunilor a cunoscut frecvente deplasări, în funcţie de obiectivele politice şi strategice urmărite de părţile beligerante.

încordarea extremă a situaţiei din Rusia Mică *(Russia Minor,* Mixpot 'Pwcrla) sau Rusia Roşie — cum mai era denumită Rusia de sud-vest în secolul al XlV-lea — s-a declanşat în aprilie 1340, odată cu invadarea ei de către armatele lui Cazimir III, în urma asasinării cneazului Boleslav de Mazovia (Iurii—George potrivit numelui adoptat după trecerea la ortodoxism). In concordanţă cu dreptul feudal, regele Poloniei a revendicat moştenirea asupra tronului halician, întemeindu-şi pretenţiile pe legăturile dinastice de rudenie: între descendenţii săi se numărau prinţese din casa cnezială a Haliciului. Ocuparea Haliciului şi Wolhyniei reprezenta şi o măsură de a stăvili atacurile mongole îndreptate împotriva Poloniei prin acest cnezat, expediţii pe care principii ruşi nu numai că erau incapabili de a le opri, dar le şi susţineau uneori prin participarea propriilor efective militare. Un astfel de atac avusese loc chiar la începutul anului 1340: *Anno Domini MCCCXL-o die XI. Febr. cum Tartari intrassent regnuvx Poloniae, et ob hoc Rex et totum Regnura Hungarie turbaretur*[2].

Acţiunea lui Cazimir III din aprilie, repetată cu forţe sporite în iunie, a provocat o reacţie energică din partea adversarilor săi. O parte din boierimea locală sprijinea pe cneazul lituanian Lubart (Liubartas),

care avînd ca soție o prințesă wolhyniană, se considera îndreptățit să emită pretenții teritoriale asupra unor domenii din sud-vestul Rusiei. La solicitarea' feudalilor ruşi s-a produs o viguroasă intervenție a mongolilor, care, împreună cu forțele interne, au alungat armatele lui Cazimir 'iar apoi au invadat sudul Poloniei *cum infinita multitudine,* determi'nînd pe „regele Cracoviei" să apeleze la ajutorul ungurilor şi al cavalerilor teutoni[3]. Alertat de prezumtivele consecințe ale invaziei, papa Benedict XII a cerut organizarea unei cruciade împotriva mongolilor si ,.necredincioşilor"[4], termen care în acest caz era aplicat rutenilor şi' eventual, lituanienilor. Totodată, înaltul pontif s-a adresat hanului Özbăg cu solicitarea de a dispune încetarea acțiunilor militare împotriva Poloniei şi Ungariei[5]. Intrucît Haliciul era tributar Hoardei, mongolii aveau desigur temeri că prin anexarea sa la Polonia vor fi frustrați de o sursă importantă de venituri. Unele izvoare contemporane pun invazia mongolă pe seama foametei ce ar fi afectat crunt teritoriile lor. Se pare că această calamitate a fost cauzată, cel puțin în parte, de ravagiile provocate de lăcuste, care din Orient au trecut spre Europa Centrală şi Italia[6], neocolind desigur regiunile româneşti. Potrivit informației transmise de un reprezentant al Ordinului dominican, din cauza lipsei de hrană o parte a mongolilor ar fi încercat să se stabilească în vecinătatea Dunării: *terra Christianorum ultra Danubium incolere voluerunt'".* Ştirea este confirmată şi de documentata cronică a franciscanului Ioan de Winterthur: *Terminos regis Ungarie ex utraque parte Danubii longe lateque occupaverunt*[8]. Nu este exclus ca între aceste evenimente şi pregătirile mongolilor de a invada Imperiul bizantin în anul 1341[9] să fi existat o anumită legătură. In schimb, dacă admitem producerea anumitor perturbații în cadrul Hoardei datorită efectelor dezastruoase ale foametei, nu putem fi însă de acord cu aprecierea că acest flagel ar fi constituit singurul motiv al intervenției mongole în Rusia, Polonia şi Ungaria.

încă înainte de angajarea disputelor din Rusia de sud-vest, între statele interesate în acapararea ei s-a creat un sistem de alianțe, cu urmări importante şi pentru evenimentele ulterioare din Moldova. Astfel, între regele Carol Robert al Ungariei şi Cazimir III al Poloniei intervenise un acord potrivit căruia suveranul polonez se obliga ca, în cazul în care va fi lipsit de urmaşi de sex bărbătesc, să asigure succesiunea unuia din fiii lui Carol la tronul Poloniei[10]. Această înțelegere a determinat pe Angevini să susțină pretențiile Poloniei asupra cnezatului Halici—Wolhynia, cu toate că şi ei revendicau suzeranitatea acestor ținuturi, care nominal figurau de peste un secol în titulatura regilor Ungariei. Alianței dintre cele două state catolice i s-a opus o coaliție formată din Lituania şi .hoarda de Aur, deşi obiectivele urmărite de ele nu se identificau în privința Rusiei de sud-vest, lituanienii urmărind anexarea sa, iar mongolii menținerea ei în stare tributară.

Cele două grupări rivale au venit în contradicție şi în privința intereselor din Moldova, unde Ungaria dorea să înlăture pozițiile Hoardei.

Tâ r Vren?ea lui Carol Robert încercările Ungariei de a se infiltra la est de Carpați au fost mai timide, poate şi ca urmare a gravului insucces înregistrat în tentativa de a-i supune pe românii din Muntenia, Ludovic e Anjou, urcat pe tron în vara anului 1342, declanşează o politică xpansionistă de mare anvergură, în planurile sale spațiul extracarpatic

deținînd un loc de prim rang. Semnificativ pentru atenția acordată acestor regiuni este că prima sa acțiune externă importantă a fost îndreptată împotriva Țării Româneşti. Cronicarul oficial al regelui pretinde că voievodul acestei țări ar fi recunoscut cu prilejul respectiv suzeranitatea monarhului angevin[11]. în schimb, datele din diplomele acordate de Ludovic I sînt în vădit dezacord cu această informație. Episcopul de Oradea fusese trimis de mai multe ori la Nicolae-Alexandru pentru a negocia „pacea şi prietenia" între cele două țări[12], iar în 1359 — an în care sinodul patriarhiei constantinopolitane îl califica drept „mare voievod şi singur stăpînitor al întregii Ungrovlahii" (Msyaț Po'ipoSac; **xal** au0£vT7)<; 7:âc7]țOuYYpoP?.ayJaț)[13]— într-un document oficial unguresc se recunoştea că domnul Țării Româneşti nu consimțise să-1 accepte ca suzeran pe regele angevin: *Alexander Bazarade, wajuoda Transalpinus, nos pro domino naturali recognoscere renuebat*[14]. O acuzație similară i se aducea voievodului român într-o diplomă din anul 1365[15], cînd acesta nu mai era în viață. Conținutul izvoarelor diplomatice relevă realitatea că la mijlocul secolului al XlV-lea Țara Românească îşi menținuse independența si că o acceptare formală a vasalității față de Ungaria nu se produsese decît pentru scurtă vreme, în scopul depăşirii unor momente de mare încordare în relațiile dintre cele două țări.

încă în perioada cînd Cazimir III se afla cu armatele în Rusia Mică, cu intenția de a o alipi regatului său, o parte a boierimii locale a considerat că pentru preîntâmpinarea altor tentative expansioniste polone era mult mai prudentă acceptarea formală a vasalității față de monarhul Piast, în schimbul garantării autonomiei politico-administrative şi a neamestecului în problemele de ordin confesional. Conducerea efectivă a cnezatului a revenit — pînă în anul 1344, cînd a murit — boierului Detko, care stăpînise anterior la Przemysl. Autoritatea sa a fost recunoscută chiar de cei ce nu se numărau printre aliații săi. Edificatoare pentru calitatea ce i se atribuia este desemnarea sa, într-un document emanat în 1344 de serviciul cancelarial regal al Ungariei, drept *capitaneus Ruthenorum*^. Actul papal din 1341, unde se menționează un *capitaneus* al ruşilor, colaborator al mongolilor împotriva Poloniei, se referea foarte probabil la acelaşi Detko[17]. Situația critică provocată de asasinarea lui Bolesiav-Iurii şi intervenția polonă în Halici fusese folosită de principele Lubart — unul dintre fiii lui Gedimin — pentru a prelua cea mai mare parte a Wolhyniei[18]. Există suficiente temeiuri să se presupună că pozițiile lituaniene s-au menținut pînă în anul 1349. Destul de explicit se exprimă în acest sens un cronicar polonez: *Lubardus jilius Gedimini ducis Litwanorum eundem ducatum Russiae possidebat, quem rex Kazimirus anno domini MCCCXLIX cum exercitu jorti ingrediens, obtinuit ex integro cum omnibus civitatibus et* cas£m[1Sa].

După retragerea lui Cazimir III din Rusia, disensiunile Hoardei de Aur şi Lituaniei cu Polonia şi Ungaria s-au accentuat. Cronicile medievale semnalează invazii mongole şi ruseşti asupra provinciilor sud-estice ale Poloniei în 1342[18b], 1343[19] şi 1344[20], dar datarea lor nu prezintă siguranță. In realitate, mențiunile respective s-ar putea să se raporteze numai la o singură expediție. In acelaşi timp, în urma unor susținute eforturi, papalitatea a reuşit să organizeze o cruciadă împotriva Lituaniei păgîne, cu participarea armatelor trimise de regii Ungariei, Poloniei

şi Boemiei şi de cîţiva principi germani, francezi şi olandezi. Datorită neînţelegerilor dintre aliaţi, acţiunea nu s-a încheiat cu rezultatul dorit, ba, mai mult, a degenerat într-un veritabil război între principalii combatanţi creştini[21].

Transpunerea practică a liniei politice preconizate de Ludovic I de Aniou pentru regiunile est-carpatice venea în vădită coliziune cu interesele Hoardei de Aur, care după urcarea pe tron a hanului Jani-Băg (1342—1357) se arăta la fel de energică şi intransigentă în relaţiile sale cu vecinii europeni ca şi în vremea domniei lui Ozbăg. Emirii din teritoriile occidentale ale Imperiului Hoardei erau preocupaţi să menţină situaţia politică instituită anterior şi să nu permită întărirea Ungariei de-a lungul versanţilor răsăriteni ai Carpaţilor, nici în zonele administrate direct de autorităţile mongole, nici în cele stăpînite de voievozii români. Desprinderea regiunilor româneşti subcarpatice de sub controlul sau stăpînirea Hoardei ar fi oferit regatului ungar posibilitatea de a crea baze de atac împotriva importantelor centre controlate de mongoli la gurile Dunării şi ale Nistrului şi totodată ar fi lipsit pe emiri de încasarea unor substanţiale dări de la comunităţile băştinaşe. Cu toate că nu dispunem de nici un izvor de unde să reiasă poziţia populaţiei româneşti faţă de încercările ungureşti de infiltrare în Moldova, credem că aceste încercări au avut de întîmpinat opoziţia localnicilor. Nu se putea sconta deci pe realizarea unui front comun împotriva Hoardei împreună cu românii, căci aceştia erau edificaţi că în cazul înlăturării mongolilor s-ar fi înlocuit nu starea lor de dependenţă, ci numai dominatorii şi formele obligaţiilor tributare. în plus, spre deosebire de mongoli, care nu lezau aspiraţiile confesionale ale băştinaşilor, ungurii şi reprezentanţii Scaunului apostolic exercitau presiuni cu scopul de a-i determina să opteze pentru catolicism.

Desigur că regele angevin era pe deplin conştient de dificultăţile ce le avea de surmontat în cazul declanşării ofensivei în zonele situate în orbita dominaţiei sau influenţei mongolilor. Pregătirile în vederea confruntărilor cu mongolii s-au accentuat după apariţia focarului de război din Halici—Wolhynia, dar mai ales după preluarea tronului de Ludovic I. Asupra preparativelor sale militare sîntem destul de puţin informaţi. Din corespondenţa cu curia papală aflăm că în urma solicitării regelui, la 7 mai 1343 s-a obţinut de la Clement VI reacordarea de indulgenţe pentru cei ce vor muri „în luptă împotriva schismaticilor, tătarilor şi păgînilor"[22], precum şi scutirea de a ţine post în timpul campaniei[23]. înaltul pontif fusese desigur informat de iminenţa ciocnirilor cu mongolii şi aliaţii lor.

Principalele referiri contemporane păstrate asupra luptelor dintre mongoli şi armatele puse în slujba regatului ungar se datorează lui Ioan de Tîrnave (Kukiillo) şi unui călugăr din Ordinul minorit, avînd de asemenea numele Ioan. Cronica lui Ioan de Tîrnave, scrisă la cîţiva ani după moartea regelui Ludovic, survenită în 1382, nu se păstrează într-o formă de-sine-stătătoare, ci a fost inserată, cu unele micî omisiuni, în *Cronica de la Buda,* în *Cronica de la Dubnic (Chronicon Dubnicense)* — unde lucrarea lui Ioan de Tîrnave este redată după forma inclusă în *Cronica de la Buda* — precum şi în *Cronica ungurilor* a lui Ioan de Thuroczi, aceasta din urmă fiind singura lucrare unde se specifică adevăratul

autor al capitolelor despre viața lui Ludovic I de Anjou şi se reproduce întregul text[24]. Relatarea faptelor regelui Ludovic I pînă în anul 1355, făcută de un contemporan al său, fratele Ioan din Ordinul franciscan, se află intercalată numai în *Chronicon Dubnicense*[25]. Autorul acestei cronici, un simplu compilator, nu a făcut decît să transcrie fără discernămînt diferite alte izvoare, fără să încerce să confrunte cu acribie informațiile. Prezentarea domniei lui Ludovic I începe cu un scurt fragment din cronica lui Ioan de Tîrnave, urmînd apoi textul scris de călugărul Ioan, după care se continuă din nou cu paragrafe din lucrarea lui Ioan de Tîrnave. Se reproduc, astfel, în capitole diferite, pasaje referitoare la aceleaşi evenimente. Acesta este şi cazul expediției antitătare, expusă în două paragrafe deosebite, deşi datele consemnate de cele două izvoart coincid în multe privințe.

In cronica lui Ioan de Tîrnave, lucrare bine informată, dar plină d(subiectivism, dat 'fiind caracterul ei oficial, se arată că datorită invaziilor tătare în părțile Transilvaniei, regele a numit pe Andrei, fiul Iu Laczk sau Lachk (corect: Lăckfi) — căruia cronicarul îi atribuie calitatea de voievod al Transilvaniei — în fruntea unei armate compuse dii secui şi alte neamuri, pentru a întreprinde o expediție în „țara" tătarilor Campania s-a desfăşurat cu succes, numeroşi tătari fiind luați prizo nieri, iar conducătorul lor, Athlamos, ucis. Se menționează că secuii ai mai inițiat şi alte atacuri împotriva tătarilor, care au fost nevoiți să sf retragă pînă spre mare fad *partes maritimas)*[26]. Descrierea acestor eveni mente nu este însoțită de vreo indicație asupra cronologiei lor absolut lipsă suplinită de textul minoritului Ioan, unde se precizează că secui şi un număr mai mic de unguri au pornit spre „țara" tătarilor în anu 1345, circa *festum Purificationis beate virginis Mărie*[21], adică la 2 februa
rie. Tot acolo se specifică rolul mare al secuilor în luptele desfăşurat' şi faptul că şeful tătarilor, numit de data aceasta Othlamus — al doile în rang după han, căruia îi era cumnat — ar fi căzut prizonier şi ape ar fi fost decapitat. In urma succesului dobîndit, numeroşi captivi tătar şi o pradă consistentă, cuprinzînd obiecte de aur şi argint, ar fi ajuns î; mîinile învingătorilor. Relatarea acestor date istorice este însoțită de scurtă povestire cu caracter legendar, în care se relevă că obținerea vie toriei s-a datorat intervenției miraculoase în luptă a regelui sfînt Ladis Iau, care şi-ar fi părăsit mormîntul de la Oradea pentru a se alătur combatanților creştini. în continuare, călugărul minorit arată că, în ani: 1345, secuii au atacat din nou „țara tătarilor", întoreîndu-se încărcați d
o pradă bogată: *Alio quoque tempore, videlicet anno domini millesim trecentesimo quadragesimo sexto predicti siculi soli cum ingenti mulți tudine ad predictam terram tartarorum intrantes, ibique prelio commis so, superna eis grada victoriam concedente innumerabilem multitudiner tartarorum trucidarunt. Ubi multa arma valde preciosa recipientes, spo liaque infinita, tara in animalibus, quam eciam in gemmis et lapidibn preciosis, sicque revertentes glorificabant deum, qui dedit eis victoriam*[2]

Referiri la o ciocnire cu mongolii se fac în diploma din 13 noiem brie 1348, prin care regele Ludovic I acorda la trei frați din satul Ju o moşie şi o pădure în comitatul Dăbîca, ca răsplată pentru modul cui îşi dovediseră credința față de suveran şi îndeosebi pentru comportare lor „într-o luptă dată împotriva cruntului neam al tătarilor, care încei cau să năvălească cu înverşunare în hotarele țării"[29]. întrucît în cei şas

ani scurşi de la urcarea pe tron a lui Ludovic de Anjou pînă la emiterea actului nu avem cunoştinţă de nici o altă confruntare cu Hoarda, este evident că diploma făcea aluzie la atacurile mongole în Transilvania consumate înainte de declanşarea ofensivei lui Andrei Lăckfi de la începutul lunii februarie 1345.

La sfîrşitul secolului al XV-lea, Antonio Bonfini, rezumînd informaţiile privind expediţia secuilor împotriva lui *Atlamus, Tartororum dux* — preluate din unul din manuscrisele cronicii lui Ioan de Tîrnave — considera că aceasta a avut loc în Transalpina[30], adică în Ţara Românească. Dat fiind că atacul mongol a afectat îndeosebi regiunile locuite de secui de-a lungul versanţilor apuseni ai Carpaţilor Orientali, este normal să ne gîndim că invadatorii veneau din Moldova, unde, dealtfel, i-a urmărit şi Andrei Lâckfi. Pătrunderea mongolilor spre Transilvania prin Ţara Românească nu pare deloc probabilă nici pentru faptul că statul Basarabilor încheiase de foarte curînd o înţelegere cu Ungaria[31] şi nu ar fi rămas pasiv la o încălcare teritorială. Dealtfel, toţi istoricii care au analizat acest pasaj din cronica lui Ioan de Tîrnave sînt unanimi în aprecierea că luptele cu mongolii s-au purtat pe teritoriul Moldovei.

Referitor la datarea ofensivei lui Andrei Lâckfi în Moldova nu există un consens general în literatura istorică. In afara părerii că ea ar fi avut loc în 1345, alţi specialişti, neţinînd seama de textul minoritului Ioan, au evitat să opteze pentru vreo dată exactă[32] ori s-au pronunţat pentru anii 1342[33], 1343[34] sau chiar 1352[35]. Reţinerea anului 1343 ca dată a acţiunii lui Lâckfi s-a făcut pe considerentul că pasajul din cronica lui Ioan de Tîrnave, unde sînt relatate luptele cu tătarii, precede pe acela asupra unei expediţii din Croaţia, despre care s-a pretins că s-ar fi desfăşurat în 1344—1345[36]. în ceea ce ne priveşte, socotim nejustificată ignorarea precizărilor cronologice ale călugărului Ioan reproduse în *Chronicon Dubnicense.* Dealtfel, analiza datelor din opera lui Ioan de Tîrnave şi coroborarea lor cu ştirile datate precis de alte izvoare permit încadrarea cronologică exactă a evenimentelor şi confirmă totodată datarea franciscanului Ioan. Observăm mai întîi că pasajul cu acţiunea lui Andrei Lâckfi este precedat de un capitol privind călătoria reginei Elisabeta, mama regelui, în Italia — asupra căreia se face specificarea că a avut loc în 1343 şi 1344 — şi plecarea lui Ludovic I în Polonia, plasată în anul 1345, şi de un alt capitol relativ la ajutorul trimis de Ludovic Poloniei invadate de regele Boemiei[37]. Pasajul în discuţie este succedat de descrierea luptelor pentru supunerea croaţilor[38]. Contrar celor susţinute de unii istorici, expediţia din Croaţia, continuată apoi spre Dalmaţia, a fost datată de izvoarele narative contemporane în anul 1345, războiul prelungindu-se prin intervenţia Veneţiei şi în anul următor[39]. Contextul în care pasajul asupra înfruntării lui Andrei Lâckfi cu mongolii este inserat în cadrul cronicii lui Ioan de Tîrnave arată deci că acest eveniment nu poate fi datat decît în anul 1345. Ofensiva secuilor a continuat, însă, potrivit izvoarelor menţionate, şi în anii următori. De vreme ce Andrei Lâckfi a pornit spre regiunile stăpînite de tătari la 2 februarie 1345, iar pregătirile necesitaseră cel puţin cîteva săptămîni, rezultă că atacurile Hoardei asupra Transilvaniei au avut loc în cursul anului 1344 sau eventual mai înainte. Ne întrebăm chiar dacă şederea regelui în comitatele transilvă-

nene meridionale în vara lui 1344[40] a avut numai menirea de a reglementa relaţiile cu Ţara Românească şi a rezolva anumite probleme administrative şi nu a fost cumva destinată şi organizării pregătirilor de luptă împotriva mongolilor. De asemenea, investirea cu acest prilej a lui Andrei Lâckfi cu dregătoria de comite al secuilor, al Braşovului şi al Bistriţei, precum şi a fratelui său mai vîrstnic, Ştefan, cu cea de voievod al Transilvaniei, este posibil să se fi datorat calităţilor militare ale celor doi nobili, extrem de utile în angrenajul unei politici expansioniste ambiţioase de felul celei preconizate de Ludovic de Anjou.

S-a remarcat că, la data organizării expediţiei, Andrei Lâckfi era doar comite al secuilor şi nu voievod al Transilvaniei, titlu pe care va dobîndi de-abia între 1356 şi 1359[41]. întrucît cronica a fost alcătuit cu cîteva decenii mai tîrziu, Andrei Lăckfi este numit cu cea mai înali demnitate pe care e ocupase. Ipoteza că Ioan de Tîrnave l-ar fi confun dat pe Andrei cu fratele său, Ştefan Lâckfi[42], voievod al Transilvani între 1344 şi 1350, deci şi în vremea atacului mongol, nu este delo plauzibilă, deoarece cronicarul, contemporan cu evenimentele, face do vadă a fi foarte bine informat în legătură cu membrii familiei Lâckf printre participanţii la prima campanie ungară în Italia, cea din 1347—1349, numeşte şi pe Ştefan Lâckfi în calitate de voievod al Transilva niei[43], iar între baronii şi nobilii care l-au însoţit în cea de-a dou expediţie îi enumera pe Andrei, Nicolae, Paul şi Mihail Lâckfi; în piu lui Andrei i se atribuia, în vremea campaniei din Italia titlul de *Wa woda*[4i], deşi nici la acea dată nu îl dobîndise încă. Prin urmare, de Ioan de Tîrnave era edificat în ceea ce priveşte ocupantul demnităt voievodale din Transilvania, în mod deliberat îl numeşte şi pe Andr cu acest titlu, anticipînd ascensiunea sa ulterioară. La fel procedase c prilejul expunerii luptelor cu mongolii. In afară de aceasta, în cazul c la conducerea armatelor trimise pe urmele mongolilor s-ar fi aflat voie vodul Transilvaniei şi nu cornițele secuilor, ar fi nefirească predomin rea efectivelor secuieşti.

Participarea alături de Andrei Lâckfi a contingentelor din Ţar Românească[45], susţinută pe baza informaţiilor unei cronici munteneş tîrzii, s-a dovedit a fi neîntemeiată, cronica amintită preluînd, c fapt, cu erori, descrierea campaniei din 1345 din opera lui Ioan de Tî nave.[40] Numeroşi istorici admit ideea că la expediţie ar fi luat parte românii din Maramureş[47]. Deşi nu există nici o informaţie documes tară contemporană explicită în acest sens, ipoteza nu este deloc exclus; avînd în vedere rolul mare al maramureşenilor la acţiunile militare d dincolo de Carpaţi din anii următori, precum şi faptul că Andrei Lâck: şi familia sa fuseseră investiţi cu importante funcţii politico-administr. tive în Maramureş, atît înainte cît şi după atacul întreprins în Moldova In anul 1344 Andrei deţinea demnitatea de *comes trium generum S culorum, de Brasso et de Bistricia*[i9], pentru ca din documentele din 134 şi 1350 să reiasă că el cumula atribuţia suplimentară de comite al S. tului Mare şi al Maramureşului, pe lîngă cea de comite al secuilor şi Braşovului[50]. In afară de aceasta, tradiţia istorică românească, tran misă într-o formă conţinînd numeroase elemente legendare de vechi letopiseţe slave şi româneşti, păstrează amintirea participării românilc la luptele cu tătarii purtate de regele Ungariei Laslău (Ladislau)[51], coi fundat în mod evident cu Ludovic I[52]. In adaosul lui Simion Dascăl

la cronica lui Grigore Ureche se precizează că aceste informaţii au fost preluate dintr-un letopiseţ unguresc, rămas pînă astăzi necunoscut. Din relatările izvoarelor menţionate nu rezultă data precisă a confruntărilor ungurilor şi românilor maramureşeni cu mongolii. In orice caz ele au precedat sau au fost sincrone cu „descălecatul" lui Dragoş, fiind posibil ca autorii cronicilor să fi avut în vedere expediţia din 1345, în reuşita căreia tradiţia ungară, înregistrată în *Chronicon Dubnicense,* pretinde că rolul decisiv a revenit intervenţiei supranaturale a regelui Ladislau. Acestui monarh, care a domnit în perioada 1077—1095 şi ulterior a fost sanctificat de biserica romano-catolică, legenda i-a atribuit în mod anacronic victoria într-o luptă purtată împotriva tătarilor la cetatea de pămînt de lîngă Bîrlad[53].

Fără îndoială că regalitatea ungară a încercat să profite de pe urma campaniilor victorioase din 1345 şi 1346. Dezvoltarea ascendentă a societăţii româneşti în cursul secolului al XlV-lea era de natură să sporească interesul cercurilor conducătoare ale statului maghiar pentru regiunile est-carpatice, dornice să-şi lărgească aria de expansiune. Activitatea febrilă a misionarilor catolici convergea cu direcţiile politice impuse de regii din dinastia de Anjou. Numeroşi istorici admit că în urma luptelor din 1345 a fost eliberată de sub dominaţia mongolă cea mai mare parte a teritoriului Moldovei[54]. Trebuie să remarcăm, însă, că cercetările arheologice din ultimii ani demonstrează că dominaţia mongolă în sud-estul Moldovei s-a mai menţinut aproape un sfert de secol după expediţia comitelui secuilor. Pe de altă parte, reamintim că Ioan de Tîrnave şi minoritul loan relatau doar că secuii se întorseseră din expediţie încărcaţi de prăzi şi cu mulţi prizonieri, fără să facă nici cea mai mică aluzie la cuceriri durabile în ţinuturile controlate de tătari, ceea ce arată că, în pofida victoriilor repurtate de Lâckfi, el nu luase în posesiune teritoriile unde se desfăşuraseră luptele din Moldova. S-ar putea cel mult admite că, în urma acţiunilor războinice din 1345—1346, Ungaria a căutat să stabilească unele avanposturi întărite pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor, de felul celui plantat înainte de 1241 la Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ şi să-şi apropie conducătorii locali în disputele cu mongolii.

Concomitent cu încercările regilor angevini de a se infiltra în regiunile extracarpatice, s-au desfăşurat acţiunile de prozelitism dirijate de la Avignon de Scaunul papal. Materializarea iniţiativelor pontificale urma să se facă prin intermediul ordinelor călugăreşti — îndeosebi a celui franciscan — şi al înalţilor demnitari ecleziastici din regatul ungar. După cum reiese din actul papal de la 31 mai 1348, anumite succese în opera de propovăduire a catolicismului printre „necredincioşii" din „părţile Cumaniei" şi de „dincolo de marginile regatului Ungariei" *(in partibus Cumanie et aliarum plurium nationum injidelium infra jines Regni Ungarie)* — formulări prin care se desemnau de obicei regiunile româneşti extracarpatice — au fost obţinute datorită rîvnei franciscanilor, dar aceste reuşite erau totuşi neînsemnate, aşa încît superiorului provincial din Ungaria i se ordona să trimită în ţinuturile menţionate pe alţi fraţi din ordin pentru a-şi continua misiunea[55].

Fără să subevalueze strădaniile misionarilor — cărora curia le-a acordat importante atribuţii printr-un lung şir de bule, menţionate intr-un capitol anterior — papii au considerat necesar să utilizeze şi

alte procedee în scopul convertirii în masă a românilor. Pe linia acestor preocupări se înscriu încercările constante de a reînființa fosta dieceză a cumanilor sub numele de episcopia Milcoviei *(episcopatus Mylkoviensisf*[6]. Schimbarea denumirii eparhiei distruse de mongoli prin adoptarea numelui localității unde ar fi trebuit să rezideze titularul episcopiei fusese impusă de modificările produse în structura etnică a spațiului carpato-dunărean.

Cele dintîi tentative pentru refacerea episcopiei sînt semnalate în vremea papei Nicolae III, care la 7 octombrie 1278 însărcinase pe Filip, episcop de Fermo şi legat al Scaunului apostolic în Ungaria, să se intereseze de posibilitatea obținerii de venituri din fostele domenii ale diecezei[57]. Răspunsul legatului a rămas necunoscut, dar nu este greu de dedus că el a fost de natură să descurajeze proiectele papale pentru mai multe decenii.

De-abia în anul- 1332 s-au reluat demersurile pentru reînființarea eparhiei. Intr-un raport înaintat papei Ioan XXII, elaborat foarte probabil la curtea Ungariei, pe lîngă evocarea distrugerilor provocate de mongoli fostei episcopii a cumanilor, se exprima părerea că refacerea acesteia s-ar putea realiza dacă în fruntea sa ar fi numit capelanul regelui Carol Robert, Vitus de Monteferreo, din Ordinul franciscan. Papa şi-a dat acordul pentru instalarea lui Vitus, însărcinînd în acest scop la 4 octombrie pe arhiepiscopul de Strigoniu (Esztergon), față de care îşi manifesta încredere» că „moşiile, bunurile şi drepturile" eparhiei, însuşite de „puternicii acelor părți" *(a potentibus illarum partium)* vor fi înapoiate prin sprijinul regelui[58]. După ce eşuase atît de lamentabil în încercarea de a-1 îngenunchea cu forța pe Basarab, Carol Robert îmbrățişase desigur ideea recurgerii la propaganda catolică în tentativa de a-i readuce în dependența sa pe românii din afara arcului carpatic[59]. Tocmai de aceea îşi recomandase capelanul pentru ocuparea jilțului episcopal. Sfințirea lui Vitus ca episcop este confirmată de o însemnare papală din 1334[60], dar nu s-a păstrat nici o informație de unde să se deducă dacă el a venit în eparhia care îi fusese hărăzită. Dealtfel, condițiile politice pentru implantarea unui organism ecleziastic catolic la sud şi la est de Carpați erau cît se poate de puțin favorabile, ca urmare a relațiilor încordate ale Ungariei atît cu Țara Românească, cît şi Hoarda de Aur. Formațiunile politice româneşti nu erau dispuse să sprijine inițiativele pe tărîm confesional ale Scaunului papal şi ale Coroanei ungare. In aceste împrejurări, titularul funcției episcopale n-a reuşit desigur să refacă eparhia lichidată în 1241, realitate ce se deduce din epistola papei Clement V din 29 martie 1347, care expunea situația diecezei cu exact aceiaşi termeni ca şi predecesorul său în scrisoarea din 4 octombrie 1332. In documentul curiei se precizează că informațiile asupra stării eparhiei fuseseră furnizate de Ludovic de Anjou şi de mama sa, Elisabeta, de unde reiese preocuparea constantă a tronului ca episcopia să-şi înceapă activitatea normală. Animat de aceeaşi dorință şi conformîndu-se recomandării regelui, Clement V a dat dispoziție arhiepiscopului de Kalocsa să sfințească drept episcop al Milcoviei pe Thoma de Nympti, capelan aulic, aparținînd Ordinului augustinilor[61]. In cei 15 ani scurşi de la precedenta încercare de restaurare a diecezei, raporturile politice din ținuturile extracarpatice evoluaseră în favoarea Ungariei în urma expediției antimongole a lui An-

drei Lâckfi şi a reglementării relaţiilor cu Ţara Românească. Cu toate acestea, nu sînt indicii ca Thoma de Nympti să fi realizat mai mult decît înaintaşul său. Semnificativ în acest sens este faptul că în anul următor numirii sale, Thoma a fost trimis de rege la Veneţia pentru a participa la ratificarea tratatului de pace cu Republica dogilor[62], prezenţa sa nefiind necesară într-o eparhie cu existenţă mai mult nominală.

La 12 februarie 1353 ca episcop al Milcoviei a fost promovat dominicanul polonez Bernard de Mazovia din Ordinul călugărilor dominicani[63]. Din cauza imposibilităţii de a-şi procura venituri, la numai două luni de la numirea sa, Inocenţiu VI i-a acordat temporar dispensă de la plata dărilor[64]. Pînă în 1357, cînd a fost transferat la Plock în Polonia[65], Bernard se stabilise un timp în Boemia sau Germania, îndeplinind alte însărcinări date de papă[6]!. După o perioadă de cîţiva ani, în care scaunul episcopiei milcoviene rămăsese vacant, la 29 mai 1364 Urban V numea în fruntea diecezei pe dominicanul polonez Albert de Usk, duhovnic papal, care, de asemenea, a obţinut scutire de la achitarea impozitelor[67] din motive lesne de înţeles. Dacă Bernard şi Albert şi-au exercitat funcţia în mod real nu se cunoaşte. După moartea lui Albert de Usk, în locul său a fost pus, la 3 septembrie 1371, Nicolae de Buda din Ordinul augustinilor[68], pe care îl întîlnim în această demnitate şi în cursul anului 1375, cînd este semnalat la Sibiu, unde avea de îndeplinit anumite obligaţii rituale[09]. Intre timp luase fiinţă o episcopie catolică cu sediul la Şiret, a cărei autoritate se extindea asupra tuturor enoriaşilor catolici din cuprinsul voievodatului moldovenesc[70], prin urmare şi asupra ţinuturilor vrîncene, proiectate să constituie extremitatea răsăriteană a diecezei Milcoviei. La 16 septembrie 1371 Grigore IX îl informa pe Ludovic I de numirea făcută, solicitîndu-i totodată sprijinul pentru recuperarea bunurilor şi a drepturilor eparhiei, însuşite de diferiţi clerici şi de alţi oameni (. . . *in recuperandis bonis et iuribus diete sue ecclesie, que. per nonnullos prelatos et alios indebite detinentur)*[11]. La aceeaşi dată papa invita pe arhiepiscopul de Strigoniu să restituie episcopiei milcoviene bunurile pe care predecesorii săi le ocupaseră în decursul vremurilor[72]. Cele două scrisori dovedesc că după patru decenii de eforturi dieceza Milcoviei nu izbutise să-şi redobîndească proprietăţile, fără de care, evident, nu putea desfăşura o activitate normală. Dealtfel, analiza izvoarelor diplomatice lasă impresia că acest organism ecleziastic, lipsit de locaşe de cult proprii şi de venituri, nu a reuşit să se refacă *de fado,* cu toate eforturile persistente ale papilor şi ale regilor angevini[73].

Scutirile de obligaţia impozitelor obţinute în 1353 şi 1364 pe motivul pauperităţii eparhiei sînt elocvente. De-abia în anul 1433, la scurtă vreme după ce activitatea episcopiei fusese reluată într-un alt cadru, Scaunul apostolic îi fixează o taxă în valoare de 33 1/3 de florini, sumă apropiată de cea de 25 florini, stabilită pentru episcopia catolică din Bacău cu cinci ani mai tîrziu[73]".

Din 1375 pînă în 1431, cînd reapar menţiunile documentare despre episcopia Milcoviei[74], nu mai posedăm ştiri despre soarta ei, semn că se abandonaseră temporar preocupările pentru reorganizarea sa.

Asupra limitelor teritoriale preconizate pentru episcopia Milcoviei textul diplomelor papale oferă anumite repere preţioase. Astfel, din

actele datate în 1332 şi 1347 extragem precizarea: *Episcopatus Milkoniensis, in regno Hungariae, in finibus videlicet Tartarorum*[ir]>. Apelul papei adresat în 1371 arhiepiscopului de Strigoniu pentru a retroceda posesiunile diecezei indică faptul că aceste bunuri se aflau în Transilvania, căci numai acolo, nu şi la sud şi est de Carpaţi, se exercita autoritatea sa. Reşedinţa eparhiei ar fi trebuit să se afle la Milcovia, localitate neidentificată pînă în prezent, situată în regiunile extracarpatice. Din actul de la 7 octombrie 1278 ştim că ea se afla în vecinătatea teritoriului controlat de Hoarda de Aur: *civitas de multo* (corect *Mylco) posita in conjinibus Tartarorum*[16]. Mai explicit este textul documentului din 22 octombrie 1431, în care, vorbindu-se despre numirea arhidiaconului de Satu Mare în fruntea bisericii milcoviene, se menţionează că aceasta se afla *in Valachia*[11]. Actul din 1453 este deosebit de concludent în ceea' ce priveşte întinderea eparhiei. Din el aflăm că noul episcop al Milcoviei îl informase pe papa Nicolae V că o parte a Transilvaniei aparţinuse în trecut diecezei sale (. .. *ecclesia Milchoviensis, que in partibus Transilvanis sita est),* reuşind să-1 convingă să-i accepte mutarea reşedinţei la Braşov, pretextînd că Milcovia suferise de pe urma invaziilor turceşti şi că era locuită numai de ortodocşi. Protestul ferm al arhiepiscopului de Strigoniu, care a contrazis relatările ierarhului Milcoviei, a făcut însă Scaunul apostolic să-şi revoce hotărîrea luată anterior şi să lase Braşovul şi hinterlandul său în dependenţa primatului regatului ungar[78]. O parte a datelor privitoare la localizarea episcopiei Milcoviei sînt aparent contradictorii, motiv suplimentar pentru care ele nu trebuie preluate unilateral, ci global. Coroborarea lor conduce spre concluzia că în concepţia înaltelor foruri ecleziastice şi laice, care au pus în circuit ideea reînfiinţării eparhiei milcoviene, teritoriul său urma să corespundă cu domeniile aflate în trecut sub jurisdicţia episcopului cumanilor, adică cu sud-vestul Moldovei, nord-estul Munteniei şi sud-estul Transilvaniei.

Fixarea jurisdicţiei canonice a episcopiei Milcoviei pe ambii versanţi ai Carpaţilor nu era o măsură întîmplătoare, ci izvorîtă din raţiuni întemeiate. Desigur că înfiinţarea unui nou organism bisericesc în interiorul arcului carpatic, unde de cîteva secole autoritatea confesională asupra populaţiei catolice cădea în sarcina episcopului Transilvaniei, ar fi fost puţin justificată. în schimb, în regiunile extracarpatice existenţa unui ierarh de rang episcopal era necesară nu atît pentru a se statornici un sistem de subordonare ecleziastică, ci în primul rînd pentru a realiza un focar de propagare a catolicismului în rîndul românilor. Cum numărul redus al enoriaşilor catolici din zona curburii Carpaţilor nu era în măsură să furnizeze diecezei venituri suficiente pentru desfăşurarea unei activităţi laborioase şi nici chiar pentru o existenţă modestă, papalitatea a hotărît să-i acorde domeniile din Ţara Bîrsei, care aparţinuseră odinioară predecesoarei sale, episcopia cumanilor. Punerea în practică a hotărîrilor papale a comportat mari dificultăţi întrucît în deceniile scurse de la distrugerea eparhiei lui Teodoric proprietăţile ei fuseseră împărţite între diferiţi feudali ecleziastici şi laici, acei *potentes illaruni partium,* despre care relatează diplomele din 1332 şi 1347. Aceşti *potentes* nu erau constituiţi, precum se admite în general, numai din boierimea locală din regiunile est-carpatice[79], ci şi din

reprezentanții claselor privilegiate transilvănene, îndeosebi ai clerului romano-catolic.

Ca şi episcopia cumanilor, dieceza milcoviană nu era sufragană primatului bisericii catolice din regatul ungar, fiind supusă direct Scaunului apostolic. Poate că aceasta a reprezentat un motiv pentru care arhiepiscopul de Strigoniu şi episcopul Transilvaniei n-au sprijinit efortul papilor de a reorganiza episcopia Milcoviei, cu atît mai mult cu cît ar fi trebuit să-i cedeze anumite teritorii şi să renunțe la încasarea unor consistente dijme bisericeşti. Cînd papa Iuliu II, protectorul lui Michelangelo şi Rafael, a decis în 1511 să subordoneze episcopia Milcoviei arhiepiscopiei de Strigoniu[80] era mult prea tîrziu pentru a mai influența destinul diecezei din vecinătatea curburii Carpaților.

Insuccesele înregistrate de mongoli în anii 1344—1346, în timpul luptelor din Transilvania şi Moldova, ca şi la asediul Caffei, lăsau să se întrevadă începutul perioadei de ireversibilă decădere a Hoardei de Aur, accentuată însă de-abia în vremea urmaşilor lui Jani-Băg. Slăbirea capacității militare a Hoardei s-a datorat desigur în mare parte pierderilor umane suferite în urma izbucnirii epidemiei de ciumă. Necruțătorul flagel, care după unele estimări a secerat viața a peste un sfert din populația continentului în decurs de numai cîțiva ani, şi-a făcut apariția pe Volga, la Saraiul Nou (Sarai-Berke), în 1346, extinzîndu-se apoi în toată Crimeea. Mongolii catapultau cadavrele celor răpuşi de boală dincolo de zidurile Caffei împresurate, realizînd astfel o formă empirică, dar destul de eficientă, de război bacteriologic[81]. Din cetățile pontice „moartea neagră" a fost răspîndită de galerele genoveze la Pera, Constantinopol şi în bazinul mediteranean, de unde a cuprins întreaga Europă. Molima a fost semnalată, de asemenea, în Rusia, Polonia şi Ungaria[82], iar în anul 1349, şi în ținutul orădean[83]. Argumentele aduse în favoarea opiniei că ciuma din 1348—1352 ar fi afectat Țara Românească şi Moldova[84] s-au dovedit, la o reevaluare atentă, neconcludente pentru ipoteza amintită[83]. Aceasta nu înseamnă însă că există certitudinea că epidemia nu s-ar fi întins şi asupra regiunilor româneşti de la est şi sud de arcul carpatic.

Angajarea forțelor mongole în luptele cu detaşamentele transilvănene şi ravagiile ciumei au oferit Poloniei o perioadă cu mai puține solicitări din exterior, în răstimpul căreia a avut posibilitatea de a organiza o nouă ofensivă asupra Rusiei Mici. Intențiile Coroanei în ceea ce priveşte regiunile ruseşti vecine se reflectă în titlul autoatribuit de Cazimir III într-o diplomă acordată la Sandomierz în anul 1346, în care, Pe lingă alte demnități, el şi-a preluat şi pe aceea de „domn şi moştenitor al țării Rusiei"[86], cu toate că la data respectivă acest titlu' era fără acoperire în situația politică reală. In anul 1349 o solie a Hoardei s-a prezentat la curtea regelui Poloniei[87], prilej cu care între cele două părți beligerante a intervenit probabil un acord de pace. Apropierea , mei de Hoarda de Aur coincidea cu înrăutățirea conjuncturală a relațiilor dintre lituanieni şi mongoli[88]. Mizînd desigur pe neutralitatea nanului, Cazimir III a pătruns în fruntea unei puternice armate în walici şi Wolhynia. Referitor la acest eveniment, în codexul de la mănăstirea Miechowski se consemnează: *Et in jine eiusdem anni* (1349 n-n-) *rex **Kazimirus** terram Russie obtinuit*[89], informație confirmată,

între altele, de cronica lui Ioan de Czarnkow[90] şi de lucrarea unui călugăr din Ordinul franciscanilor, unde se află succinta adnotare: *Anno 1349 Casimirus rex Polonie cum magna potencia intravit Russiam eam sîbi subiugando*[91]. Anumite informaţii suplimentare faţă de aceste date se aduc în cronica mai sus-amintită a lui Ioan de Czarnkow, unde se relatează că în mîinile polonezilor au căzut toate cetăţile Rusiei Mici exceptînd Luţkul, rămas lui Lubart împreună cu teritoriul său adiacent[92]. Letopiseţele ruseşti adeveresc succesul repurtat în 1349 de numeroasa oştire polonă în Wolhynia şi deplîng măsurile regelui de impunere a ritului „latin" în biserică[93]. Izvoarele citate fac dovada alipirii Rusiei Mici la domeniile coroanei Poloniei în urma campaniei din anul 1349. Cu acest prilej se stabileau hotare comune între Moldova şi statul polonez, eveniment cu covîrşitoare implicaţii pentru istoria medievală a voievodatului românesc de la est de Carpatii Orientali.

Lituanienii nu s-au arătat resemnaţi în privinţa integrării Rusiei de sud-vest la Polonia. In anul 1350 regele Cazimir III a avut de înfruntat din nou atacurile Lituaniei împotriva teritoriilor ruseşti anexate[94]. In sprijinul său, Ludovic de Anjou a pornit în anul următor cu o puternică armată compusă din trupele nobilimii maghiare şi din mercenari germani. Lituanienii au fost respinşi şi siliţi să ceară pace. Intre condiţiile acordului de pace figura obligativitatea creştinării lituanienilor, în timp ce Ludovic I se angaja să intervină la papă spre a obţine coroana regală pentru cneazul Keistut[95]. încheierea acestei convenţii nu a însemnat nicidecum că principii lituanieni şi-ar fi abandonat pretenţiile asupra Rusiei Mici, pactul oferindu-le doar un răgaz pentru regruparea forţelor. Curînd ei au încălcat prevederile tratatului, fapt ce 1-a determinat pe Ludovic I să treacă din nou peste Carpatii Nordici. La 22 februarie 1352 regele plecase din Buda spre *Ruthenia,* ajungînd la Belz la 21 martie[96]. Pentru a face faţă atacului, lituanienii au solicitat ajutor de la Hoardă, asigurîndu-şi totodată alianţa rutenilor. Renunţarea mongolilor la politica de neutralitate adoptată în anul 1349 şi trecerea de partea Lituaniei a modificat substanţial raporturile de forţe pe teatrul de luptă din sud-vestul Rusiei. în martie 1352 ostile mongole au pătruns prin ţinuturile ruseşti pînă în sudul Poloniei[97]. Poziţia rutenilor în acest război se explică în mare parte prin nemulţumirea lor faţă de măsurile de impunere a catolicismului întreprinse de regele polon în anul anterior[9S]. împreună cu polonezii, ungurii au asediat fără succes cetatea Belz, apoi s-au îndreptat spre sud-est, hărţuiţi de mongoli şi ruteni, trecînd, aşa cum se arată într-o cronică contemporană, rîul Seret *(fluvius Zerethp*[9]*,* care de bună seamă nu este, precum s-a crezut, rîul ce străbate longitudinal Moldova[100], ci afluentul cu nume asemănător din stînga Nistrului. La începutul lui aprilie suveranul angevin se întorsese deja la Munkăcs[101], după ce timp de o lună înfruntase mari primejdii, fără să determine înclinarea balanţei victoriei de partea taberei catolice.

Despre această campanie cronicarul Matteo Villani relatează că în aprilie 1352 la Florenţa ar fi ajuns vestea despre o luptă a hanului tătar cu „regele Proslaviei" *(re di Proslavia)*[102] (în alte manuscrise *Prosclavia*[103]*},* care era un „infidel" — adică schismatic — vasal Ungariei. In ajutorul său a fost trimisă o armată ungurească şi, în înfruntarea care s-a produs, proslăvii şi ungurii n-au reuşit să-şi învingă duşmanii, tre-

buind să se retragă; tătarii la rîndul lor ar fi intrat în panică, întorcîndu-se în țara lor. Identificarea proslavilor cu românii[104] este desigur inacceptabilă, înseşi numele lor indicîndu-le originea slavă. Pe de altă parte, în cronica lui Giovanni Villani, pe care fratele său Matteo o continuă^ românii apar sub numele de *Bracchi*[105], țara lor purtînd denumirea d'e *Bracchia*[106], formă evident denaturată de la *Vlahia*. în afară de aceasta, acceptarea echivalenței între proslăvi şi români ar presupune că ciocnirea lor cu mongolii ar fi avut loc în regiunile româneşti. Or, după cum am arătat, luptele din 1352 s-au purtat în Rusia Mică, unde s-a produs şi intervenția armatei regelui Ungariei. Potrivit părerii altor istorici, în persoana regelui Prosclaviei ar trebui să recunoaştem pe suveranul polonez[107], pe Feodor Koriatovici[108] sau pe un feudal din Brațlav[109]. Făcînd comparația între narațiunea cronicarului florentin şi celelalte texte referitoare la evenimentele din Halici-Wolhynia, rezultă că Matteo Villani a comis o dublă confuzie: pe de o parte, a atribuit un rol extrem de important proslavilor, rol deținut în realitate de polonezi, a căror participare la confruntare este însă trecută sub tăcere; pe de altă parte, i-a acordat conducătorului proslavilor titlul de rege, cînd de fapt acesta era desigur numai un influent boier rus, colaborator al monarhilor catolici şi investit de Cazimir III cu anumite atribuții administrative.

In legătură cu campania din anul 1352 s-a considerat că în armata lui Ludovic de Anjou au fost înrolați şi români maramureşeni, presupunere bazată pe textul unui act de danie din 1387, conferit de regele Sigismund de Luxemburg lui Ioan Românul, nepotul voievozilor Bale şi Drag, între altele pentru jertfa fratelui său Tatomir la asediul Bulzului[110]. Diploma în discuție se referă însă mult mai probabil la împresurarea Belzului din vremea luptelor purtate de Ludovic cu lituanienii în anul 1377[111] şi nu la aceea care avusese loc cu 35 de ani mai înainte, atestînd prin urmare participarea românilor din Maramureş la expediția din 1377 şi nu la cea din 1352.

Insuccesul lui Ludovic I în Rusia Mică justifica temerile administrației angevine în privința posibilităților adversarilor de a valorifica situația creată, astfel că imediat după întoarcerea în Ungaria regele dispunea mobilizarea unei părți a efectivelor sale transilvănene. La numai două zile după ce regele revenise la Munkăcs, castelanul Petru de Sâsvâr primea ordinul din partea comitelui Solnocului, Nicolae de Zyrma, ca în termen de 15 zile să se prezinte împreună cu oamenii săi în tabăra voievodului Transilvaniei, unde fusese convocat împreună cu detaşamentele comitelui pentru a se pregăti să-i înfrunte pe tătari[112]. Nu ştim cum s-au materializat aceste preparative de luptă, dar presupunem că ele aveau menirea de a preveni o invazie mongolă prin păsurile carpatice, întrucît o revenire a oştilor ungureşti în Halici în cursul anului 1352 nu mai este atestată. Impacientat de nereuşitele militare ale suveranilor catolici, papa Clement VI a devenit partizanul ideii organizării unei cruciade îndreptate împotriva mongolilor şi a aliaților lor, în care scop, la 15 iulie 1352, cedează lui Ludovic de Anjou dijmele asupra tuturor veniturilor obținute de la bisericile şi mănăstirile din Ungaria şi am ținuturile dependente de regat[113]. Totodată, într-un act emis din ^vignon l_a aceeaşi dată, înaltul pontif încuraja intențiile regelui de a ontmua lupta cu „schismaticii şi necredincioşii" şi de a-şi extinde cu

forța teritoriul pe seama acestora. Titularul Scaunului apostolic se referea, între altele, la luarea în posesiune a ținuturilor, a întăriturilor şi a aşezărilor urbane şi rurale (.. . *prouincias, ciuitates, castra, villas, fortalitia et quaelibet alia loca)*[ni]. Planurile anexioniste ale lui Ludovic față de vecinii săi din răsărit erau cit se poate de evidente şi ele beneficiau de tot concursul înaltelor foruri catolice. Considerăm că este foarte probabil ca teritoriile şi localitățile proiectate să fie cucerite de regele angevin să se fi aflat în Moldova. In orice caz ele nu puteau fi în Rusia haliciană, căci în aprilie 1352 Ludovic I recunoscuse drepturile Poloniei asupra acestei regiuni pe întreaga durată a domniei lui Cazimir III, urmînd ca ea să intre în posesia Ungariei de-abia după moartea monarhului din dinastia Piaştilor; în caz că regele polon ar fi avut moştenitori masculini, Ungaria îşi păstra dreptul de a răscumpăra Rusia Mică de la aceştia din urmă pentru rezonabila sumă de 100 000 de florini[113]. Drept compensație pentru renunțarea temporară ia încorporarea regiunilor ruseşti, regalitatea angevină şi-a intensificat eforturile pentru extinderea teritorială pe seama românilor din zonele extracarpatice, devenite încă mai de multă vreme ținte ale planurilor sale expansioniste. Impunerea suzeranității asupra acestor zone ar fi asigurat poziții avantajoase pentru a se obține ieşirea spre gurile Dunării şi spre Marea Neagră, în scopul de a profita de roadele înfloritorului comerț activizat de negustorii levantini[116].

Interesul deosebit manifestat de suveranul Ungariei pentru ținuturile est-carpatice este relevat între altele de conținutul diplomei acordate saşilor din Braşov şi din împrejurimile oraşului la 28 martie 1353. In schimbul confirmării anumitor drepturi mai vechi, regele pretindea ca, în cazul organizării unei expediții sub propria-i comandă la răsărit de hotarele statului său, saşii braşoveni să fie obligați să-1 întovărăşească cu toate efectivele disponibile (.. . *si nostram maiestatem ad partes orientales personaliter exercitum ducere contingat, tune quilibet eorura iuxta suavn facultatem equester vel pedester, propria eorum in pecunia nobiscurn projicisci teneantur).* în schimb, îndatoririle lor războinice erau limitate la trimiterea a numai 50 de oameni în eventualitatea unei campanii „în părțile apusene'"[117]. Modul diferențiat în care se orînduiseră obligațiile militare ale orăşenilor din Braşov sugerează direcția prioritară a proiectelor expansioniste ale lui Ludovic de Anjou în spațiul carpato-dunărean. Intrucît actul nu face precizarea împotriva cărui duşman din „părțile răsăritene" va fi îndreptată acțiunea militară, deducem că erau avuți în vedere mai mulți adversari potențiali. Printre aceştia în afară de mongoli, se numărau desigur şi „schismaticii" români.

Prin pacea încheiată după terminarea operațiunilor militare din anul 1352, regele Poloniei a fost nevoit să renunțe în favoarea Lituaniei — reprezentată la tratative de lawnut, Keistut, Lubart, Iurii Narimuntovici şi Iurii Koriatovici, în numele marelui cneaz Olgerd (Algirdas) — ia o parte din teritoriile wolhyniene anexate de el în urmă cu trei ani. Intre cetățile-oraşe cedate lituanienilor se numărau Vladimirul, Luțkul, Belzul, Chelmul şi Brzescul. în schimb, regele păstra întreaga „țară a Lwowului" (...KopcuKH A^P^TH AKOKKCKVW 3£<v\rtw HcnoAHa)[118], adică ținutul halician, menținînd în continuare granița comună cu Moldova.

încheierea acestui tratat n-a însemnat încetarea completă a ostilităţilor dintre statele care revendicau stăpînirea asupra Haliciului şi Wolhyniei. Intrucît beligeranţii se aflau antrenaţi în confruntări şi cu alţi vecini, ciocnirile din Rusia n-au mai implicat angajări militare de durată şi amploare deosebită. Relatările lui Matteo Villani privind campania organizată în anul 1354 împotriva tătarilor de o coaliţie formată din regele Ungariei, Poloniei şi Prosclaviei cuprind numeroase date îndoielnice. Participarea directă la operaţiuni a suveranului Ungariei — ale cărui efective sînt estimate în mod exagerat la 200 000 de cavaleri __ şi a celui al Poloniei nu este confirmată de alte izvoare. Cu totul neverosimile sînt şi condiţiile puse de Ludovic pentru încheierea păcii cu „regele tătarilor", căruia i s-ar fi pretins convertirea la creştinism, acceptarea posturii de vasal şi plata unui tribut anual. Deşi tătarii s-ar fi arătat dispuşi să adopte religia creştină, convertirea lor nu s-a realizat din cauza opoziţiei „baronilor'' unguri[119] (!). Chiar dacă evenimentele din 1354 nu s-au petrecut în modul cum le-a istorisit cronicarul italian, unele ciocniri cu mongolii este posibil să se fi produs în regiunile situate la nord-est sau la est de Carpaţii Orientali. Menţinerea tensiunii în această zonă explică apelul lansat de Inocentiu VI în toamna anului 1354 ca în Ungaria, Polonia şi Boemia să se predice organizarea unei cruciade împotriva tătarilor, lituanienilor şi a altor „necredincioşi"[120]. Avînd în vedere felicitările adresate de papă în anul 1357 lui Ludovic I pentru „îngustarea" cu forţa a hotarelor mongolilor din vecinătatea regatului ungar[121], se poate deduce că rezultatul confruntărilor fusese defavorabil Hoardei de Aur. Potrivit concluziilor ce se pot degaja din investigaţiile arheologice întreprinse pînă în prezent, o restrîngere a graniţelor apusene ale statului mongol este puţin probabil să fi avut loc încă în deceniul al 6-lea din secolul al XlV-lea. In schimb, o limitare a zonei de influenţă a hanilor nu este exclus să se fi produs ca urmare a succeselor ungare.

Pentru ca stăpînirea posesiunilor din Rusia de sud-vest să nu-i fie periclitată de mongoli, Cazimir III a consimţit să plătească pentru ele un tribut anual, la fel cum procedaseră în trecut cnejii halicieni. Deşi cea mai veche menţiune privind remunerarea acestui tribut datează de la 24 ianuarie 1357[122], impunerea sa s-a produs probabil încă din anii anteriori. Nici vorbă deci ca mongolii să fi ajuns în situaţia de a li se pretinde obligaţii tributare, cum îi plăcea să creadă lui Matteo Villani. In ultima parte a deceniului al 6-lea Polonia şi-a îmbunătăţit relaţiile şi cu Lituania, ambele ţări avînd motive să fie îngrijorate de întărirea şi agresivitatea Ordinului cavalerilor teutoni în ţinuturile baltice[123].

In deceniul amintit se produce un eveniment important în egală rnăsură pentru istoria românească şi cea europeană: începutul instalării turcilor otomani pe continent. Epuizat de disputele pentru tron dintre Paleologi şi Cantacuzini şi de luptele cu republicile maritime italiene, Bizanţul nu a fost capabil să oprească infiltrarea şi întărire'a turcilor în Balcani. După cucerirea Adrianopolului în 1361, devenit cîţiva ani mai tîrziu noua reşedinţă a sultanului, ofensiva otomană a fost dirijată nu numai spre teritoriile greceşti, ci şi spre cele sud-slave[124]. La coaliţia balcanică, care în anul 1364 ori în jurul acestei date a înfruntat Pe turci pe fluviul Mariţa, s-au alăturat după unele informaţii, şi contingente din Ţara Românească[125]. Dacă cronologia şi relatarea eveni-

mentelor este exactă, aceasta ar fi prima tentativă românească de a sprijini forțele angajate împotriva înaintării otomane în Peninsula Balcanică. Nereuşita strădaniilor de a stăvili cuceririle turceşti a fost facilitată de slăbiciunile interne ale statelor sud-dunărene, de nerealizarea coeziunii între combatanții antiotomani şi de lipsa ajutoarelor eficiente din partea Ungariei şi a altor state, interesate mai mult de înfăptuirea propriilor planuri expansioniste.

în timp ce în Anatolia şi Balcani puterea turcilor otomani era în plină ascensiune, cealaltă forță islamică din Europa, Hoarda de Aur, intrase într-o perioadă de criză prelungită. Cu toată întinderea teritorială şi capacitatea sa militară, şi în pofida organizării riguroase a aparatului administrativ şi fiscal, Hoarda conținea în interiorul său germenii anarhiei şi ai declinului. Eterogenitatea etnică şi cea a nivelului de dezvoltare economică şi socială acționau în detrimentul unității Imperiului mongol. Deşi nobilimea care deținea pozițiile predominante pe tărîm politic continua să fie cea seminomadă, aceasta era legată din ce în ce mai mult de zonele cu viață sedentar-agricolă şi orăşenească evoluată, capabilă să le furnizeze resurse superioare celor obținute din creşterea animalelor. Controlul asupra unor astfel de zone a asigurat anumitor grupuri aristocratice consistente mijloace materiale cu care îşi permiteau să rivalizeze chiar şi cu hanii. Mai mult decît războaiele externe, decăderea Imperiului mongol s-a datorat fisurilor în sistemul centralizat al conducerii sale şi acțiunii forțelor centrifuge, reprezentate de nobilimea seminomadă dornică să-şi dobîndească autonomia completă sau parțială față de autoritățile din capitală. Tendințe ale fărîmițării feudale se manifestaseră în cadrul Hoardei încă de la sfîrşitul secolului al XlII-lea, dar Saraiul dispunea pe atunci de suficientă putere pentru a suprima astfel de manifestări. Totuşi în primele decenii ale secolului următor Ulus-Joci se scindează: bazinul Volgăi cu capitala şi teritoriile vestice — fostul ulus a lui Bătu — alcătuiau „ținuturile aripei drepte", purtînd denumirea de Ak-orda (= Hoarda albă), iar regiunile răsăritene, fostul ulus a lui Orda, constituiau „ținuturile aripei stingi", avînd numele de Kok-orda (= Hoarda albastră)[12'6]. Ak-orda, care cuprindea şi partea de sud-est a Moldovei, şi-a menținut supremația în Ulus-Ǯoci, pînă în deceniul al 7-lea al secolului al XlV-lea, cînd, profitînd de perturbațiile de la Sărai, aristocrația nomadă din Kok-orda s-a amestecat direct în disputele pentru tron. In literatura de specialitate modernă, deşi s-au înregistrat — este adevărat, nu întotdeauna corect — schimbările de nomenclatură din Ulus-Ǯoci, partea apuseană a Imperiului mongol continuă să fie desemnată cu termenul de Hoarda de Aur, denumire pe care o vom folosi şi noi, cu toate că ea este deosebită de cea înscrisă în cronicile orientale.

La moartea lui Ǯani-Băg în anul 1357, la Sărai se produc tulburări datorită modului violent prin care fiul şi urmaşul său şi-a reprimat rivalii şi adversarii. Chiar în primele zile de la preluarea cîrmei Imperiului Hoardei, noul han, Berdi-Băg, a ordonat suprimarea propriilor frați şi a emirilor nesupuşi. Crimele de acest gen — care intrau în practicile curente ale luptei pentru putere din societatea nomadă mongolă — nu aveau întotdeauna darul de a restabili liniştea în fruntea statu-

lui. Alți pretendenți s-au ridicat împotriva hanului, care la puțini ani de la ocuparea tronului a căzut victimă unei conspirații de curte. Dispariția lui Berdi-Băg de pe scena istoriei — eveniment asupra căruia izvoarele narative sînt zgîrcite în precizări — s-a petrecut, potrivit părerii celor mai autorizați specialişti, în anul 1359[127]. După ce a fost înlăturat şi, potrivit expresiei plastice a unui cronicar persan, „s-a strămutat de pe tron sub scîndura mormîntului"[128], războaiele civile şi anarhia au cuprins întreaga Hoardă, antrenînd un întreg cortegiu de consecințe nefaste pentru destinul statului mongol din răsăritul Europei. în decurs de numai două decenii, în fruntea Hoardei de Aur s-au perindat peste 20 de hani, în permanentă confruntare cu alți aspiranți la putere. Războaiele civile au afectat grav unitatea statului, căci, profi-tînd de fragilitatea puterii hanilor, diferiți exponenți ai forțelor centrifuge se străduiau să realizeze în propriul folos separarea unor regiuni din componența Hoardei[129]. Folosindu-se de acest prilej, popoarele tributare mongolilor, între care şi românii, au încercat să Scuture împovără-toarea lor dominație şi să-i îndepărteze de pe teritoriile ocupate abuziv.

Intre principalii beneficiari ai anarhiei din cadrul Hoardei de Aur s-a numărat statul lituanian, deosebit de întreprinzător pe planul politicii externe în vremea domniei cneazului Olgerd (1345—1377). Atîta timp cît Hoarda a fost puternică, Lituania a menținut cu ea relații bune, fiind interesată să obțină dacă nu sprijinul, cel puțin neutralitatea mongolilor, în politica sa expansivă pe seama cnezatelor ruseşti. Intr-o perioadă relativ scurtă Gedimin şi Olgerd au acaparat întinse teritorii cu populația slavă. In vreme ce luptele pentru putere din sînul Hoardei erau în plină desfăşurare, lituanienii au declanşat ofensiva în direcția regiunilor ruseşti meridionale învecinate cu mongolii, unde jugul hanilor era resimțit cu cea mai mare intensitate. Tendințele acaparatoare ale Lituaniei nu au fost pe placul mongolilor, care s-au hotărît să stopeze ofensiva lui Olgerd spre sud-est. Cneazul lituanian devenise însă prea puternic pentru a mai fi dispus să accepte un compromis cu foştii săi aliați. Din relatările izvoarelor ruseşti rezultă că împotriva sa au pornit trei emiri: Hocebii (variante: Hacebei, Kacei, Hacei, Chaczybej, Katibei etc), Kutlubuga (variante: Sakutlubuga, Kolobuga, Kolobut, Lobus, Kutlubuha etc.) şi Dimitrie şi că lupta a avut ioc la Sinie Vodî (= Apele Albastre) — hidronim identificat cu rîulețul Siniuha, afluent de pe stînga Bugului de Sud[130] — unde armatele lui Olgerd au repurtat un strălucit succes[131]. Letopisețele referitoare la această confruntare sînt de dată mai tîrzie, aşa încît informațiile lor sînt destul de puțin precise sau conțin inexactități şi confuzii cu evenimente dintr-o perioadă ulterioară[132], ceea ce şi-a pus amprenta asupra lipsei de concordanță între istorici privind datarea şi consecințele bătăliei. In general se admite că succesul lituanienilor de la Sinie Vodî s-a produs fie în anul 1362[133], fie în 1363[134].

Aşa cum s-a încercat să se dovedească, conducătorii armatei mongole la Sinie Vodî stăpîneau în Crimeea şi în spațiul dintre gurile Niprului şi ale Dunării. Menționarea lor în anii de după ciocnfrea din bazinul Bugului dovedeşte că afirmația cronicarilor, potrivit căreia cei trei „cneji" tătari şi-ar fi găsit sfârşitul pe cîmpul de luptă, este eronată. Intre căpeteniile mongole aflate în anul 1379 în subordinea lui Mamai letopisețele ruseşti îl citează pe Hazibii[135]. Amintim, totodată, că unii

cronicari au remarcat similitudini între numele lui Katibei şi un toponim din zona litoralului delimitată de Nistru şi Bug, din aşa-numitele *Dikie Polea* (= Cîmpiile Sălbatice)[136]. Un alt emir mongol participant la Bătălia din 1362/1363 — Kutlubuga — pare să fie aceeaşi persoană cu Cotloboga, unul din martorii mongoli din Crimeea prezenţi la semnarea pactelor încheiate cu veneţienii deJani-Băg în anul 1347[137] şi de Berdi-Băg în anul 1358[138]. De asemenea, nu este exclusă identitatea sa cu feudalul mongol Kutlu-Buga, stabilit tot în Crimeea, menţionat în actul *(iarlîcul)* lui Tohtamîş din anul 1382[139], precum şi cu Kotlubuga din scrisoarea aceluiaşi han adresată în 1393 regelui polon Wladislaw Iagello[140]. Pe de altă parte, este vizibilă asemănarea între numele comandantului mongol şi cel al lacului şi al satului Caltabuga din Bugeac. In prima jumătate a secolului al XVI-lea cronicarul otoman Şemseddin Ahmed susţinea că denumirea Kutlu-Buga din sudul Moldovei *(Kara Bogdan),* ca şi a altor localităţi din spaţiul pontic, ar proveni de la căpeteniile şi triburile tătare care ar fi luptat cu „ghiaurii" în vecinătatea Dunării[141].

Cel de-al treilea emir învins de armatele lituaniene, Dimitrie, este desigur identic cu acel *dominus Demetrius princeps Tartarorum,* amintit în diploma din 22 iunie 1368, prin care Ludovic de Anjou acorda negustorilor supuşi principelui în discuţie scutire de vamă în regatul ungar, urmînd ca braşovenii să beneficieze la rîndul lor de acelaşi privilegiu în „ţara" *(terra)* lui Dimitrie[142]. Problema localizării domeniilor şi a reşedinţei lui Dimitrie a preocupat pe numeroşi istorici, spaţiul controlat de el fiind fixat fie în sudul Moldovei, în jurul Cetăţii Albe, unde ar fi rezidat[143], fie în nordul Dobrogei, în apropierea gurilor Dunării[144], fie chiar pe ambele maluri ale fluviului[145]. In legătură cu problema în discuţie a fost evocat un pasaj din cronica lui Stanislas Sarnicki, unde se precizează că, după înfrîngerea provocată de Olgerd, o parte din tătarii conduşi de cei trei „duci" s-ar fi refugiat peste Don, iar o altă parte dincolo de Nistru, în cîmpiile din Dobrogea (. .. *alii eorum ultra Tanaim fluvium, alii ultra Tyram, ad Dobrucenses usque campos, a quibus Orda Dobruciorum vocata est, fuga dilaberentur)*[iw]. Călătorind prin Dobrogea, contemporanul şi compatriotul lui Sarnicki, Maciej Stryjkowski, pretindea că tătarii de acolo i-au relatat că strămoşii lor ar fi fost izgoniţi din Podolia de către lituanieni[147]. Intrucît textele amintite datează tocmai din secolul al XVI-lea şi nu reproduc surse documentare exacte, utilizarea lor în sprijinul localizării domeniilor lui Dimitrie la sudul Dunării trebuie făcută cu toată circumspecţia. In încercarea de a oferi o explicaţie a prezenţei tătarilor în Dobrogea în vremea cînd îşi redactau lucrările, cei doi cronicari polonezi şi-au plăsmuit desigur informaţiile ţinînd cont de datele tradiţiei istorice referitoare la îndelungatele lupte dintre lituanieni şi tătari. Pentru a se afla în siguranţă, mongolii învinşi la Sinie Vodî nu trebuiau să se refugieze tocmai în Dobrogea, ci puteau rămîne în partea meridională a stepelor dintre Nipru şi Nistru, care nu au fost afectate de ofensiva lituaniană. Aceasta nu exclude totuşi posibilitatea ca „principele" Dimitrie să-şi fi avut teritoriul în nordul Dobrogei sau în sudul Moldovei. Considerăm însă că ar fi mult mai probabil ca reşedinţa sa să se fi aflat nu la Cetatea Albă, ci la Orheiul Vechi, care era un oraş prosper şi totodată

__ jn conformitate cu o supoziție plauzibilă — centrul de batere al monedelor cu legenda *Şehr al-Djedid* şi *Ianghi-Şehr* (=Oraşul Nou). în schimb, la Cetatea Aibă se pare că anumite poziții administrative erau deținute de patriciatul genovez. Ca şi de-a lungul altor porțiuni ale litoralului pontic, mongolii — lipsiți de veleități de navigatori — nu manifestau interes deosebit pentru a se stabili în aşezările de pe țărmul mării, preferind să-şi fixeze centrele mai importante spre interiorul continentului.

Potrivit cronicilor ruseşti, în acelaşi an în care a avut loc bătălia de la Sinie Vodî, cneazul Olgerd Gediminovici ar fi purtat lupte în aşa-numita Beloberejie[148], identificată cu ținuturile situate pe malul drept al Niprului mijlociu, la nord de praguri[149]. Din această succintă informație deducem că armatele lituaniene au înaintat destul de adînc în Deşt-i Kîpciak, aceasta fiind din cîte ştim prima pătrundere în profunzime a unei armate europene în teritoriile Hoardei de Aur de la întemeierea sa. Momentul îşi are semnificația sa specială, reflectînd un nou curs al relațiilor politice din răsăritul Europei, curs ce nu a rămas fără consecințe şi în spațiul carpato-dunărean.

In vremea cînd se consuma înfruntarea de pe afluentul Bugului şi incursiunea în Beloberejie, disputele pentru tron din cadrul Hoardei de Aur atinseseră un moment de vîrf. Datele cele mai consistente privind aceste lupte politice interne se găsesc în izvoarele ruseşti şi numai într-o măsură redusă în cele orientale. Cronologia absolută a evenimentelor nu a fost însă redată întotdeauna prea precis în letopisețele ruseşti, dar ea poate fi precizată prin înregistrarea datei şi a locului de batere a monedelor mongole. Semnificativ pentru situația critică din Hoardă este că în a.H. 764 (=21.11.1362—10.10.1363) de la Saraiul Nou *(Sărai al-Djedid)* provin emisiuni monetare de la trei hani diferiți: Abd Ullah, Hair-Pulad şi Miirid, ceea ce dovedeşte că stăpînirea capitalei trecuse din mînă în mînă de cel puțin trei ori în decurs de un an[150]. Letopisețul lui Nicon se referă la existența concomitentă la conducerea Hoardei a doi hani rivali: Amurat (Miirid), sprijinit de aristocrația militară din Sărai, şi Avdula (Abd Ullah), susținut de hoarda lui Mamai[151]. Abd Ullah, descendent din familia lui Ozbăg, ajunsese han grație ajutorului lui Mamai, un emir extrem de puternic, care, propulsînd în fruntea Imperiului Hoardei un reprezentant mai puțin capabil al dinastiei gingishanizilor, îşi realiza ambiția de a prelua *de jacto* puterea în stat. După a.H. 764 nu se mai întîlnesc monede cu numele lui Abd Ullah emise la Saraiul Nou[152], ci numai la Azak (Azov) şi în alte centre, ceea ce arată că el fusese constrîns să părăsească ținuturile de lîngă Volga şi să se mulțumească cu stăpînirea regiunilor nord-pontice. In perioada cuprinsă între a.H. 764 şi 770 hanul amintit a pus anual în circulație piese de argint bătute în monetăria din Azak. Abd Ullah şi Mamai au reuşit să păstreze ținuturile de la nordul Mării Negre pînă la sfîrşitul deceniului al 7-lea, în timp ce la Saraiul Nou se perindaseră mai mulți hani, dintre care unii veniți din Kok-orda. Practic, Ak-orda era divizată: o parte cuprindea bazinul Volgăi, iar alta stepele nord-pontice; ambele dispuneau de hani proprii. După moartea hanului Aziz-Şeih reapar pentru scurtă vreme — numai în a.H. 768 — monedele bătute de Abd Ullah la Sărai (Saraiul Nou sau Sarai-Berke), indicînd deci revenirea sa în regiunea Volgăi inferioare. Intrucît mone-

dele de la Sărai din anul următor au imprimat pe ele numele unui alt han, deducem că Abd UUah şi Mamai fuseseră siliţi din nou să se replieze spre apus. Nici în ţinuturile vestice ale Hoardei ei nu au fost scutiţi de atacurile altor pretendenţi, care i-au deposedat temporar de anumite teritorii. Acest lucru ne este sugerat de descoperirea unor monede emise în a.H. 765 (= 1363/1364) de Azis-Şeih la Azak[153].

In ceea ce priveşte caracterul stăpînirii exercitate de hanul Abd Ullah în zona dunăreană, dispunem numai de indicaţiile izvoarelor numismatice. Monedele purtînd numele lui Abd Ullah, bătute la Oraşul Nou, dovedesc concludent că regiunile de la Nistru inferior ajunseseră sub obedienţa sa. Hanul a rămas la Oraşul Nou nu mai mult de doi ani — în 1364—1365, — perioadă în care centrul urban unde se stabilise curtea, identificat pe cursul inferior al Răutului, la Orheiul Vechi, a cunoscut maxima sa înflorire. După plecarea lui Abd Ullah din Oraşul Nou, monetăria înfiinţată de el şi-a continuat activitatea încă trei ani, fără însă ca pe exemplarele realizate acolo să mai fie imprimat numele emitentului[154]. Intrucît nu întotdeauna monedele mongole anonime au fost bătute în centre care se sustrăseseră dominaţiei hanilor, lipseşte certitudinea că la Orheiul Vechi şi, bineînţeles, în toată regiunea înconjurătoare fusese înlăturată supremaţia lui Abd Ullah.

După cum lasă să se presupună alte surse documentare, în cursul celui de-al 7-lea deceniu al secolului al XlV-lea dependenţa strictă a ţinuturilor din bazinul Nistrului şi de la gurile Dunării faţă de hani nu s-a manifestat în mod permanent. In legătură cu „cnejii" mongoli care l-au înfruntat pe Olgerd, unele cronici menţionează că ei erau fraţi şi îi numesc OTMHMH H A^AT^H HOA«AKCK«IH 36A\AH[15S], adică „părinţi şi moştenitori ai Ţării Podoliei". Expresia avea un sens apropiat de formula *dominus et heres,* întîlnită frecvent în actele diplomatice medievale în limba latină. Modalitatea de desemnare a celor trei emiri a fost considerată că reflectă desprinderea lor de autorităţile centrale ale Hoardei[156]. De asemenea, faptul că în privilegiul comercial din anul 1368, redactat în cancelaria regală angevină, nu era vizat întregul imperiu al Hoardei de Aur, ci numai domeniile lui Dimitrie, iar înlesnirile vamale ale negustorilor braşoveni erau limitate la „ţara" sa, arată că „principele" amintit conducea un teritoriu ce se bucura de autonomie.

Tendinţele de detaşare de sub tutela hanilor conturată la începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XlV-lea în extremitatea apuseană din Ak-orda se datorau implicării căpeteniilor mongole în înfruntările pentru supremaţie în regiunea Volgăi, ceea ce nu le mai oferea posibilitatea de a se preocupa nestingherit de zonele limitrofe ale domeniilor lor. De această conjunctură au beneficiat din plin nu numai lituanienii, ci şi românii, pentru realizarea deplinei unificări teritoriale a voievodatului moldovenesc.

Printre consecinţele ofensivei lituaniene din 1362/1363 s-a considerat că se numără şi izgonirea mongolilor din teritoriul de stepă mărginit de gurile Nistrului şi ale Bugului[157] sau de gurile Nistrului şi ale Niprului[158], urmată de încorporarea acestuia la Lituania. Cronicile pe care s-au bazat partizanii acestor păreri sînt de dată tîrzie şi ele fac confuzia între campaniile antimongole ale lui Olgerd şi acelea ale nepotului său, marele cneaz Witold, astfel că nu poate fi vorba de extinderea cnezatului lituanian pînă în stepele pontice sub Olgerd, ci toc-

mai în timpul domniei lui Witold, continuatorul fidel al politicii sale răsăritene. Unii istorici au susținut, de asemenea, că eliminarea mongolilor din sud-estul Moldovei se înscrie tot ca un rezultat direct al victoriei lui Olgerd din 1362/1363[159]. Menționarea „țării" principelui Dimitrie în anul 1368 într-o regiune din apropierea gurilor Dunării, ca şi dăinuirea netulburată a locuirii în centrele citadine controlate de mongoli de la Orheiul Vechi şi Costeşti, precum şi continuarea circulației monedelor Hoardei pînă spre sfîrşitul deceniului al 7-lea din secolul al XlV-lea, arată că stăpînirea mongolă s-a prelungit din sud-estul Moldovei cu cel puțin şase ani după înfruntarea de la Sinie Vodî şi expediția din Beloberejie.

In privința urmărilor luptei de la Sinie Vodî pentru configurația politică a spațiului nord-pontic relatările vechilor cronici ruseşti prezintă mult interes. Astfel, potrivit notiței inserate în *Hustinskaia letopis',* după victoria împotriva mongolilor, Olgerd a eliberat Podolia de sub s'tăpînirea lor şi a instaurat la Kiev pe cneazul Feodor[100]. Ştirea din letopiseț — alcătuit în secolul al XVII-lea pe baza compilării cronicilor din perioada anterioară — a fost privită cu scepticism de o parte a specialiştilor, deşi ea fusese preluată din textul cronicilor mai vechi, pierdute în decursul vremurilor. După părerea unor istorici, vechea metropolă de pe Nipru intrase în orbita dominației lituaniene încă cu mulți ani mai înainte[161].

Anexarea regiunilor podoliene de către lituanieni după înfrîngerea lui Hocebii, Kutlubuga şi Dimitrie este menționată şi în cîteva cronici ruso-lituaniene. Acestea arată că Podolia — de fapt Podolia Mică — a fost oferită de Olgerd ca feudă nepoților săi Iurii, Alexandru, Constantin şi Feodor Koriatovici[162]. Cei patru principi erau fiii fratelui mai mic al lui Olgerd, Koriat (Karijotas) — Mihail după numele primit la botez — cneaz la Nowogrodek (Novgorodok). Ei avusese şi alți fii, al căror destin nu se leagă însă aproape deloc de acela al Podoliei. Ținutul podolian ajuns în stăpînirea Koriatovicilor cuprindea teritoriul de pe malul stîng al Nistrului, din bazinul rîurilor Seret, Sbruci, Smotrici, Uşița şi Murafa, învecinîndu-se cu nord-estul Moldovei de-a lungul a cel puțin 200 de kilometri. Ținînd cont de localizarea bolohovenilor şi de datele asupra colonizărilor româneşti extinse pînă pe versanții Carpaților Nordici, istoricul polon Ştefan M. Kuczynski susținea că populația regiunilor podoliene ar fi fost de origine românească, avînd în componența sa şi un amestec slav[163]. în legătură cu aoeastă problemă, considerăm că deşi implantarea grupurilor româneşti în mijlocul comunităților slave de la nord-est de Nistru este un fapt dovedit, aceasta nu presupune şi o majoritate etnică neolatină în secolul al XlV-lea.

In pofida afirmațiilor explicite ale cronicarilor, unii istorici poloni au susținut că venirea fiilor lui Koriat în ținuturile podoliene, ca şi prestarea omagiului de vasalitate către Cazimir cel Mare, se situează din punct de vedere cronologic în perioada premergătoare bătăliei de la oime Vodî[164]. Argumentele invocate în sprijinul acestei supoziții, chiar daca pe alocuri se impun a fi cenzurate mai riguros, merită a fi reexaminate în ansamblul lor, cu atît mai mult cu cît nici informațiile letopisețelor nu se dovedesc întotdeauna exacte. Influența Lituaniei asupra zonei^ septentrionale a interfluviului format de Nistru şi de Bug se iercita probabil în momentul cînd Piaştii încercau să supună Rusia

Mică, prin urmare mai înainte ca guvernarea Podoliei să fie înc-e-dințată Koriatovicilor. Populația podoliană băştinaşă vedea desigur în lituanieni un aliat împotriva Hoardei de Aur, ca şi împotriva regalității polone şi a catolicismului. Aportul cnejilor lituanieni la impunerea Koriatovicilor în regiunea menționată considerăm că nu poate fi exclus ca total neplauzibil[165]. Reamintim că marele cneaz Olgerd se afla în relații bune cu Koriat, căruia în ultimii ani ai primei jumătăți a secolului al XlV-lea îi încredințase diferite misiuni diplomatice la curtea hanului mongol şi la cea a cneazului Moscovei[166]. Pentru importantele servicii aduse de fratele său, ca şi pentru ajutorul dat de nepoții săi la luptele cu Hoarda, este posibil ca Olgerd să se fi arătat recunoscător şi să fi oferit feude lui Iurii şi Alexandru.

Ca şi alte teritorii aflate în posesia principilor din familia lui Gedimin, Podolia îşi păstra în parte autonomia față de marele cneaz Olgerd. Prin împărțirea Lituaniei între numeroşii fii ai lui Gedimin, unitatea statului avea de suferit, în pofida încercărilor de centralizare schițate de Olgerd. In primii ani ai domniei sale, marele cneaz fusese extrem de absorbit în disputele cu cavalerii teutoni şi cu cnezatul Moscovei pentru a pune capăt fărîmițării feudale din interior. Aceste condiții au oferit Koriatovicilor posibilitatea de a acționa fără a ține prea mult cont de direcțiile politice preconizate de cnejii din țara lor de origine şi chiar de a se ralia integral duşmanilor Lituaniei. Modificarea atitudinii lor a fost determinată după părerea noastră de două motive principale: în primul rînd se produsese o deteriorare a relațiilor fiilor lui Koriat cu puternicile lor rude din Lituania, cărora le păstrau anumite resentimente pentru că la moartea tatălui lor fuseseră îndepărtați de pe domeniile ce li se cuveneau potrivit dreptului de moştenire; în al doilea rînd, şansele de a rezista la presiunile regelui polon, în condițiile sistării ajutoarelor lituaniene, deveniseră din ce în ce mai reduse. Acceptarea vasalității față de Cazimir III a fost urmarea firească a izolării politice a Podoliei. Pentru început suzeranitatea polonă — consimțită la o dată greu de fixat cronologic cu exactitate — era probabil mai mult formală, transformîndu-se ulterior într-una reală.

Fizionomia raporturilor politice de dincolo de hotarele nordice ale Moldovei cunoaşte anumite modificări în urma războiului polono-lituanian din anul 1366. Balanța succesului în acest conflict a atîrnat de partea lui Cazimir cel Mare, care, după zădărnicirea atacurilor lituaniene din Rusia Mică, a trecut în ofensivă, reuşind să preia de la adversari Vladimirul şi să oblige mai mulți cneji din familia domnitoare din Lituania să i se recunoască vasali[167]. între aceştia se număra şi Lubart, unul dintre adversarii săi cei mai înverşunați, care se obliga să-i acorde ajutor împotriva tuturor celor ce vor ataca Polonia, inclusiv a propriilor săi frați[168]. Victoria lui Cazimir din 1366 a dus desigur la întărirea dependenței Podoliei de Coroana polonă. Dealtminteri, în timpul conflictului polono-lituanian, Koriatovicii se situaseră de partea monarhului de la Cracovia, căci altfel nu ne-am explica generozitatea sa manifestată față de Alexandru, căruia i s-a oferit drept feudă Vladimirul, aparținînc! anterior lui Lubart[169]. Cnejii lituanieni, deşi antrenați în permanente ciocniri cu Ordinul teutonic, nu s-au resemnat cu pierderea teritoriilor din Wolhynia şi în ultimii ani de domnie ai lui Cazimir III au reuşit se pare să preia Chelmul şi Belzul[170].

In tot timpul cît au deținut Podolia, fiii lui Koriat s-au dovedit aliați fideli ai Piaștilor şi apoi ai Angevinilor. Cu toate că au fost nevoiți să admită suzeranitatea monarhilor catolici, Koriatovicii au păstrat autonomia guvernării teritoriului lor. Nu întîmplător Alexandru găsea de cuviință să se autodesemneze „din mila lui Dumnezeu, cneaz şi domn al Țării Podoliei" (E(OJK)M€IO M(H)A(OC)TIVIO KHASK H r(ocn«)A(a)ph. llo-A«rtKCKOH S*MAH)[171]. Guvernarea Podoliei nu a fost niciodată exercitată în comun de toți cei patru fii ai lui Koriat, aşa cum ar rezulta din textul vechilor cronici. Prezența unora dintre ei în ținuturile podoliene nu a fost decît efemeră.

In legătură cu cel mai vîrstnic dintre frați, Iurii, cronicile ruso-lituaniene consemnează laconic că românii l-au chemat să le fie voievod, iar apoi l-au otrăvit (a KH3,î\ lOp-Rb» KcnwX'oiu R3«\AH iro co6-is KOEKOAOK» H TMM© tro coKopMHrtH)[172]. Nici anul şi nici împrejurările în care el a intrat în contact cu românii nu ne sînt dezvăluite. Stabilirea de relații între Moldova şi Podolia, despărțite numai de apele Nistrului, era firească, amîndouă avînd ca duşman comun Hoarda de Aur, care le amenința sau le ştirbea integritatea teritorială.

Cel de-al doilea frate, Alexandru, a cîrmuit Vladimirul timp de patru ani. Folosindu-se de momentul critic creat prin moartea lui Cazimir cel Mare — survenită la 5 noiembrie 1370 — şi de plecarea lui Alexandru Koriatovici la Cracovia, Keistut, Olgerd şi Lubart au năvălit asupra domeniului nepotului lor[173]. Frustrat de această posesiune, Alexandru s-a reîntors în Podolia, aşa cum deducem din două acte din 1375[174], dintr-o cronică contemporană[175], precum şi din scrisoarea lui Grigore XI din 30 ianuarie 1378 — al cărei destinatar avea cinstea să fie — unde este numit cu demnitatea de suveran al Kamenețului *(. . . Alexandro de Litwania domino de Camnicz Ruscie).* Epistola papală amintea între altele de luptele sale cu „tătarii parfizi'"[176], lupte în care, mai tîrziu, la o dată care nu ne este revelată, Alexandru şi-a găsit moartea[177]. In preajma expediției lui Ludovic de Anjou în Lituania din vara anului 1377, lui Alexandru şi asociatului său la domnie, Boris, li s-a pretins de către rege să-şi reînnoiască angajamentele de vasali[178]..

Cîteva letopisețe relatează că în anul 1368, deci cu puțin timp înainte de a-şi da obştescul sfîrşit, Cazimir III — încâlcind promisiunile solemne făcute regelui Ungariei, ultima oară în 1355[179] — ar fi propus tronul Poloniei lui Constantin Koriatovici în schimbul renunțării la credința sa „grecească" în favoarea catolicismului, ceea ce el a refuzat. La scurtă vreme după întoarcerea de la Cracovi* în Podolia, Constantin ar fi murit[180]. Trebuie să specificăm că nu avem deplina certitudine că autorii letopisețelor nu au inserat în narațiune elemente inventate, în scopul de a le oferi drept pilde boierimii ruse din centrele unde ortodoxismul suporta asaltul prozelitismului catolic. Suspiciunea față de informațiile referitoare la Constantin amintite mai sus ne este întreținută şi de faptul că în alte cronici mai vechi se consemnează că moartea sa ar fi avut loc nu în Podolia, ci la curtea regelui Ungariei[181].

In sfîrşit, despre Feodor Koriatovici se ştie că a preluat domeniul părintesc de la Nowogrodek, iar apoi, după pierderea acestuia, a intrat m posesia Homelului. Mai tîrziu, cînd frații săi nu se mai aflau în viață, s-a transmutat în Podolia, pe care a stăp'înit-o pînă în anul 1395, cînd,

cu tot ajutorul moldovenilor, a fost înfrînt de marele cneaz Witold. în timp ce Feodor era silit să se refugieze în Ungaria, Podolia Mică a fost încorporată în Lituania, unită în acea vreme cu Polonia[182].

In perioada cît s-au aflat la cîrma ţinuturilor podoliene, fraţii Koriatovici s-au preocupat de întărirea domeniului lor, ridicînd, după cum se relatează în cronicile din secolele XV—XVI, oraşele Smotrici, Bakota şi Kameneţ[183]. După unele cronici mai tîrzii, din secolele XVI şi XVIII — ale căror informaţii însă, dat fiind că sînt referitoare la o epocă destul de îndepărtată de momentul redactării lor, se impun a fi utilizate cu rezervă, întrucît nu ştim precis pe ce izvoare se bizuie — fiii lui Koriat ar fi construit cetăţile de la Braţlav, Vinniţa, Mejiboj, Brezaniţe, Hmelnik şi Terebovl, destinate zădărnicirii frecventelor invazii ale tătarilor şi românilor[184]. Mobilul atacurilor nu este destăinuit. Dacă năvălirile mongolilor — stăpînitorii anteriori ai regiunilor podoliene — se pot pune pe seama dorinţei lor de a prăda sau de a restabili vechea stare de lucruri, precizarea cauzelor ciocnirilor cu românii moldoveni este mult mai dificilă. Incursiunile lor, dacă se vor fi produs cu adevărat, se situează din punct de vedere cronologic probabil după suprimarea lui Iurii în Moldova şi înainte de venirea lui Feodor în Podolia.

Aflată vreme îndelungată la confluenţa intereselor eterogene ale statelor vecine şi în imediata apropiere a unor regiuni viu disputate, Moldova a receptat din plin toate schimbările marcante din structura raporturilor politice europene. După un secol de supremaţie necontestată în zona meridională a Europei Răsăritene, Hoarda de Aur — slăbită de prelungite tulburări interne — fusese constrînsă să-şi diminueze aria de dominaţie în favoarea Lituaniei, Ungariei şi Poloniei, iar ulterior să renunţe la o parte a teritoriilor ei apusene. Destrămarea echilibrului politic statornicit odată cu formarea Imperiului mongol a antrenat un întreg lanţ de dispute militare, în toiul cărora cnezatul Halici—Wolhynia a dispărut ca stat autonom de pe harta continentului, vecinătatea sa fiind înlocuită la hotarele septentrionale ale Moldovei cu aceea a regatului polonez şi a cnezatului podolian guvernat de principii lituanieni. In acelaşi timp, spaţiul est-carpatic era confruntat cu ofensiva exacerbată a monarhiei angevine, care acţiona în deplină concordanţă cu demersurile prozelitice ale Scaunului apostolic.

In contextul situaţiei internaţionale încordate, a sporirii ameninţării externe, aspiraţia românească spre edificarea statului de-sine-stătător şi spre realizarea unităţii politice constituia o necesitate stringentă. In mod firesc, asupra procesului de metamorfozare a fizionomiei cadrului politic de la răsărit de lanţul carpatic şi asupra întregii traiectorii evolutive a societăţii româneşti s-a imprimat comprehensibil amprenta contactelor cu realităţile continentale.

NOTE

[1] J. Caro, *Geschichte Polens,* II, Gotha, 1863, p. 227 şi urm.; M. Hrusevskyj, *Jctnopua yupaiHU-Pycu,* IV, Lwow, 1903, p. 21 şi urm.; W. Abraham, *Powstanie organizacyi kosciola laciriskiego na Ruşi,* I, Lwow, 1904, p. 215 şi urm,; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego,* Varşovia, 1925, P- 52

si urm.; N. de Baumgarten, *Halich et Ostrog,* în *Orientalia Christiana Periodica,* TU 1937, p. 161—180; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kuiturell'e Bedeutung und geistige Auswirkung,* I, Koln—Graz, 1955, p. 172 si urm • J. Sieradzki, *Polska wieku XIV. Studium z csasow Kazimierza Wielkiego,* Varşovia, 1959, P- 9—37, 83—127; *Historia Polski,* I, 1, red. H. Lowmiariski, Varşovia 1960, p. 452, 549—550; J. Dabrowski, *Kazimierz Wielki tworka korony krolsiwa p'olskiego,* Wroclaw—Varşovia—Cracovia, 1964, p. 28 şi urm.; M. F. Kot-liar *ra.AU.upKa Pycb y dpyaiu no.toeiMi XlV-nepiuiu neepmi XV cm.,* Kiev, 1968, p. 22—27; G Schwalbe, *Geschichte Podlachiens in reussischer Zeit (XI.—XIV. Jahrhundert)* (Dissertation zur Erlangung der Doktorwurde der Philos. Fak. der Univ. Hambm-g) Hamburg, 1969, p. 188—195; P. W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy. Piast' Poland in East Central Europe, 1320—1370,* Chicago—Londra, 1972, p. 121 şi urm.

~ 2 Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 657.

[3] Anonymi Leobiensis *Chronicon,* în *SRA,* I, col. 958; Joannis de Czarnkow *Chronicon Polonorum,* in *MPH,* II, p. 622 (cf. şi Anonimi archi-diaconi Gneznensis *Brevior Chronica Cracovie,* în *Silesiacarum rerum scriptores,* II, ed. F. W. Sommersberg, Lipsiae, 1730, p. 97); *Rocznik Traski,* în *MPH,* II, p. 860—861; *Rocznik Poznariski (starszy),* în *MPH,* SN, VI, Varşovia, 1962, p. 130; *Acta Benedicti XII (1334—1342),* ed. A. L. Tăutu *(Fontes, s.* III, VIII), Vatican, 1958, p. 111—112; *Rocznik Malopolski,* ed. A. Bielowski, în *MPH,* III, p. 200.

[4] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 658—660; Acta *Benedicti XII,* p. 102—104.

[5] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 661—662; *Acta Benedicti XII,* p. 105—106.

[6] Johanne de Cornazanis *Historiae Parmensis,* în *Rerum Italicarum scriptores,* XII, ed. L. A. Muratorius, Mediolani, 1728, col. 742; Gualvanei de la Flamma *Opusculum de rebus gestis ab Azone, Luchino et Johanne Vicccomitibus,* în *ibidem,* col. 1037; Johannis Vitodurani *Chronicon,* ed. G. v. Wyss, în *Archiv fiir Schweizerische Geschichte,* VIII, 1856, p. 163.

[7] Gualvanei de la Flamma *Opusculum...,* col. 1037.

[8] Johannis Vitodurani *Chronicon,* p. 164.

[9] V. Laurent, *L'assaut avorte de la Horde d'Or contre l'Empire byzantin,* în *Revue des etudes byzantines,* XVIII, 1960, p. 145 şi urm.

[10] *Chron. Bud.,* p. 254; *Chron. Dub.,* p. 129; Thuroczi, p. 166 (unde se arată că acordul ar fi avut loc în iulie 1339); Joannes de Czarnkow, p. 637—638. Pentru cronologia acestui acord, cf. G. Rhode, *op. cit.,* p. 173—174; P. W. Knoll, *op. cit.,* p. 125 (unde se optează pentru anul 1338).

[11] *Chron. Bud.,* p. 268; *Chron. Dub.,* p. 138; Thuroczi, p. 174.

[12] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 37; *DRH, D,* I, nr. 38. Cf. şi A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenldnder,* în *Archiv fiir osterreichische Geschichte,* 66, 1885, p. 9—10.

[13] Hurmuzaki, *Doc,* XIV, 1, p. 1, 4—5.

[14] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 60; *DRH, D,* I, nr. 39.

[13] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 92; *DRH, D,* I, nr. 42. Cf. Onciul, *Originile,* p. 642—643, nota 90.

[16] Fejer, *Codex,* IX, 1, p. 209.

[17] *Acta Benedicti XII,* p. 112.

[18] H. Paszkiewicz, *op. cit.,* p. 85—86; G. Rhode, *op. cit.,* p. 178; P. W. Knoll, *op. cit.,* p. 132. Potrivit părerii lui N. de Baumgarten, *op. cit.,* p. 172—175, întregul cnezat de Halici—Wolhynia ar fi intrat în stăpînirea lui Lubart, iar Detko ar fi guvernat în numele său.

[18a] Joannes de Czarnkow, p. 629. [18b] *Rocznik Malopolski,* p. 199.

[19] *Hus. let.,* p. 350.

[20] Dîugosz, *Hist. Pol.,* III, p. 213—214. «

[21] Wigand von Marburg, *Die Chronik,* în *SRP,* II, p. 504—505; *Chronica Olivensis,* ed. W. Ketrzynski, în *MPH,* VI, p. 338; *Chron. Bud.,* p. 276; Thuroczi, p. 176—177; Dlugosz, *Hist. Pol,* III, p. 212.

[22] Pascu, *Contribuţiuni,* p. 29; *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 128.

[23] Pascu, *Contribuţiuni,* p. 29; *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 129.

[24] *Chron. Bud.,* p. 266 şi urm.; *Chron. Dub.,* p. 137—142, 168 şi urm.; Thuroczi, p. 175—198.

[25] *Chron. Dub.,* p. 143—167; Kukullei Jănos es a Nevtelen Minorita *Kronikada,* Budapesta, 1960.

[26] *Chron. Bud.,* p. 276—277; *Chron. Dub.,* p. 168; Thuroczi, p. 177: *Hem, curn gentes Tartarorum, în regnum Hungariae saevientes, confinia partis Transilva-niae, et Siculos, saepius infestarent; rex ipse, strenuum et bellicosum virum, An-dream,* ***filium*** *Laczk, Waivodam transilvanum, contra ipsos Tartaros, cum Si-culis nobilibus, et valida gente, destinavit. Qui terram, in qua habitabant, poten-ter subintrantes, cum principe eorum, nomine Athlamos, ad resistendum eisdem, cum magno exercitu, in campo obuiantes, debellavit; et ipsum principem eorum, decapitavit, ac multa banderia, et captivos Tartaros, regiae maiestăţi, in Wisse-grad transmisit. Post haec etiam* Stenii, *Tartaros saepius invaserunt; et cum magna praeda, ad propria redierunt. Qui autem ex ipsis Tartaris remanserunt, ad partes maritimas longe distantes, ad alios Tartaros, fugerunt.*

[27] *Chron. Dub.,* p. 151: *Siculi cum paucis Hungaris, qui tune in medio eorum existebant, contra Tartaros procedentes deo auxiliante, innumerabilem multitu-dinem Tartarorum in terra ipsorum in ore glady percusserunt.*

[28] *Chron. Dub.,* p. 151—152.

[29] *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 462—463.

[30] Antonii Bonfini *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia,* Coloniae Agrippinae, 1690, p. 236.

[31] Cf. nota 11.

[32] Giurescu, *Ist. rom.,* I, p. 374; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria ro mânilor,* 1, Bucureşti, 1975, p. 275; *Ist. Rom.,* II, p. 166; P. Chirnoaga, *Istoria Da ciei şi continuitatea daco-romană,* Madrid, 1971, p. 219.

[33] 1. I. Nistor, *Lucius Aprovianus — eroul Ţării Şipeniţului,* în *AARMSI,* s. III, XXIII, 1940—1941, p. 151.

[3*] D. Onciul, *Istoria Bucovinei înainte de unirea cu Austria,* în *SI,* I, p. 503; idem, *Originile,* p. 706, 708; I. Ursu, *Relaţiile Moldovei cu Polonia pînă la moar-tea lui Ştefan cel Mare,* Piatra Neamţ, 1900, p. 10; Pascu, *Contribuţiuni,* p. 28; A. Boldur, *întemeierea Moldovei,* în *Studii şi cercetări istorice,* XIX (SN, II), 1946, p. 175; Al. I. Gonţa, *Afirmarea existenţei statului moldovean în luptele dintre catolici şi ortodocşi pînă la întemeiere. Voievodatul lui Dragoş,* în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei,* XXXVI, 1960, 9—12, p. 569; G. I. Brătianu,' *La Mer Noire. Des origines ă la conquâte ottomane,* Miinchen, 1969, p. 243.

[35] G. Pray, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV,* II, Vindobonae, 1764, p. 92; Gh. Şincai, *Hronica românilor,* I, în *Opere,* I, ed. F. Fugariu, Bucureşti, 1967, p. 489.

[3B] D. Onciul, *Istoria Bucovinei...,* p. 503; idem, *Originile,* p. 706. Adoptarea datării corecte a evenimentelor s-a produs în lucrările sale de mai tîrziu. Cf. idem, *Din istoria României,* Bucureşti, 1908, p. 22.

[37] *Chron. Bud.,* p. 269—276; *Chron. Dub.,* p. 138—142; Thuroczi, p. 174—177.

[38] *Chron. Bud.,* p. 278—280; *Chron. Dub., p.* 168—169; Thuroczi, p. 177—178.

[39] Giugno Resti, *Croniche di Ragusa,* ed. S. Nodilo, în *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium,* XXV, *Scriptores,* II, Zagreb, 1893, p. 130; Gio-vanni Villani, *Cronica,* în *Croniche* di Giovanni, Matteo e Filippo Villani, I, ed. D. A. Racheli, Triest, 1857, p. 473, 479. Cf. şi B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Vngheria 1290—1403,* Roma, 1938, p. 314—317. Actele diplomatice semnalează ve nirea regelui Ludovic în Croaţia în vara anului 1345. Cf. *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 247—248.

[40] Prezenta lui Ludovic în Transilvania este relevată de locul de emitere al diplomelor regale. Cf. *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 190, 195, 204, 206.

[41] Fr. Pali, în *DIR, Introducere,* I, p. 501.

[42] Şt. S. Gorovei, *îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XlV-lea,* în *AIIAX,* X, 1973, p. 105.

[43] *Chron. Bud.,* p. 294; Thuroczi, p. 181.

[44] *Chron. Bud.,* p. 311; Thuroczi, p. 182, 184—186.

[45] B. P. Hasdeu, *Negru-Vodă (Etymologicum magnum Romaniae,* IV), Bucu reşti, 1898, p. CXCVII1 şi urm; Giurescu, *Ist. rom.,* I, p. 365; *Ist. Rom-,* II, p. 156; N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457),* Iaşi, 1978, p. 1G.

[40] E. Lăzărescu, *Despre relaţiile lui Nicolae-Alexandru voievod cu ungurii,* în *Revista istorică,* XXXII, 1946, p. 123—130.

[47] Onciul, *Originile,* p. 708; Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică a descăleca-tului Moldovei în lumina noilor cercetări,* în *AARMSI,* s. III, XXVII, 1944—1945, p. 29; Al. I. Gonţa, *op. cit.,* p. 569; Panaitescu, *Introducere,* p. 317—318.

[48] R. Popa, *Țara Maramureşului în veacul al XlV-lea,* Bucureşti, 1970,. P- 2°^rf ej£r, *Codex,* IX, 1, p. 263; *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 213.

[50] Fejer, *Codex,* IX, 1, p. 735, 754—755; Mihalyi, p. 27, 29; *DIR,* C, *v. XIV,* TV D 522—523, 535.

si *Let. Voskr.,* p. 256—257; *CSR,* p. 154—156, 158—160; Ureche, p. 62—63 (Si-mion Dascălul); Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei şi Munteniei (Cronica volonă)* în *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 207.

52 'rj. Onciul, *Dragoş şi Bogdan, fundatorii Principatului moldovenesc,* în *SI* I, P- H2—117- Potrivit Părerii lui Xenopol *(Ist. rom.,* III, p. 37, 45) sub numele'de Laslău s-ar ascunde Ladislau IV Cumanul!

sa V A Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646* (extras din *AARMSI,* s. II, XIV), Bucureşti, 1895, p. XLI şi 28.

54 A Huber, *op. cit.,* p. 17; D. Onciul, *Dragoş...,* p. 115; Giurescu, *Ist. rom.,* I p 374- B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502,* e'd a 2-ai Wiesbaden, 1965, p. 105; Panaitescu, *Introducere,* p. 317—318; G. I. Brătianu *La Mer Noire...,* p. 243, 282.

[55] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 7—8; *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 442—443.

[56] W Abraham, *op. cit.,* p. 279—281; R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova,* în *AARMSI,* s. II, XXVII, 1904—1905, p. 287—289; C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XlV-lea,* în *Revista catolică,* III, 1914, 1, p. 60—80; L. Makkai, *A Milkoi (Kun) piispokseg es nepei,* Debrecen, 1936, p. 45 şi urm.; Moisescu, *Catolicismul,* p. 29—38, 44—50; Theodorescu, *Bizanț,* p. 181 şi urm.

[57] *Bull. Franc,* III, p. 347—348; *Acta Romanorum Pontificum ab Innocentio V ad Benedictum XI (1276—1304),* ed. F. M. Delorme şi A. L. Tăutu *(Fontes,* s. III, V, 2), Vatican, 1954, p. 59—60; *DRH, D,* I, nr. 12. Datarea eronată a acestui act la 7 octombrie 1279 (cf. Theiner, *VMHH,* I, p. 337; Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 429—430; *DIR, C, v. XIII,* II, p. 222—223) a fost însuşită de întreaga literatură istorică românească privind episcopia Milcoviei.

[58] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 622—623; *DRH, D,* I, nr. 22.

[58] Moisescu, *Catolicismul,* p. 30.

[60] Pascu, *Contribuțiuni,* p. 27. Cf. şi *Bull. Franc,* V, p. 571, 617 (unde apare sub numele lui Vitus de Castroferreo).

[61] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 4—5; *DRH, D,* I, nr. 34.

[62] Fejer, *Codex,* IX, 6, p. 36; Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 8—9.

[e3] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului,* I fextras din *Revista catolică),* Bucureşti, 1913, p. 5—6.

[64] *Ibidem,* p. 7.

^ Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 45—46. Cf. şi C. Auner, *op. cit.,* p. 71; Moisescu, *Catolicismul,* p. 36—37.

[66] Pascu, *Contribuțiuni,* p. 34.

[67] I. C. Filitti, *op. cit,* p. 7—9; Pascu, *Contribuțiuni,* p. 38—39.

[68] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 174—175.

[69] Fejer, *Codex,* IX, 5, p. 63; Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 224.

[70] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 160—161; *Bull. Franc,* VI, p. 443—444.

[71] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 175.

[72] *Ibidem,* p. 176.

[73] C. Auner, *op. cit.,* p. 70; Theodorescu, *Bizanț,* p. 181—183.

[73a] H. Hoberg, *Taxae pro communibus servitiis ex libris obligaiionum ab anno 1295 usque ad annum 1455 confectis,* Cittâ del Vaticano, 1949, p. 79, 81.

[74] I. C. Filitti, *op. cit,* p. 42.

[75] Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 622; I, 2, p. 4.

[76] Cf. nota 57. Emendarea textului documentului *(Mylco* în loc de *multo),* propusă de N. Iorga *(Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* I—II, Bucureşti, 1901, p. XIX), este acceptată de majoritatea specialiştilor. Corectarea iui *multo* prin *Molde* (= Baia) (Cf. A. A. Bolşacov—Ghimpu, *Episcopi ortodocşi am Țările române în secolul al XUI-lea,* în *Glasul Bisericii,* XXIX, 1971, 1—2, P- 126) este logic inadmisibilă.

[77] I- C. Filitti, *op. cit,* p. 42.

^ Hurmuzaki, *Doc,* II, 2, p. 16—18.

P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti,* Bucureşti, 1947, p. 45; A. Oțetea, a *orrri-ation des Etats feodaux roumains,* în *Nouvelles etudes d'histoire,* III,.

Bucureşti, 1965, p. 102; S. Columbeanu, *Cnezate şi voievodate româneşti,* Bucureşti, 1973, p. 131; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 224, 247.

[80] Hurmuzaki, Doc, II, 1, p. 25—26. Cf. şi K. Reinerth, *Aus der Vorgeschichte der siebenbiirgisch-săchsischen Reformation. Ein Beitrag zur Geschichte des Milkover Bistums* (extras din *Archiv des Vereins fur Siebenbiirgische Landeskunde,* 50, 1), Sibiu, 1940, p. 8 şi urm.

[81] F. Skrzinska, în *Iscrizioni Genovesi in Crimea ed in Constantinopoli,* Genova, 1928, p. 15; G. I. Brătianu, *La Mer Noire...,* p. 244.

[82] J.-N. Biraben, *Les hommes et la peste en France et dans Ies pays europeens et mediterraneens,* I, Paris—Haga, 1975, p. 48 şi urm.

[83] *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 486.

[84] N. Vătămanu, *Medicina veche românească,* Bucureşti, 1970, p. 77 şi urm,

[85] J.-N. Biraben, *op. cit.,* p. 98—103.

[86] *Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej,* VII, Lwow, 1878, p. 7—8. Titlul amintit .a fost probabil însuşit în urma anexării unor teritorii ruseşti de lîngă graniţa poloneză. Se admite că în anul 1344 sau 1345 fusese alipit la Polonia Sanokul (cf. G. Rhode, *op. cit.,* p. 184; P. W. Knoll, *op. cit.,* p. 137—138) şi chiar Przemyslul (cf. H. Samsonowicz, *Historia Polski do roku 1795,* Varşovia', 1973, p. 94).

[87] *Codex monasterii Miechoviensis,* în *MPH,* II, p, 885.

[88] I. B. Grekov, *Bocmonnan Eepona u ynadon 3ojomoă Opdbi,* Moscova, 1975, p. 52.

[89] *Codex monasterii Miechoviensis,* p. 885.

[90] Cf. nota 18 a.

[91] Franciscani Thorunensis *Annales Prussici,* în *SRP,* III, p. 78.

[92] Joannes de Czarnkow, p. 629.

[93] *Let. Voskr.,* p. 215; *Hus. let.,* p. 350; *Jlbeoeacan Aemonucb,* 1, în *PSRL,* XX, 1, S.-Peterburg, 1910, p. 185; *EPMOAUHCKOH Aemonucb,* în *PSRL,* XXIII, S.-Peterburg, 1910, p. 109; *Jlemonucb no VeapoecKOMy cnucny,* în *PSRL,* XXV, Moscova—Leningrad, 1949, p. 177.

[94] *Codex monasterii Miechoviensis,* p. 885; Dlugosz, *Hist. Pol.,* III, p. 237; Joannes de Czarnkow, p. 630. Cf. şi P. W. Knoll, *op. cit.,* p. 145—148.

[95] *Chron. Dub.,* p. 160—161. Cf. şi *Chron. Bud.,* p. 315—316; Thuroczi, p. 189.

[9S] *Chron. Dub.,* p. 163—165, 183—184. Cf. şi *Chron. Bud.,* p. 318—319; Thuroczi, p. 189; A. Huber, *op. cit.,* p. 13—14; B. Homan, *op. cit.,* p. 364—365.

[97] *Fontes rerum Germanicarum,* ed. J. F. Boehmer, IV, Stuttgart, 1868, p. 284 (Continuatio Matthiae Nuewenburgensis), 539 (Heinrious Rebdorfensis); *Codex monasterii Miechoviensis,* p. 885; Dlugosz, *Hist. Pol.,* p. 245.

[98] A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae,* I, Roma, 1860, p. 530—533. Cf. şi W. Abraham, *op. cit.,* p. 238—239.

[99] *Chron. Dub.,* p. 163, 165.

[100] Panaitescu, *Introducere,* p. 318. Intr-un volum apărut anterior al aceluiaşi istoric *(Interpretări româneşti,* p. 44, 199), precum şi în alte lucrări (cf. Cihodaru, *Constituirea,* p. 77; Giurescu, *Tîrguri,* p. 270), se vorbeşte în mod eronat despre trecerea lui Ludovic I prin *oraşul* Şiret!

[101] *Chron. Dub.,* p. 166.

[102] Matteo Villani, *Cronica,* în *Croniche.* ■ ., II, ed. D. A. Racheli, Triest, 1858, p. 83—84.

[103] Matteo Villani, *Istorie,* în *Rerum italicarum scriptores,* XIV, ed. L. A. Muratorius, Mediolani, 1729, col. 155.

[104] B. P. Hasdeu, *op. cit.,* p. CXCVIII—CXCIX; Şt. S. Gorovei, *op. cit.,* p. 108 şi urm.; idem, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei,* Bucureşti, 1973, p. 92—93. Cf. şi A. A. Bolşacov—Ghimpu, *Cronica Ţării Moldovei pînă la întemeiere,* Bucureşti, 1979, p. 89, unde se consideră că numele Prosclaviei ar fi un corespondent italian pentru Rusovlahia.

[105] Giovanni Villani, p. 100.

[106] *Ibidem,* p. 71.

[107] M. Hrusevskyj, *op. cit.,* p. 383, nota 3.

[108] J. Caro, *op. cit.,* p. 295, nota 1 (unde este citată părerea lui Adam Naruszewicz).

[109] M. Karamzin, *Histoire de VEmpire de Russie,* IV, Paris, 1819, p. 337; G. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautes Roumaines au XIV* siecle,* în *BSH,* XXVIII, 1947, 1, p. 79; idem, *La Mer Noire. . .,* p. 282.

no Mihalyi, p. 87—88; Al. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului,* Bucureşti, 1940,

m Hermanni de Wartberge *Chronicon Livoniae,* în *SRP,* II, p. 114; Joannes de Czarnkow, p. 678—679; Dlugosz, *Hist. Pol.,* III, p. 371—372. Cf. şi *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum,* ed E Lukinich—L. Gâldi, Budapesta, 1941, p. 334, nota 2.

iis Fejer, *Codex,* IX, 2, p. 206; *DRH, C,* X, nr. 109.

i" Theiner, *VMHH, 1,* p. 815—816; *DRH, C,* X, nr. 137.

in Fejer, *Codex,* IX, 2, p. 169—170; Hurmuzaki, Doc, I, 2, p. 24.

"5 Fejer, *Codex,* IX, 2, p. 137.

u<! P. F. Parasca, *floÂurnuna eemepcuoeo KopOJieecmea e BocmonnoM IlpuKapnatnbe u oopa3oeaHue MojidaecKoao cpeodaAbHoeo eocydapcmea,* în *Kapnamo—flynaucKue XMAU S cpednue sena,* Chişinău, 1975, p. 36, 47.

ai *Urkundenbuch,* II, p. 93—96; *DRH, C,* X, nr. 181.

nM/c/nw *o/nnocniniecH KT> ucrnopiu 3anadnou Pocciu,* I, Sanktpeterburg, 1846, P i___2; V. Rozov, *yicpQ'iHCbKi zpaMOtnu,* I, Kiev, 1928, p. 5—7. Autenticitatea actu lui a fost recunoscută recent şi în *CAOBHUK cmapoyicpaiHCbKoi noeu XIV — XV cm.,* 1, Kiev, 1977, p. 24. Cf. şi J. Caro, *op. cit.,* p. 295—296; G. Rhode, *op. cit.,* p. 192; I.' B. Grekov, *op. cit.,* p. 56.

119 Matteo Villani, *Cronica,* p. 124—125. '

120 Theiner, *VMHH,* II, p. 10—11.

121 *Ibidem,* p. 33.

122 A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae. . .,* p. 581.

123 Z. Kaczmarczyk, în *Historia Polski,* I, 1, p. 549—550.

124 G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates,* ed. a 3-a, Miinchen, 1963, p. 437—138, 442—443; M. A. Mehmed, *Istoria turcilor,* Bucureşti, 1976, p. 120 şi urm.

125 *Cron. turc,* I, p. 300 (Sa'adeddin Mehmed), 400 (Mehmed bin Mehmed), 440 (Kodja Husein). Cronologia primelor ciocniri ale popoarelor balcanice cu turcii otomani este controversată.

126 Tiesenhausen, II, p. 41, 127, 211, 214. Cf. şi M. G. Safargaliev, *Pacnad 3OAOwou Opdbi.* Saransk, 1960, p. 14—15; G. A. Fedorov—Davîdov. *06wficmeeHHbiu cmpou 3oAomou Opdu,* Moscova, 1973, p. 141—144, unde sînt relevate confuziile unor izvoare persane.

127 B. Spuler, *op. cit.,* p. 109, 453; M. G. Safargaliev, *op. cit.,* p. 111; G. A. Fedorov—Davîdov, *op. cit.,* p. 150. Berdi-Băg, care preluase puterea la 22 iulie 1357, ar fi domnit, potrivit cronicilor persane, timp de trei ani (Tiesenhausen, II, p. 129, 211, 214). Intr-un letopiseţ rusesc se apreciază, însă, că el s-ar fi aflat în fruntea Hoardei în perioada 1356—1358, fiind urmat, timp de 6 luni şi o zile, de Kulna (Qulpa), iar apoi de Nauruz *(RLNS,* III, p. 209, 212). In 1359 ar fi ajuns han Hîdîrg, identificat cu Hizyr (Hîzr), venit „din Orient" *(Ibidem,* p. 215), adică din Kok-orda. Urmărind anul şi locul de emitere al monedelor Hoardei, consta tăm numărul considerabil al pieselor bătute la Sărai al-Djedid, Giilistan, Azak şi Horezm în a.H. 760 — corespunzînd în cea mai mare parte anului 1359 *post Chrisli natum* — de către Berdi-Băg şi Kulna, alături de care apar cîteva exem plare purtînd numele lui Nauruz şi Hizyr, emise în acelaşi an la Giilistan şi Azak. Analiza materialului numismatic reflectă prin urmare tulburările şi instabilita tea politică din Hoardă în cursul anului 1359, cînd sînt semnalaţi nu mai puţin de patru hani. Cele cîteva monede avînd imprimat numele lui Berdi-Băg şi a.H. 761 şi 762 au fost bătute probabil după moartea sa. In aceşti ani au mai pus în circulaţie monede Kulna, Nauruz, Hizyr şi Keldi-Băg (Cf. G. A. Feodorov—Davî dov, *K-'iadbi dxywdctaix Monem,* în *HyMU3MarnuK.a u anuapatpuKa,* I, 1960, p. 133—155; idem, *Haxodnu dxytudcKUX Monem,* în *ibidem,* IV, 1964, p. 185—218; idem, în *fopoda Yloeo.txbH e cpednuc sena,* Moscova, 1974, p. 178—179). Nu este exclus ca, în perioada de anarhie de după răsturnarea lui Berdi-Băg, regimul emisiunilor mo netare să fi suferit grave perturbaţii, motiv pentru care apar discrepanţe atît de flagrante între mărturiile cronicilor şi datele numismatice. De aceea, presupunem pă pe unele piese bătute de Berdi-Băg, Kulna şi Nauruz s-a imprimat o dată inexactă, în timp ce pe alte monede a fost imprimat numele unor hani deja de cedaţi.

128 Tiesenhausen, II, p. 129 („Anonimul lui Iskender").

[129] Hammer-Purgstall, *Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, Die Mongolen in Russland,* Pesta, 1840, p. 313 şi urm.; A. N. Nasonov, *MomoAbi u Pijcb,* Moscova—Leningrad, 1940, p. 117 şi urm.; B. Spuler, *op. cit.,* p. 109 şi urm.; Grecov, Iacubovschi, *Hoarda,* p. 247 şi urm.; M. G. Safargaliev, *op. cit.,* p. 109 şi urm.

[130] V. B. Antonovici, *Monoapaipiu no ucmopiu%3anadHou u toeo-3anadHoă Pocciu,* I, Kiev, 1885, p. 126, nota 4; M. Hrusevskyj, *op. cit.,* p. 72.

[131] *JIemonucb eeAUKuxs KHnaeu J/umoecKuxr,,* ed. A. N. Popov, Sanktpeterburg^ 1854, P- 18; *JlutnoBCKan Aemonucb no cnucny HaxodntufiMycH eu 6u6Momet;c zpacpa KpacuncKaio,* Sanktpeterburg, 1893, p. 28; *PSRL,* XVII, S.-Peterburg, 1907, col. 81 *(Cynpac/ibCKiă cnucoKb),* 99 *(yeapoecKiu cnuconn),* 170 *(CnucoK'b apcupa KpactmcKaeo)*, 278 *(Cnuconn ApxeoAoauHectcaao 06w,ecmea),* 327 — 328 *(CnucoKi> apacpa PamiHCnaio),* 389 *(EepeuHoecKiu cnucoKb),* 453 — 454 *(OAbuieeCKtă CnucoK'b),* 496 *(CnucoKb Buxoena)* ; *PSRL,* 32, ed. N. N. Ulaşcik, Moscova, 1975, p. 43 *(Xponuna JlumoecKaa u MMoămcKan),* .139 *(XpoHuka Euxoeu,a)\ Hus. let.,%* p. 350; *RLNS,* IV, p. 5; *Jlemonucnuă c6opnuK uMenyeMUu [Jampiapuicm* UAU *HUKOHO8CKOW Aernonucbto,* în *PSRL,* XI, S.-Peterburg, 1897, p. 2; *PosooKCKuă jiemonucen,* în *PSRL,* XV, 1, Petrograd, 1922, p. 75; M. Stryjkowski, *Kro-nika Polska, Liteiuska, Zmodzka i wszystkiej Ruşi,* II, Varşovia, 1846, p. 6; Sta-nislai Sarnicii *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litvanorum,* în loannis Dlugossi seu Longini *Historiae Polonicae liber XIII et ultimus,* ed. H.L.B. ab Huyssen, II, Lipsiae, 1712, col. 1134.

[132] In cîteva cronici nu se precizează anul înfrîngerii mongolilor, consernnîndu-se doar că victoria se datorează cneazului Olgerd *(PSRL,* XVIII, col. 81, 99, 278; M. Stryjkowski, II, p. 6). în schimb, în alte lucrări cronicăreşti se face specificarea că marea înfruntare de la Sinie Vodî ar fi avut loc în 1332 *(PSRL,* 32, p. 43), 1333 (S. Sarnicki, col. 1134), 1351 *(PSRL,* XVII, col. 496; *PSRL,* 32, p. 193), 1362 *(Hus. let,* p. 350, *RLNS,* IV, p. 5), 1363 *(PSRL,* XI, p. 2; *PSRL,* XV, 1, p. 75) sau în vremea marelui cneaz Witold (Vytautas). Din izvoarele unde bătă lia cu mongolii este fixată în timpul lui Witold reiese că în fruntea armatei lituaniene se găsea fie Witold *(PSRL, XVII,* col. 327), fie un cneaz purtînd nu mele Olgerd din subordinea acestuia *(PSRL,* XVII, col. 170, 453). In acest caz s-a comis o confuzie între lupta de la Sinie Vodî şi războaiele antimongole purtate de Witold la sfîrsitul secolului al XlV-lea, cele două evenimente fiind contopite ca şi cînd ar fi fost vorba numai de unul singur. Anii 1332 şi 1333 ies evident din discuţie pentru motivul că Olgerd nu ocupa încă tronul cnejilor lituanieni. La fel de inacceptabil este şi anul 1351, menţionat într-un letopiseţ unde erorile de încadrare cronologică se ţin lanţ.

[133] V. B. Antonovici, *op. cit.,* p. 126; B. Spuler, *op. cit.,* p. 116; Grecov, Iacu bovschi, *Hoarda,* p. 266; S. M. Kuczynski, *Sine Wody (Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r.),* în *Studia z dziejow Europy wschodniej X—XVII w,* Varşovia, 1965, p. 170.

[134] Ph. Bruun, *Notices historiques et topographiques concernant Ies colonies italiennes en Gazarie,* în *Memoires de V'Academie Imperiale des Sciences de Saint-Petersbourg,* s. VII, X, 9, 1866, p. 50; Z. Gloger, *Geografia historyczna ziem datonej Polski,* Cracovia, 1900, p. 46; M. Hrusevskyj, *op. cit.,* p. 70; M. G. Safar galiev, *op. cit.,* p. 122; G. Vernadsky, *A History of Russia,* III, *The Mongol and Russia,* ed. a 4-a, New Haven—Londra, 1966, p. 234; I. B. Grekov, *op. cit.,* p. 48.

[135] *HoeaopodcKaa Hemeeptnan Aemonucb,* în *PSRL,* IV, Sanktpeterburg, 1848, p. 74.

[136] *PSRL,* 32, p. 43.

[137] J. Hammer—Purgstall, *op. cit., p.* 519; *Diplomatarium Veneto-Levantinum sive acta ei diplomata, res Venetas, Graecas atque Levantis illustrantia, a. 1300—1350,* ed. G. M. Thomas, Venetiis, 1880, p. 313.

[138] J. Hammer—Purgstall, *op. cit.,* p. 521.

[139] V. Grigoriev, *flpAUKii ToxmciMbiuia^u Ceaden—Tepea,* în *ZOO,* I, 1844, p. 339; S. M. Kuczynski, *op. cit.,* p. 178, 180.

[140] V. Rozov, *op. cit.,* p. 48; *rpajuomu XIV cm.,* ed. M. M. Peşceak, Kiev, 1974,, P. 112—113.

[141] *Chron. turc,* I, p. 217.

[142] *Urkundenbuch,* II, p. 315; *DRH, D,* I, nr. 49. Numele acestei emir, ne obişnuit pentru un mongol, a trezit suspiciunea istoricilor, astfel că Iorga *(Histoire,* III, p. 264) îl considera o deformare de la Timur. în schimb, B. Spuler *(op. cit.,* p. 117) era de părere că Dimitrie ar fi fost conducătorul găgăuţilor creş tinaţi din Dobrogea, ceea ce este însă greu de admis. Inacceptabilă este şi iden-

tificarea sa cu marele cneaz moscovit Dimitrie Donskoi, vreme îndelungată vasal al mongolilor. Cf. H. Weczerka, *Das mittelalterliche und fruhneuzeitliche Deutschturn im Fiirstentuvi Moldau,* Miinchen, 1960, p. 47.

[143] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* XXIV, Vălenii de Munte, 1912, p. 6; I. I. Nistor, *Localizarea numelui Basarabiei în Moldova Transpruteană,* în *AARMSI, s.* III, XXVI, 1943—1944, p. 4; G. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum (Ca. 1360—1380),* în *Revue des etudes roumaines,* JX__x, 1965, p. 45—46; Giurescu, *Tîrguri,* p. 202; A. V. Boldur, *Die Herrschaft des litauisch'en Fursten Jurij Korjat in der Moldau (1374—1379),-* în *Sudost-Forschungen,* XXXII, 1973, p. 14.

i« B. Spuler, *op. cit.,* p. 117; Şt. Ştefănescu, *Byzanz und die Dobrudscha in aer zvoeiten Hălfte des 14. Jăhrhunderts. Die Bildung des Feudalstaates Dobrudscha,* în *Byzantinische Beitrăge,* Berlin, 1964, p. 244; idem, în *DID,* III, p. 151; Y. Spinei, *Aspekte der politischen Verhăltnisse des Gebietes zwischen Donau und Sch'warzem. Meer zur Zeit der Mongolenherrschaft (XIII—XIV Jahrhundert),* în *Dacoromania,* Freiburg—Munchen, 3, 1975—1976, p. 33.

[145] *Ist. Rom.,* II. p. 165; Ş. Papacostea, *Aux debuts de l'Etat moldave. Considerations en marge d'une nouvelle source,* în *RRH,* XIII, 1973, 1, p. 154.

[146] S. Sarnicki, col. 1134.

[147] M. Stryjkowski, II, p. 7.

i« *RLNS,* IV, p. o; *PSRL,* XI, p. 2; *PSRL,* XV, 1, p. 75.

[14a] S. M. Kuczynski, *op. cit.,* p. 170. După părerile altor istorici — pe care le găsim mai puţin îndreptăţite — Beloberejie ar fi regiunea din stînga Nipru-lui, dintre praguri şi punctul de vărsare al fluviului în mare (cf. V. B. Antono-vici, *op. cit.,* p. 127, nota 1) sau zona litoralului pontic, cuprinsă între gurile Niprului şi cele ale Bugului (cf. R. Batura, *Lietuva tantu kovoje pries Aukso Orda,* Vilriius, 1975, apud J. Sykora, în *RIs,* 29, 1976, 9, p. 1,440).

[1M] G. A. Fedorov—Davîdov, *Kmdu* .... p. 133—166; idem, *Haxodtcu* ■.. p. 185—218. Cf. şi Grecov, lacubovschi, *Hoarda,* p. 260, 262.

[151] *RLNS,* **III,** p. 219 (unde evenimentele sînt datate greşit în anul 1361).

W2 Presupunerea noastră că în cazul monedei de la Orheiul Vechi purtînd ■a.H. 765 (cf. Nudelman, *Topografija,* p. 140) avem de-a face cu o lectură eronată sau cu o greşeală de tipar ne-a fost confirmată cu amabilitate de A. Nudelman, care, reverificînd piesa originală, a constatat că ea este în realitate din a.H. 764.

153 Pentru răspîndirea emisiunilor monetare ale Hoardei de Aur din deceniul al 7-lea al secolului al XIV-lea, cf. G. A. Fedorov—Davîdov, *KJiadu--------* p. 133—155; idem, *HaxodKu...,* p. 185—218; idem, în *Fopoda...,* p. **176** şi urm.

[154] S. I. Ianina, *Hoebiu eopod (=flmu-uiexp =Ulexp aâ-Jlxedud) — Monemnuu deop 3o.iom.ou Opdbi u ezo MecmonoJiooice.Hue,* în *Tpydu FocydapcmeeHHOzo Hcmopim.ecK.ozo Myjen,* 49, *HyMU3MatnwiecKuă căopnuK,* V, 1, 1977, p. 195 şi urm. Cf. şi G. A. Fedorov-Davîdov, *KAadbi ...,* p. 155, 159, **161;** idem, în *Fopoda ...,* p. 179; Nudelman. *Topografija,* p. 91, 140.

[lx]>*Jlem,onuCb ee.tuKux7> KHfâeă ...,* p. 18; *Jlumoecxan Aemonucb...,* p. 28; *PSRL,* XVII, col. 81, 99, 170, 278, 328, 389, 454, 496; *PSRL,* 32, p. 139.

[156] A. N. Nasonov, *op. cit.,* p. 127.

[157] G. Vernadsky, *op. cit.,* p. 246.

[158] V. B. Antonovici, *op. cit.,* p. 127; A. V. Boldur, *op. cit.,* p. 13.

[159] G. D. Smirnov, *CpedneeeKoebie aopoda FlpymcKO-JlHecmpoecKoao Mencdypetbsi, Tesucu doK.iadoe ececoKanou ceccuu, nocemufiunou utnozaM apxeo.ioawtecKux u amnoapcupuKUX uccAedoecuiuu 1966 zoda,* Chişinău. 1967, p. 36; N. A. Mohov, *(PopMupoeanue ■uojidaecKoeo napoda u o6pa3oeanue MOndaecKOao eocydapcmea,* Chişinău, 1969, p. 54. S-a considerat că, odată cu înfrîngerea mongolilor, Cetatea Albă ar fi intrat sub stă**pmirea** Lituaniei. Cf. O. Gorka, *Bialogrod i* ***Kilja,*** *a wyprawa r. 1497,* Varşovia, 1932, P- 2; C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei,* în fi/R, X, 1940, P- 317. împotriva acestei aserţiuni s-a declarat G. I. Brătianu, *Demetrius...,* p. 45.

[160] *Hus. let.,* p. 350.

[161] A. N. Nasonov, *op. cit.,* p. 127, nota 4; R. Batura, *op. cit.,* apud J. Sykora, m *RIs,* 29, 1976, 9, p. 1439. Această opinie a fost combătută de G. Rhode, *op. cit.,* P- 332, potrivit căruia Olgerd ar fi instalat la Kiev drept cneaz pe fiul său Vla**dimir.**

[162] *PSRL,* XVII, col. 82, 99, 170, 278, 328, 390, 454, 496; *PSRL,* 32 p. 43, 139. în dezacord cu aceste cronici se află textul lui Dlugosz *(Hist. Pol.,* III, p. 245), de unde rezultă că Podolia ar fi intrat în posesia Poloniei încă din anul 1352.

[163] S. M. Kuczynski, *op. cit.,* p. 157.

[164] H. Paszkiewicz, *op. cit.,* p. 228—230; J. Puzyna, *Pierwsze wystapienia Korjato'wiczow na Ruşi poludniowej,* în *Ateneum Wilenskie,* XIII, 1938, 2, p. 1— 68; S. M. Kuczynski, *op. cit.,* p. 152 şi urm. Cf. şi G. Rhode, *op. cit.,* p. 200—202, 219—225; P. W. Knoll, *op. cit.,* p. 244—248 (care consideră că suzeranitatea Poloniei asupra Podoliei şi stabilirea Koriatovicilor în acest teritoriu este posterioară anului 1370).

[165] S. M. Kuczynski, *op. cit.,* p. 158; G. Rhode, *op. cit.,* p. 223—225.

[166] *RLNS,* III, p. 187, 191; *PSRL,* XX, 1, p. 185; *XoAMOiopcnax Aemonucb,* în *PSRL,* 33, Leningrad, 1977, p. 83.

[167] Joannes de Czarnkow, p. 631; Dlugosz, *Hist. Pol.,* III, p. 307. Cf. şi M. Hrusevskyj, *op. cit.,* p. 39—40; H. Paszkiewicz, *op. cit.,* p. 228—230; G. Rhode, *op. cit.,* p. 202—205, 381—382.

[168] V. Rozov, *op. cit.,* p. 14.

[169] Cf. nota 167.

[170] H. Paszkiewicz, *op. cit.,* p. 248; *O'iepxu ucmopun CCCP. flepuod (pcoda.iusMa IX —XV ea.,* II, red. B. D. Grekov, L. V. Cerepnin, V. T. Paşuto, Moscova, 1953, p. 521.

"MJOTZM___ I, 1846, p. 21; V. Rozov, *op. cit.,* p. 20; *FpaMomu XIV cm.,* p. 50.

[172] *PSRL,* XVII, col. 82. Cf. şi *PSRL,* XVII, col. 100, 497; PSRL, 32, p. 139; M. Stryjkowski, II, p. 8. In alte cronici se arată numai că „pe cneazul Iurii l-au ucis românii" (fl кH3/î\ K)ph.<ft KoAoXoK-fe OVBHAH), fără să se mai specifice că anterior fusese ales domn. Cf. *PSRL,* XVII, col. 171, 279, 328, 390, 494.

[173] Joannes de Czarnkow, p. 643—644.

«MK/nw..., I, 1846, p. 21; V. Rozov, *op. cit.,* p. 19—20; U. Heyzmann, *Bal-thazaris Behem Codex picturatus anno 1505, continens privilegia et plebiscita ur-his Cracoviae,* în *Archiv Jur Kunde Osterreichischer Geschichts-Quellen,* XXXIII, 1865, 1—2, p. 194.

[175] Galeazzo şi Bartolomeo Gatari, *Cronaca Carrarese,* I, ed. A. Medin şi G. Tolomei, în *Rerum Italicarum scriptores,* XVII, 1, fasc. 2, Città di Castello, 1910, p. 146.

[176] A. Theiner, *Vetera monuvienta Poloniae . . .,* p. 748.

[177] *PSRL,* XVII, col. 82, 100, 171, 279, 328, 390, 454.

[178] Cf. nota 175.

[179] *Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni ducatus Litvaniae,* I, ed. M. Dogiel, Vilnae, 1758, p. 37—38; Fejer, *Codex,* IX, 2, p. 412—414.

[180] *PSRL,* XVII, col. 82, 100, 497; *PSRL,* 32, p. 45, 139. Sfîrşitul lui Constantin nu s-a produs chiar atît de repede, căci o ştire diplomatică datînd din anul 1385 îl menţionează în Podolia. Cf. U. Heyzmann, *op. cit.,* p. 209.

[181] *PSRL,* XVII, col. 171, 279, 328, 390, 454.

[182] *PSRL,* XVII, col. 82—83, 100, 171, 279, 328, 390, 454—455, 497; *PSRL,* 32, p. 72, 139; M. Stryjkowski, II, p. 18—19. în ceea ce priveşte actul din care rezultă că în anul 1360 Teodor (= Feodor) Koriatovici s-ar fi aflat în Ungaria, unde ar fi ctitorit o biserică ortodoxă la Munkăcs (cf. I. Basilovits, *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis,* Cassoviae, 1799, p. 11—13), s-a dovedit că este un fals (cf. M. P. Şesan, *Teodor Koriatovici în Rusia subcarpatică ctitor al mănăstirii s. Nicolai din Munkacs la 1360?,* Cernăuţi, 1936, p. 18—19).

[183] *PSRL,* XVII, col. 82, 99, 171, 279, 389—390, 454, 496—497.

[184] M. Stryjkowski, II, p. 8; *PSRL,* 32, p. 44.

2. ETAPA HOTARITOARE A PROCESULUI DE CONSTITUIRE A STATULUI ROMANESC DE SINE-STÂTÂTOR AL MOLDOVEI

Progresele înregistrate în mod treptat de societatea românească din zonele răsăritene ale spaţiului carpato-dunărean în domeniul economic, îndeosebi prin dezvoltarea meşteşugurilor, au contribuit hotărîtor la apariţia în secolul al XlV-lea a unor drumuri comerciale de importanţă locală şi europeană şi a centrelor de factură urbană, antrenînd totodată schimbări în structura socială a comunităţilor băştinaşe, detaşarea din masa populaţiei a unei pături avute, cu posibilităţi de a aservi pe membrii de rînd ai societăţii şi de a grupa în jurul lor cete înarmate, capabile să facă faţă încercărilor expansioniste din exterior. Toate aceste schimbări calitative în sfera vieţii economice şi sociale, pe fondul sporului general al populaţiei, au situat societatea românească de la est de Carpaţii Orientali la nivelul organizării unor formaţiuni statale, spre mijlocul secolului al XlV-lea fiind create practic toate premisele pentru întemeierea statului de tip feudal[1].

După cum am mai arătat, izvoarele narative din secolele XIII—XIV atestă la răsărit de arcul carpatic mai multe creaţii politice locale cu caracter statal. Numărul, dimensiunile, localizarea şi modalităţile lor de organizare rămîn deocamdată neprecizate. Formaţiunea sau formaţiunile politice româneşti nu cuprindeau întreaga suprafaţă delimitată de Carpaţi, Nistru, Dunăre şi Marea Neagră, întrucît teritoriile de la sud de bazinul inferior al Bahluiului şi Răutului şi de la est de Şiret se aflau sub stăpînirea Hoardei de Aur. Nucleele viitoarelor organisme statale au fost probabil confederaţiile de obşti, care concentrau comunităţile umane dintr-o anumită subunitate geografică, corespunzînd de obicei cu valea unei ape mai importante.

Nivelul de dezvoltare apropiat al societăţilor băştinaşe din Moldova şi Maramureş credem că ne îndreptăţeşte să admitem anumite similitudini în evoluţia structurilor social-politice din cele două provincii româneşti. Analiza pertinentă a materialului diplomatic şi studiile de geografie istorică de pe teritoriul maramureşean au permis identificarea pentru secolul al XlV-lea a şapte aşa-numite cnezate de vale, constituite dintr-un număr variabil de sate — cîteodată în jur de 20 — aflate sub autoritatea unui cneaz, a cărui funcţie, iniţial eligibilă, devenise ereditară. In ierarhia feudală autohtonă, pe poziţia cea mai înaltă se afla voievodul, ales pe termen limitat de adunarea cnejilor, fără ca cel ce dobîndea acest rang să fie obligat să renunţe la conducerea cnezatului de vale de unde provenea. Demnitatea voievodală pierdea din ce în ce mai mult caracterul eligibil, tinzînd să devină apanajul celor mai

puternice familii cneziale, desigur atît ca urmare a evoluţiei fireşti a raporturilor feudale indigene, cît şi datorită intervenţiei regalităţii, interesată să suprime toate manifestările de autonomie românească. Principalele atribuţii ale voievodului erau de natură judiciară şi militară, acestea din urmă fiind însă cu timpul preluate de cornişele Maramureşului. Totodată, voievodul avea calitatea de a interveni şi în problemele legate de organizarea ecleziastică[2].

Există suficiente motive pentru a se aprecia că şi în Moldova se constituiseră cu multă vreme înainte de „descălecat" numeroase confederaţii de obşti săteşti agrare şi pastorale, grupate de-a lungul principalelor cursuri de apă, şi că mai multe asemenea uniuni recunoşteau autoritatea militară şi juridică a unui voievod. într-un anumit moment o poziţie predominantă faţă de celelalte creaţii statale de la răsărit de Carpaţii Orientali a dobîndit formaţiunea de pe valea Moldovei, numele său fiind transmis întregului spaţiu delimitat de munţi şi Nistru. In general se admite în mod axiomatic că organismul politic din bazinul rîului Moldova a constituit nucleul de bază al viitorului stat feudal românesc de pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor, ceea ce dealtfel ar fi foarte probabil. Această situaţie este numai pînă la un anumit punct asemănătoare cu cea din Maramureş, a cărui denumire a fost împrumutată de la rîul cu nume identic, cunoscut astăzi sub forma prescurtată IM ara. Se pare că pentru început denumirea de Maramureş era atribuită doar cnezatului de vale din bazinul rîului amintit, ulterior ea fiind extinsă asupra întregii regiuni, desigur ca urmare a lărgirii autorităţii cnezatului. In secolul al XlV-lea confederaţia d<- obşti de pe va-...lea Marei cedase poziţiile predominante altor cnezate, de unde se recrutau voievozi, „ţării".[3]

Pentru stadiul de organizare politică a societăţii locale la mijlocul secolului al XlV-lea, ca şi pentru natura relaţiilor stabilite cu statele învecinate, plin de semnificaţie este episodul descris de Jan Dlugosz şi Filippo Buonaccorsi, zis Callimachus, privind disputele pentru tron din Moldova.

In *Istoria Poloniei* Dlugosz relatează că la moartea voievodului Moldovei, Ştefan, ar fi izbucnit lupte pentru putere între fiii acestuia, Ştefan şi Petru. Cu sprijinul celei mai mari părţi a populaţiei şi a „provincialilor unguri" *(provinciales Hungarorum)* Petru a reuşit să preia tronul, izgonind din ţară pe fratele său mai vîrstnic, care s-a refugiat la curtea regelui Poloniei. In schimbul prestării jurămîntului de credinţă, în anul 1359, a doua zi după sărbătoarea Sf. Petru şi Pavel — 29 iunie — o armată compusă din efective de călăreţi din regiunile Cracovia, Sandomir, Lublin şi Rusia Mică a fost trimisă spre Moldova pentru a-1 repune în drepturi pe Ştefan. Trupele invadatoare au fost întîmpinate de Petru în Tara Şipeniţului__fterra *Sepeniczensi)* şi atrase într-o zonă cu păduri întinse şi greu accesibile, numite de localnici „plonine" *(plonyni),* unde moldovenii au prăvălit peste ele copaci tăiaţi anterior şi menţinuţi neclintiţi în picioare. Efectuarea prin surprindere a atacului a dus la înfrîngerea totală a polonezilor, care au avut însemnate pierderi umane şi au lăsat în mîinile învingătorilor un mare număr de prizonieri, răscumpăraţi ulterior de Cazimir III. Intre aceştia se număra şi Zbigniew Olesnicki, bunicul cardinalului cracovian Zbigniew. Dintre notabilităţile regatului participante la campanie mai este

amintit Nawoj Tenczynski — fiul voievodului Cracoviei, Andrei — despre care se relatează că ruşinea înfrîngerii 1-a determinat să se ascundă o vreme la Roma. In afară de prizonieri, moldovenii au capturat trei steaguri regale din Sandomir, Cracovia şi Lwow, precum şi alte nouă steaguri senioriale[4].

Expediţia împotriva moldovenilor este succint amintită şi în *Viaţa lui Zbigniew, cardinal şi episcop al Cracoviei,* lucrare din a doua jumătate ' a secolului al XV-lea, atribuită de asemenea lui Dlugosz. în biografia înaltului ierarh din capitala Poloniei se menţionează participarea bunicului acestuia la lupta din anul 1359, în vremea domniei lui Cazimir II (corect: III), cînd polonezii au fost surprinşi în Moldova într-o ambuscadă organizată de români (... *in Moldavia cum Volscis, qui nune Valachi vocitanturf.*

Cel de-al treilea izvor privitor la expediţie îl datorăm umanistului italian Filippo Buonaccorsi (1437—1469), stabilit în Polonia în anul 1472, unde a compus, între altele, o biografie intitulată *Viaţa şi faptele cardinalului Zbigniew (Vita et mores Sbignei Cardinalis).* Lucrarea i-a prilejuit un excurs privind originea românilor, pe care îi consideră urmaşii coloniştilor romani din *Sciţia.* învăţatul italian pretinde că românii au ajuns sub stăpînirea Poloniei, iar încercarea lor de emancipare a provocat intervenţia lui Cazimir II (corect: III). Armatele poloneze, în frunte cu Zbigniew Olesnicki, au trecut Nistrul, fixîndu-şi tabăra în „ţara românilor", unde au fost întîmpinaţi de localnici, al căror conducător era Lucius Aprovianus. Atribuindu-i un astfel de nume cu rezonanţă latină, Filippo Buonaccorsi urmărea desigur să accentueze asupra descendenţei romane ,a neamului românesc. Descrierea luptei dintre Lucius şi Zbigniew este imaginară, la fel ca şi numele căpeteniei românilor. Inexactă este şi relatarea privind moartea lui Zbigniew, despre care ştim din cronica lui Dlugosz că a fost numai rănit la picior. Valabilă rămîne însă descrierea cursei întinse polonezilor în codri şi răsturnarea prin surprindere a arborilor[6].

Dintre izvoarele referitoare la conflictul dintre moldoveni şi polonezi cel mai complet şi bogat în informaţii este *Istoria Poloniei,* unde Jan Dlugosz utilizase desigur însemnări păstrate în arhiva personală a cardinalului Zbigniew Olesnicki, în vremea cînd lucrase pentru el în calitate de secretar. Aprecierea cu privire la caracterul documentat al pasajului privind ciocnirile din anul 1359 nu este umbrită de faptul că învăţatul cronicar polonez a transpus în opera sa anumite fraze sau expresii preluate cîteodată cuvînt cu cuvînt după cartea a XXIII-a din *Ab Urbe condita* de Titus Livius, din fragmentul privind înfrîngerea din Gallia Cisalpina suferită în anul 215 î.e.n. de consulul L. Postumius, asupra armatei căruia gallii au răsturnat copaci tăiaţi anterior[7]. In literatura evului mediu procedeul imitării scriitorilor antici nu era incriminat, ba, dimpotrivă, constituia o probă de exteriorizare a tendinţelor umaniste ale compilatorului. Reproducerea identică a unor pasaje din celebrul autor roman nu însemna că faptele descrise de Dlugosz nu au fost reale, ci doar că ele s-au petrecut într-un mod asemănător cu cele din Gallia Cisalpina. Dacă Jan Dlugosz ar fi adăugat episodul ambuscadei din „plonine" avînd ca unică surs? opera lui Titus Livius, cu siguranţă că n-ar fi omis un ele-

ment de mare eiecx ua o^.
niei romane ucise de galii. Lucrarea lui Dlugosz mai conține ouu ^« ragrafe unde sînt plagiate expresii ale lui Titus Livius[8] şi este de remarcat că pasajele respective sînt referitoare la evenimente a căror autenticitate este probată şi de alte izvoare medievale, ceea ce arată că împrumuturile umanistului polon se reduc la aspectele de formă şi nu la cele de fond. Dealtfel, chiar dacă am presupune că fragmentul despre prăvălirea copacilor ar fi fost inventat, veridicitatea restului narațiunii despre campania polonă din Moldova nu ar fi prin nimic afectată.

Mult mai puțin temei se poate pune pe datele furnizate de Filippo Buonaccorsi, zis Callimachus, în lucrarea căruia abundă evocările fanteziste, lipsind în schimb referiri la anul desfăşurării evenimentelor, la implicarea în conflict a voievozilor Ştefan şi Petru etc. Cronicarii poloni din secolul al XVI-lea care istorisesc dezastrul armatei trimise de Cazimir cel Mare în codrii Moldovei nu aduc precizări suplimentare, ci se mulțumesc să parafrazeze textul istoriei lui Dlugosz, făcînd anumite corelații cu evenimente contemporane. Deşi nu s-a consemnat nici o mărturie privind originea lui Ştefan şi a fiilor săi, acestora li s-a atribuit gratuit descendența din familia Basarabilor din Țara Românească[9]. Lupta de la „plonine" a fost comparată cu cea din Codrii Cosminului, unde armatele lui Ştefan cel Mare repurtaseră în anul 1497 o strălucită victorie împotriva regelui Ioan Albert, folosind o tactică asemănătoare cu cea a predecesorilor[10].

In legătură cu conflictul moldo-polon s-a purtat o îndelungată şi aprinsă discuție în istoriografie, îndeosebi privind datarea sa şi identificarea voievozilor români, fără însă ca să se întrevadă un consens general al opiniilor specialiştilor. Incercînd să pună de acord informațiile cronicilor polone cu acelea ale celor mai vechi letopisețe slavo-române, cronicarii moldoveni s-au izbit de lipsa de concordanță a datelor. De aceea, Grigore Ureche, urmat şi de Nicolae Costin, considera pe Ştefan şi Petru ca fiii lui Ştefan I Muşat[11], a cărui domnie se situează între 1394 şi 1399.

Controversa privind bătălia de la „plonine" s-a amplificat la istoricii moderni, în conturarea tezelor cărora a contat hotărîtor modul de apreciere a veridicității datelor transmise de Dlugosz. Cei ce au acceptat ca exacte precizările cronologice făcute de eruditul cronicar din Cracovia îi consideră pe Ştefan şi Petru pretendenți pentru putere fie în Moldova[12], fie în Țara Şipenițului, socotită voievodat aparte, neintegrat încă Moldovei[13]. în ceea ce priveşte această din urmă părere, s-a remarcat că Țara Şipenițului, adică teritoriul cuprins între Prut, Nistru şi Ceremuş, fusese inclusă în hotarele regatului polon odată cu Rusia Mică, încorporarea ei la voievodatul moldovenesc realizîndu-se mai tîrziu, după zălogirea Pocutiei lui Petru Muşat de către Wladislaw Iagello[14]. Documentele de la începutul secolului al XV-lea citate în sprijinul acestui punct de vedere atestă că alipirea Țării Şipenițului la Moldova se făcuse în detrimentul Poloniei. Astfel, într-un act emis în anul 1400 de pretendentul Ivaşcu, i se promitea regelui Poloniei cedarea Țării Şipenițului „după vechea graniță'' (no CTapyw rpdHHU,w)[ls], iar într-un document din 1436 Iliaş Vodă recunoştea că țara sa dobîndise ținutul îi discuție, împreună cu cetățile sale de la Hotin, Țețina şi Hmielov, de te

Coroana polonă (. • • a^iMAio uifiiHHKCKoyio, K»T*poy» (CTK JTOT-ÎHK, HIHWHK H A'A\MOKK)[16]. Aşadar, trebuie respinsă ideea că Ştefan şi Petru ar fi rezidat în Ţara Şipeniţului. împrejurarea că lupta între români şi polonezi s-a dat nu în teritoriul iniţial al voievodatului moldovenesc, ci în Ţara Şipeniţului, este de natură să sugereze ipoteza că această „ţară" ar fi devenit obiect de litigiu între Moldova şi Polonia. In condiţiile opoziţiei comunităţilor locale faţă de Polonia catolică, care acaparase pămînturile haliciene, este posibil ca voievozii din Moldova să fi încercat să aducă sub propria stăpînire Ţara Şipeniţului, locuită printre alte populaţii şi de către români.

Neacceptarea de către numeroşi specialişti a 'datării consemnate de cronicarul polonez se datorează mai ales faptului că vechile letopiseţe fixează momentul „descălecatului" tot în anul 1359, iar în perioada imediat următoare pe tronul Moldovei sînt atestaţi domni cu alte nume decît acelea amintite în episodul privind conflictul moldo-polon. Ţinîndu-se seama de aceste elemente, Ştefan şi Petru au fost consideraţi fie nepoţi sau fii ai lui Bogdan, fie urmaşi ai lui Laţcu. Istoricii care au optat pentru prima soluţie admit că expediţia a avut loc în timpul domniei lui Cazimir cel Mare — aşa cum precizează, dealtfel, toate cele trei izvoare referitoare la evenimente — în perioada cuprinsă între anul 1365, data singurei menţiuni sigure a lui Bogdan pe tronul Moldovei, şi anul 1370, data primei atestări certe a lui Laţcu[17]. Nu au lipsit nici încercările de a se fixa mai exact momentul atacului polonez: în anul 1367[18] sau în 1369[19]. In schimb, istoricii susţinători ai părerii că Ştefan şi Petru ar fi succedat lui Laţcu apreciază, în contradicţie cu izvoarele, că expediţia împotriva Ţării Moldovei ar fi fost întreprinsă în realitate nu de Cazimir III, ci de Wladislaw de Oppeln, însărcinat de Ludovic I cu cîrmuirea Rusiei Mici între 1372 şi 1379. Ştefan, tatăl celor doi fraţi rivali, a fost considerat frate cu Laţcu, dar i s-a contestat calitatea de voievod. Pe de altă parte, s-a acceptat identificarea lui Petru cu Petru I Muşat. Pentru momentul luptei s-a propus fie o încadrare mai largă, în perioada 1374—1379[20], fie limitată la cursul anului 1377, admiţîndu-se chiar o legătură directă între înfruntarea de la „plonine" şi înfrîngerea armatei lituaniene care invadase Moldova în luna decembrie[21].

Deosebirile atît de flagrante de păreri în ceea ce priveşte identificarea voievozilor români, precum şi cu datarea şi localizarea evenimentelor aflate în conexiune cu conflictul moldo-polon, îşi au obîrşia, în cea mai mare parte, în ignorarea informaţiilor lui Jan Dlugosz, în pofida faptului că numeroasele amănunte prezente în naraţiunea sa — care desigur că nu sînt produsul ficţiunii cronicarului — arată că acesta nu îşi întemeia afirmaţiile pe tradiţii orale, ci pe însemnări scrise demne de încredere. Din acest motiv apreciem că trebuie acceptat fără rezerve că expediţia poloneză s-a consumat în timpul domniei lui Cazimir cel Mare (1333—1370). Este greu de crezut că protectorul lui Dtugosz, cardinalul Zbigniew Olesnicki, nu ştia în vremea cărui rege fusese grav rănit bunicul său. Pe de altă parte, nu sînt motive să admitem ca Dtugosz ar fi atribuit, dacă nu era absolut sigur de exactitatea fap-[eior], o înfrîngere catastrofală oştilor regelui Cazimir, despre care s-a

exprimat întotdeauna cu toată consideraţia[22]. Intrucît între efectivele poloneze sînt menţionate trupe pi'ovenind din Rusia, anexată Coroanei în 1349, rezultă că acţiunea războinică fusese iniţiată după acest an. In ceea ce priveşte etichetarea ca inexactă a indicaţiei lui Dlugosz privind datarea luptei de la „plonine" şi încercarea de a o plasa într-o perioadă ulterioară, considerăm că aceasta ignoră nu numai anumite relatări din opera analistului cracovian, ci şi din izvoarele locale. După cum am arătat, *Istoria Poloniei* menţionează doi domni ai Moldovei, Ştefan şi Petru, şi un aspirant la putere, Ştefan. Voievozi cu nume identice au ocupat tronul ţării doar în ultimele trei decenii ale secolului al XlV-lea — deci cînd Cazimir nu se mai afla în viaţă — perioadă în care nu este cunoscută o succesiune domnească Ştefan—Petru, ci una Petru—Roman—Ştefan. Şirul domnilor din 1359 pînă la 1400 este consemnat de vechile cronici slavo-române: Dragoş, Sas, Bogdan, Laţcu, Petru, Roman, Ştefan şi Iuga[23]. Celelalte izvoare păstrate — diplomatice, epigrafice, numismatice şi narative —, toate de o autenticitate neîndoielnică, nu permit completarea acestui şir cu nici un alt voievod, confirmînd exacticitatea listei din letopiseţe. Documentele cancelariei locale au fost emanate numai de către Petru, Roman, Ştefan şi Iuga[24], iar diplomele şi alte acte străine — ungureşti, poloneze, genoveze, papale şi ale Patriarhiei constantinopolitane — amintesc ca domni pe Bogdan, Laţcu, Petru şi Ştefan, în vreme ce lui Sas nu i se precizează calitatea[25]. Intr-un act din anul 1403 Alexandru cel Bun enumera printre strămoşii săi decedaţi pe Bogdan, Laţcu, Petru, Roman şi Ştefan[28]. Lespezile funerare ale acestor domni — în afară de aceea a lui Petru — ornate din ordinul lui Ştefan cel Mare cu sculpturi în relief, se păstrează la biserica Sf. Nicolae din Rădăuţi (fig. 58)[27]. Descifrarea inscripţiilor de pe aversul celor mai vechi monede ale statului feudal moldovenesc îi indică drept emitenţi pe Petru şi Ştefan[28]. Numai pomelnicul mănăstirii Bistriţa, început în anul 1407 şi copiat în vremea lui Ştefan cel Mare, enumera printre domnii ţării, după Bogdan şi Laţcu, dar înainte de Petru, Roman, Ştefan şi Iuga, pe Costea[29], căruia critica istorică îi contestă însă calitatea de voievod al Moldovei. în afară de aceste izvoare, cronicile contemporane mai amintesc pe tronul Moldovei pe Bogdan[30] şi Petru[31], iar într-o inscripţie de la Cetatea Albă apare numele lui Iuga[32]. Din succinta înşiruire de mai sus rezultă că Ştefan şi urmaşul său Petru nu pot fi inseraţi printre suveranii Ţării Moldovei de după „descălecat".

Plasarea evenimentelor legate de confruntarea moldo-polonă în perioada dintre domnia lui Bogdan şi Laţcu sau dintre domnia lui Laţcu şi Petru se loveşte şi de alte impedimente. Ni se pare greu de admis ca după dispariţia lui Bogdan regele Cazimir să fi nesocotit atît de flagrant pretenţiile angevine de suzeranitate asupra Moldovei şi să fi intervenit cu trupe pentru a-şi impune acolo propria-i stăpînire într-un moment cînd relaţiile ungaro-polone erau cordiale, mai ales că înainte de venirea lui Bogdan Ungaria îşi exercitase o anumită perioadă dominaţia asupra voievodatului românesc de pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor şi nu numai că îşi menţinea pretenţiile asupra sa, dar şi depunea eforturi pentru a-1 readuce în vechea situaţie. După moartea lui Cazimir III, o expediţie a magnaţilor poloni împotriva Moldovei era şi mai puţin plauzibilă întrucît tronul Poloniei revenise lui Ludovic de Anjou, de-

loc dispus să accepte o acţiune menită să lezeze interesele ungureşti. In spiritul apărării acestor interese, în perioada 1372—1379 administraţia Rusiei Mici a fost încredinţată de Ludovic devotatului său colaborator Wladislaw de Oppeln. Prin prezenţa lui Wladislaw în ţinuturile haliciene acţiunile nobilimii poloneze spre Moldova fără consimţămîntul său şi ai regelui erau excluse. Dacă iniţiatorul expediţiei împotriva Moldovei ar fi fost — precum s-a presupus — Wladislaw de Oppeln, grosul efectivelor sale ar fi trebuit să fie constituite din trupe provenind din Rusia şi nu clin Polonia Mică. De asemenea, ataşamentul „provincialilor unguri" faţă de Petru ar fi nelogic. Cu totul improbabil este ca expediţia să fi avut loc în vara anului 1377, căci tocmai atunci principii lituanieni declanşaseră o acţiune de anvergură împotriva Wolhyniei, iar disponibilităţile militare din Polonia şi Ungaria erau concentrate spre a face faţă acestei agresiuni. Nici o interferenţă nu putea exista între campania eşuată în Ţara Şipeniţului şi expediţia lituaniană din Moldova de la sfîrşitul anului 1377. N-ar fi avut sens ca lituanienii să ridice armele împotriva unor adversari ai Poloniei, cu care în mod normal ar fi trebuit să se alieze.

Toate aceste argumente sînt de natură să dovedească imposibilitatea ca evenimentele descrise de Jan Dlugosz şi Filippo Buonaccorsi să se fi consumat după moartea lui Bogdan. Datarea lor în 1359 nu se află, după cum s-a afirmat, în vădită contradicţie cu cronicile indigene, care pun venirea lui Dragoş în Moldova în acest an, întrucît „descălecatul" maramureşean se putea produce foarte bine în a doua parte a anului. Prin urmare, în conformitate cu datele furnizate de autorii citaţi mai sus, va trebui să acceptăm că, în perioada premergătoare venirii lui Dragoş, la răsărit de lanţul carpatic puterea a fost deţinută de Ştefan, iar după moartea sa de fiul său Petru. Urcarea pe tron a lui Petru s-a produs desigur în primele luni ale anului 1359 sau încă în cursul anului precedent, înainte ca fratele său, Ştefan, moştenitorul legitim al puterii, să fi obţinut ajutorul oştilor polone.

Opera instruitului cronicar polon atestă deci forme superioare de organizare politică încă înainte de momentul „descălecatului". Această realitate nu are nimic surprinzător, căci mai sînt şi alte indicii asupra existenţei la răsărit de Carpaţii Orientali a unor formaţiuni prestatale anterioare marii invazii mongole. Din aceeaşi lucrare rezultă că în fruntea ţării se afla un voievod, a cărui funcţie căpătase un caracter ereditar. Efectivele militare de care dispunea voievodul erau destul de puţin numeroase pentru a înfrunta în loc deschis o armată inamică de nivel mediu. Folosirea condiţiilor naturale din ţară, îndeosebi cele oferite de ţinuturile muntoase şi deluroase împădurite reprezenta un avantaj substanţial pentru cetele locale în disputele cu agresorii. Fără prezenţa creaţiilor indigene de factură statală ar fi de neconceput realizările organizatorice ale „descălecătorilor" maramureşeni măcar şi pentru motivul că efectivele celor veniţi de peste munţi erau reduse.

Asupra uneia din fazele hotărîtoare ale procesului de constituire a statului moldovenesc de-sine-stătător — cea a intervenţiei „descălecătorilor" maramureşeni — cronicile interne nu ne relevă decît date extrem, de succinte, transmise uneori într-o formă legendară, ceea ce limitează posibilităţile de a stabili cursul exact al evenimentelor. Faptul ʳeal al venirii lui Dragoş din Maramureş este prezentat de tradiţia is-

torică într-un înveliş mitic, amplificat şi diversificat în mod constant de la primele letopiseţe slavo-române pînă la cronicile scrise în limba na-ţională.

Letopisețul anonim al Moldovei (cunoscut mai demult sub denumi-rea improprie de *Letopisețul de la Bistrița)* relatează „descălecatul'[1] lui Dragoş în mod lapidar: „în anul 6867 (= 1359) a venit Dragoş voievod din Ţara Ungurească, din Maramureş, după un bour, la vînătoare, şi a domnit 2 ani" (fi rt-fc-r© X' Qcog3 npi'HAE AP^roiiu B^BOA-[1] wT ^'rwpcKOH SCMAH, COT AldpdA\8 pKiuu, 3a T8POA\ Ha AOK H rucnoACTKOKd K A-kT)[33]. într-o ma-nieră aproape identică, cu neînsemnate deosebiri de grafie, consemnează acest eveniment *Letopisețul de la Putna nr. I* (cu titlul original *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei), Letopisețul de la Putna nr. II* (avînd în original acelaşi titlu), precum şi în *Cronica sîrbo-moldoveneas-că,* scrisă în prima jumătate a secolului al XVI-lea[34]. La fel ca şi *Letopisețul anonim al Moldovei,* cele două letopiseţe de la mănăstirea Putna se păstrează în manuscrise din secolul al XVI-lea, copiate după versiuni ce derivă dintr-un letopiseţ oficial al Moldovei, astăzi pierdut, alcătuit din iniţiativa cercurilor de la curtea lui Ştefan cel Mare, care se consideră că reprezintă prototipul comun al vechilor cronici slavo-române[35]. *Cronica moldo-polonă,* redactată în limba polonă în al treilea sfert al secolului al XVI-lea pe baza analelor interne, acordă evenimentului în discuţie, plasat de această dată în anul 1352, un spaţiu ceva mai amplu: „Cu voia lui Dumnezeu, cel dintîi voievod, Dragoş, a venit ca vînător din Ţara Ungurească, din oraşul şi de la rîul Omaramuruş, la vînătoare după un bour, pe care 1-a ucis pe acel rîu, Moldova. Şi acolo s-a veselit cu panii săi. I-a plăcut acolo această ţară şi a rămas într-însa şi a colonizat ţara cu acei români ungureni şi a fost domn doi ani"[36]. Mai multe amănunte în legătură cu venirea lui Dragoş în Moldova întîlnim în *Cronica moldo-rusă,* alcătuită în cursul secolului al XVI-lea şi păstrată în numeroase copii din secolele XVI—XVII (11 depistate pînă în prezent), inserate în manuscrise ale unor cronici şi liste de demnitari laici şi ecleziastici. Pasajele despre „descălecat" sînt precedate de relatările cu iz legendar despre Roman şi Vlahata, eroii eponimi ai românilor, şi despre participarea „romanilor vechi" la luptele craiului Vladislav al Ungariei împotriva tătarilor. Dragoş este considerat unul dintre „romanii" cărora craiul le-a acordat teritorii în Maramureş, de unde „a pornit cu drujina lui la vînătoare de fiare". Urmărind un bour, el a trecut munţii — numiţi de cronicar „pianine" (N/UHHHKI), într-un mod asemănător ca şi Dlugosz — şi a ajuns în şes, unde animalul hăituit a fost omorît. Impresionaţi de „frumuseţea ţării" şi de bogăţia ei în ape, cei din ceata lui Dragoş au hotărît „într-un singur gînd" să se stabilească în regiunile unde fuseseră purtaţi de întîmplare. Cu permisiunea craiului Vladislav, însoţitorii lui Dragoş s-au mutat împreună cu familiile dincolo de munţi, alegîndu-1 pe conducătorul lor voievod[37]. Legenda vînării bourului a cîştigat în decursul timpului elemente noi, menite să explice numele ţării şi cîteva toponime şi hidronime de la est de Carpaţii Orien-tali. Totodată, relatarea venirii lui Dragoş de peste munţi este un prilej de a se evoca originea latină a românilor, credinţa lor ortodoxă, aportul lor la izgonirea tătarilor, caracterul legitim al „descălecării" etc. Toate aceste elemente sînt înregistrate în secolele XVII—XVIII de însemnă-

rile de călătorie ale misionarului Marco Bandini, de cronicile în limba națională, începînd cu cea a lui Grigore Ureche, adnotată de Misail Călugărul și Simion Dascălul, și continuînd cu cele ale lui Miron și Nicolae SCostin, precum și de *Descripția Moldavie* a lui Dimitrie Cantemir[38], Spre deosebire de celelalte lucrări, în însemnările lui Bandini urmărirea bourului este pusă pe seama a trei frați „italieni", Domucus, Volcha si Dragus, urmași ai romanilor colonizați de Traian în Transilvania. Volcha, al cărui nume amintește de acela al poporului său, ar fi fost ales voievod în ținutul din preajma rîului Moldova, extins în decursul timpului[39].

Cronicarii și cărturarii moldoveni au crezut că stema de stat a Moldovei, cu imaginea unui cap de bour văzut din față, a fost adoptată în amintirea răpunerii bourului de către Dragoș[40]. Părerea nu a fost împărtășită de reprezentanții istoriografiei moderne, potrivit cărora lucrurile s-au petrecut invers; legenda vînătorii ar fi fost creată pentru a explica alegerea capului de bour drept însemn oficial al țării, avînd prin urmare caracterul unei legende etiologice[41]. Invocîndu-se studiile specialiștilor în istoria religiilor, s-a obiectat pe bună dreptate că apariția mitului în discuție a precedat pe aceea a stemei[42]. Dacă tema mitică propriu-zisă datează din timpuri imemoriale, racordarea sa la evenimentele istorice legate de întemeierea statului moldovenesc de-sine-stătător, prin împrumutarea anumitor elemente reale — personaje autentice, cadru geografic precis — a fost ulterioară alegerii blazonului țării. Precizarea momentului în care s-a ajuns la emblema statală a Moldovei și stabilirea originii sale a provocat dispute în rîndul istoricilor. Din nefericire, mărturiile heraldice păstrate nu au permis îndepărtarea prea mult de sfera supozițiilor. Figurările cele mai vechi ale stemei cu capul ele bour sînt oferite de emisiunile monetare și de un sigiliu din vremea domniei iui Petru I Mușat, dar nimeni nu se îndoiește de vechimea mai mare a stemei respective.

Capul de bour ca însemn heraldic nu reprezintă o apariție izolată, acesta întîlnindu-se în perioada medievală în diferite blazoane nobiliare, municipale și statale din Polonia, Germania, Suedia, Serbia și Maramureș[43]. De asemenea, din inventarul funerar al unor morminte din necropolele din secolele XIV—XVI de la Turnu Severin (jud. Mehedinți) și Guruieni (corn. Măgura, jud. Teleorman) provin două inele sigilare din argint avînd gravată pe disc imaginea capului de bour[44]. In ceea ce privește adoptarea sa la est de Carpați, se consideră că preponderentă a fost fie influența maramureșeană[45], fie cea poloneză[41']. Similitudinea între reprezentarea stemei Moldovei și cea a orașului maramureșean Sighet — remarcată încă de Miron Costin[47] — și faptul că descălecătorii coborau din Țara Maramureșului pledează credem spre ipoteza că cei care au stabilit însemnele heraldice ale Moldovei s-au inspirat din reprezentările de același fel de peste munți, dacă nu cumva un blazon personal nu a devenit și emblemă a voievodatului. în perioada anterioară domniei lui Petru I, legăturile românilor din regiunile carpato-nistriene cu Polonia erau destul de palide și este mai puțin probabil să se fi produs o influență a heraldicii acelei țări. Potrivit unui alt punct de vedere, geneza emblemei Țării Moldovei s-ar explica prin înrîurirea directă a stemei orașului Baia, constînd din imaginea unui cerb cu o cruce între coarne, înscris într-un cadru trilobat. Această

reprezentare evocă legenda Sf. Hubert, avînd vădite asemănări cu episodul urmăririi bourului de către Dragoş[4S].

La fel de dificilă este problema de a se stabili dacă adoptarea capului de bour ca blazon statal s-a produs din iniţiativa lui Dragoş[49] sau chiar a unui voievod local anterior[51]. întrucît folosirea însemnelor heraldice corespunde unui anumit nivel de organizare feudală şi se leagă de anumite practici ale societăţii occidentale, iar comunităţile locale de la răsărit de lanţul carpatic se aflau în prima jumătate a secolului al XlV-lea într-o etapă cînd relaţiile de natură feudală erau incomplet cristalizate, nu credem în obligativitatea existenţei însemnelor respective încă de pe atunci. Totuşi, apariţia lor înainte de „descălecat" nu poate fi exclusă total. S-a susţinut că, în eventualitatea că Dragoş ar fi impus stema în discuţie, ea ar fi fost schimbată după înlăturarea urmaşilor săi de către Bogdan[52]. Acest argument nu se poate lua în consideraţie pentru a se contesta posibilitatea aportului lui Dragoş la reţinerea capului de bour ca stemă voievodală, întrucît, după cum s-a constatat şi în secolele următoare, însemnele ţării rămîneau aceleaşi indiferent de succesiunea dinastiilor. Pe de altă parte, dacă Dragoş, Sas şi Bogdan ar fi posedat la urcarea pe tron un blazon personal sau familial diferit de acela al voievodatului — cum au avut urmaşii lor[53] — s-ar putea într-adevăr trage concluzia că nu lor li se datorează însuşirea cunoscutei embleme heraldice a Moldovei. Cum însă ne aflăm în imposibilitatea de a şti acest lucru, sîntem nevoiţi să recunoaştem că în privinţa stabilirii momentului introducerii capului de bour ca stemă de stat *adhuc sub indice lis est.*

Legenda urmăririi bourului se integrează în tema „vînătorii rituale", cu o origine foarte îndepărtată, pierdută în negura vremurilor, făcînd parte din şirul miturilor referitoare la geneza unui neam, oraş sau stat, întâlnite la numeroase popoare europene şi asiatice. în diverse părţi aie globului sînt răspîndite multiple variante ale temei menţionate, avînd ca subiect central vînarea diferitelor animale — cerbi, căprioare, urşi, lupi etc. — de un erou sau de cete înarmate de vînători. In alte cazuri, respectivele animale sălbatice călăuzesc grupuri umane spre locuri necunoscute, unde se întemeiază localităţi importante sau au loc alte evenimente de seamă[34]. Anumite asemănări cu legenda strămoşilor eponimi ai hunilor şi maghiarilor, Hunor şi Magor[55], au servit drept argument pentru a se admite înrîurirea directă a mitologiei ungare asupra naraţiunii despre Dragoş[56]. Sesizînd lipsa de similitudine între tradiţia românească şi cea ungurească sub raport structural, Mircea Eliade a exclus posibilitatea transpunerii versiunii maghiare. Potrivit acesteia din urmă, animalul hăituit — cerbul — dispare în mod miraculos după ce îi conduce pe urmăritori într-un ţinut propice traiului; în schimb, după versiunea moldovenească, bourul cade răpus de vînători. Concluzia reputatului investigator ai istoriei religiilor este că motivul vînătorii rituale a bourului are o sorginte autohtonă, fiind o supravieţuire a riturilor şi miturilor ancestrale, comune atît zonei carpatice, cit şi lumii orientale şi mediteraneene[57]. Numai variantele tîrzii ale legendei lui Dragoş, readaptate şi completate din raţiuni etimologice, confesionale sau politice, poartă uneori amprenta influenţiei tradiţiei folclorice maghiare despre cucerirea Pannoniei şi Transilvaniei, căci conferă procesului de întemeiere a Moldovei imaginea unui fenomen de transfer al populaţiei în-

tr-un ținut nelocuit, ceea ce, evident, nu corespunde nici pe departe realității[5]^. In schimb, fondul primar al povestirii cu iz fabulos despre urmărirea bourului de Dragoş şi ceata sa prezintă vădite tangențe cu legenda privind întemeierea aşezării de la Kameneț Podolsk. Potrivit unei cronici ruso-lituaniene, după victoria împotriva mongolilor, cnejii Alexandru, Constantin, Iurii şi Feodor Koriatovici ar fi întreprins o vînătoare de-a lungul văii rîului Smotrici, în apropierea punctului său de vărsare în Nistru, omorînd mulți zimbri, elani, căprioare şi iepe sălbatice. Pe locul unde au recoltat o atît de bogată pradă cinegetică, cei patru frați ar fi ridicat cetatea şi oraşul Kameneț Podolsk, situat în apropierea Hotinului[59]. O legendă asemănătoare, avînd drept erou pe cneazul lituanian Gedimin, este legată de întemeierea cetății oraşului Wilno, pe locul unde a fost vînat un zimbru[60]. Deşi Lituania păgînă era mai îndepărtată de aria civilizației mediteraneene, cultul bourului s-a bucurat acolo de multă trecere. Avem în vedere nu numai conservarea temei „vînătorii rituale", ci şi practicarea pînă în secolul al XlV-lea a jertfirii rituale a bourului. Despre o asemenea practică ancestrală vorbeşte minoritul Ioan, referindu-se la luptele din Wolhynia purtate în anul 1352[61]. Dispunem, prin urmare, de mai multe dovezi ale persistenței motivului „vînătorii rituale" pînă în perioada medievală în zona limitrofă spațiului carpato-dunărean. Față de forma sa primitivă, motivul a beneficiat de completări cu elemente preluate din realitățile de ordin istorico-geografic. O anumită înrîurire în ceea ce priveşte unele aspecte „profane" între variantele mitului nu este deloc exclusă, dată fiind similitudinea lor evidentă, vecinătatea Moldovei cu Podolia şi Lituania, precum şi legăturile îndelungate dintre populațiile regiunilor amintite. Mai dificil este de precizat sensul în care s-a produs această înrîurire.

Valoarea istorică a tradiției asupra „descălecatului'" lui Dragoş, acreditată de letopisețele slavo-române şi acceptată cu exaltare de cronicarii moldoveni şi de istoriografia romantică, fără o verificare a validității ei, a fost primită cu anumită reținere şi chiar cenzurată de unii reprezentanți ai şcolii critice de la sfîrşitul secolului trecut şi din secolul nostru. Pe linia „demitizării" tradiției populare s-a încercat disocierea sîmburelui istoric al legendei de învelişul ei legendar repudiabil[62].

Faptele reale transfigurate în narațiunea „descălecatului" constau din venirea lui Dragoş şi a însoțitorilor săi în Moldova, preluarea puterii şi adoptarea unor măsuri privind organizarea administrativă a statului. Pe bună dreptate aprecia Dimitrie Onciul că „nici un mit în istorie nu este fără miez istoric'"[63]. Ipoteza că Dragoş şi Sas au fost simpli comandanți ele oaste în slujba Angevinilor şi excluderea lor din rîndurile voievozilor Moldovei este inacceptabilă, argumentele invocate pierzîndu-se într-im labirint de construcții speculative[64]. Neinserarea lor între domnii menționați în actul din 7 ianuarie 1403 şi în pomelnicul de la Bistrița este firească, dat fiind atitudinea politică a Drăgoşeştilor, net opusă față de cea adoptată de Bogdan, care i-a înlăturat dealtfel de ia tron. Fără îndoială că atunci cînd s-au redactat izvoarele citate, aceste evenimente erau încă vii în amintirea contemporanilor lui Alexandru cel Bun, care, numărîndu-se desigur printre descendenții familiei lui Bogdan, nu ținea să recunoască în mod oficial legalitatea ocupării demnității de domn de adversarii strămoşului său. Pe de altă parte, ar fi cu totul neverosimil ca tradiția folcloristică să fi țesut în jurul persoanei lui Dragoş atîtea

legende fără ca acesta să nu fi fost pregnant implicat în modificarea structurilor politice din Moldova. Un asemenea interes din partea literaturii şi iconografiei populare nu putea fi acordat unui simplu conducător militar şi demnitar regal. Mai hazardată şi cu totul lipsită de temeiuri ştiinţifice este încercarea de a stabili o conexiune nemijlocită ţntre traversarea munţilor de către Dragoş şi pătrunderea unui pretins ultim val al migraţiei scandinave[03].

Publicarea grupată a diplomelor medievale maramureşene a făcut posibilă identificarea lui Dragoş „descălecătorul" cu un omonim al său originar din Bedeu[66]. Anterior s-a comis deseori confuzia între „descălecătorul" Moldovei şi un alt Dragoş, fiul lui Giula din satul Giuleşti, ceea ce a avut ca efect interpretarea şi datarea eronată a unor evenimente. In mod surprinzător această confuzie a persistat şi în istoriografia mai recentă[67]. Dragoş din Giuleşti nu poate fi identificat cu Dragoş „descălecătorul" între altele pentru motivul că după supunerea românilor moldoveni, la care şi-a adus personal contribuţia, el n-a rămas în Moldova, ci s-a reîntors de îndată în Maramureş. în primăvara anului 1360 regele îi dăruia lui şi fiilor săi, Giula (=Giulea?) şi Lad (= Vlad?), şase sate de pe valea Marei[68], danie confirmată ulterior în 1368[69]. Domeniile întărite lui Dragoş din Giuleşti şi familiei sale se aflau numai pe cursul superior şi mijlociu al Marei. în schimb, după izgonirea din Moldova, Bale şi rudele sale — deci descendenţii lui Dragoş din Bedeu — au acaparat numeroase sate maramureşene, inclusiv cele din jurul Bedeului, care a rămas însă urmaşilor lui Drag.

Unica menţiune documentară contemporană a lui Dragoş din Bedeu este conţinută de o diplomă din ultimele zile ale anului 1336, prin care eapitlul din Agria stabilea la porunca lui Carol Robert hotărnicia posesiunii Bedeu fraţilor Drag şi Dragoş[70]. Redactorul documentului îi numeşte pe cei doi „servitori ai regelui", ceea ce arată ataşamentul lor faţă de politica curţii. Bedeul, situat pe dreapta Tisei, în apropierea confluenţei sale cu Tarasul, făcea parte din cnezatul de vale al Cîmpuiunguiui, fiind în stăpînirea celor doi fraţi încă înainte de emiterea actului amintit. Familia lui Dragoş reuşise să-şi cîştige prin diferite servicii încrederea suveranilor angevini. într-un document din anul 1355 se apreciază că Drag din Bedeu *(comite Drag, olaco de Bedeuhaza)* era om devotat regelui *(homine eiusdem domini regis)*[11], motiv pentru care probabil i s; atribuise înalta demnitate de comite. Drag era desigur mai în vîrstă decît fratele său Dragoş, întrucît în diploma din 1336 este amintit primul.

Despre Dragoş *(Dragissa* sau *Dragoie)* există o interesantă referire in cronica raguzanului Luccari — terminată în 1601 şi tipărită pentru prima dată patru ani mai tîrziu la Veneţia — unde viitorul voievod este desemnat ca *barone di Ust* (=Hust), *città in Transilvania*[12]. După cum se ştie, Giacomo Luccari a utilizat pentru lucrarea sa o cronică slavă compusă în Moldova. întrucît nici una din versiunile păstrate ale letopiseţului oficial întocmit în a doua jumătate a secolului al XV-lea nu conţine o astfel de ştire, se poate presupune că autorul originar de pe coasta Dalmaţiei fie că a beneficiat de un alt izvor, astăzi pierdut, fie că informaţia sa a fost plăsmuită. Eventuala învestire a lui Dragoş cu atribuţii militare la Hust nu ar fi neverosimilă, Hustul fiind unul din

oraşele importante din partea vestică a Maramureşului, unde pe la mijlocul secolului al XlV-lea fusese ridicată o cetate regală, atestată documentar încă din anul 1351. La sfîrşitul secolului al XlV-iea oraşul a fost dăruit pentru o anumită perioadă urmaşilor lui Dragoş[73]. Dat fiind imposibilitatea verificării veridicităţii datelor comunicate de Luccari, problema relaţiei dintre Dragoş şi Hust rămîne neelucidată. Oricum, chiar în eventualitatea autenticităţii informaţiei cărturarului din Raguza, ea nu oferă justificarea aprecierii că Dragoş ar fi avut calitatea de castelan de Hust şi comite de Maramureş[74]. De asemenea, din nici un izvor nu rezultă că, înainte de a pleca în Moldova, Dragoş ar fi fost, aşa cum s-a afirmat[73], voievod al Ţării Maramureşului.

Vechile cronici slavo-române sînt unanime în a fixa momentul venirii Iui Dragoş din Maramureş în Moldova în anul 1359[70]. Numai *Cr\>-nica moldo-polonă* pune „descălecatul" în 1352,[77] deosebire considerată de unii istorici ca datorîndu-se încercării traducătorului polon ele a stabili o concordanţă între anumite repere cronologice precise şi suma anilor de domnie a primilor opt voievozi[78]. In realitate nu a fost vorba de o recalculare a anilor, ci de greşelile de transcriere ale copistului, care pe drept cuvînt poate fi suspectat ele neglijenţă, căci indică eronat şi numărul anilor de domnie ai unor voievozi: cîte *8* pentru Petru şi Roman şi 38 pentru Alexandru cel Bun (!), cifre aflate în vădit *dezacord* cu cele consemnate de alte izvoare. Probabil tot unei erori de copiere se datorează indicarea anului 1358 ca dată a stabilirii lui Dragoş în Moldova în cronica lui Luccari. Toate cronicile vechi atribuie doi ani de domnie pentru Dragoş şi patru pentru urmaşul său Sas.

Cu puţine excepţii[79], istoricii de astăzi nu acordă credit informaţiilor cronicăreşti în privinţa datei „descălecatului" lui Dragoş şi a duratei şederii sale pe tron, în primul rînd pentru motivul că suma anilor de domnie a voievozilor de pînă la Alexandru cil Bun — oscilînd de la izvor la izvor: 44 în *Letopiseţul anonim al Moldovei,* 46 în *Letopiseţul de la Putna nr. I* şi // şi 48 în *Cronica moldo-rusă* şi în letopiseţul lui Grigore Ureche — depăşeşte cifra anilor scurşi de la producerea „descălecatului" pînă în momentul suirii sale pe tron, adică din intervalul 1359—1400. Se remarcă însă că, dacă în privinţa anului „descălecatului" în cronici există unitate de vederi aproape unanimă, în ceea ce priveşte numărul anilor de domnie ai unor voievozi — mai ales cei ai lui Bogdan şi Petru Muşat — apar deosebiri a căror origine se află probabil în retranscrierea incorectă a manuscriselor. Fiind întocmite cu peste un secol după epoca lui Dragoş, îndeosebi pe baza tradiţiei orale şi eventual utilizîndu-se însemnările lapidare din po-melnicile mănăstirilor, vechile cronici moldoveneşti nu indică precis durata stăpînirii fiecărui voievod în luni şi zile; cifrele desemnîrsd perioada de domnie au fost rotunjite. Prin aceasta cifra globală a anilor de stăpînire a primilor domni a ajuns să fie mai mare decît cea reală, de unde s-a putut ivi, în unele cazuri, şi neconcordanţa semnalată mai sus. în condiţiile în care, în primele decenii de fiinţă a statului feudal moldovenesc nu se constituise încă o cancelarie internă riguros organizată, menită să înregistreze cu exactitate toate evenimentele politice majore, numărul anilor de domnie specificaţi în letopiseţe pentru primii opt voievozi nu poate fi luat în consideraţie decît mai mult cu caracter orientativ şi nu ca date absolut certe. Cu toate

1 acestea, între datele consemnate în cronici şi cele reale nu au existat Vdeosebiri mari. Verificarea mai exactă a veridicităţii cifrelor indicate \le autorii letopiseţelor este posibilă numai pentru ultimii trei domni Hi Moldovei de ia sfîrşitul secolului al XlV-lea: Roman, Ştefan şi Iuga. In comparaţie cu cifrele rezultate din cercetarea surselor diplomatice, qroarea comisă de letopiseţele slavo-române nu este mai mare de un 4n şi cîteva luni — în plus sau în minus ■— pentru fiecare din cei trei yoievozi[80]. In afară de aceasta, observăm că menţiunile înregistrate de alte izvoare documentare despre Bogdan, Laţcu şi Petru nu vin în contradicţie cu precizările cronicilor privind durata stăpînirii domnilor amintiţi. Rezultă că, în pofida rotunjirii cifrei care indică perioada şederii voievozilor la cîrma statului, această cifră era apropiată de cea autentică. Dacă admitem că anul încheierii domniei unui voievod, comun şi pentru urcarea pe tron a succesorului său, a fost adunat la ambii domni, suma totală a anilor de domnie din perioada anterioară lui Alexandru cel Bun s-ar reduce cu 4, fiind deci foarte apropiată de 41, cifră rezultînd din diferenţa dintre 1400 şi 1359.

In literatura istorică din ultimele decenii tinde să se acrediteze tot mai mult ideea că anul 1359, transmis de cronici ca dată a „descălecatului- lui Dragoş, ar reprezenta de fapt anul stabilirii lui Bogdan în Moldova şi al înlăturării dominaţiei maghiare, în vreme ce trecerea lui Dragoş la răsărit de Carpaţi s-ar situa într-o perioadă anterioară. Potrivit opiniei unor specialişti, întemeierea statului sau „mărcii" lui Dragoş ar fi avut loc ca urmare directă a biruinţei repurtate de Andrei Lâckfi împotriva mongolilor[81]. în ceea ce ne priveşte, nu putem accepta o astfel de teză din mai multe motive. In cazul cînd în urma expediţiilor conduse de corniţele secuilor s-ar fi luat în stăpînire spaţiul est-carpatic, este greu de admis că lipsa de discernămînt a cronicarilor contemporani în legătură cu evaluarea rezultatelor campaniei ar fi mers atît de departe încît să jubileze pentru bogăţia prăzilor capturate, dar, în schimb, să ignore cuceririle teritoriale. Pe de altă parte, chiar dacă nu respingem de *plano* posibilitatea participării lui Dragoş Ia expediţiile antimongole din 1345—1346, observăm că nici un izvor nu conţine vreo informaţie din care să rezulte stabilirea sa în Moldova în fruntea unei formaţiuni politice imediat după evenimentele în discuţie. Intrucît letopiseţele slavo-române nu-i acordă lui Dragoş decît doi ani de domnie, iar lui Sas patru ani — şi, aşa cum am arătat, avem toate motivele să credem că aceste cifre nu sînt departe de cele reale — iar despre Bogdan se ştie precis că a preluat puterea cu puţin timp înainte de anul 1365, rezultă că şi începutul domniei lui Dragoş trebuie situat la o dată apropiată de acest an.

De o adeziune şi mai largă în rîndul istoricilor s-a bucurat părerea că trecerea lui Dragoş în Moldova s-ar fi produs, aşa cum indică *Cronica moldo-rusă,* în anul 1352[82]. Autoritatea ştiinţifică a lui Dimitrie Onciul şi Constantin C. Giurescu a contribuit substanţial la impunerea acestui punct de vedere. La datarea menţionată s-a ajuns scăzîndu-se din 1400 suma anilor de domnie a primilor opt voievozi consemnată în *Cronica moldo-rusă* şi în letopiseţul vornicului Ureche. în legătură cu această sumă, reamintim dezacordul constatat între cronica citată mai sus şi celelalte letopiseţe slavo-române. Neconcordanţa provine din indicarea unui număr diferit de ani pentru domnia lui Bogdan (patru în

Letopisețul de la Putna nr. I şi *//*, *Cronica scurtă* şi *Cronica moldo-polonă* şi şase în *Letopisețul anonim* şi în *Cronica moldo-rusă)* şi cea a lui Petru Muşat (12 în *Letopisețul anonim* şi 16 în ambele letopisețe de la Putna, *Cronica scurtă, Cronica moldo-rusă* şi în traducerea roma* nească a unuia din letopisețele putnene). Totalul anilor de domnie al celor dintîi voievozi rămîne incert, întrucît nu avem posibilitatea să verificăm în care din letopisețe s-au redat cu mai multă corectitudine cifrele marcînd perioada stăpînirii lui Bogdan şi Petru. Prin urmare, îndoielnică este şi diferența dintre 1400 şi această sumă, diferență ce ar trebui să indice anul „descălecatului" lui Dragoş. Scăzînd din 1400 44, 46 şi 48, adică totalul anilor de domnie de pînă la Alexandru cel Bun, ar reieşi că venirea lui Dragoş în Moldova s-ar fi produs în 1356, 1354 sau 1352. Rezultă că aplicarea exclusivă a acestei metode de precizare a cronologiei „descălecatului" nu este în măsură să conducă spre adoptarea unei date sigure.

încercarea de a se stabili tangențe între organizarea formațiunii politice din Moldova de către Dragoş şi evenimentele incandescente consumate în cursul anului 1352 rămîne neizbutită, în mare parte, datorită insuficientei cunoaşteri a desfăşurării conflictului din Rusia Mică. Reamintim că intervenția armată a regelui Ungariei în Halici-Wolhynia se făcuse în mare grabă, fiind declanşată încă în plină iarnă. Expediția a durat puțin, încheindu-se printr-un eşec total, astfel că suveranul a fost constrîns să se retragă în mod precipitat în țara sa. Or, în conjunctura creată prin înfrîngerea de la începutul anului 1352 este exclus ca regalitatea să fi fost capabilă să întreprindă operațiuni militare la răsărit de Carpați. Dealtfel, izvoarele vremii nu suflă nici un cuvînt despre asemenea operațiuni. In afară de aceasta, intervenția oastei polone din vara anului 1359 nu şi-ar găsi explicația dacă regiunile est-carpatice s-ar fi aflat sub dominația Ungariei, al cărui rege fusese recunoscut de Cazimir III ca succesor al său.

Mult mai probabil pare ca impunerea lui Dragoş din Bedeu ca domn al Moldovei să fi avut loc, aşa cum indică vechile cronici, în anul 1359. In favoarea acestei datări converg şi informațiile diplomei din 20 martie 1360, prin care Ludovic I recompensa cu mai multe moşii pe un alt maramureşean, Dragoş, fiul lui Giula din Giuleşti, pentru diferite servicii şi, în special, pentru „restaurarea Țării Moldovei" şi supunerea „românilor răzvrătiți" împotriva regelui (... *specialiter autem in restauratione terre nostre Moldauane, plures Olachos rebellantes, a via debite fidelitatis deviantes, iuxta suam industriosam virtutern ad constantem fidelitatem regie corone observandam, vigilicura et indefessa solicitudine reducendo, iuxta sui status et possibilitatis exigentiam nostre exhibuisse et impendisse congnovimus maiestați*J[83]. în eventualitatea că Bogdan ar fi înlăturat numai cu un an înainte suzeranitatea maghiară, cancelaria regală n-ar fi avut motive să-şi exprime atît de vădit satisfacția pentru succesul împotriva românilor.

Diploma emisă pentru Dragoş din Giuleşti este de o excepțională importanță pentru aprecierea conjuncturii politice create în etapa de început a existenței statului moldovenesc de-sine-stătător, deoarece specifică impunerea de puțină vreme — desigur din 1359 — a dominației Coroanei ungare asupra Moldovei, prin instituirea unui organism politic condus de români, dar subordonat Angevinilor, şi demonstrează că

aceasta s-a realizat cu dîrza rezistenţă a românilor localnici, cărora le-au fost opuse forţe maramureşene ataşate regalităţii. Folosirea expresiilor „restaurarea Ţării noastre a Moldovei" şi readucerea „pe calea statornicei credinţe.. . a românilor răzvrătiţi" atestă că Ludovic considera \ drept legitimă suzeranitatea sa asupra teritoriilor est-carpatice, cu toate că de peste un secol mongolii dejucaseră pretenţiile ungureşti asupra lor. Şirul de diplome regale din 1360 şi 1361, conţinînd diferite privi-i legii acordate românilor din Maramureş[84] — deşi, cu excepţia actului din 20 martie, nu dezvăluie explicit motivele mărinimiei suveranului — este posibil să gratifice, de asemenea, pe cei ce au participat sub stindardul său la expediţia destinată înfeudării ţinuturilor situate pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor. Ne întrebăm dacă prezenţa lui Ludovic în Transilvania în iarna din 1359—1360[85] nu a fost determinată şi de evenimentele din Moldova.

Faptul că Ungaria făcuse mari eforturi pentru a reuşi supunerea populaţiei româneşti din Moldova este consemnat şi în cronica lui Ioan de Tîrnave. Biograful lui Ludovic de Anjou arată că acesta întreprindea aproape în fiecare an expediţii împotriva rivalilor şi rebelilor, mai adesea asupra sîrbilor şi moldovenilor *(movit exercitum contra aemulos et rebelles, et saepius contra Rachenos et Moldavos)*[86]. Unii istorici consideră că acest pasaj redă evenimente posterioare „descălecatului" lui Bogdan. Intrucît pasajul — pentru care în cronică nu există repere cronologice precise — era plasat înainte de capitolul unde se relatează reuşita lui Bogdan din Moldova, considerăm firească presupunerea că întreprinderile armate împotriva moldovenilor, amintite de Ioan de Tîrnave, au avut loc în perioada premergătoare venirii lui Dragoş şi Bogdan de peste munţi. Tot înainte de aceste evenimente s-au consumat mai multe expediţii ungureşti în Serbia[87]. Menţionarea lor împreună cu cele din Moldova conduce spre concluzia că ele s-au desfăşurat dacă nu concomitent, cel puţin la date apropiate.

Intervenţia polonă din vara anului 1359 în disputele interne pentru putere din Moldova se integrează în aceeaşi orientare politică a statelor catolice de a-şi lărgi sfera dominaţiei spre Răsărit. După eşecul încercării lui Cazimir III de a instaura în Moldova un domn devotat Poloniei, puterea a continuat să fie deţinută de voievodul Petru. Acesta reuşise să-şi înlăture rivalul cu ajutorul „provincialilor unguri", denumire sub care erau desigur desemnaţi demnitarii din teritoriile răsăritene ale statului angevin. Intrucît tratatele dintre Ungaria şi Polonia nu conţineau referiri asupra destinului politic ce i se hărăzea spaţiului dintre Carpaţii Orientali şi Nistru după smulgerea sa din sfera de dominaţie a Hoardei de Aur, s-au putut contura anumite divergenţe între cele două ţări în privinţa orbitelor de influenţă în regiunile est-carpatice. Cu toate că beneficiase de sprijinul feudalilor unguri din comitatele de la graniţă, Petru nu oferea probabil toate garanţiile că va reprezenta docil interesele Coroanei în ţinuturile pe care le stăpînea. De aceea, în scopul de a-şi asigura în mai mare măsură controlul asupra Moldovei, Ludovic I preferase să sprijine înlocuirea voievodului băştinaş cu un conducător provenit din propriul regat, devotat politicii maghiare.

Impunerea românului Dragoş la cîrma formaţiunii statale din Moldova arată, pe de o parte, că participarea sa şi a supuşilor săi la operaţiunile militare de la est de Carpaţi a fost de cea mai mare importanţă,

iar, pe de altă parte, că regele Ungariei îşi dădea seama că pentru a reuşi să-şi menţină dominaţia într-o regiune ostilă, locuită în cea mai mare parte de români, era diplomatic să recurgă la un cîrmuitor de acelaşi neam şi de aceeaşi confesiune cu masa populaţiei. Acceptarea de a-şi exercita suzeranitatea prin intermediul unui voievodat dependent, şi nu prin anexiune directă, indică existenţa la est de Carpaţi a unui organism politic mai vechi, pe care Ungaria a fost nevoită să-l recunoască. Monarhul angevin s-a arătat prin urmare în două rînduri concesiv faţă de forţele politice locale din Moldova: prin admiterea ideii unei formaţiuni statale aparte şi nu integrate direct regatului său, precum şi prin numirea în fruntea ei a unei căpetenii româneşti, recompensate probabil pentru aportul ei la luptele purtate cu românii moldoveni sau cu mongolii.

Producerea expediţiei polone şi a instalării lui Dragoş în Moldova în cursul aceluiaşi an — 1359 — nu este întîmplătoare. După cum am mai arătat, la mijlocul secolului al XlV-lea Hoarda de Aur traversa o perioadă de accentuat recul al puterii sale, pe fondul căruia, odată cu înlăturarea hanului Berdi-Băg, în anul 1359, s-au declanşat mari tulburări interne. Luptele dintre pretendenţii la tron au afectat grav integritatea statului datorită tendinţelor separatiste manifestate de diferiţi hani şi emiri, care, nereuşind să dobîndească hegemonia la Sărai, încercau să-şi impună autoritatea în regiunile periferice ale Hoardei. Fiind absorbită de disputele pentru supremaţie, nobilimea mongolă şi-a pierdut temporar disponibilitatea de a acţiona cu eficienţă în afara hotarelor propriului imperiu. Momentul intervenţiei Piaştilor şi Angevinilor la est de Carpaţii Orientali era prin urmare extrem de bine ales, anul 1359 conturîndu-se probabil drept cel mai critic din istoria de peste un secol a Hoardei de Aur. In epoca anterioară, iniţiativele străine ce ameninţau modificarea orientării politice şi statutul tributar al teritoriilor din dependenţa Hoardei au fost expuse ripostei intransigente a organelor de stat mongole centrale sau regionale. In acest mod procedaseră mongolii cu prilejul încercărilor Poloniei de a anexa Ha-lici-Wolhynia şi atunci cînd se produseseră acţiuni ostile Saraiului în celelalte cnezate ruseşti. La aceeaşi ripostă decisă s-ar fi putut aştepta statele ce ar fi cutezat să smulgă ţinuturile est-carpatice de sub dominaţia Imperiului Hoardei. înainte de 1359 nu au avut loc decît tentative minore în acest sens. Singura expediţie mai importantă la răsărit de munţi, cea condusă de Andrei Lâckfi, avusese în primul rînd menirea de a replica la invaziile mongole din Transilvania şi nu de a lua în stăpînire zone aflate în afara arcului carpatic. După izbucnirea războaielor civile din Ak-orda dispăruse pericolul unei contraofensive mongole viguroase şi regatele catolice nu au pierdut ocazia de a încerca să aducă în stare de supunere comunităţile româneşti de la răsărit de linia Carpaţilor.

Precizăm că din investigarea surselor rezultă că ambele intervenţii clin 1359 au fost îndreptate împotriva formaţiunii statale româneşti din nord-vestui Moldovei şi că nu au afectat în mod direct partea de sud-est â regiunii, aflată sub autoritatea emirilor. De aceea, nici armatele poloneze, nici cele maramureşene nu au intrat în coliziune cu mongolii. La Orheiul Vechi, Costeşti şi Cetatea Albă lipsesc urme de distrugeri de la mijlocul secolului al XlV-lea, ceea ce arată că incursiu-

nile lui Andrei Lâckfi şi cele ale „descălecătorilor" nu au atins ţinuturile din sud-estul Moldovei. Demn de reţinut este faptul că tradiţia moldovenească înregistrată de letopiseţele slavo-române nu leagă producerea „descălecatului" de vreo confruntare cu forţele Hoardei. Cronica moldo-rusă, care dintre toate aceste letopiseţe oferă cele mai ample relatări asupra legendei „descălecatului", nu menţionează decît că Dragoş şi însoţitorii săi au ajuns la „marginea" locurilor unde „rătăceau tătarii" (KO KpdH TdTdphCKhiX KOM£KHHIII,K)[88]. La mijlocul secolului al XVII-lea, cînd scria Grigore Ureche şi Marco Bandini, tradiţia folclorică nu atribuise încă vreun rol lui Dragoş în luptele cu mongolii, ceea ce avea să se întîmple mult mai tîrziu[8fl], odată cu grefarea unor aluviuni noi pe fondul iniţial al legendei. Toate categoriile de informaţii care ne stau la dispoziţie dezvăluie că operaţiunile militare dirijate de Dragoş din Bedeu vizau preluarea puterii numai în acea parte a spaţiului carpato-nistrian rămasă în afara perimetrului stăpînit nemijlocit de feudalii mongoli, urmărind substituirea conducătorilor locali de la cîrma formaţiunilor politice româneşti constituite în nordul şi vestul Moldovei.

Împrejurările în care Dragoş a fost instaurat ca voievod al organismului statal de pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor rămîn în cea mai mare parte învăluite în mister. In orice caz, venirea lui Dragoş de peste munţi n-a avut un caracter întîmplător, fiind exclus ca să se fi produs în urma unei expediţii vînătoreşti, cum susţine legenda şi cum au admis şi unii istorici moderni[00]. Gratificaţiile atribuite de Ludovic lui Dragoş din Giuleşti şi celorlalţi feudali maramureşeni sugerează că a fost pusă la cale o campanie din iniţiativa cercurilor de la curte, prin folosirea cu precădere a elementului românesc din Maramureş. Modul de prezentare a întemeierii statului de către tradiţie, care îi acordă lui Dragoş calitatea de unic organizator al „descălecatului'[1], este prin urmare în dezacord cu sursele contemporane. Dealtfel, din textul actului de la 2 februarie 1365 şi din cronica lui Ioan de Tîrnave rezultă în chipul cel mai limpede că în urma victoriei lui Bogdan în Moldova principalul prejudiciat a fost regele[91]. Cu deplină convingere se poate deci valida ideea —■ admisă dealtfel de aproape toţi cei ce au investigat problema creării statului moldovenesc de-sine-stătător — că iniţierea operaţiunilor armate a fost asumată de Ludovic de Anjou şi că Dragoş a devenit un instrument al politicii sale. Referindu-se la caracterul particular al stăpînirii lui Dragoş, Misail Călugărul aprecia că aceasta fusese „ca o căpitănie"[02], formulare care sugerează că proaspătul voievod al Moldovei conducea ca reprezentant al altui monarh. Dacă interpolatorul letopisețului vornicului Ureche gîndise aşa, înseamnă că intuiţia nu-1 înşelase. Părerea că formaţiunea statală în fruntea căreia fusese propulsat Dragoş avea menirea de a servi drept „marcă" de apărare împotriva mongolilor[93] nu se întemeiază pe argumente irefutabile. Munţii Carpaţi constituiau o barieră naturală suficient de eficace pentru a îngreuia efectuarea raidurilor mongole. Pe lîngă aceasta, după dispariţia lui Iani-Băg şi Berdi-Băg, şi odată cu izbucnirea războiului civil, Hoarda nu mai reprezenta o ameninţare reală pentru vecinii de la apus şi se mulţumea să menţină *stătu quo-ul* şi aşa-numita *pax Mongolica.* Dimpotrivă, Ungaria Angevinilor era cea care promova o activă

litică anexionistă pe seama vecinilor, camuflată sub vălul transparent al propagandei pentru convertirea „schismaticilor". Impunerea suzeranității ei asupra Moldovei se înscrie printre inițiativele regale de a lărgi hotarele monarhiei şi sfera ei de dominație.

Stabilirea locului unde a „descălecat" Dragoş şi a centrului în care si-a fixat capitala a preocupat numeroşi istorici. în general se admite că nucleul statului său se afla în nord-vestul Moldovei şi este normal sa fie aşa, dat fiind învecinarea cu Maramureşul, de unde erau originari „descălecătorii". Tradiția leagă activitatea lui Dragoş îndeosebi de ținuturile Bucovinei, unde toponimia îi evocă numele şi faptele[94]. Potrivit legendei locale el ar fi ridicat la Volovăț o biserică de lemn — care i-ar fi slujit şi drept loc de veci[95] — precum şi o cetățuie de pămînt[96]. De asemenea, pe seama lui Dragoş s-a pus uneori întemeierea oraşelor Baia[97] şi Şiret[98], ca şi construirea bisericilor din piatră de la Şiret şi Mirăuți[99], precum şi a celei din lemn de la Boureni[100]. Dintre toate aceste informații cu caracter legendar, singura care are mari şanse de a fi reală este cea privind ctitoria locaşului de cult de la Volovăț, întrucît săpăturile efectuate în vecinătatea bisericii actuale din această localitate au dus la identificarea unui monument religios de la mijlocul secolului al XIV-lea[101]. In ceea ce priveşte Cîmpul lui Dragoş, atît cronicarii moldoveni, cît şi istoricii moderni consideră că această microzonă din interfluviul delimitat de Bistrița şi Tazlău, men-ționată pentru prima dată într-un act din 1419[102], îşi datorează numele voievodului descălecător[103]. Precizăm însă că simpla enunțare a acestei opinii în lucrările cu caracter istoric din secolele XVII—XVIII nu reprezintă un argument în sprijinul veridicității ei. Cel puțin la fel de plauzibilă ni se pare părerea că toponimul în discuție ar fi fost preluat de la numele unui boier local, stăpîn al satelor din ținutul Neamțului, cu atît mai mult cu cît documentele interne de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi din primii ani ai secolului următor menționează în repetate rînduri antroponimicul Dragoş pentru diferiți reprezentanți ai clasei stăpînilor feudali[104]. Dacă Dragoş şi-a stabilit reşedința la Baia[103] sau la Şiret[106] este greu de decis. In orice caz considerăm improbabilă ipoteza rezidării sale la Bacău[107], întrucît această localitate a evoluat spre etapa urbană de dezvoltare mai tîrziu ca alte aşezări din nord-vestul Moldovei şi pe deasupra era destul de departe de regiunile bucovinene, unde, potrivit creațiilor legendare, se găsea nucleul teritoriului stăpînit de Dragoş. Neplauzibilă este, de asemenea, presupunerea că reşedința sa se afla la Suceava[108], devenită centru al țării de-abia în timpul domniei lui Petru Muşat.

Autoritatea faptelor examinate obiectiv conduce, precum am arătat, spre concluzia că întronarea lui Dragoş a fost precedată de anumite realizări pe planul organizării formațiunilor voievodale locale. Transferul puterii din mîinile voievozilor băştinaşi în cele ale feudalilor maramureşeni nu este de imaginat fără opoziția celor destituiți, cu atît mai mult cu cît demnitatea voievodală devenise ereditară. Acționînd ca împuternicit al Angevinilor într-un teritoriu cu o populație potrivnică ambițiilor de dominație ale statelor învecinate, grupul maramureşean a avut desigur de întîmpinat şi alte adversități. Cu toate acestea, populația de rînd nu a fost lezată în mod direct prin preluarea puterii de

către Dragoş, căci altfel nu s-ar fi explica simpatia constantă cu care îl prezintă legendele populare.

De vreme ce Dragoş nu a fost cel dinţii dintre voievozii teritoriului românesc de pe versanţii răsăriteni ai Carpaţilor, în mod firesc se naşte întrebarea de ce cronicile şi întreaga tradiţie l-au indicat totuşi pe cneazul clin Bedeu drept întemeietor al statului moldovenesc. Întrucât perimetrul documentar restrîns obligă la cenzurarea aspră a tuturor încercărilor de formulare a unui răspuns precis, cu titlu de ipoteză admitem că Dragoş putea să îndeplinească rolul de unificator al tuturor formaţiunilor statale româneşti de la est de Carpaţii Orientali sau că a impus anumite modificări în aparatul poiitico-administrativ, indiferent dacă procesul de uniiicare se realizase anterior sau nu. Dealtfel, însuşi faptul de a pune capăt unui şir de voievozi locali printr-o intervenţie militară şi de a produce schimbări în ierarhia şi chiar în structura politică era de natură să capteze interesul întregii ţări şi să se fixeze viabil în amintirea celor mulţi.

Spre deosebire de cronicile slavo-române, unde sînt înscrise numai date sumare privind venirea lui Dragoş de peste munţi şi se precizează durata domniei sale, tradiţia folclorică a păstrat mai multe ştiri — este drept, îndoielnice şi necontrolabile — relative la activitatea sa de ctitor, precum şi menţiunea că soţia sa, „de lege sască", ar fi încercat să ridice un locaş de cult pentru catolici[109]. Această din urmă informaţie este în dezacord parţial cu conţinutul unei legende bucovinene potrivit căreia nu Dragoş ar fi avut o soţie săsoaică cu veleităţi de propagatoare a catolicismului, ci fiul său, Sas[110]. Contradicţia dintre creaţiile folclorice confirmă aprecierea lui Mircea Eliade, după care „conştiinţa populară nu se preocupă de cronologie, nici de exactitatea evenimentelor şi de autenticitatea personajelor istorice"[111]. Aceluiaşi Sas i se atribuie ctitoria unei biserici de piatră şi construirea cetăţilor de pe promontoriile „Horodiştea" şi „Sasca" din oraşul Şiret[112]. Asemănarea între numele urmaşului lui Dragoş şi cel al dealului din Şiret nu presupune însă o derivaţie a acestuia din urmă dintr-un antroponimic. Toponimul din Şiret, ca şi altele similare din Moldova, provine desigur de la numele populaţiei germane din Transilvania[113].

Poziţiile cîştigate de regatul ungar în Moldova septentrională nu au putut fi menţinute prea multă vreme. Profitînd desigur de opoziţia populaţiei indigene faţă de pretenţiile anexioniste maghiare, Bogdan, un vechi şi constant adversar al politicii regatului apostolic de centralizare şi de limitare a autonomiei româneşti, a trecut munţii şi a reuşit sâ înlăture pe partizanii lui Ludovic din Moldova, punîndu-se în fruntea forţelor locale dornice să-şi dobîndească independenţa.

Asupra personalităţii celui căruia îi va reveni meritul de a fi condus cu succes lupta pentru scuturarea dominaţiei angevine din Moldova se păstrează mai multe referiri documentare. Bogdan îşi avea reşedinţa la Cuhea, pe valea Izei, care făcea parte din cnezatul de vale ele pe cursul superior al Vişeului şi al Izei, stăpînit de familia sa. La o dată ce nu se poate preciza, satele din cnezat au fost împărţite între fraţii Bogdan şi Iuga, domeniile primite de fiecare fiind aproximativ egale. Lui Bogdan i-au revenit nouă sate împreună cu teritoriile adiacente (.. . *cum omnibus suiş utilitatibus, videlicet aquis, silvis et alpibus ac quibuslibet earundem pertinenciis)*[Ui]. Intre aceste localităţi se afla şi

moşia principala Cuhea <... *cuiusaam capitalis et principalis possessionis. .. Kohnya nuncupate)*[115]. Cercetările arheologice efectuate la Cuhea au relevat, între altele, existenţa unei reşedinţe cneziale şi a unei biserici din piatră cu elemente arhitecturale de stil gotic. Reşedinţa, situată pe un promontoriu delimitat pe trei laturi de coaste abrupte, se compunea dintr-o casă masivă din piatră, cu laturile de 12 X 9 m, apărată de o palisadă alcătuită din stîlpi groşi şi pe alocuri de un şanţ de apărare. Prima fază de construcţie datează de la sfîrşitul secolului al XlII-lea, cea de-a doua fiind contemporană epocii lui Bogdan. Biserica, ctitorită spre sfîrşitul primei jumătăţi a secolului al XlV-lea de familia Bogdăneştilor, probabil deasupra unui mai vechi locaş de cult din lemn, avea dimensiunile de 23 X 11,50 m, fiind compusă dintr-o navă dreptunghiulară, flancată de un turn-clopotniţă, tot de formă dreptunghiulară, şi de un altar terminat printr-o absidă poligonală[116].

Tradiţia locală înregistrată de Miron Costin cu prilejul trecerii sale prin Maramureş mai păstra amintirea stăpînirii lui Bogdan la Cuhea. Cronicarul şi cărturarul moldovean pretindea chiar că localnicii i-ar fi arătat privilegii de la Bogdan, ceea ce însă este greu de crezut, dat fiind că pînă în prezent nu deţinem nici o dovadă că voievozii maramureşeni ar fi dispus de un serviciu cancelarial. Influenţat probabil de conţinutul creaţiilor legendare aflate în circulaţie de cealaltă parte a culmilor carpatine, Miron Costin mai comitea greşeala de a-l "considera pe Bogdan drept tatăl lui Dragoş „descălecătorul"[117], ceea ce avea să provoace confuzie printre istoricii ce i-au urmat. Unii dintre ei au respins această genealogie, dar au admis — evident eronat — legătura de rudenie între cei doi voievozi. Nu-i de mirare de ce, în drama sa istorică *Bogdan Dragoş,* rămasă neterminată, Eminescu — derutat ele dibuirile discipolilor lui Ciio — îl înfăţişează pe Bogdan ca fiul lui Dragoş.

Cu privire la originea lui Bogdan s-a emis ipoteza că el ar fi aceeaşi persoană cu voievodul Bogdan, fiul lui Micula, care în anul 1335 ceruse şi primise încuviinţarea regelui Carol Robert de a se strămuta din propria ţară în regatul ungar *(de terra sua in H ungar iam),* undeva prin Banat[118]. Adepţii acestei păreri vizau acumularea de argumente în favoarea teoriei tendenţioase a colonizării româneşti tîrzii a Maramureşului, tinzînd totodată să acrediteze teza că modul de trai al întemeietorului statului independent ai Moldovei s-ar fi caracterizat prin peregrinări succesive. Simpla similitudine de nume este, precum s-a relevat, insuficientă pentru identificarea celor doi voievozi. De asemenea, poziţia lui Bogdan din Cuhea şi a familiei sale în angrenajul relaţiilor social-poiitice din Maramureş exclude posibilitatea venirii sale din alte regiuni[119].

Spre sfîrşitul domniei lui Carol Robert, Bogdan devenise voievod al Maramureşului, demnitate în care fusese desigur învestit, potrivit uzanţelor, de adunarea locală a cnejilor. La scurtă vreme după urcarea pe tron a lui Ludovic de Anjou, eveniment petrecut la 21 iulie 1342, între voievodul Maramureşului şi tînărul rege al Ungariei s-a declanşat un conflict acerb, asupra căruia găsim anumite ecouri într-un document din 21 octombrie 1343. Prin acest act regele îl scutea pe Crăciun din Bilca, voievodul românilor din Bereg, de prezentarea la procesul pe care i-l intentase Ioan din Kdlcse sub acuzaţia că sprijinise pe Bogdan

în vremea disputei lor din cursul iernii din 1342—1343. în izvorul citat Bogdan este calificat „fost voievod al Maramureşului" şi „necredincios" faţă de suveran *(quondam woyvoda de Maramarosio, noster infidelis}*[i2a]. Pierderea titlului de voievod era desigur o consecinţă a divergenţelor cu Ludovic de Anjou. Deşi documentul nu dezvăluie motivul neînţelegerii dintre feudalul maramureşean şi rege, se poate bănui fie câ Ludovic încercase să limiteze prerogativele voievodului, fie că acesta din urmă a decis să-şi consolideze poziţia şi să se răfuiască cu adversarii politici, profitînd de obişnuita situaţie tulbure produsă cu prilejui schimbărilor de domnie. Moartea lui Carol Robert provocase şi alte mişcări cu caracter social ale românilor şi ale altor populaţii din cuprinsul Transilvaniei, ceea ce lasă să se presupună existenţa unui front larg opus administraţiei statului angevin. Dintr-o relatare din 14 noiembrie 1343 aflăm că biserica din Cîrţa fusese deposedată de bunurile sale de „schismatici" şi de alţi „răi păstrători ai credinţei creştine". De vreme ce, atunci cînd se referea la aşezămîntul de la Cîrţa, redactorul documentului îl localiza *in extremo confinio regni Hungarici a parte schismaticorum*[i2i], înţelegînd prin această formulare vecinătatea românilor din Muntenia, este clar că „schismaticii" care acaparaseră proprietăţile ecleziastice erau românii din zona Făgăraşului. în aceeaşi perioadă s-a produs şi o răscoală a saşilor, ca răspuns la sporirea impozitelor de către voievodul Transilvaniei[122]. Tînărul rege al Ungariei era confruntat prin urmare de un val mai mare de nemulţumiri. în Maramureş el nu a fost nevoit să intervină cu represalii armate — cum procedase împotriva saşilor —, găsind alte mijloace de a controla situaţia. Folosindu-se de disensiunile dintre familiile cneziale, Ludovic a obţinut înlăturarea „necredinciosului" Bogdan din funcţia de voievod. Pentru a întări tabăra adversarilor lui Bogdan, în anul 1344 moşiile fraţilor K61-csei, sechestrate de Carol Robert, au fost restituite foştilor proprietari[123]. Cu tot caracterul acut al conflictului dintre rege şi voievodul demis, acesta din urmă nu s-a refugiat din Maramureş în Moldova, după cum susţin unii istorici[1]-[1], ci a rămas mai departe pe domeniile sale, mărturia diplomelor din 1349 şi 1353 — asupra cărora ne vom opri în rîn-durile de mai jos — fiind convingătoare în această privinţă.

In pofida manevrelor Coroanei, Bogdan şi-a menţinut poziţia ostilă faţă de rege, atrăgînd de partea sa şi pe alţi feudali maramureşeni. Documentul din 15 septembrie 1349 ne relevă că Ştefan, fiul lui luga şi nepotul lui Bogdan, coalizîndu-se cu unchiul său, a ars casele şi a izgonit de pe moşiile lor de la Giuleşti şi Nireş pe Giula şi pe şase fii ai săi. Diploma citată dezvăluie că motivul răfuielii lui Ştefan — „de foarte curînd căzut în vina trădării" — cu cnejii giuieşteni a fost refuzul lui Giula şi al fiilor săi de a se alătura mişcării lui Bogdan. Acesta din urmă este numit „fost voievod, necredincios învederat al nostru" *(quondam Vayvodae noştri injidelis notorii)*[125], ceea ce dovedeşte că relaţiile sale cu suveranul nu numai că nu cunoscuseră un curs pozitiv, ci, dimpotrivă, se înrăutăţiseră. Intre cei şase fii ai lui Giula loiali regelui se număra şi Dragoş, care un deceniu mai tîrziu avea să se remarce în luptele împotriva românilor din Moldova, fiind răsplătit ele Ludovic I prin dania acordată la 20 martie 1360 şi prin altele din anii următori[126]. Cu toate că Angevinii reuşiseră să-şi apropie numeroşi cneji români, iar Bogdan pierduse calitatea de voievod datorită atitu-

dinii sale opoziţioniste faţă de monarhie, familia sa continua să-şi păstreze prestigiul în societatea maramureşeană. Aşa se explică de ce demnitatea voievodală a revenit pe rînd nepoţilor săi, Ioan şi Ştefan. Este greu de crezut că Ludovic ar fi inspirat asemenea alegeri, mai ales în cazul lui Ştefan, care se manifestase atît de hotărît împotriva susţinătorilor săi în anul 1349. Partida sprijinitorilor lui Bogdan era prin urmare destul de largă şi puternică, aşa încît, cu toată dezavuarea sa de către Coroană, el nu fusese determinat să-şi schimbe poziţia şi nici să-şi abandoneze proprietăţile. Probabil că fiind informaţi de atmosfera generală din Maramureş, favorabilă grupării lui Bogdan, regele şi comiţii săi nu au recurs la măsuri de represalii radicale împotriva sa.

A treia şi ultima menţiune diplomatică contemporană referitoare la prezenţa lui Bogdan în Maramureş provine dintr-un act emanat la 14 mai 1353 în cancelaria capitlului din Agria, în care, statornicindu-se teritoriile lui Ştefan şi Ioan, fiii lui Iuga, se arată că acestea se mărgineau cu „pămînturile sau moşiile voievodului Bogdan, unchiul lor" (.. . *a terris seu possessionibus Bogdan woyuode, patruelis ipsorum)*[121]. Precizare:» documentului că la operaţiunea de delimitare a posesiunilor fiilor lui Iuga au participat toţi vecinii lor lasă să se înţeleagă că şi Bogdan ar fi fost de faţă la formalităţile respective. După cum se remarcă, în documentul în discuţie Bogdan poartă titlu de voievod, dar îi lipseşte calificativul de „necredincios[1]", ceea ce la o analiză sumară ar putea da impresia realizării unei reconcilieri între rege şi stăpînul feudal din Cuhea, avînd drept consecinţă redobîndirea de către acesta din urmă a demnităţii exercitate anterior. Situaţia se prezintă însă cu totul altfel. Există dovezi precise că voievozii înlocuiţi continuau să fie menţionaţi în documente cu vechea atribuţie[128]. în împrejurarea de faţă în această situaţie se afla şi Bogdan. Omiterea etichetării de „necredincios" considerăm că are mai puţină valoare în cazul actului din 1353. întrucît acesta nu fusese redactat în cancelaria regală, ca cele din 1343 şi 1349, ci în cancelaria unui ierarh al bisericii catolice, cu care Bogdan nu se afla în rivalitate. Prin urmare, conţinutul documentului emis de capitlul agrian nu este ilustrativ pentru problema perpetuării, conflictului dintre Bogdan şi Coroană.

în ceea ce priveşte plecarea lui Bogdan în Moldova, există o unitate aproape absolută de vederi printre specialişti că acest eveniment s-a petrecut ca rezultat al deteriorării relaţiilor fostului voievod cu autorităţile centrale ale regatului. Invocarea persecuţiilor religioase drept motiv principal al traversării munţilor de către Bogdan şi aderenţii săi[129] nu este îndreptăţită, întrucît, cu toate recomandările curiei de la Avignon, monarhii angevini nu au cutezat să întreprindă măsuri drastice împotriva populaţiei necatolice din Maramureş şi a clerului. Chiar cînd autonomia românească fusese serios ştirbită, feudalii locali reuşeau să obţină pentru biserica lor un rang ierarhic superior prin organizarea stavropighiei din Peri în anul 1391[130]. Politica confesională precaută din Maramureş nu a fost însă promovată şi în comitatele unde elementul românesc era mai puţin compact.

Cauzele imediate ale „descălecatului" lui Bogdan sînt mai greu de precizat. Ar intra în discuţie ipoteza apariţiei unei stări conflictuale de maximă încordare între Bogdan şi Ludovic I sau cornițele Maramure-

şului. In 1361—1362 titlul de comite revenise lui Benedict Himfy, adeptul unor metode brutale de guvernare, exteriorizate, între altele, prin măsurile de oprimare socială şi confesională a românilor bănăţeni şi prin instigaţiile împotriva Ţării Româneşti[131]. Nu este exclus ca, în scurta perioadă în care deţinuse atribuţii oficiale în Maramureş, să se fi manifestat faţă de feudalii locali cu rigiditate şi asprime. Lui Himfy i-a urmat în funcţia de comite maramureşean Simon Pok, asupra persoanei căruia sînt cunoscute puţine date.

Plecarea lui Bogdan la răsărit de Carpaţii Orientali este foarte posibil să fi fost inspirată de reuşita grupului lui Dragoş de a se instaura în fruntea voievodatului moldovenesc. Fără îndoială că succesul acţiunii militare a lui Dragoş din Bedeu avusese un larg răsunet în Maramureş. De asemenea, cu siguranţă că ecoul ostilităţii cu care dominaţia angevină fusese primită în Moldova se propagase printre românii maramureşeni, situaţia creată fiindu-i cunoscută în toate detaliile esenţiale şi lui Bogdan.

Presiunile exercitate de administraţia regală asupra încercărilor de menţinere a autonomiei din Maramureş l-au determinat în cele din urmă pe Bogdan să-şi părăsească locurile de obîrşie pentru a-şi găsi alte puncte de rezistenţă împotriva expansiunii statului ungar. Moldova oferea neînduplecatului adversar al politicii de hegemonie a Ungariei poziţii incomparabil mai sigure decît acelea de pe văile Izei şi Vişeului, întrucît suzeranitatea angevină, impusă de puţină vreme, era insuficient consolidată. Referindu-se la aceste evenimente, cronicarul regelui Ludovic — Ioan de Tîrnave — arăta că „Bogdan, voievodul românilor din Maramureş, adunînd pe românii acelui district, a trecut în taină în Ţara Moldovei, care era supusă Coroanei ungureşti, dar din cauza vecinătăţii tătarilor de mult timp părăsită de locuitori" *(Huius etiam tempore, Bogdan, Wayvoda Olachorura de Maramorosio, coadunatis sibi Olachis eiusdem districtus, in terram Moldaviae, coronae regni Hungariae subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem Tartarorum, habitatoribus destitutam, clandestine recessit)*[132]. Pe lîngă date de mare valoare istorică, textul citat conţine şi erori, unele comise de autor cu bună ştiinţă. După cum am mai arătat, Bogdan nu mai era demult voievod al Maramureşului, dar cronicarul a ţinut să-l numească cu acest titlu, dovedindu-se şi în cazul de faţă consecvent în modul de a asocia unei anumite persoane cea mai înaltă din demnităţile oficiale pe care le ocupase. Afirmaţia privind depopularea Moldovei este în vădită contradicţie cu datele altor izvoare narative şi cu mărturiile arheologice, dar inserarea sa în text viza poate diminuarea faţă de cititori a însemnătăţii pierderii înregistrate de Coroană prin desprinderea Moldovei de sub dependenţa ei[133]. Suportînd un şir îndelungat de invazii, regiunile est-carpatice nu beneficiau de o concentraţie demografică comparabilă cu aceea din Europa Centrală şi Apuseană; cu toate acestea, nici o zonă a Moldovei nu era complet nelocuită.

Faptul că trecerea în Moldova se făcuse în taină este explicabil, căci, dacă regele ar fi fost înştiinţat de proiectele supusului său, cu siguranţă ar fi intervenit împotriva sa înainte de a părăsi Maramureşul sau ar fi trimis de îndată ajutoare lui Sas şi Bale. Pregătirile pentru „descălecat" nu puteau trece neobservate în cnezatele maramureşene,

dar din solidaritate cu fostul voievod „necredincios învederat" acțiunea plănuită de el nu a fost deconspirată. Inițiativa lui Bogdan obținuse poate şi încuviințarea tacită a voievodului românilor maramureşeni, care nu era altul decît nepotul său Ştefan, părtaş în 1349 la răfuiala cu partizanii regelui. Ar fi de neimaginat ca Ştefan, devenit între timp *dilectus nobis et jidelis* față de rege[134], să nu fi aflat de pregătirile de plecare ale unchiului său, cu domeniile căruia se învecina nemijlocit. Totuşi, nici el, nici alți cneji nu au avizat Coroana de acțiunea ce se plănuia împotriva sa, ori au făcut-o neconvingător sau cînd era prea tîrziu să se mai intervină contra lui Bogdan şi a susținătorilor săi.

Desigur că pentru răsturnarea lui Sas ori a urmaşilor săi era necesar un potențial militar consistent, capabil să fie opus forțelor lăsate de Angevini la răsărit de Carpați, forțe care, dat fiind animozitatea locuitorilor şi apropierea mongolilor, erau bineînțeles destul de puternice. De aceea, pentru a avea şanse în confruntarea cu Dragoşeştii, este probabil ca Bogdan să fi apelat nu numai la sprijinul supuşilor săi din cele nouă sate de pe moşia Cuhea, ci şi la maramureşenii din alte cnezate. Intre cei ce i s-au alăturat lui Bogdan în expediția de pe versanții răsăriteni ai Carpaților nu se afla, precum s-a presupus[135], nepotul său Ştefan, întrucît cu prilejul resigilării unui act mai vechi, Ia 26 septembrie 1365, el este amintit pe vechile sale domenii[131]'".

Greul luptei cu Bogdan 1-a purtat Bale, fiul lui Sas. Cu toate că letopisețele interne moldoveneşti nu l-au trecut în şirul voievozilor țarii, unii istorici îl consideră pe Bale succesorul lui Sas[137]. Întrucît nici din actele cancelariei regale nu rezultă că Bale ar fi ocupat tronul, presupunem fie că intervenția lui Bogdan sau o răscoală locală ar fi provocat uciderea lui Sas, fie că pătrunderea lui Bogdan şi a fiilor săi s-ar fi produs imediat după moartea lui Sas, înainte ca Bale să-şi fi consolidat domnia. In orice caz, el era pretendentul legitim la tron, ceea ce explică aplombul dovedit în înfruntarea cu partizanii lui Bogdan, în urma căreia s-a ales cu răni grave, pierzînd totodată mai mulți membri ai familiei şi slujitori[138].

Potrivit expresiei lui Ioan de Tîrnave, Bogdan „a fost combătut adeseori de oastea regelui" *(per exercitum ipsius regis saepius impugnatus extitisset)*[m], ceea ce arată că Ludovic de Anjou trimisese oşti în repetate rînduri pentru restabilirea suzeranității sale. Rezultatul luptelor a fost însă defavorabil regelui, astfel că Bale s-a văzut silit să renunțe la Țara Moldovei, părăsindu-şi rudele şi întreaga avere[140]. Prin binecunoscuta diplomă din 2 februarie 1365, care evocă aceste evenimente, ambițiosul monarh angevin recunoştea de *facto* victoria lui Bogdan şi implicit existența statului independent al românilor din Moldova. Această recunoaştere nu s-a produs decît după eşuarea rezistenței lui Bale şi a expedițiilor regale, cînd nu se mai întrezărea nici o şansă de înlăturare a lui Bogdan. Consecințele luptelor de la răsărit de Carpați sînt consemnate şi de biograful oficial al regelui Ludovic I, care vorbeşte explicit de constituirea „ca stat" a „țării" Moldovei, în urma creşterii numărului românilor şi a extinderii sale teritoriale (. . . *crescente magna numerositate Olachorum, inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata)*[141]. Aprecierile cronicarului nu pot fi acceptate în totalitate, căci, după cum am avut prilejul să relevăm, în spațiul estcarpatic se înjghebaseră unele formațiuni statale încă înainte de „des-

călecatul" lui Bogdan, chiar dacă structura lor organizatorică nu era deosebit de evoluată. In afară de aceasta, este inadmisibilă producerea unui spor demografic brusc sau a unui transfer masiv de populație de peste munți sau din alte regiuni.

Avînd girul unor reputați istorici, părerea că scuturarea dominației angevine asupra Moldovei prin izbînda lui Bogdan s-ar fi petrecut în anul 1359 a dobândit o recunoaştere cvasiunanimă[142], oficializată prin adoptarea sa în manuale şcolare, cursuri universitare şi lucrări de popularizare tipărite în România şi chiar şi în alte țări ale lumii. In netă minoritate se află cei ce şi-au însuşit o viziune diferită asupra cronologiei momentului „descălecatului". Din această ultimă categorie fac parte, între alții, specialiştii care plasează venirea lui Bogdan şi cucerirea independenței statului moldovenesc în 1364[143], 1363[144] sau în perioada 1362—1365[14j], adică cu foarte puțină vreme înainte de emiterea diplomei din 2 februarie 1365, ceea ce considerăm a fi pe deplin îndreptățit. Din păcate, în lucrarea lui Ioan de Tîrnave lipsesc indicațiile precise privitoare la datarea „descălecatului". Pasajul referitor la evenimentele în discuție este inserat în partea de sfîrşit a cronicii, unde principalele date privind domnia lui Ludovic de Anjou nu mai sînt expuse în mod cronologic, ci se evocă unele aspecte generale ale politicii sale şi diferite alte evenimente, fără a mai fi respectată succesiunea lor firească. Astfel, moartea lui Cazimir III şi unirea Poloniei cu Ungaria, survenite în anul 1370, sînt relatate înainte de a fi vorba de trecerea lui Bogdan în Moldova, eveniment după care urmează referiri la epidemia de ciumă din regatul ungar, declanşată ţtin cîte ştim prin 1348—1349. Repere mult mai utile pentru fixarea cronologică a pătrunderii lui Bogdan în Moldova şi a biruinței sale asupra reprezentanților Angevinilor sînt oferite de diplomele cancelariei regale. Două dintre acestea, din 20 martie 1360 şi din 2 februarie 1365, citate de mai multe ori în rîndurile precedente, sînt de mare importanță pentru problema care ne preocupă. Cel dintîi document se referă la mulțumirea curții pentru zădărnicirea opoziției românilor moldoveni, iar cel de-al doilea relevă confiscarea moşiilor lui Bogdan din Maramureş ca represalii pentru reuşita acțiunilor sale la est de Carpații Orientali. Intre cele două evenimente trebuie situat momentul înlăturării supremației angevine din Moldova. Mînia lui Ludovic I, exprimată atît de nestăpînit în actul din 1365, lasă să se întrevadă că disputele care provocaseră emiterea diplomei s-au produs la o dată apropiată. Pe de altă parte, regele nu avea de ce să aştepte prea multă vreme după triumful lui Bogdan fără să ia vreo decizie în privința posesiunilor sale din Maramureş şi nici nu-1 putea lăsa pe Bale timp îndelungat fără domenii după alungarea sa din ținuturile est-carpatice. Toate aceste date pledează împotriva datării pătrunderii lui Bogdan în Moldova în anul 1359, argumentînd în schimb supoziția că producerea acestei acțiuni a devansat doar cu puțin timp redactarea diplomei din 2 februarie, avînd loc în 1363 sau în 1364. Dacă la 1359 — indicat în cronicile anonime slavo-române drept an al „descălecatului" lui Dragoş — adăugăm 6, adică suma anilor de domnie ai lui Dragoş şi Sas, ar rezulta că venirea lui Bogdan s-ar plasa în 1364. Problema este dacă cifra 6 nu este ceva mai mare decît cea reală, căci, după cum s-a constatat, rotunjirea numărului anilor de domnie a primilor voievozi a dus la un spor total de

cîțiva ani pentru cifra care indică durata stăpînirii domnilor Moldovei din perioada 1359—1400. In cazul cînd Dragoş şi Sas ar fi domnit în total numai cinci ani, urcarea pe tron a lui Bogdan ar fi avut loc în anul 1363. Indiferent însă dacă Bogdan i-a înlăturat pe Dragoşeşti în 1363 sau 1364, luptele decisive cu forțele ungureşti s-au purtat în anul 1364, căci diploma, prin care domeniile ce țineau de moşia Cuhea au fost transferate din posesia lui Bogdan în aceea a lui Bale, a fost acordată imediat după încetarea confruntărilor amintite, cînd nu se mai nutreau speranțe în răsturnarea situației în favoarea Coroanei. întrucât statul românesc de-sine-stătător al Moldovei nu s-a constituit din momentul trecerii munților de către Bogdan şi fiii săi, ci de-abia odată cu izgonirea tuturor armatelor din slujba monarhiei ungare, considerăm că acest act, de covîrşitoare însemnătate pentru istoria medievală românească, s-a produs în anul 1364.

Eşuînd în tentativele de suprimare a neatîrnării Moldovei, regele a întreprins măsuri de represalii împotriva celor care au condus revolta antiangevină din Moldova, precum şi contra tuturor celor ce se opuneau într-un fel sau altul politicii Coroanei. Toate domeniile din jurul Cuhei aparținînd lui Bogdan şi fiilor săi au fost confiscate în folosul regelui şi dăruite lui Bale şi fraților săi, Drag, Dragomir şi Ştefan, pentru credința arătată față de suveran şi îndeosebi pentru comportarea plină de devotament din Moldova[146], donația avînd menirea să compenseze, fie şi parțial, pe Dragoşeşti pentru pierderea domniei în regiunile est-carpatice. Urmele de ardere descoperite cu prilejul cercetărilor efectuate la reşedința feudală de la Cuhea relevă că distrugerea acesteia s-a produs printr-un incendiu[147]. Rămîne însă fără răspuns clar întrebarea de ce a mai fost necesară incendierea construcției de vreme ce domeniul Cuhea fusese confiscat de la proprietarul său şi acordat Drăgoşeştilor. Precizarea actului de danie din 1365, că decizia curții era destinată să servească de exemplu pentru cei ce ar fi cutezat să se dedea la fapte asemănătoare, arată că acțiunile potrivnice tronului nu constituiau practici neaşteptate. Pe lingă primirea moşiei Cuhea, Bale a fost învestit cu titlul de voievod al Maramureşului, fapt ce indică fie că prerogativul acordării acestui titlu şi-1 asumase regele prin eludarea totală a atribuțiilor adunării cnejilor, fie că adunarea deliberase sub presiunea curții, exercitîndu-şi deci numai în mod formal dreptul de desemnare al voievodului.

In epoca emancipării politice a românilor moldoveni se constată o interdependență pronunțată între procesele istorice derulate în spațiul carpato-dunărean. Ne referim nu numai la aportul maramureşean la constituirea statului de-sine-stătător al Moldovei, ci şi la repercutarea acestui eveniment asupra românilor din teritoriile supuse Coroanei maghiare, înlăturarea suzeranității ungureşti din Țara Românească şi Moldova prin forța armelor a fost urmată de înăsprirea măsurilor coercitive împotriva românilor transilvăneni manifestate prin oprimare socială şi interdicții religioase, menite între altele să pună capăt opoziției față de politica de asimilare promovată de Angevini şi să desolidarizeze populația de pe cei doi versanți ai lanțului carpatic[148]. Astfel, la 28 iunie 1366, regele ordonă sancțiuni severe, mergînd pînă la exterminare, împotriva răufăcătorilor de orice neam şi îndeosebi împotriva românilor din Transilvania:. . . *ad exterminandum seu delendum de ipsa terra*

(Transilvania — n.n.) *malefactores quamlibet nationum, signanter Olahorum*[iM]. Beneficiarii actului erau stăpînii feudali transilvăneni, cărora cu numai un an înainte li se concedase dreptul de judecată asupra populației și iobagilor ce locuiau pe domeniile lor[150]. In schimbul privilegiilor primite în 1366, nobilimea era datoare să sprijine pe rege sau pe voievodul și vicevoievodul Transilvaniei pentru a nimici pe „necredincioşi, nesupuşi şi rebeli"' *(■ . . ad conterendos seu destruendos nostros et sacrae coronae nostrae illarum -porțiuni injideles, contumaces et rebelles)*[151], denumiri ce desemnau pe adversarii Coroanei din comitatele transilvane, dar poate și din afara arcului carpatic. In același an, la 20 iulie, Ludovic I poruncea nobililor din comitatele bănățene Cuvin și Caras să prindă pe toți preoții ,,schismatici" și pe membrii familiilor lor pentru a-i preda comitelui Benedict Himfy și fratelui său, Petru, în vederea expulzării din țară[132]. Aceste dispoziții fuseseră date în timpul îndelungatei staționări a regelui în Transilvania, unde a fost confruntat direct cu problemele românești. Hotărîri brutale împotriva populației ortodoxe române și slave, mergînd pînă la convertirea ei forțată, au fost întreprinse și în ultimii ani de domnie ai lui Ludovic I. Referindu-se cu satisfacție la aceste sentințe, vicarul franciscan al Bosniei, Bartolomeu de Alverna, releva importanța unității spirituale în jurul bisericii catolice a supușilor tronului pentru soliditatea statală[153]. Părerea sa era cu siguranță împărtășită și de suveran, de vreme ce patrona prigoana credincioșilor și preoților ortodocși. Atitudinea curții față de populația românească din regat nu s-a manifestat întotdeauna prin persecuții rigide. In anumite cazuri a fost necesară recunoașterea vechilor privilegii. Astfel, la 30 septembrie 1364, regina Elisabeta, mama lui Ludovic I, acorda românilor din Bereg dreptul de a-și alege voievodul, învestit cu autonomie juridică și administrativă, la fel ca și românii din Maramureșul învecinat[154]. Această favoare era poate destinată să capteze atașamentul feudalilor locali față de tron și să înlăture un prezumtiv pretext de nemulțumire, ce i-ar fi putut orienta spre partida lui Bogdan.

Aportul lui Bogdan la constituirea statului moldovenesc de-sine-stătător, ignorat de letopisețele slavo-române, dar recunoscut în chip desluşit de izvoarele diplomatice și narative unguresti, se reflectă indirect în denumirea atribuită de turci Moldovei *(Kara-Bogdan)* și locuitorilor ei. Cărturarii mai vechi susținuseră că etnonimul și toponimul în discuție ar fi fost derivat de la numele domnului Moldovei Bogdan III (1504—1517), pentru motivul că el ar fi acceptat vasalitatea otomană[155]. Aserțiunea lor este inacceptabilă întrucît forma *Kara-Bogdan* se întîlnește încă de la sfîrșitul primului sfert al secolului al XlV-lea la Yazicioglu Aii[156], ceea ce dă dreptate celor care au presupus că denumirea provine de la Bogdan I. Desemnarea teritoriilor locuite de români după numele unui proeminent conducător de stat sau întemeietor de dinastie a mai fost utilizată și cu alte ocazii; amintim în acest sens ele *terra Asseni* și de *Basarabia*[15"1]. Deoarece contactele dintre moldoveni și turci s-au produs de-abia după ce hotarele statului otoman au ajuns pe cursul inferior al Dunării și mai ales după primele incursiuni asupra Cetății Albe, deci la mai multe decenii după dispariția lui Bogdan I ele pe scena istoriei, preluarea de către turci a informațiilor privind întemeietorul statului românesc de-sine-stătător dintre Carpați și Nistru s-a făcut de la tradiția locală, fie în mod direct, fie prin filiera tătari-

lor. La începutul secolului al XV-lea se mai păstra prin urmare amintirea rolului deținut de Bogdan în procesul apariției organismului statal de la răsărit de Carpați, astfel că turcii au putut lua cunoștință de acest episod marcant al istoriei românești. Tradiția moldovenească de mai tîrziu 1-a frustrat pe Bogdan de recunoașterea celor înfăptuite de el in sfera organizării statale, atribuind reușitele sale lui Dragoș. Din lipsă de informații, meritele ambilor voievozi la procesul de evoluție teritorială și instituțională rămîn din nefericire nedefinite. în timp ce pe seama lui Dragoș se pot pune anumite realizări legate de structurile politice și eventual debarasarea de sub tutela mongolă, pentru Bogdan se revendică dobîndirea neatîrnării țării față de Ungaria și probabil consolidarea aparatului de stat, administrativ și militar.

Succesul lui Bogdan în confruntarea cu forțele regale ar fi greu de conceput fără colaborarea directă cu opozanții din Moldova ai politicii de hegemonie a Angevinilor. Dacă gruparea românilor maramureșeni, strânsă în jurul feudalilor din Cuhea, s-ar fi simțit capabilă să țină piept asaltului oștirilor ungurești, ea nu ar fi fost nevoită să plece de pe locurile de baștină. Nu este exclusă posibilitatea ca, încă înainte de părăsirea Maramureșului, Bogdan să fi -intrat în legătură cu colectivitățile moldovene care doreau înlăturarea împuterniciților regelui de la răsărit de Carpații Orientali. Coeziunea românilor moldoveni cu cei veniți din Maramureș s-a întărit în decursul bătăliilor cu armatele invadatoare. Povara cea mai anevoioasă a înfruntărilor cu armatele regelui a fost purtată de comunitățile românești din Moldova, avînd în frunte pe Bogdan și pe colaboratorii săi maramureșeni. Acceptarea unei căpetenii din alt ținut la conducerea mișcării de dobîndire a independenței se datora desigur prestigiului cîștigat de Bogdan în lupta pentru menținerea drepturilor românești în Maramureș, a curajului și destoiniciei sale de oștean, a modului abil de a se orienta în funcție de conjunctura politică; remarcabilele sale aptitudini se situau la înălțimea idealurilor de care era însuflețit.

Așa cum am avut prilejul să arătăm într-un capitol anterior, există mai multe indicii că grupuri românești din interiorul arcului carpatic s-au strămutat spre regiunile carpato-nistriene încă înainte de epoca „descălecatului". Curentul de emigrare a populației românești din regatul ungar se integrează într-un proces mai larg, care nu s-a manifestat numai în direcția vest-est, ci a afectat — cu intensitate variabilă — și Muntenia, Halici-Wolhynia, Slovacia și sudul Poloniei[158]. Ipoteza unui exod de elemente românești din Halici spre Moldova, cu consecințe directe pentru procesul de constituire statală[159], rămîne cu totul neconvingătoare, sensul fluxului de emigrare fiind în acest caz de la SUG spre nord și nu invers.

Transferul de populație clin Transilvania și Maramureș spre Moldova nu a implicat mari grupuri umane, ci s-a făcut în mod lent și cu efective reduse. Cu toate acestea, mișcărilor demografice interregionale le-a revenit un loc însemnat nu numai în consolidarea unității etnico-Hngvistice a poporului român, ci și în constituirea statelor feudale, contribuind la realizarea colaborării împotriva forțelor care se opuneau evoluției firești a societății[160].

Acțiunea inițiată de Bogdan în asociere cu partizanii săi maramureșeni și moldoveni s-a desfășurat într-un moment cînd interesele prio-

ritare ale conducătorilor statului maghiar convergeau spre Peninsula Balcanică, unde expansiunea turcească devenea din ce în ce mai primejdioasă, punînd în pericol realizarea visurilor de hegemonie ale Coroanei. Alertat de succesele otomane, Ludovic I proiecta o intervenție de amploare la sudul Dunării, preocupat fiind însă nu de soarta popoarelor balcanice, ci de lărgirea hotarelor monarhiei. Pentru materializarea acestui scop, în anul 1364 suveranul angevin a pus capăt conflictului cu Imperiul romano-german printr-un tratat de pace care implica mai multe state central-europene[1(îl] şi a căutat să mobilizeze împotriva turcilor şi pe alți principi catolici. Absorbit de cruciada plănuită în Balcani, regele a îmbrățişat ideea inoportunității intervenției personale în Moldova. Totodată, Coroana nu s-a arătat dispusă să se angajeze plenar şi pe durată lungă pe un alt front de luptă, în memoria cadrelor militare din Ungaria menținîndu-se proaspătă amintirea dificilelor confruntări avute cu românii în perioada premergătoare impunerii iui Dragoş. Conjunctura politică a fost prin urmare favorabilă izbînzii forțelor antiangevine din ținuturile est-carpatice. De asemenea, antrenarea armatelor maghiare în conflictele cu Țara Românească şi Bulgaria a oferit voievodului Moldovei cîțiva ani de răgaz foarte prețioşi pentru consolidarea stăpînirii[162]. La 5 ianuarie 1365 regele ordona mobilizarea oştenilor din comitatul Ung pentru a porni împotriva lui Vladislav-Vlaicu, care, „urmînd relele deprinderi părinteşti", îi nesocotea pretențiile hegemonice „cu învoirea trădătoare şi tainica înțelegere a românilor şi a locuitorilor acelei țări"[163], expresie ce dezvăluia larga adeziune a maselor față de poziția demnă a conducătorului lor. Din rațiuni incomplet desluşite, planul invadării Țării Româneşti a fost abandonat, ofensiva ungurească fiind dirijată asupra Vidinului, ocupat spre sfîrşitul primei jumătăți a anului 1365. Noua cucerire maghiară avea să dea naştere unor dispute aprinse, prelungite pe parcursul mai multor ani[164]. Din răsărit voievodatul moldovean nu era expus la nici o amenințare iminentă, Hoarda de Aur fiind vlăguită de războaie civile şi de loviturile aplicate de ofensiva lui Olgerd din 1362/1363. De asemenea, nu ştim de nici o coliziune cu Polonia sau cu Podolia Koriatovicilor.

Nereuşita cercurilor militare maghiare de a anihila mişcarea de autonomie din Moldova şi angajarea lor în disputele din Balcani nu a însemnat renunțarea irevocabilă la dominația asupra spațiului est-carpatic. Nu stătea în firea unui monarh ambițios şi tenace ca Ludovic de Anjou, căruia urmaşii i-au atribuit apelativul „cel Mare", să se resemneze uşor cu înfrîngerile. Presiunile diplomatice, eventual şi cele militare, ale statului ungar asupra Moldovei au continuat foarte probabil să se exercite şi în a doua jumătate a deceniului al 7-lea. La sfîrşitul paragrafului unde evocă întemeierea statului moldovenesc, Ioan de Tîrnave susține chiar că suzeranitatea angevină ar fi fost restaurată în Moldova, domnul țării fiind obligat să presteze omagiu de vasalitate regelui[165]. Dată fiind subiectivitatea fățişă a operei biografului lui Ludovic I, permanenta preocupare de a disimula insuccesele regale, afirmația sa nu inspiră încredere dacă o raportăm la domnia lui Bogdan. Recunoaşterea formală a obedienței angevine este posibil să se fi produs deabia în timpul stăpînirii lui Lațcu, după ce Ludovic cel Mare a ocupat şi tronul Poloniei[166]. O reconciliere între Ludovic şi Bogdan ar

fi fost de neimaginat, suveranul Ungariei găsindu-şi un oponent pe măsura calităţilor sale marcante.

Mijloacele explorate de domnul Moldovei pentru a-şi întări poziţia rămîn necunoscute. Referitor la această problemă, o informaţie extrem de interesantă — dar din păcate dubioasă — oferă cronica lui Luccari, care pretinde că Bogdan ar fi „primit titlul de rege de la împăratul grecilor"[167]. Ştirea pare suspectă nu numai pentru că nu ştim de unde a preluat-o analistul raguzan şi că o bănuim plăsmuită, ci şi prin conţinutul ei intrinsec. Din cîte cunoaştem nici un domn al Moldovei sau Ţării Româneşti n-a apelat vreodată la împăratul constantinopolitan pentru a-şi obţine confirmarea. Cu atît mai puţin i-ar fi folosit lui Bogdan consimţămîntul lui Ioan V Paleologul, aflat el însuşi într-o-situaţie atît de grea încît, în anul 1366, se deplasase personal la curtea Ungariei, spre a grăbi organizarea unei cruciade împotriva turcilor. în schimb, patriarhul din Constantinopol ar fi fost de un real sprijin pentru consolidarea organismului statal al Moldovei dacă ar fi ridicat rangul ierarhic al bisericii locale. Izvoarele istorice păstrate nu au înregistrat însă absolut nimic despre contactele dintre domnul Moldovei şi patriarhia grecească. Lipsesc, de asemenea, ştirile privind eventualele legături stabilite de Bogdan I cu Ţara Românească, Polonia, Lituania sau Hoarda de Aur, dar virtualitatea anumitor relaţii cu aceste ţări nu trebuie eliminată aprioric.

întinderea statului moldovenesc în vremea lui Bogdan nu poate 'fi deocamdată estimată cu precizie. Extremitatea sa apuseană era delimitată de culmile Carpaţilor Orientali[168], posibilele avanposturi maghiare implantate anterior pe pantele răsăritene ale munţilor fiind fără îndoială lichidate. Potrivit părerii unor istorici, în primii ani de existenţă ai statului moldovenesc acesta nu avea graniţă comună cu Ţara Românească din cauza interpunerii Ungariei, care în scopul extinderii spre Dunăre şi-ar fi asigurat o punte de legătură între sud-estul Transilvaniei şi marele fluviu prin aşa-numitul „culoar unguresc"[169]. Privilegiul comercial acordat negustorilor braşoveni la 28 iunie 1358 este ilustrativ pentru pretenţiile lui Ludovic I asupra fîşiei de pămînt dintre Buzău şi Prahova[170]. Drepturile de stăpînire ale lui Nicolae-Alexandru asupra teritoriului în discuţie erau total eludate de rege. In decurs de un deceniu lucrurile cunoscuseră o schimbare substanţială, astfel că suveranul Ungariei fusese nevoit să intervină pe lîngă Vladislav-Vlaicu ca braşovenii să beneficieze din partea domnului muntean de anumite înlesniri vamale pentru drumul Brăilei începînd de la 20 ianuarie 1368[171]. Voievodul român dobîndise deci suzeranitatea asupra interfluviului delimitat de Buzău şi Prahova la o dată cuprinsă între 1358 şi 1368, ceea ce înseamnă că cel puţin în ultima parte a domniei lui Bogdan I Ungaria nu-şi mai exercita autoritatea în extremitatea nord-estică a Munteniei, astfel că cele două voievodate româneşti se puteau învecina direct. Teza potrivit căreia pînă în vremea lui Ştefan cel Mare sud-vestul Moldovei ar fi intrat în componenţa Ţării Româneşti este infirmată de documentele de la Alexandru cel Bun, de unde rezultă apartenenţa cîtorva localităţi din ţinutul Putnei la voievodatul moldovenesc. Prin urmare trebuie de admis că graniţa dintre Moldova şi Ţara Românească a fost alcătuită de Milcov şi Şiret încă din primii ani de la întemeierea celor două state[172]. Hotarele septentrionale ale Ţării Moldovei îşi

aveau traseul puțin mai spre sud de albia Prutului superior, pînă spre Țara Șipenițului, intrată în stăpînirea durabilă a domnilor de la Suceava în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea. Pretențiile Moldovei asupra acestui teritoriu erau probabil mai vechi şi nu este exclus ca încercările de a-l anexa să fi premers urcării pe tron a lui Petru I Muşat. Sud-estul Moldovei a continuat să rămînă în timpul domniei lui Bogdan sub stăpînirea mongolilor, tînărul stat moldovenesc fiind în acel moment prea absorbit de confruntările cu ungurii pentru a se preocupa de eliberarea teritoriilor locuite de români şi aflate sub jugul Hoardei de Aur. Spre nord-est autoritatea voievodală este de presupus că atinsese linia Nistrului, care constituia granița cu domeniile Koriatovicilor. Reşedința domnească se afla desigur în colțul de nord-vest al Moldovei, poate la Şiret, unde şi-a avut curtea Lațcu, urmaşul lui Bogdan, sau în orice caz în apropiere. Nu întîmplător Bogdan fusese înmormîntat în ctitoria sa de la Rădăuți, la mai puțin de 20 km în linie dreaptă de Şiret şi la circa 5 km de Volovăț, locul de veci al lui Dragoş.

Departe de a fi rezultatul exclusiv al unui „descălecat" maramureşean, întemeierea statului moldovenesc de-sine-stătător presupune un îndelungat proces intern, implicînd existența unui indice demografic ridicat şi evoluția tuturor laturilor vieții economice, social-politice şi culturale, proces desfăşurat în condițiile perturbațiilor provocate în spațiul carpato-dunărean de incursiunile mongole şi de încercările statelor puternice din jur de a-şi extinde teritoriul[173]. Numărul apreciabil al locuitorilor ținuturilor est-carpatice explică, împreună cu alte realități, nu numai conservarea formelor proprii de viață economică şi spirituală şi de organizare social-politică a comunităților băştinaşe, dar şi manifestările de împotrivire față de agresiunile din afară. Totodată, efectivul substanțial al populației — mărit în decursul secolelor prin obişnuitul spor natural, prin asimilarea de către localnici a unor grupuri alogene, ca şi prin emigrări din alte provincii româneşti — a asigurat dezvoltarea globală a activităților economice: lărgirea terenurilor cultivate, creşterea producției agricole şi animaliere, apariția unor noi ramuri meşteşugăreşti şi perfecționarea celor vechi etc. Surplusurile ele produse au dus la intensificarea relațiilor de schimb, care la rîndul lor au contribuit la extinderea rețelei de centre cu trăsături urbane şi de drumuri comerciale. Diferențierea în privința repartiției bunurilor obținute, cerințele de a asigura armătura instituțională şi de a reglementa raporturile juridice intercomunitare, precum şi acelea cu vecinii şi cu migratorii, au detaşat mai pregnant din masa membrilor de rînd ai colectivităților băştinaşe un grup privilegiat restrîns. Interacțiunea dintre consolidarea structurilor sociale şi organizarea aparatului administrativ şi militar, menit să facă față confruntărilor pe plan intern şi mai ales extern, s-a exercitat cu rezultate pozitive reciproce. Ciocnirile cu Hoarda de Aur şi cu regatul ungar, precum şi întărirea la hotarele nordice a pozițiilor polone şi lituaniene, erau de natură să accelereze producerea sudurii comunităților teritoriale româneşti de la răsărit de Carpațj, forma cea mai adecvată de împotrivire la pericolele din afară, de asigurare a continuității etnice şi a evoluției normale a societății. Limba, obiceiurile, credința, întregul tezaur spiritual, conservat şi îmbogățit în decursul secolelor, reliefaseră de multă vreme individualitatea

populaţiei româneşti. Dintre elementele vieţii spirituale, unitatea confesională a avut fără îndoială un aport substanţial la coeziunea comunităţilor locale atunci cînd au fost confruntate cu neamuri păgîne, musulmane sau catolice, deci şi de-a lungul perioadei cînd se puneau bazele, statului de-sine-stătător.

Istoriografia din ultimele decenii a dezavuat încercările de a con -sidera actul întemeierii drept efectul unei singure cauze dominant?. Astfel, a fost cu totul discreditată doctrina perimată potrivit căreia formarea' statului ar reprezenta o consecinţă nemijlocită a „descălecatului" maramureşean, concepţie ce reducea în esenţă acest proces la o acţiune militară întreprinsă de un grup descins de peste munţi şi la aportul personal al lui Dragoş şi Bogdan. In replică faţă de viziunea vechii istoriografii, unii medievişti au minimalizat exagerat contribuţia elementului românesc din interiorul arcului carpatic la edificarea structurilor statale de la răsărit de munţi. Totodată, s-a înregistrat tendinţa de a restrînge ansamblul de factori care au concurat la formarea statului numai la acei de natură economico-socială, desconsiderîndu-se rolul conjuncturii politice. Mai îndepărtată de realitatea istorică este opinia după care organismul statal din Moldova ar fi apărut ca o necesitate de a asigura securitatea importantei căi comerciale ce lega centrele hanseatice de acelea ponto-genoveze[174].

Din datele relevate în pasajele anterioare se desprinde concluzia că geneza statului de-sine-stătător a fost un proces complex şi îndelungat, derulat progresiv, la care şi-au adus contribuţia mai mulţi factori. Evoluţia societăţii locale spre forme superioare de organizare politică a presupus o considerabilă concentraţie demografică, predominarea colectivităţilor etnice româneşti, trăinicia înfăptuirilor pe plan economic şi social, preexistenta unor entităţi politice, un anumit nivel cultural. Aceste elemente constituie cele mai însemnate premise interne ale desfăşurării procesului de formare a statului românesc de la răsărit de arcul carpatic. Numărul mare al aşezărilor rurale amintite în documentele de la sfîrşitul secolului al XlV-lea şi din secolul următor în teritoriul dintre Carpaţii Orientali şi Nistru ar rămîne inexplicabil dacă nu am admite un efectiv demografic consistent încă înainte de întemeiere. Dealtfel, asupra densităţii locuirii în prima jumătate a secolului al XlV-lea cercetările arheologice au fost în măsură să ofere repere concludente. Componenta majoritară a populaţiei Moldovei era reprezentată de români, ceea ce a determinat caracterul românesc al statului constituit la est de Carpaţi. In ceea ce priveşte atingerea unui stadiu calitativ superior de către anumite ramuri economice deţinem atît dovezi directe — relevate îndeosebi de săpăturile recente — cît şi cîteva mărturii indirecte. Fără progresul marcant înregistrat în cele mai multe domenii de activitate — dai' îndeosebi în sectorul meşteşugăresc şi comercial — încă din epoca premergătoare întemeierii, nu s-ar fi putut dezvolta salba de aşezări citadine răspîndite în întreaga Moldovă spre sfîrşitul secolului al XlV-lea. Structurarea societăţii în clase bine delimitate şi cristalizarea unor nuclee politice a precedat de asemenea formarea statului de-sine-stătător. Procesul „descălecatului" nu a presupus crearea de structuri sociale şi politice absolut inedite, ci doar substituiri în vîrfurile piramidei societăţii şi adoptarea de forme mai avansate de organizare instituţională feudală, transmise în parte

de comunităţile româneşti din Transilvania şi Maramureş, care, după cucerirea maghiară, receptaseră la rîndul lor elemente ale feudalismului occidental.

Angrenajul relaţiilor politice internaţionale, pe fondul cărora s-a definitivat procesul formării organismului statal la răsărit de Carpaţi, a fost extrem de complicat. Evoluţia principalelor evenimente istorice din spaţiul carpato-dunărean şi din zonele limitrofe nu a decurs în mod rectiliniu, oglindind echilibrul labil al raportului de forţe dintre state. Declinul Hoardei de Aur a relansat disputele dintre statele puternice pentru teritoriile cuprinse în sfera de dominaţie a hanilor. Fiind supuse vreme îndelungată unui regim aspru de exploatare fiscală şi obligate să-şi restrîngă drastic capacitatea de apărare, ţinuturile aflate sub patronajul politic al mongolilor — cnezatele ruseşti, Moldova etc. — dispuneau de posibilităţi destul de limitate de a se opune presiunilor externe, ceea ce sporea şansele de reuşită pentru statele dornice să-şi lărgească hotarele.

Investigarea analitică a izvoarelor medievale ne conduce spre alte concluzii decît la cele la care au ajuns partizanii ideii că spre mijlocul secolului al XlV-lea situaţia internaţională era prielnică pentru obţinerea emancipării politice de către românii de ia est de Carpaţii Orientali. In pofida faptului că, după moartea lui Ozbăg şi Jani-Băg, Hoarda de Aur îşi pierduse din recunoscuta sa forţă ofensivă, mongolii continuau să rămînă puternici, în stăpînirea hanilor aflîndu-se întreaga zonă meridională a Europei Răsăritene. Menţinerea sub cîrmuirea lor a unei părţi însemnate din sud-estul Moldovei a împiedicat timp de multe decenii înfăptuirea unităţii politice a tuturor românilor de la răsărit de lanţul carpatin, realitate din care decurgea un larg cortegiu de consecinţe nefavorabile pentru structurile româneşti economice şi culturale. Pe de altă parte, monarhia angevină manifesta un nedisimulat interes pentru regiunile apusene ale Moldovei, exteriorizat prin întreprinderea mai multor acţiuni militare menite să impună dominaţia maghiară dincolo de munţi. Nicicînd regatul ungar nu fusese atît de puternic ca în vremea lui Ludovic cel Mare şi totodată atît de hotărît să-şi susţină ofensiva spre răsărit de Carpaţi. Stabilirea de hotare comune cu Polonia nu aducea moldovenilor un aliat în lupta împotriva Hoardei şi a Ungariei, ci, dimpotrivă, un vecin nebinevoitor, care era reţinut de la manifestări expansive spre sud îndeosebi de tratatele dintre Cazimir III şi Ludovic I. Condiţiile politice internaţionale în care populaţia românească din Moldova fusese nevoită să lupte pentru constituirea unui stat de-sine-stătător au fost prin urmare vitrege şi este meritul ei deosebit că, în ciuda marilor dificultăţi cu care era confruntată, a izbutit, printr-un efort exemplar, să le surmonteze cu deplin succes. Eliberarea spaţiului carpato-nistrian s-a desfăşurat în două etape: în prima a fost înlăturată suzeranitatea maghiară asupra vestului şi nord-vestului Moldovei, fiind întemeiat totodată statul de-sine-stătător, iar în cea de-a doua etapă s-a produs alungarea mongolilor din Moldova de sud-est, ceea ce a dus la realizarea fuziunii acestei regiuni cu nucleul principal al voievodatului.

Reuşita operei de întemeiere a statului nu şi-ar găsi pe deplin explicaţia dacă nu s-ar avea în vedere şi factorii de conjunctură. în rîn-

dul acestor factori, de cea mai mare importanță a fost implicarea vîrfurilor feudale din Maramureş la evenimentele din Moldova, survenită desigur într-un moment de adîncă nemulțumire a maselor față de opresiunea angevină. Succesul românilor de]a răsărit de Carpați, datorat înainte de toate luptei lor tenace pentru asigurarea independenței, a fost facilitat, precum am mai arătat, de faptul că regatul maghiar îşi fragmentase forțele pe diferite fronturi. Intre altele, Ungaria era **angajată** în dispute cu statul românesc dintre Carpații Meridionali şi Dunăre, neclintit în dorința de a dejuca pretențiile hegemoniste străine. Totodată, Angevinii trebuiau să se preocupe de stăvilirea tulburărilor provocate de românii transilvăneni, ca răspuns la înăsprirea regimului de discriminare socială şi confesională.

Intîrzierea manifestării fenomenului de organizare statală, ca şi a apariției unor structuri economice, sociale şi culturale mai elevate s-a datorat în principal prelungirii epocii migrațiilor în răsăritul Europei cu mai multe secole decît în celelalte părți ale continentului. Societatea românească ajunsese în etapa cristalizării unor formațiuni statale încă spre sfîrşitul mileniului I şi desigur că, dacă nu ar fi intervenit pătrunderea maghiară în Transilvania şi a altor neamuri în migrație, s-ar fi ajuns mult mai repede la crearea statelor feudale româneşti. Seismele provocate de migrația nomazilor turci şi mongoli, precum şi intervențiile brutale ale statelor vecine, cu tot caracterul lor distructiv, nu au reuşit să suprime, ci doar să temporizeze cursul firesc al evoluției procesului de constituire statală din spațiul extracarpatic.

întemeierea statului românesc dintre Carpații Meridionali şi Dunăre în vremea lui Basarab I a reprezentat un exemplu pentru forțele din Moldova care luptau pentru autonomia țării lor. Există numeroase similitudini în privința premiselor care au făcut posibilă dobîndirea neatîrnării în cele două regiuni româneşti. Decalajul cronologic între înființarea statelor de la sud şi est de Carpați se datorează, aşa cum s-a remarcat, menținerii mai îndelungate a stăpînirii mongole în Moldova, încercarea de a considera configurația geografică — mai exact, orientarea neconvergentă a cursului principalelor rîuri — drept cauză esențială a apariției a două voievodate româneşti separate[173] nu ni se pare convingătoare. Faptul că Țara Românească şi Moldova s-au constituit ca două state distincte îşi găseşte după părerea noastră explicația în împrejurările de ordin politic. Presiunea intensă a triburilor nomade de stepă în sudul Moldovei şi estul Munteniei, iar mai tîrziu prelungirea influenței maghiare în zona curburii Carpaților, au diminuat vremelnic contactele dintre cele două regiuni. Pe de altă parte, nucleele teritoriale în jurul cărora s-a realizat unirea formațiunilor politice din cele două **regiuni** româneşti erau despărțite de o distanță apreciabilă[176]. Totodată, direcțiile prioritare ale legăturilor lor comerciale şi confesionale nu aveau o orientare identică. înlăturarea factorilor care contribuiseră la sciziunea spațiului extracarpatic s-a produs cînd voievodatele româneşti erau deja formate.

Urmare directă a maturizării politice a societății locale, o *surrnna surmnarurn* a unei dezvoltări progresive multiseculare, edificarea sta-
U ^ ae }a răsărit de Carpați reprezintă un moment crucial în istoria
e îevală a poporului român, fiind o sursă motrice majoră pentru evo-
.ia sa ulterioară. Referindu-se la importanța creațiilor politice roma-

neşti, autorii unei recente lucrări de sinteză asupra trecutului românilor apreciază pe bună dreptate că „statul este mijlocul cel mai perfect din cîte cunoaştem astăzi prin care un popor poate ajunge la manifestarea tuturor însuşirilor sale, morale şi materiale. Poporul care nu izbuteşte să întemeieze un stat sau care nu e în stare să şi-l păstreze, îşi riscă însăşi fiinţa sa etnică . .. Statul este garanţia dezvoltării optime a unui popor. . ."[177]. De asemenea, s-a relevat că prin întemeierea Ţării Româneşti şi Moldovei populaţia românească rămasă sub stăpînire străină a beneficiat de un suport constant în strădania de a se opune asimilării şi persecuţiilor[178]. Atunci cînd conjunctura internaţională a avut un curs favorabil, cele două state au iniţiat acţiuni în scopul de a integra în hotarele lor teritoriile româneşti învecinate. Astfel a procedat Ţara Românească şi Moldova cu Dobrogea şi, respectiv, cu ţinutul cuprins între Răut şi Dunăre.

Actul de constituire a statului moldovenesc de-sine-stătător, care a avut loc odată cu obţinerea neatîrnării, nu s-a realizat concomitent cu desăvîrşirea unităţii sale politice. După înlăturarea tutelei maghiare, puterea centrală de stat avea menirea să se autoconsolideze prin organizarea armăturii instituţionale laice şi ecleziastice — adică practic să confere Ţării Moldovei atributele unui veritabil stat de tip feudal — şi să înfăptuiască dezideratul eliberării de sub jugul străin al tuturor românilor de la răsărit de Carpaţii Orientali. împlinirea acestor imperative majore presupunea întărirea globală a aparatului de stat, dezvoltarea economică a ţării — prin măsuri destinate să dinamizeze producţia meşteşugărească, circulaţia mărfurilor, închegarea centrelor orăşeneşti etc. —, perfecţionarea sistemului administrativ, sporirea capacităţii militare, crearea instanţelor bisericeşti superioare etc. Cu toate că absenţa izvoarelor mai bogate ne frustrează de posibilitatea de a avea o imagine completă asupra primelor decenii de existenţă a statului moldovenesc, anumite aspecte ale evoluţiei sale sînt întrucîtva mai bine cunoscute. Domnia lui Petru I Muşat (1376?—1391?) corespunde unor realizări de seamă în diferite domenii: punerea temeliei sistemului unitar defensiv al ţării — compus din cetăţi patrulatere din piatră sau din pămînt şi lemn[179] —, emiterea celor dintîi piese monetare moldoveneşti[180], organizarea cancelariei centrale[181], obţinerea **jilţului** mitropolitan de la Patriarhia din Constantinopol[182] etc. Anterior, în urma înţelegerii dintre Scaunul papal şi Laţcu, Şiretul devenise reşedinţa unei episcopii catolice[183]. In ultima decadă a secolului al XlV-lea deţinem ştiri sigure despre existenţa mai multor centre orăşeneşti[184]. Situaţia din Moldova a fost asemănătoare cu cea din Ţara Românească, unde domnia a întreprins un şir de importante măsuri cu caracter politic, administrativ, confesional, juridic şi fiscal de-abia după cîştigarea statutului de voievodat de-sine-stătător, în urma războiului cu Ungaria din anul 1330.

In amîndouă ţările române, una din problemele arzătoare de după cîştigarea suveranităţii era cea a întregirii graniţelor lor fireşti. O parte considerabilă a Moldovei — cea de sud-est — însumînd cel puţin o treime a spaţiului carpato-nistrian continua şi după victoria lui Bog-

dan asupra regatului angevin să se afle în stăpînirea mongolilor. Fuziunea ei cu voievodatul românesc din nordul şi vestul Moldovei prezenta un mare interes economic şi strategic, căci asigura ieşirea la Marea Neagră şi la gurile Dunării şi oferea domniei un port de însemnata-' te europeană: Cetatea Albă. Studierea procesului de întregire a statului moldovenesc în hotarele sale naturale, meritînd un amplu studiu special, depăşeşte cadrul cronologic de care ne-am propus să ne ocupăm în lucrarea de faţă. Avînd în vedere, totuşi, legătura strînsă între această problemă şi constituirea statului de-sine-stătător, vom încerca __ fără a ne aroga pretenţia că suplinim absenţa studiului respectiv — să reliefăm pe scurt cîteva date istorice, semnificative pentru înţelegerea modului în care s-a înfăptuit unificarea politică a spaţiului românesc est-carpatic într-un singur organism statal.

Condiţia primordială pentru realizarea alipirii Moldovei de sud-est era izgonirea mongolilor din aceste teritorii. Stabilirea relativ exactă a momentului încetării stăpînirii Hoardei de Aur la nordul gurilor Dunării a devenit posibilă graţie analizei materialului arheologic şi numismatic recoltat în anii de după război. Evenimentul în discuţie s-a concretizat între altele în abandonarea prosperelor centre urbane de la Orheiul Vechi şi Costeşti, precum şi în întreruperea pentru o anumită perioadă a circulaţiei monedelor Hoardei în ţinuturile nord-dunărene. Cele mai noi piese din tezaurul de la Lozova sînt trei dirhemi din a.H. 769 (1367/1368) aparţinînd emisiunilor locale de la Oraşul Nou[185]. Din acelaşi an sînt şi ultimele emisiuni monetare mongole din secolul al XlV-lea reperate la Orheiul Vechi. Ele se compun dintr-un dirhem cu iniţialele lui Aziz-Şeih şi din mai multe piese purtînd indicaţia că au fost bătute la Oraşul Nou, identificat, precum am văzut, chiar cu Orheiul Vechi[186]. Exemplarele provenind din monetăria din Oraşul Nou constituie şi la Costeşti cele mai noi tipuri monetare descoperite[187]. In schimb, la Cetatea Albă, ultima monedă mongolă — emisă de Muhammed Bulaq — datează din a.H. 770 (1368/1369)[188]. Prezentarea acestor date numismatice pune în evidenţă concordanţa în ceea ce priveşte încetarea traficului monedelor Hoardei de Aur în cele patru aşezări enumerate. Faptul că la Orheiul Vechi, Costeşti şi Cetatea Albă s-au descoperit peste o mie de piese izolate, datate în perioada cuprinsă între domnia lui Jani-Băg şi cea a lui Muhammed Bulaq — deci în mai puţin de trei decenii —, iar în loturile monetare recuperate în sud-estul Moldovei se constată că între a.H. 759 şi 770 există emisiuni din fiecare an[189], arată că dispariţia totală a monedelor hanilor după a.H. 770 (1368/1369) nu este întîmplătoare. Prin urmare, materialul numismatic disponibil în prezent permite fixarea anului 1369 drept *terminus post quem* pentru întreruperea circulaţiei monedelor mongole în teritoriile carpato-nistriene şi, totodată, pentru ieşirea acestor regiuni de sub obedienţa politică a Hoardei de Aur.

împrejurările în care mongolii au renunţat la dependenţa ţinuturilor de la nordul gurilor Dunării, controlate de ei timp de peste un secol Şi un sfert, nu ne sînt prea clare. Fără îndoială, retragerea administraţiei Hoardei din această zonă de mare importanţă comercială şi strategica nu s-a făcut de bună voie, căci niciodată un stăpînitor nu şi-a cedat vecinilor posesiunile fără să fie supus la presiuni. Dealtfel, mongolii

nu au dat uitării pierderea Bugcaw^
Amintim că, în ultimii ani ai secolului al XlV-lea, în Cîmpia Dunării s-a produs exodul cetelor mongole învinse de Timur pe Nipru, iar în 1428, ca urmare a măsurilor restrictive adoptate de Alexandru cel Bun împotriva negustorilor din Hoardă, hanul Ulug Muhammed îşi punea problema înlăturării domnului Moldovei[190]. Replierea spre răsărit a mongolilor la sfîrşitul celui de-al 7-lea deceniu al secolului al XlV-lea era în primul rînd un rezultat al propriei lor slăbiciuni, accentuată simţitor datorită războaielor civile. Dispariţia de pe arena politică a lui Âbd UUah — în circumstanţe rămase neprecizate — a fost însoţită de tulburări şi mai acute. Judecind după data emisiunilor monetare[191], în ultima parte a domniei sale supremaţia în regiunile apusene din Ak-orda era reclamată şi de Muhammed Bulaq, despre care se ştie că a preluat puterea cu sprijinul lui Mamai, fostul colaborator al lui Abd UUah. Odată cu înlocuirea hanului, atotputernicul emir şi-a orientat mai pregnant politica spre mult rîvnitele ţinuturi de la Volga inferioară şi spre cnezatele ruseşti[192].

In ce măsură marile puteri catolice — Ungaria şi Polonia — au fost implicate direct la acţiunea de înlăturare a Hoardei din regiunile nord-dunărene este dificil de precizat. Cu toate că lipsesc referirile directe asupra acestei probleme, anumite informaţii extrase din cronici ne sugerează presupunerea că la alungarea mongolilor au conlucrat atît forţele locale moldoveneşti, cît şi acelea ale cnejilor Koriatovici din Podolia. Potrivit letopiseţelor ruso-lituaniene, românii l-au ales voievod pe Iurii Koriatovici, pentru ca mai tîrziu să-1 otrăvească[193]. In pofida suspiciunilor manifestate de unii istorici[194], nu sînt motive ca pasajul unde se relatează aceste evenimente să fie etichetat drept o interpolare tîrzie. Intrucît actele de cancelarie, pomelnicul de la Bistriţa şi vechile cronici slavo-române nu îl menţionează pe fiul lui Koriat între domnii ţării, există temeiuri să se admită că el nu a ajuns să guverneze asupra Moldovei întregi, ci numai în regiunile ei de sud-est[195], ca urmare a izgonirii mongolilor prin lupta comună a românilor şi cnejilor lituanieni ai Podoliei. In ceea ce priveşte afirmaţia lui Stryjkowski că în anul 1575 ar fi văzut mormîntul lui Iurii Koriatovici într-o biserică de la Vaslui[196], aceasta trebuie primită cu rezervă, cunoscute fiind improvizaţiile la care recurge deseori cronicarul polon pe parcursul lucrării sale. Eventualitatea ca locul de veci al principelui lituanian să se fi aflat la Vaslui nu poate fi însă teoretic exclusă, întrucît această localitate, situată în zona unde mongolii se menţinuseră pînă după mijlocul secolului al XlV-lea, intrase mai tîrziu în componenţa teritoriului stăpînit de voievozii Ţării Moldovei. Profitînd de haosul intern cauzat de lupta aristocraţiei nomade pentru putere, populaţia românească din sud-estul Moldovei a încercat desigur să se debaraseze de dominaţia hanilor, dar, întrucît capacitatea sa limitată de luptă nu îi permitea să se măsoare cu cetele emirilor, a solicitat probabil ajutorul cnejilor lituanieni din Podolia, care, precum se ştie, nu întreţineau relaţii de bună vecinătate cu conducătorii Hoardei. Impunerea suzeranităţii lui Iurii Koriatovici în partea sud-estică a Moldovei putea fi o urmare a aportului său la îndepărtarea mongolilor şi a presiunilor exercitate de fraţii săi şi, eventual, de Cazimir III sau Ludovic I, cărora Koriatovicii le erau vasali. Rolul statului românesc condus de Latcu la eliberarea re-

giuniior c!e la nordul gurilor Dunării de sub dominaţia Hoardei de Aur nu este cunoscut, ceea ce nu elimină însă posibilitatea implicării sale în aceste evenimente.

Stăpînirea lui Iurii Koriatovici asupra ţinuturilor româneşti a.fost de scurtă durată. Actul din 17 martie 1375, prin care Alexandru Koriatovici reconfirmă mănăstirii din Smotrici o danie făcută anterior de fratele său Iurii[197], arată că la acea dată cel mai mare din fiii lui Koriat nu se mai afla în viaţă. Din naraţiunea cronicărească deducem că înlăturarea sa s-ar fi datorat unui complot, populaţia locală dovedindu-se nemulţumită faţă de ocîrmuirea străină. Despre expediţia din anul 1377, organizată de lituanieni în Moldova, eşuată în urma înfrîngerii suferite înainte de sărbătoarea Crăciunului[198], s-a considerat că ar fi avut menirea să pedepsească pe cei vinovaţi de uciderea lui Iurii Koriatovici şi totodată să restabilească supremaţia Lituaniei la răsărit de Carpaţi[199]. Această explicaţie este nesatisfăcătoare atît pentru faptul că Iurii îşi dăduse obştescul sfârşit ele cel puţin vreo trei ani, iar Lituania nu avea de ce să apere interesele cnejilor podolieni, întrucît ei făceau de multă vreme jocul politicii adversarilor ţării lor de origine. Represaliile pentru suprimarea lui Iurii puteau veni numai din Podolia, Ungaria sau din Rusia Mică. în Podolia Alexandru • Koriatovici rămăsese singurul stapînitor, avînd la un moment dat ca asociat la domnie pe un anume Boris, probabil unul din fraţii săi mai mici.

După încoronarea sa ca rege al Poloniei, Ludovic de Anjou numise ca guvernator al Rusiei haliciene pe fostul palatin al Ungariei, Wladislaw de Oppeln. Acesta s-a arătat receptiv la cursul vieţii politice din voievodatul românesc învecinat. în toamna anului 1377 el acordase azil lui Giurgiu, „voievod român", refugiat din cauza „trădării neaşteptate a poporului său"', dăruindu-i totodată unele proprietăţi[280]. Acreditat de Wladislaw cu apelativul de „credincios", Giurgiu acţionase în Moldova avînd desigur sprijinul moral sau chiar material al magnatului de la curtea regală angevină. Din lipsă de dovezi, rămîne neprecizat faptul dacă Giurgiu îşi disputase tronul cu Petru I Ivîuşat sau dacă fusese pretendent ori chiar preluase conducerea în zona din sud-estul Moldovei.

Incorporarea teritoriului situat la nordul gurilor Dunării la trunchiul principal al statului românesc de la răsărit de culmile carpatice era firesc să figureze printre preocupările statornice ale cîrmuitorilor Ţării Moldovei. Reglementarea relaţiilor cu Ungaria în vremea lui Laţcu înlătura pentru moment o ameninţare riscantă pentru fiinţa tînărului stat, astfel că domnia se putea concentra asupra rezolvării problemelor teritoriale din răsărit. Caracterul concret al măsurilor întreprinse în scopul lărgirii autorităţii voievodale spre litoralul pontic şi data realizării acestui deziderat politic rămîn din nefericire nedezvăluite de izvoarele păstrate.

Cea dintîi menţiune fără echivoc privind impunerea supremaţiei domnului Moldovei „de la munte pînă la mare- (WT('K) iiiUHHH-hi A° M«PA) se face în binecunoscutul act al lui Roman I de la 30 martie 1392-'[01]. Această precizare din aşa-numita *intitulatio* constituie o particularitate a actelor oficiale din vremea lui Roman — cînd serviciul cancelarial central nu-şi definitivase încă propriul formular diplomatic, — ea neîntîlnindu-se în documentele voievodale ulterioare, deşi poziţiile Moldovei la litoralul pontic şi îndeosebi la Cetatea Albă au

continuat să se întărească. Am dispune de motive ca să considerăm că hotarele Țării Moldovei s-ar fi statornicit la Marea Neagră de-abia în timpul domniei lui Roman I numai dacă atributele puterii centrale în forma atestată în actele din 1392 şi 1393[202] ar fi fost amintite şi în documentele din anii următori. Or, o asemenea situație nu se constată, astfel că nimic nu ne reține de la admiterea supoziției că starea de fapt pe care o reflectă documentele emise de Roman Muşat — adică prelungirea stăpînirii voievodale pînă la țărmul mării — a apărut mai înainte ca produsele activității diplomatice de la curte să o înregistreze.

Realitățile politice din Moldova meridională sînt foarte palid oglindite în izvoarele privind primele decenii de existență ale statului românesc de la răsărit de Carpații Orientali. O interesantă referire asupra acestor realități — pusă recent în valoare — se află inserată în registrul de socoteli ale *Massariei* de la Caffa. într-o notiță a registrului se consemna la 2 mai 1386 iminenta plecare a unei solii genoveze din Caffa la Maocastro, în timp ce, trei luni mai tîrziu, altă însemnare succintă din aceeaşi condică adeverea împlinirea misiunii, adăugind că trimişii cetății din Crimeea fuseseră la *Constantina et Petro voyvoda'-*[(n]. Dacă identificarea lui *Petro vayvoda* cu Petru I Muşat este singura soluție posibilă, în schimb în cazul lui Constantin se ridică mai multe probleme. Din notița registrului *Massariei* s-ar deduce similitudinea poziției celor două persoane în *cursus honorum.* Pornindu-se de la această premisă, Constantin a fost identificat cu acel enigmatic Costea voievod, intercalat între Lațcu şi Petru în pomelnicul mănăstirii Bistrița. Dat fiind că în actele moldoveneşti oficiale Petru Muşat nu apare ca asociat la domnie cu Costea-Constantin, s-a avansat presupunerea că acesta din urmă domnea în Moldova meridională, teritoriu proaspăt eliberat de sub jugul Hoardei, care ar fi constituit un organism statal deosebit de acela clin jumătatea nordică a spațiului est-carpatic[204].

Pe lîngă interpretarea menționată, ar mai putea intra în discuție ipoteza că în izvorul italian ar fi fost amintit Constantin Koriatovici. Cu numai un an înainte acesta este atestat drept cneaz al Podoliei, calitate în care confirma negustorilor din Cracovia privilegiile acordate de fratele său Alexandru cu un deceniu în urmă[205]. Posibilitatea unei asemenea identificări ar conduce spre concluzia că în zona Cetății Albe fie că se exercita numai dominația lui Constantin Koriatovici, fie că s-ar fi instituit un condominiu moldo-podolian. Ipoteza expusă mai sus ni se pare însă puțin plauzibilă, între altele şi pentru faptul că din cîte ne informează letopisețele ruso-lituaniene singurul reprezentant al Koriatovicilor care a stăpînit temporar anumite teritorii româneşti a fost Iurii, în vreme ce fratele său Constantin era semnalat — aşa cum am mai avut prilejul să amintim — în Podolia şi Polonia.

In ceea ce ne priveşte, considerăm că la data redactării actului de la Caffa reunificarea statală a Moldovei era un fapt împlinit, Constantin fiind un demnitar din subordinea lui Petru Muşat. întrucît însemnările din registrul amintit erau produse scriptice cu caracter intern, ele nu s-au conformat formularului diplomatic oficial întîlnit la documentele de cancelarie externe, unde titulatura destinatarului era redată conform unor reguli riguroase. Dealtfel, în corespondența genoveză de la mijlocul secolului al XV-lea adresată domnilor de la Suceava, prerogativele acestora şi ale autorităților locale din Cetatea Albă sînt con-

semnate exact, în timp ce din unele acte emanate în cancelaria metropolei pentru coloniştii clin bazinul pontic rezultă că Moncastro ar fi o entitate politică deosebită de Ţara Moldovei, cu o conducere independentă[2"6], cînd de fapt oraşul făcea parte integrantă din voievodat, păstrînd ce e drept o anumită autonomie administrativă. Elucidarea problemei statutului politic al sudului Moldovei se află în strînsă conexiune cu stabilirea atribuţiilor lui Constantin la Cetatea Albă, unde intrase în contact cu trimişii genovezi. Reexaminarea recentă a sigiliilor ataşate actului omagial din 6 ianuarie 1395 a relevat legenda grecească a peceţii lui Costea Viteazul — deocamdată unică în vechea sfragistică moldovenească ■— atestînd înrîurirea exercitată de un serviciu cancelarial din aria civilizaţiei bizantine[207]. Acest serviciu era desigur cel de la Cetatea Albă, ceea ce sugerează legăturile lui Costea cu marele port de la gurile Nistrului şi oferă temeiuri motivate pentru identificarea sa cu omonimul său menţionat în inscripţia grecească fixată în anul 1399 pe un turn de la Cetatea Albă[208] şi totodată cu Constantin. Datele enumerate converg în sprijinul opiniei că boierul Costea-Constantin acţiona la Cetatea Albă ca reprezentant domnesc.

Există şi alte dovezi că în vremea lui Petru I Muşat acest oraş se afla în stăpînirea Ţării Moldovei, ca dealtfel întregul teritoriu de la nordul deltei Dunării. Ca urmare a noii conjuncturi politice apărute pe malul stîng al fluviului, au fost operate modificări în administraţia provincială a Ordinului franciscan. Astfel, mănăstirea de la *Albo Castro,* inclusă după înfiinţare în vicariatul Tartariei Aquilonaris, a fost trecută înainte de 1390 în jurisdicţia vicariatului Rusiei, de care aparţineau, între altele aşezămîntul minorit de la Lieostomo din zona deltei dunărene şi acelea de la Şiret, Baia şi Hotin din cuprinsul statului moldovenesc[209]. Pe de altă parte, după cum rezultă dintr-un pasaj al aşa-numitei "ExfrscLţ vea, redactat în anul 1386, scaunul mitropolitan al Moldovei a fost creat într-o perioadă imediat anterioară[210] — între 1381 şi 1386, potrivit unor autorizate opinii[211] — avînd drept prim titular pe Iosif, despre care, din alte izvoare reiese că ar fi fost înrudit cu familia domnitoare a Moldovei şi că ar fi deţinut un timp demnitatea episcopală la Cetatea Albă[212]. Impunerea unui membru al casei voievodale ca episcop în portul de la vărsarea Nistrului s-a făcut desigur cînd autoritatea politică a domnilor moldoveni ajunsese pînă la ţărmul mării.

Relativ la extinderea dominaţiei Ţării Moldovei în timpul domniei lui Petru Muşat, un pasaj din cronicile ruseşti privitor la evenimentele din anul 1386 ni se pare extrem de sugestiv. Respectivul paragraf se referă la fuga lui Vasile, fiul cneazului moscovit Dimitrie Donskoi, de la Hoardă „în Ţara Podoîiei, la valahii mari, la voievodul Petru" (Toro >Ke rojry — 6894 = 1386 n.n. — KHH3b BacHJieH BeJiHKoro KHH3H cbiHt AMHTpeeBT, npndbWe H3T> OpflbI B no/JOJlbCKyiO 3eMJIK) B BCJIHKbie BOJIOXbI K UeTpy BoeBOfl-fe)[ai3]. în alte cronici, unde se expun aceleaşi evenimente, se menţionează doar că principele Vasile s-ar fi refugiat „în Ţara Podoîiei la voievodul Fetru", omiţîndu-se să adauge ceva despre „valahii mari"[214]. Tot în legătură cu acest episod al contactelor româno-mosco-

vite, izvoarele în discuție consemnează că în anul următor — 1387 — cneazul Dimitrie ar fi trimis o delegație de boieri să-i readucă fiul din „Țara Podoliei"[215]. Din textele citate ar rezulta că domnul Moldovei controla ținuturile podoliene. Informația letopisețelor, deși neadeverită de nici o altă mărturie istorică, ar putea avea un anumit sîmbure de adevăr. Situația creată de dispariția de pe scena politică a lui Ludovic I, suzeranul şi sprijinitorul Koriatovicilor, şi de criza declanşată ulterior atît în Ungaria cît şi în Polonia, înainte de încheierea uniunii de la Krewo (1386), este posibil să fi fost folosită de Petru I pentru a tranşa în favoarea sa disputele cu familia Koriatovici şi chiar pentru a-şi lărgi temporar aria de influență spre nord-est.

Dominația voievodului de la Suceava asupra Podoliei Mici, dacă s-a exercitat în mod real, nu a fost decît cu totul efemeră. Potrivit letopisețelor ruso-lituanicne, după moartea fraților săi, cneazul Feodor Koriatovici ar fi venit cu oaste lituaniană în Podolia, supunînd-o Lituaniei[216]. Autorii cronicilor nu ne relevă, din păcate, dacă instalarea lui Feodor în Podolia prin forța armelor a fost necesară pentru înfrîngerea opoziției feudalilor locali sau eventual pentru a respinge pe moldoveni. Menționarea teritoriilor podoliene în sfera de interese a Moldovei este probată şi de împrejurarea că, la declanşarea atacului iui Witold în anul 1393 asupra posesiunilor lui Feodor Koriatovici, ostaşii trimişi de Roman I au întărit garnizoanele cetăților podoliene[217].

Datele citate mai sus evidențiază existența mai multor dovezi că în cel de-al 9-lea deceniu al secolului al XlV-lea în hotarele statului moldovenesc era înglobat întregul spațiu carpato-nistrian. Incorporarea laturii de sud-est a Moldovei la restul voievodatului se situează însă într-un moment cronologic anterior, corespunzător probabil cu domnia lui Lațcu. Consolidarea grefării celor două părți ale teritoriului est-carpatic a fost facilitată de omogenitatea etnică a populației şi de similitudinea nivelului ei de dezvoltare. împărțirea administrativă ele mai tîrziu a Moldovei în Țara de Sus şi Țara de Jos şi crearea a două vornicii ar reflecta, potrivit concepției unor istorici, supraviețuirea anumitor realități politice mai vechi[218]. Exceptînd regiunea subcarpatică, Țara de Jos se suprapunea în mare parte peste teritoriul care s-a aflat sub controlul efectiv al mongolilor. Neînsemnatele particularități ale sistemului instituțional din jumătatea sudică a Moldovei nu se datorează, după cum s-a crezut, existenței anterioare a unei formațiuni autohtone prestatale, ci menținerii sale mai îndelungate în componența Hoardei de Aur. Desăvîrşirea întregirii teritoriale a statului moldovenesc s-a înfăptuit de-abia după înlăturarea dominației mongole la nordul Dunării inferioare şi după ce celelalte împrejurări politice din răsăritul Europei au devenit favorabile.

Dobîndirea unității teritoriale a statului s-a aflat în congruență temporară cu realizarea organismelor sale feudale administrative, instituționale şi militare, fenomene care îşi au rădăcini genetice în actul de edificare al statului de-sine-stătător, constituind în ansamblul lor verigi axiale ale procesului de ireversibilă evoluție a societății medievale româneşti de la răsărit de arcul carpatic.

NOTE

[1] Pentru reliefarea factorilor economici la geneza statului feudal moldovenesc, cf. îndeosebi Şt. Ştefănescu, *„întemeierea" Moldovei în istoriografia românească,* în *Studii,* XII, 1959, 6, p. 43—52; idem, *Reconstitution de la vie d'£tat sur le territoire de la Roumanie au cours du Haut Moyen Âge,* în *RRH,* IX, 1970, 1, p. 3—18; *Ist. Rom.,* II, p. 159—172; H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* III, Bucureşti, 1965, p. 7—26; A. Oţetea, *La formation dea Etats feodaux roumains,* în *Nouvelles etudes d'histoire,* III, Bucureşti, 1965, p. 87—104.

[2] R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XlV-lea,* Bucureşti, 1970, p. 135 şi urm.

[3] P. Binder, *Contribuţii la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureş şi în nordul Transilvaniei,* în *Studii şi articole de istorie,* X, 1967, p. 39.

[4] Dlugosz, *Hist. Pol.,* III, p. 277—278.

[5] Idem, *Vita Sbignei cardinalis et episcopi Cracoviensis,* în *Opera omnia,* I, ed. Al. Przezdziecki, Cracovia, 1887, p. 552—553.

[B] Philippo Buonacorsi Callimacho, *Vita et mores Sbignei Cardinalis,* ed. L. Finkel, în *MPH,* VI, 1893, p. 236—238.

[7] Titus Livius, *De la fundarea Romei,* III, Bucureşti, 1961, p. 198. Cf. W. Madyda, *Johannes Longinus Dlugosz als Vorldufer des Humanismus in Polen,* în *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa,* ed. J. Irmscher, Berlin, 1962, p. 187—188.

[8] W. Madyda, *op. cit.,* p. 188—190.

[9] Martini Cromeri *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX,* Basileae, 1554, p. 313—314; Martin Bielski, *Kronika,* Varşovia, 1764, p. 197.

[10] Stanislai Sarnicii *Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Litvanorum,* în Ioannis Dlugosii seu Longini *Historiae Polonicae liber XIII et ultimus,* ed. H.L.B. ab Huyssen, II, Lipsiae, 1712, col. 1143—1144; M. Stryjkowski, *Kronika Polska, Litewska, Zmodzka i wszystkiej Ruşi,* II, Varşovia, 1846, p. 32—33.

[11] Ureche, p. 66—68; Nicolae Costin, p. 75—76.

[12] J. Caro, *Geschichte Polens,* II, Gotha, 1863, p. 321; H. Paszkiewicz, *Politi/ka ruska Kazimierza Wielkiego,* Varşovia, 1925, p. 203—205; W. Sobieski, *Histoire de Pologne des origines ă nos jours,* Paris, 1934, p. 80; St. Kuczyiîski, *Polskie sily zbrojne za Kazimierza Wielkiego i Andegawenow,* în *Studia i materialy do historii wojskotvosci,* XI, 1965, 2, p. 9—10, nota 39; A. A. Bolşacov—Ghimpu, *Cronica Ţării Moldovei pînă la întemeiere,* Bucureşti, 1979, p. 105.

[13] D. Onciul, *Istoria Bucovinei înainte de unirea cu Austria,* în *SI,* I, p. 506—■ 507; I. Ursu, *Relaţiile Moldovei cu Polonia pînă la moartea lui Ştefan cel Mare,* Piatra Neamţ, 1900, p. 14—17; R. F. Kaindl, *Geschichte der Bukowina,* II, ed. a 2-a, Cernăuţi, 1903, p. 11; I. I. Nistor, *Luduş Aprovianus — eroul Ţării Şipeniţului,* în *AARMSI,* s. III, XXIII, 1940—1941, p. 133 şi urm.; Moisescu, *Catolicismul,* p. 60—63; Gh. I. Brătianu, *In jurul întemeierii statelor româneşti,* în *Ethos,* II, Paris, 1975, p. 12; N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457),* Iaşi, 1978, p. 30—33.

[1!] P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XlV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale Ţărilor Române,* în *Studii,* IX, 1956, 4, p. 103; I. Corfiţs, *Pagini de istorie românească în noi publicaţii poloneze,* în *AIIAX,* V, 1968, p. 219—223.

[13] Costăchescu, *DMIŞM,* II, p. 619—620.

[10] *Ibidem,* p. 706—708.

[17] Gh. Şincai, *Hronica ro7nânilor,* I, în *Opere,* I, ed. F. Fugariu, Bucureşti, 1967, p. 499; Al. Czolowski, *Poczatki Moldavii i wyprawa Kazimierza Wielkiego '- 1359,* în *Kwartalnik historiczny,* IV, 1890, p. 269—285; I. Bogdan, *Două disertaţii despre începuturile Moldovei şi Ţării Româneşti,* în *Convorbiri literare,* XXIV, 1890, 7, p. 544—550; Gr. C. Conduratu, *încercări istorice. Relaţiile Ţării Româneşti ii Moldovei cu Ungaria pînă la anul 1526,* Bucureşti, 1898, p. 287—288; R. Rosetti, *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Laţcu şi Alexandru cel Bun,* în *Viaţa Românească,* XV, 1923, 3, p. 367—372.

[18] Şt. S. Gorovei, *îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al JifV-lea,* în *AIIAX,* X, 1973, p. 115—118; idem, *Muşatinii,* Bucureşti, 1976, p. 26—27.
[19] C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre lup tele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XlV-lea,* în *AIIAX,* V, J1968, p. 13—18.
[20] O. Gorka, *Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego srednioioiecza,* I, *1$59—1450,* în *Przeglad historyczny,* XXX (Ser. a 2-a. X), 1932—1933, p. 341—345;' C. Racoviţă, *începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387—1432),* în *RIR,* X, 1940, p. 238—245; Pascu, *Contribuţiuni,* p. 51. Cf. şi N. Iorga, *Istoria armatei româneşti,* I, Vălenii de Munte, 1910, care nu fac însă nici o referire la implicarea lui Wladislaw de Oppeln în conflict şi nici la gradul de rudenie între Ştefah si Laţcu.
" C. Kogălni.:ianu, *Tabloul genealogic şi cronologic al Dragoşeştilor, Bogdăneştilor, Koriatovicestilor şi Muşăteştilor domni ai Moldovei,* Bucureşti, 1913, p. 12___ 13; P. P. Panaitescu, *op. cit.,* p. 96—101; Z. Spieralski, *W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldaivii,* în *Przeglad historyczny,* LII, 1961, 1 p. 147—152; idem. *Awantury moldawskie,* Varşovia. 1967, p. 17—1K; P. W. Knoll *The Rise of the Polish Monarchy. Piast Polarul in East Central Europe, 1320—1370* Chicago—Londra, 1972, p. 243. Cf. şi G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung,* 1, Koln—Graz, 1955 p. 228, 238 (care datează expediţia în 1377/1378).
[22] St. Kuczynski, *op. cit., p.* 3—11.
[23] *CSR,* p. 7, 14, 39—40, 43—44, 48, 55, 60—61, 156—157, 160, 168, 177; *SML* p. 24, 35, 58, 62, 68, 105.
[24] Costăehescu, *DMIŞM,* I, p. 4—26; II, p. 599—617; *DRH, A,* I, nr. 1—9.
[21] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 94, 160—162, 197, 365, 414; XIV, 1, p. 20; Costă ehescu. *DMIŞM,* II, p. 605; *DRH, D,* I, nr. 43, 81, 82, 85, 86, 90, 92, 96, 98, 100, 102 107; *Pomniki dziejowe Livoiva z archiwum miasta,* I, ed. Al. Czolowski, Lwow 1892, p. 56; Ş. Papacostea, *Aux debuts de l'Etat moldave. Considerations en marge d'une nvuvelle source,* în *RRH,* XII, 1973, 1, p. 141.
[26] *DRH, A,* I, nr. 17.
[27] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan re Mare,* Bucureşti, 1958, p. 249—256.
[28] G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti* Bucureşti, 1977, p. 43—58.
[29] D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa,* Bucureşti, 1941, p. 50, 86.
[30] *Chron. Bud., p.* 337; *Chron. Dub.,* p. 191; Thuroczi, p. 196.
[31] *npodoAxenie Acmonucu no BocKpeceHCKOMy cnucny,* în *PSRL,* VIII, Sanktpeter burg, 1859, p. 51; *\CuMCOHoecKan Aemonucb,* în *PSRL,* XVIII, S.-Peterburg, 1913, p. 136 *Jlemonucb no V eapoecKOuy cnucny,* în *PSRL,* XXV, Moscova—Leningrad, 1949, p. 213
[32] V. A. Voiţehovskii, *Cmpoutne.ibHbie nadniicu na cmenax Kpenocmu* « *Eejeopode—MnecmpoeCKOM,* in *IVESV,* 1, p. 371.
[33] *CSR,* p. 6, 14; *SML,* p. 24.
[34] *CSR,* p. 43, 48, 55, 60, 189, 191; *SML,* p. 60, 62, 68.
[35] P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XVe siecle,* în *Homanoslavica,* I, 1958, p. 146 şi urm.; *Ist. Rom.,* II, p. 674.
[36] *CSR,* p. 168, 177.
[37] *Let. Voskr.,* p. 256—259; *CSR,* p. 156, 159—160; *SML,* p. 55—58. Pentru cele 11 copii ale cronicii, cf. *SML,* p. 6—13.
[38] Ureche, p. 60—64; Miron Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace,* în *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 42—43; idem, *Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei (Cronica polonă),* în *ibidem,* p. 209; idem, *Istorie, in versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească (Poema polonă),* în *ibidem* p. 228—233; Nicolae Costin, p. 73—74; D. Cantemir, *Descrierea Moldovei,* Bucu reşti, 1973, p. 50—53.
[39] V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus de la 1646* (extras din *AARMSI,* s. XVI), Bucureşti, 1895, p. CXXIX—CXXX şi 1^2
■"'Ureche, p. 60; Miron Costin, *Istorie in versuri...,* p. 231; D. Cantemir *op. cit.,* p. 52—53.
[41] D. Onciul, *Dragoş şi Bogdan, fundatorii Principatului moldovenesc, în SI* I, p. 90; I. Minea, *Despre stema Moldovei,* în *CIs,* I, 1925, 1, p. 402.
" Şt. S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei,* Bucureşti, 1973 p. 82.

[43] R. Gassauer, *Influența polonă asupra stemei Moldovei și a altor blazoarte de* pe *monedele moldovenești,* în *Buletinul Societății Numismatice Române,* XXVII—XXVIII, 1933—1934, 81—82, p. 87—88.

[44] Al. Bărcăcilă, *Monede, podoabe de metal și fragmente ceramice de la ter mele Drubetei și din cimitirul medieval suprapus,* în *Materiale,* V, 1958, p.'77D; fig. 2/12; N. Constantinescu și Al. Marinescu, *In problema satelor medievale de pe Vedea și Teleorman: descoperirile arheologice de la Gurueni și Orbească dei Jos (r. Alexandria),* in *Revista muzeelor,* III, 1966, 1, p. 72; fig. 2/1. Contextul desco peririlor și tipul reprezentărilor ar sugera în aceste cazuri influența heraldicii din Moldova.

[45] Gh. I. Brătianu, *Originile stemelor Moldovei și a Țării Românești,* în *RIR.* I, 1931, 1, p. 58; N. Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal,* în SCS, XI, 1960, 1, p. 90.

[46] R. Gassauer, *op. cit.,* p. 88.

[47] Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei...,* p. 209.

[48] Iorga, *Histoire,* III, p. 253; E. Vîrtosti, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești,* în *DIR, Introducere,* II, p. 466—467.

[49] D. Cantemir, *op. cit.,* p. 116—117; Ghenadie (Enăceanu), *Eraldica vekie a românilor,* București, 1894, p. 61.

[50] M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare,* în *Studii șiqcer- cetări de istoria artei,* II, 1955, 1—2, p. 87.

[51] R. Gassauer, *op. cit.,* p. 86; I. N. Mănescu, *Stema Moldovei,* în *Magazin istoric,* VI, 1972, S (62), n. 41; D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică in Romă nia,* București, 1977, p. 82, 94—95.

[52] R. Gassauer, *op. cit.,* p. 86; D. Cernovodeanu, *op. cit.,* p. 95.

[58] D. Cernovodeanu, *op. cit.,* p. 92 și urm.

[51] R. Vuia, *Legenda lui Dragoș,* în *AIIN,* I,. 1921—1922, p. 303—309; M. Eliade, *Le prince Dragoș et la „chasse rituelle",* în *De Zalmoxis ă Gengis-Khan,* Paris, 1970, p. 135 —158.'

[55] Simon de Keza, p. 22, 70; *Chron. Pict.,* p. 4—5, 116—117; *Chron. Bud.,* p. 8; Thuroczi, p. 48.

[56] R. Vuia, *op. cit.,* p. 1.06—109; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică a descăle catului Moldovei în lumina noilor cercetări,* în *AARMSI,* s. III, XXVII, 1944—1945, p. 12—13.

[57] M. Eliade, *op. cit.,* p. 141—144, 158—161. Cf. și O. Buhociu, *Die rumänische Volkskultur und ihre Mythologie,* Wiesbaden, 1974, p. 136—153.

[58] Gh. I. Brătianu, *'Tradiția...,* p. 13.

[58] *XpoMim JIumoecKast u)KMOumcKan,* în *PSRL,* 32, ed. N. N. Ulașcik, Moscova, 1975, p. 43—44. în alte letopisețe ruso-lituaniene, mai vechi, se consemnează în mod succint că tîrgul Kameneț a fost întemeiat pe locul unde frații Koriatovici ar fi vînat mulți cerbi. Cf. *PSRL,* XVII, S. Peterburg, 1907, col. 82 *(CynpaAbCKiu cnucoKh),* 99 *(yeapoecKiu cnucoKb),* 171 *(Cnucoicb epatpa KpacimcKaao),* 279 *(CHUCOK ApxeOÂoauHecKaeo Odw.ecmea u donoAnenue),* 328 *(CnucoKb spacpa PamiHcmeo),* 390 *(EepeunoecKiă cnucotez),* 454 *(Qjibiue.ecKiu cnucom),* 496 — 497 *(Cnucotcb Buxoei^a).* Ca șl în cazul legendei întemeierii Moldovei în urma vînării bourului de către Dragoș, legendei inițiale a fondării Kamenețului de frații Koriatovici i s-au adus completări în decursul secolelor.

[60] Gh. I, Brătianu, *In jurul întemeierii...,* p. 66, nota 172; D. Simoneseii, *Tradiția istorică și folclorică în problema „întemeierii" Moldovei,* în *Studii de fol clor și literatură,* București, 1967, p. 42.

[61] *Chron. Dub.,* p. 161.

[62] D. Onciul, *Dragoș...,* p. 89—130; idem, *Originile,* p. 673—711; A. D. Xeno- pol, *întemeierea Țărilor Române* (III și IV), în *RIAF,* III, 1885, V, 2, p. 285—309; N. Iorga, *Cîteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică,* în *AARMSI,* s. II, XXXIII, 1910—1911, p. 134—141; Gh. I. Brătianu, *Tradiția...,* p. 1—34; Șt. Ște- fănescu, *„Descălecarea" Țării Moldovei,* în *Magazin istoric,* I, 1967, 3, p. 59—61.

[63] D. Onciul, *Dragoș...,* p. 112.

[64] N. Grigoraș, *Țara...,* p. 17—21. Această părere a fost combătută cu argu mente întemeiate de Șt. S. Gorovei, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei, în RIs,* 32, 1979, 2, p. 338—339.

[85] E. Lozovan, *RUrik et Dragoș,* în *Revue des itudes roumaines,* XI—XII, 1969. P- 61 și urm.

[66] Mihalyi, p. 15, nota 2. Cf. şi G. Mihalyi, *Reflexii asupra diplomelor maral, mureşene din secolul XIV—XV,* Sighet, 1934, p. 28; R. Popa, *op. cit.,* p. 67, lfil, 241 [67] A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru ce* i, în *Romanoslavica,* XI, 1965, p. 223—225. [68] Mihalyi, p. 37—40; *DRH, D,* I, nr. 41. | [69] Mihalyi, p. 61.

[70] Mihalyi, p. 13—15; *DIR, C, v. XIV,* III, p. 402—404, 587—589.

[71] Mihalyi, p. 35—36; *DRH, C,* X, nr. 353.

[72] Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa,* Veneţie 1605, p. 105. Cf. şi N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* II] Bucureşti, 1901, p. LXIV.

[73] R. Popa, *op. cit.,* p. 86, 209.

[74] A. A. Bolşacov—Ghimpu, *op. cit.,* p. 104.

[75] Giurescu, *Ist. rom.,* I, p. 374; P. Binder, *op. cit.,* p. 49; Panaiteseu, *Introd cere,* p. 322.

[76] *CSR, p. 6,* 14, 43, 48, 55, 60, 154, 158, 189, 191. Aceeaşi datare la Mihail Mox; *Cronograful,* ed. N. Simaehe şi T. Cristesou, Buzău, 1942, p. 196; Ureche, p. 67 Dosoftei, *Cronologia domnilor Moldovei,* în *Cronici şi povestiri româneşti versif-cate (Sec. XVII—XVIII),* ed. D. Simonescu, Bucureşti, 1967, p. 49—50.'

[77] *CSR,* p. 167, 177. Aceeaşi datare la Nicolae Costin, p. 72.

[78] Onciul, *Originile,* p. 707, nota 51; I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scris în slavoneşte,* în *CIs,* I, 1925, 1, p. 255; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.,* p. 221, nota 1(

[79] C. Cihodaru, *Tradiţia...,* p. 21; V. Spinei, *Informaţiile istorice despre popi laţia românească de la est de Carpaţi în secolele XI*—XIV, în *AIIAX,* XIV, 197 p. 11; A. A. Bolşacov—Ghimpu, *op. cit.,* p. 105.

[80] Pentru durata stăpînirii celor trei domni, cf. Gh. Duzinchevici, *Preciza tn legătură cu Ştefan I Muşat şi Iuga Ologul,* în *Însemnări ieşene,* IV, 1939, 13 2, p. 291—303; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.,* p. 231—235; C. Cihodaru, *Tradiţia.* . p. 29—41; Şt. S. Gorovei, *îndreptări...,* p. 113—115.

[81] R. F. Kaindl, *op. cit.,* p. 5; B. H6man, *Gli Angioini di Napoli in Ungheri 1290—1403,* Roma, 1938, p. 388; Şt. S. Gorovei, *Dragoş . . .,* p. 69—70; K. Zach, *Orthi doxe Kirche und rumănisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert,* Wie: baden, 1977, p. 41.

[82] Gr. C. Cunduratu, *op. cit.,* p. 281; D. Onciul, *Din istoria României,* Buci re.şti, 1908, p. 28; C. Kogălniceanu, *Tabloul...,* p. 5; idem, *Istoria veche a ronu niior,* Bucureşti, 1938, p. 52; Giurescu, *Ist. rom.,* I, p. 374; C. C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria românilor,* 1, Bucureşti, 1975, p. 275; Moisescu, *Catolidsmv* p. 39; I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei* (extras din *AIIN,* X), Sibiu, 1944, p. 6 *Ist. Rom.,* II, p. 167; Panaiteseu, *Introducere,* p. 321; *Istoria RSS Moldoveneşti,* Chişinău, 1967, p. 92; R. Popa, *op. cit.,* p. 242; P. Chirnoaga, *Istoria Daciei şi cm tinuitatea daco-romană,* Madrid, 1971, p. 219; Şt. Ştefănescu, *Les premieres formt tions etatiques sur le territoire de la Roumanie,* în *Dacoromania,* 1, Freiburg—Mui chen, 1973, p. 111.

[83] Mihalyi, p. 37—40; *DRH, D,* I, p. 41.

[84] Mihalyi, p. 41—51.

[85] *Urkundenbuch,* II, 170—175.

[86] Thuroczi, p. 193. Etnonimele sînt redate cu mici deosebiri în *Chron. Buc* p. 331 (. .. *Racenses et Moldavanos)* şi în *Chron. Dub.,* p. 188 (. .. *Racenses et Mo davanos).*

[87] B. Homan, *op. cit.,* p. 366—367, 382—384.

[88] *CSR,* p. 156, 160; *SML,* p. 57.

[89] S. FI. Marian, *Tradiţii poporane române din Bucovina,* Bucureşti, 18£ p. 56.

[90] D. Simonescu, *op. cit.,* p. 44; Panaiteseu, *Introducere,* p. 321.

[91] Mihalyi, p. 56—53; *DRH, D,* I, nr. 63; *Chron. Bud.,* p. 337—338; *Chron. Dul* p. 191; Thuroczi, p. 196.

[92] Ureche, p. 66.

[93] Giurescu, *Ist. rom.,* I, p. 374; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und fru neuzeitliche Deutschtum im Fiirstentum Moldau,* Miinehen, 1960, p. 23; *Ist. Ror,* II, p. 167.

[94] S. FI. Marian, op. *cit.,* p. 40—63; Cihodaru, *Constituirea,* p. 73—7o.

[95] Nicolae Costin, p. 74; M. Grosu, *O legendă inedită şi trei puţin cunoscv din „O samă de cuvinte" de Ion Neculcc,* în *Tînărul scriitor,* VI, 1957, 7, p. -

V A Urechia, *Inscripțiuni după manuscrise,* în *AARMSI,* s. II, IX, 1886—188,7,

^ '9t> S. FI. Marian, *op. cit.,* p. 56, 63; M. Grosu, *op. cit.,* p. 90.

97 *CSR,* P- 156, 160; *SML,* p. 58.

98 M. Grosu, *op. cit.,* p. *99;* Giurescu, *Tîrguri,* p. 270, nota 5.

M Giurescu, *Tîrguri,* p. 270, 284.

100 G. I. Lahovari, C. I. Brătianu, Gr. G. Tocilescu, *Marele (Acționar gedgra-jic al României,* I, București, 1898, p. 575—576. i"1 Informații Al. Artimon. "J* Costăchescu, *DMIȘM,* I, p. 131—134; *DRH, A,* I, nr. 45. Ci. și C. Mătase, *Cîmpul lui Dragoș,* București, 1943, p. 21 și urm.

tos Miron Costin, *Cronica Țărilor Moldovei..-,* p. 209; idem. *Istorie înl versuri...,* p. 233; Nicolae Costin, p. 73; D. Onciul, *Istoria Bucovinei....* p. 503[Xe-nopol, *Ist. rom.,* III, p. 44; Iorga, *Histoire,* III, p. 250; C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova,* în *SCȘ,* VII, 1956, 1, p. 10—11; A. I. (Sonța, *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici si ortodocși vină la întemeiere. Voievodatul lui Dragoș,* în *Mitropolia Moldovei și Sucevei,* XXXVI, 1960, 9—12, p. 568.

104 D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV—XVIII), în AHA,* II, 1965, p. 154. Cf. și N. Iorga, *Geschichte des rumäni-* schen Volkes im Rdhmen seiner Staatsbildungen,* I, Gotha, 1905, p. 283.

105 I. I. Nistor, *Istoria Basarabiei,* Cernăuți. 1923, p. 28; H. Weczerka, *Die Bukowina. Eine landeskundliche Einfilhrung,* în *Buchenland. Hundertfiinfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina,* ed. F. Lang, Miinchen, 3961, p. 9; *Ist. Rom.,* II, p. 167; L. V. Cerepnin, în *Hcmopun CCCP,* I, ed. a 2-a, Moscova, 1964, p. 199 (unde în mod cu totul surprinzător Baia este categorisită drept ,,oraș slav"!); Giu rescu, *Tîrguri,* p. 186.

106 C. Kogălniceanu, *Cercetări critice cu privire la istoria românilor. Capi talele și întinderea Moldovei suh primii voievozi,* în *RIAF,* XIII, 1—2, 1912, p. 102; Cihodaru, *Constituirea,* p. 64, 74.

' 107 A. I. Gonța, *op. cit.,* p. 568.

108 D. Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Tării Românești și a Moldovei,* trad. G. Sion, III, București, 1859, p. 5.

' m M. Grosu, *op. cit.,* p. 99. Originea germană a soției lui Dragoș este ad-misă și de H. Weczerka, *Das jnittelalterliche und fruhneuzeitliche Deutschtum. ..,* p. 23. '

110 S. FI. Marian, *op. cit.,* p. 66, 73, 78—81.

111 M. Eliade, *Aspects du viythe,* Paris, 1963, p. 209—210.

112 S. FI. Marian, *op. cit.,* p. Co—66, 72—73, 78; S. Reli, *Orașul Șiret în vre muri de demult,* Cernăuți, 1927, p. 21, 33—34.

113 I. Iordan, *Toponimia românească,* București, 1963, p. 283—284.

114 Mihalyi, p, 57; *DRH, D,* I, nr. 43.

115 Mihalyi, p. 30—31; *DRH, C,* X, nr. 193.

118 R. Popa, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XlV-lea,* Baia Mare, 1966, p. 8—46; R. Popa, *Biserica de piatră din Cu-hea și unele probleme privind istoria Maramureșului în secolul al XlV-lea,* în •SC/V, 17, 1966, 3, p. 511—528.

117 Miron Costin, *Istorie în versuri...,* p. 229.

118 Hurmuzaki, *Doc,* I, p. 637—638; *DIR, C, v. XIV,* III, p. 360—361.

^ 119 A. Decei, *Une opinion tendancieuse de Vhistoriographie hongroise. Lcs Țigines de Bogdan I, fondateur de la Moldavie,* în *Revue de Transilvanie,* V, 1939, 3, p. 289—312 (unde se fac ample referiri bibliografice). ■* Mihalyi, p. 17; *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 157—158, 613.

™ Urkundenbuch,* II, p. 10—11; *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 160—161, 613—614. v ~ G- D. Teutsch, *Geschichte der siebenbiirger Sachsen fur das sächsische* rlv6dı a 4ııaı Hermannstadt (Sibiu), 1925, p. 94—95.

I. Moga, *op. cit.,* p. 59.

In- ,_, "■ Bașca, *Fragmente din istoria Maramureșului,* I, Sighet, 1931, p. 85, p Ri j Petl'ovayj; A. I. Gonța, *op. cit.,* p. 569; Cihodaru, *Constituirea,* p. 76; rp" -^nder, *op. cit.,* p. 50. Părerea a fost combătută pe bună dreptate de R. Popa, • *ara Maramureșului. . .,* p. 243.

125

126

Mihalyi, p. 26—27; *DIR, C, v. XIV,* IV, p. 501.

Mihalyi, p. 37—40, 53, 61, 62—63.

-[27] Mihalyi, p. 30—32; *DRH, C,* X, nr. 193.

[128] R. Popa, *Ţara Maramureşului...,* p. 201.

[129] Moisescu,' *Catolicismul,* p'. 38, 41—43.

\ iso Hurmuzaki, *Doc,* XIV, 1, p. 13—15. Cf. şi R. Popa, *Zur kirchlichen Orgcmnation der Rumănen in Nordsiebenbiirgen ini Lichte des patriarchalischen Privllegiums von 1391,* în *Ostkirchliche Studien,* 24, 1975, 4, p. 309—317.

f[31] M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Urigaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy tn legătură cu problema Vidinu-lui),* în *SMIM,* I, 1956, p. 19—20, 54—59.

'>'- Thuroczi, p. 169. Cf. şi *Chron. Blid.,* p. 337; *Chron. Dub.,* p. 201 (unde titlul lui Bogdan este transcris *Voyvoda Vlachorum de Maramorisio).* Traducerea pasajului a fost redată după Onciul, *Originile,* p. 702.

[183] C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 277.

[134] Mihalyi, p. 45.

[133] I. I. Nistor, *Luduş.. .,* p. 153.

[13S] Mihalyi, p. 47—48.

[137] A. D. Xenopol, *Întemeierea...,* p. 292; Giurescu, *Ist. rom.,* I, p. 376; I. Moga, *op. cit.,* p. 73; *DIR, Introducere,* I, p. 485; ***Ist.*** *Rom.,* II, p. 170; Şt. Pascu, *Voie vodatul Transilvaniei,* I, Cluj, 1971, p. 470. Cf. şi C. Cihodaru, *Tradiţia...,* p. 21, 40, unde se consideră că în letopiseţele slavo-române Sas a fost confundat cu Bale, ceea ce nu se poate accepta, între altele şi pentru motivul că în documente le maramureşene Sas este menţionat cu titlul de voievod (cf. Mihalyi, p. 65; R. Popa, *Ţara Maramureşului...,* p. 198).

[138] Mihalyi, p. 56; *DRH, D,* I, nr. 43.

[1351] Thuroczi, p. 196; *Chron. Bud.,* p. 337; *Chron. Dub.,* p. 201.

[110] Cf. nota 137.

iu Thuroczi, p. 196. Cf. şi *Chron. Bud.,* p. 338; *Chron. Dub.,* p. 201 (unde în loc de *Olachorum* se află forma *Vlachorum).*

[142] Gr. C. Conduratu, *op. cit.,* p. 281; I. Bogdan, *Originea voievodatului la români,* în *Scrieri alese,* ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 173; D. Onciul, *Fazele dezvoltării istorice a poporului şi statului român,* în *SI,* II, p. 313; I. I. Nistor, *Istoria...,* p. 29; Giurescu, *Ist. rom.,* I, p. 380; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 276; Al. Doboşi, *Geschichtlicher Abriss iiber die Rumănen in Maramureş,* Bucureşti, 1940, p. 13; Al. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului,* Bucureşti, 1940, p. 52; Moisescu, *Catolicismul,* p. 38—40; L. Makkai, în *Geschichte der Rumănen,* ed. L. Gâldi şi L. Makkai, Budapesta, 1942, p. 60; I. Moga, *op. cit.,* p. 70; G. I. Brătianu, *Rumănische Einheit,* Bucureşti, 1944, p. 131; Şt. Ştefănescu, *„întemeierea"...,* p. 51; *Ist. Rom.,* II, p. 170; P. Binder, *op. cit.,* p. 51; *Istoria RSS Moldoveneşti,* I, p. 93; Panaitescu, *Introducere,* p. 320—322; R. Popa, *Ţara Maramureşului...,* p. 246; Şt. Pascu, *Voievodatul...,* p. 470; S. Columbeanu, *Cnezate şi voievodate româneşti,* Bucureşti, 1973, p. 134; P. F. Parasca, *TloMimum eemepcKoeo Kopo.ieecmea s BocmoHHO.u npuKupnanwe u o6pa3oeaHi:c Mo.idaecKozo (peoda.ib-HOZO eocyihipcmsa,* în *Kapnamo — JJynaucKue XMJM e cpednue eem,* Chişinău, 1975, p. 48; N. A. Mohov, în *Mo.idoeaHe,* ed. I. S. Grosul, A. M. Lazarev, V. S. Zelenciuk, Chişinău, 1977, p. 27; N. Grigoraş, *Ţara...,* p. 26—27.

[113] Mibalyi, p. 19; A. Bunea, *încercare de istoria românilor pînă la 1382,* Bucureşti, 1912, p. 169; G. Mihalyi, *op. cit.,* p. 28; C. Cihodaru, *Tradiţia...,* p. 20—21; Ş. Papacostea, *Lupta pentru independenţă în istoria poporului român: premisele medievale,* în *Transilvania,* VI (LXXXIII), 1977, 5, p. 28; A. A. Bolşacov—Ghi-npu, *op. cit.,* p. 112.

[114] Şt. S. Gorovei, *îndreptări. ..,* p. 115, 119; idem, *Cu privire....* p. 343.

[145] J. Niemczewski, *Untersuchung des polnischen Oberhoheitsrechtes uber die Mold'iu,* Leipzig, 1872, p. 16. Pentru anul 1365 optează şi M. Dinic, în *Cambridge medieval history,* IV, ed. J. M. Hussey, Cambridge, 1966, p. 561.

[146] Mihalyi, p. 56—58; *DRH, D,* I, nr. 43.

[147] P. Popa, M. Zdroba, *op. cit.,* p. 18, 21; R. Popa, *Ţara Maramureşului. ..,* p. 245.

[14S] O. I. Brătianu, *Les assemblees d'Etats et Ies Roumains en Transylvanie,* în *Revun des etudes roumaincs,* XIII—XIV, 1974, p. 25; Şt. Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei,* Bucureşti, 1974, p. 63—64; Ş. Papacostea, *Lupta...,* p. 28; id.?m, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvnnie: une nouvelle source,* în *RRH,* XVII, 1978, 3, p. 3PG şi urm.

[149] Hurmuzaki. *Doc,* I, 2, p. 120—122; *Urkundenbuch,* II, p. 256—259.

[150] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 109—110.
[151] Cf. nota 149.
[152] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 132.
[153] Ş. Papacostea, *La fondation..* ., p. 402—406. Izvorul publicat integral ele 13 Lasic, *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae 1367*—2407, *quaedam shipta hucusque inedita,* în *Archivum Franciscanum historicum,* 55, 1962, 1—2, p. 74—"fi
[154] Mihalyi, p. 55.
[155] Miron Costin, *Cronica Ţărilor Moldovei...,* p. 207; D. Cantemir, *op. cit., p.* 53 şi 57, nota 15; Şt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Râmniceanu,* Cluj—Sibiu, 1944, p. 102.
[156] A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XHI-lea,* în *Relaţii romăno-orientale,* Bucureşti, 1978, p. 180—181.
[157] D. Onciul, *Dragoş. . .,* p. 122.
[158] L. Wyrostek, *Rod Dragow—Sasow na Wegrzech i Ruşi Halickiej,* Cracovia, 1932, p. 27 şi urm.; N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticii,* Bucureşti, 1932; P. Râmneanţu, *Problema iradierii românilor din Transilvania şi Principatele Române,* Cluj, 1946; Şt. Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII—XX,* Bucureşti, 1971.
[159] A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor,* I, Chişinău, 1937, p. 157—159; idem, *Întemeierea Moldovei,* în *Studii şi cercetări istorice,* XIX (II, ŞN), 1946, p. 183—193.
[160] Şt. Ştefănescu, *Demografia. ..,* p. 45 şi urm.
[161] Fejer, *Codex,* IX, 3, p. 452—454.
[162] Iorga, *Histoire, UI,* p. 257.
[163] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 92—93; *DRH, D,* I, nr. 42.
[164] M. Holban, *op. cit.,* p. 12 şi urm; V. Gjuzelev, *M3 ucmoptifima 'na BT>Âeapuii npe3~1358 u 1365 e.,* în *HcmopiiHecKU npeaAed,* XXXI, 1975, 3, p. 106—110.
[165] *Chron. Bud.,* p. ^33; *Chron Duh.,* p. 191; Thuroczi, p. 196: *Wayvodae vero, qui per Olachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungariae profitentur; ad homagium praestandum obligantur, cum censu persoluere con-sueto.*
[166] In actul emis de Carol IV de Luxemburg la 14 martie 1372 Moldova *(Waywodatus Muldaviae)* este menţionată în orbita dominaţiei ungare. Cf. *Monumenta historica Boemiae,* II, ed. G. Dobner, Praga, 1768, p. 386—387.
[167] Luccari, p. 105.
[168] I. C. Băcilă, *Hotarul de apus al Moldovei,* în *Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie,* XLI, 1922, p. 40—43.
[169] Iorga, *Histoire,* III, p. 253; L. Elekes, *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft,* în *AECO,* VII, 1941, 4, p. 385—387; G. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautes Roumaines au XlVe sVecle,* în *BSH,* XXVIII, 1947, 1, p. 86—87; M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină,* în *Studii,* XV, 1962, 2, p. 338—341.
[170] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 58; DRH, D, I, nr. 39.
[171] Hurmuzaki, *Doc,* I, 2, p. 144—145; *DRH, D,* I, nr. 46.
[172] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn,* Bucureşti, 1944, p. 223—227; C. Ccnstantinescu-Mirceşti şi I. Dragomirescu, *Contribuţii cu privire la cunoaşterea hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească de la întemeierea Principatelor pînă la Unire,* în *Studii şi articole de istorie,* VI, 1964, p. 61—65.
[173] Şt. *Şteiănescu, „Intemeierea"...,* p. 44—52; idem, *Reconstitution...,* p. 3 Şi urm.; Şt. S. Gorovei, *Dragoş...,* p. 53—58; Fl. Constantiniu, *Premisele apariţiei statelor feudale româneşti,* în *Studii şi articole de istorie,* XXVI, 1974, p. 5—11.
[174] N. Iorga, *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti,* în *Buletinul Institutului Economic Românesc,* VI, 1927, 9, p. 467; idem, *La place des Roumains dans Vhistoire universelle, l,* Bucureşti, 1935, p. 194; Gh. I. Brătianu, *Cuvinte către români,* Bucureşti, 1942, p. 174.
[175] P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti,* Bucureşti, 1947, p. 133—135.
[176] V. Spinei, *Informaţiile istorice...,* p. 16—17.
[177] C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 273—274. Cf. şi C. C. Giurescu, *Amintiri,* 1, Bucureşti, 1976, p. 236.
[178] Ş. Papacostea, *Lupta...,* p. 27.
[179] L. Chiţescu, *Fortificaţiile Moldovei pînă la mijlocul secolului al XV-lea,* în *Carpica,* V, 1972, p. 143—149.

\ [180] G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti,* 19177, p. 39—57.

\ [181] L. Şimanschi şi G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc (I),* în *AIIAX,* IX, 1972, p. 107 şi urm.

\ [182] V. Laurent, *Aux origines de Veglise de Moldavie: le metropolite Jeremie et l'eveque Joseph,* în *Revue des etudes byzantines,* V, 1947, p. 158—170.

;[183] W. Abraham, *Powstanie organizacyi kosciola lacir'iskiego na Ruşi,* Lwow, **1904,1** p. 283—287; Moisescu, *Catolicismul,* p. 67—78; Pascu, *Contribuţiuni,* p. 39—44.

184 *Provinciale Ordinis Fratrum Minorum vetustissimum secundum codicem Vaticanum nr. 1960,* ed. C. Eubel, Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1892, p. 77; Bartholomaeo de Pisa, *De conformitate vitae beati Francisci ad vitam Domini Iesu,* în *Analecta Franciscana,* IV, 1906, p. 556; *NPL,* p. 475. Cf. şi Al. Andronic, *Oraşe moldoveneşti în secolul al XlV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti,* în *Romanoslavica,* XI, 1965, p. 203—218.

[185] A. A. Nudelman, *K eonpocy o cocmaee dcHCXHOZo o6pawfiHun e MoAdasnu c XlV-nanajie XVI ee.,* în *Kapnamo—JJynaucKue XMAU B cpednue eetca,* Chişinău, 1975, p. 9 i.

[186] S, I. Ianina, *Hoeuu zopod (= ffmu-tuexp = Ulexp QA Hxedud)-MOHeniHuu docp 3oâomou Opdu u ezo Mecmono.ioxeHue,* în *Tpydu rocydapcmeeHHoeo McmopunecKozo Myxx,* 49, *HyMU3MamuuecKuu cdopnuK,* V, 1, 1977, p. 195—210; E. N. Abîzova, P. P. Birnea, M. Velikanova, A. A. Nudelman, *MccíedoeaHun e CmapOM Opxec,* în *AO 1976* G, 1977, p. 450.

[187] L. L. Polevoi, în *DPM,* p. 158.

[188] G. A. Fedorov—Davîdov, *Haxodxu dycytudcKux Monem,* în *HyMU3Mamuna u snuzpacpuKa,* IV, 1964, p. 211.

[189] A. A. Nudelman, *Topografija,* p. 91, 140, 148.

[190] M. D. Popa, *Aspecte ale politicii internaţionale a Ţării Româneşti şi Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun,* în *Rls,* 31, 1978, 2, p. 253 şi urm.

[191] A. N. Nasonov, *MOHZOAU U Pycb,* Moscova—Leningrad, 1940, p. 126, nota 4; B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223*—1502, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965, p. 113, nota 74; p. 121, nota 127.

[192] Grecov, Iacubovschi, *Hoarda,* p. 263 şi urm.; M. G. Safargaliev, *Pacnad 3oAomou Opdu,* Saransk, 1960, p. 128 şi **urm.**

™ Cf. nota 172 de la partea a IV-a, capitolul 1.

194 p_ p^ Panaitescu, *lourij (Iourg) Koriatovic prince lithuanien et la Moldavie,* în *iOeiAeuHuu 36ipHtiK na nomany aKadeMUKa Muxaiua CepziaeimafpyuieecbKoeo,* I, Kiev, 1928, p. 462—465.

[195] V. A. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen Filrsten Jurii Korjat in der Moldau (1374—1379), în Sudost-Forschungen,* XXXII, 1973, p. 24—27; P. F. Parasca, *H3 ucmopuu pahHux MOAdaecno pycctcux cetacu (80-e za. XIV e.),* în *Izves-tija—Chişinău,* 1979, 2, p. 46. Dintre argumentele invocate în sprijinul părerii că prinţul lituanian a stăpînit sudul Moldovei, trebuie excluse acelea legate de conţinutul aşa-zisului uric a lui Iurg Koriatovici din 1374 (A. V. Boldur, *Die Herr-schaft...,* p. 20 şi urm.), întrucît actul respectiv este cu siguranţă fals. Cf. P. P. Panaitescu, *Diploma bîrlădeană din 1134 şi hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1314,* în *RIR,* II, 1932, p. 51—57.

[186] M. Stryjkowski, *Kronika Polska, Litewska, Zmodzka i wszystkiej Ruşi,* II, Varşovia, 1846, p. 8.

[197] V. Rozov, *yicpaiHCbKi zpaMomu,* I, Kiev, 1928, p. 20; *fpaMOtnu XIV cm.,* ed M. M. Peşceak, Kiev, 1974, p. 50.

las Franciscani Thorunensis *Annales Prussici,* în *SRP,* III, p. 107.

[199] G. Popovici, *Anul de la martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun* (extras din *Convorbiri literare,* XXXIX), Bucureşti, 1905, p. 16; P. F. Pa rasca, *op. cit.,* în *Izvestija—Chişinău,* 1979, 2, p. 47.

200 p p panaitescu, *Din istoria luptei...,* p. 113.

[201] *DRH, A,* I, nr. 2.

[202] *Ibidem,* nr. 2—4; Costăchescu, *DMIŞM,* II, p. 607—608; Dosoftei, *op. cit.* p. 50.

[203] G. G. Musso, *Note d'archivio sulla „Massaria" di Caffa,* în *Studi genu-ensi,* V, 1964/65 (1968), p. 81; Ş. Papacostea, *Aus debuts.. .,* p. 141—142. Cf. şi M. Balard, *Les Genois dans l'ouest de la mer Noire au XIV« sfecle,* în *Actes du 'XlVe Congres International des Etudes Byzantines, Bucarest, 6—12 septetnbre*

1973 II București, 1975, p. 31; idem, La *Românie genoise (XII? — debut du XV* si'ecîe),* I, Roma, **1978,** p. 148.

[204] S. Papacostea, *Aux debuts. ..*, p. 142 şi urm.

[205] U. Heyzmann, *Balthazaris Behem Codex piciuratus anno 1505, continens nrivilegia et plebisdta urbis Cracoviae,* în *Archiv jur Kunde Osterreichischer Ge-scliicMs-Quellen,* XXXIII, 1865, 1—2, p. 209.

tem N. iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor,* III, Bucu-reşti 1897, P- 16 şi urm; idem, *Studii,* p. 117, 121.

?0" Informaţii L. Şimanschi.

sos v A. Voiţehovskii, *CmpoumeAbHbte nadmicu na cmenax Kpenocmu o Bejaopooe — JlnecmpoecKOM,* în *IVESV,* p. 371—374. Cf. şi N. Grigoraş, *Ţara...,* p. 43, nota 124.

20a *provinciale Ordinis...,* p. 77; Bartholomaeo de Pisa, p. 556; *Bull. Franc.,* V, p. 602.

[210] G. A. Rhalles şi M. Potles, Suv-a-,';xx TBV SVEIWV zai ispwv xavovav, V, Atena 1855, p. 502; J. Darrouzes, *Ekthesis nea, manuel des pittakia du XlVe siecle, m'Revu'e des etudes byzantines,* XXVI, 1969, p. 47.

'Jn V. Laurent, *op. cit.,* p. 158 şi urm.; S. Porcescu, *Iosif, cel dinţii mitropolit cunoscut al Moldovei,* in *Mitropolia Moldovei şi Sucevei,* XL, 1964, 3—1, p. 129.

• Acta *patriarchatus Constantinopolitani,* II, ed. Fr. Miklosich şi I. Muller, Vindobonae, 1862, p. 528—533; Hurmuzaki, Doc, XIV, 1, p. 31—34.

VMJIemonuCb no yeapoecKOuy cnucny, în *PSRL,* XXV, Moscova—Leningrad, 1949, p. 213. Cf. şi *tlpodoAxenie jiemonucu no BocKpecencKOMţţ cniicxy,* în *PSHL,* **VIII,** Sanktpeterburg, 1859, p. 51; *CuMeonoecmn Aemonucb,* în *PSRL,* XVIII, S.-Peterburg, 1913, p. 136. Alte letopiseţe redau episodul cu cîteva mici deosebiri. Cf. *Knuza cmeneHnan U,apcKoco podoctoein,* în *PSRL,* XXI, 2, S.-Peterburg, 1913, p. 414 (unde se consemnează că Vasile ar fi venit în „Ţara Podoliei şi la valahi"); *RLNS,* IV, p. 151 (unde în loc de „valahii mari" se foloseşte etnonimul „valahi", iar evenimentele sînt datate eronat în anul 1385).

a>JlbeoscKOH jiemonucb, 1, în *PSRL,* XX, 1, S.-Peterburg, 1910, p. 205; *EpMO-AUHCKW Jiemonucb,* în *PSRL,* XXIII, S.-Peterburg, 1910, p. 130; *XoAMoeopciccui /te-tnonucb,* în *PSRL,* 33, Leningrad, 1977, p. 90.

[215] *PSRL,* XX, 1, p. 200; *PSRL,* XXIII, p. 131; PSHL, 33, p. 90. Dintr-o eroare de copiere a manuscriselor, în *RLNS,* IV, p. 152 şi *PSRL,* XVIII, p. 137, s-a transcris „Ţara Poloţkului" în loc de „Ţara Podoliei". Cf. şi *PSRL,* XXV, p. 214 (unde înapoierea lui Vasile la Moscova din „Ţara Podoliei" este fixată la 19 ianuarie 1387, fără să se amintească de trimiterea boierilor).

>xeJlumoecKuH Aemonucb no cnucny Haxodf.ii{eMycn e?> 6u6MomeKe zpacpa Rpacuncnazo, Sanktpeterburg, 1893, p. 29; *PSRL,* XVII, S.-Peterburg, 1907, col. 171 *(CnucoKt zpcupa KpacuHCKaao),* 328 *(CnucoKt epacpa PamiHCKaeo),* 390 *(Eepeunoecuiii cnucOKii),* 454 *(OAbiueec-Kiu cnucotn).*

-[1] Cf. nota 182 de la partea a IV-a, capitolul 1.

[218] E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova ptnă la secolul al XV 1-lea,* Bucureşti, 1960, p. 162—170; Cihodaru, ***Constituirea,* p.** 64—72: Ş. Papacostea, ***Aux** debuts...,* p. 145—147.

ÎNCHEIERE

Diversitatea intensivă şi extensivă a manifestării fenomenelor de ordin istoric în cuprinsul teritoriului est-carpatic, variabilitatea lor spa-țială şi temporală, convergențele cu elemente eterogene de civilizație, prefacerile structurale de natură particulară sau generală, circumscriu exegeza perioadei secolelor XI—XIV în categoria demersurilor ştiin-țifice de mare complexitate şi dificultate.

Intr-un domeniu în care perimetrul investigațiilor reclamă o strin-gentă şi substanțială lărgire, spre a determina îmbogățirea orizontului cognitiv, validarea enunțurilor explicative şi chiar a unor idei pretinse axiomatice rămîne adesea incertă, iar reevaluările interpretative pentru descifrarea aspectelor incomprehensibile comportă cenzurări circum-specte. Spre deosebire de alte perioade, a căror studiere este deconcer-tantă datorită împovărătorului efort de selecționare critică a unui abun-dent material factologic, retrospectarea analitică a experiențelor umane din secolele ce au premers constituirii statului feudal de-sine-stătător de la răsărit de Carpații Orientali este confruntată de penuria surselor in-formative, repercutată nemijlocit asupra posibilității de a se crea o viziune cuprinzătoare referitoare la realitățile istorice locale şi la cone-xiunile spațiului carpato-nistrian cu teritoriile învecinate.

Evaluarea obiectivă a carențelor materialului documentar, chiar dacă este departe de a oferi un bilanț satisfăcător, nu justifică atitudinea ele pesimism excesiv. Cîmpul cercetărilor arheologice rămîne potențial cel mai promițător în ceea ce priveşte completarea arsenalului informațio-nal necesar studierii perioadei anterioare întemeierii statului de-sine-stă-tător. Cu toate succesele sale incontestabile din ultimele decenii, arheo-logia conservă încă nelimitate valențe documentare ce se cer explorate în mod sistematic, cu deplină acribie şi rigoare metodologică. Regiuni relativ întinse continuă să fie practic aproape complet neinvestigate, ani-hilînd strădaniile istoricilor de a particulariza anumite realități sau pro-vocînd eludarea lor conştientă. De asemenea, lipsesc aproape cu totul săpăturile de amploare în obiective arheologice de referință, iar puținele complexe cercetate intensiv şi după norme metodologice severe nu s-au bucurat pînă în prezent, cel puțin, de o valorificare întru totul corespun-zătoare. Mai puțin fecundă, dar în nici un caz ignorabilă, este investiga-rea textelor medievale narative şi diplomatice. Experiența cercetărilor competente şi tenace din ultimii ani arată că incunabulele şi fondurile arhivistice nu au fost cu totul secătuite de informații privind spațiul est-carpatic. Totodată, prin studierea aprofundată a izvoarelor scrise re-

feritoare la regiunile învecinate Moldovei, se pot oferi sugestii fructuoase pentru elucidarea unor aspecte insuficient cunoscute ale istoriei medievale româneşti şi, concomitent, este facilitată încadrarea fenomenelor proprii societăţii autohtone în coordonatele europene, ca şi relevarea caracterului faţetat al procesului de schimb interregional al valorilor materiale şi spirituale.

Detaşarea arheologiei moderne de istorie, datorită instrumentelor de lucru proprii, este doar aparentă, căci în realitate arheologia continuă să reprezinte unul din izvoarele istorice de reală consistenţă, menite să furnizeze răspunsuri de un ridicat grad de verosimilitate la numeroase probleme importante. In acelaşi timp, în ultimele decenii se prefigurează perspective noi de cunoaştere prin diversificarea şi amplificarea cercetărilor cu caracter interdisciplinar, îndeosebi în sensul utilizării cu eficienţă sporită şi într-un mod mai articulat a rezultatelor ştiinţelor ajutătoare.

Militînd cu fervoare în direcţia eforturilor plenare pentru acumularea cantitativă şi pentru explorarea scrupuloasă a fondului documentar, pentru rigoarea analitică în restabilirea exactă şi coerentă a faptelor, nu ne raliem atitudinilor pozitiviste tradiţionale, nici nu facem o pledoarie pentru analiză în detrimentul sintezei. Cînd însă reconstituirea orizontului istoric sau a ţesăturii uneori distorsionate a evenimentelor se loveşte de incertitudini, găsim preferabilă amînarea enunţurilor coriclusive referitoare la fenomene istorice complexe şi respingerea bilanţurilor precipitate sau a construcţiilor speculative insuficient fundamentate. In numeroase cazuri elaborarea sau acceptarea ipotezelor inedite se face cu mai puţină reţinere decît emendarea sau anularea unor verdicte deja adoptate în istoriografie, chiar a celor sugerate de o substanţă informaţională echivocă.

Descifrarea cursului şi semnificaţiei evenimentelor din trecut, pe lîngă permanenta inserţie de material faptic şi tentativa spre exhaustivitate documentară, presupune precizarea coordonatelor esenţiale din dezvoltarea societăţii, reconstituirea veridică a cadrului etnico-demografic, a fizionomiei vieţii economico-sociale, politice şi culturale. Evident, de importanţă majoră este nu recompunerea empirică a infinităţii de **detalii** particulare din evoluţia colectivităţilor umane — ceea ce dealtfel este practic de neînfăptuit — ci reliefarea eclectică a faptelor istorice cu adevărat **definitorii** şi stabilirea interdependenţei dintre fenomene. Convergenţa între acest postulat şi realitatea împlinirilor istoriografice este realizabilă numai în cazul virtuozităţii şi onestităţii profesionale exemplare a cercetătorului, cînd acesta reuşeşte să evite erorile de **analiză** şi să se sustragă de la subiectivismul interpretărilor.

Modul de tratare al diferitelor teme, optica structurării problemelor alese^ pentru cercetare, ca şi preponderenţa acordată anumitor aspecte, sint impuse, din motive ce nu pot fi definite drept transcendentale, de TMp^rativele fiecărui domeniu, de comandamentele epocii[1]. Firele axiale ale demersurilor spre reîntregirea ansamblului de fenomene esenţiale ale recutului nu converg prin urmare numai în sensul naturii epistemologice a scrisului istoric.

In ceea ce ne priveşte, nu facem un mister din faptul că principalul reper al modestei noastre încercări de reconstituire istorică 1-a constituit societatea românească din teritoriile mărginite de versanţii răsăriteni ai Carpaţilor Orientali, Nistru, Dunăre şi Marea Neagră, tendinţa de a învedera — detaşîndu-ne cit mai mult cu putinţă de înclinaţiile subiective — coordonatele principale ale evoluţiei comunităţilor locale, dar şi a grupurilor de migratori stabiliţi vremelnic în spaţiul carpato—nistriau, precum şi angrenajul raporturilor dintre autohtoni şi alogeni.

Societatea românească de la răsărit de Carpaţii Orientali nu a fost o societate închisă, o entitate separată, în care procesele istorice să se fi derulat în mod echilibrat potrivit unei dezvoltări normale, lipsite de contradicţii majore. Dealtfel, nicăieri în Europa medievală nu au existat comunităţi umane cu o evoluţie cu totul rectiliniară, neafectată de înrîurirea societăţilor vecine. Spaţiul carpato-dunărean nu face excepţie de la această regulă. Dimpotrivă, îndeosebi în teritoriile est-carpatice, mai expuse valurilor migratoare — „în calea răotăţilor", după cum se exprima plastic cronicarul[2] — s-au interpus pregnant diferite influenţe alogene, care au afectat cursul firesc al dezvoltării societăţii româneşti. Existenţa acestei realităţi motivează faptul că evoluţia societăţii locale în primele secole ale mileniului al II-lea nu a îmbrăcat forma unui proces consonant.

Efectele factorilor economici, sociali şi ideologici asupra coordonatelor epocii au fost uneori estompate datorită convulsiilor produse pe pian politic, ca urmare a acţiunilor militare ale uniunilor tribale nomade, a stabilirii unor grupuri etnice străine în mediul românesc, a impunerii temporare a dominaţiei statelor învecinate asupra anumitor regiuni de la răsărit de Carpaţi etc. Fenomenele enumerate explică de ce procesele istorice nu s-au desfăşurat întotdeauna într-un mod identic şi la aceleaşi cote pluridimensionale în întregul spaţiu est-carpatic.

Handicapul suportat de comunităţile locale din teritoriul carpatonistrian datorită coliziunilor îndelungate cu diferiţi migratori nu a generat o cezură în continuitatea fenomenelor istorice şi nici n-a stopat mersul general ascendent al societăţii, cu toată apariţia unor inevitabile temporizări şi chiar regresiuni vremelnice.

In schimb, ingerinţele externe, suprapuse particularismelor zonale preexistente, au dus la crearea unor organisme politice deosebite la nordul Dunării inferioare. Cu toate acestea, legăturile intercomunitare de tradiţie imemorială, mai ales a celor de pe plan spiritual, dar şi a celor de natură economică, au continuat să se menţină de-a lungul întregii perioade medievale. Cursurile de apă şi formele de relief n-au constituit bariere în calea contactelor multilaterale dintre grupurile româneşti regionale. Dupâ cum aprecia unul din marii lingvişti contemporani, ,,Carpaţii n-au despărţit pe români, ci au format în toate vremurile şira spinării neamului nostru"[3].

Dsşi ambianţa politică în care a evoluat societatea românească din spaţiul carpato-nistrian n-a fost comună tuturor ţinuturilor nord-dunărene, interferenţele continue cu celelalte regiuni locuite de români a menţinut nealterată în decursul secolelor unitatea lingvistică şi de cultura

materială şi spa'iwt^â a petrului ji.xân. ./aX-ită acestei unităţi istoria populaţiei româneşti de la răsărit de arcul carpatic se inserează organic istoriei generale a poporului român.

NOTE

[1] Cf. în acest sens P. Teodor, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti,* Cluj, 1970, p. VII.

[2] Ureche, p. 61.

[3] S. Puşcariu, *Limba română,* I, *Privire generală,* ed. I. Dan, Bucureşti, 1976, p. 214. Cf. şi p. 418.

ADDENDA

După încheierea redactării lucrării noastre — în vara anului 1979 — în legătură cu problemele care ne-au reţinut atenţia au mai apărut numeroase volume şi articole. Intrucît materialul faptic pus în valoare în aceste lucrări şi părerile autorilor lor nu au putut fi luate în discuţie şi nici măcar menţionate, considerăm util să le amintim aici titlul, cu convingerea că cel puţin o parte din ele completează sau nuanţează anumite pasaje din expunerea noastră. Nu am omis nici contribuţiile unde sînt vehiculate alte opinii decît cele îmbrăţişate de noi, urmînd ca cercetările viitoare să-şi spună cuvîntul de ce parte înclină balanţa adevărului:

E. N. Abîzova, *PacKonKu noce.xemm XIV e. y c. Kocmeuimu.in AO 1979 G,* 1980, p. 40Î, E. N. Abîzova, P. P. Bîrnea, A. A. Nudelman, *P adormi Mo/idascicou cpedneee-KO8OU 9KCiwduu<uu,* în *AO 1978 G,* 1979, p. 484; A. Armbruster, *Terminologia poliiieo-geografica şi etnică a ţărilor române în epoca constituirilor statale,* în *Constituirea statelor feudale româneşti* (în continuare se va prescurta *CSFR),* Bucureşti, 1980, p. 251—259; M. Balard, *Notes sur Ies ports du Bas-Danube au XlVe siecle,* în *Siidost-Forschinigen,* XXXVIII, 1979, p. 1—12; L. Bătrîna şi A. Bătrîna, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal Moldova, în CSFR,* p. 195—208; L. Bătrîna şi A. Bătrîna, *Contribuţii arheologice cu privire la aşezarea de la Baia în epoca anterioară întemeierii statului feudal Moldova,* in *SCIVA,* 31, 1980, 4, p. *o99*—613; M. V. Bibikov, *Hcmo'iHUKoeed'tecKue npoOAeMbi uaywHUR ucmopuu KOHeenuKos e HUXHBM F!odynaebe e XII sene,* în *RRH,* XIX, 1980, 1, p. 47—52; P. P. Birnea, *PacKonKu na zopodiuu/: Cmaptiu Opxeă,* în *AO 1979 G,* 1980, p. 401-—402; I. Bozilov, *Anomi.inm na Xa3e. EiiAdapun u Bu3a.Hmu.nHa JIOAHU Rynae e Kpan na X BCK,* Sofia, 1979; S. Brezeanu, *„Imperator Bulgariae et Vlachiae". In jurul genezei* şi *semnificaţiei termenului „Vlachia" din titulatura^ lui Ioniţă AsanŢîn* R/s, 33, 1930, 4, p. 651—674; C. Cihodaru, *Observaţii în legătură cu porturile de pe cursul inferior al Dunării Ui secolele XI—XIV,* în *CIs,* SN, IX—X, 1978—1979, p. 281—303; idem, *Din nou despre Iurg Coriatovici şi Iuga Vodă,* în *Acta Moldaviae Meridionalis,* I, Vaslui, 1979, p. 139—157; idem, *Observaţii cu privire la procesul de formare şi de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI—XIV,* în *AIIAX,* XVI, 1979, p. 167—186 şi XVII, 1980, p. 117—139; C. Cihodaru, Gh. Platon (redactori responsabili), *Istoria oraşului Iaşi,* 1, Iaşi, 1980; D. Citirea, *Fărîmiţarea feudală şi lupta pentru centralizarea statului,* în *AIIAX,* XVI, 1979, p. 305—323; G. Coman, *Contribuţii la cunoaşterea fondului etnic al civilizaţiei secolelor V—XIII in jumătatea sudică a Moldovei,* în *Carpica,* XI, 1979, p. 181—216; idem, *Noi cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în partea de sud a Moldovei,* în *Acta Moldaviae Meridionalis,* Vaslui, I, 1979, p. 71—100; idem, *Statornicie, continuitate. Reperto-*

riul arheologic al judeţului Vaslui, Bucureşti, 1980; I. Dan, *Toponimie şi continuitate în Moldova de Nord,* Iaşi, 1980; P. Diaconii, *A propos de l'invasion cumane de 1148,* în *Etudes byzantines et post-byzantines,* I, Bucureşti, 1979, p. 21—27; idem, *Istoria Dobrogei în unele lucrări străine recente (III), în RIs, 33,* 1980, 2, p. 353—361; M. A. Ekrem, *O menţiune inedită despre românii din secolul al IX-lea în* Oguzname — *cea mai veche cronică turcă,* în *SCIVA,* 31, 1980, 2, p. 287—294; E. I. Emandi, *Consideraţii istorico-geografice asupra aşezărilor medievale din depresiunea piemontană Rădăuţi (secolele XIV—XVII),* în *SCIVA,* 30, 1979. 3, p. 377—392; V. Eskenasy, *Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc. Observaţii pe marginea unei lucrări recente,* In *RIs,* 33, 1980, 4, p. 759—766; V. Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVlII-lea,* Bucureşti, 1980; V. Gjuzelev, *Du commerce genois dans Ies terres bulgares durant le XlVe si'ecle,* în *Bulgarian historical review,* VII, 1979, 4, p. 36—58; Şt. S. Gorovei, *L'Etat roumain de Vest des Carpates: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XlVe si'ecle,* în *RRH,* XVIII, 1979, 3, p. 473—506; idem, *Poziţia internaţională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XlV-lea,* în *AIIAX,* XVI, 1979, p. 187—219; N. Grigoraş, *Scurte observaţii cu privire la cronologia primilor domni ai Moldovei,* în *RIs,* 32, 1979, 12, p. 2372—2375; S. Iosipescu, *„La Colonia delii Romani negri che dicono Valacchi". La românite des Roumains dans la conscience europeenne du XlVe siecle,* în *RRH,* XVIII, 1979, 4, p. 673—685; idem, *Românii din Carpaţii Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea domniei a toată Ţara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare,* în *CSFR,* p. 41—95; G. Ivănescu, *Istoria limbii române,* Iaşi, 1980; I. B. Kleiman, *Cmpamuzpaipun KyAbrnypnoeo CAOM zopoduiufl, Tupu-EeÂdopoda,* în *AH/TIwman Tupa u cpedneeeKoeuu Ee.uopod,* Kiev, 1979, p. 54—75; I. O. Kniazkii, O *{JoAosetţKux enucKonunx e Kapnamo — JlyhaucKux XMA&X (CO-odwfiHue),* în *ConuaAbHO-3KOHOMU<iecKaa. u noAumimecKan ucmopun KJzo-BocmwtHOU Eeportu do cepeduHU XIX e.* (în continuare se va prescurta *SEPIE),* Chişinău, 1980, p. 244—251; V. D. Koroliuk, *..BoAouiCKaR XMASI" U [cpopMupoeaHue eocmoiHOpoMaHCKOu BOAOIUCKOU OOIU,-Hocmu, în SEPIE,* p. 28—44; A. A. Kravcenko, *I7pou3sodcmeeHHbw KOMn.ieK.cbi EeAzopodv XIII-XIV* se., în *AumuinaH Tupa...,* p. 115—135; S. D. Krîjiţkii, I. B. Kleiman, *PacKOtiKU Tupu e 1963 u e 1965—1976 ea.,* în *AnmuHHasi Tupa...,* p. 19—54; M, D. Matei, *Cercetarea arheologică a satului medieval românesc în secolele XII—XIV: rea-Uzări, perspective, sarcini,* în *SCIVA,* 30,1979, 3, p. 411—425; idem, *Priorităţi cu privire la o sinteză asupra istoriei oraşelor medievale din Moldova şi Ţara Românească,* în *RIs,* 33, 1980, 3, p. 471—486; M.D. Matei şi E. I. Emandi, *Necropola feudal-timpurie de la Vornicenii Mari (jud. Suceava),* în *SCIVA,* 31, 1980, 4, p. 585—597; Th. Nägler, *Die Ansiedlung der Siebenbiirger Sachsen,* Bucureşti, 1979; P. S. Năsturel, *LesValaqit.es balcaniques aux X*[e]*—XIII*[e] *si'ecles,* în *Byzantinische Forschungen,* VII, 1979, p. 89—112; E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *Oraşul medieval Baia in secolele XIV—XVII,* Iaşi, 1980; V. Neamţu, E. Neamţu şi S. Cheptea, *Contribuţii la problema urbanizării aşezării de la Baia în secolul al XlV-lea,* în *AIIAX,* XVI, 1979, p. 295—304; Ş. Pa-pacostea, *Ţările Române în lumina europeană a veacului XIV,* în *Magazin istoric,* XIV, 1980, 3 (56), p. 5—8; idem, *Triumful luptei pentru neatîmare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti,* în *CSFR,* p. 165—193; P. F. Pa-rasca, *Teppumopua.wHce cmanoeMHue MoAdaecKoeo (peodaAbhoao zocydapcmea eo emoроă noAoeune XIV e,* în *SEPIE,* p. 62—87; L. L. Polevoi, *OnepKU ucmopimecKou aeoapa<puu MoAdaeuu XI1l — XV ee.,* Chişinău, 1979; idem, *0 xo3HăcmeeHHO — Ktj.7bmypnoM mune eoAoxoe,* în *SEPIE,* p. 44—62; V. Spinei, *Începuturile vieţii urbane la Bîrlad şi problema berladnicilor,* în *AIIAX,* XVI, 1979, p. 271—293; idem, *Aspecte economice şi so-*

ciale ale evoluţiei comunităţilor locale din spaţiul est-carpatic în secolele X—XIII, în *Hierasus. Anuar '78,* Botoşani, 1980, p. 217—242; idem, *Zur Geschichte der mittelalterlichen Siedlung Birlad (Siidmoldau) im 10.—14. Jahrhundert,* în *Dacoromania,* 4, 1977—1978, Freiburg-Miinchen (1980), p. 65—84; Şt. Ştefănescu, *Tradiţia daco-romană şi formarea statelor româneşti de-sine-stătătoare,* în *CSFR, p. 0*—23; H. H. Stahl, *Teorii şi ipoteze privind sociologia orînduirii tributale,* Bucureşti, 1980; N. Stoicescu, *Continuitatea românilor,* Bucureşti, 1980; M. Şesan, *Vber die by-zantinische Anwesenheit an der Unter-Donau im 10. bis 13. Jahrh.,* in *Actes du XVe Congres international d'etudes byzantines, Athenes — Septembre 1976, IV, Histoire, Communications,* Atena, 1980, p. 275—282; V. Tapkova-Zaimova, *La popu-lation du Bas-Danube et le pouvoir byzantin (XIe—Xlle s.),* în *Actes du XVe Congres...,* p. 331—339; R. Theodorescu, *Roumains et Byzance provinciale dans la civilisation du Bas-Danube au XIIIe sfecle,* în *Nouvelles etudes d'histoire,* VI, 1, Bucureşti, 1980, p. 98—103; B. O. Timoşciuk, *nienuma EynoeuHa e IX-XI cm.,* în *yKpaîHCbKuu icmopuHHuu oKypnaA,* 1980, 9 (234), p. 94—100; B. P. Tomenciuk, *Hccne -doetZMie AemonucHoeo Bacu.ieea,* în *AO 1978 G,* 1979, p. 413.

Menţionăm, de asemenea, recentele reeditări şi traduceri în limba română a unor volume prestigioase, citate în cuprinsul lucrării noastre după ediţia *princeps:*

Gh. I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti,* ed. V. Râpeanu, Bucureşti, 1980; O. Buhociu, *Folclorul de iarnă, ziorile şi poezia păstorească,* Bucureşti, 1979; M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han,* trad. M. Ivănescu şi C. Ivănescu, Bucureşti, 1980.

INDICE ONOMASTIC ŞI TOPONIMIC

\

MU A Al"—AIV" SIfcL.Lt:>

Resume

PREFACE

Les limites chronologiques de la pe>iode qui fait l'objet de notre exeg& coincident avec le debut du Xle siecle, date des plus anciennes mentions ecrit sur la population roumaine des r^gions est-carpatiques, et avec le milieu c XlV[e] siecle, date de la formation de l'Etat f^odal moldave independant. En i qui concerne les coordonnees spatiales, nous avons eu en vue le territoire habi par les Roumains, renferme par les Carpates Orientales, le Dniestr (Nistru) et Mer Noire, circonscrit depuis le milieu du XlVe siecle dans les confins de l'Et feodal moldave.

Le territoire de la Moldavie n'a pas cte congu comme une entite geographiqi oii se sont deroules des phenomenes isoles et independants, mais, au contrair] comme une region avec des oontacts ininterrornpus avec le monde exterieur, zoi d'interpenetration ethnique et culturelle, en liaison intime avec les autres coi trtes roumaines et avec de multiples relations avec des espaces etendus, circonstai ces qui lui ont valu non pas une 6volution progressive, continue et lin£aire, ma une autre, dont le rythme a ete parfois plus accelere ou temporise par different causes.

I. INTRODUCTION

1. LES SOURCES DE L'HISTOiRE DE LA MOLDAVIE AUX XI<=-XIVe SIECLES ET L'HISTORIOGRAPHIE DU PROBLEME

Dans le groupe des sources ecrites l'on a inse>e les sources narratives, littj raires, diplomatiques, cartographiques, 6pigraphiques et numismatiques, les pli consistantes et les plus probantes etant les narratives et les diplomatiques.

Les sources archeologiques, qui vont toujours s'enrichir, offrent des donne importantes surtout pour les realites demographiques, economiques et culturelle

Etant donne que l'historiographie roumaine et etrangere est assez vast nous nous sommes limite â ne faire qu'une sommaire ănumeration des ouvrages i< plus importants.

2. LA DENQMINATION ATTRIBUEE Â L'ESPACE EST-CARPATIQUE AUX XI«-XIV= SIECLES

Avânt qu'on eut adopte pour la region delimitre par les Carpates Orientale le Dniestr et le Danube la denomination de la *Valachie* et la *Moldavie,* les peupl< voisins lui ont donne un nom qui derivait de celui des tribus qui ont temporain ment detenu le controle politique au nurd du Bas-Danube. Dans beaucoup chroniques, de cartes et d'actes de chancelierie, l'espace est-carpatique est desigr aux X«—XlVe siecles par le nom Za *Patzinakie, la Coumanie, le Brodnique, l Tartarie* etc.

L'affirmation politique pleniere de i'element roumain en Moldavie une fo realisee, les peuples voisins l'ont designi'e *la Valachie* ou *le Pays des Valaques* c la meme facon que les autres regions habitees par des Roumains au nord et a sud du Danube.

Pour la distinguer de ces rogions et surtout de la Valachie d'entre_ le Carpates Meridionales et le Danube, â commencer par Ie milieu du XlVe siecl le territoire roumain est-carpatique a ete nomme la Moldavie. Ensuite l'on a ere

une forme combinee des deux noms de l'espace d'entre Ies Carpates et le Dniestr; *la Moldovalachie.* Le pays de la Moldavie a pris probablement le nom de la riviere dans le bassin de laquelle se trouvait le noyau du voivodat de plus tard.

II. **LE TERRITOIRE DE LA MOLDAVIE DU XI» SIECLE JUSQU'A LA GRANDE INVASION MONGOLE DE 1241-1242**

1. LE CADRE POLITIQUE AU NORD DU BAS-DANUBE AU PREMIER QUART DU II*™ MILLENAIRE

A la differenee de la pârtie occidentale du continent, ou aiux environs dc- *L'An MU* s'etait institue un climat de stabilite favorable â la consolidation des Etats feodaux et avaient pris fin Ies grandes migrations, l'est de l'Europe a continue, â etre affecte par des deplacements de populations intenses et continuels, des bouleversements aigus au sein des formations politiques existentes, des modifications permanentes des frontieres qui Ies separaient.

A la suite des guerres vietorieuses menees par Jean I Tzimiskes et Basile 11 avec Ies Bulgares, Ies frontieres septentrionales de PEmpire byzantin ont ete retablies sur le Bas-Danube, de sorte que l'influence byzantine au nord du fleuve eft devenue plus manifeste. Pourtant, Byzance n'a pu entraver l'avancement des tribus petchenegues dans Ies regions du sud et de l'est des Carpates, ni leur etablissement dans la Peninsule Balkanique au milieu du Xle siecle. La politique byzantine aux embouchures du Danube s'est interferee parfois avec celle des kneses kieviens. La consolidation des tribus turques dans Ies steppes nord-pontiques, a beaucoup gene Ies initiatives kieviennes" vers le Danube. Les coups regus par Ies, Oulitches et les Tiverts du bassin du Dniestr de la part des nomades touraniens ont prive Kiev d'importants allies dans leurs tentatives pour gagner des positions aux embouchures du Danube.

Au XlIIe siecle, les regions du sud et de l'est des Carpates connaissent de- grands troubles â cause de l'etablissement des tribus coumanes. A la rneme epoque., les empereurs de la dynastie des Comnenes et les kneses halitchiens ont essaye d'imposer leur controle sur certaines zones est-carpatiques. Les realites politiques au nord du Bas-Danube ont ete influencees par la creation de l'Etat roumain— bulgare des Assenides et par la conquete de Constantinople par les croises, ce qui: a ecarte l'influence byzantine.

Entre 1211 et 1225, les chevaliers teutoniques, amenes par Andre II dans le- „Pays de Bîrsa" pour defendre le royaume arpadien contre les invasions coumanes, ont entrepris des expeditions au-delâ de l'arc carpatique. Apres leur bannissement. la Hongrie a continue les tentatives d'etendre sa domination au sud et â l'est des, Carpates. Dans ce but elle a soutenu la creation de l'Eveche des Coumans en, 1228. L'invasion mongole a conduit â l'evincement dcfinitif des Coumans comme force politique au nord du Danube et a arrete temporairement l'expansion des rois arpadiens dans cette region.

2. L'tVOLUTION DE LA SOC!£T£ AUTOCHTONE

Malgre les perturbations provoquees par les migrations de l'est, dans les premiers siecles du IIe millenaire a continue Tafiirmation du peuple roumain parmi Ies autres peuples europeens. Le temoignage le plus ancien ecrit sur les Roumains. des regions de l'est des Carpates Orientales apparaît deja au XI= siecle dans une- inscription de Sjonhem (Gotland), suivie par celle de la *Saga d'Eymund (Eymundai-* *sa9a),* la chronique de Nicetas Choniates, *Nibelungenlied, Ipatievskaja letopis',* la. geographie de Vardan de Pardsepert ete.

L'origine des informations sur les Roumains de Moldavie est relativement diverse, ce qui explique les differentes formes des noms donnes au peuple roumain. Par les peuples voisins. Toutes ces denominations constituent des variantes de la forme slave meridionale *vlaque,* apparue â la suite d'un processus complique, âi savoir la derivation d'un ethnonyme d'origine germanique. Le terme *vlaque* avait d^ns sa forme ini̦tiale le sens de peuple de langue et d'origine romaine. La no-»

menelature concernant les Roumains d'entre les Carpates et le Dniestr etait identique â celle des Roumains de la Valachie, de la Transylvanie et de la Peninsule Balkanique, cette unite terminologique prouvant le fait que les peuples europeens consideraient la masse de la românite orientale unitaire du point de vue ethnique •*et* linguistique.

Les documents historiques ecrits sur la population roumaine de l'est de la chaîne des Carpates sont completes essentiellement par les sources archeologiques, surtout par celles qui ont ete revelees pendant le dernier quart de notre siecle. Durant la premiere pârtie du XIe siecle on atteste l'evolution de l'etape tardive de la culture Dridu (carpato-danubienne), succedee aux XIe—Xlle siecles par la culture Răducăneni, suivie chronologiquement par la culture restee sans nom des XIII^{6}—XlVe siecles. Les connaissances que nous possedons jusqu'â present relativement aux vestiges des XIe—XIIIe siecles sont inegales et correspondent au volume des fouilles entreprises et â la maniere dcnt cn les a valorisees scientifiquement.

Aux IXe—XIe siecles on enregistre une densite assez c'levee de la populaticn, de beaucoup superieure â la concentration demographique de l'epoque precedente. A partir de la secanide tnoitie du XIe siecle et jusqu'au XIIIe siecle, on constate une baisse numerique de la population surtout au sud de la Moldavie, ou la penetration violente des nomades turcs et mongols a disloque une pârtie des agglo**merations** sedentaires.

Les communautes locales presentaient les traits d'une societe sedentaire, lios â ses occupations traditionnelles, l'agriculture et l'elevage des animaux, auxquelles s'ajoutaient les metiers. Le role preponderant de l'agriculture dans l'economie est .atteste en outre par la dccouverte des outils agricoles et des restes de graines carbonisees. Aux Xe—XI» siecles les outils agricoles enregistrent tant un essor quantitatif qu'un autre qualitatif. Les recherches ethnographiques prouvent que dans l'espace carpato-danubien ii n'y a pas eu de contradictions entre l'agriculture et l'elevage sedentaire. Bien au contraire, les deux occupations se sont completees **l'une** l'autre, les principaux types de l'elevage chez les Roumains etant pratiques ■en etroite liaison avec les travaux agricoles et contribuant â la r^alisation de l'cquilibre de l'economie rurale. Les materiaux recupeVes dans les fouilles archeologiques nous offrent certaines informations sur l'usinage du minerai de fer, sur l'usinage du bois, sur la production des outils et des objets menagers et personnels, ainsi que sur la poterie, le filage, le moulage des cereales etc. La chasse et la peche continuaient â avoir une certaine importance pour l'obtention des ressources de nourriture.

Au sujet des relaticns d'echange internes et externes on ne peut faire qu'assez ,peu de precisions. Les principales directions des contacts commerciaux etaient orientees vers l'Empire byzantin. Entre les pieces produites en Byzance provenant des contrees de l'est des Carpates nous signalons les petites croix de bronze, les perles et les bracelets de pate de verre et les amphores. Parmi les monnaies byzantines connues jusqu'â present sur le territoire de la Moldavie, les monnaies •de bronze ont le dessus, les autres etant d'or et tres rarement de billon et d'argent. La circulation plus grande des pieces sans valeur intrinseque prouve qu'elles etaient vemployees couramment comme moyen d'cchange. A cote des monnaies byzantines ■ont circule aussi des cmissions monetaires central-europcennes. Une decouverte unique jusqu'â present en ce sens est le riche trcsor de Hotin, d'ou l'on a recupere 851 monnaies, la plupart brakteates allemandes emises dans la seconde moitie du Xlle siecle et dans le premier quart du XIIIe siecle. Au cours des XIIe—XIIIe •siecles s'etablissent aussi des relations d'echange avec les Etats russes. Les marchandises des knesats de la Russie etaient surtout des objets de culte et de parure. En general on peut ajxpreder que, dans Ies condiltions de la predominanee de l'economie naturelle, les echanges commerciaux ont eu une importance assez re■duite dans l'ensemble de l'economie.

Jusqu'au XIV» siecle, la population locale de la Moldavie habitait uniquement •dans des villages, ayant comme principale forme d'organisation la communaute villageoise. La forme de propriete caracteristique pour ces communautes etait celle •de la coexistence de la possession collective avec celle individuelle de la terre. Diverses causes, d'origine interne et externe, ont conduit â l'approfondissement de Aa stratification sociale et â l'apparition des germes d'une hierarchie feodale. L'accroissemnt de la capacite militaire des unions de communautes villageoises a ete impos^ en grande pârtie par les dangers externes.

Comme le continent tout entier, l'espace carpato-danubien a porte l'empreinte du monopole spirituel et ideologique de l'Eglise. La population chretienne des regions du sud et de l'est des Carpates se trouvait aux XI°—XIIe siecles SQUS la dependance confessionnelle des instances ecclesiastiques sud-danubiennes. II n'est pas impossitole que Ies metropolites de Kiev aient essaye eux aussi d'etendre leur influence vers Ies regions nord-danubiennes, dans Ies conditions du retardement ou s'est differenciee une hierarchie au sein du clerge roumain. Les premieres donnees concretes concernant cette hierarchisation sont contenues dans une bulle papale de l'annee 1234 oii l'on fait mention de l'existence des pseudo-eveques de rite orthodoxe chez les Roumains de l'Eveche des Coumans. L'ample propagation du christianisme et les liaisons avec le monde orthodoxe byzantin et russe sont refletees par le rite funeraire et par les decouvertes de certains objets de culte. Les preoccupations artistiques de la population roumaine sont revelees par differentes pieces de parure, ainsi que par la decoration de certains objets menagers de corne et de la ceramique.

3. LES TRIBUS NOMADES DE STEPPE ET LEURS RELATIONS AVEC LA POPULATION AUTOCHTONE

Dans leur migration vers l'ouest, ides groupes de Petchenegues, d'Ouzes, de Coumans, de Berendei' et d'autres tribus nomades turques se sont ctablies temporairement dans les contrees danubiennes, oii jusqu'â la penetration des Mongols ils ont detenu un important role politique.

Les Petchenegues sont signales pour la premiere fois aux environs de l'embouchure du Danube dans les dernieres annees du IXe siecle, quand, avec l'aide des Bulgares, ils ont chasse les Hongrois d'Atelkuzu. Les territoires est-carpatiques ont ete employes par les Petchenegues comme bases d'attaque contre Byzance et la Hongrie. Au deuxieme quart du Xe siecle, apres leur etablissement en masse dans la Plaine du Danube, ils organisent plusieurs expeditions d'une grande ampleur dans la Peninsule Balkanique. Pousses par les Ouzes, au milieu du siecle, les Petchenegues passent dans l'Empire byzantin, ou ils ont produit de grands troubles jusqu'au moment ou ils ont ete vaincus â Lebunion par Alexis I« ie Comnene.

La migration vers l'ouest des Petchenegues a ete suivie par celle des Ouzes auxquels ils etaient etroitement apparentes. Dans les regions est-carpatiques ils arrivent apres 1060, quand les kneses russes vont â leur encontre par une grande expedition, et avânt 1065, quand ils passent en masse au sud du Danube. Emportees par des epidemies et par la famine, les tribus des Ouzes ont ete en grande pârtie aneanties par les armees imperiales. Un petit nombre parmi elles ont reussi â se sauver, en s'etablissant dans les steppes nord-pontiques, dans la Plaine Pannonique et probablement dans les regions du sud et de l'est des Carpates.

La derniere grande vague migratoire touranienne qui a deferle sur l'espace carpato-danubien a ete celle des Coumans. Apres 1061, quand on enregistre la premiere attaque coumane de la Russie, leurs tribus ont avance vers le Danube et en 1078 on signale la premiere expedition dans les Balkans, suivie de beaucoup d'autres. Plusieurs invasions coumanes contre Byzance ont lieu â commencer par le milieu du XIIe siecle, continuees avec une plus grande frequence encore apres la creation de l'Etat roumain-bulgare des Assenides. Les coups recus de la part des Mongols en 1222—1223 ont affaibli considerablement le potentiel militaire des Coumans, ce qui explique en pârtie leur receptivite vis-â-vis de la propagande catholique, concretisee dans la creation de l'Eveche des Coumans.

Parmi les groupes d'origine turque qui ont penetre en petit nombre dans 1 espace carpato-danubien nous signalons encore les Berendei, Ies Bulgares et les Khazars.

La presence des tribus turques entre les Carpates Orientales et le Dniestr est attestee par la decouverte de plus de 60 tombes en 36 points differents, groupes surtout â l'extremite meridionale de la Moldavie. Les necropoles des tribus touraniennes — la plupart tumulaires — se caracterisent par le nombre reduit des ombes contenues, ce qui montre que les nomades se deplagaient en groupes peu ombreux et qu'ils ne se fixaient que pour peu de temps dans certaines zones. p . raPPorts entre les Roumains et les Touraniens sont refletes entre autres par x. ence de certaines pieces de harnachement et d'objets de parure de type toun dans Ies etablissements de la population autochtone ainsi que par l'origine

vieille turque de certains hydronymes et toponymes de la region carpato-danubienne.

Aux XIIe—XIIIe siecles, Ies sources enregistrent la presence temporaire sur le territoire de la Moldavle des Berladnlques et des Brodniques, sans offrir pour autant une specification en ce qui concerne leur origine ethnique. Le probleme de leur origine, qui a suscite des polemiques animees dans l'historiographie, continue â rester controverse. On n'exclut pas leur appartenance â la familie des populations d'origine touranienne.

III. **LE TERRITOIRE DE LA MOLDAVIE DEPUIS LA GRANDE INVASION MONGOLE DE 1241-1242** JUSQU'A **LA FORMATION DE L'ETAT** INDEPENDANT

1. LA GRANDE INVASION MONGOLE ET SES CONSEQUENCES POLITIQUES DANS L'ESPACE EST-CARPATIQUE

L'idee d'une grande expedition â l'est de l'Europe est venue aux chefs mongols â la suite de la campagne de 1222—1223, campagne terminee par la lutte de Kalka. L'expedition a commence en 1236 par l'attaque contre Ies Bulgares de la Volga. II s'ensulvit la soumission des Bashkirs, des Mordves, des Alains, des Coumans et des Russes. L'hiver de 1240—1241 a ete employe en vue des derniers preparatifs pour l'invasion de l'Europe Centrale. On a opte pour l'attaque concomitante de la Pologne, de la Hongrie et des pays voisins, car de la sorte on excluait la possibilite de cooperation entre Ies attaques et par lâ-meme ils n'avaient pas le temps d'organiser leur defense.

La grande invasion mongole a pleinement affecte toutes Ies regions roumaines, dont la prise en possession etait de la plus grande importance, tant pour le butin que pour le fait qu'elles representaient des bases d'attaque absolument indispensables vers d'autres pays. Sur le territoire de la Moldavie ont ete mises en mouvement plusieurs armees mongoles. La plus importante entre elles, commandee par Kadan et Buri, a traverse le nord de la Moldavie *inter Rusciam et Comaniam,* se dirigeant vers Rodna. Un autre detaehement a penetre en Transylvanie sur la vallee de la Bistrița, apres avoir detruit, chemin faisant, l'etablissement fortifie de Bîtca Doamnei—Piatra Neamț. Au sud de la Moldavie ii y avait l'armee commandee par Boketor, qui, apres le passage du Șiret, a vaincu une armee locale et a detruit l'Eveche des Coumans. Toutes Ies armees mongoles se sont dirigees ensuite vers la Transylvanie et la Hongrie d'oîi elles se sont retirees seulement apres le bruit de la mort du grand khan Ogodăî. La principale cause de la retrăite des Mongols de l'Europe Centrale etait due â l'affaiblissement de leurs forces durant la longue campagne entreprise.

Le sort des territoires affectes par l'invasion a ete different. La zone de steppe nord—pontique, y compris le Boudjak, a ete annexee directement â la Horde d'Or. D'autres regions ont reussi â garder leur autonomie d'administration, s'obligeant seulement â payer aux Mongols un tribut periodique.

Le nouveau cadre politique cree au moment ou la Horde d'Or impose une stabilite politique dans l'Europe Orientale et quand le pouvoir byzantin est restaure â Constantinople a permis â Genes de declencher une large expansion commerciale dans le bassin pontique tout entier. Les premiers centres genois de l'embouchure du Danube et du littoral nord-pontique ont apparu peu de temps apres la conclusion du trăite de Nymphee de 1261. Parmi eux ii y a aussi Cetatea Albă (Akkerman, Belgorod) sur le liman du Dniestr.

Dans les trois dernieres decennies du XlIIe siecle les regions occidentales de la Horde etaienț tombees au pouvoir de Nogaî, l'un des plus energiques et des plus capables generaux mongols. Ils s'est frequemment immisce dans la vie politique des Etats balkaniquies, et en 1285 a entrepris une grande invasion vers la Transylvanie et la Hongrie, quand ii est aussi passe par les regions est-carpatiques.

Entre les annees 1299—1300, dans la zone danubienne ont eu lieu des luttes entre les armees du khan Toqtaî et celles des fils de Nogaî, terminees par la defaite de ces dernieres. La presence isolee de quelques troupes bulgares â Cetatea Albă apres ces luttes ne suppose pas, ainsi que certains historiens ont estime, l'extension de la domination de l'Etat bulgare au nord du Danube. Bien au con-

trăire, le tzar Theodor Svetoslav a continue â rester le vassal de la Horde, qui a maint'enu sa domination au sud-est de la Moldavie et au nord de la Dobroudja pendant encore quelques decennies.

Durant la seconde pârtie du regne de Charles Robert, la Hongrie est devenue beaucoup plus active dans sa politique expansionniste dirigee vers Ies regions du sud et de l'est des Carpates. Au sud des Carpates elle a essuye une ecrasante' defaite en 1330 de la part du voivode Basarab, qui a mis Ies bases de l'fitat feodal independant de la Valachie.

2. L'EVOLUTION DE LA SOCI£T£ AUTOCHTONE

Malgre Ies grandes destructions provoquees par la campagne des Mongols de 1241__1242 et de leur etablissement dans Ies steppes nord-danubiennes, la population roumaine est restee l'element ethnique predominant du point de vue du nombre dans Ies contrees de l'est des Carpates. Les temoignages des sources ecrites et archeologiques sont ăloquents en ce sens.

Les informations ecrites relatives aux Roumains de la region d'entre les Carpates Orientales et le Dniestr sont plus consistantes et depassent en nombre celles de la periode anterieure. Pour le probleme discute sont surtout edificatrices *Ipatievskaja letopis',* les notes de voyage de Pian del Carpine, les chroniques de Thomas Tuscus, Baîbars et Jan Dlugosz, les poemes de Johann von Wiirzburg et Iansen Enikel, ainsi que quelques actes papaux.

Les decouvertes archeologiques effectuoes pendant les dernieres decennies — entre autres â Hlincea-Iaşi, Lunca, Hudum, Suceava, Liteni, Hansca, Lozova, Cetatea Albă-Belgorod Dnestrovski, Hotin etc. — confirment et completent les informations des sources ecrites sur la population roumaine â l'est des Carpates.

Au cours des XIII6—XlVe siecles, la densite de la population dans la zone de steppe du Boudjak etait de beaucoup plus r£duite que celle de la pârtie centrale et nordique de la Moldavie â cause de l'etablissement des groupes mongols. La poussee demographique constatee au nord-ouest de la Moldavie avaît ete due en pârtie au transfert de population roumaine du Maramureş et de la Transylvanie â l'est de l'arc carpatique. Le deplacement de l'element roumain de Transylvanie dans les râgions du sud et de l'est des Carpates a ete determine en grande pârtie par les oppressions economiques, les persecutions religieuses et la limitation des droits politîques, exercees par les instruments administratifs de la royaute hongroise et par l'Eglise romano-catholique.

En meme temps que les elements roumains de Transylvanie, en Moldavie s'etablissent aussi de petits groupes de Saxons, de Hongrois, et, eventuellement, de Si—cules. A l'extremite nordique de la Moldavie les Roumains ont cohabite pendant une assez longue periode avec les Ruthenes, cohabitation qui a laisse des traces tant dans le fond linguistique roumain que dans l'ukrainien. L'integration de la pârtie sud-est de la Moldavie dans les limites de la Horde d'Or a facilite l'etablissement temporaire de certains groupes ethniques d'origine orientale, surtout dans les centres urbains. Un tout autre melange de populations ii y avait â Cetatea Albă. Quelques-unes des communautes ethniques etrangeres ont contribue â cote des gens du pays â la creation des valeurs materielles et spirituelles de l'espace oii elles avaient etabli leur residence, â l'impulsion des relations commerciales et â la genese du phenomene urbain.

L'agriculture et l'elevage des animaux ont continuă â detenir un role principal dans le cadre de la vie economique, mais parallelement les metiers et le commerce ont acquis une importance toujours plus grande, entraînant Pevolution eL. e*a^'Şserne"ts ruraux vers des centres â caractere urbain. Parmi les decou-ye. es qui presentent une importance particuliere pour le niveau de l'evo-iuuon de l'agriculture ii y a le grand depot de pieces agricoles du milieu du XIV* siecle recupere â Orheiul Vechi. Ce depot, contenant entre autres 68 socs et 42 mres de charrue represente, â ce que nous savons, la plus grande decouverte , Cf pe ^e l'Europe de l'est. Une confirmation convaincante de la diversitâ des Tcle c",ltiv6es. est offerte par les analyses paleo-botaniques. Pour ce qui est de vin 8ffe • anırnaux> l'analyse des restes fauniques indique l'abondance des bo-le 'h s ovins et des chevres, â cote desquels apparaissent aussi les cochons et du't aux; ^es os des mammiferes sauvages representaient un pourcentage re-

Pour ce qui est des metiers, nous avons des donnees concernant l'exploltation et l'usinage des metaux, l'usinage de l'os, de la corne et de la pierre, ainsi que sur la poterie, l'orfevrerie et certains metiers domestiques. A la suite de l'appârition des centres urbains — dont la genese ne peut d'ailleurs etre separee du developpement des metiers — ii se produit certaines differenciations quantitatives et qualitatives entre Ies metiers ruraux et Ies metiers urbains.

Grâce aux progres de la production agricole et artisanale, d'importantes disponibilites d'echange ont ete creees, ce qui a donne une impulsion tant au commerce interieur qu'â celui exterieur. Par le biais du commerce exterieur ont surtout penetre sur le territoire de la Moldavie Ies armes, Ies pieces de harnachement, eventuellement des outils en metal plus volumineux la ceramique de qualite superieure, Ies objets de parure et de culte etc. A la diversification des liaisons coinmerciales ont considerablement contribue Ies communautes de Saxons et de Gcnois etablies dans certaines localites de l'ouest, et, respecțivement, du sud de ia Moldavie.

Dans l'intensification de l'echange de marchandises le role de la monnaie s'est considerablement amplific. A cause de la crise generale de Byzance, la monnaie imperiale a ete en grande pârtie remplacee dans le processus d'echange â l'est des Carpates par Ies emissions de la Horde d'Or dans Ies zones controlees directement du point de vue politique par Ies Mongols et par Ies emissions central-europeennes dans la moitie septentrionale de la Moldavie. Depuis la monnaie romaine, aucune autre monnaie jusqu'â celle locale medievale n'a eu une si intense circulation dans l'espace carpato-dniestrien que Ies emissions monetaires des khans mongols. Jusqu'â present l'on a signale presque 5000 monnaies de la Horde, parmi lesquelles plus de trois quarts sont Ies pieces des tresors. Parmi ces monnaies, un interet tout particulier offrent Ies monnaies qui portent la mention de leur frappe â *Chekhr al-Djedid* ou *Iangki-Chekhr,* c'est-â-dire â la *Nouvelle Viile,* identifiee tres probablement â Orheiul Vechi. Les monnaies eentral-europeennes qui ont circule dans les regions ou s'est constitue l'Etat feodal moldave provenaient de la Honqrie et de la Boheme. Une circulation assez reduite ont eu les hyperperes byzantins.

La genese des centres urbains medievaux â l'est des Carpates represente la suite naturelle des progres evidents qui visaient tant la sphere qualitative que celîe quantitative du domaine des metiers, ainsi que l'intensification des relations commerciales, grâce â une plus grande disponibilite de produits agricoles et d'autres marchandises. Des rangs de la populaticn locale s'est distinguee de la sorte une couche d'artisans et de commercants, grossie de plusieurs elements allogenes; pour le bon deroulement de leur activite, le cadre citadin etait le plus adequat. Les -donnees archeologiques que nous avons â notre disposition jusqu'â present montrent que les vilies de l'est des Carpates ont pris naissance soit par l'evolution graduelle d'anciens villages, soit par l'etablissement de la population de plusieurs villages voisins dans d'autres lieux, plus propices pour le developpement des metiers et du commerce. Au passage vers l'etape urbaine a sans doute contribue la densite generale de la population de la region ou ii y avait l'etablissement, le nonnbre des villages qui polarisaient du point de vue economique vers la future viile, les possibilites d'exploitation des ressources naturelles et les disponibilites de produits agricoles de la zone respective, la position vis-â-vis des routes commerciales internationales. A juste raison, on admet l'existence d'un rapport causal entre la constitution des ctablissements citadins et celle de l'autorite politique.

L'apparition des centres urbains du sud-est de la Moldavie — comme Cetatea Albă, Costeşti et Orheiul Vechi — presente certaines particularites â cause des conditions speciales ou se sont developpees les regions entrees sous la directe domination de la Horde d'Or. Puisque eux-memes n'avaient pas la pratique de la vie urbaine pour stimuler le developpement des vilies, les Mongols ont tire profit des populations conquises, pour lesquelles l'experience d'une telle vie etait de longue duree. En revanche, la genese des vilies du nord et de l'ouest de la Mcldavie — Şiret, Baia, Suceava, etc. — s'est trouvee en directe liaison avec les formations politiques roumaines regionales anterieures â la formation de l'Etat centralise.

La communaute villageoise a continue de rester, meme apres l'invasion mongole, la principale forme d'organisation de la societe roumaine. Elle a aussi garde ses attributs dans les conditions de la constitution des premieres formations poli-

tiques ainsi que des premiers noyaux pre-urbains â l'est des Carpates. L'appropriation de certaines disponibilites de biens materiels par une pârtie des membres des communautes villageoises a conduit â l'approfondissement de la differenciation sociale, â la mise en relief plus accentuee des relations d'asservissement et de subordination. L'existence de certaines couches riches est mise en evidence entre autres par la decouverte des tresors monetaires et d'objets de parure, ainsi <jue de l'inventaire funeraire des tombes. Les chefs des detachements militaires qui se sont detaches des rangs des communautes villageoises omt acquis un ,considerable prestige social.

Hormis une zone du sud-est de la Moldavie, occupee par les tribus mongoles, l'autre pârtie de la region a generalement garde l'aspect ethnico-politique de la periode anterieure â l'invasion. Les sources que nous poss^dons montrent que ces contrees n'ont pas etă incorporees â la Horde, mais sont seulem,ent devenues tributaires de celle-ci. Tout comme dans les knesats russes, en Moldavie on a etabli des detachements de Baskaks pour surveiller les actions des chefs autochtones et pour assurer le recouvrement du tribut et l'accomplissement des autres obligations vis-â-vis du khan. Sur leur presence dans l'espace est-carpatique nous avons quelques indications toponymiques.

Du point de vue confessionnel, la majorite de la population locale continuait â embrasser le christianisme de rite orthodoxe. Pour les options religieuses des communautes autochtones sont suggestives les necropoles contenant des tombes ou les corps inhumes etaient deposes conformement aux pratiques chretiennes, de meme que les eglises et les croix pectorales de bronze, ce â quoi on joint aussi certaines informations des sources ecrites.

L'Eglise orthodoxe de l'est des Carpates Orientales se trouvait sous l'egide confessionnelle de la patriarchie constantinopolitaine, dont l'autorite ne s'exenjait pas directement, mais par l'intermediaire d'instances hie>archiques infcrieures, avec le siege dans le voisinage de la Moldavie. Ainsi que l'on a apprecie, l'organisation du culte et des institutions correspondantes etaient en dependance, au moins pour la moitie septentrionale de la region, de la djocese halitchienne.

Le deroulement normal des pratiques de culte chez les communautes locales n'a pas ete trop affecte par la constitution de la Horde d'Or, parce que les Mongols avaient institue des principes d'une large tolerance religieuse vis-â-vis des peuples subjugues. L'indulgence des Mongols pour la profession d'autres religions que la leur par ceux qui leur etaient soumis s'est surtout manifestee dans la periode ou les conceptions chamanistes dominaient leur vie spirituelle. Cette situation a change en grande mesure apres l'adoption officielle de l'islamisme pendant le regne du khan Ozbâg. Depuis son regne ou depuis celui de ses successeurs date la construction d'une mosquee â Orheiul Vechi et les tombes musulmanes de cette viile et de Costeşti.

Au cours des XIIIe—XlVe siecles les papes ont continue â envoyer â l'est des Carpates des missionnaires dominicains et surtout franciscains. Un important monastere franciscain se trouvait â Cetatea Albă, qui tenait de „custodia Gazariae", incluse â son tour dans le vicariat de la Tartaria orientale.

Pour ce qui est des preoccupations esthetiques manifestees par la population locale, elles se sont exteriorisees tant par la production des objets de parure que par l'application d'elements decoratifs sur les habitations et sur les constructions de culte ou sur differents objets â usage domestique, avec un role fonctionnel bien determine. Les options de la societe locale vers la reception des composantes des cultures etrangeres ont ete moins differenciees, parce qu'on est arrive seulement â une epoque ulterieure â une assimilation eclectique et â une adaptation creatrice des emprunts.

IV. LA FORMATION DE L'ETAT ROUMAiN INDEPENDANT A L'EST DES CARPATES ORIENTALES

1. LES RAPPORTS POLITIQUES AU NORD DU BAS-DANUBE AU MILIEU DU XIVe SIECLE

Parmi les evenements politiques qui ont directement et fortement repercute sur le cadre general d'evolution de la societe roumaine au moment anterieur â la realisation des formes superieures d'organisation d'Etat â l'est de l'arc carpatique,

de la plus grande importance ont ete ceux qui ont eu lieu dans le volsinage nordique de la Moldavie, dans le knesat Halitch-Wolhynia. Dans ces evenements ont ete activement impliquees la Horde d'Or, la Pologne, la Hongrie et la Lituanie, c'est-â-dire quelques-uns des Etats Ies plus puissants de l'est et du centre du continent. La tension extreme de la situation de la Russie de Sud-Ouest s'est declenchee en 1340, par son invasion des armees de Castanir III, qut revendiquait l'heritage du trâne halitchien, reste libre â la suite de l'assassinat du knes Boleslav de Mazovie (Iurij). L'action de la Pologne a provoque la reaction de la noblesse locale, soutenue par Ies Mongols et Ies Lituaniens, de sorte que le. roi Casimir III a ete oblige de retirer ses armees.

A la meme epoque la Hongrie disputait la domination de l'espace est-carpatique avec la Horde d'Or. En 1345, en reponse â une invasion mongole en Transylvanie, Louis I d'Anjou organise une expedition â l'est des Carpates Orientales, mise sous la commande d'Andre Lâckfi. Simultanement aux essais des rois de la dynastie d'Anjou de s'infiltrer dans Ies regions du sud et de l'est des Carpates, ont eu lieu Ies actions de proselytisme dirigees d'Avignon par le Saint Siege. Depuis l'annee 1332 on avait repris Ies demarches pour la reconstitution de l'Eveche des Coumans, cette fois-ci sous le nom de l'Eveche de Milcov. Comme titulaires de l'Eveche ont ete nommes des moines de plusieurs ordres, mais ii n'est pas certain qu'ils aient reellement exerce leurs attributions.

Les echecs enregistres par Ies Mongols entre 1344—1346 pendant Ies luttes de Transylvanie et de Moldavie, de meme qu'au siege de Caffa, laissaient entrevoir le debut de l'irreversible periode de decadence de la Horde d'Or, aceentuee en pârtie grâce aux pertes humaines souffertes â la suite de la proliferation de la grande epidemie de peste. Profitant d'une conjoncture internaţionale favorable, la Pologne a reussi â annexer en 1349 Halitch-Wolhynia, ce qui a eu comme consequence le declenchement d'un long conflit avec la Lituanie â la suite duquel certains territoires du nord de Wolhynia ont du etre cedes aux princes lituaniens. Le succes de l'action de Casimir III de 1349 a conduit â la creation de frontieres communes entre la Moldavie et la Pologne. Louis Ier s'est montre particulierement interesse â la domination sur la Russie du Sud-Ouest et sur la Moldavie; ii a entrepris en ce sens plusieurs actions militaires. A la suite de l'accord conclu avec Casimir III, Louis Ier a temporairement renonce â la domination sur la Russie du Sud-Ouest, concentrant son attention sur la Moldavie.

Pendant que le pouvoir des Turcs etait en pleine ascension en Anatolie et dans les Balkans, l'autre force islamique de l'Europe — la Horde d'Or — etait entree dans une periode de crise de longue duree. Apres l'elimination du khan Berdi-Bâg en 1359, les guerres civiles et l'anarchie ont envahi la Horde tout entiere, ce qui a gravement endommage l'unite de l'Etat. Tirant parti de cette occasion, les peu-ples tributaires des Mongols, parmi lesquels les Roumains, ont essaye de s'af-franchir de leur lourde domination. L'un des principaux beneficiaires de l'anarchie de la Horde a ete l'Etat lituanien, qui, au temps du knes Olgerd, a declenche une offensive soutenue contre les kncsats russes se trouvant dans la sphere d'in-fluence des Mongols. Les forces mongoles des regions occidentales de la Horde qui ont essaye d'arreter l'offensive lituanienne ont ete vaincues en 1362/1363 aux Eaux Bleues (Sinie Vody). Par l'inclusion de la Podolie dans la sphere d'influ-ence de la domination lituanienne, la Moldavie gagnait des frontieres communes avec ce pays aussi. Mais apres 1366, â la suite du succes de Casimir III dans la guerre avec la Lituanie, les kneses lituaniens Koriatovitchi, qui gouvernaient la Podolie, ont reconnu la suzerainete du roi de la Pologne.

L'offensive lituanienne de 1362/1363 n'a pas eu comme consequence, comme l'ont cru certains historiens, l'expulsion des Mongols du sud-ouest de la Moldavie. La mention du „pays" du prince mongol Dimitrie en 1368 dans une region des environs de Tembouchure du Danube, ainsi que la persistance sans trouble de l'habitation des centres citadins controles par les Mongols de Cetatea Albă, de Costeşti et d'Orheiul Vechi, ainsi que la continuation de la circulation des monnaies de la Horde jusque vers la fin de la 7e decennie du XIVe siecle, tout cela montre que la domination mongole s'est prolongee au sud-est de la Moldavie au moins six annees apres l'affrontement de Sinie Vody. Entre temps, dans le reste de l'espace est-carpatique, on avait forme le deuxieme Etat feodal roumain independant.

2. L'CTAPE DECISIVE DU PROCESSUS DE CONSTITUTION DE L'£TAT ROUMAIN IND6PENDANT DE MOLDAVIE

Pour le stade d'organisation politique de la societe locale au milieu du XIVe siecle, comme pour la nature des relations etablies avec Ies Etats voisins, ii y a un episode significatif, decrit par Jan Dlugosz et Filippo Buonacorsi dit Callimachus qui relatent Ies disputes pour le trone de Moldavie pendant l'ete de 1359- L'un des pretendants, Pierre, ayant l'appui de la majorite de la, population et des „provinciaux hongrois", a reussi â arriver au pouvoir en bannissant du pays son frere aîne, Etienne, qui s'est refugie â la cour du roi de Pologne. Les armees polonaises envoyees par Casimir III pour aider Etienne a acceder de nouveau au trone ont ete eerasees dans une zone couverte de forets du nord de ia Moldavie, dans le ,,Pays du Shopenitz". L'episode mentionne atteste donc des formes supe'rieures d'organisation politique qui sont anterieures â l'etablissement de Dragoş et de Bogdan en Moldavie.

Les vieilles chroniques moldaves placent en 1359 le moment ou Dragoş de Maramureş a franchi les montagnes. Dragoş, originaire de Bedeu, etait sans doute arrive en Moldavie comme representant de la Couronne angevine. Les chroniques locales lui aceordent deux annees de regne, apres lesquelles le trone serait revenu pour quatre annees â son fils Sas. Salon l'opinion imposee dans l'historiographie roumaine, mais que nous ne partageons pas, l'annee 1359 ne represente pas la date de l'arrivee de Dragoş, mais de Bogdan. S'il en etait ainsi, le roi de Hongrie n'aurait pas eu de motifs de satisfaction et n'aurait pas aceorde de privileges pour quelques sujets de Maramureş en 1360 comme recompense pour >rla restauration du Pays de Moldavie". Plusieurs arguments plaident pour l'exactite de la date transmise dans les chroniques slavo-roumaines.

L'acceptaition par le roi Lou& Ier d'exercer la suzerainete oar l'intermediai're d'un voivode dependant, et non par anneXion directe, indique l'existence â Vest des Carpates d'un organisme politique plus ancien, que la Hongrie a du reconnaître. Le monarque angevin s'est montre donc par deux fois concessif vis-a-vis des forces politiques locales de Moldavie: par l'admission de l'idee d'une formation d'Etat separee et non pas integree directement â son royaume, ainsi que par la nomination d'un chef roumain â la tete de cette formation, recompense probablement pour son apport dans les luttes avec les Roumains de Moldavie ou avec les Mongols.

Les positions gagnees par la Hongrie en Moldavie septentrionale n'ont pas pu etre maintenues longtemps. Profitant sans doute de l'opposition de la population indigene vis-â-vis des pretentions annexionistes etrangeres, Bogdan, un ancien et constant adversaire de la politique du royaume hongrois de centralisation et de limitation de l'autonomie roumaine, est passe en Moldavie se mettant â la tete des forces locales desireuses de gagner leur independance. Anterieurement, Bogdan avait ete uour un temps voivode du Maramureş, dignite qu'U va perdre apres l'avenement de Louis Ier, avec lequel ii s'est trouve dans un conflit acharne. Les pressions exercees par l'administration royale contre les essais de maintenir l'autonomie du Maramureş ont determine finalement Bogdan â quitter ses lieux d'origine pour trouver d'autres points de resistance contre l'Etat hongrois. Le succes de Tancien voivode de Maramureş dans les confrontations avec les partisans du roi de Moldavie et avec les armees hongroises envoyees pour 1eloigner ne pourrait s'expliquer sans le fort appui de la population locale, impatiente de mettre fin a la suzerainete etrangere. Dans le diplome royal du *2* fovrier 1365, ou l'on evoque succintement les evenements de Moldavie, on reconnaît de *fado* la victoire de Bogdan et implicitement l'existence de l'fitat md pendant des Uoumains de Moldavie. Du fait que l'action de Bogdan a devance ae peu seulement la redaction du diplome, on peut admettre que le bannissement ues armees qui se trouvaient au service de la monarchie hongroise et par consequent la constitution de l'Etat autonome de Moldavie s'est produite en 1364.

,,£'es donnees relevees ci-dessus on peut tirer la conciusion que la genese ae l Etaț independant a ete un processus complexe et de longue duree, deroule progressivement, auquel plusieurs facteurs ont apporte leur contribution. L'evosunnn la soci^? locale vers des formes superieures d'organisation politique a ppose une considerable concentration demographique, la predominanee des conectivites ethniques roumaines, la solidite des realisations sur le plan economique et social, la preexistence de certaines entites politiques, un certain niveau

culturel. L'engrenage des relations politiques internationales, sur le fond duquel s'est acheve le processus de la formation de l'organisme d'Etat â l'est des Carpates, a ete extremement complique. La reussite de l'oeuvre de constitution de l'Etat ne s'expliquerait pas completement si l'on n'avait pas en vue Ies facteurs de conjoncture aussi. L'implication des chefs feodaux de Maramureş aux evenements de Moldavie, survenue â coup sur dans un moment de profond mecontentement des masses envers l'appression hongroise, a ete de la plus grande importance. L'acte de constitution de l'Etat moldave indc-pendant, qui a eu lieu au mo ment de 1'ecartement de la suzerainete magyare sur l'ouest et le nord-ouest de la Moldavie, ne s'est pas realise en meme temps que le parachevement de son unite politique, parce que le sud-est de la region a continue â rester sous l'autorite de la Horde d'Or jusqu'â la fin de la 7e decennie du XlVe siecle. La premiere mention sans equivoque concernant la suprematie du voivode de Moldavie jusqu'â la Mer Noire est faite dans l'acte de Roman Ier du 30 marş 1392. Mais ii y a plusieurs temoignages indiquant que, des la 9^{e} decennie, dans Ies limites de l'Etat moldave etait incorpore l'espace carpato-dniestrien tout entier. Mais l'incorporation de la zone du sud-est de la Moldavie au reste du voivodat est situee â un moment anterieur chronologiquement.

CONCLUSION

La societe roumaine â l'est des Carpates Orientales n'a pas ete une societe-close, une entite separee, ou Ies processus historiques se sont deroules d'une maniere equilibree selon un developpement normal, prive de contradictions majeures. Bien au contraire, dans le territoire est-carpatique, expose aux vagues migratoires, se sont interposees diver.,es influences allogenes, qui ont affecte le cours normal du developpement de la societe roumaine, de sorte que son evolution dans Ies premiers siecles du IIe millenaire n'a pas eu la forme d'un processus harmonieux. Bien que l'ambiance politique oii Ies communautes roumaines de l'espace carpato-dniestrien ont evolue n'eut pas ete commune pour toutes Ies contrees nord-danubiennes, Ies interferences continuelles avec Ies autres regions habitees par des Roumains a maintenu intacte au caurs des sieoles l'unite linguistique et de cuiture materielle et spirituelle du peuple roumain. Grâce â cette unite l'histoire de la population roumaine â l'est de l'arc carpatique s'encadre organiquement dans l'histoire generale du peuple roumain.

Traduit par MICHAELA SPINEÎ

;

Redactor: POPA D. MARCEL
Tehnoredactor: ANGELA ILOVAN

Coli de tipar: 24
Pagini planșe: 56 alb-negru; 4 color
Bun de tipar: 8. 02. 1982

Întreprinderea Poligrafică Cluj
B-dul Lenin nr. 146
Republica Socialistă România
Comanda nr. 236

Blafcumen-n. **cu**

Fig. 1. Pierre â inscription runique de l'île Sjonhem, ou sont mcntionnes *Blakumen.*